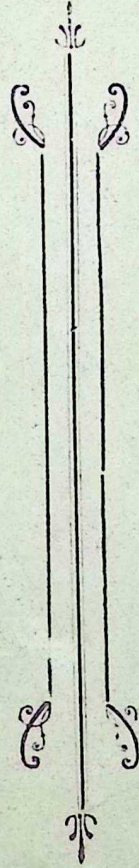

नैषधीय चरित

महाकवि श्रीहर्ष

कोमलनाथ अधिकारी

नैषधीय चरित

महाकवि श्रीहर्ष

अनुवादक
कोमलनाथ अधिकारी

प्रकाशक

रायल नेपाल एकेडेमी,
काठमाण्डू, नेपाल

शर्तबमोजिम सर्वाधिकार प्रकाशकमा निहित

प्रथम संस्करण

२०२०

मुद्रक

विश्वनाथ भार्गव

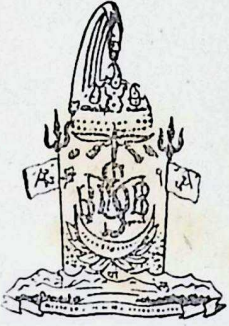
मनोहर प्रेस,

जतनवर, बाराणसी

श्री ५ महाराजाधिराज महेन्द्र वीर विक्रम शाह देव
चान्सलर, रायल नेपाल एकेडेमी

श्री:

ROYAL PALACE
Kathmandu, Nepal

Date: बि. सं-२०१५

हिमवत्खण्डले साहित्य, कला रञ्जान- विज्ञान कौ
क्षेत्रमा अतीत कालदेखि दिइ आएको विशेष योग-
दान को महत्वलाई, सबैले बुझ्दै छर —
ऐतिहासिक कारणाहरूले गर्दा त्यस परम्परामा बीचमा
पर्ने आएका व्यवधान लाई अब पन्छाएर नेपाल
संकेडमी देश को मौलिक परम्परालाई युगानुकूल
वाटो मा अग्रसर गराउन चाहन्छ —
यसको प्रयत्न ले देशका आवश्यकताहरूको
क्रमशः पूर्ति गर्नेछ, र साथै देशान्तरमा
यनि हाम्रो जीवनको परिचय दिनेछ भन्ने
आशा गर्दछु —

श्री ५ महाराजाधिराज,

चान्सलर,

नेपाल संकेडमी.

समर्पण

विश्वका एकमात्र हिन्दू सम्राट्

नेपाल-राष्ट्र-नायक

जसले ज्ञान-प्रदीपको विकासको निमित्त
रायल एकेडेमीको चान्सलर-पद ग्रहण गरेर

विद्वद्गर्गको गौरव बढाइबस्नेको छ—

मौसुफकै कर-कमलमा

कवि-कुल-शिरोमणिको

आर्य-सम्राट्-विषयक यो अमर गाथा

भक्तिसाथ

समर्पित गर्दछु ।

—कीमलनाथ

प्रकाशकोथ

संस्कृतका अनेक श्रेष्ठ महाकाव्यहरूमध्ये महाकवि श्रीहर्षको “नैषधोय चरित्र”-को छुट्टै विशेषता छ । अनेक विशेषताहरूका साथै यो महाकाव्य रीतिवादको एक विशिष्ट सीमा बनेको छ ।

हुन त कुनै पनि काव्यको अर्को कुनै भाषामा त के, स्वयं त्यसै भाषामा पनि भाषान्तर हुन संभव छैन, र झन् “नैषध”-जस्तो काव्यका लागि यो अझै सत्य छ, तैपनि पं० कोमलनाथ अधिकारीले यो अतिक्रष्टसाध्य कार्य गर्नुभएकोले संस्कृत साहित्यको यस महान् रत्नको केही आभासम्म नेपाली-जगतले देख्न पाएको छ । “नैषध”-को समझलोकी छायानुवाद अरु भाषामा भएको थाहा छैन ।

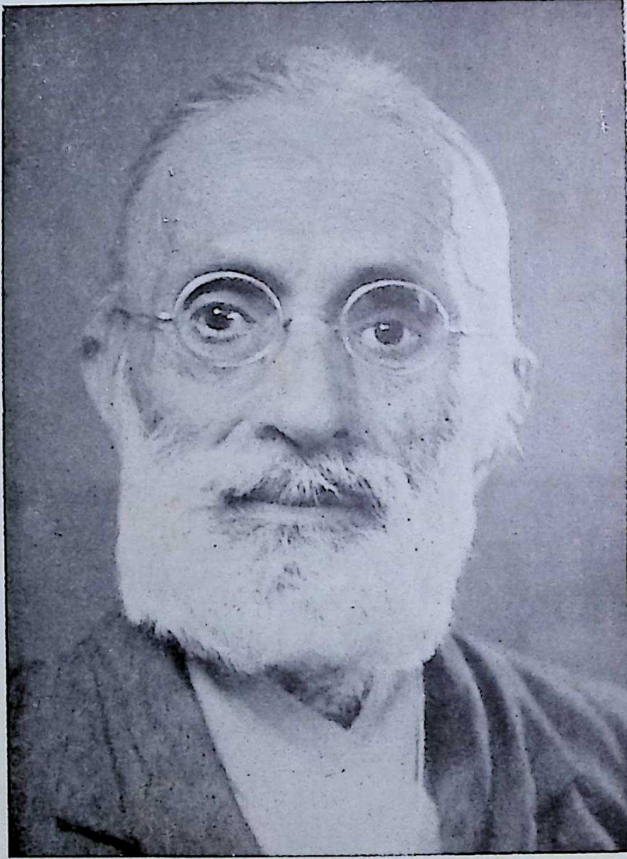
यो दुःसाध्य कार्य स्वभावतः त्रुटिहीन छैन । अनेक ठाउँमा अलंकार नमिल्नु “पंच नली”-जस्ता स्थलहरूको श्लेषको निर्वाह गर्न भिन्न-भिन्न अर्थका साथ छुट्टा-छुट्टै छन्दानुवाद गर्नु, पाद-पूर्तिका लागि उच्चारणमा विकृति पार्नु, प्रचलित नेपाली व्याकरणको उल्लंघन गर्नु आदिजस्ता अनेक स्वतन्त्रता लिएर पनि निश्चय नै अनुवाद मूलजस्तो त हुन नसकेको होला, तैपनि नेपाली जगत्लाई संस्कृत-साहित्यका एक दिग्गजसित परिचित गराएर यसका अनुवादकले आफ्नू वाङ्मयको पर्याप्त सेवा गर्नु भएको छ । उहाँको यो प्रयास श्लाघ्य छ ।

अनुवादक काठमाण्डूमा र पुस्तकको मुद्रण कशीमा हुँदा—सकेसम्म गदां पनि मुद्रणमा रहनगएका भूलहरूको संकेत ग्रन्थको पछि संलग्न शुद्धि-पत्रमा भएको छ । पाठकले स्वयं सच्याउन सक्ने खालका संशोधन चाहिँ त्यसमा समाविष्ट छैनन् ।

कान्तिपुर,
२०२० वि०

}

बालचन्द्र शर्मा
भाइस-चान्सलर
रायल नेपाल एकेडेमी

कोमलनाथ अधिकारी

प्रथम सर्ग

—०४००—

पिएपछी यी नरपालका^१ कथा^२ रुचाउँदैनन् बुधले^३ सुधा^४ पनि ।
 थिए सितच्छत्र-सुकीर्ति-मण्डल^५, महोज्ज्वलात्मा^६ नल नाम भूपति ॥ १ ॥^७
 कथा-रसैले^८ छ सुधावधीरणी^९ थिए यिनी भूप महागुणी नल ।
 प्रताप-कीर्तीकन हेम-दण्ड^{१०} र सितातपत्रै^{११} गरने निरन्तर ॥ २ ॥^{१२}
 पवित्र गर्ने कलिमा छ यो कथा^{१३}, गुने रस-क्षालनले^{१४} सरी जगत् ।
 सदोष वारी पनि यो छ सेवक कसो गरी सेवकलाई छोड्ला ? ॥ ३ ॥^{१५}
 चतुर्दशै शास्त्र^{१६} चतुर्दश^{१७} गरे अधीति-बोधाऽऽचरण-प्रचारले^{१८} ।
 भएन छप्पन्न, उही चतुर्दश^{१९} भयो, गरे के नलले ? म जान्दिन ॥ ४ ॥^{२०}
 यहाँ त विद्या^{२१} रसनाग्र-नर्तकी^{२२} त्रयी-सरी^{२३} अङ्ग-बढाइले^{२४} ठुली ।
 अठार पाँची जय-लक्ष्मि जीतन अठार द्वीपैभर भिन्न रूपले ॥ ५ ॥^{२५}
 दिगीशको^{२६} अंश लिने र शासक थिए यि काम-प्रसरावरोधक^{२७} ।
 त्रिनेत्रता-भाव^{२८} बुझाउनै पनि त्रिनेत्र^{२९} शास्त्रै यिनले गरे पनि ॥ ६ ॥^{३०}

१. प्रजापालक राजाका । २. कलिको नाश गर्ने चरित्रहरू । ३. देवताहरूले वा पण्डित-
 हरूले । ४. अमृत । ५. कीर्ति-मण्डल सेतो छाताजस्तो तुल्याउने (चक्रवर्ती र विश्वमरी
 नाम चलेका) । ६. तेजले र उत्सवहरूले उज्ज्वल वा अति राम्रा । ७. यस श्लोकमा व्यतिरेक,
 श्लेष, रूपक, लुप्तोपमा अलंकारको संकर छ । ८. शृङ्गारादि नव रसले । ९. अमृतलाई जित्ने
 वा अमृत अवधि भएका । १०. सुवर्णको दण्ड । ११. सेतो छाता । १२. यहाँ व्यतिरेक र
 यथासंख्य अलंकार छ । १३. नलको चरित्र । १४. पानीले पखाल्नाले । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा-
 लंकार छ । १६. चौध विद्या (वेद ४, व्याकरणादि वेदाङ्ग ६, मीमांसा १, न्याय १,
 धर्मशास्त्र १, पुराण १) । १७. चार गुणा । १८. पद्वि, अर्थ-ज्ञान गर्नु, कर्मानुष्ठान गर्नु,
 पढाउनुले । १९. चारले अधिक दश वा चार अवस्था भएको (चार विभाग गरिएको) ।
 २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. चौध विद्या । २२. जिभ्राका अग्रभागमा नाच्ने ।
 २३. वेद । २४. आयुर्वेद १, धनुर्वेद १, गान्धर्ववेद १, अर्थशास्त्र १—यी ४ अङ्ग बढाउनाले ।
 २५. यहाँ उपमा अलंकार छ । २६. इन्द्रादि दिक्पालहरूको । २७. स्वेच्छाचारितालाई वा
 कामदेवको बढाउलाई रोक्ने । २८. त्रिनेत्रको भाव वा शिवको भाव । २९. तेस्रो नेत्र ।
 ३०. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकारको संकर छ ।

सुधर्म नै सत्यमहाँ चतुष्पद^१ गरे यिनीले तपमा रहेन को ?
 धरामहाँ^२ अङ्गुलि कान्छिले छुँदै अधर्म खासै पनि लौ तपस्वि भो ॥ ७ ॥^३
 प्रयाणमा^४ यी नृपका सुसैन्यको धुलो प्रतापानल-धूमभै^५ उड्यो ।
 त्यही सुधा-सागरमा भरेर नै हिलो बनी चन्द्रमहाँ कलङ्क भो ॥ ८ ॥^६
 लडाइँमा मेघ-समान भूपले निभाइएका अति बाण-वृष्टिले^७ ।
 सयौं अरीले निज तेज-अग्निको अँगारभै^८ दुर्यश नै फिजाइयो ॥ ९ ॥^९
 जलाउने शत्रुपुराग्नि^{१०} भै ठुलो, प्रतापले भूमि घुमी प्रकाशिदै ।
 जयार्थ^{११} नीराजनको^{१२} घुमाइभै हुँदा विजेता नल शोभिए अति ॥ १० ॥^{१३}
 निरीति^{१४} पारी सब भूमि भूपले हटाइएका अतिवृष्टि लौ अब ।
 नभै अरू आश्रय भूप-शत्रुका सुवासिनी-नेत्रमहाँ पुगी बसे ॥ ११ ॥^{१५}
 सफेद यिन्का गुण-तन्तु^{१६} नै गरी महासि-वेमा^{१७} लिइ कीर्तिको पट^{१८} ।
 दिगङ्गना-पैहनमा^{१९} अती ठुलो बुन्यो तुरीले^{२०} रणमा सिपालु भै ॥ १२ ॥^{२१}
 डराइ वैरी नृपले सरी यहाँ विरोधिले धर्म^{२२} हटाइएछ कि ? ।
 स्वतेजले^{२३} मित्र-अमित्र^{२४} जित्थे विचारदृक्^{२५} भै यिनि चारदृक्^{२६} थिए ॥ १३ ॥^{२७}
 'प्रताप-कीर्ती नलको रहेपछी रवीन्दु^{२८} के काम ?' भनी चिताउँछन् ।
 जसै विधीले^{२९} रविको र इन्दुको घुमाउ घेरा तब नै लगाउँछन् ॥ १४ ॥^{३०}

१. सत्य, अस्तेय, शम, दम-रूपी चार पाउको । २. पृथिवीमा । ३. यहाँ अनुमान, विरोधामास र अर्थापत्ति अलंकारको संकर छ । ४. दिग्विजय-गमनमा । ५. प्रतापरूपी अग्निको धूवाँ । ६. यहाँ रूपकमिश्रित गम्योत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ७. धेरै बाण-रूप वर्षा र बाणजस्ता वर्षाले । ८. यहाँ उपमा, रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । ९. शत्रुका शहरको आगो । १०. जीतबाजीका निमित्त । ११. आरतीको । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. छ किसिमका अनिकालले रहित भएको (अतिवृष्टि हुनु, वृष्टि नै नहुनु, ज्यादै मूसा लाग्नु, सलह आउनु, सुगाहरूका बथान आउनु—यी ६-लाई 'ईति' मन्दछन्) । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा र पर्यायोक्त अलंकार छ । १५. शौर्यादि गुणरूपी धागो । १६. ठूलो तर्बार-रूपी हतासो । १७. कपडा । १८. दिशारूपी स्त्रीको पैहनलाई । १९. धागो वारपार गराउने सुइराले । २०. यहाँ रूपक अलंकार छ । २१. स्वभाव । २२. आफ्नू तेजले । २३. मित्र र अमित्रलाई वा सूर्य र शत्रुलाई । २४. विचार नै दृष्टि भएका वा चेवा दृष्टि नभएका । २५. चार (चेवा) दृष्टि भएका । २६. यहाँ विरोधामास, उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । २७. सूर्य र चन्द्रमा । २८. ब्रह्माले । २९. यहाँ अनुमिति र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

‘दरिद्र बन्नेछ’ भनेर जस्कन निधारमा लेखिदियो विधातृले ।
 मृषा^१ गरेनन् नल-कल्पवृक्षले बनाइ दारिद्र्य दरिद्रता^२ वहाँ ॥१५॥^३
 ‘फुटाइ मेरू^४ न त अर्थिमा^५ दिएँ, न सागरै पानि लिई गरें मरू^६’ —
 गुने^७, यसैले अपकीर्तिमा दुईतिरै लगेका शिरका कपाल^८ नै ॥१६॥^९
 सदा कवीका^{१०}, बुधका^{११} समीपमा प्रहर्ष भै काल बिताउने नल ।
 दिनौं-दिनौं प्रोज्ज्वल भै उदाउँदा दिनेशको श्री^{१२} पनि पाउने भए ॥१७॥^{१३}
 जितीलिंदा ती कमल-प्रवाल^{१४} र समस्त राजा नुहुने पनी हुँदा ।
 विधातृले ‘माथि हुनेछ यो’ भनी गरे कि यिन्का पद ऊर्ध्व-रेखित^{१५} ॥१८॥^{१६}
 यिनी भई षोडशका जगत् जिते त्यसो हुँदा कोष पनी पुरा गरे ।
 रतीश-सङ्गी^{१७} ऋतुले^{१८} वनैसरी लियो यिनीका वपुले^{१९} सुयौवन ॥१९॥^{२०}
 नलाङ्घिले^{२१} पद्ममहाँ लियो घृणा^{२२} प्रवाल यिन्का करकान्तिमा^{२३} कहाँ ?
 न भो शरत्-पार्विक-शर्वरीश्वर^{२४} सुयोग्य यिन्का मुख-दास्यमा^{२५} पनि ॥२०॥^{२६}
 कङ्कोर रेखा गरि रोमको छल गुणादि यिन्का विधिले^{२७} गनेन कि ?
 अनी छलाई गरी रोम-कूपको गरेन की दूषण-शून्य-विन्दु नै ? ॥२१॥^{२८}
 सुबाहुले ता अरि-दुर्ग^{२९} लुट्नुमा लिए कि आग्लोसरि दीर्घ पीनता^{३०} ?
 उर-प्रभाले^{३१} पनि तेहि कार्यमा कपाटभै^{३२} निष्ठुरता-विशालता^{३३} ? ॥२२॥^{३४}
 स्व-केलि-लेश-स्मितले^{३५} शशी जित्यो, निजांश-दृक्ले^{३६} कमल-प्रभा टुट्यो ।
 दुवै जितेको अरु यो जगद्भर नलास्यको ता उपमान^{३७} के छ र ? ॥२३॥^{३८}

१. झूटो । २. गरीबीपनको गरीबी । ३. यहाँ अपहृति, उत्प्रेक्षा र प्रतीप अलंकारको संकर छ । ४. सुनको सुमेरु पर्वत । ५. माग्ने (कंगाल)-हरूलाई । ६. पानी नमपुको मरुभूमि । ७. नलले सम्भे । ८. काला कपाल । ९. यहाँ रूपक र अपहृति अलंकार छ । १०. काव्यकर्ताको वा शुक्रको । ११. पण्डितका वा चन्द्रपुत्र बुधका । १२. सूर्यको शोभा । १३. यहाँ उपमा, श्लेष, सहोक्ति, निदर्शन अलंकारको संकर छ । १४. पालुवा । १५. ऊर्ध्व-रेखायुक्त । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. कामदेवको मित्र । १८. वसन्तले । १९. शरीरले । २०. यहाँ उपमा अलंकार छ । २१. नलका पाउले । २२. घीन वा दया । २३. हातको शोभामा । २४. शरत्कालका पूर्णिमाका चन्द्र । २५. मुखको सेवक हुनुमा । २६. यहाँ परिकर र अतिशयोक्ति अलंकारका संकर छ । २७. दैवले । २८. यहाँ सापहृति र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । २९. शत्रुको किला । ३०. लम्बाइ र मोटाइ । ३१. वक्षःस्थलको शोभाले । ३२. खापाउँ । ३३. कठोरता र विस्तीर्णता । ३४. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३५. आफ्नू खेलवाडको ईषद् हास्यले । ३६. आफ्नू अंशका दृष्टिले । ३७. दृष्टान्त । ३८. यहाँ प्रतीप र काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

जित्यो यहाँ पद्म नरेन्द्र-दृष्टिले, शशि-प्रभा ता स्मितले^१ जित्यो पनि ।
 नलास्यको लौ उपमानमा अब कहाँ छ राम्रो र ? भयो दरिद्रता ॥२४॥^२
 नरेन्द्रका श्यामल केशले सँग तुलाभिलाषी^३ निज बाल-भारको^४ ।
 अदोषि हो चञ्चल बाल^५ यो भनी डुलाउँछे पुच्छर चम्रिले पनि ॥२५॥^६
 नृपालमा मन्मथ-कान्ति^७ नै हुँदा, स्व-चित्तको फेरि उहीं स्पृहा^८ हुँदा ।
 जगत्त्रयीका^९ रमणी-समाजको नरेन्द्रमा मन्मथ-विभ्रमै^{१०} भयो ॥२६॥^{११}
 सुराङ्गनाले^{१२} अनिमेष दृष्टिले^{१३} नृपालमा हेरि रमाउने लत ।
 निमेषले शून्य सुनेत्रले तिनी प्रकाश गर्छन् अहिले पनि उ त ॥२७॥^{१४}
 सुनेर हाम्रो सफलै छ जीवन, नदेखनाले दुइ नेत्र छन् वृथा ।
 भनेर चक्षु-श्रवका^{१५} प्रियाहरू स्तुती र निन्दा नलनिमित्त गर्दथे ॥२८॥^{१६}
 स्वनेत्र चिम्ले पनि भावना-बल^{१७} लिएर राजाकन देखने यिनी ।
 मनुष्य-पत्नीहरूले त हेर्नमा निमेषको विघ्न पनी हटाइयो ॥२९॥^{१८}
 नभै कुनै स्त्री सपना नदेखने, न नामको भ्रान्ति हुँदा नबोलने ।
 नली नलात्मा रतिमा^{१९} नभोगने—गरेन कस्ले मदनै बढाउने ? ॥३०॥^{२०}
 म योग्य यिन्की छु भनेर हातमा सुरुपिणीले लिइने सुदर्पण ।
 त्यजेर भैमीकन^{२१} गर्व तोडिने गरेन कस्ले धमिलो र सासले ? ॥३१॥^{२२}
 जसोरि बोकी वय-भोग-भोगिले^{२३} जलावरोधी^{२४} पुर^{२५}-भिन्न बाणको^{२६} ।
 बलात् पुन्यायो अनिरुद्धलाइ^{२७} नै, विदर्भजाको^{२८} मनलाइ तेसरी ॥३२॥^{२९}

१. ईषद् हास्यले । २. यहाँ विभावना र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ३. समानताको इच्छा गर्ने । ४. आफ्नू पुच्छरका झुप्पाको । ५. बालक । ६. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा र अपहृति अलंकार छ । ७. कामदेवको कान्ति । ८. इच्छा । ९. तीन लोकका । १०. काम-जनित विशेष भ्रम र विलास । ११. यहाँ श्लेष, संकीर्ण, यथासंख्य र उपमा अलंकार छ । १२. देवताका स्त्रीहरूले । १३. नचिम्लिने हेराइले । १४. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. सर्पका । १६. यहाँ गुणक्रिया विरोध अलंकार छ । १७. हरबखत चिन्तन गर्नु । १८. यहाँ विशेषोक्ति अलंकार छ । १९. संभोगमा । २०. यहाँ अति-शयोक्ति अलंकार छ । २१. भीम राजाकी पुत्री दमयन्तीबाई । २२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २३. सर्प-शरीर खाने (गरुड)-ले र जवानीको विलास भोग गर्नेले । २४. आगोले घेरिएको र नलले व्याप्त भएको । २५. शोणितपुर । २६. बाणासुरको । २७. कृष्णका नातिलाई । २८. दमयन्तीको । २९. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ ।

अनेक सुन्दा नलमा गुणादिक हटाइ सारा अरु^१, भीम-नन्दिनी^२ ।
 लगाउँथिन् मानसतुल्य भूपमा^३ मनोभवाज्ञा-वशवर्तिनी^४-सरी ॥३३॥^५
 दिनौं तिनी त्यै स्तुतिपाठ-कालमा^६ पिताजिको दर्शननिमित्त आउँथिन् ।
 पढेर नाउँ सब भूपमा नल सुनेर रोमाञ्च पनी गराउँथिन् ॥३४॥^७
 सखीसँगै बात हुँदा परस्पर तृणौ पनी ती नल-नामको सुनी ।
 अरु कुरा छोडि, उही^८ सुनीलिन लगाउँथिन् कान तुरुन्त हर्षले ॥३५॥
 'मरेर कामै अनिमेष-नेत्र'^९ छ, डराउँछू, भिन्न कुनै कहू' भनी ।
 जवानको वर्णनमा सखीकन नलोपमा नै त्यस-ठाउँमा गरिन् ॥३६॥^{१०}
 छलेर सोद्धा द्विज-दूत-चारण-जनादिबाटै^{११} नलका सुनी गुण ।
 'कसोरि मिल्न गुणवान ती?' भनी निदाउरो भै दमयन्ति बस्तथिन् ॥३७॥^{१२}
 'प्रिय'^{१३} प्रिया^{१४} कोहि जगत्-मनोरम गराउ लीलागृह-भित्तिमा' भनी ।
 तिनी त शिल्पीजनबाट^{१५} लेखिने नलै र आफ्नो समरूप हेर्दथिन् ॥३८॥
 निजी स्पृहाले पतिरूपमा नल थिए र देख्तिन् सपना पनी यिनी ।
 नदेखिने वस्तु पनी अदृष्टले^{१६} अगाडि देख्ने सपना गराउँछ ॥३९॥^{१७}
 सुषुप्तिले,^{१८} मीलित नेत्रबाट र निदाइ मौनेन्द्रिय चित्तबाट नै ।
 छिपाइ, देखाइ कबै नदेखिने रहस्यसाथै^{१९}, नल देख्थथिन् यिनी^{२०} ॥४०॥^{२१}
 विमर्तुमा^{२२} यी स्मर-पीडिता^{२३}-प्रति अतीव लम्बे दिन भै गए अनि ।
 निदाघमा प्रस्ट भएर मेदले^{२४} विभावरी^{२५} बढ्न गए-विचित्र हो ॥४१॥^{२६}

१. राजाहरू । २. दमयन्ती । ३. नलमा । ४. कामदेवका आज्ञाको अधीन । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा र अनुप्रास अलंकार छ । ६. वन्दीले स्तुति गर्ने समयमा । ७. यहाँ भावशवलता अलंकार छ । ८. नल । ९. आँखा नचिम्ली हेरिरहेको । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. ब्राह्मण दूत र वन्दीहरूबाट । १२. यहाँ भावोदय अलंकार छ । १३. प्यारी । १४. प्यारी । १५. चित्रकारीबाट । १६. पूर्व-संस्कारले । १७. यहाँ हेतु र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १८. निद्राले । १९. गुप्त तवरले । २०. दमयन्ती । २१. यहाँ रूपक अलंकार छ । यो श्लोकार्थ दमयन्तीले स्वप्न देख्ता प्रार्थना गरेको पनि हुन सक्छ । यस किसिमले यस श्लोकको यो अनुवाद पनि हुन सक्छ—

तिमी कलीदेखि, जगात्मदेखि र दुरात्म लाटाहरूदेखि भिन्न छौ ।

रहस्य लक्ष्मीक, अदर्शि-भिन्न छौ, मही, तिमी यो जनका पती भए ॥

२२. हेमन्त ऋतुमा । २३. कामदेवले पीडित गरिष्की । २४. बोसोले । २५. रात्रि ।

२६. यहाँ विशेषोक्ति र छेकानुप्रास अलंकार छ ।

स्व-कान्ति-कीर्त्तिव्रज-मोतिमाल्यको^१ उनीलिने तन्तु^२-सरी अती निको ।
 जवानको धैर्य गुमाउने गुण, उनीप्रति^३ श्री नलले पनी सुने ॥४२॥^४
 त्यही सुवेला मिलि कामले पनि स्वदेह-शोभा-जयले^५ रिसाउँदै ।
 अमोघकी शक्तिसमान मूर्तिकी यिनै अगाडी गरि जित्न खोज्दथ्यो ॥४३॥^६
 नृपालले ती दमयन्तिका गुण गरीलिंदामा निज कर्ण-गोचर ।
 नलोच्च-धैर्य-च्युति^७ गर्न कामले पनी उठाइ धनु, बाण जोडियो ॥४४॥^८
 यिनी महान् धीर नरेन्द्रको जय म गर्छु भन्ने अति साहसी स्मर ।
 त्रिलोकको वश्य^९ गरेर अर्जित डुबाउनेहो कि सुकीर्त्ति अर्जित^{१०}? ॥४५॥^{११}
 अनङ्गले जा मृदु पुष्प-बाणले टुटाइयो भूपति-धैर्यकञ्चुक^{१२} ।
 सबै उ भैमी नलमा जुटाउने विधातृको ईप्सित^{१३} भै पुरा भयो ॥४६॥^{१४}
 स्मरास्त्रले तापित भै पितामह^{१५} अभै त छन् पद्महाँ^{१६} अरु त के ?
 स्वदेह-कान्ती मलिनो हुँदा अब नृपालले जित्न सकिन्न की स्मर^{१७}? ॥४७॥^{१८}
 नयाँ पुरस्कार^{१९} उमेरले दिई घडा दुई वक्षमहाँ^{२०} धरिन् कि लौ ।
 त्रपा-नदी-दुर्ग^{२१} पनी तरी यिनी जनेशका मानसमा पुगिन् पनि ॥४८॥^{२२}
 छिपाउँथे यी जनमा अधीरता गरीदियो जो यिनमा अनङ्गले ।
 उ जान्दथे जागरसाक्षि^{२३} रात्रिले, शशाङ्कभै^{२४} शीतल शुभ्र^{२५} तल्पले^{२६} ॥^{२७}
 अनङ्ग-सन्तप्त^{२८} पनी यि वीरले विदर्भ-पुत्री न त माग्न नै गए ।
 सुखादि वा जीवन छोड्छ वीरले न छोड्छ त्यो श्रेष्ठ अयाचित-व्रत^{२९} ५०^{३०}

१. आफ्नू सुन्दरताको कीर्तिरूपी मोतीमालाको । २. धागो । ३. दमयन्तीप्रति । ४. यहाँ रूपक अलंकार छ । ५. आफ्नू देहको शोभा जितेकोले । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. नलको ठूलो धैर्यको नाश । ८. यहाँ पुनरुक्ताभास, तुल्ययोगिता, काव्यलिङ्ग अलंकारको संकर छ । ९. अधीन (जीत) । १०. बदेको । ११. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. राजाको धैर्यरूपी कवच । १३. इच्छा । १४. यहाँ अनुमान, विरोधाभास र रूपक अलंकारको संकर छ । १५. बाजे, ब्रह्माजी । १६. ठन्डा कमलमा । १७. कामदेव । १८. यहाँ अर्थापत्ति, अतिशयोक्ति, उत्प्रेक्षा, अलंकारको संकर छ । १९. बकस । २०. छातीमा । २१. लज्जारूपी नदीको किछा । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा, रूपक र अतिशयोक्ति अलंकारको संकर छ । २३. जाग्राम रहेको थाहा पाउने । २४. चन्द्रमाझैँ । २५. सफा । २६. बिछ्यौनाले । २७. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ । २८. कामदेवले सताइएको । २९. नमाग्ने व्रत । ३०. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।

कुनै कसैमा अपशोच-छद्मले^१ वियोग-निःश्वास^२ यिनी छिपाउँथे ।
 कपूर नै चन्दनमा बढी भयो कहेर सेतोपनलाई^३ छोप्तथे ॥५१॥^४
 सुभाग्यले छोप्न सके प्रियाप्रति 'प्रिये!' भने जो भ्रमबाट^५ देखदा ।
 सभा थियो पञ्चम-राग-मूर्च्छना^६ गरीलिंदा गायकबाट विह्वल ॥५२॥
 जितेन्द्रियैमा पहिला प्रतिष्ठित नृपालमा भो अरुबाट लाज नै ।
 सभामहाँ शंवर-वैरि-विक्रम^७ नरोकिने भै क्रमबाट^८ देखिदा ॥५३॥^९
 विवेक आदी गुण, भूप-चापल-निरोधलाई^{१०} असमर्थ नै भए ।
 रतीमहाँ^{११} लौ अनिरुद्धलाई^{१२} नै अनङ्गले ल्याउँछ, सिर्जना^{१३} छ यो ५४^{१४}
 प्रयत्न गर्दा पनि काम-चिह्नको बिना, सभामा न यि बस्न सक्तथे ।
 अनी यिनी बाग-विहारको^{१५} छल गरेर नै निर्जन ठाउँ सेव्दथे ॥५५॥^{१६}
 स्व-कान्तिले काम-जयी^{१७} नरेन्द्रले रहस्य^{१८} जान्ने सँगि साथमा लिई ।
 निजी पुरीबाहिर बाग हेरन सवारिको अश्व मगाइयो पनि ॥५६॥^{१९}
 अनी त सेतो र कसी-कसाउको, प्रमाणमा, वेगमहाँ उँचो अति ।
 खुँदी तबेला खुरले धुल्याउँदो, तुरङ्ग^{२०} ल्याए नृप-भृत्यले^{२१} तहाँ ॥५७॥
 गलस्थ^{२२} दायँ-भ्रमिको^{२३} सुमार्गमा गएसरी बाहिर खूब भल्कने ।
 अतीव राम्रा, शशितुल्य उज्ज्वल अयालका कान्तिहरू फिजाउँथ्यो ॥५८॥^{२४}
 छिटो गती पढ्न भनेर आउने, अणु-प्रमाणी^{२५} जनका मनैसरी ।
 सदा भुईँ खोसनुबाट उब्जने धुलोहरूले पदलाई ढाक्तथे ॥५९॥^{२६}
 अती चलाई थुतुनो नृपालमा स्ववेगको दर्प बुझाउँदो अनी ।
 'तुरङ्गको आशय भूप जान्दछन् कहेर के भो?' भनी चूप लाग्दथ्यो ६०॥^{२७}

१. छलले २. विरहको सुस्केरा । ३. शरीरको फीकापनलाई । ४. यहाँ न्याजोक्ति र मीलन अलंकार छ । ५. बेहोशी (मोह)-बाट । ६. पञ्चम रागको आरोह र अवरोह । ७. कामदेवको पराक्रम । ८. शरीर फीका भई हुने अधैर्य इत्यादिबाट । ९. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १०. राजामा रहेको चञ्चलता रोक्नलाई । ११. अनुराग वा रतिमा । १२. नरोकिनुलाई र अनिरुद्धलाई । १३. सृष्टि-स्वभाव । १४. यहाँ अर्थान्तरन्यास, उत्प्रेक्षा र हेतु अलंकार छ । १५. बगैँचा घुम्नुको । १६. यहाँ अपहृति अलंकार छ । १७. कामदेवलाई जित्ने । १८. आफ्ना गुप्त कुरा । १९. यहाँ सहोक्ति र उपमा अलंकार छ । २०. घोडा । २१. राजाको नोकरले । २२. घाँटीमा रहेको । २३. दाहिने घुमेको भुमरीको । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकारको संकर छ । २५. त्रसरेणु-प्रमाणको । २६. यहाँ उत्प्रेक्षा र जाति अलंकार छ । २७. यहाँ सापहव-उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

महारथी भूपतिलाइ एकलै सँगी नभै बोकिलिने सुकीर्ति नै ।
दिनेशका^१ माथि लिने तुरङ्गमा सफेद दन्तांशु^२ फिजारि हाँस्तथ्यो ॥ ६१ ॥^३
सफेद कान्ती र अतीव चञ्चल स्व-पुच्छको^४ केसरको^५ लिई छल ।
दुईतिरै चामर-चिह्नले गरी प्रकाश गथ्यो निज वाजिराजता^६ ॥ ६२ ॥^७
छिटाइमा हार छुने सुपर्णाको^८ भुजङ्ग^९ खाने पुरुषार्थमा पनि ।
मुखैमहाँ भुन्डिइने लगामले म के कमी ?—भाव पनी बुझाउँथ्यो ॥ ६३ ॥^{१०}
सुरेन्द्रको अश्व^{११} पनी जितीलिने, शशीसरी उज्ज्वल, सिन्धुमा^{१२} हुने ।
तुरङ्ग यस्मा, जित-सर्व-भूपति^{१३}, अनल्प-सास्त्रज्ञ^{१४}, महीन्द्र^{१५} नै चढे ६४^{१६}
स्फुटारविन्दांकित-पाणि-पङ्कज^{१७}, दिनेशलाई सरि नै मयूखले^{१८} ।
प्रकाशरूपी^{१९}, नृपका सवारले तुरङ्ग चढ्ने यिनकै पिछा गरे ॥ ६५ ॥^{२०}
अती छिटो अश्व चढेर दौडने, सवारिमा योग्य-सुवेष पैहने ।
नरेन्द्रलाई अनिमेष दृष्टिले^{२१} खुसाइ हेरे पुरवासि लोकले ॥ ६६ ॥^{२२}
अनी क्षणैमा शशितुल्य कान्तिका महेन्द्रको पौरुषका महीपति ।
तुरङ्ग चढ्दै, जनता खुसाउँदै, गए तुरुन्तै पुरबाट^{२३} बाहिर ॥ ६७ ॥^{२४}
अनी त सैन्याग्रमहाँ पुगेपछी परस्परै शस्त्रहरू उठाउँदै ।
‘सहेस् तँ, लौ हान्’ कहने रमाउँदै सवारले^{२५} भूठ लडाइँ नै गरे ॥ ६८ ॥^{२६}
‘दगुर्नलाई पृथिवी कती छ र ? यसो हुँदा अर्बि^{२७} पनी थलो बनोस्’ ।
भनेर हो की ? अति वेगि अश्वले उडाउँथे सागर ढाकने धुलो ॥ ६९ ॥^{२८}

१. सूर्यका । २. दाँतको प्रकाश । ३. यहाँ अपह्व, व्यतिरेक र श्लेष अलंकारको संकर छ । ४. आफ्नो पुच्छरको । ५. अयालको । ६. आफू घोडाको राजा हुनु । ७. यहाँ सापह्व-उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. सर्प वा गरुडको । ९. सर्प । १०. यहाँ सापह्व उपमालंकार छ । ११. उच्चैःश्रवा घोडा । १२. समुद्र वा सिन्धु-देशमा । १३. सब राजालाई जितेका । १४. धेरै शास्त्र जानेका । १५. पृथिवीका इन्द्रजस्ता नल । १६. यहाँ उपमा, परिकर, श्लेष र अतिशयोक्ति अलंकारको संकर छ । १७. स्पष्ट कमल-चिह्न कर-कमलमा मएका । १८. किरणहरूले । १९. प्रकाशको स्वरूप लिएका । २०. यहाँ उपमा, श्लेष र रूपक अलंकार छ । २१. नचिम्लिएका नजरले । २२. यहाँ छेकानुप्रास र वृत्त्यनुप्रास अलंकार छ । २३. शहरबाट । २४. यहाँ छेकानुप्रास, उपमा र सहोक्ति अलंकारको संकर छ । २५. रिसछाहरूले । २६. यहाँ अनुप्रासोपमा अलंकार छ । २७. समुद्र । २८. यहाँ उत्प्रेक्षा अनुप्रास अलंकार छ ।

‘अकाश ढाक्यो हरिको’ पदैकले^२ चतुष्पदैले^३ पनि आधि ढाकने ।
 सबै हरीलाइ^४ शरम् छ यो’ भनी तुरङ्ग फर्के कि गरी अधोमुख ? ॥७०॥^५
 नरेन्द्रका सैनिक अश्वसादिले जिनोक्तिमा^६ सैन्धवले^७ गरेसरि ।
 विहारको स्थान^८ पुगेर मण्डली^९ गराइयो घोटकलाइ^{१०} नै पनि ॥७१॥^{११}
 ‘दिशाहरू भूपति-शत्रुले भरे, सुकीर्तिले अब्धि पनी छ गोष्पद’^{१२} ।
 गुनेर धारागति^{१३} छोडि मण्डली क्रिया गरे की स्थलमाथि अश्वले ॥७२॥^{१४}
 स्व-छत्र-छायातलमा^{१५} नरेन्द्रले तुरङ्गको जो भ्रमि^{१६} नै गराइयो ।
 अर्भै पनी आँधि-हुरी घुमाउरो गरेर हावा सिकदैछ की त्यही ? ॥७३॥^{१७}
 प्रवालले^{१८} लाल, घना, विलासको पसे वनैमा^{१९} नल धैर्यखातिर ।
 मुगा बगेको घन-तुल्य, अब्धिमा लिई सुषुप्सा^{२०} सुतने हरीसरि ॥७४॥^{२१}
 वनान्तपर्यन्त पुगी पियारले, नदेखिने भूप जसै हुने भए ।
 पुन्याउने बन्धु-समाजतुल्यका पुरप्रजा-दृष्टिहरू^{२२} पनी फिरे ॥७५॥^{२३}
 अनी त राम्रा फल-पुष्प-जातिमा^{२४} उठाउँदै अङ्गलि बाग-पालले ।
 बुझाइने सुन्दरता, अरण्यको सुदृश्य हेरे नल भूपले पनि ॥७६॥^{२५}
 वयस्^{२६} गई, उत्थित-वायु-कम्पित^{२७}, प्रवालरूपी, करमा फलादिक ।
 लिई नृपातिथ्य^{२८} सिके कि वृक्षले मंहर्षि बूढासँग लौ अरण्यमा ? ७७॥^{२९}
 महेशले^{३०} छोडिदिदा कमाइने, दिशाहरूमा घुमने उ दुर्यश ।
 फुलैपिछेमा भ्रमरा भुमाउने भयो तहाँ केतक^{३१} दृश्य^{३२} भूपको ॥७८॥^{३३}

१. विष्णुको । २. एक पाउले । ३. चार पाउले । ४. घोडाहरूलाई । ५. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । ६. बुद्धको उक्तिमा । ७. सिन्धु देशका बौद्धहरूले । ८. बुद्ध-मन्दिरमा वा मैदानमा । ९. मण्डलाकार वा घेरा । १०. घोडालाई । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ । १२. गाईका खुरप्रमाणको (सहजै तर्न सकिने) । १३. एकनासको सीधा दौड । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. आफ्नू छाताको छहारीमा । १६. घुमाउनु । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. पालुवा वा मुगाले । १९. जंगलमा वा जलमा । २०. सुत्ने इच्छा । २१. यहाँ उपमा र श्लेषोक्ति अलंकार छ । २२. शहरवासी प्रजाका दृष्टिहरू । २३. यहाँ अनुप्रास सहोक्ति अलंकार छ । २४. जात-जातका फल-फूलहरूमा । २५. यहाँ जाति र अनुप्रास अलंकार छ । २६. चराहरू वा उमेर । २७. उब्जेको हावाले हल्लाइएको वा उत्पन्न भएको वायुले काम भएको । २८. राजाको सम्मान । २९. यहाँ प्रतीयमान, उत्प्रेक्षा, श्लेष र रूपक अलंकारको संकर छ । ३०. महादेवले । ३१. केतकीको फूल । ३२. देखिने । ३३. यहाँ अपहृति अलंकार छ ।

'वियोगिको तैं मुटुमा अती तिखो धसाउने कर्णि-शरै' अनङ्गको ।
 नभिकन सक्ता तिनलाई मारदछस् यसै हुनाले शिवबाट निन्द्य^१ छस् ॥७६॥^३
 अमात्य^४ तेरो सुइबाट कामिको अनङ्गले दुर्यश-वस्त्र^५ सीउँछ ।
 अनी करौंतीसरि पातले पनि वियोगिहृद्-दारु^६ चिरा गराउँछ ॥८०॥^७
 'फुलै-धनूमा चिपली पनी कर अनङ्ग तेरो रज' मुटुमा लिई ।
 प्रियाप्रति प्रेमि मलाइ हान्दछ' भनी उनी केतकमा घिनाउँथे ॥८१॥^८
 विदर्भपुत्री-स्तन-तुङ्गता^९ लिन अधोमुखी, धूम पिई, ठुला तपी ।
 घडासरी दोहद-धूपि^{१०}, दाडिम असंख्य देखे फल भूपले तहाँ ॥८२॥^{११}
 फल-स्तनैमा स्मर-बाणा, किंशुक-सरी^{१२} चुचोले शुक्ले फुटाईदी ।
 प्रियस्मृती^{१३} भै पुलकाङ्गि^{१४}, दाडिमी वियोगिनी^{१५} देखिइ भूपले पनि ८३^{१६}
 वियोगिको हृद् टुकुरा गराउने, अनङ्ग-चन्द्रार्धशरैसरी हुने ।
 प्रवासि दुब्लाहरुको पलाशमा^{१७} सुवृन्त^{१८} देखे पनि कालखण्डको^{१९} ८४^{२०}
 शरीरमा पुष्प-सुगन्ध आउँदी, खिसिक्क हाँस्ती र जिऊ कँपाउँदी ।
 नवा-लता^{२१} मारुतले चुमाउँदी, दरा-ऽऽदरैले^{२२} नृप-दृष्टिले पिए ॥८५॥^{२३}
 प्रवासि-हिंसादिक पापकर्म नै छलाइबाटै^{२४} भ्रमरा भुमाउँदी ।
 नृपाल देख्थे तिनि चाँपका कली अनङ्गका नै बलि-दीपिका^{२५}-सरि ॥८६॥^{२६}
 नरेन्द्र ठान्थे फुल भित्रको धुलो वियोगि-अन्धा गरने कुरा ठुलो ।
 महेशमा मुक्त^{२७} अनङ्ग-बाणामा शरीरको भस्म^{२८} घसारिंदो सरि ॥८७॥^{२९}

१. कान भएको बाण । २. निन्दा गरिएको । ३. यहाँ हेतुप्रेक्षा अलंकार छ । ४. मन्त्री ।
 ५. अकीर्ति रूप कपड़ा । ६. वियोगीको हृदयरूप काठ । ७. यहाँ उपमा र रूपक अलंकारको
 संकर छ । ८. मकरन्द (धुलो) । ९. यहाँ स्वभावोक्ति अलंकार छ । १०. दमयन्तीका
 स्तनको उच्चता । ११. धुवाँ मल लिने । १२. यहाँ उपप्रेक्षा अलंकार छ । १३. पलाश ।
 १४. प्याराको सम्झना । १५. रोमाञ्च भएकी । १६. विरहिणी वा पक्षिगण । १७. यहाँ
 अनुप्रास, रूपक, उपप्रेक्षा अलंकारको संकर छ । १८. पलाश वा मासु खानेवालामा । १९.
 भेट्ने । २०. कालका अंशको वा कालोबाट उब्जेको । २१. यहाँ रूपक र उपप्रेक्षा अलंकार छ ।
 २२. नयाँ लता वा बालपन हटेकी (तरुणी) । २३. भय र आदरले । २४. यहाँ समासोक्ति
 अलंकार छ । २५. बाहानाले । २६. पूजाका बत्तीको ज्योति । २७. यहाँ रूपक, अपह्नुति र उपमा
 अलंकार छ । २८. छोडिएको । २९. खरानी । ३०. यहाँ अनुप्रास र उपप्रेक्षा अलंकार छ ।

वियोगिको भृङ्ग-कराइले^१ दशा सुनाउँदा कोइलिले अरण्यमा ।
 दया उठी पुष्पकर-प्रसारने^२ सुपन्न^३ देखे स्थलमा नृपालले ॥८८॥^४
 सरोष-हुंकारि^५, अली^६ घुमाइको, रसाल^७ देखे नृपाले अगाडिनै ।
 समीरले^८ कम्पित, कोपिला लिई वियोगि तर्साउन लागदोसरि ॥८९॥^९
 'दिनौ तँ रे पान्थ'^{१०} ! अती भिनू हुनू, अनी त मूच्छा पछि ताप पाउनू ।
 यसोरि शापै गर्ने, पिक-द्विज^{११} रिसाइ हेर्नेकन भूप देख्थथे ॥९०॥^{१२}
 अली भुमी उन्नत, चाँप-कोपिलो नरेन्द्रले हेरि अधीर बुद्धिले ।
 वियोगि-हिंसार्थ तहाँ उदाउँदो उ धूमकेतू^{१३} भनि तर्क गर्दथे ॥९१॥^{१४}
 पराग^{१५} भर्दो, अमि-भङ्गि^{१६} पारने, द्विरेफ-पङ्क्ती^{१७} रहि नागकेसर^{१८} ।
 अनङ्गका बाण जुधेर भिल्कने उ सानजस्तै नृपबाट देखियो ॥९२॥^{१९}
 सुपुष्पभन्दा खुसवी^{२०} नृपाङ्गमा गुण-स्पृही^{२१} भै भुमि भृङ्गका गण ।
 कराउनाले निज-बाण चुक्नुको भ्रमै भई काम सलज्जभै भयो ॥९३॥^{२२}
 हुरी मिली कंटकबाट^{२३} कोरिंदो सुचन्दनै-तुल्य सुगन्ध आउने ।
 सुपुष्ट, वेश्यास्तनतुल्य, बेलको सुपक्व^{२४} देखे नृपाले तहाँ फल ॥९४॥^{२५}
 प्रिय-प्रियाको^{२६} मनलाइ घोचने सुयोग्य पुष्पादिक गर्भमा हुने ।
 रतौनि-गुच्छा स्मरको धनू गुनी डराइ साह्रै नरपाल काँप्थथे ॥९५॥^{२७}
 नृपालले जङ्गलमा शितद्युति^{२८}, अगस्त्यको वृक्ष त राहु नै गुने ।
 तमिस्र-पक्ष-च्छलबाट^{२९} खाइने कला शशीका सब ओक्लँदोसरि ॥९६॥^{३०}

१. अमराको गुञ्जनले । २. फूलरूप हात पसारने । ३. राम्रा कमल । ४. यहाँ समा-
 सोक्ति, रूपक, अप्रतीयमान-उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. रीसले हुंकार गर्ने । ६. अमरा ।
 ७. आँप । ८. हावाले । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. रे परदेशी । ११. कोइली चरो
 र बाहुन । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. पुच्छेतरा । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार
 छ । १५. फूलको धुलो । १६. घुमाइको रचना । १७. अमराको ताँती । १८. चिलाउनेको
 रूख । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा र जाति अलंकार छ । २०. सुवास आउने । २१. गुण र ताँदो-
 सहित भै । २२. यहाँ भ्रान्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. काँढाले । २४. पाकेको ।
 २५. यहाँ उपमा अलंकार छ । २६. प्यारो र प्यारीको । २७. यहाँ रूपक र भ्रान्तिमद्
 अलंकार छ । २८. कालो कान्ति भएको । २९. कृष्णपक्षको छलले । ३०. यहाँ उत्प्रेक्षा, रूपक र
 अपह्नुति अलंकारको संकर छ ।

बलात् हिमैले सब पत्र^१ फेकिने, ढकाउ पत्ता चरिबाट नाचिने ।
 प्रसूनमा केलि^२ हुँदा त वायुको नृपालले लोचन चिम्लनू गरे ॥६७॥^३
 जहाँ उगी^४ काखमहाँ ठुला भए फलादिका साथ नुहेर धाइ-मा^५ ।
 धराकनै^६ ढोगदिने सुवृत्तको नृपालले ता स्तुतिकर्म^७ छोडियो ॥६८॥^८
 वियोगि यिन्लाइ चिसो वनानिल सुधासरी पुष्परसादिले युत ।
 दिएन लौ केतकधूलिले सफा, दिन-प्रभाले^९ पनि चन्द्रिका-सुख ॥६९॥^{१०}
 वियोगि यिन्को पनि वक्त्र^{११}, चन्द्रमा अवश्य हो ठानि लिएर कोइली ।
 रिसाइ राता गरि नेत्र दिन्दिन कुहू कराई शशि-शत्रु^{१२} डाक्तथी ॥१००॥^{१३}
 अशोकलाई शुभनाम सम्भन्ने, पियारि शोच्ने, शरणार्थि, पान्थ नै ।
 अगाडि बल्दो, मदनास्त्र^{१४} लीकन मराउने, ठानिलिए नृपालले ॥१०१॥^{१५}
 विलास-वापी^{१६} लहरी बजाउने, पिकालि^{१७} ता गायक, बर्हि^{१८} नाचने ।
 भई वनैमा नृप-सेवनू गरे, कहाँ नभोग्ला शुभ भोग भाग्यवान् ॥१०२॥^{१९}
 पढाइ गानार्थ सुगा अरण्यमा प्रजाहरूले त्यजदा मजासँग ।
 स्वरामृतैबाट त सारिका^{२०} पनी बराबरै भूप-चरित्र गाउँथे ॥१०३॥^{२१}
 शुकस्तुती^{२२} कोकिलगीति^{२३} पाउँदै घुमेर राम्रो वन त्यो नृपालमा ।
 सुहर्ष भो बाहिरिया त भित्रिया विदर्भपुत्री-विरहादिले^{२४} न भो ॥१०४॥^{२५}
 कियारि-पानीबिच घुस्छ की ? भनी स्व-मत्स्य-भन्डा^{२६} करले^{२७} समातने ।
 सबै ऋतूपूर्ण अरण्यमा मधु^{२८} स्व-मित्र खोज्ने स्मरभैं यिनी थिए ॥१०५॥^{२९}

१. पात र पत्ररचना । २. क्रीडा । ३. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । ४. उम्रेर ।
 ५. धाई आमा । ६. पृथ्वीलाई । ७. तारीफ । ८. यहाँ पनि समासोक्ति अलंकार छ ।
 ९. दिनको प्रकाशले । १०. यहाँ उपमा र विशेषोक्ति अलंकार छ । ११. सुख । १२. चन्द्रमा-
 को शत्रु (औंसी) । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १४. कामदेवको बाण ।
 १५. यहाँ सापह्व-उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. खेल्ने तलाउ । १७. कोइली र अमरा ।
 १८. मयूर । १९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २०. सारौं । २१. यहाँ जाति अलंकार
 छ । २२. सुगाको प्रशंसा । २३. कोइलीको गान । २४. दमयन्तीको वियोगले । २५. यहाँ
 उक्तिनिमित्त विशेषोक्ति अलंकार छ । २६. आफ्नो माछा भएको झन्डा । २७. हातले ।
 २८. वसन्त । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

लताप्रियानर्तनमा^१ ठुलो गुरु, अगाडिमै पुष्प-सुवास चोरने ।
सुगन्ध-पानीबिच खूब नाचने, प्रवातले^२ भूपति-सेवनू गन्यो ॥१०६॥^३
अनी त धेरै अधिका सुरत्तको^४ धनादि ली, मन्थनबाट^५ भै डर ।
त्यही वनैमा लुकने, समुद्रभै तलाउ देखे नगिचै नृपालले ॥१०७॥^६
किनार फोर्ने, जल आधि पाँचने, मृणाल-ताँती-छलबाट जौनले ।
अनन्तका^७ पुच्छरतुल्य उज्ज्वल असंख्य^८ ऐरावत-दन्त^९ धारिए ॥१०८॥^{१०}
तटान्त-विश्रान्त^{११} तरङ्ग-पङ्क्तिको मिलेर छायाँ जुन शोभियो अति ।
तरङ्ग-कोर्रा मिलि खूब दौडने सहस्र उच्चैःश्रव^{१२} पालने सरि ॥१०९॥^{१३}
बसेर मौरी मभपेट^{१४} साँवला, सुरम्य, श्वेताम्बुजका^{१५} छलाइले ।
कलङ्कले युक्त असंख्य चन्द्रको समूह राख्तोसरि सुभ्दध्यो जुन ॥११०॥^{१६}
रथाङ्ग^{१७} धर्ने, कमलानुषङ्गि^{१८}, यो मृणालशेष-स्थल^{१९} भृङ्ग-साँवलो^{२०} ।
तडागले कृष्ण-समानता^{२१} लियो सरोजिनीस्तम्ब-कदम्ब-छद्मले^{२२} ॥१११॥^{२३}
निजाङ्कसेवी^{२४} र तरङ्ग-मालिनी^{२५}, नदी पियारी जसले धरी लियो ।
अली खिलेका, बहु-रक्तपद्मले^{२६} मुगाङ्कुराको पनि सञ्चयी^{२७} थियो ॥११२॥^{२८}
समूह जो पङ्कजको तहाँ थियो गरी बहाना, सित-नीलको^{२९} भई ।
नरेन्द्र ठान्थे त्यसलाई 'डूबने शशी'^{३०} र हालाहलका^{३१} प्रभा' भनी ॥११३॥^{३२}
धुमीरहेका जसका तरङ्गमा महान् सिवालीहरूका कतारले ।
धरे कि साँच्चै वडवाग्निको^{३३} धुवाँ फिजारिएको त्यसमा वरीपरी ॥११४॥^{३४}

१. लतारूप पियारीलाई नचाउनामा । २. हावाले । ३. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
४. ऐरावतादि असल रत्नहरूको । ५. मन्थुबाट । ६. यहाँ अतिशयोक्ति र समासोक्ति अलं-
कार छ । ७. शेषका—नागका । ८. बेगिन्ती । ९. ऐरावत हात्तीका दाँतहरू । १०. यहाँ
अपह्नुति र व्यतिरेक अलंकार छ । ११. किनारमा आरामी लिएका । १२. हजारन उच्चैःश्रवा
घोडाहरू । १३. यहाँ अपह्नुति, रूपक, उत्प्रेक्षा र व्यतिरेक अलंकार छ । १४. मध्य भाग ।
१५. सेता कमलका । १६. यहाँ अपह्नुतिभेद र व्यतिरेक अलंकार छ । १७. चक्र या
चखेवा । १८. कमलायुक्त वा कमलयुक्त । १९. कमलनालजस्तो शेषमा रहने वा कमलनाल
बच्ने स्थान तलाउले । २०. भमराझैं श्याम वा भमराले श्याम । २१. कृष्णको तुल्यता ।
२२. कमलिनीका डाँठरूप कदमको छल्ले वा कमलिनीका डाँठका समूहको छल्ले ।
२३. यहाँ श्लेष, उपमा र अपह्नुति अलङ्कार छ । २४. आफ्नू काखमा रहेकी । २५. तरङ्गले
शोभित । २६. धेरै राता कमलले । २७. संग्रही । २८. यहाँ रूपक र अपह्नुति अलंकार छ ।
२९. सेतो र नीलोको । ३०. चन्द्र । ३१. कालकूट विषका । ३२. यहाँ अपह्नुति र उत्प्रेक्षा
अलंकार छ । ३३. वडवानलको । ३४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

यहीं उगेकी, रविलाइ पाउँदा गरेर रोमाञ्च खुसी बहाउँदो ।
 फुराउँदो पद्मतनू^१, सरोजिनी^२ दिन-प्रभामा बनि अप्सरा-सम ॥११५॥^३
 परेर छायाँ जसका प्रवाहमा, प्रवातले^४ कम्पित भै तटद्रुम^५ ।
 डुबी पखेटाहरु फट्फटाउने, गिरीश^६ मैनाकसरी हुँदोभयो ॥११६॥^७
 समुद्र शोभा धरने तलाउमा रिरंसु^८ हंसीहरुबाट डाकिने ।
 तिनीकहाँ जान निमित्त पौडने, सुवर्णको हंस विचित्र-रूपको ॥११७॥
 पियारि बाला र रतन्त्रमा^९ महाँ चुचो र पाऊ दुइकै छलाइले ।
 द्विपत्रि^{१०} कामार्जित^{११} रागवृक्षको^{१२} प्रवाल धर्दो नृपबाट जानियो ॥११८॥^{१३}
 प्रियावियोगी बनि विह्वलै पनि नृपाल, एकान्तमहाँ रमाउने ।
 शकुन्तलाई^{१४} क्षणमात्र हेरदा कुतूहलाक्रान्तमना^{१५} पनी भए ॥११९॥^{१६}
 अवश्यभावी चिजमा नरोकिने, विधातृ-इच्छा^{१७} त जता दगुर्दछ ।
 हुरीमहाँ भारसरी अधीन भै पछ्याइ जाने जन-चित्त^{१८} बन्दछ ॥१२०॥^{१९}
 अनी त तेही क्षणमा रतालस^{२०}, पसारि घाँटी, शिर छोपि पच्ले^{२१} ।
 तलाउको तीरमहाँ पुगी, खग^{२२} निदाउँदो भो स्थिति^{२३} एक पाउ ली ॥१२१॥^{२४}
 सनाल^{२५}, उस्को मुखसङ्ग हारने, लजाइ घोप्टो, सुन-पद्म^{२६} हो कि यो ।
 जलेशको^{२७} विद्रुम-दण्ड^{२८}, चामर, सपीत^{२९} हो वा उ ? नृपाल गुन्दथे ॥१२२॥^{३०}
 लगाइ जुत्ता हयबाट^{३१} उत्रने नरेशका पाउ दुवै सुहाउँथे ।
 धरेर वमै, वनका मनोरम^{३२} प्रवाल-पद्मसँग भीडने^{३३} सरी ॥१२३॥^{३४}

१. कमलरूप शरीर । २. कमलिनी । ३. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ । ४. हावाले ।
 ५. तीरका वृक्ष । ६. पहाडको राजा । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. रमण गर्न इच्छा गर्ने । ९. सुरतमा समर्थ (तरुणी) मा । १०. दुइ पाते । ११. कामदेवले उब्जाइएको ।
 १२. अनुराग वृक्षको । १३. यहाँ छेकानुप्रास, उपमा, रूपक र अपहृति अलंकारको संकर छ ।
 १४. पक्षी (हाँस)-लाई । १५. उत्सुकताले मन खिचिएको । १६. यहाँ विशेष अलंकार छ ।
 १७. दैवेच्छा । १८. मानिसको मन । १९. यहाँ उपमा अलंकार छ । २०. रतिले अलसी ।
 २१. पखेटाले । २२. हाँस । २३. अङ्गान । २४. यहाँ जाति र स्वभावोक्ति अलंकार छ ।
 २५. डन्डीसहितको । २६. सुनको कमल । २७. वरुणको । २८. मुगा डन्डी भएको ।
 २९. पहेंलो रंगको । ३०. यहाँ अनिश्रय सन्देह अलंकार छ । ३१. घोडाबाट । ३२. सुन्दर ।
 ३३. लडाइँ गर्ने । ३४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

अतीव सानू लिङ् मूर्ति छद्मको, बनी बलिध्वंसिसमान^१ वामन^२ ।
 निशब्द पाऊ पुगदै नगीचमा पतङ्ग^३ पक्रे नृपले स्व-बाहुले ॥१२४॥^४
 'म पक्रिएँ' जानि डराइ हंसले बराबरै उड्न प्रयत्न^५ नै गन्यो ।
 निराश भै उड्न, समातने कर नृपालका, जोड गरी ठुङ्चो पनी ॥१२५॥
 पतङ्ग एकासि उडेर आकुल, छचल्किने, त्यो सरले^६ दया गरी ।
 तरङ्गले चञ्चल, पद्म-हस्तले चरो समातने नृप रोकिए कि लौ ॥१२६॥^७
 तलाउ ता सुन्दर पक्षिले त्यजी वरीपरी तीरमहाँ कराउँदा ।
 सनूपुरा^८ श्री^९ हिङ्दीसरी भई उडीगयो त्यो कलहंसमण्डली^{१०} ॥१२७॥^{११}
 तिमी पती छौ जसका निरंकुश^{१२} न वासलाई पृथिवी छ योग्य यो ।
 भनेर यस्तो पृथिवी त्यजीकन अकाशमा हंसहरू गए कि लौ ॥१२८॥^{१३}
 सुवर्णको पक्ष भएर सुन्दर, नदेखिएको द्विज^{१४} देखदा खुसी ।
 नृपालमा त्यो करपञ्जर-स्थित^{१५} मरालले^{१६} निम्न^{१७} कुराहरू भन्यो ॥^{१८}
 सुवर्ण मेरा यिनि पक्ष पाउँदा खुसी हुने धिक् छ हजूरको मन ।
 समुद्रको सीतसरी, नृपालको हुनेछ लक्ष्मी^{१९} बढि यी लिंदा कति ॥१३०॥^{२०}
 नरेन्द्र ! विश्वासि मलाइ मारनु न जन्तुहिंसा सरि^{२१} यो ठहर्दछ ।
 परन्तु विश्वासित^{२२} शत्रुको पनि मराइ निन्दा धन-धर्मिले^{२३} गरे ॥१३१॥^{२४}
 जताततै छन् रणदुर्जयी^{२५} भट^{२६} त्यता न हिंसारस यो पुरा गन्यौ ।
 छ धिक् यहाँ यो नृपको कुविक्रम^{२७}, कृपाश्रयी, यो विचरो चरोमहाँ ॥१३२॥^{२८}

१. बलिलाइ ध्वंस गर्नेतुल्य । २. पुङ्को । ३. पक्षी (हाँस) ४. यहाँ उपमा र जाति अलंकार छ । ५. कोशिश । ६. तलाउले । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा, रूपक र स्वभावोक्ति अलंकारको संकर छ । ८. पाउजेब पहिरेकी । ९. लक्ष्मी (शोभा) । १०. हाँसको बथान । ११. यहाँ उपमा र स्वभावोक्ति अलंकार छ । १२. स्वेच्छाचारी । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. पक्षी (हाँस) । १५. हातरूप पिंजरामा रहेको । १६. हाँसले । १७. तलतिर कहिने । १८. यहाँ रूपक अलंकार छ । १९. ऐश्वर्य । २०. यहाँ उपमा अलंकार छ । २१. साधारण पशु मान्नु । २२. विश्वासमा परेको । २३. धर्मज्ञाताहरूले । २४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २५. लडाईँमा अजेय । २६. सिपाई । २७. खराब पराक्रम । २८. यहाँ विदग्धानुप्रास अलंकार छ ।

सुपन्नका ती फल-मूलले पनि मुनीसरी वृत्ति लिने पतत्रिमा^१ ।

तपाइँजस्तो पति दण्डधारि^२ भै कसोरि पृथ्वी न लजाउला ? नृप ! ॥१३३॥^३

विचित्र-वैलक्ष्य-कृपा^४ जनाउने यसोरि यस्ता गरि बोलि हाँसले ।

कृपा-नदीको रसिलो प्रवाह ता दयाब्धि^५ यिन्को मनमा पुऱ्याइयो ॥१३४॥^६

म एक छोरो जननी बुढी^७, उता पियारि सुत्केरि नयाँ पतिव्रता^८ ।

तिनी दुवैको गति^९ मै छु, मारन विधे^{१०} ! दया के तिमिलाइ रोक्तिन ? ॥^{११}

मुहूर्तमात्रै भव-निन्दना^{१२} गरी दयालु, मेरा सँगि, आँसु भारदै ।

फरक्क फिर्नन्, तर शोक-सागर तरौलि आमा ! कसरी कठोरको ॥१३६॥^{१३}

‘मनिमि सन्देश-मृणाल’^{१४} लो, ढिला पती कती दूर ?’ भनेर सोधदा ।

रुने चरालाइ जसै त देख्छछौ प्रिये ! उ कस्तो क्षण^{१५} पाउली तिमि ॥^{१६}

पियारिमा शैत्य-मृदुत्व^{१७} पारने विधे ! कसोरी त्यहि पाणि-पद्मले ।

‘प्रिया-वियोगी हुन जान्छ’ यो लिपि निधार पोल्ने निकलेछ निष्ठुर ॥^{१८}

स्वबन्धुले यो अशनिक्षतोपम^{१९} यहाँ घटेको घटना^{२०} सुनाउँदा ।

प्रिये, चलाक्षी^{२१} ! दशदिक् पनी तिमि जताततै शून्यसमान पाउली ॥^{२२}

म-नितिको शोक लिई मुटू फुटी तिमि सुगात्री^{२३} पनि ता मर्च्यौ भने ।

म दैवले मारिइ फेरि मारिँँ अवश्य मर्नन् बिचरा ति बालक ॥१४०॥^{२४}

वियोग तिम्रो भइ ती क्षुधाकुल^{२५} लुटूपुटू भैकन गूडछेउमा ।

जुटेर, इच्छा गरि धेर कालमा, गए क्षणैमा नउधारि नेत्र नै ॥१४१॥^{२६}

१. चरोमा । २. दण्ड धारण गर्ने । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. आश्चर्य, लज्जा र दया ।
५. दयाको समुद्र । ६. यहाँ रूपक अलंकार छ । ७. अर्को सन्तान हुन नसक्ने । ८. पोइल नजाने । ९. जीवनाधारको बाटो । १०. हे दैव । ११. यहाँ परिकर अलंकार छ । १२. संसारको निन्दा । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. खबर र कमलनाल । १५. बखत । १६. यहाँ मायोदव अलंकार छ । १७. शीतलता र कोमलता । १८. यहाँ विषम र रूपक अलंकार छ । १९. वज्रको चोटको उपमा भएको । २०. मृत्यु-समचार । २१. हे चंचल नेत्र भएकी । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ । २३. रात्रो शरीर भएकी । २४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २५. भोकले व्याकुल भएका । २६. यहाँ विरोधामास अलंकार छ ।

चिचीं गरी डाकि कँपाउँदा मुख गराउला को सँग पुत्र हो ! अब ?
 रह्यो कथा खालि भनेर मूर्च्छित^१ मराल^२ ब्यँत्यो नृपका स्नुताश्रुले^३ ॥१४२॥^४
 यो त्यजियो सुनि धेर, विलाप दीनदयालु^५ हुँदा नृपतीले ।
 'रूपनिमित्त लिएँ, उ त देखें जा अब आफुखुशी' यति भन्दै ॥ १४३ ॥
 त्यो हाँसले, वरिपरी घुमनू गरेर नीराजना^६ गरिलिने निज बन्धुका ती ।
 पैल्ले परेर अपशोच भरीरहेका आँसूहरू अब गन्यो खुशिले बहेका ॥१४४॥^७
 श्रीबाबा^८ कवि-रत्न^९, हीर; जननीमा मल्लदेवीजिको ।
 सम्पूर्णोन्द्रिय^{१०}-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ॥१४५॥
 मेरै चिन्तनको^{११} स्वरूप, रसिलो, शृङ्गारिएको महा-
 काव्य श्रीनलको चरित्र यसमा पैल्लो गयो सर्ग यो ॥१४६॥^{१२}

१. मूर्च्छा परेको । २. हाँस । ३. चुहेका आँसुले । ४. यहाँ जाति अलंकार छ । ५. दुःखी-
 गा दया गर्ने । ६. आरती । ७. यहाँ अपहृति र जाति अलंकार छ । ८. श्रीमान् पिता ।
 ९. कविहरूमा शिरोमणि । १०. सब इन्द्रियहरूलाई वश गर्ने । ११. चिन्तामणि मन्त्र
 चिन्तनको । १२. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

द्वितीय सर्ग

—००००—

पुरुषोत्तम^१ ती जगत्पति^२ प्रभुदेखी^३ निजि-मुक्ति^४ पाउँदा ।
कहि साध्य हुँदैन जो त्यहि परमानन्द^५ लियो द्विजातिले^६ ॥ १ ॥^७
बहुवार जुरुङ्ग पारदै त्यसले देह पनी कँपाउँथ्यो ।
पकडी-खुजमुज्ज पङ्ख ता निज-चञ्चूपुटले^८ सँभाल्दथ्यो ॥ २ ॥^९
जब हंस छुट्यो त्यसै चरा गरि जंघा निज-पक्ष-मूलमा^{१०} ।
शिरलाइ पदैकले छुँदै उड्दै आफ्नो गुँडमा गयो ॥ ३ ॥^{११}
चिलने कहि देहमा अति, रउँको दुर्ग^{१२} घुसी नपक्रिने ।
चिलसाकन ता चुचो घसी उ लघार्थ्यो सिपले कनाउँदै ॥ ४ ॥^{१३}
अब हंस तलाउका चरा सबले आइ तुरुन्त घेरियो ।
रउँ-खुजमुजबाट तर्सँदा उडियो खल्बल चिघ्रनू गरी ॥ ५ ॥^{१४}
धरने बहु शैवलक्ष्म^{१५} र अनि रुद्राक्षमधुव्रतै^{१६} लिने ।
नृपको करमा पछी पनि खग आयो भ्रम पद्मकै हुँदा ॥ ६ ॥^{१७}

१. पुरुषमा श्रेष्ठ वा पुरुषोत्तम भगवान् । २. जगत्का मालिक वा जगदीश्वर ।
३. मालिकदेखि वा व्यापक परमात्मादेखि । ४. आफ्नो छुटकारा वा मोक्ष । ५. ठूलो
आनन्द वा परम सुख । ६. पक्षीले वा ब्राह्मणादिले । ७. यहाँ श्लेषालंकार छ । ८. आफ्नो
चुचोले । ९. यहाँ स्वभावोक्ति अलंकार छ । १०. आफ्नो पखेटाको फेदमा । ११. यहाँ पनि
स्वभावोक्ति अलंकार छ । १२. किला । १३. यहाँ स्वभावोक्ति र शब्दालंकार छ । १४. यहाँ
जाति, उक्ति, लेशानुप्रास अलंकार छ । १५. शिवसन्बन्धी चिह्न वा सिवालयुक्त जमीन
भएको । १६. रुद्राक्षको राम्रो व्रत वा रुद्राक्षजस्ता भ्रमरा । १७. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा
अलंकार छ ।

खग ता चिरकाल-लालन गरि विश्वास गराइएछ कि ? ।
 करमा पछि फेरि आउँदा अति कौतूहल^१ भो नृपालको ॥ ७ ॥^२
 प्रिय-मानस^३ हंसले अनि डुबने कौतुकको तरङ्गमा ।
 नृपलाइ त सुन्न उत्सुक गरदै निम्न कुराहरू भन्यो- ॥ ८ ॥^४
 मनु आदि सुधर्म जानने, नृपले यो मृगया^५ न छोडियो ।
 नृप ! यस्कन छोड्नु धर्म ता करुणाले अति उज्ज्वलै छ यो ॥ ९ ॥^६
 अबल-स्व-कुलाशि^७ मत्स्य र निज-नीडद्रुम^८ पीउने चरा ।
 बिकसूर-तृणादि^९ ती मृगकन मार्दा नृपमा न पाप छ ॥ १० ॥^{१०}
 प्रभुमा अपियार जो भने उ पियारो गरि नै हटाउँछु ।
 रविले रुख पोतने ज्वरो^{११} जलवर्षा गरि फेंकिएसरि ॥ ११ ॥^{१२}
 नृप ! मागविना उपस्थित प्रियलाई^{१३} त्यजनू अयोग्य हो ।
 उ कुरा शुभ-दैववाट नै अरुको द्वार गरी दिलाइयो ॥ १२ ॥^{१४}
 म चरो उपकार गर्नमा कसरी हुन्छु समर्थ भूपको ? ।
 भनि जान्दछु, तै नछुट्दछन् यसमा प्रत्युपकारका कण^{१५} ॥ १३ ॥^{१६}
 उपकारकको^{१७} उपक्रिया^{१८} हुन सक्नेतक गर्नुपर्दछ ।
 यसमा त ठुलो र सानुको गरदैन् कहिं भेद विज्ञले^{१९} ॥ १४ ॥^{२०}
 नभए पनि यो त सुन्दर तर ठान्छू म त सुन्न लायक ।
 शुक-वाक्^{२१}-सरि हर्ष पारला चरिकै बोलि भए पनि नृप ! ॥ १५ ॥^{२२}

१. अत्यन्तै आश्चर्य । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. मानसरोवरलाई प्यार गर्ने ।
 ४. यहाँ रूपक अलंकार छ । ५. शिकार । ६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ७. कमजोर
 आफ्ना वंशलाई खाने । ८. आफूले वास गरिएका वृक्ष । ९. निरपराधी द्वारपाललाई खाने ।
 १०. यहाँ काव्यलिङ्ग र दीपक अलंकार छ । ११. ताप । १२. यहाँ दृष्टान्त, उपमा, परिवृत्ति
 अलंकार छ । १३. प्यारो कुरालाई । १४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १५. लेश । १६. यहाँ
 हेतु अलंकार छ । १७. उपकार गर्नेको । १८. उपकार । १९. विद्वान्हरूले । २०. यहाँ
 अप्रस्तुत प्रशंसा अलंकार छ । २१. सुगाको बोली । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

अरिमा शुभनाम-सार्थक, अति ठूला नृप, भीम छन् खड़ा ।
 प्रभु^१ जो मिलदा विदर्भ-भू^२ खिसि गछें सुरकी पुरीकन ॥ १६ ॥^३
 तपनै धनका र सत्यवाक् दमनै ती ऋषिले दिई वर ।
 भुवनत्रयमा^४ नपाइने गुणकी छोरि भइन् नृपालकी ॥ १७ ॥^५
 'भुवनत्रय-सुन्दरीमहाँ म छु रात्री' भनि गम्कने मद^६ ।
 अति सुन्दर भै दबाउँदा 'दमयन्ती' यहि नाम नै धरिन् ॥ १८ ॥^७
 गुण-सिन्धु^८ नृपालबाट नै उदिता^९ श्री^{१०} भनि जान्नुहोस् यिनी ।
 व्यवधान^{११} पनी त चन्द्रिका शिव-चूडास्थित^{१२} जान्दछन् सब ॥ १९ ॥^{१३}
 अलकावलि^{१४} धन्य छन्, यिनी विदुषीले^{१५} पनि माथमा धरिन् ।
 पशुका पनि ती पछाडिका चमरैले तुलना कहाँ हुने ? ॥ २० ॥^{१६}
 यिनका शुभनेत्र-कान्तिले जितदा त्रास लिएर चिम्लने ।
 निज नेत्रहरूकनै मृग खुर-करङ्गति^{१७} गरी फुल्याउँछन् ॥ २१ ॥^{१८}
 यिनका दुइ वंश, ती दुइ नजरै औ श्रुतदृष्ट^{१९} ती गुण ।
 श्रुतिगामि^{२०} हुँदा सबै कुरा नृप ! अत्यन्त सुहाउँछन् पनि ॥ २२ ॥^{२१}
 विनुगाजलकै तदीक्षणा^{२२} मृग-पद्मैकन जीत गर्दछन् ।
 सह-अञ्जनका^{२३} त खञ्जनैकन^{२४} गर्छन् रुचि-गर्व^{२५} नाशिने ॥ २३ ॥^{२६}
 अधरा-ऽऽश्रित-बिम्ब^{२७} यो पद यिनको ओष्ठमहाँ प्रयुक्त छ ।
 त्यसबाट^{२८} त बिम्बको फल अधरै^{२९} भै कमती बुझाउँछ ॥ २४ ॥^{३०}

१. मालिक । २. विदर्भ देशकी पृथ्वी । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. त्रिलोकमा ।
 ५. यहाँ व्यतिरेक अलंकार छ । ६. घमन्ड । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. गुणका समुद्र ।
 ९. उत्पन्न भएकी । १०. लक्ष्मी । ११. नदेखिने । १२. शिवजीका शिरमा रहेकी । १३. यहाँ
 दृष्टान्त, रूपक, आक्षेप अलंकार छ । १४. अलकका पंक्ति । १५. पंडिताले । १६. यहाँ
 अतिशयोक्ति र व्यतिरेक अलंकार छ । १७. खुरले कन्याउनु । १८. यहाँ अपह्नुति अलंकार
 छ । १९. सुनिएका र देखिएका । २०. कर्णगोचर भएका र कानसम्म पुगेका । २१. यहाँ
 श्लेष, क्रियाकारक, दीपक, अलंकार छ । २२. तिनका नेत्र । २३. गाजल युक्तका ।
 २४. पक्षिविशेषलाई । २५. सौन्दर्यको घमन्ड । २६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 २७. अधरमा आश्रित बिम्ब (अधर बिम्ब) । २८. 'अधरं बिम्बं यस्मात्'—यो बहुव्रीहि
 समासबाट । २९. नीचो । ३०. यहाँ उत्प्रेक्षा अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

हृतसार^१-सरी छ चन्द्रमा दमयन्ती-मुख रत्न दैवले ।
 बिचमा^२ गहिरो खनाइको खत देखिन्छ उता ख-नीलिमा^३ ॥ २५ ॥^४
 विधिले मसिनु पिठो लिपी गरि तेस्को बिच गोमया-ऽर्चना^५ ।
 यिनकै मुख-आर्तिमा^६ शशीकन थालीसरि नै घुमाउँछन् ॥ २६ ॥^७
 यिनको मुख-कान्तिले सबै थरिको पद्म जित्यो र जाँचमा ।
 अहिले पनि हारको^८ चिनो जलमै डूबिरही बुझाउँछ ॥ २७ ॥^९
 धनु हुन् रति-पञ्चवासाका^{१०}, यिनका भूहर^{११} विश्व जीतने ।
 अनि नाक उचो पनी नृप ! शर हान्ने दुइ नाल बन्दुक ॥ २८ ॥^{१२}
 यिनि शूर ! तपाइयोग्य छिन् करले दुर्ग-मृणाल^{१३} जित्छिन् ।
 अनि मित्र-सहाय^{१४} पद्मका पनि लक्ष्मी^{१५} भुजबाट धर्दछिन् ॥ २९ ॥^{१६}
 यिनमा शिशुता^{१७} र यौवन^{१८} वयले आफ्नु नाम खोजदा ।
 विधिले रउँ साँध दी पनि अहिले साथ हुनै^{१९} रमाउँछन् ॥ ३० ॥^{२०}
 रुचि-निर्भरले^{२१} अगाधको^{२२} पनि यिन्को तनुमाथि पौडने ।
 स्मर-यौवनका^{२३} दुई घडासरि नै छन् तिनका दुई स्तन ॥ ३१ ॥^{२४}
 घटमा अब हेतु-दण्डको^{२५} छ कि लौ चक्र-घुमाउने गुण ? ।
 उ त गर्छ यहाँ^{२६} उचा स्तन बनि चक्रभ्रम^{२७} नै सुकान्तिले ॥ ३२ ॥^{२८}
 निज-पङ्ख^{२९} जितेर केशले पुगदो भो कि कुमारमा^{३०} शिखी^{३१} ? ।
 यिनकै कुचभारले कट^{३२} जिति, ऐरावत इन्द्रमा पनि ? ॥ ३३ ॥^{३३}

१. सार झिकेकी । २. चन्द्रको माझमा । ३. आकाशको नीलोपन । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा, काव्यलिङ्ग, अपह्नुति, उपमा अलंकारको संकर छ । ५. गोबरमा पूजा । ६. मुखको आरतीमा । ७. यहाँ रूपक र सम अलंकार छ । ८. हार भएको । ९. यहाँ अनुमान, अतिशयोक्ति, मङ्गोत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. रति र कामदेवका । ११. आखीमौहर । १२. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. जल दुर्गमा रहेको कमल-नाल । १४. मित्र र सूर्य सहाय भएको । १५. शोभा । १६. यहाँ श्लेष र सम अलंकारको संकर छ । १७. बाल्यरूप । १८. जवानी । १९. संग रहनै । २०. यहाँ समासोक्ति र विशेषोक्ति अलंकार छ । २१. कान्तिको प्रवाहले । २२. तल फेला नपारिने । २३. कामदेव र जवानीका । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २५. निमित्तकरण दण्डको । २६. दमयन्तीमा । २७. कुहालेका चक्रको भ्रान्ति वा राष्ट्रको नेत्रको भ्रम । २८. यहाँ रूपक, अनुमान, विरोधाभास अलंकार छ । २९. आफ्ना प्वाँव । ३०. कार्तिकेयमा । ३१. मयूर । ३२. गण्डस्थल । ३३. यहाँ उत्प्रेक्षा, दीपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

उदरै यिनको विधातूले निहुराईकन चार अङ्गुली ।
 मुठि पारि रचेर हो कि लौ त्रिवली^१ भै बिचमा सुहाउँछ ॥ ३४ ॥^२
 कुतुकी^३ विधिबाट मुट्टिले यिनको पेट त नापिएछ कि ?
 चतुरङ्गुलि-डामभैं गरी बलि-काञ्चीहरूले^४ जनाउँछन् ॥ ३५ ॥^५
 पृथु-वर्तुल^६ त्यो नितम्ब^७ ता विधिले सूर्य-रथै रची अघि ।
 अहिले यहि एक चक्रको रचियो की पनि कामको रथ ? ॥ ३६ ॥^८
 यिनले पृथु^९ ऊरुले^{१०} न की तरु-रंभाकन^{११} मात्र जित्तिथिन् ।
 नलकूवरको^{१२} तपःफल-स्तन,^{१३} रंभा^{१४} तरुणी पनी जितिन् ॥ ३७ ॥^{१५}
 रवि-सेवनबाट पद्यले पद^{१६} यिनको पद^{१७} पाइएछ कि ? ।
 विधि-वाहन-हंस-दम्पती^{१८} त्यहिं बोलेर सहंस^{१९} गर्दछन् ॥ ३८ ॥^{२०}
 श्रित-पुण्य-सरः-सरित्^{२१} भई उ समाधी^{२२} लिइ रात्रि काट्छ ।
 मिलला सुगती^{२३} त पद्मको दमयन्तीपद-नाम जन्ममा ॥ ३९ ॥^{२४}
 सरसीहरू^{२५} हेर्नखातिर म अघी देश-विदेश घूमदा ।
 परिथिन् पनि दृष्टिमा तिनी दमयन्ती रसिली कृशोदरी^{२६} ॥ ४० ॥
 'सुरका युवतीहरूसँग न सिकिन्^{२७} लौ यिनले कुनै कुरा ।
 विधिको मनमा छ को पति यिनको लौ ?' भनि यै बिचारर्थे ॥ ४१ ॥^{२८}
 'अनुरूप^{२९} छ को पती ?' भनी तरुना ती सब पूर्वपक्षका^{३०} ।
 गरि, निश्चय कयै नभैकन अनि सिद्धान्त^{३१} मती यही^{३२} धरें ॥ ४२ ॥^{३३}

१. नाभिनेरका तीन धर्का । २. यहाँ उत्प्रेक्षा, काव्यलिङ्ग र रूपक अलंकार छ । ३. हेर्न इच्छा गर्ने । ४. त्रिवली र कन्धनीले । ५. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. ठूलो र बाटुलो । ७. कटिपश्चाद्भाग । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. ठूलो । १०. तिघ्राले । ११. केराको थुम्बालाई । १२. कुबेरका पुत्रको । १३. तपस्याको फल स्तन भएकी । १४. स्वर्गकी अप्सरा । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । १६. स्थान । १७. दमयन्तीका पाउ । १८. ब्रह्माको वाहन हाँसका जोडी । १९. पाउजेबसहित वा हाँससहित । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. पवित्र तलाउ, नदी आश्रय गरेको । २२. ठूलो कष्ट र समाधि । २३. परम पद । २४. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । २५. तलाउहरू वा रसीलीहरू । २६. सानु कटी भएकी । २७. आफूभन्दा कमती हुनाले सिकने काम गरिन् । २८. यहाँ प्रतीय अलंकार छ । २९. योग्य । ३०. अयोग्य रूपका । ३१. पक्कापक्की । ३२. तपाईंमा । ३३. यहाँ सम अलंकार छ ।

नृपको यहि रूपले गरी उहि संस्कार^१ उठेर सम्भदा ।
 अघि नै तिनि देखिइन् तर स्मृतिमा भट्ट फुरिन् सुरूपिणी ॥ ४३ ॥^२
 नृप, शूर ! यहीं सुहाउँछन् दमयन्ती-किलकिंचितादिक^३ ।
 मणिहार त भल्कनेछ लौ तरुणीको स्तनमा भुलेर नै ॥ ४४ ॥^४
 तिविना विफलै छ रूप यो अवकेशी^५ तरुको फुलैसरि ।
 अति उन्नत यी मही^६, वनी^७ पिकले खूब कुहू गरे पनि ॥ ४५ ॥^८
 सुरकाम्य^९ यिनीसँगै नृप ! सहजैमा न त योग^{१०} बन्दछ ।
 घन-संवृत^{११} चन्द्रकान्तिले सँग वर्षाबिच पद्मको सरि ॥ ४६ ॥^{१२}
 तिनको नजिकै हजूरको म त तारीफ त्यसोरि गर्दछु ।
 जुन की मनमा गडेपछी सुरराट्ले^{१३} पनि के फिराउनन् ? ॥ ४७ ॥^{१४}
 नृप-सम्मति^{१५} बुभनलाइ नै यहि विज्ञप्ति भए त धिक् छ यो ।
 फूलबाट^{१६} बुभाउँछन् बडा न त बोली गरि त्यो उपक्रिया^{१७} ॥ ४८ ॥^{१८}
 अति निर्मल यो वचो-ऽमृत^{१९} कहिएको द्विजराजले,^{२०} पिई ।
 अति तृप्त हुँदा गरे स्मित नृपले खास उकेलिएसरि ॥ ४९ ॥^{२१}
 नृपले त्यस हंसलाइ त पुछ्दै हस्तग^{२२} रक्तपद्मले ।
 उसको खुशनिमित्त कोमल गरिए बोलि सुधासमानका ॥ ५० ॥^{२३}
 न तुला^{२४} हुनसक्छ आकृति न त बोलीतिरको सुशीलता ।
 'गुण आकृतिमा छ^{२५}' यो तिमी भइ दृष्टान्त भने कि विज्ञले ॥ ५१ ॥^{२६}

१. भावना संस्कार । २. यहाँ स्मरण अलंकार छ । ३. दमयन्तीका शृङ्गारादि चेष्टाविशेष ।
 ४. यहाँ उपमा र दृष्टान्त अलंकार छ । ५. फूल नलाग्ने । ६. पृथ्वी । ७. वन । ८. यहाँ
 उपमा र दीपक अलंकार छ । ९. देवताले चाहना गरिने । १०. सम्बन्ध । ११. मेघले
 ढाकेको । १२. यहाँ उपमा र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १३. इन्द्रले । १४. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १५. तपार्द्रको राय । १६. फलोत्पत्तिबाट । १७. उपकार । १८. यहाँ अर्थान्तर-
 न्यास अलंकार छ । १९. अमृतजस्तो वचन । २०. पक्षिराज हंसले । २१. यहाँ रूपक र
 उल्लेख अलंकार छ । २२. हातमा रहेको । २३. यहाँ अतिशयोक्ति र रूपकको संकर छ ।
 २४. तुलना । २५. रहन्छ । २६. यहाँ काव्यलिङ्ग र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

छ सुवर्ण^१ शरीर हंस ! यो अग्नि वाणी पनि त्यै समान छ ।
 छ अनाश्रय-मार्गमा^२ तथा मसरीमा पनि पक्षपातिता^३ ॥ ५२ ॥^४
 अति ताप लिने म दुःखिले तिमि नै शीतल वायु पाइयौ ।
 धनिको अरु नै छ लौ निधि^५, गुणि-सत्सङ्ग छ सन्तको निधि ॥ ५३ ॥^६
 सुनिइन् अरु धेरबाट नै त्रिजगत्-मोह-महौषधी^७ तिनी ।
 तिमिबाट कहेर लौ यहाँ खुद देखेसरि भो मलाइ ता ॥ ५४ ॥^८
 हितका मितले सबै बुझी कहँदा जानिलिने मनुष्यका ।
 नजरै मुखशोभि^९-मात्र हुन् नगिचैको पनि ती अजान छन् ॥ ५५ ॥^{१०}
 तिनको रसिलो, सुधा-सम, सुकथा सज्जनले सुनाउँदा ।
 मदनानल^{११} बल्छ ता यदि, मसरीको जन धिक् अधीर त्यो ॥ ५६ ॥^{१२}
 विरहानलको म काठले अब दिग्दक्षिणजन्म^{१३} मारुत्^{१४} ।
 मलयाचल-सर्पको महान् विष-फूत्कार^{१५}-सरी कड़ा बुझें ॥ ५७ ॥^{१६}
 प्रतिमास^{१७} यही निशापति^{१८} रविका सामु पुगेर बस्तछ ।
 उसबाट त धैर्य चोरने, कर^{१९} ली तीव्र^{२०}, मलाइ पोल्दछ ॥ ५८ ॥^{२१}
 फुल हुन् तर कामका शर, न त ती वज्र, विषालु वल्लि^{२२} हुन् ।
 यिनिभिन्न घुसेर मोह र अति सन्ताप ममा गराउँछन् ॥ ५९ ॥^{२३}
 त्यसले बुझ्ने मलाइ त अहिले कामशराधि-अब्धिमा^{२४} ।
 विधिबाट खटाइने डुँगासरि आधार तिमी बनीरहू ॥ ६० ॥^{२५}

१. राम्रो वर्णको र राम्रा अक्षरको । २. अरिक्छ मार्गमा, निराधार बाटो भएकोमा ।
 ३. अनुकूल हुनु र पखेटाले उड्नु । ४. यहाँ श्लेष, उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार पनि छ ।
 ५. खानि । ६. यहाँ रूपक र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ७. त्रिलोकलाई मूर्च्छा गराउनामा
 वा वश गराउनामा ठूलो औषधी । ८. यहाँ रूपक र भाविक अलंकार छ । ९. मुखलाई
 शोभा दिने । १०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ११. कामदेवरूप अग्नि । १२. यहाँ
 परिणाम अलंकार छ । १३. दक्षिण दिशाबाट उत्पन्न भएको । १४. हावा । १५. विष
 फुकेको । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग, रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । १७. महिनापिच्छे ।
 १८. चन्द्रमा । १९. किरण । २०. कड़ा । २१. यहाँ अनुमान र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 २२. जता । २३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २४. कामदेवका घाणले उब्जाइएको मानसिरू
 पीडारूप समुद्रमा । २५. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ ।

अथवा तिमि नै प्रवृत्त^१ छौ, कहनू हो सब पिष्ट-पेषण^२ ।
 खुद साधुहरू परार्थ^३ छन् जसरी ज्ञान-यथार्थता^४ स्वतः^५ ॥ ६१ ॥^६
 पथमा शुभ नै सदा रहोस्, मसँगै भेट पनी तुरुन्त होस् ।
 यहि^७ काम तिमि छिटै गरे, समझे टाइममा^८ पनी खग ! ॥ ६२ ॥^९
 यसरी खगलाइ दी बिदा नृप धोर, प्रियवाग्-बृहस्पति^{१०} ।
 समझी कलहंस-भाषण^{११}, छक पर्दै वनवेशममा^{१२} पसे ॥ ६३ ॥^{१३}
 अनि भीमसुतावलोकन^{१४} गरि, साफल्य दिनै गराउन ।
 क्षितिमण्डलको मणीसरी, पुर त्यो कुण्डिनमा पुग्यो खग ॥ ६४ ॥^{१५}
 पहिले कलहंसले त्यहाँ पथिक-प्रार्थित^{१६} सिद्धि सूचने ।
 जलपूर्ण घड़ा अधिलिरै शुभ देख्यो उसको सुमार्गमा ॥ ६५ ॥
 खगले नलका विलासको वनमा ती फल आँपका पनि ।
 क्षण छक्क परी गती ढिलो गरि हेर्दै रहियो अकाशमा ॥ ६६ ॥
 नभहस्ति-शिशू^{१७} ति मेघ र क्षुप वृक्षादिकले^{१८} रमाइलो ।
 नग^{१९} देखिलियो पतङ्गले चितुवा-सर्पहरू छिपाउँदो ॥ ६७ ॥^{२०}
 क्षण पंख हिलाइ बेसरी, क्षण माथी उड़दै नदेखिदो ।
 क्षण पंख फिजाइ निश्चल, खग गो, दर्शकमा^{२१} गरी छक ॥ ६८ ॥^{२२}
 जनदृष्टिमहाँ छिटो गति गरि भल्काइ शरीर हंस ता ।
 छद्-हेम^{२३} कसीसमानको नभमा^{२४} घोटिलिनेसरी शुभ्यो ॥ ६९ ॥^{२५}

१. लागिपरेको । २. पीठो पिँध्नु । ३. परोपकारी । ४. ज्ञानको प्रामाण्य । ५. खुद आफै । ६. यहाँ निदर्शना उपमा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ७. भैमीप्राप्ति लक्षण-मैले इच्छा गरिएको । ८. मौकामा । ९. यहाँ आशीर्वास अलंकार छ । १०. प्यारो र साँचो बोलनमा बृहस्पतिजस्ता । ११. गंभीर हंसका वचन । १२. बगैँचा-घरमा । १३. यहाँ दीपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १४. दमयन्तीलाई हेर्नु । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ । १६. प्रवासीले चाहना गरिने । १७. आकाशका हात्तिका छावा । १८. बुढ्यान, रूखहरूले । १९. पर्वत । २०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २१. हेर्नेहरूमा । २२. यहाँ दीपक, जाति र स्वभावोक्ति अलंकार छ । २३. पखेटारूप सुवर्ण । २४. आकाशमा । २५. यहाँ उपप्रेक्षा र उपमा अलंकार छ ।

तल नै रहने र बाजको लिइ शंका दबने पतन्त्रिले ।
 सुनि पंख-बजाइको ध्वनि^१, गरि एकाक्षि^२ उँभो, उ हेरियो ॥ ७० ॥^३
 उड्ने उसको, जमीनमा बुझि छायाँ, क्षणमै आकाशमा ।
 नजरै गरने, मनुष्यले अति टाढा उ त भै न देखियो ॥ ७१ ॥^४
 तरु उच्च हुने वनी पनी यसले मार्गमहाँ न सेवदथ्यो ।
 न त बान्धवसाथ^५ बोल्दथ्यो गतिको वेगविषे रुची लिंदा ॥ ७२ ॥
 अब भीम-नरेन्द्र-पालित, शिवशैलोपम-सौध-राजित^६ ।
 पुर कुरिडननामको पन्यो खगको दृष्टिमहाँ मनोहर ॥ ७३ ॥^७
 पतिका प्रति भूमिका यहाँ रतिका हास्यसरी सुहाउँछन् ।
 स्फटिकोपल-देहका^८ गृह शशिको-खण्डसमान भित्तिका^९ ॥ ७४ ॥^{१०}
 नृपका गृह-नीलकान्तिकै^{११} छल ली, श्रीरविबाट भै डर ।
 शरणार्थ दिनैमहाँ पनि तम घुस्ती नहटेर बस्तथ्यो ॥ ७५ ॥^{१२}
 सित^{१३} दीप्रमणी^{१४} जडी जहाँ घर रात्रीबिच खूब भल्कदा ।
 तिथिका^{१५} घर पाहुना बनी अब बस्तोसरि नै छ पूर्णिमा ॥ ७६ ॥^{१६}
 जसमा युवती नुहाउँदा, भरि चूर्णादि अती धमिल्लिने ।
 सरसी भररातमा पनि न त सङ्गले तिनि मानिनी^{१७}-सरी ॥ ७७ ॥^{१८}
 निशिमा जसले^{१९} भई चुप^{२०}, लिइ वप्रावलि-योगपट्ट^{२१} ।
 मणिवेश्ममयी^{२२}, सुनिर्मल^{२३}, भितरी-ज्योति^{२४} कुनै त पाइयो ॥ ७८ ॥^{२५}

१. आवाज । २. एउटा आँखो । ३. यहाँ जाति र काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।
 ४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ५. भेट भएका कुटुम्ब । ६. कैलास पर्वतजस्तै सफा
 चूनले शोभायमान । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. फटिक मणि स्वरूप भएका ।
 ९. चन्द्रमाको टुक्राभै निष्कलंक भित्तो भएका । १०. यहाँ लुप्तोपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ११. घरका नीलो कान्तिको । १२. यहाँ अपह्नुति, विभावना र उदात्त अलंकार छ ।
 १३. सफेद । १४. उज्याला मणि । १५. प्रतिपदादि तिथिको । १६. यहाँ अतिशयोक्ति,
 उदात्त, समासोक्ति र रूपक अलंकार छ । १७. पतिले आग्रह गर्दा पनि अनास्था गर्ने तरुणी ।
 १८. यहाँ उपमा र उदात्त अलंकार छ । १९. जुन शहरले । २०. मौन । २१. पर्खालका
 पंक्तिरूप योगपट्ट । २२. मणिका घररूप । २३. अति पवित्र । २४. आत्मलक्षण ज्ञान ।
 २५. यहाँ उदात्ति र समासोक्ति अलंकार छ ।

परिखा-छलवाट^१ पानिमा परि छाया अति हल्लने भई ।
जल-आशयभिन्न देखिने नगरी स्वर्गसरी सुहाउँथ्यो ॥ ७६ ॥^२
जसका गृहपंक्तिमा^३ ध्वजा अति हल्लीरहँदै बनी छडी ।
नभमा रवि-अश्व^४ ताडिने, अरुणका बदला दिने भए ॥ ८० ॥^५
निज-चिह्न^६ पृथक् धरी लिने, क्षिति-पाताल र स्वर्गमा हुने ।
सब सार मिली बनेसरी तल-माथी-बिच^७ यो छ अद्भुत^८ ॥ ८१ ॥^९
यसमा घन-नील^{१०} कण्ठ र चुनले श्वेत शरीर पारने ।
किन लौ अब भूपको गृह शशि मौलीपन^{११} पाउने नहोस् ? ॥ ८२ ॥
अति सुन्दर पुत्तली-मुख-विधुमा^{१२} स्थायि^{१३} कलङ्कका मृग ।
यसका बहु-सौध-कन्धरा-हरिले^{१४} नीलनु गरेसमान छन् ॥ ८३ ॥^{१५}
सच नारदले कहे बलि-गृह^{१६} ता स्वर्ग जितेर माथि छ ।
यहि सुन्दर भै गयो तल^{१७} उसलाई र भए छ की तल ? ॥ ८४ ॥^{१८}
सतुवा लिन पान्थ^{१९} डाकने जसका घट्ट र मेघको ठुलो ।
कल^{२०} घोर परी बजारमा, अभ्र छोड्दै न उ घर्घर स्वर ॥ ८५ ॥^{२१}
सुनको अमराद्रि^{२२}, मानिनी निज काखाबिचबाट ओर्लदी ।
यिनलाई^{२३} अगाल्न शान्ति दी मणि-ढोकाहरू पक्ष^{२४} ली बस्यो ॥ ८६ ॥^{२५}
रविकान्तक^{२६} वप्रमा^{२७} हुने बलदो अग्नि वरीपरी घुमी ।
रविको उदयास्तबीचमा हुन गो बाण-पुरीसमान यो^{२८} ॥ ८७ ॥^{२९}

१. शहर घेरिएको पर्खालमन्दा बाहिर योनीको खाडी गरी घेरिएको (जलदुर्गको) वहानाले । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र अपहृति अलंकार छ । ३. घरका ताँतीमा । ४. सूर्यको घोडा । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. आफ्ना चिह्न (पृथिवीको धान्यादि, पातालको खानि आदि, स्वर्गको माला, चन्दन आदि) । ७. पाताल, स्वर्ग, पृथ्वी । ८. अनौठा । ९. यहाँ उदात्त अलंकार छ । १०. मेघजस्तो नीलो । ११. शिवको भाव । १२. पुत्तलीका मुखरूपी चन्द्रमामा । १३. रहने । १४. दुर्बारका गुफामा रहेका अनेक सिंहले । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १६. बलि राजाको घर । १७. नीचो । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १९. परदेशी । २०. झगडा । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २२. सुमेरु । २३. यी पुरीलाई । २४. पखेटा । २५. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २६. सूर्यकान्त मणि । २७. पर्खालमा । २८. बाण राजाको शहरतुल्य । २९. यहाँ निदर्शना र उदात्त अलंकार छ ।

गरजे यहि हाट-सागर^१ गरि कपूर^२, सफेद बालुवा ।
 बहु शंख-मणी र कौड़िको गनने हात बनेर गंगटा ॥ ८८ ॥^३
 जसमा घरमाथि भित्तिका चुहुने ती शशिकान्तले बढी ।
 सुरकी सरिता^४ न छोड्दथिन् प्रतिचन्द्रोदयमा पतिव्रत ॥ ८९ ॥^५
 हर साँभमहाँ त काश्मिरी अति सौगन्धिक वस्तु^६ हाटमा ।
 डुबने रविका निराश्रय खसने कान्तिसरी सुहाउँछन् ॥ ९० ॥^७
 यहि हाटमहाँ बिकाउन बनियाँले फिजिने सबै चिज ।
 जन देख्छ, मृकण्डपुत्र^८-भैं जगती-वस्तु^९ मुकुन्द-पेटमा^{१०} ॥ ९१ ॥^{११}
 यहि सौरभलोभि^{१२} षट्पद^{१३} बसि कस्तूरिमहाँ गुँजे पनि ।
 जन-खल्बलले बजारमा बनियाँ त्यै चिज नील^{१४} ठान्दथ्यो ॥ ९२ ॥^{१५}
 रविकान्त-जडान^{१६} मार्ग ता दिनमा अग्नि-तपाइ भै यहाँ ।
 निशि ठन्डिमहाँ हिँडे पनि हिउँले पाउ नकाट्टिने थियो ॥ ९३ ॥^{१७}
 शशिदीधितिजन्य^{१८} पानिले तपमा^{१९} श्रीनल-शील-शीतल ।
 शशिकान्त-जडान मार्गमा कलिवत्^{२०} आतपले^{२१} न पोल्दथ्यो ॥ ९४ ॥^{२२}
 परिखा-घुमती-छलाइले अरुले जो लिनमा अशक्य भै ।
 फणि-भाषित-भाष्य-फक्किका^{२३} सरि गाह्रो वनि कुण्डली^{२४} लियो ॥ ९५ ॥^{२५}
 मुख-पाणि-पदाञ्जलि पद्मले अरु अङ्गादि त चाँपले तुली ।
 नृप-भीम-सुता स्वयं जहाँ स्मर-पूजा-फूल-कान्ति^{२६} पाउँथिन् ॥ ९६ ॥^{२७}

१. बजाररूपी समुद्र । २. कपूर । ३. यहाँ रूपक अलंकार छ । ४. आकाश-गंगा ।
 ५. यहाँ अतिशयोक्ति, काव्यलिंग, उदात्त र रूपक अलंकारको संकर छ । ६. उत्तर इत्यादि ।
 ७. यहाँ उपेक्षा र विशेष अलंकार छ । ८. मार्कण्डेय ऋषि । ९. संसारका चीज ।
 १०. बालमुकुन्दका पेटमा । ११. यहाँ उपमा र उदात्त अलंकार छ । १२. सुवासको लालची । १३. ममरा । १४. विक्रीको नीलो चीज । १५. यहाँ सामान्य र आन्तिमान अलंकार छ । १६. सूर्यकान्त मणि जडको । १७. यहाँ अतिशयोक्ति, विशेषोक्ति र उदात्त अलंकारको संकर छ । १८. चन्द्र-किरणबाट उत्पन्न हुने । १९. ग्रीष्म ऋतुमा । २०. कलिजस्तो । २१. घामले । २२. यहाँ विशेषोक्ति, उदात्त र उपमा अलंकार छ । २३. शेषले कहिएको भाष्य-फक्किका । २४. वररुचिको कुण्डली ग्रन्थ । २५. यहाँ अपहृति र उपमा अलंकार छ । २६. कामदेवका पूजाका फूलको शोभा । २७. यहाँ निदर्शना र रूपक अलंकार छ ।

जघन-स्तन-भारले गरी नभमा^१ डुल्ल अशक्त भैकन ।
 भुइँमा भरि अप्सरा शयौँ सच भैमी-सँगिनी भए कि लौ ? ॥ ६७ ॥^२
 स्थितिशालि-समस्त-वर्णाता^३ नधरोस् चित्रमयी^४ कसोरि यो ? ।
 स्वरभेद^५ धरोस् न वा कसो कलितानल्यमुखारवा^६ भई ? ॥ ६८ ॥^७
 जसमा मणिका सबै घर दिनमा सूर्य मिलेर^८ तिखिदा^९ ।
 शशिलाइ अतीव चाट्छन् निजि राता ध्वजले त रात्रिमा ॥ ६९ ॥^{१०}
 रविले अति तप्त, तिखिदो, मणिको सद्म^{११} नृपालको यहाँ ।
 निशिमा जिहुरोसमानको ध्वजले चाट्छ चन्द्रमाकन ॥ ७० ॥^{१२}
 सुकिला वलभी-ध्वजा^{१३} मिली शशिको चिह्न यहाँ प्रकाशिदा ।
 घुमने अहिमा सुतीलिने, हरि पीताम्बर भैं हुँदोभयो ॥ ७१ ॥^{१४}
 नित्यै वेद पढी पवित्र मुखका ब्रह्माजिको वाक्यले
 अर्को स्वर्ग बनाउनूतिर ठुलो विघ्नै परी रोकिने ।
 विश्वामित्रजिबाट आधि रचिदै छुट्ती, नदी स्वर्गकी
 जस्तै, यी गृहको ध्वजा पवनले^{१५} नाच्तैछ आकाशमा ॥ ७२ ॥^{१६}
 यसबिच अति नील-वेश्म-कान्ति^{१७} छरिरहने, सित-सौधको^{१८} पताका ।
 दिवसकर-शुभाङ्कमा^{१९} चलेर^{२०} यम-भगिनी^{२१} यमुनासरी सुहायो ॥ ७३ ॥^{२२}

१. आकाशमा । २. यहाँ अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. आफ्ना-आफ्ना आचारले सब जात शोभायमान भएकी वा वर्णका कण्ठादि आठ स्थानले सब वर्ण रहेकी वा आफ्ना स्वस्वरूपमा नीलपीतादि रङ्ग रहेकी । ४. आश्चर्यरूप वा चित्र-विचित्र । ५. मनुष्यादि शब्दको भिन्नता वा उदात्तादि स्वरको भिन्नता वा स्वर्गको अभिन्नता (तुल्यता) । ६. धेरै स्त्री-पुरुषका मुखका बोलीहरू लिएकी वा ब्राह्मणहरूका मुखबाट वेदको ध्वनि लिएकी वा ब्रह्माजीको बोली लिएकी । ७. यहाँ श्लेषालंकार छ । ८. सम्बन्ध भई । ९. तिर्खा लाग्दा । १०. यहाँ समासोक्ति, अतिशयोक्ति, उदात्त र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । ११. घर । १२. यहाँ पनि समासोक्ति, अतिशयोक्ति, तद्गुणोदात्त र उपमा अलंकारको संकर छ । १३. कान्तिका ध्वजा । १४. यहाँ उपमा अलंकार छ । १५. हावाले । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. नीलगणिका बनेका घरका कान्ति । १८. सेता घरमा जड्नेको पताका । १९. सूर्यको काखमा । २०. खेलेर । २१. यमराजकी बहिनी । २२. यहाँ अतिशयोक्ति, तद्गुणोदात्त, निदर्शना र रूपक अलंकारको संकर छ ।

स्व-प्राणेश्वर-नर्महर्म्यबिचमा^१ आतिथ्यको^२ उत्सुक,
 मेघैमा निज केलिसौध-शिखरैदेखी^३ चढी प्रेमले ।
 जस्मा स्त्री घनवेगबाट^४ पथमा दौडी, नचिम्लीकन
 आकाशैबिचमा विमान चढदा, साक्षात् वनिन् अप्सरा ॥१०४॥^५

भैमी-खेलने-गिरीमा मरकत-चुलिका^६ गै उँभो अंशु-दर्भ^७
 ब्रह्माण्डा-ऽऽघात^८ पाई गति-मद^९ हरिंदा लाजले घोटिएर ।
 स्वर्गैमा माथि जाने सुर-सुरभि-मुखैमा^{१०} परी अग्र भाग
 जस्मा गोआसदान-व्रत^{११} सुकृत^{१२} पनी नित्य बढ्दै रहन्थ्यो ॥१०५॥^{१३}

शशिमणि^{१४} रचिएका, वृक्षका आलवाल^{१५}
 शशिकर^{१६} परदामा पानि पूरा भएर ।
 जल छरन नपर्ने, रम्य, भैमी-वनैले
 खग^{१७} मन हरिएको भो तहाँ धेर बेर ॥१०६॥^{१८}

अनि सदृश^{१९} सखीका बीचमा शोभिएको,
 उडुपरिषदमध्ये^{२०} चन्द्रलक्ष्मीसरीकी ।
 सुरुचिर रुचिबाटै^{२१} भल्कदी, राजपुत्री
 तिनिकन तहि देख्यो हंसले सामुमा नै ॥ १०७ ॥^{२२}

१. आफ्ना प्राणप्रियका क्रीडागृहको बीचमा । २. अतिथि सत्कारको । ३. आफ्ना क्रीडा-
 गृहको बुर्जाबाट । ४. मेघको वेगसाथै । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. नीलमणिका
 चुचुराका । ७. किरणरूपी कुश । ८. ब्रह्माण्डमा ठक्कर । ९. गमनको घमण्ड । १०. कामधेनुका
 मुखमा । ११. गाईलाई खान दिने व्रत । १२. धर्म । १३. यहाँ रूपक, अतिशयोक्ति र
 अत्युत्तम अलंकार छ । १४. चन्द्रकान्त मणि । १५. क्यारी । १६. चन्द्रको किरण ।
 १७. हाँस । १८. यहाँ अतिशयोक्ति र उदात्त अलंकार छ । १९. तुल्य । २०. नक्षत्र-
 मण्डलका बीचमा । २१. कान्तिबाट । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

खगपति^१ उसले ता स्वर्ण-कान्ती फिजाई
 कहि उतरन योग्य स्थान खोज्दै घुमेर ।
 मुखशशि^२ यिनको त्यो सेवनै ओर्लदामा
 शशि-परिधिसरीको^३ माथि घेरा गरायो ॥१०८॥^४
 वनविच सँगिनीका साथ खेलने भएकी
 यिनिकन जब देख्यो हंसले, बुद्धि यो भो—
 'यसरि कहि घृताची'^५ आदि सङ्गी लिएर
 घुमनु गरि, शची^६ नै नन्दनानन्द^७ भोग्छिन् ॥१०९॥^८
 श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननीमा मल्लदेवीजिको
 सारा इन्द्रियको जयी, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 उस्को सुन्दर, सुप्रबन्ध, रसिलो, नैसर्गले^९ उज्ज्वल
 काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा दोस्तो गयो सर्ग यो ॥११०॥

१. चराको राजा । २. मुखरूपी चन्द्रमा । ३. चन्द्रमाका घरासमानको । ४. यहाँ
 रूपक, उपमा, जाति र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । ५. घृताची आदि अप्सरा । ६. इन्द्राणी ।
 ७. नन्दन बगैँचाको आनन्द । ८. यहाँ भ्रान्तिमान् र व्यतिरेक अलंकार । ९. स्वभावले ।

तृतीय सर्ग

—०३३०—

खुम्च्याइएका दुइ पक्षतीले^१ आकाशदेखी उतरेर भट्ट ।
सकम्प-विस्तारित-पक्ष^२ हंस बस्यो भुईमा दमयन्तिनेर ॥ १ ॥^३
जो शब्द आकस्मिक^४ पंख धक्का भएर पृथ्वीतिरबाट आयो ।
अन्यत्र दृष्टी गरने तिनीको त्यस्ले मनै भट्ट भसङ्ग पाच्यो ॥ २ ॥^५
भैमी-सखीका पनि नेत्र सारा छाडेर तत्तत्-विषय-प्रवृत्ति^६ ।
पुगे त्यही हंसमहाँ, यतीका^७ चित्तै अती सुन्दर आत्ममा^८ भैं ॥ ३ ॥^९
हिँड्दो नगीचै त्यस हंसलाई स्वहस्तले पक्रननिम्ति भैमी ।
बन्दी मनोवृत्तिसरी^{१०} मुनीकी स्वदेहमा निश्चल भाव धर्धिन् ॥ ४ ॥^{११}
बुभे पनी इङ्गितबाट^{१२} माया^{१३}, आकाशमा त्यो न गयो उडेर ।
तिन्को समात्ने करलाइ मोघ^{१४} छिटो-छिटो फड्कि गएर पाच्यो ॥ ५ ॥^{१५}
त्यो हंस छोप्ने यिनको प्रयास^{१६}, त्यस्ले गरेको छल खूब हेरी ।
अन्योन्यमा^{१७} तालिहरू बजाई तत्काल^{१८} हाँसे सँगिनीहरू ती ॥ ६ ॥

१. पखेटाले । २. कम्पसहित पखेटा फिजाउने । ३. यहाँ जाति अलंकार छ ।
४. अचानक । ५. यहाँ पनि जाति अलंकार छ । ६. ती-ती विषयमा लाग्नु । ७. इन्द्रिय-
संयमी योगीका । ८. परमात्मामा । ९. यहाँ उपमा अलंकार छ । १०. मनको व्यापार-
जस्तो । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. चेष्टाबाट । १३. छल । १४. व्यर्थ । १५. यहाँ
जाति अलंकार छ । १६. मेहनत । १७. आफूसमा । १८. त्यसै बखत ।

‘ताली बजाई यस हंसलाई उड़ाउनु योग्य छ की तिमीले ?
जो आउँछ्यौ, मैसँग डाह गच्छ्यौ’—भन्दै तिनीले सखिवर्ग^१ डाँटिन् ॥ ७ ॥

हाँस्ने सखीमा कम कोप धर्दी नपक्रिदा हंस लजाउने ती ;
छाया सरी सूर्य अगाडि पर्दा लागिन् पछाडी उसकै शुभाङ्गी^२ ॥ ८ ॥^३

‘यो हंसको^४ सम्मुखमा सुयात्रा^५ हुँदैन’—ठट्टा गरदा सखीले ।
उन्ले भनिन्—‘भावि^६ भलो गरेर मेरो कसो यो शकुनी^७ नहोला ? ॥ ९ ॥’

हंसै पनि हंस-गती^८ यिनीको अघो-अघो ढल्कनुले हिडेर ।
मानौं यही नक्कल नै गरेर गिज्याइ हाँस्तोसरि शोभिदो भो ॥ १० ॥^९

‘अगाडिको पाउमहाँ त हंस अवश्य पक्रिन्छ’ जसोरि ठान्छिन् ।
त्यस्तै गरी चाल, छलेर उस्ले पुन्याइयिन् भाँगमहाँ कृशाङ्ग^{१०} ॥ ११ ॥^{११}

रिसाइ सङ्गोजनलाई छाड्दी, छाया^{१२} सखीकी, पसिना बहेकी ।
यिन्लाई देख्ता खगले तुरुन्त सुगासरी मानिस-बोलि बोल्यो ॥ १२ ॥^{१२}

ओहो ! तिमी लौ कति दूर जान्छ्यौ ? के निम्ति यो नाहक दुःख गच्छ्यौ ?
बाले ! घना यो वन-पंक्ति हेरी के भीति^{१३} तिम्नो मनमा हुँदैन ? ॥ १३ ॥

यही वनाली^{१४} सँगिनीसरीकी, ती हल्लने पल्लव-हस्तले र ।
कपोतको^{१५} हुंकृतिले गरेर कुमार्ग^{१६} जाने तिमिलाइ रोकिछन् ॥ १४ ॥^{१५}

पृथ्वी-घुमेको^{१७} तिमिले, कसोरी आकाशगामी मकनै समात्छ्यौ ?
कन्दर्प-सङ्गी^{१८} वयले^{१९} पनि यो अहो ! उतारे न कि बाल-भाव^{२०} ? ॥ १५ ॥^{२४}

१. सँगिनीहरूलाई । २. राम्रो अङ्ग भएकी । ३. यहाँ उपमा भावशबलता अलंकार छ ।
४. हंस वा सूर्य । ५. यात्राको असल साइत । ६. अविष्यत् । ७. पक्षी वा शुभसूचक ।
८. यहाँ अपहृति र वक्रोक्ति अलंकार छ । ९. हाँसको जस्तो हिँडाइ भएकी । १०. यहाँ
उत्प्रेक्षा र लुप्तोपमा अलंकार छ । ११. विरहले दुब्लो शरीर भएकी । १२. यहाँ जाति अलंकार
छ । १३. छायाँ नै सँगिनी भएकी । १४. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार छ । १५. डर ।
१६. वन-पंक्ति । १७. परेवाको । १८. कुबाटो । १९. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ ।
२०. पृथ्वीमा हिँड्नुल गर्ने । २१. कामदेवको साथी । २२. उमेर (जवानी)-ले ।
२३. बालकपना । २४. यहाँ विरोध, विशेषोक्ति, काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

ब्रह्माजिको वाहन हंस-वंश हुने, पतन्त्री म त हंस नै हुँ ।
 हाम्रा सुधाभै रसिला सुवाणी स्वर्लोकि^१-बाहेक त दुर्लभै छन् ॥ १६ ॥^२
 मन्दाकिनीका^३ सुनका मृणाल^४ खाएर, खाएसरि रूप धर्छौं ।
 त्यै-‘कार्यमा कारणाको अभिन्न^५ रहन्छ खासै गुण’-विज्ञ भन्छन् ॥ १७ ॥^६
 लीला-सर^७ श्रीनलको छ राम्रो विधातृ-आज्ञा^८ मिलि सेवनार्थ ।
 जाने सुनौला सब हंसमध्ये म एक, पृथ्वी सब हेर्न घुन्छु ॥ १८ ॥
 ब्रह्मा कदाचित् घुमघाम गर्दा थाक्ने सबै पूर्वज^९ मान्यलाई ।
 विश्रान्तिमा^{१०} काँध दिएँ, अनी तान थाक्तछू विश्व घुमे पनी म ॥ १९ ॥^{११}
 स्वर्गीय पत्नी मसमानलाई बाँध्ने कुनै पाश यहाँ त छैन ।
 स्वर्भोग भोग्ने शुभ-कर्म खास समर्थ होला विरलै^{१२} नरैको ॥ २० ॥
 यागादिले श्रीनलबाट वश्य^{१३} द्यौता यहीं भोग उही दिंदैछन् ।
 पाएर पानी मल, वृक्ष हेर ! अकालमै^{१४} फूलहरू निकाल्छन् ॥ २१ ॥^{१५}
 हामी गरी चामरसङ्ग^{१६} मैत्री, क्रीडा हुँदा आइ सुमेरुदेखि ।
 स्वर्वाहिनीको जलबाट सिक्त^{१७}, सुपक्षले^{१८} तीकन हम्कदैछौं ॥ २२ ॥^{१९}
 गच्छर्यौं भने साधु^{२०} विभक्ति-चिन्ता^{२१} ती^{२२} व्यक्ति नै लौ प्रथमा^{२३} हुनेछन् ।
 जो स्वौजसैले^{२४} सब साधनलाई^{२५} अनामका^{२६} स्थान सबै लिंदैछन् ॥ २३ ॥^{२७}
 सुयज्ञ-कर्ता, बुध-सेवि, भूप-लक्ष्मी^{२८} गरी श्रोत्रियको^{२९} अधीन ।
 त्यो अध्वराऽऽज्योपम^{३०} राज्यलाई पैल्ले दिई, शेष पछाडि भोग्छन् ॥ २४ ॥^{३१}

१. स्वर्गकोक । २. यहाँ ओज नामक गुण छ । ३. स्वर्गगाका । ४. कमलनाल । ५. समान ।
 ६. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ७. विलासको तलाउ । ८. ब्रह्माको आज्ञा । ९. मेरा
 पुर्खा । १०. थकाइ मार्नमा । ११. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १२. एकाध ।
 १३. अधीन गरिएका । १४. असमयमा नै । १५. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । १६. चमरसँग ।
 १७. सेवन गरिएका । १८. राम्रा पखेटाले । १९. यहाँ उपमा अलंकार छ । २०. असल ।
 २१. विभागको विचार वा विभक्तिको विचार । २२. नल । २३. पहिला वा प्रथमा ।
 २४. आफ्ना प्रभावले वा सु-औ-जस् यिनले । २५. स्वाधीन गर्नलाई वा साधनालाई ।
 २६. शत्रुका वा सुपूतिङ्का । २७. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । २८. राजलक्ष्मी ।
 २९. वैदिकमा । ३०. यज्ञका घृतसरहको । ३१. यहाँ उपमा, उत्प्रेक्षा, व्यतिरेक र विरोधाभास
 अलंकारको संकर छ ।

अर्थमहाँ द्रव्य गरेर वर्षा अमोघ-मेघव्रत^१, इष्ट-देव^२ ।
 सन्तुष्ट, यी भूपतिमा यथेच्छ^३ नमागने लोक कुनै भएन^४ ॥ २५ ॥
 नरेन्द्रको उत्तम कान्ति धेर सुनेर हामीहरूबाट रम्भा^५ ।
 उन्मा गरी प्रेम, नपाइ, पाँचिन् कयै नाम मिल्दो नलकूवरैमा^६ ॥ २६ ॥^७
 केलीमहाँ भूपतिका गुणौघ गाएर स्वर्लोक पुगी सबैले^८ ।
 हा ! हा !! गन्यो चिन्तित भै महेन्द्र-उस्ताद^९ 'हाहा' यहि नामको भो ॥ २७ ॥^{१०}
 श्रौदार्य-कीर्ती नलको सदार सुन्दा त आँखाभरि आँसुले भन् ।
 शचीजिको^{११} पुण्य पनी मिलेर रोमाञ्च देखे न त इन्द्रजीले ॥ २८ ॥^{१२}
 श्रीशम्भुले ती मनलाइ हर्ने, सुनीलिंदामा नलका गुणौघ^{१३} ।
 कनाउने छाँट गरेर आँला पुन्याइ गौरी पनि कान थुन्थिन् ॥ २९ ॥^{१४}
 ब्रह्मा पनी ध्यान गरी सदैव रोक्छन् चुपैको छलबाट वारणी ।
 तत्-कण्ठ^{१५} पुग्दी, रसले भिजेकी, बाङ्गी^{१६} न ठान्छन् जड^{१७} वेदपाठी ॥ ३० ॥^{१८}
 यिन्को त आलिङ्गनबाट लक्ष्मी-व्रतक्षती^{१९} केहि पनी भएन ।
 श्रीविष्णु सर्वात्म^{२०} भएर, उन्को यीमाथि^{२१} ईर्ष्या त कुनै रहेन ॥ ३१ ॥^{२२}
 निर्लज्ज त्यो हात छ धिक् विधीको^{२३}, पूर्णेन्दु जो रत्तछ पूर्णिमामा ।
 तै^{२४} विज्ञ^{२५} सम्भी नलको मुखश्री आधैत्यज्यो श्रीशिवको शिरैमा ॥ ३२ ॥^{२६}
 हाम्रो मुखैबाट नृपाल-वक्त्र^{२७} राम्रो सुनी लाज लिएर चन्द्र ।
 श्रीसूर्यमा त्यस्पछि वारिधीमा कैल्ले त वर्षा-घनभिन्न लुक्छ ॥ ३३ ॥^{२८}

१. सफल मेघको जस्तो व्रत भएका । २. देवताको यज्ञ गर्ने । ३. इच्छानुसार ।
 ४. यहाँ उपमा अलंकार छ । ५. स्वर्गकी अप्सरा । ६. कुबेरका पुत्रमा । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ८. हामीहरू सबले । ९. इन्द्रको गायक । १०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार
 छ । ११. इन्द्राणीको । १२. यहाँ भावोदय अलंकार छ । १३. धेरै गुण । १४. यहाँ
 व्याजोक्ति अलंकार छ । १५. नलको बाँटीमा । १६. व्यभिचारिणी । १७. मूढ । १८. यहाँ
 अपह्नुति र समासोक्ति अलंकार छ । १९. लक्ष्मीको पतिव्रता धर्मको नाश । २०. सबका
 आत्मस्वरूप । २१. लक्ष्मीउपर । २२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २३. ब्रह्माको ।
 २४. तथापि । २५. विशेष जान्ने । २६. यहाँ प्रतीप र प्रदीप अलंकार छ । २७. राजा
 नलको मुख । २८. यहाँ समासोक्ति, पर्याय र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

नलास्यको^१ वर्णन हामिबाट गराउँदा लाज भएर पद्म ।
 खुम्चिन्छ, उस्मा^२ विधि छोपिनाले रन्छन् रमामा^३ हरिसर्म^४ छाडी ॥३४॥^५
 नलाऽऽस्यमा बत्तिस दन्त-रेखा रचेर, ती चौध-अठार^६ विद्या ।
 'दुवै थरी छन् यिनमा स्वतन्त्र'^७—भनी गरे की विधिले गनाई ? ॥३५॥^८
 नृपालमा श्री^९ दुइ देखनाले कामेन्द्रलाई^{१०} पनि सम्भदैनौं ।
 क्षमा^{११} दुईको यहि वासबाट^{१२} ती शेष वा बुद्ध पनी त भुल्छौं ॥३६॥^{१३}
 विनापखेटा गरुडैसमान, ती देखिने भैकन वायुतुल्य ।
 अणू नबन्ने मतले समान तुरङ्ग घुम्थे नलका सबै दिक्^{१४} ॥३७॥^{१५}
 संग्राम-भूमी अरि-रक्तबाट बन्दा नदी-मातृक^{१६} बेस राम्रो ।
 नृपालका बाण-भुजङ्गलाई^{१७} राजन्यको^{१८} प्राण छ लौ सुभिन्न^{१९} ॥३८॥^{२०}
 यिन्को अती चञ्चल बाहुबाट लडाइँमा जो यश नै कमायो ।
 त्यै दिक्-नदीमा तट-भङ्ग^{२१} गर्ने स्वकारणको गुणबाट आयो^{२२} ॥३९॥
 यदि त्रिलोकै गनने पनी होस्, त्यस्को पनी आयु नसिद्धिने होस् ।
 परार्ध^{२३} भन्दा गणना परै होस्, तबै त यिन्को गुण गन्ति होला ॥४०॥^{२४}
 पतत्रिमा द्वार^{२५} खुलै हुनाले उन्को त अन्तःपुरमा^{२६} पसेर ।
 कृशोदरीलाई विशेष सङ्ग सिकाउँछौं ती गति^{२७} भिन्न-भिन्न ॥४१॥
 श्रीशुक्ले काव्यमहाँ कहेका पीयूष^{२८}-भन्दा पनि ती रसीला ।
 रम्भादि-सौभाग्यकरी^{२९} कथाले तिन्को रसाब्धीबिच^{३०} चित्त पाछौं ॥४२॥^{३१}

१. नलका मुखको । २. कमलमा । ३. लक्ष्मीमा । ४. लाज । ५. यहाँ प्रतीप र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. चौध र अहार । ७. आफूखुसी । ८. यहाँ सापह्वर र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. शोभा र समृद्धि । १०. कामदेव र इन्द्रलाई । ११. पृथ्वी र सहनशीलता । १२. वास हुनाले । १३. यहाँ श्लेष र यथासंख्य अलंकार छ । १४. दिशा । १५. यहाँ रूपक र विभावना अलंकार छ । १६. नदी आमा भएको (नदीको कुलो लाग्ने) । १७. बाणरूप सर्पलाई । १८. राजाहरूको । १९. सहकाल । २०. यहाँ रूपक अलंकार छ । २१. किनारा फोर्ने । २२. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. अन्तिम संख्या । २४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २५. ढोका । २६. रानी-महलमा । २७. गमन (हिँडाइ) । २८. अमृत । २९. रम्भादि अप्सरालाई जस्तो सौभाग्य गर्ने । ३०. रस-समुद्रमा । ३१. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

त्यहीं म ता स्त्रीजनले स्मराज्ञा-विश्वास^१ नासो धरिने भएथें ।
 कोहीसँगै पक्षि न मान्छ लाज, न पक्षिको मानिस लिन्छ लाज ॥४३॥^२
 ठट्टा पनी बात न अन्त जान्छ प्रयत्नले रोकछु अरुन्ध^३ हृद्मा^४ ।
 विरञ्चि-नानामुखका^५ पवित्र समाधि-शास्त्र-श्रुतिले^६ गरेर ॥४४॥^७
 खासै नलाधार छ दिव्य भोग, तिमीबिना लौ अरुले त लिन्नन् ।
 त्यो पद्मिनी-दुर्लभ^८ चन्द्रिका त कुमुद्वती^९ चन्द्र लिएर भोग्छे ॥४५॥^{१०}
 तिम्रो नलैसङ्ग बिहे नहोस् त अघी कहेको सुख दुर्लभै छ ।
 बसन्तले हीन, कुनै वनीले द्विरेफ-भङ्कार^{११} नपाइएभैं ॥४६॥^{१२}
 पछ्यौँ कि वाश्रीनलको सुहस्त^{१३} ? ब्रह्माजिको चित्त बुभयो र कस्ले ।
 छौ खूब राम्री गहनाविनाकी, विवाहको कर्म नभैरहेकी ॥४७॥
 निशा शशीमा, शिवमा शिवा र श्रीविष्णुमा योजक^{१४} आत्मभूले^{१५} ।
 स्वच्छन्दकै^{१६} यत्न पनी त हेर ! अन्योन्यमा योग्य मिलाउँदैछ ॥४८॥^{१७}
 तिमी अनेकौँ, गुणसिन्धु-वेणी^{१८} नलैविना लौ अरु-योग्य^{१९} छैनौ ।
 राम्रो, मसीनू, फुलको सुमाल्य कदापि खस्रो कुशमा उनिन्न ॥४९॥^{२०}
 'स्त्री-सृष्टिमा को नल-योग्य हुन्छिन् ?' भनेर सोधेँ विधिलाइ बोक्ता ।
 त्यो नाम 'भैमी' भनियो कि लाग्छ कराउँदामा रथको सुचक्र^{२१} ॥५०॥^{२२}
 भैमी ! अरुसाथ मिलाइएमा सर्वज्ञको^{२३} कीर्ति लिने र बृद्ध ।
 ब्रह्माजिको डुङ्गि त हुन्छ कस्तो जनायवादा-उर्णव^{२४} तर्नलाई^{२५} ? ॥५१॥

१. कामदेवका हुकुमको विश्वास । २. यहाँ रूपक र काव्यलिङ्ग अलङ्कार छ । ३. छिद्र नमएको । ४. हृदयमा । ५. ब्रह्माका धेरै मुखका । ६. योगशास्त्र सुत्राले । ७. यहाँ काव्यलिङ्ग अलङ्कार छ । ८. पद्मिनीले पाउन नसक्ने । ९. श्वेत कमिलिनी । १०. यहाँ उपमा अलङ्कार छ । ११. मसराको गुञ्जन । १२. यहाँ उपमा अलङ्कार छ । १३. राम्रो हात । १४. इच्छानुसारको । १५. ब्रह्माले । १६. संयोग गराउने । १७. यहाँ सम अलङ्कार छ । १८. गुणसमुद्रको प्रवाहरूप । १९. अरुलाई सुहाउने । २०. यहाँ रूपक, सम र दृष्टान्त अलङ्कार छ । २१. पांग्रो । २२. यहाँ उपमा अलङ्कार छ । २३. सर्वज्ञताको । २४. लोकापवादारूपी समुद्र । २५. यहाँ रूपक अलङ्कार छ ।

भो घेर अप्रस्तुत^१ चिन्तनाले थकाइयौ राजकुमारि ! मैले ।
 त्यो पाप^२ मेट्ने अब चाहना छ, इच्छा छ के ? बोल, म सिद्ध गर्छु ॥५२॥
 श्रीराजपुत्री-मन जान्नलाई यती भनी त्यो खग चुप्प लाग्यो ।
 गभीर^३ हृद् वा रह जाँचि पैल्ले विद्वान ता प्रस्तुत कर्म गर्छन् ॥५३॥^४
 मुखेन्दुले^५ चन्द्र जितीलिएकी, केही सिधा चञ्चल-मौलि^६ धर्दी ।
 नरेन्द्रपुत्री क्षण शोचि बात भन्दीभइन् त्यो खगराजलाई ॥५४॥^७
 धिक् बालको चञ्चलता-पियार ! जेबाट उताउलि खास मैले ।
 हावा मिलेकी लहरीसरी भै तटस्थलाई^८ पनि पीर पारें ! ॥५५॥^९
 अतीव राम्रो र सफा हुनाले आदर्श पैल्ला तिमि सन्तका छौ ।
 सदोष^{१०} मैमा प्रिय-वाक्य गर्ने, तिमिमहाँ बिम्ब^{११} पन्यो कि दोष ? ॥५६॥^{१२}
 यो बालिकाको अपराध जो होस् खगेश ! पैल्ले त्यहि माफ राख ।
 देवांशभै छौ तिमि पूज्य हंस श्रीवत्स-लक्ष्मा^{१३} हरिमत्स्यतुल्य^{१४} ॥५७॥^{१५}
 देखें तिमिलाइ यहाँ, उभन्दा ठुलो पियारो कुन काम गर्छौ ? ।
 निजी-सुधा लोचनमा^{१६} दिनूको बढी प्रजामा^{१७} विधुले दिंदैनन् ॥५८॥^{१८}
 जस्ताइ कैल्ल्यै मन छोड्दैन मनोरथै^{१९} कण्ठ^{२०} पुगोस् कसोरी ?
 कोही कुमारी द्विजराज-पाणि-ग्रहादि^{२१} निर्लज्ज भएर भन्ली ? ॥५९॥^{२२}
 दाखैसरीको रसिलो तिनीको वाणी सुनी त्यो खगराजले त ।
 ती कोइली-बोलि अती नराम्रा, बीणा बजाई पनि तुच्छ मान्यो ॥६०॥^{२३}

१. अप्रसंगको । २. अपराध । ३. गहिरो । ४. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
 ५. मुखचन्द्रमाले । ६. चंचल शिर । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. तीरमा रहेकालाई
 वामध्यस्थलाई । ९. यहाँ उपमा अलंकार छ । १०. दोषसहित भएकी । ११. छाया ।
 १२. यहाँ श्लेष र अर्थान्तर पनि छ । १३. श्रीवत्स चिह्न भएका । १४. मत्स्यावतार-
 जस्तै । १५. यहाँ काव्यलिङ्ग र उपमा अलंकार छ । १६. आँखामा । १७. जनमा ।
 १८. यहाँ दृष्टान्त र आक्षेप अलंकार छ । १९. मनको अमिलाषा । २०. माथि रहेको
 बाँटीमा । २१. चन्द्रलाई हातले समात्नु इत्यादि वा हे द्विज ! राजासँगको पाणिग्रहण
 (विवाह) आदि । २२. यहाँ श्लेष अलंकार छ । २३. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

सलज्ज अल्पाक्षरको सुवाणी बोलेर भैमी चुप लागदामा ।
 त्यस्मा त सन्देह भएर केही त्यस्ले मुखाम्भोज^१ खुलाइ बोल्यो ॥६१॥^२
 इच्छासरी चन्द्र समात्नलाई जो अर्थ ता आदरसाथ बोल्यौ ।
 त्यो वर्ण^३ सुन्नै म कि योग्य छैन? वर्णान्त्यले^४ त्यो श्रुति-वर्ण^५-जस्तै ॥६२॥^६
 जो चित्तमा एक जमीरहन्छ त्यो ता तिमीले पनि पाउन्थ्यौ ।
 जो लौ अँध्यारो^७ मनकोपनी छ ब्रह्म पनी त्यो, यतिले^८ लिइन्छ ॥६३॥^९
 अती भिन्नू कम्मरकी कुमारी ! ब्रह्माजिका निर्मित^{१०} लोकमध्ये ।
 यै मूढ पक्षीकन लौ तिमीले साँचो र भूठो पनि जान्न सक्छ्यौ ॥६४॥^{११}
 हाम्रो मुखैकी त सरस्वती^{१२} लौ छिमेकिनी छन् श्रुतिको^{१३} सदैव ।
 सत्सङ्ग पाएर कुमार्ग जान्नु मानौं तिनीबाट लिएर लाज ॥६५॥^{१४}
 समुद्रको काखमहाँ रहेको लङ्कापुरीमा यदि चित्त जान्छ ।
 अन्यत्र वा के चिजमा उ जान्छ? त्यो हात लाग्दो भनि सम्झ बाले^{१५} ! ॥६६॥^{१६}
 त्यो हंसको बात सुनी कुमारी बोल्दीभइन् लाज र हर्षसाथ ।
 मेरो न-लङ्कातिर^{१७} जान्छ चित्त न वाकहीं अन्त छ साभिलाष^{१८} ॥६७॥^{१९}
 बाला-स्वभावै-गिरिको^{२०} लजालु नदीमहाँ काम-करी^{२१} डुबेको ।
 सम्झी, पतन्त्री उसले अपष्ट भन्दी तिनीलाई भन्यो पनी यो ॥६८॥^{२२}
 'पाणिग्रहेच्छा'^{२३} नृपसङ्ग नै छ, मेरो मनैले नल चाह गर्छ ।
 भन्ने दुवै श्लेष^{२४} गरेर बोल्यौ विद्वान मैले सब अर्थ जाने ॥६९॥

१. कमलरूपी मुख । २. यहाँ समास र उपमा अलंकार छ । ३. अक्षर । ४. अन्त्य जातले । ५. वेदाक्षर । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. अन्धकारमय (दुर्बोध) । ८. योगीले । ९. यहाँ अर्थापत्ति र विरोधाभास अलंकार छ । १०. बनाइने । ११. यहाँ भोजगुण र विरोधाभास अलंकार छ । १२. वाणी । १३. वेदको वा कानको । १४. यहाँ समासोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. हे कुमारी । १६. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १७. लङ्कातिर न जान्छ, नलका तिर जान्छ । १८. इच्छा भएको । १९. यहाँ श्लेष अलंकार छ । २०. बालिकाको स्वभावरूप पर्वतको । २१. कामदेवरूपी हात्ती । २२. यहाँ रूपक अलंकार छ । २३. विवाहको इच्छा । २४. द्वयर्थ ।

‘तिम्रो मनस्थैर्य छ वा त छैन’—भन्ने विचारदा त म अज्ञ^१ नै छु ।
 बाला-मनश्चञ्चल-लक्ष्यमा^२ लौ कन्दर्पको बाण पनी त चुक्ला ॥७०॥^३
 पृथ्वीन्द्र^४ राजा नललाइ सित्तै भनौं कसोरी नबुझेर बात ?
 सन्देहको कार्य बताउँदै न त मूर्खले भैं त मजत्तिकाले ॥७१॥^५
 पिताजिको या निजको पनी लौ इच्छा हुँदा कोहि युवा^६ बच्यौ ता ।
 मैले तिमीखातिर माग गर्दा विश्वास गर्लान् कसरी नृपाल ? ॥७२॥
 विवाहको शंकित काम गर्न नदेउ यस्मा अधिकार^७ सारा ।
 यो भिन्न जे-जे तिमि चाह गछ्यौं त्यो-त्यो सबै राजकुमारी ! गछुं ॥७३॥^८
 कानै घुसे^९-भैं गरि हंस-वार्ता बेमञ्जुरीको शिर कयै हिलाई ।
 लजाउने बानि सबै त्यजेर भन्दीभइन् फेरि पनी कुमारी ॥७४॥^{१०}
 मलाइ ‘अर्कतिर दान होलिन्’—भन्ने तिमीमा छ भने त वेद^{११} ।
 खासै ‘निशाको पनि चन्द्र-भिन्न यती छ-’ अङ्कार^{१२} अगाडि राख्छौ ॥७५॥^{१३}
 ‘सरोजिनीका’^{१४} मतमा पियारो श्रीसूर्य हुन्छन्—’ नबुझी यसोरी ।
 मेरो अरुसाथ विवाह-शंका तिम्रो अहो ! यो अति साहसै हो ॥७६॥^{१५}
 राम्रै गच्यौ तर्क यहाँ तिमिले ‘आफैं तिमि की नल-भिन्न बछ्यौं ।
 विनाऽनलैले’^{१६} निज-घात^{१७} गछुं परं तिमिलाइ न भूठ पाछुं ॥७७॥^{१८}
 छ तर्क तिम्रो—‘म छकाउँली की?’—लाटोछ कीत्यो^{१९} फल^{२०} बोलनामा ? ।
 अशक्य-शंका^{२१} जुन हुन्छ वाणी त्यैवेद हो, वेद अरु त छन् के ? ॥७८॥^{२२}

१. नजान्ने । २. बालिकाको चंचल मनरूप तारोमा । ३. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ४. पृथिवीका इन्द्रजस्ता । ५. यहाँ उपमा र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ६. तरुण पुरुष । ७. अमिमारा । ८. यहाँ अनुप्रास र यमक छ । ९. घोचे (छेडे) । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. वेदजस्तो प्रामाणिक । १२. स्वीकार वा अङ्कार । १३. यहाँ उपमा र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १४. कमलिनीको । १५. यहाँ समासोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. नलबाहेकले वा आगोबाहेकले । १७. आत्महत्या । १८. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १९. तर्क । २०. छकाउनाको फल । २१. शंका गर्न नसकिने । २२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

शरीर बच्ची यसलाइ बाबू दिन्छन् कतै, अग्निमहाँ त होन्छन् ।
 हो स्वामि बाबू सुत-देहको^१ नै, यो प्राणका नाथ त ती नलै छन् ॥७६॥^२
 दासोत्व^३-भन्दा पनि उच्च, मेरो इच्छाविषे, कार्य छ बेस तिम्रो ।
 विनारखीकी नलिनी गरोस् के सुधाकरै^४ त्यो शशि पाउनाले ? ॥ ८० ॥^५
 ममा त्यही पाउन लाग्छ चिन्ता अमूल्य^६ चिन्तामणि^७ चाह छैन ।
 त्रिलोकमा श्रेष्ठ, अतीव राम्रो त्यै एक राजा नल चित्तमा छ ॥ ८१ ॥^८
 सुनें^९, दिशामा भ्रमबाट^{१०} देखें, एकाग्र भै ध्यान पनी गरें लौ ।
 तत्प्राप्ति^{११} वा प्राण-विमुक्ति^{१२} मेरा त्वदाश्रयी^{१३} छन् हुन एक शेष^{१४} ॥ ८२ ॥^{१५}
 लेऊ प्रतिज्ञा^{१६} परिपूर्ण पुण्य अनी ममा जीवनदान आर्य !
 त्यो व्यर्थ-शंका तिमिले हटाऊ, सचाइमा यो स्थिति भो कसोरी ? ॥ ८३ ॥
 ननाघ मेरो प्रिय विज्ञ ! याच्चा, कर्तव्यमा क्यै न कुरा बटार ।
 नचिल्प दुष्टोक्तिहरू हटेको, दाता हुनाको यश-मार्गदेखि ॥ ८४ ॥
 मेरै असू^{१७}, दान ममा न सुम्पे सुकीर्ति वा धर्म पनी त गुम्ला ।
 परार्थमा^{१८} प्राणहरू दिने ती महात्मदेखी^{१९} पनि लाज होला ॥ ८५ ॥^{२०}
 प्राण दिनेमा बदला उ^{२१} दिन्छु त्यस्मा बढी दी बदला छ केले ?
 गरे ऋणी, शोधनमा^{२२} अशक्त, मलाई दारिद्र्य-समुद्र-मग्न^{२३} ॥ ८६ ॥^{२४}
 प्राण पनी यो तिमि नै खरीद लाभै नहोस् ता पनि पुण्य होला ।
 जीवेशदाता ! दिन शक्ति^{२५} छैन, तथापि कीर्ती त म गाउनेछु ॥ ८७ ॥^{२६}

-
१. छोरा-छोरीका शरीरको । २. यहाँ कान्धर्गिग अलंकार छ । ३. नोकरनी हुनु ।
 ४. अमृतको खानी । ५. यहाँ इष्टान्त अलंकार छ । ६. अनमोलको । ७. मनचिन्ते मणी ।
 ८. यहाँ रूपक र श्लेषअलंकार छ । ९. मानिसहरूबाट सुनें । १०. उन्मादवश । ११. नल-
 प्राप्ति । १२. जीवन-त्याग । १३. तिम्रो अधीन । १४. एउटै बाकी रहन । १५. यहाँ समुच्चय
 अलंकार छ । १६. प्रतिज्ञा पूर्ण गरेको । १७. प्राण । १८. अर्काको निमित्तमा । १९. जीमूत
 वाहनादि देखी । २०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २१. प्राण । २२. ऋण चुकाउनमा ।
 २३. दरिद्रतारूपी समुद्रमा डुबेकी । २४. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ । २५. सामर्थ्य ।
 २६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

धनी^१ त कौडी-उपकारबाट कृतज्ञ, साधूकन मानिलिन्नन्^२ ।
 परन्तु तिन्लाइ^३ त सन्त किन्छन् प्राणै दिई तैपनि लाभ ठान्छन् ॥८८॥^४
 हुन् अष्ट दिक्पाल नृपाल खास खुसी भएछन् ति त भक्तिबाट ।
 नहीं त यस्तो घटना हुँदैन, तत्प्राप्ति-मध्यस्थ^५ खुदै तिमी छौ ॥८९॥
 अकालमै^६ त्यो स्मरले रचेको भई ममा वीरणाको^७ जरो^८ नै ।
 के ठानि अह्ले नलदत्व^९ बन्दै यो हृद्महाँ चन्दन लेपदैनौ ? ॥९०॥^{१०}
 ढिलो नहोस् यो भटको छ वेला, ढिलो कुरामा त छ लौ विचार ।
 पीडा तिखोले^{११} न त हेर्छ वेला^{१२} सुबुद्धिले^{१३} श्रीगुरुवाक्यजस्तै ॥९१॥^{१४}
 जाऊ र अन्तःपुर-मध्य^{१५} राजा भए मनिस्ती न गरे कुरा क्यै ।
 त्यहाँ कुनैमा अनुरोधहोस् ता अनी अरू^{१६} स्त्रीप्रति चित्त हट्ला ॥९२॥^{१७}
 शुद्धान्तमा^{१८} भोग भएर तुष्ट^{१९} भूपालमा यो त कसै न भन्नू ।
 जो पानिले तृप्त^{२०} छ तेसलाई चीसो, मिठो, भै उ त चाह हुन्न ॥९३॥^{२१}
 रिसाइ सन्तप्त^{२२} नृपाललाई मनिस्ति वार्ता तिमिले नगर्नू ।
 पितादिले दुष्ट^{२३} हुँदा त जिभ्रो चिनी पनी ठान्छ तितोसमान ॥९४॥^{२४}
 राजा त कार्यान्तरमा रहेमा मदर्थ-याञ्चा न कदापि गर्नू ।
 त्यस्मा गरी माग, अबोध-निद्रा^{२५} धर्नेछ हेलौसरिको^{२६} स्वरूप ॥९५॥^{२७}
 नरेन्द्रमा, विश हुँदा तिमिले मौका विचारी सब बित्ति गर्नू ।
 असिद्धि वा, सिद्धि ढिलो दुईमा यिनी ठहर्छ राम्रो कुन आर्यलाई^{२८} ॥९६॥^{२९}

१. धन-कोमीहरू । २. सम्मान गर्दैनन् । ३. कृतज्ञहरूलाई । ४. यहाँ उपमा प्रशंसा रूपक, अनुमान अलंकार छ । ५. तिनलाई पाउने कार्यप्रति बीचमा रहेको । ६. वाक्या-वस्थामा । ७. शब्दको चरो वा तृणको । ८. हेतु वा मूल । ९. नललाई दिक्पालनेपन वा उशीररूपता (शीतकोपन) । १०. यहाँ श्लेष र परिणाम अलंकार छ । ११. कडोके । १२. समय । १३. तीखो बुद्धि भएको चेलाको । १४. यहाँ उपमा र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १५. नानीगन्जको बिचमा । १६. अर्को कुनै । १७. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १८. अन्तःपुरमा । १९. खुसाएका । २०. अघाएको (तीर्खा मेटेको) । २१. यहाँ दृष्टान्त र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २२. खूष तातेका । २३. दूषित भएको । २४. यहाँ उपमा, दृष्टान्त, अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २५. राम्ररी बोध नहुनरूप निद्राको । २६. वेवास्ता तुल्यका । २७. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २८. पूज्यलाई । २९. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ ।

यस्तो भनिन् लाज हटाइ तिन्ले, अयोग्य^१ हाँम्रो मनमा जँचोस् लो ।
निर्दोष छन् ती, स्मर नै छ साक्षी उन्माद^२ पारी जसले भनायो ॥६७॥^३
उन्मत्त^४ मिल्दा, हर कामदेव यिनी दुवै हर्ष अतीव धर्छन् ।
स्पर्धा^५ हुनाले पहिला प्रसून^६, दोस्रो वियोगी जन पाइ हो की ? ॥६८॥^७
पूर्वोक्त बोल्दी नृप-पुत्रिलाई बुभेरे नै नैषध-बद्ध-राग^८ ।
त्यो हंसले फेरि पनी त हाँस्तै खोल्थो स्वचञ्चू पुट-मौनमुद्रा^९ ॥६९॥^{१०}
यो बात हो सत्य भने कुमारी ! कर्तव्य यस्मा न त देख्छु मेरो ।
तिमी र राजाकन ताप गर्ने, गन्यो स्मरैले अघि योजना^{११} यो ॥१००॥^{१२}
सुपुण्यले आज मिल्यौ भने ता त्वद्वद्ध-बुद्धी^{१३} नरपालका ती ।
व्रतालु, बाह्येन्द्रिय^{१४}, देव बन्लान् सुधा पिई, औ चरितार्थ^{१५} होलान् १०१^{१६}
‘हाँम्रो थियो मूर्ति^{१७} अघी समान, मेरो डढ्यो, तात्छ पनी न उन्को ।
भनी रिसाएसरि त्यो अनङ्ग तिम्रो वियोगी नललाइ पोल्छ ॥१०२॥^{१८}
भित्तामहाँ देखि सुचित्र तिम्रो आँखा नचिम्लीकन खूब हेर्दा ।
स्रुताश्रुले^{१९} निर्मित नेत्र-राग^{२०} धर्छन् तिमिले रचिएसरी ती ॥१०३॥^{२१}
चित्रार्पितालाइ नचिम्लि हेर्ने नृपालका आँसुबिषे त हेर ।
‘मेरो’ भनी लोचनरागको^{२२} र ढक्नाहरूको छ सधैं विवाद^{२३} ॥१०४॥^{२४}
भए पनी बाहिर भित्र नै छ्यौ, घ्राणा-ऽऽस्य^{२५} बाटा भइ प्राणवत् छ्यौ ।
तिमीमहाँ लीन नृपाल-चित्त न चित्रमा^{२६} घुस्छ यही छ चित्र^{२७} ॥१०५॥^{२८}

१. बेठीक । २. बेहोस । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. धतुराको फूल वा उन्माद भएको मानिस । ५. तँ मन्दा म के कम भन्ने शैली । ६. फूल । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा, व्यतिरेक, श्लेष अलंकार छ । ८. नलमा अनुराग बाँधिएको । ९. आफ्नो चुचो चूप लाग्ने दृश्य । १०. यहाँ ओज गुण छ । ११. मिलान । १२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १३. तिमीमा दृढ बुद्धि राख्ने । १४. चक्षुरादि इन्द्रिय । १५. सार्थक । १६. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १७. स्वरूप । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. चुहेको आँसुले । २०. आँखाको लालिमा । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. नेत्रका लालिमाको । २३. झगडा । २४. यहाँ कामदेवका दश दशामध्ये ‘नयन-प्रीति’ प्रथम दश वर्णन गरिएको छ । २५. नाक र मुख । २६. तस्वीरमा । २७. आश्चर्य । २८. यहाँ विरोधाभास, श्लेष र उपमा अलंकारको संकर छ । यहाँ विषय-निवृत्ति र संकल्प कामदशाको वर्णन छ ।

उन्को त संकल्प-सिद्धी^१ छ लामू चढ्छ्यौ त्यसैमा तिमि नै सदैव ।
 सुध्यानले त्वन्मयता मिलेमा निश्वास लामू पनि छोड्दछन् ती ॥१०६॥^२
 जो भूप हृद्दे तिमिलाइ भन्छ, उन्को मुखैले पनि जो कहन्छ ।
 त्यो, भूप-वैरी स्मरका सुमित्र श्रीचन्द्रको सख्य^३ हुँदा छ योग्यै ॥१०७॥^४
 राती सुतेमा मनलाइ मोह पार्ने र आँखा चुमने अँगाली ।
 तिमिबिना अर्कि कुनै त छैन, निद्रा छ यौटी रमणी^५, कुमारि ! ॥१०८॥^६
 अनङ्गले नाहक बाण हानी सौन्दर्य बाँकी, दुबलो गरायो ।
 अनङ्गता^७ प्राप्त भए पनि त स्पर्धा त्यजेनन् उस साथ उन्ले ॥१०९॥^८
 त्वत्प्राप्तिमा पाप उनी न गुन्छन्, तिम्रो त दासत्वविषे न लज्जा ।
 अत्यन्त ताछी स्मरबाणबाट यिन्को स्वभावै पनि ताछियो की ? ॥११०॥^९
 निदान^{१०} पत्ता नभइ महान काम-ज्वरोको प्रतिकार गर्ने^{११} ।
 ती वैद्यमाथी नलको त लज्जा संक्रामक^{१२} व्याधिसरी सन्धो लौ ॥१११॥^{१३}
 तिमि रिसायौ भनि भूप डर्छन्, 'पाएँ तिमिलाइ' भनेर हाँस्छन् ।
 'हिँड्दी तिमि' ठानि पछ्याइ जान्छन्, 'बोल्दी' गुनी व्यर्थ जवाफ गर्छन् ॥११२॥^{१४}
 वियोग-सम्पादित-अर्तिधारा-स्वरूपिणी^{१५} ती यमुना नदीको ।
 मूर्च्छामय-द्वीप-तिरै^{१६} हिलोमा डुब्दैछ हा ! हा !! नरपाल-हस्ती ॥११३॥^{१७}
 दायाँ र बायाँ गरि पाँच-पाँच पञ्चेषुले^{१८} बाण उनी, विभिन्न ।
 दशमहाँ अन्त्य दशा छ जो, त्यो ख-पुष्पतुल्यै^{१९} भइ फुलन पाओस् ॥११४॥^{२०}

१. मानसिक कल्पनाको खुट्किला । २. यहाँ असंगति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ३. मित्रता । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. रमण गराउने । ६. यहाँ तुल्ययोगिता र
 विकल्प अलंकार छ । यहाँ निद्राविच्छेद, विषय-निवृत्ति चारौँ र छैटौँ स्मरदशा हो ।
 ७. अत्यन्त दुबलो । ८. यहाँ विशेषोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । यहाँ तनुता पाचौँ
 स्मरदशा हो । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. रोगको ज्ञान । ११. हटाउन खोज्ने ।
 १२. सखा । १३. यहाँ अपह्नुति र उपमा अलंकार छ । यहाँ लज्जात्याग सातौँ स्मरदशा
 हो । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । यहाँ उन्माद आठौँ स्मरदशा हो । १५. वियोगले
 उत्पन्न भएको पीडारूप नै धारा भएकी । १६. मूर्च्छारूप द्वीपनजीकै । १७. यहाँ रूपक
 अलंकार छ । यहाँ मूर्च्छा नवौँ कामदशा हो । १८. कामदेवले । १९. आकाशको फूलजस्तो ।
 २०. यहाँ अर्थान्तर, यथासंख्य र उपमा अलंकार छ । यहाँ मृति दशौँ स्मरदशा हो ।

कन्दर्य-पीडा रहँदा नहाँस्ने ती भूपले छू म पठाइएको ।
 गुणानुरागी तिमिलाइ देखें, सुप्रेम जाने, कृतकृत्य पाच्यौ ॥११५॥
 छौ धन्य भैमी ! गुणले गरेर जस्ले खिच्यौ नैषध भूप खास ।
 यस्मा ठुलो के स्तुति चन्द्रिकाको जस्ले गन्यो चञ्चल अविधलाई ? ॥११६॥^२
 तिमी र राजा दुइटै सुहाऊ अन्योन्यमा रात्रि र चन्द्रजस्तै ।
 त्यो^३ जोडि जोड्ने विधिले कुमारी ! तिमी दुईको पनि गर्छ मेल ॥११७॥^४
 नरेन्द्रका सीप बुझाउने ती, पत्रावलीको^५ रचना समाप्ति ।
 खासै हुने हो यदि ता कृशाङ्गी ! तिम्रा सुपुष्ट-स्तनमा हवस् लौ ॥११८॥^६
 गर्देन यौटा विधुले कदापि तिम्रा दुवै नेत्रमहाँ त तृप्ति ।
 नलास्य-शीतद्युति^७ साथि पाई त्यस्ले गरोस् तृप्ति असीम तिन्मा ॥११९॥^८
 उन्को तपः कल्पतरू^९ छ नौलो, तिम्रो नखाग्र अँकुरा भएको ।
 तिम्रा दुई भौं दुइ-पत्रवाला, रक्तोष्ठ तिम्रो मङ्ग-भाग^{१०} धर्दो ॥१२०॥
 तिम्रा भुजा नै नव पालुवाको, तिम्रो स्मितै कुड्मल^{११} लागिएको ।
 नम्राङ्ग^{१२} तिम्रो फुल भुम्मिएको, तिम्रा दुईटा स्तन नै फलेको ॥१२१॥^{१३}
 अन्योन्य तिम्रो^{१४} अनुराग^{१५} तौलन श्रीचन्द्रको मण्डल कांस्य^{१६} थाली ।
 रश्मी^{१७} सबै डोरि गरी स्मरैले स्व-बाणवल्ली^{१८} त तुला^{१९} बनायो ॥१२२॥^{२०}
 स्मरोत्सवैमा^{२१} रतिभाव-जन्य^{२२} प्रस्वेद^{२३} बग्ने, नृप-बाहुलीमा ।
 जुट्ने र भर्ने कुच-पत्रलेखा^{२४} त्यैबाट निस्की त्यसमै बिलाउन् ॥१२३॥^{२५}

१. समूहलाई । २. यहाँ दृष्टान्त र प्रतीप अलंकार छ । ३. रात्री र चन्द्र । ४. यहाँ उपमा, उत्प्रेक्षा, अन्योन्य र आशी अलंकार छ । ५. चित्र-विवित्र बुढाको । ६. यहाँ सम अलंकार छ । ७. नलको मुखरूपी चन्द्रमा । ८. यहाँ रूपक अलंकार छ । ९. तपस्यारूप कल्पवृक्ष । १०. माझको भाग । ११. कोपिता । १२. मुलायम अङ्गहरू । १३. यहाँ २०।२१ श्लोक युग्मको रूपक अलंकार छ । १४. नल-दमयन्तीको । १५. प्रेम । १६. काँसको । १७. किरणहरू । १८. भाषन् भाषणरूप लता । १९. तुला । २०. यहाँ रूपक अलंकार छ । २१. मदनोत्सवमा । २२. साखिकादि मावबाट उत्पन्न भएको । २३. पसीना । २४. स्तनमा लेखिएका चन्दनका छापहरू । २५. यहाँ रूपक र आशी अलंकार छ ।

बन्धादि^१ नानारत-मल्लयुद्ध देखने हवाले खुसि भै वनीमा ।
वसाइने सुन्दर^२ पुष्पवृष्टि पट्टा र पट्टी दुइले लिनु लौ ॥१२४॥^३

अन्योन्य मेलन भई अहिले दुवैका
राम्रा विलास फुलने मन लौ सुहाउन् ।
फेरी पनी मदनको तनु^४ सृष्टि गर्न
पैह्ले द्वयणू^५ गठ हुने परमाणु^६-जस्तै ॥१२५॥^७

कामै कौसुम-चापले^८ अजय ती राजाकनै जीतन
निर्दोषी^९, नृप-वंशकी^{१०}, अधिगुणी^{११} राम्री तिमि नै धनु ।
सिन्दूरै घसिने, कसीसरहको, पीठ्यूमहाँ लड्कने
ग्रीवालङ्कृति-पट्टले^{१२} भलकँदो मिल्दा अती मात्तछ ॥१२६॥^{१३}

तिम्रा मौक्तिक-गुच्छ^{१४} काम-विभुका राम्रा मटेंग्रा, तिमि
खासै हौ धनु, बेध्य^{१५} पक्षि अहिले त्यो राजहंसै^{१६}, अनी ।
रोमाली^{१७} शुभ-नाभि-मध्य-बिलकी^{१८} त्यै चापको काखमा
ताँदो-डोरि बनी विलास सब यो गर्दैछ, जानी लिनु ॥१२७॥^{१९}
तिम्रा केशमहाँ सबै शरहरू, भौमा धनु, देह ता
रौद्री^{२०} दृष्टिमहाँ त्यज्यो मदनले, जित्ता यिनै भूपले ।
ऐले जित्त अदेह^{२१} त्यै, तिमिमहाँ गर्दोभयो आश्रय^{२२}
तिम्रो त्यो स्तनशैल-पत्ररचना^{२३} त्यस्को कुटीभैं छ लौ ॥१२८॥^{२४}

१. कमलवन्ध आदि अनेक किसिमका रतिरूप मल्लयुद्ध । २. सुवास आउने राम्रो ।
३. यहाँ रूपक र प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. शरीर । ५. दुइ परमाणु ।
६. आँखीभ्यालको प्वालबाट सूर्य-किरण छिर्दा त्यसमा उड्ने धूलोमा सबभन्दा सानु
धूलोको ६ भागको १ भाग । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. फूलको बाणले । ९. दोष
नभएको वा कीरा नलागेको । १०. राजवंशकी वा असज वासको । ११. अति गुणी वा
ताँदो चढेको । १२. घाँटीको रातो रेशमी पङ्ख्यौराले । १३. यहाँ श्लेष रूपक र उपमा अलंकार
छ । १४. मोतीका गुच्छली । १५. भेदन गरिने । १६. श्रेष्ठ राजा । १७. रोमपंक्ती ।
१८. राम्रो नाभिको बीचमा छिद्र रहेको । १९. यहाँ रूपक अलंकार छ । २०. रुद्रसम्बन्धी ।
२१. शरीर नभएको । २२. आधार । २३. स्तनरूपी पहाडमा गरिएको पत्रावलीको छान ।
२४. यहाँ अतिशयोक्ति, समासोक्ति, रूपक र उपमा अलंकारको संकर छ ।

त्यो हंसको यसरि बात हुँदा त उन्को^१
 खोजीनिमित्त सँगिनी चहुँतर्फ आए ।
 'तिम्रो हवस् सुख, पठाउ मलाइ' भन्दै
 त्यो वेगले उड़िगयो नलको पुरोमा ॥१२६॥^२

चेतोजन्म-शरप्रसून-मधुको^३ साथै मिलेको, उनै
 प्यारा श्रीनल-दूत^४ हंस-मुखको नौनी, अती चाखले ।
 उन्ले पान गरिन् सुगन्धि र मिठो तै तृप्ति नै पाइन्
 पाइन् ताप अतीव भित्र^५ त अनी त्यो घोर मूर्च्छा पनि ॥१३०॥^६

यिन्को त अश्रु-जल, नैषध-बन्धु^७ सङ्ग
 जाने सुदृष्टिहरूको अवधी^८ छिटै भो ।
 त्यो दृष्टिको नगिच भै पनि दूर भैगो
 दूरै पनी उ, मनको त नगीचकै भो ॥१३१॥^९

यिन्मा^{१०}, त्यो हंस पक्षी अब नल-नृपमा यो सबै बात भन्न
 उड्दोभो 'कार्य-सिद्धी असल छ' कहँदै पक्षको चालबाट ।
 'निस्क्यौ यो जान्न गाह्रो पथतिर सँगिनी ! मार्ग भूल्यौ कि ? मुग्धे'^{११}
 आऊ, जाऔं, नरोऊ भनि सखिहरूले यीकनै लान लागे ॥१३२॥^{१२}

भललल शिर बल्ने कामको बाणतुल्य
 सर-नगिच^{१३} अशोकै वृक्षको फेदनेर ।

१. दमयन्तीको । २. यहाँ ओज गुण छ । ३. कामदेवका शररूप फूलका रसको (महको) । ४. नलको दूत हाँसका मुखको । ५. अन्तस्करणमा । ६. यहाँ अतिशयोक्ति, समासोक्ति, रूपक र विषम अलंकारको संकर छ । ७. नलको बन्धु (हाँस) । ८. सिमाना । ९. यहाँ अतिशयोक्ति र विरोधाभास अलंकार छ । १०. दमयन्तीमा । ११. आन्तचित्त भएकी हे दमयन्ती ! १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. तलाउको तीरमा ।

स्मर-चपल, कलीको सेज' नै म्लान गर्ने
नल नृपकन देख्यो हंसले त्यै थलोमा ॥१३३॥^३

परवश^३, दमयन्ती ! के कुरा भन्नु मैले ?,
भटपट खग ! आऊ, बोल तिल्ले भनिन् के ?
नल-वचन हुँदा यो, हंस पाँची बतायो
प्रियतिर^४ सुकृतीका^५ चाहको हो विलम्ब ॥१३४॥^६

कथित^७ पनि चरोले, भूप सन्देहसाथ
'कुन' कति ?' भनि सोध्ये बोलिएको प्रियाले^८ ।
बुझि अनि मधु-आनन्दोदधीमा^९ डुबेर
हर घडि उहि बोली बोल्न लागे स्वयम् ती ॥१३५॥^{१०}

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
उस्को सुन्दर, सुप्रबन्ध, रसिलो, नैसर्गले^{१२} उज्ज्वल
काव्य, श्रीनलको चरित्र अहिले तेस्रो गयो सर्ग यो (३)

१. बिच्छ्याउना । २. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३. अर्काको अधीनमा रहेकी ।
४. अमीष्ट कुरातिर । ५. धर्मात्माहरूको । ६. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
७. बताइएको । ८. के के । ९. दमयन्तीले । १०. महको आनन्द समुद्रमा । ११. यहाँ
जाति अलंकार छ । १२. स्वभावले ।

चतुर्थ सर्ग

मदनले नलको गुण, तन्तु र सुरभि^१ कीर्ति-फुलै स्व-धनू, गरी ।
सुमन-भै^२, श्रुतिगम्य^३ यिनैकन शर गरी जितिइन् नृपनन्दिनी^४ ॥ १ ॥^५
मदन-तापित भीमसुता अब नल-कथा^६ सरमा डुबदी भइन् ।
तर यहाँ त्यसले अति पोलने विषम^७ नै परिणाम गन्यो पनि ॥ २ ॥^८
दयित दूत-खगेश्वर-वेगको नकल पो यिनिले गरिछन् कि लौ ?
जुन गएपछि यो उदितै भयो, स्थिति-विरोधि^९ छ चंचलता यहाँ ॥ ३ ॥^{१०}
हुनगयो यिनको मुख नै जड^{११} स्मित अलीकति सम्भन दुर्लभ ।
नयन-खञ्जन^{१२} ता निजि आँगन घुमनुमा पनि पङ्क्तु^{१३} असक्त भो ॥ ४ ॥^{१४}
यिनिमहाँ अति कामुक इन्द्रले सकल^{१५} जाँचन तुरुन्त खटाइने ।
सुर-भिषक्^{१६} स्मर औ नलभिन्न नै पसिगए कि सबै बुझबाभूमा ? ॥ ५ ॥^{१७}
मदनको ज्वरले मलिनू हुने, कमलभै मृदु, भीमसुता-मुख ।
रवि-मयूख^{१८} परी विधुको दशासरि फिका दिनहुँ बढि देखियो ॥ ६ ॥^{१९}

१. प्रसिद्ध वा सुगन्धि । २. मनीषी वा फूल हुनाले । ३. सबले सुनिएको वा कानमा पुगेको । ४. दमयन्ती । ५. यहाँ रूपक, दीपक र इलेष अलंकारको संकर छ । ६. नल-कथाको तलाउमा वा शृङ्गाररूप रसमा । ७. सहिनसक्नु । ८. यहाँ रूपक र विषम अलंकार छ । ९. स्त्री-मर्यादाको विरोध । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा, हेतु र अर्थान्तर न्यास, अलंकारको संकर छ । ११. निश्चल । १२. नेत्ररूपी खञ्जर पक्षी । १३. डुङ्गो । १४. यहाँ रूपक, विशेषोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. भिन्न, बाहिर सब । १६. देवताका वैद्य अध्विनीकुमाररूप । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. सूर्यको किरण । १९. यहाँ निदर्शन अलंकार छ ।

स्मर^१ कुलाल-मनोरथ-निर्मित, तरुणाता-रविको^२ द्युतिले दृढ^३ ।
 स्तन-घड़ा यिनका नगुनन् किन अनल-सङ्गति-तापमहाँ^४ अब ? ॥ ७ ॥^५
 विरह-तापमहाँ यिनका उरु स्मर-निमज्जित^६ भै पनि बचछन् ।
 यदि मरुस्थल-ताप परी बचुन् तब तितुल्य^७ हुनन् कदलीतरु^८ ॥ ८ ॥^९
 स्मर-शराहतिले^{१०} ज्वर आउने अब दुवै करले दम-बैनिका ।
 तपन-तप्त^{११} तथां तप-पीत^{१२} ती सरसि-पद्मकनै हिसि पो गरे ॥ ९ ॥^{१३}
 मदन-ताप परी दमयन्तिको हृदय जो फुटि बाहिर गो न त्यो ।
 अति कठोर कुच-द्वय-बन्धले^{१४} सब कसूर सह्यो पनि रोकदै ॥ १० ॥^{१५}
 यदि त धान्य-टुँडो पदमा बिभोस् बहुत गर्दछ लौ उसले व्यथा ।
 मृदु तनू यिनका मुटुमा नलै^{१६} घुसिगयो त्यसले नगरोस् किन ? ॥ ११ ॥^{१७}
 मनमहाँ रहने प्रियलाइ नै नजर गर्नसरी तल ओर्लने ।
 नयनले यिनका त अगाडिको चिज पनि नत थाह गन्यो अब ॥ १२ ॥^{१८}
 विरह-नम्रमुखी दम-बैनिको हृदयमा भरि आँसु जमे अति ।
 मुख त बिम्बित भै हृदयस्थित, नलकनै चुमनेसरि शोभियो ॥ १३ ॥^{१९}
 'सखि' मनस्थित, मन्मथ-अग्निको अति बलाउन भित्र पसें'भनी ।
 अब त लौ यिमको मुख-वायुले निकलि बाहिर छद्म^{२०} सबै कह्यो ॥ १४ ॥^{२१}
 विरह-पाण्डिम-राग-तमोमषी^{२२} अनि निजी पनि पीतिम-रङ्गले^{२३} ।
 नयन-चित्रकरी^{२४} नल-चित्र नै दश दिशाहरूमा पनि रचछे ॥ १५ ॥^{२५}

१. कामदेवरूपी कुम्हालेको इच्छानुसार बनाइएको । २. तारुण्यरूपी सूर्यको ।
 ३. मजबूत । ४. अग्नि-संसर्गको तापमा वा नल नमिल्दाको सन्तापमा । ५. यहाँ इलेष र
 रूपक अलंकार छ । ६. कामदेवले डुबाइएका । ७. अरुबराबर । ८. केराका थाम ।
 ९. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. कामदेवको बाणको प्रहारले । ११. सूर्यले
 तताइएको । १२. ग्रीष्म ऋतुले पिइएको । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ । १४. दुइ स्तनका
 बाँधले । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. धानको बोद वा नल ।
 १७. यहाँ अतिशयोक्ति, विरोध र अर्थापत्ति अलंकार छ । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १९. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २०. छल । २१. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र
 समासोक्ति अलंकार छ । २२. विरहले भएको सफेदपना, रातोपना र अनुराग मूर्च्छारूप
 कालो मसी । २३. पहुँचो रङ्गले । २४. दृष्टिरूपी चित्रकारिणी । २५. यहाँ रूपक र विशेष
 अलंकार छ ।

हृदयमा स्मरको बढदो दशा अति कहेसरि तन्मुख-वायुले ।
 हृदय-आश्रित वस्त्र कपाउँथ्यो, कुन न काँप्तछ आश्रय^१ काँपदा ? ॥१६॥^२
 सुतनुको^३ विरह-ज्वरमा कर-चरण-लोचन-आनन-पद्मले ।
 अघि अती पिउँदो रवि-तेज नै सतत ताप-छलाइ^४ गरी त्यज्यो ॥१७॥^५
 यिनिमहाँ गरि वाष्प-निरीक्षण^६, अब यिनीप्रति ताप गराउने ।
 नल बुझे पनि लौ सखिवर्गमा न त हटे नल^७, यो छ अचम्म नै ॥१८॥^८
 स्मर, नलप्रति^९ वेधन विदर्भजा-हृदयमा शर धेर घुसाउँदा ।
 गरि तदन्तरमा^{१०} निज-ताडन, अनयले^{११} चलि मूर्च्छित भो खुद ॥१९॥^{१२}
 यदि बुझिन् यिनिले विधु 'सूर्य' हो, किन अहो ! उसले निज अंशुले ।
 विरहमा पनि लौ नफुटी शिला-सदृश^{१३} छाति पनि त्यसरी दह्यो ? ॥२०॥^{१४}
 विरह-अग्नि बली उरमा सदा कमल धर्दि, तिनीसरि छन कुन ?
 न रति^{१५} नै पतिको धनु छातिमा धरिसुतिन् सति जान चितार्चिमा^{१६} ॥२१॥^{१७}
 विरह जो निजि हो उसको यिनी अनलभाव^{१८} रहस्य नजान्दथिन् ।
 तब त त्यै बलदा शमनार्थमा^{१९} असु^{२०} तृणैसरि होमन तयार छिन् ॥२२॥^{२१}
 हृदयको मृदुता^{२२} अबला-गुण प्रकृति^{२३} हो, यिनिमानपुगोस् कसो ?
 अब खुलाइदियो बुध कामले त्यहि कुरा फुलका इषुले^{२४} पिरी ॥२३॥^{२५}
 भवन-भिन्न यिनीकन पीउन^{२६} अति ठुलो रिपु चन्द्ररुची^{२७} अब ।
 बनि सशङ्क^{२८} गवान्न-सुमार्गले^{२९} सहजमै विष-भेष^{३०} गरी पस्यो ॥२४॥^{३१}

१. आधार । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ३. राम्रो शरीर सपुकी दमयन्तीको । ४. तापको बहाना । ५. यहाँ अतिशयोक्ति, समासोक्ति, अपह्नुति अलंकार छ । ६. वाफ (आँसु) देख्नु । ७. नल र अनल (अग्नि) । ८. यहाँ श्लेष र व्यक्तिरेक अलंकार छ । ९. नलका निमित्त । १०. मैमीको हृदयमा । ११. अनौतिले । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा र विषम अलंकार छ । १३. पत्थरजस्तो । १४. यहाँ विशेष अलंकार छ । १५. कामदेवकी पत्नी । १६. चिताको ज्वालामा । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. आगोपना वा नल नहुनु । १९. निमाउनाको निमित्त वा यमराजका निमित्त । २०. प्राण । २१. यहाँ अनुमान, अतिशयोक्ति र विरोध अलंकारको संकर छ । २२. कोमलता । २३. स्वभाव । २४. बाणले । २५. यहाँ अनुमान अलंकार छ । २६. सताउन । २७. चन्द्र-किरण । २८. शंकित । २९. आँखीझ्यालको बाटोले । ३०. कमलनालको छल । ३१. यहाँ उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ ।

मदनले त्यहितुल्य^१ फुलै शर नृपसुताऽश्रु-परिप्लुत^२ छातिमा ।
 निहुरने मुखका प्रतिबिम्बित^३ नयन, आस्य र ओष्ठ धन्यो कि लौ ? ॥२५॥^४
 शशि भईकन बिम्बित भीमजा-विरह पाण्डु-कपोलमहाँ^५ अब ।
 मलिन कान्ति हुँदा मुखसङ्ग नै निजमृगांक^६ दिई मित बन्न गो ॥२६॥^७
 विरहतप्त शरीरमहाँ यिनी, सित^८ विलेपन चूर्ण घसीकन ।
 भुजगतुल्य-बिसाभरणा^९, बनिन् मदनका प्रति शंभु-विभीषिका^{१०} ॥२७॥^{११}
 हृदयमा रहने मित^{१२} भेटन उडु-परिग्रह^{१३} लोकन आउँदो ।
 विधुसरी तिनिले हृदमा धृत^{१४}, सित, सुचित्रित, चन्दन शोभियो ॥२८॥^{१५}
 स्मर-हुताशनले^{१६} बलदी तिनी सरस पद्म लगे पनि सेवन ।
 श्वसितले^{१७} गरदा बिचमै सुकी खरर भैकन ती सब छाड्दथिन् ॥२९॥^{१८}
 हृदयमा धरिने दुइ पद्मले खुमचि ताप भएर, तिनीकन ।
 मसरिनै प्रियका करमा परी, स्तन हुनन्, किन सोच्नु ? भने कि लौ ? ॥३०॥^{१९}
 'तिमिविनापति यो मनले पनि न तबरें—' भनि ती, नलका प्रति ।
 स्मर-हुताशनमा निज-शुद्धता^{२०} विरह-पाण्डु बनेर बुझाउँथिन् ॥३१॥^{२१}
 विरह तप्त शरीरमहाँ विस खुमचने निजपत्र-सुमुष्टिले ।
 सकल ताप^{२२} हटाउन मोह वा गरन निम्ति सचेष्ट भयो कि लौ ? ॥३२॥^{२३}
 मदनको शर-पन्नग-दंशन-विष-वियोग^{२४} फिजी यिनि विह्वल ।
 शशिकलारवि-पीडित^{२५}-भै हुँदी गरदथिन् सबलाइ दयाब्धिमा^{२६} ॥३३॥^{२७}

१. भीम राजाकी छोरीको आँसुले मिजेको । २. आँखा, मुख, ओठतुल्य । ३. छाया परेको । ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. दमयन्तीको विरहले फिका भएको गालामा । ६. आफ्नू कलंक मृग । ७. यहाँ उपमा, सद्गुण र सामान्य अलंकार छ । ८. सेतो । ९. सर्पतुल्य कमलनाल पहिरने । १०. महादेवजस्तो डर लाग्दोपना । ११. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. मित्र (कामदेव)-लाई । १३. तारारूपी परिवार । १४. पहिरेको । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. कामदेवरूपी आगोले । १७. सासले । १८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २०. आफ्नू स्वच्छपना । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. सन्तापलाई । २३. यहाँ उत्प्रेक्षा र विषम अलंकार छ । २४. बाणरूपी सर्पको डसाइ विषरूपी वियोग । २५. सूर्यले दबाइएको । २६. दयाको समुद्रमा । २७. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार छ ।

मदन-पीडित भै जलने, निजी हृदयमा यिनिले बिस राखियो ।
 नगिचमै विजयी^१ भुजको त्रया^२ लिइ उ ता मलिनु पनि भैगयो ॥३४॥^३
 पिक-रुति-श्रुति-कम्पित^४ हृद्महाँ सुतनुले धृत चञ्चल शैवल^५ ।
 हृदयका स्मरको ध्वज-मीनले^६ तनु दलेर हिलेसरि शोभियो ॥३५॥^७
 नृपतिको^८ मनलेपरि मोहमा मुख^९ बुभेन र? त्यो शशिकान्त^{१०} नै ।
 यदि नहोस् शशिको उदय यै हुँदा नयन-वारि^{११} कसो गरिभार्दथ्यो? ॥३६॥^{१२}
 मदनको विजयास्त्र इषू^{१३} सरी अति महान्, नृपजा पनि भैकन ।
 स्व-शरभै^{१४} उनिमा पनि पञ्चता^{१५} गरन चाह लियो उसले अब ॥३७॥^{१६}
 विरहिणी यिनिले 'शशि' कामको दहन-अस्त्र उठेसरि सम्भँदा ।
 तुरत अश्रु-छलाइ^{१७} गरी लिइन् वरुणा-अस्त्र पनी प्रतिशोधमा^{१८} ॥३८॥^{१९}
 मदनले घन^{२०} नै वरुणास्त्र लौ सुतनुले निजमा बुझि हानिंदो ।
 श्वसित लामु लिने छलले गरी पवन-अस्त्र^{२१} उसैप्रति हानियो ॥३९॥^{२२}
 मलय-मारुतमा^{२३} 'स्मरले ठुलो अनिल-अस्त्र^{२४} हनाइ गन्यो' भनी ।
 डर भई यिनिले त मृणालिकामय^{२५} भुजङ्गम-अस्त्र^{२६} सरी लिइन् ॥४०॥^{२७}
 हृदयमा तिनको स्मरले किलासरि वियोग र जीवन^{२८} राखियो ।
 पछि कि लौ उसको मजबूतिमा उपर^{२९} ठुकिदियो स्तन-बेलले? ^{३०} ॥४१॥^{३१}
 सुतनुका प्रति खर्च अती गरी सकल पुष्प-शरैहरू सिद्धिदा ।
 अब फलै पनि लौ स्मरले त्यजी^{३२} उरमहाँ^{३३} स्तन-ताल^{३४} दुई दियो ॥४२॥^{३५}

१. आफूलाई जित्ने । २. लाज । ३. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा छ । ४. कोइलीको बोली सुन्नाले काँपेको । ५. सिवाली (इयाउ) । ६. ध्वजा-माछोले । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. नलको । ९. दमयन्तीको मुख । १०. चन्द्रक्रान्त मणि वा चन्द्रजस्तो राम्रो । ११. नेत्रजल । १२. यहाँ अनुमान अलंकार छ । १३. बाणी । १४. पाँचको माव वा पंचत्व (मृत्यु) । १५. यहाँ अतिशयोक्ति, उपमा, उत्प्रेक्षा, अलंकारको संकर छ । १६. आँसुको बहाना । १७. बदलामा । १८. यहाँ अतिशयोक्ति अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. मजबूत । २०. वायव्याछ । २१. यहाँ अतिशयोक्ति, अपहृति र उत्प्रेक्षा छ । २२. मलय पर्वतको हावामा । २३. वायव्य अछ । २४. कमल डन्डीरूप । २५. सर्पछ । २६. यहाँ अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २७. जिन्दगी । २८. माथि । २९. स्तनरूप बेलको फलले । ३०. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । ३१. छोडी (हानी) ३२. छातीमा । ३३. स्तनरूपी ताडका फल । ३४. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ ।

यसपछी शशिका प्रति नन्दन, बहुत राहुजिको गरदै स्तुति ।
 मदन-तापमय ज्वरमा परी भनि यि लौ यिनिले त रुंदी सखी ॥४३॥
 विधि-नरा-उमरको^१ जति कालले गणित-शास्त्रमहाँ युग बन्दछ ।
 विरहिमा पनि त्यो, रमने युवा-युवतिको सरि गिन्ति भएन कि ॥४४॥^२
 न महिमाऽऽदर^३ हो, तर ती सती^४ मदन-तप्त, हिमाल-सुता^५ बनिन् ।
 लिखित^६ नै शिव-भालमहाँ सती-विरह बल्छ, उ हो न त लोचन ॥४५॥^७
 दहन-ताप^८ ठुलो म त ठान्दिन, विरह-ताप ठुलो नभए किन ? ।
 मृत पतीकन सेवन उत्सुक पसदछन् अबलाहरु अग्निमा ॥४६॥^९
 हृदयभिन्न त छन् विधुका कला विरहिणीबध-पङ्क-कलङ्कित^{१०} ।
 कुमुदका-सँगि^{११} छन् सब बाहिर सखि ! अनीति छ यो उनको गम ॥४७॥^{१२}
 अयि^{१३} ! शशीसँग सोध—‘गुरु कुनसित सिक्थौ जड ! दाह दिने कुरा ।
 शिव-गला दहने विषबाट^{१४} वा जलधिको वडवानलबाट वा ? ॥४८॥^{१५}
 शशि ! वियोगिबधू-बध-पापले गगनबाट घुमाइ खसालिदा ।
 शित निशोपलमा^{१६} परिचूर्ण भै पनि उच्छिष्टि कणाहरु छन् खमा^{१७} ॥४९॥^{१८}
 सखि ! भने शशिलाइ मबाट यो—‘तिमी कुलीन र कर्म छ नीच यो’ ।
 नगन लौ यदि जन्म समुद्रमा, हर-शिर-स्थिति-भू^{१९} पनि भुल्दछौ ॥५०॥^{२०}
 शशि कलङ्कित ! मन्दर-पर्वत जलधिमा खसदा नभयौ धुलो ।
 उदधि-पान हुँदा ऋषिवर्यको^{२१} न त पच्यौ जठराग्निमहाँ पनि ॥५१॥^{२२}

१. ब्रह्मा, मनुष्य, देवताको । २. यहाँ उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३. दैवत्वको आदर । ४. दक्ष प्रजापतिकी पुत्री शिव-पत्नी । ५. हिमालयकी छोरी पार्वती । ६. ब्रह्माजीले लेखिएको । ७. यहाँ अपहृति अलंकार छ । ८. अग्निको ताप । ९. यहाँ अनुमान र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. विरहिणी मानूरूप हिलोले दूषित । ११. कुमुदका उपकारी शीतल सँगिनी । १२. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १३. हे सँगिनी ! १४. कालकूटबाट । १५. यहाँ छेकानुप्रास छ । १६. कालो रात्रीरूपी दुङ्गोमा । १७. आकाशमा । १८. यहाँ रूपक र अनुमान अलंकार छ । १९. महादेवको शिरमा रहने संसर्ग । २०. यहाँ उपालंभ अलंकार छ । २१. अगस्त्यको । २२. यहाँ विभावना अलंकार छ ।

असु उडेपछि, के जड़ ! ठान्दछो ? 'अब ममो लय होस् दमना-मन'^१ ।
 श्रुति-सदर्थ^२ ममा बुध-कामले^३ नलमुखेन्दु^४ बताइदियो अब ॥५२॥^५
 स्व-यशको नव डिरिडम^६ नै पिट, जलधिको कुल उज्ज्वल पार लौ ।
 अनि बधूवध-पौरुष^७ लेउ हे तर शशी ! अब छोड कदर्थना^८ ॥५३॥^९
 निशिमहाँ^{१०} बन लौ छलले रवि, नरहँदा उनि, पापि ! डढाउ लौ ।
 दिन हुँदा तिमिमा पनि देखुली रविजिबाट घमण्ड हटाइँदो ॥५४॥^{११}
 मसरिलाइ भयङ्कर हे शशी ! बलदछौ पुगि भूतपतीमहाँ^{१२} ।
 अमृतको^{१३} तिमिमा पनि भूतता^{१४} गजव हो परमूर्ध-कँपाउने^{१५} ॥५५॥^{१६}
 श्रमण-पुराय^{१७} तमाल-दलाङ्कुर शशि-मृगास्यमहाँ^{१८} सखि ! देउलौ ।
 अलिक पेट बढोस्, विधु छेकियोस् अनि त क्यै क्षण सास म फेरुली ॥५६॥^{१९}
 सखि ! कुटाइममा मति फुर्दछ, कर-गतै^{२०} पनि आँसि गयो अहो !
 जब उ आउँछ, रोकि बसाउनु, अनि त देखितन त्यो शशिको मुख ॥५७॥^{२१}
 सगिनि ! सोध चकोरकनै^{२२} यहाँ मुनि अगस्त्यजिसङ्ग उ पढ्छ कि ? ।
 जलधि-पान सिकेपछि, तेसका शशि-मयूख^{२३} कती बुँद यो हुनन् ? ॥५८॥^{२४}
 अब सखी ! तिमि लेउ ठुलो घन, अनि त दर्पण बाहिर राख लौ ।
 जब तहाँ शशि पस्छ उसै क्षण भट सुखैसँग मार रिप्^{२५} ठुलो ॥५९॥^{२६}
 विषम यो, वडवानल भैं विधु उदरमै छिपियो न त अब्धिले^{२७} ।
 विषसरी त्यजिदा उसले, विभु शिवजिले किन खान त्यजीदिए ? ॥६०॥^{२८}

१. दमयन्तीको मन । २. वेदको—'मन चन्द्रमामा लीन हुन्छ' यसको सञ्ज्ञा अर्थ ।
 ३. पंडित कामदेवले । ४. नलको मुखरूप चन्द्र । ५. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. भयाली । ७. स्त्रीजनलाई हत्या गर्ने पुरुषार्थ । ८. पीडा गर्नु । ९. यहाँ स्तुति-निन्दा (आक्षेप) अलंकार छ । १०. रात्रीमा । ११. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. आकाशमा वा महादेवमा । १३. अमृतस्वरूपको । १४. कान्तियुक्त हुनु वा पोल्ने हुनु । १५. अर्काको शिर कम्पन गराउने । १६. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १७. कर्णफूल तमालका पात, आँकुराहरू । १८. चन्द्रका मृगको मुखमा । १९. यहाँ हेतु अलंकार छ । २०. हात लागेको । २१. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २२. च्याखुरालाई । २३. चन्द्रमाका किरणहरू । २४. यहाँ विरोध र अर्थापत्ति अलंकार छ । २५. शत्रु । २६. यहाँ मदनोन्माद विकार छ । २७. समुद्रले । २८. यहाँ सन्देह अलंकार छ ।

जलधिका विष हुन् सित-कृष्ण^१ ती, शिवजिलेपिइ कृष्ण^२ न भो पछि ।
 विधु सफा विष हो, वसुले^३ पिई सकिदिए पनि फेरि उदाउँछ ! ॥६१॥^४
 विरहिवर्ग-वध-वमसनाऽऽकुल^५, सब कला रहँदो, शशि^६ पाप हो ।
 अमृत-पीत^७, शशी तअपाप^८ हो, किन छ जोतिषमा उलटो कुरा ? ॥६२॥^९
 विरहिले बहु^{१०} मान दिएर नै बहुल नाम भयो त्यस पक्षको^{११} ।
 अपरिमेय^{१२} गरे तिनिले जुन दिनमहाँ उ तिथी त अमा^{१३} भयो ॥६३॥^{१४}
 स्वरिपु-तीक्ष्ण^{१५} सुदर्शनको भ्रम भइ, शशीकन डस्छ कि राहुले ।
 यदि नहोस्, मुखमा पसदो बलिसदृश^{१६} तेस्कन लौ किन छोड्दछ ? ॥६४॥^{१७}
 मुखमहाँ परने शशिलाइ लौ त्यसरि राहु न छोड्छ निजेच्छया^{१८} ।
 निलिगए पनि यो नमरीकन गल-नलीबिलबाट^{१९} त आउँछ ॥६५॥^{२०}
 अति सिधा^{२१} अधिकाहरु 'राहुको शिर-विभेदक^{२२} कृष्ण' बताउँछन् ।
 विरहिमूर्ध-विभेदि^{२३} न भन्दछन्, न^{२४} शशि, होस् यदि तज्जठरानल^{२५} ॥६६॥^{२६}
 स्मर-रिपू, हरले मख-मिर्गको^{२७} शिर छुटाइदिदा, सुरका-भिषक्^{२८} ।
 स्मर-सखाहरुले^{२९} उजडे^{३०} सरी शखि! जडोस्कसले अब राहुको ? ॥६७॥^{३१}
 समरमा^{३२} मरने डरले उँभो गगनमा^{३३} पुगने, नल-शत्रुको ।
 मुरकटो-गलमा^{३४} शिर राहुको किन जुटेनछ रक्त-लिपाइले ? ॥६८॥^{३५}
 सखि ! जरा^{३६}-संग सोध- 'तमः-शिर^{३७} मुरकटो-गिंडसङ्ग त केतुको ।
 मगधराज-शरीर^{३८}-सरी गरी किन मिलाइन ती दुइ खण्ड नै ? ॥६९॥^{३९}

१. सेतो र कालो । २. कालकूट । ३. वसु आदि देवगणले । ४. यहाँ व्यतिरेक र विरोध अलंकार छ । ५. वियोगी स्त्री-पुरुषलाई माने कतले आकुल भएको । ६. पूर्ण चन्द्र । ७. देवताले कृष्ण पक्षमा अमृत पिएको । ८. अपाप ग्रह । ९. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. धेरै । ११. कृष्ण पक्षको । १२. धेरै मानको परिमाण गर्न नसकिने । १३. औंसी । १४. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १५. आफ्नू शत्रु बिष्णुको धारिलो सुदर्शन चक्रको । १६. दही हाली सुछेको मातजस्तो । १७. यहाँ अनुमान र उपेक्षा अलंकार छ । १८. आफू खुसीले । १९. घाँटीको ढोढे नसाको प्वालबाट । २०. यहाँ विरोधाभास र उपेक्षा छ । २१. अति सोझो । २२. शिर काट्ने । २३. विरहीको शिर काट्ने । २४. हुँदैनथ्यो । २५. राहुको पेटको आगो । २६. यहाँ हेतु अलंकार छ । २७. यज्ञरूप सृगको । २८. देवताका वैद्य । २९. कामदेवजस्ता राम्रो अश्विनीकुमारहरुले । ३०. जोरे । ३१. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३२. लडाइँमा । ३३. उफ्रेर माथि आकाशमा । ३४. शिर काटिएको गीँडमा । ३५. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । ३६. राक्षसी । ३७. राहुको शिर । ३८. जरासन्धको शरीरतुल्य । ३९. यहाँ उपमा र छेकानुप्रास अलंकार छ ।

सङ्गिनि ! सोध मबाट तमैकन^१ किन त्यजिस् द्विजराज^२ भनी रिपु ?
 यदि उ होस्, पहुँची पनि वारुणी^३, पतित^४ भै, दिवमा^५ किन पुग्दछ ? ॥७०॥^६
 गल जलाउँछ यो कि ? भनी तम गरुडले द्विज^७-भैं गरि छोडियो ।
 प्रकृति हो शशिको अति पोलने, द्विजपना^८ न, उ पोल्छ अदोषिमा^९ ॥७१॥^{१०}
 सब कलाहरु दन्त मिलाउँदै, विरहिणीगण-चर्वण-साधन^{११} ।
 विधु, विधातृजिले यम-निम्तिमा^{१२} रचिदिदा द्विजराज^{१३} भनिन्छ यो ॥७२॥^{१४}
 स्मर मुखै हरको नयनाग्निले डढिगाएपछि यै विधु धातूले ।
 रचिदिए विरही वध-पापको शश-चिनो-छलले दिइ कालिमा^{१५} ॥७३॥^{१६}
 द्विजपति-ग्रसनादि-कुपापले^{१७} उबजि कुष्ठ, शरीर-सिताम्यको^{१८} ।
 विरहिणी-मुख-चन्द्र^{१९} निलीलिन यहि त फुर्दछ राहु, न चन्द्रमा^{२०} ॥ (जे१)
 यसरि दूर हुने विधुका प्रति गरि अनेकन गालि वृथा छ यो ।
 भनि तिनी^{२१} धरदी स्मर-वेदना हृदयको स्मरलाइ सराप्तथिन् ॥७४॥
 हृदयमा पनि बास तँ गर्दछस् त्यहि उछाउँदछस् किन ? काम हे ।
 हृदय नै डढदा निज-आश्रय तँ पनि अग्निसरी रहलास् कहाँ ? ॥७५॥^{२२}
 शिवजिले गरिइस् तँ अदृश्यता त्रिनयनत्व-परिप्लुति-भीतिले^{२३} ।
 अब अगाडि परिस्, नयन-त्रिले^{२४} सहित को नहुने ? तँ विचार गर् ॥७६॥^{२५}
 'सहचरै^{२६} रतिको तँ' भनी सुनें, तँ रहँदा किन छैन यहाँ रति ?
 मिलन वा दुइकै अब छैन की ? रति सती-गइनन् तँ मरेपछी ॥७७॥^{२७}

१. राहुलाई । २. ब्राह्मण । ३. पश्चिम दिशा वा मर्दिस् । ४. महापातको वा अस्ता-
 एको । ५. स्वर्गमा वा आकाशमा । ६. यहाँ इलेष अलंकार छ । ७. चंडाक भएको
 ब्राह्मण । ८. ब्राह्मणत्व । ९. बेकसूर ममा । १०. यहाँ अतिशयोक्ति र उपमा अलंकार छ ।
 ११. विरहिणीहरूलाई चबाउने सामग्री । १२. यमराजको निमित्त । १३. दानहरूका राजा ।
 ब्राह्मणको राजा । १४. यहाँ अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. कासोपन । १६. यहाँ
 रूपक, अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. चन्द्र वा श्रेष्ठ वा ब्राह्मणलाई प्राप्त गरेको घोर
 पापले । १८. सेतो शरीर भएको । १९. विरहिणीको मुखरूप चन्द्रलाई । २०. यहाँ आन्ति
 अलंकार छ । २१. दमयन्ती । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ । २३. सब तीन आँखा हुने अति-
 न्यासिको डरले । २४. तीन आँखाले (रीसका आँखाले) । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 २६. सँगै रहने साथी । २७. यहाँ विभावना र हेतु अलंकार छ ।

तँ त अनात्म-परज्ञ^१ ! निजैकन रति-वियोगि^२, मलाइसरी दहिस् ।
 यदि अतप्त^३ भए, तँ यहाँ हुँदा हृदय यो यसरी किन ! जल्दछ ? ॥७८॥^४
 सहचरी^५ प्रथिता^६ र पतिव्रता किन सती गइनन् तँ मरी रति ?
 बहु-अनाथ बधू-बध-पातकी^७ भनि उनी रतिले त्यजिइस् कि तँ ? ॥७९॥^८
 सुगतले^९ हरियो^{१०} यश-देह^{११} नै अनि जितेन्द्रिय शंभुजिले पनि ।
 मदन ! भूतमयी^{१२} तनु बाँकि जोउ पनि भस्म गरे, तँ त निन्द्य^{१३} होस् । ८०॥^{१४}
 विषम नेत्रसँगै^{१५} फुल बाराले गरि विरोध, अनङ्ग ! छ यो गति^{१६} !
 अनि त भीति भएसरि नीति नै कुसुमसङ्ग^{१७} पनी न त लड्दछ ॥८१॥^{१८}
 अमृत पान गरे पनि देवभै, किन भइस् हरबाट यही दशा ? ।
 रति-सुधाऽधरको^{१९} गरि आदर, अमृत धीन गरी पिइनस् कि वा ? ॥८२॥^{२०}
 भुवन-मोहनको अति पापले तँ त भइस् कि ? परेत^{२१} ! पिशाच नै ।
 किनकि मैसरिकी विरहीकन पिरपिराउ गरी खुब घुम्दछस् ॥८३॥^{२२}
 स्मर ! तँ मृत्यु पनी न त गर्दछस्, न कृपया करको धनु खस्तछ ।
 मरिगइस्, मृतले किन गर्दथिस् मुठि खुला, अधि^{२३} खूब कसाउको^{२४} ? ॥८४॥^{२५}
 सकल हर्छ अरू-सुर-सेविले^{२६} नयन-रोग र मृत्यु, विरूपता ।
 स्मर ! तँ सेवकले यहि पाउँछ अतिशयान्ध्य^{२७}, वपुःक्षति^{२८} पाण्डुता^{२९} । ८५॥^{३०}
 तँ अति घातकि भै विधिले पनि रचिदिए फुलका हतियार नै ।
 यदि धनू दृढ, बाया फलावका, रचिदिउन् त्रिजगत् बनला क्षय ॥८६॥^{३१}

१. आत्म-परात्म नचिन्ने हे काम । २. रतिले विधोगी भएको । ३. सन्तप्त (जलेको) ।
 ४. यहाँ उपमा र अनुमान अलंकार छ । ५. साथी । ६. प्रख्यात । ७. धेरै अनाथ अवला-
 हूरुको हत्या गर्ने पापी । ८. यहाँ अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. बुद्धले ।
 १०. नाश गरियो । ११. कीर्तिरूप शरीर । १२. पंचमहाभूतले बनेको । १३. निन्दा गर्ने
 योग्य । १४. यहाँ रूपक अलंकार छ । १५. रुद्रसँग । १६. अवस्था । १७. फूलसँग ।
 १८. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. रतिको अमृतजस्तो ओठको । २०. यहाँ
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. हे मुर्दा ! २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. जीवित रही
 शिवलाई बाण हान्दा । २४. कसिकसाउ गरिएको । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 २६. अरू देवताको सेवा गर्ने जनले । २७. ज्ञान शून्यता । २८. शरीर नाश । २९. पाण्डु-
 रोगको पना । ३०. यहाँ व्यतिरेक र विषम अलंकार छ । ३१. यहाँ हेतु अलंकार छ ।

त्रि-पुर^१-भैं हरको शर-अग्निले, त्रि-जगतै नजलोस् स्मर-बाखाले ।
 यहि गुनी विधिले स्मरका शर कुसुममा मधु^२ सेचि रचेकि लौ ? ॥८७॥^३
 मन अनंश^४, अभेद्य^५ बुभेकर नै मदन-वेध्य^६ रचे कि विभातूले ? ।
 यदि उ वज्र^७ रचुन् पनि त्यो त लौ मदनका शरले फुटने थियो ॥८८॥^८
 विधिजिले फुल नै स्मरका शर रचिदिए पनि तां न मिल्यो सुख ।
 गनि लँलाइ दिए, तिनि पाँचले पनि जगत् अह^९ ! जर्जर भो सब ॥८९॥^{१०}
 तिनि त पाँच सुरद्रुमले^{११} पनि फुल चढाउँदछन् सुरमा कति^{१२} ।
 स्मर ! तँ^{१३} नीचहुँदा फुल पाँच^{१४} छन्, जति गरे पनि धिक्, न छ लाजलौ ६०^{१५}
 फुल धनू दिइ, फेरि विधातूले तँसित खोसिलिए उ त दोषि भै ।
 लिइ पनी अब लौ त्यस ठाउँमा^{१६} दुइ भए नलका कि त आँखिभौं ? ॥९१॥^{१७}
 छ ऋतुले क्रम छाडि कृपा गरी निजि दिए पनि नन्दनका फुल ।
 तिनि छमा पनि, एक धनू गरी तँ अरु पाँच शरैसरि गर्दछस् ॥९२॥^{१८}
 जगतलाइ हितै छ अदेह^{१९} तँ, यदि त कानतकै शर खीचदै ।
 दृढभुजा गरिहान्न तँ चाहलास्, कहिँ छ त्यो मुनि जो सहलाहति^{२०} ? ॥९३॥^{२१}
 पशुपति^{२२}-प्रति जो शर छोडियो उसँग^{२३} काम ! तुरुन्त खतम् भइस् ।
 अतनुको^{२४} पनि भो अब निश्चय त्यहि पिक-स्वर^{२५} नै शर पञ्चम् ॥९४॥^{२६}
 शिवजिले तँ डढाउनु, भो वृथा मदन ! हो यसकै^{२७} अति पापले ।
 सुर-हितार्थ^{२८} शरीर गुमाउँदा जनु^{२९} भयो कि छिटै सुरलोकमा ? ॥९५॥^{३०}

१. त्रिपुरासुर दैत्य । २. मकरन्द । ३. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. अवयव-
 रहित । ५. भेदन गर्न नसकिने । ६. कामदेवको तारो । ७. हीरा वा वज्र । ८. यहाँ
 विरोध अलंकार छ । ९. खेद छ । १०. यहाँ विरोध अलंकार छ । ११. मन्दार आदि
 देव वृक्ष एक-एकले । १२. अनगिन्ती । १३. देवता भए पनि । १४. पाँचमात्र ।
 १५. यहाँ हेतु अलंकार छ । १६. एक । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 १८. यहाँ उपमा अलंकार छ । १९. शरीर नभएको । २०. प्रहार । २१. यहाँ काव्यलिङ्ग
 अलंकार छ । २२. शंकर । २३. शरसँगै । २४. शरीर नभएकाको । २५. कोइलीको
 बोली । २६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २७. यो मेरै । २८. देवताको हितका लागि ।
 २९. तेरो जन्म । ३०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

शशि डगी^१, विमुखी^२ विरही^३-प्रति यम^४ दिशाऽनिल होनत दक्षिण^५ ।
 यदि उ होस, धनु-पुष्प भुकाउने मदनकै कर खास छ दक्षिण^६ ॥६६॥^७
 मद^८ लिई, विरहीकन मारने, तँ जितीदा स्मर ! ती भगवान् हर ।
 मदन, अन्धकका अति मृत्युका विजयि हौ भनिए सब लोकले ॥६७॥^९
 तँसरि कोहि पनी अपकारमा कुशल, देखनु र सुगनु नभो कतै ।
 दहनमा^{१०} निज-देह जलाउँदा सब अँगालि जगत् पनि लौ डहिस् ॥६८॥^{११}
 तँ गरिइस् हरले नयनाचिमा^{१२} भुवन-शान्तिकको हवि^{१३}, ठीक हो ।
 स्मर-सखा मधु-भिन्न^{१४} कुनै मधु असुर मारि गरे हरिले त के ? ॥६९॥^{१५}
 यसरि क्यै कहँदा तिनको नला-धर-पिपासु^{१६} भई सुकिगो मुख ।
 वचन अप्रियले जलदा^{१७} अती मदन-शोषण बाण परेसरी ॥७०॥^{१८}
 प्रिय सखीहरूसाथ अनी उनी अलिक^{१९} वाक्य पुरा गरि बोल्दथिन् ।
 हृदय-मर्ममहाँ स्मर-बाणाले गरि छिया अति, बोल्न अशक्त भै ॥७१॥^{२०}
 अकरूणी^{२१} स्मरबाट सखी ! गर विपदमा असु-रत्तण, धैर्य ली ।
 असु यिनै अहिले म-विरोधि^{२२} छुन कसरि शत्रु बचाउनु भन्दछ्यौ ? ॥७२॥^{२३}
 हित कुरा सखि ! लौ किन सुन्दिनौ ? बल गरी पनि आत्म^{२४} बचाउ है ।
 सखि ! हितेच्छु तिम्री कसरी भयौ ? स्व-अरिलाइ बचाउनु बोल्दछ्यौ ॥७३॥
 अमृत-दीधिति^{२५} यो शशि हो, सखी ! जलन भो यसका करले किन ?
 यदि हुउन् मृत^{२६} ती विधुका कला अनि त पाप कहाँ जलनादिको ? ॥७४॥^{२७}

१. डराएमा । २. पश्चिम फर्कने । ३. वियोगी । ४. दक्षिण दिशाको हावा । ५. दाहिना (सुखकारी) । ६. सिपालु । ७. यहाँ अतिशयोक्ति र विरोधाभास अलंकार छ । ८. शेखी । ९. यहाँ सापेक्षबोधेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. अग्निमा । ११. यहाँ उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. आँखाको ज्वालासा । १३. चह । १४. वसन्त मित्र । १५. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. नलका ओष्ठ पान गर्न चाहने । १७. रिसाउँदा । १८. यहाँ बोधेक्षा अलंकार छ । १९. थोरथोरै । २०. यहाँ हेतु र सहोक्ति अलंकार छ । २१. निर्दयी । २२. मेरा बैरी । २३. यहाँ यो श्लोकदेखि १०९ श्लोकसम्म श्लेष र वक्रोक्ति अलंकार छ । २४. आफूलाई । २५. अमृत-किरण भएको । २६. मरेका । २७. उसको भागोले ।

भय अकारणको त्यज, धैर्य लयी, यिनि त शीतल चन्द्र उदाउँछन् ।
 सखि! उ पोल्छ मलाइ तुषाऽग्नि ले, ^१ वचन ले ^२ अनुभूति ^३ हटाउँछ्यौ ॥ १०५ ॥
 शपथ खान्छु सखी ! उरमा ^४ छुँदै यदि न हौ शशिको रुचि सामुमा ^५ ।
 सँगिनि ! त्यो रुचिको फल देखियो असु उखेल्छ, चर्म ^६ नै ॥ १०६ ॥
 विधु-विरोधि ^७ तिथिकन ^८ डाकने सखि ! ड कोइलिमा किन दिक्क छ्यौ ।
 सँगिनि ! अर्थ लिएर छ गर्नु के ? उ त अनर्थक बोलि कराउँछे ॥ १०७ ॥
 हृदयमै प्रिय ती नल छन् सखी ! त पनि खेद तिमी अति गर्दछ्यौ ।
 हृदयमै रहि बाहिरमा नभैकन त हे सँगिनी ! म त दिक्क छ ॥ १०८ ॥
 फुटछ हारमणी मदन अग्नि ले छ अनलंकृत ^९ हृद् पनि आज लौ ।
 हृदयबाट पनी प्रिय ^{१०} के गए ? सँगिनि ! लौ म मरें यदि साँच्चि हो ॥ १०९ ॥
 यति भनि तिनी मूर्च्छित नै भइन् हृदयमा मदन अग्नि बढेर लौ ।
 तिनी अति विरही कसरी सहनु भुठ पनी अवलम्बनको ^{११} त्रुटि ^{१२} ? ॥ ११० ॥
 सँगि कुनै मुखमा ^{१३} जल राख्थिन्, कमल-पत्र कुनै उनका स्तनमा पनि ।
 हृदय अर्कि त हम्कनु गर्दथिन् अनि कुनै उनका स्तनमा हिम ^{१४} ॥ १११ ॥
 प्रिय सखीहरूले मृदु-शीतल, कमल-नाल तथा हिम-पानि ले ।
 क्रमसँगै उपचार गरे अनि हुनगयो यिनिमा लघु ^{१५} चेतना ॥ ११२ ॥
 अब विचार कला ! यिनि बाँच्तछिन्, चलछ यद्म ^{१६} चला ! उ विचार लौ ।
 अधर-कम्पन हेर त मेनका ! मसिनु कल्पलता ! सुन, बोल्दछिन् ॥ ११३ ॥

१. भुसको आगोले । २. बोलीले । ३. अनुभवलाई । ४. यहाँ आन्तिमान् अलंकार पनि छ । ५. छातीमा । ६. प्रकाशको अगाडि । ७. छाला । ८. चन्द्रको शत्रु । ९. कुहू (औंसी)-काई । १०. अलंकार नगरिएको । ११. प्यारा नल । १२. आधारको । १३. दुट्नु । १४. यहाँ काव्यलिङ्ग र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १५. इमयन्तीको मुखमा । १६. हिउँ । १७. केही चैतन्य (होवा) । १८. यहाँ जाति अलंकार छ । १९. परेला ।

गर कुचाऽऽवृति^१ चारुमती ! तिमी, अलक केशिनि ! फुक्छ सँभाल यो ।
 जल^२ हटाउ तरङ्गिणी ! नेत्रका, सँगिनि-बोलि^३ सुने जयले यिनै ॥११४॥^४
 अति छिटो कहिने सँगि-बोलको खलबली दरबारमहाँ भयो ।
 जुन सुनेर सुता-गृहमा^५ पुगे सभय^६, भीम, विदर्भ-पुरन्दर^७ ॥११५॥^८
 मन्त्री, वैद्य दुवै, गरी उहि कुरा भूपालमा भन्दथे ।
 'कन्यान्तः^९ पुर पस्त दोष^{१०} कसरी सक्छन् अधीकार^{११} ली ?
 राजन् ! सुश्रुतको^{१२} तथा चरकको^{१३} उक्ती सुनी जान्दछौं
 यिन्को ताप^{१४} हटाउने नलद^{१५} हो, त्यो-भिन्न को शक्तछ ? ॥११६॥^{१६}
 मन्त्री र वैद्य दुइले समबोलिएको त्यो शब्दभिन्न न त हो, तर भिन्न नै भो ।
 छोरीमहाँशत-अनिष्ट^{१७} गुनेर खिन्न, यी भूपकाश्रवणाले त कुनै सुनेनन् ॥११७॥^{१८}
 भटपट छिपदी वियोग-चिह्न पनि, पदमा परने ति छोरीलाई ।
 नृपतिबुभुक्षयेस्मराधि-मग्ना^{१९}, भटअरुको मन जान्दछन् धीले^{२०} ॥११८॥^{२१}
 निहुरँदि तिनको उठाइ माथ, अनि यहि आशिष भो नृपालबाट ।
 'पति मनपरदो स्वयम्बरैमा अलि दिनभित्र चुनाउ^{२२} गर्न पाऊ' ॥११९॥^{२३}
 अनिसँगिहरू तर्फ भूपबोले—'शिशिर-ऋतु^{२४} बितदा यिनीसरीका^{२५} ।
 तनुबिच शरतुल्य हुन्छपुष्प, अब समयोचित^{२६} काम गर्नु यिन्को ॥१२०॥^{२७}
 सुन, अलि दिनमै यिनी सखीले मनपरदो वर आफुबाट बलिन् ।
 अब तिमिसँगिले सुकार्यबाट रुचि^{२८} अधिकै^{२९} गरि, फेंक काश्यं^{३०} यिन्को ॥१२१॥^{३१}

१. स्तन टाक्नु । २. आँसु । ३. सखीहरूको बोली । ४. यहाँ जाति अलंकार छ । ५. छोरी दमयन्ती बस्ने दरबारमा । ६. डराउँदै । ७. विदर्भ देशका इन्द्र (राजा) । ८. यहाँ अनुप्रास र जाति अलंकार छ । ९. कन्याको अन्तस्करणमा वा कन्या रहने रानीगन्जमा । १०. वातादि र व्यभिचारादि । ११. स्वामित्वपना । १२. वैद्यशास्त्रको वा राम्रो सुन्ने-जान्नेको । १३. वैद्यशास्त्रको वा दूतको । १४. ज्वरो वा सन्ताप । १५. उशीर वा नल नामक राजालाई दिने पुरुष । १६. यहाँ श्लेष र तुल्ययोगिता अलंकार छ । १७. सयौं अनिष्ट कुरा । १८. यहाँ जाति अलंकार छ । १९. कामदेवको पीडामा डुबेकी । २०. विद्वान्छले । २१. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २२. छान्नु । २३. यहाँ आशीः अलंकार छ । २४. माघ-फाल्गुन । २५. यीजस्ता तरुणीका । २६. वसन्त ऋतुमा उपयोगी । २७. यहाँ उपमा अलंकार छ । २८. शोभा । २९. विरहमन्दा पहिलेकै । ३०. दुःखोपना । ३१. यहाँ छेका-नुप्रास अलंकार छ ।

यस्तो बोलि, नृपालले बिचरिमा सोधे न लज्जास्पद^१,
जाने त्यो स्मरजन्य^२ मोह^३, तनुको पाण्डुत्व-तापादिले^४ ।
बोले आशिष छद्मबाट, यिनमा औचित्य^५ जो त्यो कहे,
यो जानी, सँगिले त लाज-खुशिको^६ मानौं समुद्रै भरे^७ ॥१२२॥^८

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
उस्को स्थैर्यविचारण^९ प्रकरण-भ्राता निसर्गोज्ज्वल^{१०}
काव्य, श्रीनलको चरित्र अहिले चौथो गयो सर्ग यो (४)

१. लाज हुने । २. कामदेवबाट उब्जेको । ३. मूर्च्छा । ४. फिकापना र सन्ताप
इत्यादिले । ५. त्यस बखत गर्नुपर्ने सान्त्वना र उपचार । ६. राजाले विरहपीडा
जाने भन्ने लाज र दमयन्तीको स्वयंवर हुने भयो भन्ने खुशीको । ७. पूर्ण गरे । ८. यहाँ
रूपक, समुच्चय, मावशवलता अलंकारको संकर छ । ९. 'स्थैर्य विचारण प्रकरण' भन्ने ग्रन्थको
माइ (त्यो ग्रन्थ बनेपछि यो बनेको) । १०. स्वभावले राम्रो ।

पञ्चम सर्ग

—०३०—

भीमले जब नरेश्वर^१ निम्ते^२ त्वो स्वयंवर-महोत्सवलाई^३ ।
 सोहि काल ऋषि नारद इन्द्र-दर्शनार्थं सुर-लोक^४ पुगेथे ॥ १ ॥^५
 छैन चित्र^६ यसमा त सपत्न^७ खास पर्वत^८ उनैपछि लागे ।
 विश्वका गुरु^९ उनी त अकाश नाघ्दथे, यहि छ लौ अति चित्र ॥ २ ॥^{१०}
 व्योमयान^{११}-विनु मार्ग हिंडेर व्योम^{१२} नै मुनिजिले त छिचोले ।
 अन्यको^{१३} नियम साधनमा छ, योगिको छ तपले सब सिद्धि ॥ ३ ॥^{१४}
 इन्द्रका गृह-अहङ्गति^{१५} तोड्ने, व्योमयान^{१६} मुनिले सब नाघे ।
 नम्र भैकन विमान-पतीले मागियो अतिथिता^{१७}, तर छाडे ॥ ४ ॥^{१८}
 'ताप हुन्छ ऋषिको' भनि डर्दै सूर्यले किरण ठिक्क गराए ।
 चन्द्रभै दिवसमा बनि, भट्ट तेजले न त डह्यो^{१९} उति गर्दै ॥ ५ ॥^{२०}
 सूर्यबाट करले^{२१} द्विजराजलाई^{२२} कष्ट गरियो अनि उल्ले ।
 तेहिमाफिक गरे उनलाई^{२३}, को नभोग्दछ यहाँ कृत^{२४} कर्म ? ॥ ६ ॥^{२५}

१. राजाहरूलाई । २. निमन्त्रण गरे । ३. दमयन्तीको स्वयंवर महोत्सवका निमित्त ।
 ४. देवलोक । ५. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ६. आश्चर्य । ७. साथी वा पखेटा
 मएका । ८. पहाड वा यही नामका गहर्षि । ९. मान्य वा गहौ । १०. यहाँ श्लेष र
 गुणक्रियाविरोध अलंकार छ । ११. विमान वा आकाशमा हिंड्नु । १२. आकाश ।
 १३. अरुको । १४. यहाँ विशेषोक्ति, कान्यलिङ्ग र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
 १५. अरु घरका सुन्दरता, शीघ्रगामिता, उच्चता आदि अहंकारलाई । १६. विमान ।
 १७. स्वागतता । १८. यहाँ उपमा र विभावना अलंकार छ । १९. पोल्थ्यो । २०. यहाँ
 उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २१. हात वा किरणले । २२. श्रेष्ठ ब्राह्मण वा
 चन्द्रमालाई । २३. सूर्यलाई । २४. आफूले गरेको । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा र अर्थान्तरन्यास
 अलंकार छ ।

स्वर्णादी^१ अतिथि ती मुनिलाई आसनी तट-कुशादिक^२ दिन्थिन् ।
 पाद्य^३-निम्ति जल, अर्घ्य^४ दुबो र पद्म-केसर^५ गरी मधुपर्क^६ ॥ ७ ॥
 माभमा अति विशाल अकाश नाधि, इन्द्र-गृहमा मुनि पाँचे ।
 यो तरेर भव-सिन्धु^७, अनादि^८ ब्रह्म-रूप सुखमा यति^९-जस्तै ॥ ८ ॥
 अर्चना^{१०} उचित धेर गरेर इन्द्रले अतिथि-मान पुन्याए ।
 साधुको विधिमुताबिक मान फेक्छ दोष,^{११} न त हो फल निम्ति^{१२} ॥ ९ ॥
 नामले गिरि-सखा^{१३} ऋषिलाई शीघ्र आदर गरे गिरि-भिदले ।^{१४}
 जो सुरेन्द्र नजिकै द्विज पाँचोस् पर्वतै^{१५} पनि उ पाउँछ मान ॥ १० ॥
 धेर दान गरने सुरराज-हस्तको^{१६} बहुत सङ्गत पाई ।
 कल्पवृक्षहरूले सिकियो की ? दानिभाव भनि नारद गुन्थे ॥ ११ ॥
 बातचीत अरुसङ्ग हटाई, देवराज मुनिजीतिर बोले ।
 प्राय मित्र दुइको सहवास^{१७} हो खनी स्व-परकीय-कथाको^{१८} ॥ १२ ॥
 खूब चाहसित बात चलेमा धेर कालतक भूपति हट्नु ।^{१९}
 स्वर्गमा नहुनु,^{२०} कारणा जान्न इन्द्रले ऋषिजिलाई भने यो ॥ १३ ॥
 अन्त्यमा पर-हनाइ^{२१} परेर काटिई अवनिमा^{२२} जुन ढल्छन् ।
 भूप-वंशहरूले^{२३} अघिभै ती हाल वीर-कुकुना^{२४} किन दिन्नन् ? ॥ १४ ॥
 वीर, युद्धबिच पार्थिव,^{२५} देह, स्वर्गमा नपुग्ने, गुरु^{२६} छोडी ।
 दिव्य^{२७} देह लिइ, खास मबाट पाउँथे अतिथिका बहु-मान ॥ १५ ॥

१. स्वर्गङ्गा । २. किनारका कुशहरू । ३. पाउ । ४. अर्घनिम्ति । ५. कमलको मकरन्द । ६. मह मिसाइएको दही आदि । ७. यहाँ दीपक अलंकार छ । ८. संसाररूपी समुद्र । ९. आदिरहित । १०. योगी । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. पूजासमान । १३. अनाचार (पाप) । १४. असल फल पाउन । १५. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १६. पर्वतका मित्र पर्वत । १७. पर्वत भेदन गर्ने इन्द्रले । १८. यहाइ । १९. यहाँ विरोध र काव्यलिंग अलंकार छ । २०. इन्द्रका हातका । २१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २२. एक स्थानमा रहनु । २३. आफ्ना र अरुका धेरै कुराहरूको । २४. यहाँ अर्थान्तरन्यास र जाति अलंकार छ । २५. युद्धमा हट्नु । २६. नआउनु । २७. शत्रुका प्रहार । २८. पृथ्वीमा । २९. राजारूपी वाँसले वा राजकुलले । ३०. बलिया मुना वा बहादुर सन्तान । ३१. यहाँ उपमा, रूपक र श्लेषको संकर छ । ३२. पृथ्वीको विकारबाट हुने । ३३. गहौँ । ३४. स्वर्गीय (अलौकिक) ।

हाल वीर अतिथीहर सारा दोषिभैं गरि ममा पहुँचेनन् ।
 तेसले म त ठुलो यहि लक्ष्मी^१ पेट पालन-समान छ ठान्छु ॥१६॥^२
 पूर्व^३ पुण्य गरि खर्च, मिलेका श्री-विलास^४ गुनदा विपदै हुन् ।
 पात्रका करमहाँ दिनु तिन्को यै छ शान्तिक-विधी विधि-उक्त^५ ॥१७॥^६
 आज लौ मुनिजिका श्रुति-सार,^७ बोलि रूप, अघ-मर्षण^८ ऋक्ले ।^९
 यो मभिन्न बढने अति पापलाइ माभिकन संशय मेट्नु ॥१८॥^{१०}
 एति बोलिकन नम्र बनेर सावधान भइ खूब सुरेन्द्र ।
 निर्निमेष^{११} निज-नेत्र सहस्र ती मुनीशतिर दी, चुप लागे ॥१९॥^{१२}
 इन्द्रको पद लिने पनि यिन्को देखदा विनयमा परिपाक ।^{१३}
 छक्क मानि, भइ गङ्गद बोले प्रेमको स्मित गरी मुनिवर्य ॥२०॥
 पुण्य यज्ञ-शतको भिख मागी, त्यो परिश्रम बुझे पनि तिम्रो ।
 त्यै विभूति^{१४} फलतर्फ^{१५} छ हेला क्लेश-लब्ध^{१६}, अधिकाऽऽदरमाथि^{१७} २१^{१८}
 बोलिका पनि अगोचर^{१९} सम्यत् नम्रता नहरने तिमिमा छन् ।
 आप्त^{२०} वा अनुभवै^{२१} नकहोस् ता को पत्याउँछ कुरा यसमा लौ ? ॥२२॥^{२२}
 श्री जती अतिथि-वश्य गरूँ म, भोग-लिप्त हुनु ता हित छैन ।
 बाह्य, भिन्न दुइमै सम देख्ने दृष्टि-सृष्टि^{२३} छ विभिन्न^{२४} तिमिमा ॥२३॥^{२५}
 ओःस्वभाव-मृदु^{२६} ती अनुभाव^{२७} देखिनामि पनि चञ्चल^{२८} हुन्छौं ।
 स्वर्ग पाल अवधी नर हेर, इन्द्र ! होउ विजयी सबमाथि ॥२४॥^{२९}

१. इन्द्रको राजलक्ष्मी । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ । ३. पहिले गरिएका धर्म ।
 ४. ऐश्वर्यको भोग । ५. वेदले कहिएको । ६. यहाँ अनुप्रास, रूपक र अतिशयोक्तिको संकर छ । ७. वेदको सार । ८. दुःख वा पापमार्जन गर्ने । ९. फलतः च सत्यं च इत्यादि ऋक्ले । १०. यहाँ इच्छेय, अतिशयोक्ति र परिणाम अलंकार छ । ११. नचिम्लेका । १२. यहाँ जाति अलंकार छ । १३. प्रकर्ष (ज्यादा) । १४. ठूलो ऐश्वर्य । १५. इन्द्रत्व । १६. कष्ट गरी पाइएको । १७. ठूलो सम्मानका । १८. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ । १९. विषय नमएका । २०. परम मित्र । २१. खुद अनुभवले नै । २२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २३. ज्ञान-दृष्टिको सृष्टि । २४. बेग्लै । २५. यहाँ अतिशयोक्ति, व्यतिरेक, सन्देह र उपमाको संकर छ । २६. स्वभावले सुन्दर । २७. प्रभाव । २८. आश्चर्यले चंचल । २९. यहाँ आशोर्नाम अलंकार छ ।

युद्धमा मरि, बहाइ स्वरक्त, पाप धोइकन देह हलुङ्गा ।
 भूपको त अनुपस्थिति-वार्ता गर्छ लौ युवकमा खुसि, भन्छु ॥२५॥^१
 भीमभूप-तनया, दमयन्ती नामकी, मदन-शस्त्र, अमोघ^२ ।
 भू-विभूषण र रत्न अमूल्य छिन् विदर्भपुरभिन्न कुमारी ॥२६॥^३
 हालमा प्रतिमुहूर्त अपूर्व देहमा तरुण-भार भुलेकी ।
 ती, शिखातक^४ सुपुण्य रहेको कोहि नै युवकमा मन धर्छिन् ॥२७॥^५
 इन्द्र! 'यो त कुन चाँहि छ' भन्दै सोदछौसरि छ ओष्ठ चलेको ।
 प्रश्नलाइ बिचमै तिमि रोक, त्यो निकालिकन दुःख नदेऊ ॥२८॥
 बुद्धिको अवधि^६ हो परमाणु, योगि-बुद्धि पनि देख्छ कसोरी ।
 बालिका हृदयको उसपार ह्री-दरी-बिच-हुने^७ हरिलाई^८ ? ॥२९॥^९
 अङ्ग भै विरहका तिनिले त काम-बाण बिभदोछ जनाई ।
 पितृ-चित्त,^{१०} विधिको^{११} लिइ साथ स्व-स्वयम्बरनिमित्त गराइन् ॥३०॥^{१२}
 कामलाइ विधिले 'नृप डाक्ने दूत बन्नु तँ' भनेर अह्नाए ।
 तेसका वश हुने पृथिवीश युद्धलाइ विषभै समझन्छन् ॥३१॥^{१३}
 जे जती सुगुण^{१४} औ गहनामा बन्दछिन् सरस^{१५} ती दमयन्ती ।
 धेर-थोर जति होस् त्यसमा नै लागदैछ नृपको पुरुषार्थ^{१६} ॥३२॥^{१७}
 बाल-काल सकिए पछि तिन्को^{१८}, यौवनोन्मुख नृपाल-समाज ।
 धेर आदर दिनौदिन गर्दा कामको पनि हुँदैछ सिकार ॥३३॥^{१९}

१. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्यलिंग अलंकार छ । २. अचूक । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. पाउदेखि शिरसम्म । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. सीमा । ७. लजारूप गुफाको माझमा रहेको । ८. सिंह र ईश्वर । ९. यहाँ रूपकर अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. वायुको मन । ११. ब्रह्माजीको । १२. यहाँ सहोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १३. यहाँ छेकानुप्रास र उपमा अलंकार छ । १४. उदारता आदि । १५. सादर । १६. धर्मादिरूप । १७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. भैमीको । १९. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

यो हुँदा, नृप धरा-विजयेच्छु^१ स्वर्गको अतिथिमा मन दिन्नन् ।
 भूपको छ कति अन्तर^२ ओहो ! भीम-भू^३ र सुरभू^४ पुगनामा ? ॥३४॥^५
 तीतिरै मन हुँदा नृपतीको भूमितर्फ कहि देखितन युद्ध ।
 तेसले अधृति^६ भै रण-सौखी^७ खोजदै तिमिकहाँ म त आएँ ॥३५॥^८
 घातिमा^९ अकरुणी तिमिलाई जानदैन कुन ? तै पनि युद्ध ।
 सोधनू त अनुराग बढेको ज्ञानलाइ ढकना हुन जान्छ ॥३६॥^{१०}
 यत्ति देवऋषिले कहँदामा इन्द्रले स्वमुख-मुद्रा^{११} खोले ।
 विज्ञका अति मनोहर उक्ति प्रश्न-उत्तर हुँदा शुभ^{१२} हुन्छन् ॥३७॥^{१३}
 खास भाइ घरमा दनुजारि^{१४} सावधान^{१५} रहि, के रण-चर्चा ?
 त्यै जयाङ्क^{१६} भुजमा शिर राखी सुत्तछू सुखसँगै भय छोडी ॥३८॥
 विश्वरूप हुन गै उपपन्न,^{१७} ठान्छु जैमिनि-मुनित्व^{१८} तिमिमा ।
 देव-दैत्य-रणामा^{१९} उनिले नै वज्र यो पनि विकाम गरेथे ॥३९॥^{२०}
 पूर्व-वाक्य मुनिलाइ भनेर नम्र भै चुप रहे विवुधेन्द्र^{२१} ।
 लम्बि सासपछिको, अति दीन, तेजहीन मुनि-वाक् पनि निस्क्यो ॥४०॥^{२२}
 स्वर्ग-भूतलमहाँ समरेच्छु,^{२३} भूमिवासि, म त लौ सुखि छैन ।
 स्वर्गमा पहुँचदा पनि तिन्का वीरमा छ रण-तर्क विकाम ॥४१॥^{२४}
 इन्द्र ! दर्शन गरें, पृथिवीमा जानलाई म विदा अब पाऊँ ।
 तार्हि तीसँग विवाह-निमित्त आउने नृप परस्पर जुध्लान् ॥४२॥

१. पृथिवी जित्न चाहने । २. फरक । ३. भीमजा वा विदर्भ देश । ४. देवान्त्य ।
 ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. चंचल । ७. लडाइँमा सुख लिने । ८. यहाँ अनुप्रास
 अलंकार छ । ९. घात गर्नेहरूमा । १०. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ११. आफ्नू
 मुखको झुप्पीपना । १२. राम्रो । १३. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १४. दैत्यका शत्रु
 (विष्णु) । १५. जागरुक । १६. जीतको चिह्न रहेको । १७. ठीक घटेको । १८. विश्वमा
 रहेका जैमुनि ऋषिको पना । १९. देवासुर संग्राममा । २०. यहाँ ऋषि र अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । २१. देवताका राजा । २२. यहाँ रूपक र जाति अलंकार छ । २३. युद्धको
 इच्छा गर्ने । २४. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ ।

यो भनी मुनि धरातिर लागे इन्द्रलाई फरकाइ बलैले ।
 रोकदा पनि दुई-तिन पाउ इन्द्र ता मुनिजिकै पछि लागे ॥४३॥^१
 पर्वतै त मुनि नारदजीको धृष्ट उक्ति अभिनन्दन^२ गर्थे ।
 पक्ष^३ आफ्नु त पर्वत-पक्ष-छेदिका^४ प्रति न केहि कहन्थे ॥४४॥^५
 यस्पछी मदनले चिरकाल बज्रको पिर हटाउन सक्ने ।
 भीमजा-कर^६ छ औषध योग्य यो सुरेन्द्र-करलाई जनायो ॥४५॥^७
 स्वर्ग-वैद्यहरूको जुन शोभा काममा त्यहि छ ठान्दछु खास ।
 त्यै हुँदा त, सरि वैद्यक-विद्या, काम वैद्य बनि औषध गथ्यो ॥४६॥^८
 नीच-भाव लिइ, इन्द्र पियारा मानुषीतिर^९ हुँदा त शचीले ।
 आफ्नु मुख^{१०}-सरोज नुघाई उच्च-मान घटदो पनि सूचिन्^{११} ॥४७॥
 स्वर्ग छाडिकन इन्द्र गएमा धर्दथिन् मलिनिमा अति, रम्भा^{१२} ।
 वर्णाले^{१३} त, रचि भङ्गि^{१४}, यिनीको शान्त उज्ज्वल छ हृद भनि बोल्थो ॥४८॥^{१५}
 अप्सरा जिउनु हाल वृथा छ, प्राण-मुक्ति^{१६} अब खास भलो छ ।
 यै अपष्ट गरि वाक्य घृताची^{१७} भन्दथिन् श्वसित लामु निकाली ॥४९॥^{१८}
 'स्वर्गबाट खसनु अब हाम्रो बेस हो' कहि तिलोत्तमिकाले^{१९} ।
 हम्कँदा बहुत चञ्चल बन्ने हातबाट झरि चामर-पङ्खा^{२०} ॥५०॥
 मेनका^{२१} त मनको अति ताप ढाक्नलाई जुन आकृति गर्थिन् ।
 त्यो फुटी हृदयको पुटपाक, बाह्य लेप लिपनूसरि भैगौ ॥५१॥^{२२}

१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २. प्रशंसा । ३. राय र पखेटा । ४. पर्वतका पखेटा काट्ने इन्द्रका । ५. यहाँ श्लेष अलंकार छ । ६. दमयन्तीको पाणिग्रहण । ७. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. मनुष्य कीर्तक । १०. मुखरूपी कमल । ११. यहाँ अपहृति अलंकार छ । १२. स्वर्गकी परी । १३. रङ्गले । १४. आकार-विशेष । १५. यहाँ मावोदय र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. प्राण त्याग गर्नु । १७. स्वर्गकी परी । १८. यहाँ अपहृति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १९. स्वर्गकी परी । २०. यहाँ अप्रतीयमान उत्प्रेक्षा, रूपक र अपहृति अलंकारको संकर छ । २१. स्वर्गकी परी । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

विश्वलाइ गुणाले वश गर्ने, उर्वशी^१ अचल-भाव लिएर ।
 इन्द्रसङ्ग अब मैत्रिसमाप्ति-स्तम्भकार्य^२ गरथिन् वपुले नै ॥५२॥^३
 बुभन खोजिदसँग कोहि त भन्थिन् इन्द्रले सुनिलिने गरि केही ।
 खास कश्यपज^४ यी शतयज्ञी^५ हेर, कश्यप-सुतासित^६ जान्छन् ॥५३॥^७
 अर्कि सुन्दर भई अभिमानी, इन्द्रकै अघि, सखीसँग भन्छिन् ।
 हेर्दछ्यौ नि घिनले नरमाथी^८ सङ्गिको^९ गुण तिमीतिर मिला ॥५४॥^{१०}
 इन्द्रका पछि यमा-ऽग्नि-जलेश^{११} दिग्दिशापति पनी गइहाले ।
 कोहिले अघि गरोस् यदि मार्ग त्यस्पछी नहिँडने जन को छ ? ॥५५॥^{१२}
 भीमजाप्रति पृथक्^{१३} गरि, गुप्त, चित्त चोर्न चतुरी, निज-द्वती ।
 तत्पिताप्रति^{१४} पनी नजराना युद्धमा जय निहूँ भरि भेजे ॥५६॥^{१५}
 चित्र हो, बिबुध^{१६} हुन् तर राम्रो स्वर्ग छाडि पृथिवीतिर लागे ।
 कोहि स्वर्ग भनिने चिज छैन, स्वर्ग तेहिँ छ जहाँ मन रम्य ॥५७॥^{१७}
 अश्वले अति छिटो पथ नाघ्दा भूमिमा पहुँचने सुरले^{१८} त ।
 बाङ्गिदो र उठदो गल गर्दै दूरमा ध्वनि^{१९} सुने पथमा नै ॥५८॥
 मेघ हो, जलधि-गर्जन हो यो ? जानने समय नै नहुँदैमा ।
 शब्दको श्रवणासाथ नगीचै देवले रथ उपस्थित देखे ॥५९॥
 देवले त रथमा अब जाने नेत्रको जनम सार्थक पार्ने ।
 सारथि-श्रम^{२०} हटाइरहेका, अश्व-भाव^{२१} बुझ्ने, नललाई ॥६०॥^{२२}

१. स्वर्गकी परी । २. मित्रता-समाप्तिमा रुकावटको काम वा थामरूप । ३. यहाँ अपह्नुति अलंकार छ । ४. कश्यप ऋषिका छोरा । ५. क्षय अश्वमेध यज्ञ गर्ने । ६. कश्यपकी छोरी पृथ्वी वा मध्य पिउनेकी छोरी । ७. यहाँ विरोधामास अलंकार छ । ८. मनुष्यतिर । ९. साथै गएमा साथीको गुण । १०. यहाँ वक्रोक्ति अलंकार छ । ११. यमराज-अग्नि-व्रह्मण । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. मित्राभिन्नै गरेर इन्द्रादिले । १४. दमयन्तीका पितालाई । १५. यहाँ अपह्नुति अलंकार छ । १६. देवता वा पण्डित । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १८. देवताले । १९. आवाज । २०. सारथीको परिश्रम । २१. घोडाका मनको अभिप्राय । २२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

भूपको वरुणाले तरुणात्वं देखि जो अति जडत्व^१ लिए त्यो ।
 धेर विस्मय-रसाश्रयि^२ यिन्को त्यो जडत्व^३ पनि ता उचित हो ॥६१॥^४
 रूप हेरि नलको यमराज सूर्य-पुत्र बनदा अति कालो ।
 बोल्दछन् सब जना अभिसम्म देव तीकन त 'काल' भनेर ॥६२॥^५
 रम्य-रूप नलतर्फ विचारी अग्निबाट अति ताप लिएथे ।
 तापमा अनलता^६ न छ हेतु^७ तैपनी अनलतै^८ उ छ हेतु ॥६३॥^९
 कामलाइ जितने, अति राम्रो, भूप-रूप अति हेरि सुरेन्द्र ।
 आफ्नू पनि सबैतिर हेरि आफुलाइ उनि कौशिक^{१०} ठान्थे ॥६४॥^{११}
 अद्वितीय अति सुन्दर रूप मूर्तिमान् बुझि खडा यिनलाई ।
 देवका मन गए छक^{१२}-तर्फ रोक्नलाइ ति थिए असमर्थ ॥६५॥^{१३}
 जो अघी सुनलिए उहि राम्रो रूपको अतिशयत्व हुनाले ।
 हुन् उनै कि नल ? आपसमा यो बात मन्दसित^{१४} ती सुर गर्थे ॥६६॥^{१५}
 भीमजा-वरण योग्य सुभेष, काल, कुण्डनतिरै^{१६} रथ-मार्ग ।
 भूपका यिनि पदार्थहरूले देवलाई सब बात कहन्थे ॥६७॥^{१७}
 प्राणरूप जनका, नललाई देखदा यम-जलेश-हुताश ।
 हृष्ट-चञ्चल^{१८} र तप्त भएर चित्तभिन्न यहि बात विचार्ये ॥६८॥^{१९}
 ती वरुन् कि नवरुन् नललाई मेरि ता प्रियतमा यिनी हुन्नन् ।
 वर्दिनन् यदि, छ धिक् अगुणाज्ञा,^{२०} या वरुन् त कसरी यिनि मिल्ने ? ॥६९॥^{२१}

१. स्तब्ध वा निश्चलत्व । २. आश्चर्य-रसले आश्रय गरिएका । ३. जडत्व-जलत्व ।
 ४. यहाँ छेकानुप्रास र श्लेष अलंकार छ । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. अग्नित्व ।
 ७. कारण । ८. नल मिश्रता नै । ९. यहाँ विरोधामास अलंकार छ । १०. इन्द्र वा लाटो-
 कोसेरो । ११. यहाँ अनुप्रास र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. आश्चर्य । १३. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १४. विस्तारैसित । १५. यहाँ जाती अलंकार छ । १६. भीमराजाको सहर-
 तिरकै । १७. यहाँ समुच्चय अलंकार छ । १८. खुश, चञ्चल र तातो । १९. यहाँ यथा-
 संख्य अलंकार छ । २०. गुण पहिचान गर्न नसक्ने । २१. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

भूपको^१ न छ महत्त्व^२ मभन्दा यो बुझे त मकनै बरनेछन् ।
 मै विशेष छु अरु सबभन्दा जान्दछिन् र कसरी नृप-पुत्री ? ॥७०॥^३
 भूपलाइ वरदा नृपजाले, लाज हुन्छ म त बाहिर निस्के ।
 लाजको मरनु भै स्वगृहमा स्त्रीअगाडि मुख के गरि पार्न ? ॥७१॥^४
 यो विचारि मनले, अब मने कृत्य नै त्रि-सुरले^५ नठमाई ।
 इन्द्र-भिन्न अरु यी तिन-देव हेर्दथे मुख परस्परमा नै ॥७२॥^६
 हाल के गरनु योग्य छ ? यस्मा मुग्ध^७ साथिहरूलाइ बुझेर ।
 छल्लाइ चतुरा विवुधेन्द्र भन्दछन् बचन यो नललाई ॥७३॥
 सप्त-अङ्ग^८ कुशलै छ कि ? राजन् ! गर्दछौं नल भनी अनुमान ।
 वीरसेन,^९ निज-आसन-भागी,^{१०} भूपकै सरि छ चिह्न तिमीमा ॥७४॥^{११}
 सोध्नु व्यर्थ छ कहाँ तिमि जान्छौ ? भूमिमा गमन भो शुभ हाम्रो ।
 तेसले फल छिटै दिन हो की ? अर्द्ध-मार्गबिच भेट गरायो ॥७५॥^{१२}
 दशडधारी यम हुन् यिनी भूप ! ज्वाल^{१३} जाल-जटिली यिनी अग्नि ।
 हुन् यिनी वरुण, बाँकि म खास हूँ सुरेन्द्र भनि जान तिमीले ॥७६॥^{१४}
 यो छ वास्तविक बात नृपाल ! हामि याचक बनी कुछ माग्छौं ।
 मार्गको कुछ थकाइ हटाई गर्दछौं पनि तिमीसित वार्ता ॥७७॥
 इन्द्र यदि कहँदै चुप लागे तेसमा अरु खुलाइ भनेनन् ।
 वाक्य-भङ्ग यिनमा न छ चित्र, बाल्यदेखि गुरु^{१५} हुन् गुरु^{१६} यिनका ॥७८॥^{१७}

-
१. राजा नलको । २. बढप्पन । ३. यहाँ हेतु अलंकार छ । ४. यहाँ हेतु अलंकार छ ।
 ५. तीन देवता (यम-वरुण-अग्नि)-ले । ६. यहाँ भावोदय अलंकार छ । ७. मोह (भ्रम) ।
 ८. राज्यको सात अङ्ग । ९. नलका पिता । १०. मेरो सिंहासनको आधारमा बस्ने ।
 ११. यहाँ हेतु र उपमा अलंकार छ । १२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १३. ज्वालाको
 जालले जटिल भएको । १४. यहाँ परिकर अलंकार छ । १५. बृहस्पति । १६. शिक्षक ।
 १७. यहाँ छेकानुप्रास, काव्यलिङ्ग र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

‘अर्थि’ नाम सुनि रोम फुरेका, भूपले चरण-पूजननिमित्त ।
 पाउमा कदमको फुलजस्तै आफुलाई त समर्पण पारे ॥७६॥^२
 के छ दुर्लभ यि दिक्पतिलाई ? त्यो छ चीज वशमा कुन मेरो ?
 यो विचार मनमा गरि उन्ले धेर काल लिइयो यहि चिन्ता ॥८०॥^३
 जिन्दगीभर भिखै गरनेले माग्ने चित्र सबै सुलभै छन् ।
 देवराज, यिनि याचकलाई के दिएर मन खूस म पारू ? ॥८१॥
 सोह्र अंश^४ पनि भू^५ न छ जस्को, भीमजा हृदयभित्र रहन्छिन् ।
 ठूलि छन् धन र जीवनदेखी ती त हाल धन हुन् न त मेरो ॥८२॥^६
 कयै नमागि कसरी दिनु मैले ? जान्नु ईप्सित^७ कसो गरि यिन्को ?
 जानि याचक-मनोरथ जो ता गर्छ बेर दिनलाई, उ धिक् छ ॥८३॥^८
 प्यार दीन^९ गरि बोलि कहेर मागदा बहुत लाज भएको ।
 अर्थि^{१०} पाप जुन छोड्दछ, दाता त्यो विलम्ब गरि दी, न त मेट्छ ॥८४॥
 दानिबाट दिइने चिज ल्याई जो दिइन्छ जल याचकलाई ।
 त्यो^{११} त दान-विफलत्व-वितर्क-अल्प मृत्युतिर^{१२} हुन्छ चिकित्सा^{१३} ॥८५॥^{१४}
 अर्थिलाइ तृणवत् धनमात्र हैन जीवन^{१५} पनी दिनुपर्छ ।
 भन्छ यै, सकुश-पानि दिलाई द्रव्य दान-विधि, उक्ति-विदग्ध^{१६} ॥८६॥^{१७}
 पङ्क-मिश्रित-विगर्हित^{१८}, पद्म श्री-निवास^{१९} हुनु लायक छैन !
 विज्ञले विमल,^{२०} याचक-पाणि पत्र वास^{२१} उनको गरि देओस् ॥८७॥^{२२}

१. याचक । २. यहाँ रूपक; उत्प्रेक्षा र अपहृति अलंकार छ । ३. यहाँ जाति अलंकार छ ।
 ४. माग । ५. पृथ्वी । ६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ७. इच्छा गरिएको चीज ।
 ८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. स्वर-विकार । १०. माग्नेछे । ११. दान-क्रिया ।
 १२. दान पाउन विफल हुन्छ कि भन्ने तर्कनारूप अकाल मरणतर्फ । १३. औषधोपचार ।
 १४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. जल वा प्राण । १६. श्लेषोक्तिमा चतुरो ।
 १७. यहाँ उत्प्रेक्षा, समासोक्ति र श्लेष अलंकार छ । १८. हिंलो मिसिएसोले निन्दित ।
 १९. लक्ष्मीको वासस्थान । २०. निर्मल । २१. याचकको करकमलमा वास । २२. यहाँ अति-
 शयोक्ति र रूपक अलंकार छ ।

याचमान-जन-मानस पूर्ण गर्नलाइ जसको जनु^१ हुन्न ।
 तेसले छ अतिभार धरामा,^२ वृद्ध-अब्धि-गिरिले^३ न छ भार ॥८८॥^४
 छैन चित्र, कृपणी^५ धन दिन्न बाँचदै त अरुमा, लिइ तृष्णा ।
 यो छ विस्मय अतीव मलाई त्यो मरेपछि पनी कि दिंदैन ॥८९॥^६
 भूमिमा त्यजि अरु धनिलाई देवले मसित याचन गर्दा ।
 जो दिए यश मलाई अपार तेसको त बदला धन के छ ? ॥९०॥
 लोक यी त मरदा धन छाडी एकलो भइ अहो ! गइहाल्छ ।
 अर्थि-बन्धु^७ उसमाथि दयाले त्यो सबै उहि पुन्याउन लाग्छ ॥९१॥^८
 एक लीकन कडोर दिने, यो, दानपात्र बनने ऋणिलाई ।
 साधु^९ पुण्य भइ, पाउँछ गर्न पारलौकिक^{१०} अनश्वर^{११} ब्याज ॥९२॥^{१२}
 अर्थि-दुर्लभ^{१३}, उ दान दिनेको खूसिकै मुख हुँदा त, सहर्ष^{१४} ।
 देवलाई उपरोक्त विचारी भूपबाट कहियो यहि वाणी ॥९३॥^{१५}
 कार्य, कारण-विभिन्न^{१६} हुँदै, अन्न-जन्य^{१७} जन-देह छ खास ।
 देखि यो^{१८} अमृत-भोगि शरीर, दृष्टि डुब्दछ सुधाबिच^{१९} मेरो ॥९४॥^{२०}
 अल्प मत्-तप^{२१} कहाँ ? फल खासै दृष्टि-गोचर हजूर कहाँ यो ?
 यो सबै गरिदिने, तिनि, हाम्रा पूर्व पुरुष-तपसहरू^{२२} नै हुन् ॥९५॥^{२३}
 कर्म सर्व सहनू यसले त भूमि नै पनि बनिन् अब देवी^{२४} ।
 ओः ! तपाईंहरू पूजन यिन्को गर्नुहुन्छ पद-पद्म^{२५} चढाई ॥९६॥^{२६}

१. जन्म । २. पृथ्वीमा । ३. रुख, समुद्र, पहाडहरूले । ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. कन्जूसले । ६. यहाँ विरोधभास अलंकार छ । ७. याचकरूप वान्धव । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । ९. सज्जनले । १०. परलोक सम्बन्धी । ११. नमुन-
 स्सिने । १२. यहाँ अतिशयोक्ति र व्यतिरेक अलंकार छ । १३. याचकले पाउन मुश्किल । १४. खुसाएको । १५. यहाँ भावोदय अलंकार छ । १६. कारणमन्दा भेल्लै । १७. अन्न-
 बाट उत्पन्न भएको । १८. सामने रहेका तपाईंहरूको । १९. अमृतमा । २०. यहाँ अर्थान्तर-
 न्यास अलंकार छ । २१. मेरो तपस्या । २२. पुर्खाहरूका तपस्याहरू । २३. यहाँ विषम
 र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २४. देवता । २५. पाउरूपी कमल । २६. यहाँ उत्प्रेक्षा र
 रूपक अलंकार छ ।

ज्यानसम्म अथवा अति ठूलो यो मनुष्यसित जो चिज होला ।
 तेसले हजुरको पद पूज्छु, त्यो छ वस्तु कुन ? पाउँ म आज्ञा ॥६७॥^१
 नम्र भैकन निशङ्क बनेर वीरसेन-सुतले^२ कहदा यो ।
 छद्म-कार्यहरूका^३ गुरु, इन्द्र बक्र-उक्ति गरि वाक्य कहन्छन् ॥६८॥
 भूमि-चन्द्र ! सब^४ भीम-सुताको पाणिपीडनविषे^५ मन धर्छौं ।
 त्यो ठूलो मदन-भीति हटाई, दौत्य-कर्म^६ गर लौ तिमि हाम्रो ॥६९॥^७
 छन् शयौं नृपहरू पृथिवीमा कूप^८ हुन् ति, तिमि हौ जल-राशि ।^९
 फिल्ल छन् गगनमा ग्रह सारा, हुन्छ सूर्यसरि लौ कुनचाहिं ? ॥१००॥^{१०}
 विश्व देख्न सकने, सब, हामी जान्दछौं तिमिकनै गुण-सिन्धु^{११} ।
 गुप्त काम यसमा तिमिलाई लाइमात्र^{१२} सब ढुक्क हुनेछौं ॥१०१॥^{१३}
 शुद्ध-वंशज^{१४} भई, गुणको^{१५} यो स्थान हो बुझिलिए पनि शक्र^{१६} ।
 भूपलाइ ऋजु^{१७}, बाण, सपत्त^{१८} -भैं चलाउन भए धनु-वक्र^{१९} ॥१०२॥^{२०}
 इन्द्रका वचनबाट, चलाक भूपले बुझिलिए छल ठूलो ।
 यस्पछी उचित वाक्य गरे लौ गर्नुपर्छ छलिमा छल-नीति ॥१०३॥^{२१}
 पूर्वजन्मतिरका खुद मेरा पापको बढतिले त दिगीश !
 बोलिबाट परको, भवदीय^{२२}, त्यो महत्त्व^{२३}, पनि नाघन खोज्छ^{२४} ॥१०४॥
 जान्नु हुन्छ सबको मन लौ, तै मुख्य कार्यतिर यो चुप लिन्न ।
 लाज-बोलि^{२५} छ भलो, नहटाए स्वीकृतै किन नहोस् पर-वाणी^{२६} ॥१०५॥^{२७}

१. यहाँ हेतु अलंकार छ । २. वीर सेनका पुत्र नलले । ३. छद्म कर्मका । ४. हामी सब । ५. विवाह-विषयमा । ६. दूतको काम । ७. यहाँ रूपक अलंकार छ । ८. कूवा । ९. समुद्र । १०. यहाँ रूपक र हटान्त अलंकार छ । ११. गुणका सागर । १२. लगाएर नै । १३. यहाँ अनुप्रास र रूपक अलंकार छ । १४. पवित्र कश्यप ऋषिको कुलमा उत्पन्न वा सफा वासबाट पैदा भएको । १५. विवेक, पराक्रमादिको धा ताँदोको । १६. इन्द्र । १७. शुद्ध भाव वा सोझो । १८. मित्र वा पखेटा भएको । १९. धनुजस्तो बाङ्गो । २०. यहाँ उपमा र इलेष अलंकार छ । २१. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २२. हजुरको । २३. माहात्म्य । २४. लंघन गर्न चाहन्छ । २५. दिन सक्तिन मन्ने सरमको बोली । २६. अर्काले भनेको बोली । २७. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

बुद्धि नै छ जसको खुद ऐना तेसमा अखिल तत्त्व छ सामु ।
 ती तपाईंहरूको उ छ आज्ञा जो त जस्कन दिनू न छ योग्य ॥१०६॥^१
 हाल जान्छु जसको वर बन्न दूत भै त्यहि म जाउँ कसोरी ? ।
 श्रोः^२ दिगीश र महान्हरूबाट ठग्नमा म-तूयाको^३, धिन छैन ॥१०७॥^४
 भ्रान्त^५ छू विरहले म त जस्को, हुन्छ मूर्च्छित पनी क्षामा नै ।
 भन्नुहोस्, मतिर यो छ अवस्था, गुप्ति काम कसरी दिन सक्छू ॥१०८॥^६
 जो मनोरथमयीकन^७ राखी बाँत्तछू र उनकै अब सामु ।
 भाव^८ छिप्न कसरी म सकौंला, प्राज्ञले^९ त अजयी^{१०} विषयै^{११} छन् ॥१०९॥^{१२}
 द्वारपाल^{१३} सबलाइ निमोठी देख्न तीकन सकोस् मसरीले ।
 रक्षि-लक्ष-जयले^{१४} अतिजन्डो, मदको भर^{१५} गरून् कहि बाला^{१६}? ॥११०॥^{१७}
 प्राण, मूल्य दिइयो दिइनेमा^{१८} श्रीदधीचतकले^{१९} यशनिम्ति ।
 प्राणको शय गुना बढतीकी, प्यारि नै पण दिई म लिऊँ के ? ॥१११॥^{२०}
 तीनिमित्तक ममा प्रभुको भैं याचना प्रभुसँगै म त गर्छु ।
 तीविषे प्रिय र याचन गर्न यी तपाईंहरू नै गुरु^{२१} मेरा ॥११२॥^{२२}
 प्रार्थना अधि गरें दमयन्तीनिम्तिमा अमरको^{२३} दिनहुँ जो ।
 त्यो वृथा गरन लाज नहोस् ता देवको, अब ममा कसरी त्यो ?^{२४} ॥११३॥^{२५}
 भीमजा सुतनुले त मलाई स्वीकृतै गरिसकिन् वरनिम्ति ।
 देखिएपछि म लाज लिनेछन्, त्यागलिन् हजुरलाइ तिनीले ॥११४॥^{२६}

-
१. यहाँ रूपक अलंकार छ । २. अपशोच छ । ३. मजस्तो तृण मामूली मानिसको ।
 ४. यहाँ विरोध र रूपक अलंकार छ । ५. बेहोश । ६. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ ।
 ७. संकल्पस्वरूपलाई । ८. पोसना-स्तम्भनादि सात्विक भाव । ९. विद्वान्छले । १०. जित्न नसकिने । ११. रूप भादि । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. ढोके ।
 १४. रक्षक लाखाँलाई जित्नाले । १५. पत्यार । १६. कुमारी । १७. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ । १८. इन्द्रमा । १९. दधीच ऋषि इत्यादिले । २०. यहाँ रूपक, विषम र परिवृत्ति अलंकार छ । २१. उपदेशक । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ । २३. देवताहरूको । २४. लाज ।
 २५. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ । २६. यहाँ पनि काव्यलिंग अलंकार छ ।

भै प्रसन्न अब खेद हटोस्, यो दौत्यकर्म छ अयोग्य मलाई ।
 यो अयोग्य तरिका अपनाई हास्य^१ नै सुलभ^२ हो, न त कार्य ॥११५॥^३
 पूर्व-उक्त नल-भाषण सुन्दा इन्द्रले सब विचार गरेर ।
 मित्र साथिहरुको मुख हेरी केहि छक्क परि बात भने यो- ॥११६॥
 रोहिणी-रमण-वंश^४ भएका, के तिमी नृपतिले भनिएन ?
 अर्थिमा गरि कबोल^५, नगर्दा लाज लिन्न रसना^६ किन तिम्रो? ॥११७॥^७
 जीवलोक^८ भुठ वा खुद आफैं नाशवान्^९ छ तिमि के बुझ्दैनौ ?
 धीर ! धर्म-यश नै पनि छोड्न बुद्धि चंचल छ हा ! जस^{१०}-बाट ॥११८॥^{११}
 त्यो जगन्मुकुटको^{१२} कुलमा त प्रार्थकेप्सित-अपूर^{१३} न जन्म्यो ।
 चन्द्रमा प्रथम^{१४} हुन् ति कलङ्की^{१५}, हाय कष्ट ! नभए तिमि दोस्ता ॥११९॥
 माग्नेतिर अनादर-दृष्टि, चुप्प लागि रहनू र विखूसी ।
 यो सबै तिमिमहाँ छ कलङ्क, इन्दुमा त शश^{१६} हो चिनुमात्र ॥१२०॥^{१७}
 भूप ! ती कखहरा पढ्दा 'न' के पढ्यौ र ? अथवा पढि बिस्यौ ?
 यो 'नकार' यहि याचक-वंशका-डोलीमा^{१८} चढि दुवैतिर खेल्छ ॥१२१॥^{१९}
 अग्निले पनि भने नललाई- 'चन्द्रतुल्य यश यो किन छोड्छौ ?
 कल्पवृक्ष-^{२०}पति, यी शतमन्यु^{२१}, माग्ने न त मिल्यो अरुलाई ॥१२२॥^{२२}
 कोहिले पनि कवै सुरको ता हर्षको विषय टार्नु गरेन ।
 तेसमा तिमि भयी अभिषिक्त^{२३}, त्यो असाम्य-मद^{२४} आज हटाऊ ॥१२३॥^{२५}

१. हस्यो । २. सहजै पाइने । ३. यहाँ हेतु अलंकार छ । ४. चन्द्रकुल । ५. श्लोक
 १०४-देखि श्लोक ११४-तक । ६. जिहुरो । ७. यहाँ उपमा र हेतु अलंकार छ ।
 ८. जीव समुदाय । ९. नाशिने । १०. नबुझनाले । ११. यहाँ हेतु अलंकार छ ।
 १२. संसारको अलंकारस्वरूपको तिम्रो । १३. याचकले इच्छा गरिएको पूर्ण गर्न नसकने ।
 १४. दोषी । १५. पहिँका । १६. चौगडा । १७. यहाँ व्यतिरेक र समुच्चय अलंकार छ ।
 १८. याचकको सन्देहरूप डोलीमा । १९. यहाँ सन्देह, रूपक र अतिशयोक्ति अलंकारको
 संकर छ । २०. कल्पवृक्षका मालिक । २१. शय अश्वमेध यज्ञ गर्ने सुपात्र । २२. यहाँ
 उपमा र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २३. अभिषेक गरिएको । २४. मजस्तो कोही छैन
 मन्ने असमताको घमण्ड । २५. यहाँ व्यतिरेक र काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

भन्दछन् यम ति दुःखितलाई—'वीरसेन कुल-दीप, नरेश !
 यो कुनै तम' बढी हुन लाग्यो, चन्द्रवंश-सुतमा छ कि योग्य ? ॥१२४॥^१
 निष्ठुरीतिर^३ त रोहण^५ नै हो, कामधेनु पनि ता पशु नै हो ।
 अर्थि, यीसँग पनि न वृथा भो, बाबु ! हा !! किन यसो तिमि गछौं ? ॥१२५॥^२
 धीर याचित-विलम्ब^६ लिदैन्नु बाँच्नुमा क्षण पनि त दिने को ?
 भट्ट नै चिमलने छलबाट नेत्रले त कहिदिन्छ सुनिद्रा^७ ॥१२६॥^३
 माग्छ चातक^८ चरो चुचिबाट, दिन्छ पानि पनि शीतल मेघ ।
 मार्गिदा दिन विलम्ब हुनाले कालिमा छ घन^९ वर्गमहाँ लौ ॥१२७॥^४
 भन्दछन् उचित अक्षर यिन्मा पाशपाणि^{१०} पनि पाणि उठाई ।
 कीर्ति हुन् नृपतिकी प्रिय-रानी दान निर्भर-सुमौक्तिक-हारा^{११} ॥१२८॥^५
 चर्म^{१२}, वर्म^{१३} जसको छ अभेद्य^{१४}, वज्र हाड जसको छ दुवै ती ।
 स्थायि^{१५} छन् न, नृप ! कर्ण-दधीचि, तेसले त तिमि धर्म कमाऊ ॥१२९॥^६
 बद्ध^{१६} छन् अभक्तकै पनि जेले बिन्ध्य औ बलि पनि डिगदैन्नु ।
 सत्यवादि-गुण ता तिमिजस्ता विज्ञले पनि छ लौ अविलंघ्य^{१७} ॥१३०॥^७
 प्रेयसी^{१८} र शशितुल्य-उजेली छोड्दिनन् जुन दिगन्त^{१९} घुमेर ।
 भङ्गिनी^{२०} प्रियतमासित मिल्न त्यस्ति कीर्तिकन छोड्दछ कस्ले ? १३१^{२१}
 अन्यले सुरसँगै वर माग्छन्, ती स्वयं पनि तिमिसँग माग्छौं ।
 शूर ! खालि न मनोरथ हाओ, कीर्तिले दश दिशा पनि पूर^{२२} ॥१३२॥^८

१. अन्धकार वा राहु । २. यहाँ रूपक अलंकार छ । ३. कठोरहस्तर्फ । ४. विदूर र सुमेरु पर्वत । ५. यहाँ विरोध अलंकार छ । ६. माग्नेमा ढिलाइ । ७. मरण । ८. यहाँ हेतु र अपहृति अलंकार छ । ९. काकाकुल । १०. मेघसमूहमा । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. वरुण । १३. दानको क्षर्णरूप मोतीको हार पहिरेकी । १४. यहाँ रूपक अलंकार छ । १५. छाला । १६. कवच । १७. भेदन गर्न नसकिने । १८. स्थिर । १९. यहाँ विरोध र हेतु अलंकार छ । २०. बाँझिएका । २१. लंघन गर्न अयोग्य । २२. यहाँ रूपक अलंकार छ । २३. अत्यन्त प्यारी । २४. दिग्दिशा । २५. नाश हुने । २६. यहाँ व्यतिरेक, विरोध र उपमा अलंकारको संकर छ । २७. भर । २८. यहाँ छेकानुप्रास छ ।

मागने सुर, तिमीसँग पुग्दा श्री सुकीर्ति उसको मलिनू भै ।
 कल्पवृक्ष अब खालि फुलैले त्यो आकाशकन साफ बनाओम् ॥१३३॥
 नल ! निमी भरता-जुन-वैन्य^१ भैं स्मृत^२, अभीष्टद^३ छौ परदेशिमा ।
 तदपि जानु^४ त निष्फल मान्दछौ अब भयो सबमङ्गल^५ निष्फल^६ ॥१३४॥
 हाओ ईप्सितमा ठुलो स्वर गरी आनन्द-संबर्धक ।
 त्यो धर्मार्थ दिने, प्रतिश्रुति^७ गरे सार्थ^८, श्रुतभैं नृप !
 शुभ्रा-द्वैत-निदेशले^९ त्रिजगतै सेतो गरी कीर्तिले ।
 द्रव्यको^{१०} शिति-पीत-रक्त-हरियो^{११} नामै मनि मेटियोस् ॥१३५॥^{१२}
 जन्माए ति सहस्रपाद^{१३} रविले छायामहाँ^{१४} त्यो शनि^{१५} ।
 कूँजो भो किन ? पुत्र ता जनकको सादृश्य^{१६} नै बन्दछ ।
 यस्को उत्तर हामिमा अब फुन्थो-त्वत्तेजको नाघन^{१७} ।
 हज्जारौं पनि अङ्घ्रिले^{१८} रवि भए कूँजो र ठीकै छ यो ॥१३६॥^{१९}
 यो द्यौताका सभाको हँसि पनि गरिंदो प्यार बोली सुनेर ।
 भैमी-कामी^{२०} नलैले करबलसितको दौत्यको भार बोके ।
 स्वीकारेमा यिनीले, अब सुरपतिले वाक्य सानन्द बोले—
 'जो जो ठाउँहरूमा तिमि मन गरछौ, होस् उ अन्तर्धि-सिद्धि^{२१} ॥१३७॥^{२२}
 श्री बाबा कवि-रत्न हीर, जननी मामल्लदेवोजिको ।
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।

१. भरत-अर्जुन-पृथु । २. शुभ नाम भएका । ३. इच्छा लागेको कुरा पूर्ण गरिदिने ।
 ४. आफ्नू जानु । ५. शकुनादि । ६. बेकार । ७. प्रतिज्ञाका वेदको प्रतिकृति । ८. सार्थ
 वा सार्थक । ९. सफामात्रै गर्नाले वा निर्मल अद्वैत परमात्माको आज्ञा गर्नाले । १०. चीजहरूका
 ११. कालो, पहेँको सेतो, हरियो । १२. यहाँ इलेष, अतिशयोक्ति र तद्गुण भलंकार छ ।
 १३. हजार खुट्टा (किरण) भएका । १४. छाया नामकी छीमा । १५. शनैश्चर ।
 १६. समानताको । १७. तिम्रो तेजलाई लंघन गर्न । १८. पाठहरूले । १९. यहाँ अति-
 शयोक्ति र उत्प्रेक्षा भलंकार छ । २०. दमयन्तीलाई चाहने । २१. तिरस्करिणी-विद्या
 (इच्छानुसार नदेखिन र देखिन सक्ने विद्या)-को सिद्धि ।

सोही 'श्रीविजयप्रशस्तिरचना'-कर्ता हुनेको नयाँ,
काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा पाचौं गयो सर्ग यो ॥५॥

षष्ठ सर्ग

—०२००—

सुरेन्द्रको दूत बनेपछी ता तो शत्रु-हन्ता^१ निषध-प्रभूले^२ ।
 श्री भीमको कुण्डिन-राजधानीतर्फै निजी त्यो रथ हाँकिहाले ॥१॥
 ती दूत^३ धर्म-स्थिरधी, नलैले वियोग भैमीसँगको गनेनन् ।
 अगस्त्यले वारिधि-पान गर्दा असह्यको घातक और्व^४-जस्तै ॥२॥^५
 नल-प्रणालीतिरबाट^६ भैमी-सम्बाद-पीयूष-पिपासु^७ देव ।
 त्यै मार्ग छेर्दा अनिमेष^८-जस्ता भई त्ही ठाउँमहाँ रहेथे ॥३॥^९
 पृथ्वीन्द्रको^{१०} कुण्डिन नाममात्र पृथक्,^{११} पुरी त्यो अमरावतीमा^{१२} ।
 तपस्विको मानस^{१३} सिद्धिमा भैं पाँच्यो रथ त्यो नलको क्षणीमा ॥४॥^{१४}
 भैमी-पद स्पर्श भई कृतार्थ पुरी यही हो भनि हर्षसाथ ।
 नृपालले^{१५} त्यो क्षणमात्र हेरी लामू भिके श्वास हताश^{१६} फेरि ॥५॥^{१७}
 हर्षाश्रुले सिञ्चित, वामभागी^{१८}, अतीव फुर्दो, नृप-चक्षुले त ।
 भैमी-सँगैको नव केलि^{१९} बोल्यो, दायाँ फुरी प्राप्ति^{२०} पनी जनायो ॥६॥^{२१}

१. शत्रुनाश गर्ने । २. निषध देशका स्वामी नलले । ३. दूतको कर्तव्यमा स्थिर बुद्धि भएका । ४. वडवानल । ५. यहाँ उपमा र हेतु अलंकार छ । ६. नलरूप नालिका तर्फबाट । ७. दमयन्तीको संवादरूप अद्वैत पान गर्न चाहने । ८. अनिमेषरहित । ९. यहाँ रूपक र उपप्रेक्षा अलंकार छ । १०. पृथ्वीका इन्द्र भीमको । ११. वेगले । १२. इन्द्र नगरीमा । १३. मन । १४. यहाँ व्यतिरेक र रूपक अलंकार छ । १५. नलले । १६. निराश । १७. यहाँ द्वेकानुप्रास, काव्यलिंग र भावशवलता अलंकारको संकर छ । १८. बायाँतर्फ रहने । १९. खेलवाड । २०. पाइने कुरा । २१. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ ।

ससारथीको^१ रथबाट उत्री राजा पसे त्यो पुरमा सहर्ष ।
 निस्केर रश्मी^२ रवि-विम्बवाट श्रीचन्द्रको विम्बमहाँ पसेभैं ॥७॥^३
 आश्चर्य हो, कुंडिनमा पसेका नृपालको मूर्ति भयो अदृश्य^४ ।
 भन् यो छ आश्चर्य त भूपमूर्ति यो विश्वमा एक छ दृश्य खास ॥८॥^५
 गृहादि राम्रा, चतुरा प्रजाले फड्कैपिछे कल्पलतासमान ।
 आश्चर्यको पूरबिच^६ भूप-दृष्टि^७ पुगदो भयो राजकुलातिथीमा^८ ॥९॥^९
 सशस्त्र रक्षीतिर खूब 'हेलाँ', लुकेर हिड्छु भनि धेर 'लाज' ।
 देख्नेछु भैमी भनि 'हर्ष' उल्ले, म दूत यो 'शोक' पनि लिएथे ॥१०॥^{१०}
 सुरेन्द्रको त्यो वरदानबाट कच्चाभैं^{११} रक्षकले^{१२} नदेख्ता ।
 भैमी-दिदृक्षा^{१३} लिइ ती नृपाल हेर्दै सबैतर्फ, पसे अशङ्की^{१४} ॥११॥^{१५}
 'यो को?' भनी ती अरुलाइ रोक्ने ढोकेहरूको सुनि वाक्य यस्तो ।
 कच्चा कटे तापनि छक्क पर्दै, घाँटी फिराई, नृप-सिंह हेर्थे ॥१२॥^{१६}
 अन्तःपुरैको बिच वस्त्र फेर्न नाङ्गी हुँदी स्त्रीकन देखि, आँखा ।
 चिम्ली लिंदामा अरु कोहि हिड्ने स्त्री ठक्कराइन्, नृप अक्मकाए ॥१३॥
 नृपालले सृष्टि अनन्तमा वा तस्वीरमा वा अनुभूत^{१७} भैमी ।
 मायासरी शंवरकी^{१८}, स्मरैले भल्काइँदी देखिलिए दिशामा^{१९} ॥१४॥^{२०}
 भैमी-भ्रमैकासँग देखिएका, अरु परी प्रीति दिने भएनन् ।
 भैमी-भ्रमैको कृपया^{२१} तिनीमा तिन्ले त भैमीभ्रम^{२२} भेट्न पाए ॥१५॥^{२३}

१. सारथीसहितको । २. किरण । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. नदेखिने ।
 ५. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ । ६. बाह्यमित्र । ७. नजको दृष्टि । ८. राजदरबारको
 पाहुनुमा । ९. यहाँ रूपक अलंकार छ । १०. यहाँ भाषाश्रवणता अलंकार छ । ११. दरबार-
 का वरपर रक्षकहरू रहेको स्थानमा । १२. पालेहरूले । १३. दमयन्तीलाई देख्ने इच्छा ।
 १४. शंका नलिई । १५. यहाँ जाति र स्वाभावोक्ति अलंकार छ । १६. यहाँ जाति अलंकार
 छ । १७. जन्मान्तरमा अनुभव गरिएको । १८. शंवर दैत्यकी । १९. जताततै दिग्दिशा-
 हरूमा । २०. यहाँ छेकानुप्रास, रूपक, विशेष र हेतुप्रेक्षाको संकर छ । २१. दयाले ।
 २२. भैमीको आन्ति । २३. यहाँ उपप्रेक्षा र रूपक अलंकार छ ।

भैमी-निराशी^१, मनमा स्मरैले वियोगमा हस्त^२ दिई, विहस्त^३ ।
 तिल्ले^४ तिनीलाई भुठो^५ बुझेर तुरुन्त दिक्दार पनी भएथे ॥१६॥^६
 संकल्पले सामु हुँदी, प्रियामा दिगीश-सन्देश^७ कुरा भयो र ।
 अदृश्य-वाक्-भीषित^८, बालिकाकोभो खल्वली, त्यैसुनि भूप भस्के ॥१७॥^९
 स्तनै मरुत्ले^{१०} त्यहिं भामिनीको^{११}, माङ्गनैभनेभँगरिवस्त्र हट्त्तो ।
 देखी, भरीलो-शशितुल्य वक्त्र^{१२} अन्तै हटाए, नल भै विचित्त^{१३} ॥१८॥^{१४}
 बालाऽऽवलीका^{१५} गुण-रूपबाट^{१६} अन्तःपुरैमा पनि जाल थाप्त्तो ।
 नलाक्षि-कालो मृग^{१७} बाँधनलाई समर्थ कन्दर्प^{१८} हुँदो भएन ॥१९॥^{१९}
 कपाल रोक्ता^{२०} दुइ बाहु-मूल, अनी स्तनै चन्दन लेपदामा ।
 नाभी अनी सारि फुकाउँदामा देखेर, तिल्ले अनि नेत्र चिम्ले ॥२०॥^{२१}
 चिम्ले त ठूला-स्तनकी दुईटीस्त्री भेट भै, तो^{२२} स्तनलेकिचिन्थे ।
 छुटेपछी स्वाऽङ्गतिरै^{२३} घिनाए, पुमङ्ग-सङ्गी^{२४} तिनि^{२५} जुर्जुराए ॥२१॥^{२६}
 यो चिम्लनू^{२७} हेरनुले^{२८} पिरेर तिनीहरूतर्फ कटाक्ष^{२९} गर्दा ।
 यी रागदर्शी^{३०}-सरि लाज मान्थे, आफ्नै ठुलोमान्दछ लाज सन्त^{३१} ॥२२॥^{३२}
 रोमाञ्चिता स्त्री र कटाक्ष यिन्को देखी भ्रमैले स्मरले त्यजेका ।
 प्रसूनका बाण वृथा भएनन्, ती धैर्य-पूजा^{३३}-तिर काम लागे ॥२३॥^{३४}
 यी, 'एक बाटो त्यजिमात्र मेरो स्त्री-स्पर्श हट्नेछ' भनी विचारी ।
 जताततै देख्न चतुष्पथीको^{३५} चौकीमहाँ दीपसमान भल्के ॥२४॥^{३६}

१. भैमीमा निराशा भएको । २. हात । ३. हात नभएको वा विहल । ४. नलले ।
 ५. आन्ति । ६. यहाँ मावोदय अलंकार छ । ७. इन्द्रादिको सन्देश । ८. नदेखिने भूतादिको
 बोलीबाट डराएका । ९. यहाँ कान्ति र मावोदय अलंकार छ । १०. हावा वा देवले ।
 ११. कुनै सुन्दरीको । १२. आफ्नू मुख । १३. त्यसलाई मन नदिने । १४. यहाँ उपप्रेक्षा,
 उपमा र मावोदय अलंकार छ । १५. अन्तपुरकी गुणीहरूका पंक्ति । १६. गुण-रूप वा
 भागोजस्तो रूपबाट । १७. नलको आँखारूपी कालो मृग । १८. कामदेव । १९. यहाँ
 विशेषोक्ति, रूपक र श्लेष अलंकार छ । २०. सँभालेर माथि लैजाँदा । २१. यहाँ दीपक र
 मावोदय अलंकार छ । २२. नल । २३. आफ्नू अङ्गतर्फ । २४. पुरुषको अङ्ग स्पर्श
 पाएका । २५. स्त्रीहरू । २६. यहाँ हेतु र मावोदय अलंकार छ । २७. नाङ्गी देख्दा
 चिम्लनु । २८. परछी स्पर्श हुँदा स्पष्ट गरी हेरनुले । २९. नेत्रका छेउले । ३०. अनुरागले
 हुने । ३१. सच्चा पुरुष । ३२. यहाँ काव्यलिङ्ग, उपमा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
 ३३. नलको धीरताको पूजा । ३४. यहाँ काव्यलिङ्ग र विषम अलंकार छ । ३५. चौबाटोको ।
 ३६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

शृङ्गारिदीको उरमा^१ पुगेर नरेन्द्रको दृष्टि फिन्थो तुरुन्तै ।
 वियोगि-वैरी^२ नख-चिह्नको त्यै अर्धेन्दुजस्तो गलहतिले भैं ॥२५॥^३
 तन्वी-मुख^४ त्यो शशि हो भनेर भिमिवक गर्ने विरही यिनैका ।
 सुनेत्रले सत्य दुवै गराए त्यो चन्द्रमा आफु त पद्म भन्ने ॥२६॥^५
 यी चिम्लनेलाइ चतुष्पदीमा^६ चारोटि आई सहजै समात्थे ।
 तथापि यिन्मा टकराई डर्दै फर्केर बाटो नदिने बनेथे ॥२७॥^७
 स्त्री टक्कराइन् र तुरुन्त फिर्दा हीराङ्कुशमा^८ अलभी दुकूल^९ ।
 दिग्वस्त्र-ओढाइ^{१०} नितम्बलाई पापै हुँदा तप्त^{११} थिए नरेश ॥२८॥^{१२}
 त्यहीँ कुनै कन्दुकले^{१३} त हान्थिन् छेकेर अर्की करले समात्थिन् ।
 कुनै त कुकुं^{१४} स्तनको घसार्थिन्, तीसङ्ग भोग्नेसरि भूप बन्थे ॥२९॥^{१५}
 देखिन् कुनैले निज-हारमा^{१६} नै छायाँ, हटे ती अनि देख्न छोडिन् !
 विचार गर्दा तिनीले त ठानिन्-‘त्यहीँ नगीचै मनमा घुस्यो त्यो’ ॥३०॥^{१७}
 सौन्दर्य छायाँ^{१८} पिइ^{१९} धैर्य टुट्ने स्त्री, धेरलाई स्मरले अँगाल्यो ।
 रति-प्रतिद्वन्दि^{२०} हुने, तिनीमा ‘यी हुन् रती’ निर्णय क्यै भएन ॥३१॥^{२१}
 अदृश्य यीबाट तिनी डरेनन् देखेर छायाँ अति मुग्ध^{२२} बन्दा ।
 भान्छन् स्मराज्ञा लिइ सुन्दरी ता आफ्ना यिनै प्राण पनी तृणैभैं ॥ ३२ ॥^{२३}
 देखेर छायाँ जुन कम्प आयो हुँदा तिनीले उत बढ्न पायो ।
 दौडे उ^{२४}, पादाहति^{२५} भै डरैले दिदाकरालम्बन^{२६} भन् बढायो ॥३३॥^{२७}

१. छातीमा । २. वियोगी नलको शत्रु । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. तरुणीको मुख । ५. यहाँ रूपक, हेतु, अनुमान र अतिशयोक्ति अलंकारको संकर छ । ६. चौमुहानीमा । ७. यहाँ काव्यलिङ्ग र भावोदय अलंकार छ । ८. हीराका चुचीमा । ९. सारी । १०. नाङ्गो गराई । ११. संताप लिएका । १२. यहाँ पनि काव्यलिङ्ग, भावोदय र छेकानुप्रास अलंकार छ । १३. मकुन्डोले । १४. सुगन्धी चूर्ण । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ । १६. छातीमा रहेको आफ्नू मणिको मालामा । १७. यहाँ भावोदय अलंकार छ । १८. नलका सौन्दर्यको छाया । १९. आफ्ना हारमा देखी । २०. रतितुल्य । २१. यहाँ भावशान्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. ज्यादै आसक्त । २३. यहाँ काव्यलिङ्ग, उपमा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २४. नल । २५. पाउको आवाज । २६. हातको सहारा । २७. यहाँ भावोदय अलंकार छ ।

तित्को फुरायो नल-सङ्गि अङ्ग, देखेर छायाँ पनि छैन चित्र^१ ।
 काट्ता नजान्ने रउँ जो खुसायो दुङ्गै नचायो स्मरले त यस्मा ॥३४॥^२
 जहाँ नल-स्पृष्टक^३ पाइ फुर्थिन् ती फेरि तेही स्थलमा पुगिन् र ।
 त्यो धूलिको पाउमहाँ नुहेर बिस्तार भन्थिन्-‘हुनुहोस् प्रसन्न-’ ॥३५॥^४
 भैमी-वियोगी, दुबलो, यिनी ता त्यो दौत्यमा खूब घुमेर थाकी ।
 ती भव्य^५ दर्बारहरू सबैको बुर्जाहरूमाथि थकाइ मार्थे ॥३६॥^६
 त्यो हंसले, जो नलिनी-दलैमा^७ देखाइयिन् भूपतिलाइ भैमी ।
 नरेन्द्रले हार दिई उ लेखे, देखेर को स्त्री छक्का परेनन् ? ॥३७॥^८
 कौमारका^९ चिह्न सबै हटेकी, रोमावली^{१०} वेत-छडी^{११} लिएकी ।
 जवानिको द्वारमहाँ पुगेकी^{१२}, तिन्लाइ लेखी नरपाल हेर्थे ॥३८॥^{१३}
 कर्पूरको धूलि लिएर बाल-संघाति खेल्ने त्यस मार्गमाथि ।
 देखेर सम्राट्-पदचक्र-रेखा^{१४}, आश्चर्य मान्थे तरुणी सबै ती ॥३९॥
 अन्योन्यमा सुन्दरतादि हेर्दै पट्टी दुईको बिचबाट जाने ।
 नृपाल यी ता क्षणमात्र बन्थे एककासि पर्दा भइ^{१५}, छक्क मान्ने ॥४०॥
 कहीं अगाडी नृप भै, अदृश्य-रत्नादिमा^{१६} ती प्रतिबिम्ब^{१७} आप्ता ।
 अत्यन्त आश्चर्य भएर नारी हजार फेरा नभतर्फ हेर्थे ॥४१॥^{१८}
 चन्द्रानना आपसमा भकुरडो हान्थे नभूले^{१९} पनि छक्क पर्थे ।
 पाएर धक्का बिचमा भरेको देखेर औ चन्दन लेपिएको ॥४२॥^{२०}

१. आश्चर्य । २. यहाँ काव्यलिङ्ग, क्रियाविरोध, भावोदय, निदर्शन र अलंकार छ ।
 ३. नलसँग स्पृष्टकनामक आलिङ्गन । ४. यहाँ हर्षभावोदय अलंकार छ । ५. उच्चा
 रात्रा । ६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ७. कमलको पत्रमा । ८. यहाँ अनुप्रास
 अलंकार छ । ९. बाल्यपनका । १०. ठाडो रोमपंछी । ११. वेतको छड । १२. वयको
 दोसाँधमा । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. सम्राट्का पाउमा रहने चक्रको रेखा ।
 १५. नदेखिने बनी । १६. नदेखिने रत्नादिमा । १७. अनुहार । १८. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १९. जसलाई हान्नुपर्ने हो उसलाई हान्न नबिस्ने पनि । २०. यहाँ हेतु
 अलंकार छ ।

पुमान्^१ भर्ता-व्यतिरिक्त^२-तर्फ नहेरने वर्त लिने पनी ती ।
 रानी त भैमा नल-बिबरूप^३ देखेर 'दृष्टी सफलै छ' मान्थे ॥४३॥^४
 रानी बिचार्थे नल-बिब देख्ता-‘हामी पती भीम अनङ्ग’ धर्छौं ।
 धर्छिन् कि यी भूमि पनी त्रिनेत्र-नेत्राग्निले श्यामल^५ तेसलाई ?’ ॥४४॥^६
 रानीहरूले नल-बिम्बरूप धोको पुन्याईकन हेरियो लौ ।
 तथापि सौवर्ण^७ जितीरहेको, त्यो रूपको^८ दर्शन ता मिलेन ॥४५॥
 अदृश्य बन्दै प्रतिबिम्ब-देह रत्नादि जुट्त्तौ^९ भुइँमा फिजारी ।
 वियोगि राजा नल, योगिजस्तै पसी अरूको पुरमा^{१०} सुहाए ॥४६॥^{११}
 छोएँ, म जाँदा कुन मर्दजस्तो, मैले त देखें नरतुल्य छाया ।
 मैले त बोल्दोसरि कोहि ठाने, स्त्री-वाक्य यस्ता नलले सुनेथे ॥४७॥^{१२}
 माताजिको दर्शनबाट फिर्दा भैमी मिलिन् मार्गमहाँ तथापि ।
 यी भ्रान्ति-भैमीसरि नै विचार्ये, अदृश्यलाई न उनी त देखिन् ॥४८॥^{१३}
 माताजिको दर्शनमा मिलेको माला^{१४}, भ्रमैले नल देखदामा ।
 उन्को गलामा तिनिने लगाइन्, थिए नगीचै, उ त सत्य नै भो ॥४९॥
 ‘माला, भ्रमैकी उनको प्रसाद, भो सत्य’ भन्दै नल छक्क पर्थे ।
 भैमी पनी लौ भ्रमको गलोमा माला बिपत्ता भइ छक्क पर्थिन् ॥५०॥
 परस्परै सत्य पनी कुरोमा परस्परै भ्रान्ति भनेर देख्ने ।
 तिन्को त आलिङ्गन भुठ जो हो त्यै सत्य आलिङ्गन गर्दथे ती ॥५१॥^{१५}

१. पुरुष । २. पतिबाहेक । ३. नलको छायास्वरूप । ४. यहाँ क्रियाविरोध र अति-
 शयोक्ति अलंकार छ । ५. कामदेवलाई । ६. कालो बनेको । ७. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ८. सुनलाई । ९. सकली रूपको । १०. रत्नहरू जडिएको । ११. शरीरमा
 वा शहरमा । १२. यहाँ विरोधाभास र उपमा अलंकार छ । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 १४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १५. फूलको माला । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

भैमी नल-स्पर्श मिले पनी ता नदेखनाले भ्रम नै विचारिन् ।
 देखे पनी ता नल, सत्वभाव-खम्बा^१ खड़ा भै न त धर्न सक्ये ॥५२॥^२
 सत्-स्पर्शले हर्षित, सद्-मतीले प्रवृत्त बन्दा उ भुटै हुनाले ।
 त्यो मार्गमा फेरि सचाइ खोज्ने, यी^३ भ्रान्तले सत्य न केहि बुभ्ये ॥५३॥^४
 सौन्दर्यले स्वागत गर्न योग्य सर्वत्र नै सत्य बुभे दुवैले ।
 कहीं भुटो नै पनि देखदा ती यो खेलमा^५ तृप्त हुनै सकेनन् ॥५४॥^६
 परस्पर स्पर्शन-राग-सेक^७ हुँदा दुवैका मनको वियोग ।
 क्षणै मलीनू भइ भन् बढी भो, धेरै दिदा तेल, दियोसरी भै ॥५५॥^८
 पौचिन् घरै, धैर्य-वियोगले ती बराबरै बोध^९ र मोह^{१०} धर्दी ।
 फेरी अगाडी उनिलाइ देख्दै राजा पनी ताहिं घुमे भ्रमैले ॥५६॥^{११}
 यी पादचारी^{१२} नल धेर काल घुम्दै बडो मुश्किलले चढेर ।
 भैमी-निवासी^{१३}, अति उच्च, राम्रो, दर्बार-बुर्जातिर बल्ल पौचे ॥५७॥
 त्यहाँ मणीसज्जित वेदिकामा सयौं सखीका रस-विभ्रमैले^{१४} ।
 स्मराऽवरोध-भ्रम^{१५} पारने त्यो, भैमी-सभा श्रीनलबाट देखे ॥५८॥^{१६}
 जहाँ त मीठो स्वर-राग बोल्दी, कुनै कुमारीप्रति भूप ठान्ये ।
 'यिन्को त्रिरेखी'^{१७} गलले जितेका सूच्यैछ मानौं पिक-वंशि-वीणा^{१८} ॥५९॥^{१९}
 जहाँ त नारी-करवर्ति^{२०}, सारी^{२१} बोल्थी- 'यिनै हुन नल, भैमि! हेर ।
 पीडा हटाऊ' सँगिका प्रबोध^{२२} सुनेर 'देखे कि?' भनी उ^{२३} सोच्ये ॥६०॥^{२४}

१. सात्विक विकाररूप स्तम्भ । २. यहाँ काव्यलिङ्ग र भावोदय अलंकार छ ।
 ३. नल-दमयन्ती दुवै । ४. यहाँ विशेषोक्ति अलंकार छ । ५. केलिरसमा । ६. यहाँ काव्य-
 लिङ्ग अलंकार छ । ७. हुनुरूप अनुरागको सिंघन । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ । ९. यहाँ
 नलको संभव कसरी भन्ने ज्ञान । १०. तिनी मलै हुन् भन्ने मिथ्या ज्ञान । ११. यहाँ
 यथासंख्य र भावशवज्जता अलंकार छ । १२. पैदल हिँड्ने । १३. दमयन्तीले दास गरिने ।
 १४. शृङ्गाररसका विलासले । १५. कामदेवका अन्तःपुरको भ्रान्ति । १६. यहाँ उपमा
 अलंकार छ । १७. तीन रेखा परेको । १८. कोईली-बाँसुरी-वीणालाई । १९. यहाँ काव्य-
 लिङ्ग र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २०. सुन्दरीको हातमा रहेको । २१. सुगी । २२. सान्त्वनाका
 बोली । २३. नल । २४. यहाँ अनुप्रास शंका सर्वोदय अलंकार छ ।

भैमी बनी कोहि सखी जहाँ त नल-स्वरूपी, सखिको गलोमा ।
 धात्रीकरा-ऽऽनीत^१, मधूक^२ माला यिन्कै^३ अगाड़ी सरमाइ राखिन् ॥६१॥
 जहाँ सखीको शशिवत्^४ मुखैमा श्रीचन्द्रभै^५ श्वेत टिका सजाई ।
 तत्तुल्य^६ आपनो मुख बिब पादें अनेक चन्द्रैसरि कोहि गर्थिन् ॥६२॥^६
 पत्रैमहाँ केतकिका फुलैको, जहाँ त भैमी नख-लेखनीले^७ ।
 भट्ट^८ मसी-अचर^९ बन्न जाने, लेखिन् स्मराज्ञा^{१०} नल भूपलाई ॥६३॥^{१०}
 भैमीजिको तस्विर^{११} बाहु-शून्य^{१२} लेखिन् सखी केवल पद्म^{१३} लेखतै ।
 अनीत कर्णोत्पल^{१४} लेखन सविथन्, लेखतैनथिन् चक्षुहरू^{१५} जहाँ लौ ॥६४॥^{१६}
 कलि-प्रियी^{१७} नारदका सुशिष्या, गन्धर्वपत्नीहरू आइ जस्मा ।
 श्रीभीमजाको स्वरतुल्य वीणा बजाउने काम सिक्की रहन्थे ॥६५॥^{१८}
 चन्द्रार्धजस्तै, स्तनमा नखाङ्क, धर्दी सखीलाई सखी त भन्थिन् ।
 श्रीशंभुदेखी डर भै अनङ्ग नौ^{१९} हाँक्छकी यी स्तन-कुम्भमाथि^{२०} ॥६६॥^{२१}
 प्रसूनले^{२२} काम-शरै बनेर श्रीभीमजाको उर पीडियो कि ? ।
 मालाकरी^{२३} ता सब फूल जस्मा सियो उनेरै प्रतिकार^{२४} गर्थिन् ॥६७॥^{२५}
 डाँट्थिन् जहाँ ती सखिलाइ भैमी-‘यो साहसै हे सखि ! छोड़ छोड़ ।
 ताँदो^{२६} जुटाईकन पुष्प-बाण खासै तिमी ता स्मरलाई दिन्छ्यौ’ ॥६८॥^{२७}
 पछी कुनै ता सखिको स्तनैमा रचेर पत्री^{२८} मकरी^{२९} जहाँ लौ ।
 भन्थिन्पनी-‘योसखि! होकि यान^{३०} तिओ त हारावलि-स्वर्नदीको^{३१} ॥६९॥^{३२}

१. भाईको हातले ल्याइएको । २. महुवाको स्वयंवरी माला । ३. नलकै । ४. चन्द्रमा-जस्तो । ५. चन्द्रतुल्य । ६. यहाँ रूपक, उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । ७. नलरूपी कमलले । ८. कालो अक्षर । ९. कामदेवको हुकुम । १०. यहाँ रूपक अलंकार छ । ११. मित्तमा चित्र । १२. हात नभएको । १३. कमल । १४. कानमा पहिरने कमल । १५. नेत्रहरू । १६. यहाँ प्रतीप अलंकार छ । १७. झगडा पार्ने प्रेम गर्ने । १८. यहाँ उपमा अलंकार छ । १९. हुज्जी । २०. स्तनरूप घड़ा माथि । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा, उपमा र रूपक अलंकार छ । २२. फूलले । २३. माला उन्ने संगी । २४. बदला । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २६. डोरी । २७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २८. बुट्टा । २९. ग्राही । ३०. वाहन । ३१. मीतीको हाररूपी स्वर्गङ्गाको । ३२. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

तिन्लाइ नै फेरि जहाँ उ भन्थिन् 'तिम्ना स्तनैमा छ समुद्र-जन्तु' ।
 त्यो खास हो त्यै सारको ध्वजाकी^१ प्यारी यसैले यश भन् बढाओस् ॥७०॥^३
 'शारी' डुलन्तीकन मार सङ्गी !' पाशा दिई यो कहँदा कुनैले ।
 जहाँ 'म मारिन्छु' भनी कराई उड्यो र शारी^२, नृप हास्य गर्थे ॥७१॥^४
 भैमी-समीपै^५ नलबाट देखी त्यो पानबट्टा सुनको र हाँस ।
 'प्रियार्थमा' दौत्य महोपकार^६ गर्ने उही हाँस' भनेर सम्भे ॥७२॥^७
 त्यो सङ्गिनी-सङ्घमहाँ^८ 'यिनै हुन्' भनेर सन्देह हटाइ फेक्ने ।
 नसोधदै कोहि त रूप-राशि^९ स्वयं कहन्थ्यो 'यिनि भीमजा हुन्' ॥७३॥^{१०}
 भैमी-विनोदार्थ सखीहरूले भैमा रचेका नल चित्रमध्ये ।
 स्पष्टै रहेको मणिवेदिकामा, नृपालको बिम्ब पृथक् बुझेनन् ॥७४॥^{११}
 नरेन्द्रले दीन बनी, मगन्ती, हुताश-कीनाश-जलेश-दूती^{१२} ।
 हटाउने बोलि सुनी प्रियाको, आशा परैको पनि लौ फिराए ॥७५॥^{१३}
 सखीहरूले अति मानिएकी, सुरेन्द्र-दूती र भनाइ उसको ।
 सुनी सभाबीच, नृपाल डर्थे, भैमीमहाँ आश अलीक^{१४} लिन्थे ॥७६॥
 'जानिन्न दैवी लिपि भूमितर्फ' ठानेर सन्देश कही कुमारी !
 सुरेन्द्रले दूति मलाइ भेजे कृपा गरी सुन्नुहवस् उ भन्छु ॥७७॥^{१५}
 सलील^{१६} आलिङ्गनसाथ इन्द्र आरोग्य सोध्छन् तिमिलाइ बाले !
 बाँकी त आश्लेष^{१७} हुँदा प्रफुल्ल^{१८} उन्का रऊँबाट सबै बतायो ॥७८॥

-
१. मकरी । २. माछाकी । ३. यहाँ रूपक अलंकार छ । ४. पाशा र सुगी । ५. सुगी ।
 ६. यहाँ भावोदय अलंकार छ । ७. दमयन्तीको नजीकैमा । ८. प्यारीको निमित्तमा ।
 ९. ठूलो उपकार । १०. यहाँ भ्रान्तिमान् अलंकार छ । ११. सङ्गिनीका फौजमा । १२. रूपको
 अतिशय । १३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १४. यहाँ मीलित र सामान्य अलंकार
 छ । १५. अग्नि-यमराज-वरुणका दूतीहरूलाई । १६. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ ।
 १७. थोरै । १८. यहाँ हेतु अलंकार छ । १९. विलासपूर्वकको । २०. आलिङ्गन ।
 २१. गुरुङ्ग भई उठेका ।

उन्को मन्त्रः प्रेरित^१ त्यो गलो ता याञ्चाविषे लाज-कसूर^२ गर्छ ।
 स्वयम्बरैमा रहने तिनैको^३ त्यसलाई बाँधे वर-मात्यले^४ नै ॥७९॥^५
 नछोड् यिन्लाई, समुद्र मथ्दै श्री^६ भाइलाई^७ सुरले दिलाए ।
 फेरी मथी सागर इन्द्रलाई श्रीनिम्ति द्यौता त न कष्ट पाउन् ॥८०॥^८
 यी लोकमा श्रेष्ठ^९ छ देव-लोक, त्यस्मा पनी देव, अनी सुरेन्द्र ।
 ती प्रेमले नोकर बन्छु भन्छन् भने त दर्जा अरु के छ ठूलो ? ॥८१॥^{१०}
 उन्ले शयौ यज्ञ गरी मिलेको, पदै तिमीमा दिन माग गर्छन् ।
 स्वीकारको आखिभुईं चलाई लेऊ खुशी भै त्यहि राजपुत्री ! ॥८२॥^{११}
 मन्दाकिनी-नन्दनको^{१२} विहार, द्यौता पती माधव^{१३} देवरै र ।
 द्यौरानि-लक्ष्मी सँगि, जे छ बेस, त्यो चित्तले भैमि ! विचार राख ॥८३॥^{१४}
 'त्रिलोकको राज्यमहाँ रमाऊ' भनी तिमीमा उनि अर्थि बन्छन् ।
 त्यै-प्राप्तिमा^{१५} लौ बलिसङ्ग माने^{१६} सानू हुँदा 'वामन'^{१७} नै भनिन्छन् ॥८४॥^{१८}
 जो देवलाई तिनकाल ढोर्छ्यौ तिन्मा कृतघ्नै^{१९} हुनु योग्य हुन्न ।
 त्रिकाल आप्ना पदमा निहुने, तिन्मा खुसाऊ अञ्जरी बनाऊ ॥८५॥
 यो बोलदै कल्पलता-सुमात्य^{२०} दिंदा लिइन् स्वर्गपति-प्रसाद^{२१} ।
 छोडी नलाशा^{२२}, अरु सर्व आशा^{२३} पूरा गराइन् पनि वासनाले ॥८६॥
 भन्थिन् कुनै 'छैन विचार यस्मा' अर्की कुनै 'सङ्गि! यही छ योग्य ।
 अर्की कुनै 'स्वीकृति नै छ यस्मा माङ्गल्यको'^{२४} उत्तन खास आर्ये^{२५} ! ॥८६॥^{२६}

१. मनले प्रेरणा गरिएको । २. लाजरूप अपराध । ३. इन्द्रको । ४. वरणको मालाले
 नै । ५. यहाँ समासोक्ति र रूपक अलंकार छ । ६. लक्ष्मी । ७. उपेन्द्र (विष्णु) लाई ।
 ८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. उत्तम । १०. यहाँ सार अलंकार छ । ११. यहाँ
 हेतु अलंकार छ । १२. स्वर्गज्ञा र नन्दन वनको । १३. विष्णु । १४. यहाँ रूपक र समुच्चय
 अलंकार छ । १५. त्रिलोकको राज्यप्राप्तिमा । १६. प्रार्थना गर्ने (विष्णु) । १७. बाउन्ने ।
 १८. यहाँ काव्यलिङ्ग, समासोक्ति र दृष्टान्त अलंकार छ । १९. बैगुनी । २०. कल्पवृक्षका
 पुष्पको राम्रो माला । २१. इन्द्रको प्रसाद । २२. नलको आशा । २३. आशा र दिग्दिशा ।
 २४. शुभसूचक । २५. हे पूज्या । २६. यहाँ दीपक अलंकार छ ।

'कैलह्यै वृथा पारिन बात तिम्रा' श्रीभीमजाले यति वाक्य बोल्दा ।
 सबै खुसाए, तर दिक्क माने सुनेर-भन्नू छ^१ यहाँ विशेष^२ ॥८८॥
 'भैमी तथा दैत्य दुवै मिलेनन्' यस्तो स्वयं-चिन्तित, भूप उन्को ।
 फुटेन होला हृदयारविन्द^३ भैमी-मुखेन्दूकन^४ देखनाले ॥८९॥^५
 मुसुकले ओठहरू खुलाइ, दृक्-सूचनाले^६ सँगिनी हटाई ।
 सुरेन्द्रलाई सह-माल्य^७ ढोगदै दूतीकनै उत्तर गर्दथिन् ती^८ ॥९०॥
 इन्द्र-स्तुतीमा त्यज लौ प्रयास, त्यो वेदले जान्दछ केहि मात्र ।
 मनुष्यका हृद्विच^९ साक्षि तिन्मा म मूढको बित्ति पनी वृथा छ ॥९१॥^{१०}
 सुरेन्द्र-आज्ञाप्रति बोल्छ कस्को जिभ्रो न^{११} यो निष्ठुर बोलि दूती !
 आदेश-माला^{१२} शिरमालिएर यो नम्र-बाला^{१३} कुछ दोष^{१४} गर्छ ॥९२॥^{१५}
 फल्यो तपस्या हरिको^{१६} कृपा भै लगाउँछे यस्कन फेरि तेस्मै ।
 राम्रो फलैले त्यहि^{१७} फेरि गर्न स्वकारणैलाइ^{१८} अगाडि तान्छ ॥९३॥^{१९}
 म हर्षनिम्ती, व्रतसिद्धिनिम्ती हुन् स्वामि^{२०} नै इन्द्र भनेर भज्छु ।
 हो यति नै भिन्न^{२१}, यहाँ धरामा राजत्व-अंशी^{२२} र अदेव-देह^{२३} ॥९४॥^{२४}
 सुनें सतीका^{२५} व्रतलाइ उल्टा सुरेन्द्रमा आदर-वाक्य तिम्रा ।
 मैले अधी यो मन देवलाई सौपीन, त्यो ता नरलाइ सौपे ॥९५॥
 स्वचित्तले ती नल नै वरेमा ऐन्द्री^{२६} दया ताप दिने हुँदैन ।
 संसारको सौख्यविषे घृणाले^{२७} मुमुक्षुलाई^{२८}-सरि नै मलाई ॥९६॥^{२९}

१. सन्न बाँकी छ । २. फरक । ३. हृदयरूपी कमल । ४. दमयन्तीको मुखरूपी
 चन्द्रलाई । ५. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. आँखाको इसाराके । ७. मालाको
 साथसाथै । ८. भैमी । ९. हृदयमा । १०. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ११. हुष ।
 १२. आज्ञाको माला । १३. विनीत बालिका । १४. कसूर । १५. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार
 छ । १६. विष्णुको वा इन्द्रको । १७. नलप्राप्तिका निमित्तको तपस्या । १८. आफ्नू
 कारण तपस्यालाई । १९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २०. पति । २१. फरक ।
 २२. राजाको अंश पाएको । २३. देवताको शरीर नभएको (मनुष्य-देह भएको) ।
 २४. यहाँ हेतु अलंकार छ । २५. पतिव्रताका । २६. इन्द्रको । २७. हेलाले । २८. मुक्तिको
 चाहना गर्नलाई । २९. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

गार्हस्थ्य^१-भैं आश्रममा^२ बडाले^३ वर्षेमहाँ^४ भारतलाई^५ मान्छन् ।
 त्यहीँ म जीवेश्वरलाई^६ सेवदै सौख्यादिले मिश्रित धर्म गर्छु ॥६७॥^७
 स्वर्गस्थमा^८ भोग^९ छु; धर्म हुन्नन् यो भूमिमा भोग र धर्म हुन्छन् ।
 यज्ञादिले^{१०} देव खुशी रहन्छन्, त्रिवर्ग^{११} छोडी लिउँ केम एक ? ॥६८॥^{१२}
 त्यो स्वर्गदेखी पनि साधु^{१३} खस्छ; मर्दायहाँबाट^{१४} उ माथि^{१५} जान्छ ।
 यिन्को भविष्यत्^{१६} फलमा विचारदा केवस्त्र वा तन्तु^{१७}-सरी हवैनन् ? ॥६९॥^{१८}
 त्यो स्वर्ग, पुण्यार्जित आयुसाथै नाशिन्छ, यस्मा^{१९} जन साथ लाग्दछ ।
 को धीर इच्छा गरला विनाशी कुपथ्य^{२०}-जस्तो सुरलोकलाई ? ॥७०॥^{२१}
 यो, इन्द्रदूतीतिर आधिमात्र जवाफ सिध्याइ नृपालपुत्री ।
 कयै बोलनमाओष्ठफुरीरहेका, पद्मानना^{२२}, सङ्गिनितर्फ भन्छिन् ॥७१॥^{२३}
 अनादि^{२४} यो जीव-परम्पराको सुमाल्य-धाराबिच, ईशमा वा ।
 सबै पराधीन छ लोमजस्तो, यस्मा सखी ! प्रश्न^{२५} कुनै छ योग्य ? ॥७२॥^{२६}
 अदृष्टको^{२७} वश्य सबै जगत्मा, जान्ने पत्नी प्रश्न गरिन्छ को लौ ?
 अचेत नै त्यो छ र बोलदैन, वक्ता^{२८} त वक्त्र-श्रम^{२९} कर्मभोग्छ ॥७३॥^{३०}
 मुलायमी^{३१} गर्दछ उष्ट्र-निन्दा^{३२}, त्यो कण्टकाशी^{३३} उसलाई गर्छ ।
 मध्यस्थता ती दुइको रुचीमा योग्यै छ, यौटा उपहास^{३४} हुन्न ॥७४॥^{३५}
 दूत्युक्त^{३६} राम्रा हरिका^{३७} गुराले के हट्कलान् त्यो नर^{३८} हृद्य मेरो ।
 सखी ! त्यजी मोक्ष^{३९}, अनी त्रिवर्ग^{४०} नछोड्नेमाकिनदृष्टि दित्रौ ? ॥७५॥^{४१}

१. गृहस्थाश्रम । २. ब्रह्मचर्यादि आश्रममा । ३. मन्वादिले । ४. इलावृत्तादि खण्डका मध्यमा । ५. जम्बूद्वीपको नवमांश भारतवर्षलाई । ६. प्राणेश्वर र (पतिदेव)-लाई । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. स्वर्गमा रहनेहरूमा । ९. गरेका धर्मको भोग । १०. यज्ञादि कर्मले । ११. तीन कराको मुख । १२. यहाँ समुच्चय अलंकार छ । १३. धर्मात्मा । १४. भारतबाट । १५. स्वर्ग । १६. पछि हुने । १७. धागो । १८. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १९. भारतमा । २०. विफाईदा गर्ने चीज । २१. यहाँ उपमा अलंकार छ । २२. कमल-जस्तो मुख भएका । २३. यहाँ उपमा अलंकार छ । २४. आदि थाह नहुने (अनन्त) । २५. यो कुरा गछ्यौं वा गर्दिनौ ? मन्ने प्रश्न । २६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २७. दैवको । २८. बोल्नेवाला । २९. मुख थाक्ने काम । ३०. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ३१. गरम चीज रुचाउने । ३२. काँडा खाने ऊँटको निन्दा । ३३. काँडा खाने ऊँट । ३४. हँसी गरिने । ३५. यहाँ हेतु अलंकार छ । ३६. दूतीले कहिएको । ३७. इन्द्रका । ३८. नर-ज (र औ ल को अभेद हुन्छ) । ३९. मुक्ति । ४०. धर्म-अर्थ-काम । ४१. यहाँ विभावना र उभयन्यास अलंकार छ ।

कीरो यता, माथि त विष्णुसम्म स्वाभीष्ट^१ पाई कृतकृत्य हुन्छन् ।
 निजी निजीको रुचि भिन्नताले अद्वैश्य^२ वा द्वेष्य^३ कुनै हुँदैनन् ॥१०६॥^४
 बाटोमहाँ कूप-विपत्^५ बुझेको सद्बन्धुले^६ बन्धु^७ छ रोकन योग्य ।
 त्यो मार्ग जान्ने सँगि ! चुप्प लाग, त्यस्मा त तिओ पनि हर्ष आओस् ॥१०७॥^८
 भैमी, सखीको प्रतिकूल^९ वाक्य यसोरि पाण्डित्य भिकी, हटाई ।
 बृहस्पतीको पनि उक्ति जान्ने, साश्चर्य^{१०}, दूतीप्रति बाँकि भन्छिन् ॥१०८॥
 मनैसरीकी यम-दूति^{११} फेरी हावा हुँदी पावक-दूति^{१२} तेस्तै ।
 गङ्गासरीकी जल-राज-दूती^{१३} सबै हटाएँ मनिमित्त आए ॥१०९॥^{१४}
 हे दूति ! फेरी पनि यै^{१५} भन्यौ ता सुरेन्द्रको पाउ छ साछि यस्मा ।
 सती-व्रतैले अपराध जो भो, त्यो इन्द्रमा नै भनि शुद्ध हुन्छु ॥११०॥
 यसोरि बोल्ने अवकाश टुट्ता सुरेन्द्रदूती त गईन् अनी ता ।
 नरेशका^{१६} प्राण पसे मुटूमा^{१७} प्रमत्तमा^{१८} ज्ञानसमान बन्दै ॥१११॥^{१९}

सुरपति-वरको नै तेहि अन्तर्धिबाट
 श्रवण-पुट दुवैमा आइ, खूदै रहेको ।
 निषधजनपतीले^{२०} बालिका-प्रेम, यस्तो
 सरस, अमृत पानै गर्न पाए मजैमा ॥११२॥^{२१}
 श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णेंद्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।

-
१. आफ्नू इच्छा लागेको कुरा । २. द्वेष नगरिने । ३. द्वेष गरिने । ४. यहाँ काव्य-
 लिंग अलंकार छ । ५. पातले छोपिएको कुवामा पर्ने आपत्ति । ६. असल बन्धुले ।
 ७. थाहा नपाउने बन्धु । ८. यहाँ छेकानुप्रास, रूपक र काव्यलिंग अलंकार छ । ९. उल्टो ।
 १०. आश्चर्य मानेकी । ११. यमराजकी दूती । १२. अग्निकी दूती । १३. वरुणकी दूती ।
 १४. यहाँ हेतु र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. इन्द्रलाई वरण गर भन्ने कुरा ।
 १६. नलका । १७. हृदयमा । १८. मदले बेहोश भएको जनमा । १९. यहाँ उपमा
 अलंकार छ । २०. निषध देशका राजाले । २१. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

उस्कै 'खण्डन-खण्ड'-को सरस यो भ्राता^१, निसर्गोज्ज्वल
काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा छैटौं गयो सर्ग यो (६)

१. 'खण्डन खण्ड' मन्ने ग्रन्थको । २. भाइ ।

सप्तम सर्ग

—०२०७—

अनी^१ प्रिया-प्राप्ति^२ र खेल^३-निम्ती जो मानसेच्छा अधि अङ्कुरायो ।
 त्यो राजपुत्रीकन देखनाले फलेसरी नै नलबाट ठाने ॥ १ ॥^४
 मैले प्रियाका सब अङ्गतर्फ अनी त आनन्द-समुद्रमाथि ।
 त्यो-वाद हर्षाश्रु-परम्परामा नृपालका दृष्टि डुबे क्रमैले ॥ २ ॥^५
 यिन्ले प्रियाको रउमात्र^६ देख्ता ब्रह्मैक्यको^७ सौख्य^८ पनि त भोगे ।
 देखेपछी ता उनिलाइ पूर्ण, सुयोग्य, कामाऽद्वय-शौख्य^९ भोगे ॥ ३ ॥^{१०}
 मुखेन्दु-पीयूष^{११} मिली उनीको, ठूलो सिमाना पनि नाधि उम्ली ।
 नरेन्द्रको प्रेम-समुद्र^{१२} बढ्दा दृष्टी त उच्चस्तन-आश्रयी^{१३} भो ॥ ४ ॥^{१४}
 पिएर वक्त्रेन्दु-सुधा अडेको, स्तनान्तरैमा^{१५} अनि घुसिएको ।
 पछी भिन्नु कम्मरमा पुग्यो ता धेरै अङ्ग्यो खस्छु कि ठानि दृष्टि ॥ ५ ॥^{१६}
 प्रियाङ्ग^{१७} डुल्दो नलको सुदृष्टि घुमेर फर्की स्तनमै सुहायो ।
 तिन्मा अँध्यारो^{१८} मृगनाभि-लेप^{१९} हुँदा दिशाको^{२०} भ्रमबाट हो कि ? ॥ ६ ॥^{२१}

१. इन्द्रको दूती गणपछि । २. दमयन्तीको प्राप्ति । ३. दमयन्तीसँगको खेलवाडका निमित्त । ४. यहाँ विषम र उपमा अलंकार छ । ५. यहाँ पर्याय अलंकार छ । ६. रउको छेउ मात्र । ७. अद्वैत ब्रह्मको । ८. आनन्द । ९. मदनाद्वैतानन्द । १०. यहाँ विषम, उपमा र पर्याय अलंकार छ । ११. मुखरूपी चन्द्रको अमृत । १२. प्रेमरूपी समुद्र । १३. उच्च स्तनरूपी टापूको आश्रय लिने । १४. यहाँ इलेष, रूपक, अतिशयोक्ति र समासोक्ति अलंकार छ । १५. ठुला स्तनका अन्तरमा । १६. यहाँ रूपक र उल्लेख अलंकार छ । १७. प्यारीका अङ्गहरूमा । १८. कालो । १९. कस्तूरीको लेप । २०. दिग्दिशाको । २१. यहाँ रूपक र उल्लेख अलंकार छ ।

नितम्बचक्रभ्रमिमा^१ घुमेर ती दूतको दृष्टि लड़ेर हो वा ।
 तिन्का उरुस्तम्भ^२ दुवै अँगाली बिसाइमाच्यो चिरकालसम्म ॥ ७ ॥^३
 के वस्त्र^४ नै नेत्र^५, म नेत्र हैन ? बेनूहवस् छाति-नितम्ब-ऊरु ।
 मबाट भन्दै नल-दृष्टि^६ खास पर्दो भयो की पदमा उनीका ? ॥ ८ ॥^७
 प्यारी र उन्का सब साथिलाई आफ्नो मनोमाफिक खुब हेरी ।
 प्रमोद-आश्चर्य भरी भएको स्वचित्तले यै नरपाल भन्थे ॥ ९ ॥
 विधातृको त्यो पदमा अनङ्ग, मनोरथै वा गरियोस् त मेरो ।
 तथापि घट्ला^८ अथवा नघट्ला प्रत्यङ्ग यो अद्भुत रूप-शिल्प^९ ॥ १० ॥^{१०}
 शृङ्गार नामा, रसकी यिनी हुन्तरङ्गिणी^{११} भूधर-जा^{१२}, म ठान्छु ।
 यिन्मा जवानी भरिलो प्रवाह, अनी त उच्चस्तनता^{१३} पनी छन् ॥ ११ ॥^{१४}
 प्रत्यङ्गमा अद्भुत रूप-सीमा श्रीभीमजाको जुन यो रहन्छ ।
 त्यस्ले वपुर्व्यूह-विधान-विद्या^{१५} नयाँ रच्यो की स्मरले ? बुझिन्छ ॥ १२ ॥^{१६}
 जम्बू-नदीका सुनको हिलोले हुन् की बनेकी यिनि ता पहेली ?
 सर्वाङ्ग जोनीं पनि लौ यहाँ त अग्लो र होचो पनि क्यै बुझिन्छ ॥ १३ ॥^{१७}
 अङ्गादिले ता सब साम्यभन्दा^{१८} उत्कृष्टताका^{१९} गुण ली यिनीमा ।
 ती चीजले त्यो तुलनापनीलौ होला कि तिन्को उपमाऽपमान^{२०} ॥ १४ ॥^{२१}
 स्त्रीतीअघीका^{२२}, यिनि लाइ रत्न, ब्रह्माजिका हुन् कि तहस्त-लेख^{२३} ?
 स्त्री-सृष्टि हालै र भविष्य जो छ त्यस्लाइ जित्ने यशनिमित्त यिन्को ॥ १५ ॥^{२४}

१. नितम्बरूपी चक्रको घुम्तीमा । २. जाँघरूपी थाम । ३. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र
 समासोक्ति अलंकार छ । ४. असल रेशमी सारी । ५. नेत्रशब्दवाच्य । ६. नलको नेत्र ।
 ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. हुन सक्ता । ९. रूपको कालीगङ्गी । १०. यहाँ तद्रूपक
 र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ११. गंगाजी वा लहर फैलाउने । १२. हिमालय वा राजा
 भीमबाट जन्मेकी । १३. ठूलो गर्जन हुनु वा ठुला स्तन हुनु । १४. यहाँ अतिशयोक्ति
 रूपक, श्लेष र उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । १५. शरीर-समूह रचना गर्ने विद्या । १६. यहाँ
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. यहाँ अनुमान र उपमान अलंकार छ । १८. समानतामन्दा ।
 १९. बढी हुनाका । २०. उपमाको अपमान । २१. यहाँ प्रतीप अलंकार छ । २२. रंभा-
 उर्वशी आदि । २३. हात बसाल्ने अभ्यास । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

मुखादिबाटै शशि-आदि^१ हारे जे-जे भई ती त अतीव नाचे^२ ।
 'यही भलो हो, उपमान-दाता^३ हाम्रै प्रतिष्ठा^४ गरनेछ' ठानी ॥१६॥^५
 'देख्ते पनी यी त विमोहिका^६ छिन्' ठानेर दोषादि हटे कि यिन्मा ?
 अरुमहाँ ती अरिले^७ पिरको, गुणौघ^८ यिन्मा सुखसाथ बस्छ ॥१७॥^९
 प्रियाङ्गले रुखि भनेर छाड्यो वराटको^{१०} कान्ति, न दुर्गबाट^{११} ।
 सुवर्णाका केतकको त कान्ति धूलो भनी हो, न त घोचनाले^{१२} ॥१८॥^{१३}
 सुरेन्द्रले कामुक^{१४} भै यिनीका प्रत्यङ्गको रक्षणानिमित्त यिन्मा ।
 स्ववज्र^{१५} आभलभलको धनू^{१६} नैराखे किभूषामणि-मूर्तिधारी^{१७} ? ॥१९॥^{१८}
 यौटै सँगो चन्द्र लिने मुखैको, केशौघ^{१९} माथी शिरमै छ योग्य ।
 जस्तै शयौं चन्द्र सपत्न^{२०} धर्ने, मयूरको पिच्छ पनी त जीत्यो ॥२०॥
 मुखेन्दुले जीत गन्यो अगाडी यताउतीको जुन अन्धकार ।
 त्यै हो कि निम्नोन्नत^{२१} केश-भार लगी पछाडीतिर बाँधिएको ? ॥२१॥^{२२}
 मयूरका पिच्छ^{२३}, कचौघ^{२४} यिन्का विवाद^{२५} ली पुग्नगए, विधीले ।
 ती पिच्छलाई दिइ अर्धचन्द्र^{२६} पूजे फुलैले कि कचौघलाई ? ॥२२॥^{२७}
 केशाञ्जकारैनिरको निधार अर्धेन्दु धर्दी, यिनि अष्टमी^{२८} हुन् ।
 जस्लाई पाएर जगत्-जयार्थ कन्दर्पले सिद्धि ठुलो गन्यो लौ ॥२३॥
 कन्दर्प डढ्दा फुलको धनू जो डढेर कालो भइ शेष भो, त्यै ।
 गरे कि टुक्रा ? हरले रिसाई, हुन् आँखिभौं जो रचिए विधीले ॥२४॥^{२९}

१. चन्द्र आदि सुन्दर पदार्थहरू । २. खुशी भएर नाचे । ३. उपमा दिने कविले ।
 ४. इज्जत । ५. यहाँ विरोध अलंकार छ । ६. मोहिनी वा मूर्च्छाकारिणी । ७. शत्रु दोषले ।
 ८. शील-सौन्दर्यादि । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. राजकोशको । ११. जल दुर्ग
 हुनाले । १२. काठाले घोचनाले । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा र दीपक अलंकार छ । १४. रति-
 लम्पट । १५. आफ्नू वज्र वा हीरा । १६. इन्द्रधनु । १७. नेपथ्य रत्न-वेष्टधारी । १८. यहाँ
 अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. केशसमूह । २०. समान वा पखेटा । २१. तल र
 माथि पारिएको (घुंघुन्याइएको) । २२. यहाँ रूपक र अपहृति अलंकार छ । २३. प्वाँख ।
 २४. केशसमूह । २५. झगडा । २६. गलहत्ती वा अर्द्ध चन्द्र बुट्टा । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा र
 प्रतीप अलंकार छ । २८. कृष्णाष्टमी । २९. यहाँ अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

कन्दर्पको चाप^१ हुने, प्रियाका भूले लिए छन् धनसार-भाव^२ ।
 अदग्धको^३ रूप र हालकोमा विचारले यो छ पराक्रमी लौ ॥२५॥^४
 यिन्को मुखेन्दु बनने शशीको चिनो अनी त्यो स्मरको धनु यी ।
 लीला^५ गरी चञ्चल, बाल-भाव^६, भूरूप तिन्को लिइ जन्म पाए ॥२६॥
 कन्दर्पले जीत गयो त्रिलोक लिएर आपना तिन पुष्प-बाण ।
 'भैमी-सुदृष्टी^७ पनि' पद्म मानी बाँकी छिवाणै पनि सार्थ^८ पान्यो ॥२७॥^९
 यी कोमलाङ्गी स्मरकी छडी हुन् सुपुष्पकी, मध्य मुठीभरीकी ।
 छड्के गरीदृष्टि-शरौघ-वृष्टि^{१०}, ती हामिमा मोह^{११} पनी त गर्छिन् ॥२८॥^{१२}
 सेतो कुनाले शशिलाइ जित्ने, सपद्म^{१३}, आघूर्णित^{१४} नेत्र-पद्म ।
 यिन्को छ यिन्कैसरि, इन्द्रनीलसमान औ चञ्चल गोल-तारा^{१५} ॥२९॥^{१६}
 भैमी-सुनेत्र-द्युतिले जितेको, कर्णोत्पलैले पनि ता स्व-वक्त्र ।
 समान पाओस् त मृगी कृतार्थ बन्ली र छाड्ली निज-नेत्र खास ॥३०॥^{१७}
 केरा-गुबो-तन्तु^{१८} र नील-पद्म^{१९} छ-सात भिक्ने गरि, तेसबाट ।
 ब्रह्माजिले सार लिएर, यिन्को सुनेत्र-सौन्दर्य रचे कि ठान्छु ॥३१॥^{२०}
 यिन्का विधिले शुभ नेत्र रत्न निमेषको यन्त्र गरी प्रयोग ।
 चकोरको^{२१} नेत्र र एण-नेत्र^{२२}, सुपद्मको^{२३} सार-सुधा भिक्ने कि ? ॥३२॥^{२४}
 यीबाट आपना नयन द्वय-श्री^{२५} ऋणौ गरे की हरिणीहरूले ?
 डराउने तीसँग लौ बलैले धेरै गुना पो लिइछन् यिनीले ॥३३॥^{२६}

१. धनु । २. बहुत मजदूती वा कपूरको माच । ३. नडढेको । ४. यहाँ अतिशयोक्ति र अनुमान अलंकार छ । ५. खेला । ६. बालपना । ७. भैमीका दुइ नेत्र । ८. पंचबाण भन्ने नाम सार्थक । ९. यहाँ विषम, अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ । १०. नजररूप बाणहरूको वर्षा । ११. बेहोस । १२. यहाँ रूपक अलंकार छ । १३. परेला-सहित । १४. भजिकति खुलेको । १५. बाटुको तारा भएको । १६. यहाँ रूपक, उपमान र अन्वय अलंकार छ । १७. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्यलिंग अलंकार छ । १८. केराका गुबोको भित्र रहने सेतो छाल । १९. नील कमलको पत्र । २०. यहाँ यथासंख्य र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २१. च्याखुराको । २२. मृगनेत्र । २३. राम्रो कमलको । २४. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति, अलंकार छ । २५. दुइ नेत्रको शोभा । २६. यहाँ उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ ।

टाढा पुगेका, चपल-स्वभाव, सुगेत्र यिन्का जुधने पनी हुन् ।
 त्यो कान-कूवा-परने डरैको दौडाइमा विघ्न नहोस् त यिन्को ॥३४॥^१
 हिमर्तुमा^२ धर्मनिमित्त ठान्छु केदार^३ भज्दै मरि उत्पली की ?
 त्यैबाट जन्मिन् कुसुमेक्षणा^४ यी, जन्म्यो पनी कोरक-तुल्य^५ नेत्र ॥३५॥^६
 यिन्को छ नासा^७ तिलपुष्पतुल्य, त्रिलोक जित्ने तिन बाण हान्ने ।
 कन्दर्पले बाण दुई भरेको, सुगन्धि-निश्वास लिने, खलाती ॥३६॥^८
 बन्धूकको^९ बन्धुसमान यिन्को मुखेन्दुको सङ्गि, सँगै रहेको ।
 लाली बढाई निजलाइ ओष्ठ बालत्व^{१०} वा यौवन-सन्धि^{११} बोल्छ ॥३७॥^{१२}
 मुखेन्दुमा ओष्ठ उही सुधा-भू-बिम्ब^{१३} त होला अनुमानयोग्य ।
 या श्री बनीलो स्थलमा रहेको प्रबालमा^{१४} सम्भव हुन्छ यिन्को ॥३८॥^{१५}
 अत्यन्त रातो रहि यै छ बिम्ब, भै बिम्ब कम्ती अधरै^{१६} भनिन्छ ।
 यिन्को^{१७} महत्ता बुझ्ने नसक्ने, मनुष्यमा नामविषे भ्रमै^{१८} भो ॥३९॥^{१९}
 ती ! माझनीरै-अधरोष्ठ-भाग^{२०} यिन्का उठेका सरि शोभिदैछन् ।
 त्यो स्वप्न-संभोग^{२१} भएर मेरो दन्तक्षतैको अपराध हो कि ? ॥४०॥^{२२}
 श्रीभीमजाको अधरोष्ठमा ती विद्योपविद्या कति फुर्दैछन् लौ ?
 भनेर नै कौतुकले^{२३} विधीले रेखाहरू जाँगर ली गने कि ? ॥४१॥^{२४}
 बिहान सप्ताबिच आज मैले संभुक्त हुन् वा मधुराधरा^{२५} यी ।
 यो घेर लावण्य^{२६} भरेर ओष्ठ धर्दी उनै हुन् भनि जान्नु^{२७} के ले ? ॥४२॥^{२८}

१. यहाँ उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ । २. शिशिर ऋतुमा वा हिममा । ३. खेत वा केदारतीर्थ । ४. फूलजस्ता नेत्र मण्की । ५. कोपिका समान । ६. यहाँ श्लेष र अनुमान अलंकार छ । ७. नाक । ८. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्यलिंग अलंकार छ । ९. मध्याह्नमा फुल्ने रातो फूलको । १०. बालकपना । ११. जवानीपना । १२. यहाँ अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ । १३. अमृतका भूमिको गोलकाँक्रो नै । १४. पालुवामा । १५. यहाँ रूपक, अतिशयोक्ति, व्यतिरेक र आक्षेप अलंकारको संकर छ । १६. कम्ती । १७. यी दुइको । १८. भ्रान्ति । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा, रूपक र काव्यलिंग अलंकार छ । २०. ओठका दुइतिरका प्रदेश । २१. स्वप्नावस्थाको विलास । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. उत्कण्ठाले । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा र हेतु अलंकार छ । २५. सुन्दर ओठ मण्की । २६. सुन्दरता, नुनिलोपना । २७. जाग्रत अवस्थामा सम्झनु । २८. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ ।

भैमी सहस्रांश^१ पनी स्मितैको श्री चन्द्रमाथी त दया गरुन् लौ ।
 उल्ले त्यसैलाइ अतीव पूजी स्व-कौमुदीको^२ जनु सार्थ गर्नन् ॥४३॥^३
 चन्द्रांशु जित्ने र घनै^४ यिनीका तेछ्छापरेका मुख-चन्द्रिकाले ।
 अग्नी-पछ्छीका^५ बुँद धेरबाट^६ दन्तावली-द्वन्द्व^७ भएसरी छ ॥४४॥^८
 महेन्द्रकाष्ठाऽऽगत-राग^९ गर्दी, उपासिएकी^{१०} द्विज^{११} ती सबैले ।
 यिन्लाइ मेरो विरहार्ति-मूर्च्छा-रात्री-पछ्छीकी^{१२} मत ठान्छु-सन्ध्या ॥४५॥^{१३}
 राजा हुँदा ती द्विज-पंक्तिमा नै, धर्छन् पनी श्रोत्रियको^{१४} विलास^{१५}
 उद्वेग-रागादि^{१६} मलेर साफ यो चार हुन् मुक्त^{१७} भनेर ठान्छु ॥४६॥^{१८}
 शिरीषको फूलसमान यिन्का मुलायमी अङ्ग रची विधिले ।
 सुकीर्ति पाई मृदु-सूस्तिर्तर्फ, गरे कि साङ्गे मृदु-वाक्यमा^{१९} नै ॥४७॥^{२०}
 आम्नादिको पुष्पफलादि खाने त्यो कोइली नाम हुने द्विजैले^{२१} ।
 पढ्यो कि यिन्को मुखचन्द्रबाट कन्दर्पको अद्वयवादि-सूक्ति^{२२} ? ॥४८॥^{२३}
 सरोजको^{२४} आश्रयमा रहेकी, लक्ष्मी, सपत्नीकन जितनलाई ।
 सरोज जित्ने मुखचन्द्र यिन्को सरस्वतीले परिछन् कि वास ? ॥४९॥^{२५}
 यिन्को गलोमा बहुतै सिपालु, सरस्वती वाद्य^{२६} बजाइ बस्थिन् ।
 वाणी बनी त्यै, मुखमा यिनीको, श्रोता सबै ठान्छु सुधासमान ॥५०॥^{२७}
 रचीसकेमा विधिले यिनीको हेरे उठार्छि मुख की ? म ठान्छु ।
 च्यूडोमहाँ अङ्गुलि-चिह्नजस्तै केही गहीरो भइ शोभिदैछ ॥५१॥^{२८}

१. हजार अंशको एक अंश । २. आफ्नू चन्द्रिकाको । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. अति खँदिला वा मेघरूप । ५. अगाडिका र पछाडिका । ६. अगाडिका थोरै बुँद र पछाडिका धेरै बुँदबाट । ७. दुवैतिरका दन्तपंक्ति । ८. यहाँ अतिशयोक्ति, उपमा र रूपक अलंकार छ । ९. पूर्वदिशाको कालिमा र अनुराग । १०. उपासना गरिएको वा नजीकै रहिएको । ११. ब्राह्मणादि वा दन्त । १२. विद्योगवाट उत्पन्न हुने पीडाको मूर्च्छारूप रात्रीको पछाडि आउने प्रातःकालको । १३. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । १४. वैदिकको । १५. उज्ज्वलता । १६. सुपारी, पानको दाग इत्यादि वा रीस-राग इत्यादि । १७. मोती वा मुक्ति मएका । १८. यहाँ श्लेष र समासोक्ति अलंकार छ । १९. नरम बोलीमा । २०. यहाँ अतिशयोक्ति र परिसंख्या अलंकार छ । २१. ब्राह्मण वा पक्षीले । २२. भैमीको वचनरूप कुनै अपूर्व उपनिषद् । २३. यहाँ रूपक, व्यतिरेक र समासोक्ति अलंकार छ । २४. कमलको । २५. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ । २६. वीणा । २७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २८. यहाँ अनुमान र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

बनेर भैमी-मुख चन्द्रमा त्यो भो राहुको त्रास हटेर सौखी ।
 त्यस्कै शिशू^१ रक्तिम-अंशु-संघ^२ बिम्बोष्ठ-लीला^३ धरदैछ उन्को ॥५२॥^४
 पूरा यिनीका मुखको यशैले पूर्णेन्दुलाई नजितोस् कसोरी ?
 जस्को तृतीयांश निधारले नै भूचिह्न^५ अर्धेन्दु^६ धरी लिदैछ ॥५३॥^७
 रचे विधीले मुख-पद्म यिन्को सम्राट नै पद्महरू सबैमा ।
 गर्छन् यसैले यिनकै मुसेवा ती नेत्र-नामा^८ अरविन्दराज^९ ॥५४॥^{१०}
 पद्मेन्दुले^{११} न्यास^{१२} गरे स्वलक्ष्मी^{१३} रात्री-दिवामा शशि-सूर्यबाट ।
 डराइ यिन्कै मुखमा, दुवैको^{१४} श्री हुन्न, यिन्मा त सधैं छ लक्ष्मी ॥५५॥^{१५}
 स्व-मित्र^{१६} ऐना, जल बाबु^{१७}, सङ्ग यिन्को मुखश्री-प्रतिबिम्बमात्र ।
 मागेर धर्छन् कहिलेकहीं^{१८} नै त्यो मागिएको चिज चन्द्र-पद्म^{१९} ॥५६॥^{२०}
 ती उत्पलीले^{२१} गरि भृङ्ग-नेत्र^{२२}, सरोजकै हातहरू बढाई ।
 श्री सूर्यसङ्गै जल-केलि^{२३}-निम्ती माग्छन् मुखश्री यिनिको म ठान्छु ॥५७॥^{२४}
 यो लाल, कुंकुं घसिने मुखैले जितो सदा सेखि लिने शशी त्यो ।
 हो की रहेको अभिसम्म बद्ध^{२५} घुमाउरो मण्डल-रज्जुमित्र^{२६} ? ॥५८॥^{२७}
 मैहँपिछे औंसिमहाँ विधीले शयौं कला नष्ट गरी शशोका ।
 शोभा नटुट्ने, यिनको मुखेन्दु^{२८} राखे कि यौटै गरि शेष^{२९} ? ठान्छु ॥५९॥^{३०}
 कपोल-पत्री-मकरी^{३१} ध्वजा र भ्रू नै जगत्को विजयी धनू ली ।
 रक्तोष्ठ-नामा^{३२} मधु^{३३} मित्र सङ्गै कन्दर्प यिनमै रतिसाथ^{३४} बस्छ ॥६०॥^{३५}

१. बालक । २. राता किरणहरूको समुदाय । ३. झोल ओठको लीला । ४. यहाँ अतिशयोक्ति, व्यतिरेक र रूपक अलंकार छ । ५. आँखीभुईरूप कलंक । ६. अर्धचन्द्र । ७. यहाँ प्रतीप र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ८. नेत्र नाम मण्डक । ९. कमलका राजा । १०. यहाँ अतिशयोक्ति, समासोक्ति र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ११. कमल र चन्द्रमाले । १२. राख्नु । १३. आफ्नू शोभा । १४. कमल र चन्द्रको । १५. यहाँ अतिशयोक्ति, समासोक्ति, व्यतिरेक र यथासंख्य अलंकार छ । १६. बाटुको र उज्ज्वल हुनाले आफ्नू मित्र । १७. पानीमा उत्पन्न हुने हुनाले पिता । १८. रातमा चन्द्रले र दिनमा कमलले । १९. चन्द्रमा र कमल । २०. यहाँ अतिशयोक्ति, यथासंख्य, समासोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. कमलिनीले । २२. अमरारूप आँखा । २३. जलविहार । २४. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ । २५. बाँधिपको । २६. घेरारूपी ढोरीमित्र । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा र समासोक्ति रूपक अलंकार छ । २८. मुखरूप चन्द्र । २९. बाँकी । ३०. यहाँ अतिशयोक्ति, व्यतिरेक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३१. गालाको छाप मकरी । ३२. लाल ओठ नामका । ३३. वसन्त । ३४. प्रेम वा कामदेवकी स्त्री रतिका साथ । ३५. यहाँ अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ ।

वियोगको अश्रु र नेत्र-पद्म, पानीय औ पुष्पसँगै अपूप^१ ।
 हुन् कान यिन्का रति कामनिम्ती नैवेद्य नै की विधिले रचेका ? ॥६१॥^२
 शास्त्रौघ-निष्यन्द-सुधा-प्रवाह^३ बाङ्गो लिदै मार्ग जहाँ पस्यो यो ।
 यिन्को त्यही कानमहाँ प्रणाली-रेखा^४ दगुर्दो छ पुवालनेर ॥६२॥^५
 यिन्का श्रुतीले^६ गरि अंश आधी अट्टार विद्या त धरी लिएछन् ।
 करान्तिमा उद्धृत^७ निम्न^८ रेखा गन्तीसरी लौ नउकै छ अङ्क ॥६३॥^९
 बिनाश्रमैले स्मरले जित्यो की ठान्छु म ती कर्णलता^{१०}-स्वरूप ।
 बलिष्ठ, पाश-द्वयले^{११} अकेलो पाशो हुने, देव जलेशलाई^{१२} ? ॥६४॥^{१३}
 चतुर्भुजी बाबु^{१४} हुँदा उजस्तै कन्दर्पले रूप लिनु ठिकै छ ।
 यिन्का दुवै भूत्यसका धनूका हुन् कान लामा कि त बाँस-ताँदा^{१५} ? ॥६५॥^{१६}
 कृकाटिका-युक्त^{१७} र हार-शोभी, अत्यन्त सौन्दर्य पनी लिएको ।
 पूर्वाङ्ग^{१८} नै भलभल पारने यो ग्रीवा^{१९} अनौठा यिनको छ खास ॥६६॥
 कवित्व, गान, प्रियवाक्य, सत्य यिन्को गलोमा विधिले रचेछन् ।
 रेखा तिनोटा पनिचारतिन्को स्थानार्थ^{२०} सीमा गरिए कि उन्ले ? ॥६७॥^{२१}
 भैमी-द्विबाहू^{२२} त जितुन् मृणाल^{२३} यो जीतमा विस्मय^{२४} केहि छैन ।
 त्यो हारनेको पनि अन्तरात्मा देखिन्न दुःखी यहि नै छ चित्र^{२५} ॥६८॥^{२६}
 सुलक्षणी नाभि हुने, यिनीका बाहू मूढूले जितदा मृणाल ।
 कालो-हिलो दुर्यश-मूर्तिमा नै हो की डुबेको मलिनु बनेर ? ॥६९॥

१. मलपूवा । २. यहाँ रूपक, अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. शास्त्रसमूहका सार-
 मागरूप अमृत-प्रवाह । ४. सानु नालिकाजस्तो धर्को । ५. यहाँ अपहृति र उपमा अलंकार
 छ । ६. कानले । ७. देखाइएको । ८. तल्लो । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. कानरूप
 लहरा । ११. दुइ पाशोले । १२. चरुणलाई । १३. यहाँ अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १४. पिता (श्रीकृष्ण) । १५. बाँसका डोरा । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १७. रुद्रघंटी भएको । १८. माथिल्लो अंग । १९. घाँटी । २०. ठाउँको निमित्त । २१. यहाँ
 अपहृति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. भैमीका दुइ हातको । २३. कमलनाललाई ।
 २४. आश्चर्य । २५. आश्चर्य । २६. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ ।

पंचाङ्गुलीमा नख-रक्तिमाको छलाइले पद्मधनूसरीको ।
 प्रिया-करैमा स्मर-पंचबाण सुवर्णवक्त्रै^१ छ विशुद्ध-पर्व^२ ॥७०॥^३
 जो पल्लवैले^४ यिनका करैको स्पर्धा गरी बालपना जनायो ।
 'बिम्बोष्ठतुल्यै छु' भने त फेरी कसो न होला उ त लौ प्रवाल^५ ? ॥७१॥^६
 'तिम्रो यही पाणि-बनाउनामा हो लेख-अभ्यास सरोज-सृष्टि^७ ।
 विधातुले यै भनियो कि यिन्मा सुपद्म-रेखा^८ करमा रचेर ? ॥७२॥^९
 अगाडि देख्छू यिनि नर्मदाका^{१०} हुन् की दुवै बाहुलता मृणाल ?
 स्मरोष्मले^{११} बाल्य-जलै^{१२} सुकेकाहुन् द्वीप^{१३} दोटा स्तन की उठेका ? ॥७३॥^{१४}
 उच्चा यिनीका स्तनतुल्य वन खस्ने उ ताडी-फल योग्य छैन ।
 न ताछ्छु उच्चो रुख-आश्रिणको, यस्ले किती^{१५} ता स्वत^{१६} नै उचा छन् ॥७४॥^{१७}
 यिन्का स्तन-स्पर्धि^{१८} हुँदा घडा नै दृष्टान्त भो शास्त्रमहाँ प्रसिद्ध ।
 त्यै शिल्पले नै मणिकादि-कारी^{१९} भो ख्यातनामा^{२०} पनि कुम्भकार^{२१} ॥७५॥^{२२}
 पानीयका बूँदसरी सफा ती मोतीहरूका लुम लड्किएको ।
 पयोधरैमा^{२३} मणिहारको^{२४} त्यो अपूर्व लाली पनि झल्कँदैछ ॥७६॥^{२५}
 ती पद्मलाई मुकुल्याउने, यो हो चन्द्रबिम्बै मुख लौ यिनीको^{२६} ।
 आश्चर्य यै भो स्तन-कोक-युग्म^{२७} बिछोड कत्ती पनि पाउँदैन ॥७७॥^{२८}
 यिन्का स्तनैले गजगरुडको श्री हरिन्छ उसले यिनको हरिन्न ।
 डराइ मोती उसले^{२९} त छिप्छ, यिन्ले^{३०} त मोती गहना लगाए ॥७८॥^{३१}

१. सुनको मुख भएको । २. जोनी र आँखला सफा भएको । ३. यहाँ अपहृति अलंकार छ । ४. पालुवाले । ५. सारै नै बालक वा मलुवा । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा र समासोक्ति अलंकार छ । ७. कमलको सृष्टि । ८. राम्रो कमल-रेखा । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. नर्मदा नदी वा देख्नाले नै आनन्ददात्रीका । ११. कामदेव वा तरुणताको गर्मीले । १२. बालकपनारूपी पानी । १३. टापू (थुम्का) । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । १५. स्तन । १६. आपसे आप । १७. यहाँ काव्यलिंग, विरोध र समासोक्ति अलंकार छ । १८. स्तनसँग जोरी खोज्ने । १९. साना भुँड्काहरू बनाउने । २०. प्रसिद्ध नाम भएको । २१. घडा बनाउने (कुम्हाले) । २२. यहाँ रूपक, अतिशयोक्ति, काव्यलिंग र अपहृति अलंकार छ । २३. मैमीका स्तनमा वा मेघमा । २४. लालमणिका हारको । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । २६. दमयन्तीको । २७. स्तनरूपी पखेवाका जोडो । २८. यहाँ विशेषोक्ति, रूपक र विरोधमास अलंकार छ । २९. हात्तीले । ३०. स्तनले । ३१. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ ।

सुरेन्द्र अर्थी स्तनका खड़ा छन् पाक्ने सबै श्रीफलले^१ कदाचित् ।
 यिनी स्तनैको तुलना गरोस् लौ यस्को त कौडीजति मूल्य हुन्न ॥७६॥^२
 श्री चन्दनाक्त^३ स्तनमा यिनीका, जवानका मानस^४ नै लडेर^५ ।
 हारावली-रत्नमयूख-धारास्वरूप^६, रेखाहरू^७ शोभिदैछन् ॥८०॥^८
 माभैमहाँ भै पनि पेट सानु गरिन्न लौ आक्रमण वलीले^९ ।
 सर्वाङ्गशुद्धा यिनि भीम-भूमा^{१०} अनङ्गको राज्य बढ्यो, छ चित्र ॥८१॥^{११}
 यिन्को अती सानु गरेर मध्य^{१२}, सुन्दरांशै न लिउन् त धाता ।
 जवानिमा सुन्दर भीमजाका केले स्तनै यी दुइ सिर्जदा हुन् ? ॥८२॥^{१३}
 'गौरी सरी यी सुभंगा^{१४}, पतीले पूर्णि पनी अर्धतनू-समस्या^{१५} ।
 भनेर हो की विधिले बिचैमा रोमावली-नीलिम^{१६} सूत्र^{१७} राखे ॥८३॥^{१८}
 रोमावली-रज्जु^{१९}, उरोज-कुम्भ^{२०}, त्यो नाभि-कूवा गहिरो पुगेर ।
 मद्दृष्टि-तृष्णा^{२१} शम नै हुँदो हो तिन्लाइ छोप्ने कपडा नहोस् त ॥८४॥^{२२}
 खमारिको^{२३} डोवसमान नाभि, साङ्गो छिनेको सरि लोम धर्दी ।
 प्रस्वापनिम्ती^{२४} कुच-वप्र^{२५} गर्दी, हुन् काम-मत्त-द्विपको^{२६} थलो यी ॥८५॥^{२७}
 रोमावली-भू-फलरूप आफ्ना ताँदो धनू-बाण विभिन्न^{२८} ठाउँ ।
 माभो-ललाटै-शिरमा रहेका यिन्ले विजेता^{२९} स्मर भो, छ चित्र ॥८६॥
 छन् बाणपुष्पै स्तन-शोभमान^{३०}, छन् आँखिभौंनै धनु भाल-शोभी ।
 ताँदो छ रोमावलि मध्य-शोभी^{३१}, रतीश^{३२} यिन्ले पनि जित्छ विश्व ॥८७॥

१. बेलको दाना । २. यहाँ श्लेष र समासोक्ति अलंकार छ । ३. श्रीखण्ड चन्दनको मिजेको । ४. अन्तस्करण । ५. पछारिपर । ६. हारका रत्नकिरणका आकाररूप । ७. चिह्न-हरू । ८. यहाँ समासोक्ति, अपहृति र उत्प्रेक्षा, अलंकार छ । ९. त्रिवली वा बलियोले । १०. दमयन्तीमा । ११. यहाँ समासोक्ति र विरोध अलंकार छ । १२. कटिप्रदेश । १३. यहाँ अनुमान अलंकार छ । १४. सौभाग्यवती । १५. आधा शरीरको समस्या । १६. रोमपंक्तिरूप नीलो । १७. धागो । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १९. रोमपंक्तिरूपी डोरी । २०. स्तनरूपी घड़ा । २१. मेरा आँखाको तिर्खा । २२. यहाँ रूपक अलंकार छ । २३. हात्ती बाँध्ने थाम । २४. सुन्नका निमित्त । २५. उच्चस्तनरूप पर्खाल । २६. कामदेवरूप मत्ता हात्तीको । २७. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ । २८. बेग्ला-बेग्लै । २९. जितार । ३०. स्तनमा रहेका । ३१. माक्ष पेटमा रहेको । ३२. कामदेव ।

हो चुलिमा लौ यिनले गुँथेका मल्लीहरूको^१ प्रतिबिम्बबाट ।
 राम्रो सुनौला-पिठ-पाटिमा^२ नै स्मर-प्रशस्ती रजताक्षरा^३ यो ॥८८॥^४
 सुदर्शनी चक्र लिई पिताले^५ जगत् जितेको रणाका गुनेर ।
 नितम्ब-दुर्दर्शन-चक्रबाट^६ कन्दर्प^७ चाहन्छ कि विश्व जित्ने ? ॥८९॥^८
 धर्छिन् कि भैमी कुचकुम्भ-कर्ता^९, तारुण्यको^{१०} योसहकारि-चक्र^{११} ?
 रोमावली दण्ड, नितम्ब चक्र, सौन्दर्य पानी, गुण^{१२} शीलले नै ॥९०॥^{१३}
 यिन्को कुनै अङ्गविशेषले^{१४} ता जितेछ की पिप्पलपत्रलाई ?
 नहोस् त यो लौ अरु पातभन्दा धरैजसो काँप्छ डराइ होला ॥९१॥^{१५}
 भ्रू चित्रलेखा^{१६} छ, तिलोत्तमा^{१७} छ नासा, छ रम्भा^{१८} पनि ऊरु-सृष्टि^{१९} ।
 तस्मात् यिनी एउटि हेरिएमा पुछिन् अनेकाप्सरहेर्न इच्छा ॥९२॥^{२०}
 रम्भा पनी जान्दिन थाम मै हूँ, अरु न ता जान्दछ ऊरु मै हूँ ।
 ऊरु-भ्रमैले^{२१} निजमाथि^{२२} रम्भा पत्रादि^{२३} राखेर बुझाउँदोछ ॥९३॥^{२४}
 शिरै उँधो पारि, गरी तपस्या, निःसारको भाव बुझाइ आफ्नू ।
 जडत्व^{२५} ठूलो पनि लौ हटाओस् रम्भा त होला अनि ऊरुतुल्य ॥९४॥^{२६}
 श्रीभीमजाको दुइ ऊरुले नै गजेन्द्रको सूँढ पनी जित्यो लौ ।
 यस्ले करी^{२७} कुराडलना^{२८} छलैले लजाइ आफ्नू मुखलाई छोप्छ ॥९५॥^{२९}
 यिन्मा मुनीको पनि मोह ठान्छु महान् भृगू^{३०} छन् कुचशैल-सेवी^{३१}
 ना नारदानन्दि^{३२} मुखै छे, व्यास-श्रितोरु^{३३} छन् भारतसर्गयोग्य^{३४} ॥९६॥^{३५}

१. फुलेका कदमका फूलहरूको । २. पहुँचो पिठिउँरूपी पाटीमा । ३. चाँदीका अक्षर भएको । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा, अपहृति र रूपक अलंकार छ । ५. पिता श्रीकृष्णले । ६. नितम्बरूप देख्न नसकिने चक्रद्वारा । ७. अनिरुद्ध । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा र व्यतिरेक अलंकार छ । ९. स्तनरूप घडा बनाउने । १०. जवानीको । ११. सहकारि-कारणको समूह । १२. बागो । १३. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । १४. विशेष अङ्ग (योनि)-छे । १५. यहाँ अनुमान अलंकार छ । १६. विचित्र रचनाको वा यही नामकी अप्सरा । १७. तिलपुष्पभन्दा राम्रो वा त्यही नामकी अप्सरा । १८. केराको थाम वा अप्सरा । १९. तिघ्राको सिर्जना । २०. यहाँ रूपक, श्लेष, अतिशयोक्ति र विरोधाभास अलंकार छ । २१. तिघ्राको आन्तिङ्ग । २२. आफ्नो माथितिर वा आफूमा । २३. पातहरू वा विरोधपत्रहरू । २४. यहाँ अतिशयोक्ति, आन्तिमान् र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. जडभाव वा चोसोपना । २६. यहाँ उत्पाद्य उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २७. धती । २८. सूँढ घुमाउने । २९. यहाँ अपहृति र समासोक्ति अलंकार छ । ३०. ऋषि वा भीर । ३१. स्तनरूप पर्वताश्रयी । ३२. नारदलाई आनन्द लाउने र बत्तीस दाँत शोभा गराउने । ३३. व्यासजी वा विस्तारले आश्रित । ३४. महाभारतको निर्माणमा कुशल वा अति राम्रो रति-निर्माणमा योग्य । ३५. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ ।

जङ्घामहाँ पीवरता^१ यिनीको वृक्षाधिरूढ-क्रम^२ बुभुदछन् कि ?
 गरी भ्रमी-भङ्गि^३ र अङ्गछोप्ती सारी^४ लतावेष्टित^५ नै पनी कि ? ॥६७॥^६
 अरुन्धती, कामपुरन्धि^७, लक्ष्मी, सुरेन्द्रपत्नी^८, नउ-अम्बिकामा ।^९
 चतुर्दशी^{१०} हुन् यि, अदृश्य-सिद्धि^{११} गुल्फद्वयीले^{१२} लिनु योग्य नै हो । ६८॥^{१३}
 राम्रा यिनीका पदको अपेक्षा अतीव सानू लवभाव^{१४} भज्ने ।
 भ्रवालको^{१५} लौ त्यसले भयो की ठान्छौ यही 'पल्लव' शब्द-सिद्धि ॥६९॥^{१६}
 जगद्वधूका शिरमा यिनीले राम्री हुनाले पदपद्म^{१७} राखिन् ।
 त्यो, लाल सिन्दूर-धुलो सरेर प्रवालभन्दा बढि नै छ लाल ॥१००॥^{१८}
 श्रीले^{१९} सबै स्त्रीगुणाले जितेकी, यिन्को पदै धातृजिबाट मागिन् ।
 छलेर तिल्ले^{२०}, उनि लाल बन्दै, रातो अती, त्यै पदमा रहन्छिन् ॥१०१॥^{२१}
 यिन्का गतीले गजराज जित्ने, विशुद्ध-पाष्णी^{२२}, चरणाब्ज-राज ।
 माथा नुहेका कुन भूपबाट सुसार आफ्नो लिन चाह गर्छन् ? ॥१०२॥^{२३}
 यौटै म छू तुल्य-जितार भन्ने कर्णाक्षि-दन्तच्छद-पाद-पाणि ।
 यिन्का^{२४} घमन्डीपनले रिसाई दोस्तो^{२५} रचे लौ विधिले यहीं नै ॥१०३॥^{२६}
 तुषार-निःशेषित-पद्म-सृष्टि^{२७} फेरी पनी चाह लिने विधीको ।
 यिन्का मुखाङ्गी कर-पाँवमा^{२८} नै भिच्चाछ लौ माघुकरीसमान^{२९} ॥१०४॥^{३०}
 स्मरार्त^{३१} राजा जति दिग्दिशाका
 पाऊ-पिछाखातिर आउनेछन् ।

१. मोटो पनाले । २. वृक्षको फेद सानो र माथि फराकिलो हुने सिलसिला वा आलिङ्गन-विशेष । ३. घुमेर बेहने चाल । ४. सारीले । ५. लहराको बेहाइ वा आलिङ्गन-विशेष । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । ७. रती । ८. इन्द्राणी । ९. ब्राह्मी आदि ७ र गौरी सरस्वतीहरू १२-मा । १०. चौथी वा चतुर्दशी तिथि । ११. अदृश्य विद्याको सिद्धि गर्ने । १२. मित्र दुवैको गोलो गाछी हुइले । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. लेश । १५. पालु-वाको । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १७. पाउरूप कमल । १८. यहाँ छेकानुप्रास र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १९. लक्ष्मी वा शोभाले । २०. ब्रह्माले । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. सफा कुर्कुच्चा भएका वा पृष्ठशत्रु नभएका । २३. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । २४. कर्णादिको । २५. प्रतिद्वन्द्वी । २६. यहाँ अनन्वयोपमा अलंकार छ । २७. हिउँले निःशेष पारेको कमलको सृष्टि । २८. मुख-पाउ-हात । २९. पाँच घरमा माग्ने संन्यासीको भिक्षासमान । ३०. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३१. कामपीडित ।

हुई पदैमा विधिले त्यती नै
सृष्टी गरे अङ्गलिरूप रेखा^१ ॥१०५॥^२

गरे विधीले नख-भाव बन्ने
श्रीचन्द्रको योग्य-दशत्व^३ यस्तो ।
नहीं त भैमी-चरणाब्ज-राग
सौभाग्यको भाग्य कसोरि हुन्थ्यो ? ॥१०६॥^४

कीर्ती, करङ्गूठ नखै र वक्त्र
पूर्णेन्दु नै चार धरिन्छ जस्ले ।
त्यस्ती यिनीमा किन वासनिम्ति
कला चतुःषष्ठि^५ पनी नआओस् ? ॥१०७॥^६

पैट्लो^७ विधीले अतिविश्व^८ सर्जे
त्यस्मा पनी यौवनले बढायो ।
वैदग्ध्य-शिक्षा^९ स्मरले गरेर
पुग्दीभइन् वाक्पथ-पारमा^{१०} यी ॥१०८॥^{११}

हरिण-रमणी नेत्रा^{१२} भैमी प्रियाप्रति भूपले^{१३}
गरि चिकुरदेखी^{१४} राओ यो नखावधि^{१५} वर्णन ।
अब मन तन्यो चित्राम्बुधी^{१६}, खुस चित्त भै
प्रकट हुन भैमी-साथी^{१७} सङ्ग, भाव^{१८} लिए पनी ॥१०९॥

१. गणनाको धर्का । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. योग्य अवस्थाको भाव वा दश संख्याको औचित्य । ४. यहाँ अनुमान र अपह्नुति अलंकार छ । ५. चौसठ्ठी । ६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ७. प्रथम । ८. त्रिलोकलाई जित्ने । ९. सब कार्यमा चतुरताको शिक्षा । १०. वर्णनीय मार्गको पट्टो पारमा । ११. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. मृगीका जस्ता लामा नजर भएकी । १३. राजा बल्लले । १४. केशदेखी । १५. पाउको नङसम्म । १६. आश्चर्यरूप समुद्र । १७. दमयन्ती र उनका सङ्गिनीसँग । १८. मनमा इच्छा ।

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 उसकै 'गौडनृप-प्रशस्ति-रचना'-भ्राता' छ यो सुन्दर
 काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा सातौं गयो सर्ग यो (७)

१. गौडदेशका राजवंशको प्रशस्ति रचनाको माइ ।

अष्टम सर्ग

—०००—

आश्चर्यले नेत्र नचिम्लने र रोमाञ्च धर्ने युवलाइ^१ खास ।
श्रीभीमपुत्री र सखी सवैले सुदृष्टिले छक्क परेर हेरे ॥ १ ॥^२
कहाँतकै दैवत-सिद्धि^३ सारा यिन्लाइ रोक्नाकन हुन् समर्थ ?
परालले छोपिदिए पनी लौ प्रकाशमा आउँछ इन्नु-डिम्भ^४ ॥ २ ॥^५
भैमीच्छु^६ यी नैषधको सुदृष्टि-ज्योती जहाँसम्म कुना^७ पुगेन ।
अनङ्गले भट्पट भीमजाको प्रत्यङ्गमा बाणहरू घुसायो ॥ ३ ॥^८
छोडी क्रम त्यो स्मरले दुवैको गन्यो वशै विक्रम-शक्तिले^९ नै ।
आधा नगर्दै, शर हानि आफ्नो वैषम्य^{१०} उस्ले त कुनै गरेन ॥ ४ ॥^{११}
तिन्मा 'नलै हुन्' भनि ती^{१२} खुसाइन्, 'कहाँयहाँती'^{१३} ?' भनि दिक्क मानिन् ।
यिन्मा भयो चञ्चल भूप-चित्त^{१४}, अनी 'म हूँ दूत' भनेर फर्क्यो ॥ ५ ॥
कुनै लजाइन् नललाइ देखी, कुनै त तत्कान्तिविषे रमाइन् ।
उन्लाइ ठान्थिन् स्मर, कोहिकन्या, अर्की त कामातुर खासबन्धिन् ॥ ६ ॥^{१५}

१. तरुणा पुरुषलाई । २. यहाँ मावोदय अलंकार छ । ३. देवताले दिएको अन्तर्धि-
सिद्धि । ४. उखुको आँकुरा । ५. यहाँ दृष्टान्त र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ६. भैमीलाई
चाहना गर्ने । ७. छेउ । ८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. पराक्रमरूप सामर्थ्यले वा
पक्षिको आहारा लिने सामर्थ्यले । १०. भेदभाव । ११. यहाँ अतिशयोक्ति र विरोधाभास
अलंकार छ । १२. दमयन्ती । १३. नल । १४. नलको मन । १५. यहाँ मावोदय र
जाति अलंकार छ ।

'को हौ ? कहाँबाट ?' भनेर सोध्न अधृष्टताले गरदा सकेनन् ।
 लज्जा उठी, उत्थिति^१ चाहँदीभैँ निजासनीबाट उठे कृशाङ्गी^२ ॥ ७ ॥^३
 श्रीभीमजाले उनलाई देख्ता कुनै^४ महानन्दसमेत पाइन् ।
 त्यो मेघको वर्षण-काल पाई बाढी ठुलो वेगसरी नदीले ॥ ८ ॥^५
 सुदृष्टि पैल्ले जुन अङ्गमा गो, त्यहीं रही अन्त कतै न जान्थ्यो ।
 निमेषले^६ बीचमहाँ टुटाई यिन्मा नदेओस् यदि बुद्धिधारा^७ ॥ ९ ॥^८
 पैल्ले यिनीले जुन अङ्ग देखिन् त्यै हर्षले अन्य कुनै नदेखिन् ।
 अनी अरु अङ्ग त देखदामा त्यो सम्भिनन् जो अधिबाट देखिन् ॥ १० ॥^९
 स्वभावले चञ्चल दृष्टि यिन्की एकाङ्ग छोडी अरुमा पुगेकी ।
 दुवै लिने लोभ गरेर धेर बढ्नु र हट्नु गरदै रहन्थी ॥ ११ ॥
 त्यो हेरिएको र नहेरिएको शुभाङ्ग हेरी उनको, खुसी भै ।
 समान आनन्द हुँदा दुवैमा विदर्भजाले न त भेद मानिन् ॥ १२ ॥^{१०}
 मिहीं, घनू, नैषध-केश^{११}, पाशो परेर निष्पन्द^{१२} हुने, चरी त्यो ।
 श्रीभीमजा-लोचन-खञ्जनीले^{१३} त्यो बन्धनै तोड्न कसै सकीन ॥ १३ ॥^{१४}
 दमस्वसाको^{१५} नयनाब्जले त नरेन्द्रको त्यो मुख-पाणि-पद्म ।
 स्वबन्धुको साथ सुयोग पाई छोडेन धेरैतक बन्धुभाव ॥ १४ ॥^{१६}
 तत्काल आनन्दमयी हुँदी र ठूलो अनिर्वाच्य बढाइ मोह ।
 ती मुक्त-संसारि-दशा^{१७} दुवैको स्वादिष्ट^{१८} मीठोरस भोग गर्थिन् ॥ १५ ॥^{१९}

१. उठ्नु । २. पातलीहरू । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. अनिर्वचनीय ।
 ५. यहाँ उपमा अलंकार छ । ६. चिम्लनुले । ७. नयाँ-नयाँ बुद्धि । ८. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । ९. यहाँ विशेषोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. यहाँ अतिशयोक्ति
 र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ११. नलको कपाल । १२. निश्चल । १३. दमयन्तीका दुइ
 नेत्ररूप खञ्जनी (चरी)-ले । १४. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । १५. दमयन्तीको ।
 १६. यहाँ रूपक र समासोक्ति अलंकार छ । १७. मुक्त र संसारी अवस्था । १८. स्वादिको ।
 १९. यहाँ भावोदय र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

विधातृले खूद सुरेन्द्रलाई गरेनथे नैषध-रूपि^१ दूत ।
 तीतर्फं यिन्को^२ अगुराग होला, कलङ्किनी^३ यी नबनून् भनेर ॥१६॥^४
 पापैमहाँ दौड्छ त, को मुनीको सुकर्ममा मानस लागला लौ ।
 सद्भक्तको^५ दूषित^६ चित्तलाई रोक्छन् दयावान् परमेश्वरैले ॥१७॥^७
 लज्जावती^८ हुन् तर काम-मत्ता न चुप्प लागिन् भुठ देखदा यी ।
 त्यस्तै सचैमा पनि मौन छोडिन्, छ मुग्धमा^९ के सच-भूठ याद ? ॥१८॥^{१०}
 डराइले मौन सखी भएमा अली-अली गद्गदको स्वरैले ।
 व्यर्थ हुँदा यत्न त भाव छिप्न उन्लाइ^{११} भन्छिन् खुद् ती^{१२} नुहेर ॥१९॥^{१३}
 विधिज्ञले^{१४} पाहुनुलाई पाछ^{१५} आफ्नो शिरोरत्नरुची^{१६} नुहाई ।
 अनी मिठो बोलि गरेर धारा, कर्तव्य नै हो मधुपर्क^{१७} गर्नु ॥२०॥^{१८}
 नम्रचाइँले देह तृणै गराई, अनी निजी आसन छोड्नुपर्छ ।
 हर्षाश्रु नै पानि पनी बनाई, पृच्छा^{१९} हुनूपर्दछ मिष्ट वाक्ले ॥२१॥^{२०}
 पाऊ धुनालाई विलम्ब गर्दा अनम्रता भै अपराध हुन्छ ।
 आतिथ्य गर्नाकिन हात जोड़ी, विनीत बन्दै ठिक गर्नुपर्छ ॥२२॥^{२१}
 मैले त्यजी आसन यो चढाएँ अयोग्य होस् ता पनि केहि बेर ।
 केले अलंकार^{२२} गरिन्न ? राजन् ! इच्छा भए तापनि अन्त जाने ॥२३॥^{२३}
 हजूरको निर्दयि चित्तले ता शिरीषको पुष्पसमान नम्र ।
 पाऊकनै के-कतिसम्म टाढा पुर्‍याउने हो ? नृप ! भन्नुहोस् यो ॥२४॥^{२४}

१. नलको स्वरूप लिने । २. दमयन्तीको । ३. पातिव्रताधर्म नष्ट भएको । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. असल भक्तको । ६. विकार भएको । ७. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ८. रुजालु । ९. बेहोश भएकोमा । १०. यहाँ पनि अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ११. नललाई । १२. दमयन्ती । १३. यहाँ भावोदय अलंकार छ । १४. शास्त्र-विधि जान्नेवालाको । १५. पाउ धुने जरा । १६. शिरको रत्नको किरण । १७. सम्मान (पूजा) । १८. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १९. कुशल प्रश्न । २०. यहाँ अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ । २१. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २२. शोभायमात्र । २३. यहाँ विभावना अलंकार छ । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ ।

आजै भयो लौ कुन देश राजन् ! वसन्तले मुक्त^१ बनी समान ?
 हजूरको यो जनले सुनाम कृतार्थ^२ पार्ने छ कि सुन्नयोग्य ? ॥२५॥^३
 सुरक्षित स्थानमहाँ प्रवेश स्वबाहुले अर्थाव^४ तर्नुभो जो ।
 यो साहसैको फल के छ पैलै ? अद्यापि यो निश्चय छैन यस्मा^५ ॥२६॥^६
 यी नेत्रको पुराय छ मुख्य हेतु प्रवेशमा यै छ नृपाल ! ठान्छु ।
 देखे यिनीले जितकाम^७ रूप, जो रक्षियोधाहरूले^८ न देखे ॥२७॥^९
 आकार कोही छ अपूर्व तेस्तै शक्ती छ ढोकेकन अन्धकारी ।
 भै हेम जित्ने रुचिले सुरुच्य^{१०} त्यस्ले तपाईं सुरगोत्र^{११} ठान्छु ॥२८॥^{१२}
 तिमी न हौ काम उ छैन मूर्ति, न अश्विनीका सुत, छौ अकेला ।
 तिम्रोअरु चिह्न भएर के भो ? तिम्रो अपेक्षा^{१३} तिमीमा छ शोभा ॥२९॥^{१४}
 आलोक-तृप्तीकृत^{१५} लोक ! जस्ले पैदा तिमीलाई गन्यो सुधांशु^{१६} ।
 को त्यो छ ? उस्ले त समुद्रसाथ स्पर्धा^{१७} गन्यो आफनु वंशलाइ ॥३०॥^{१८}
 फेरी पनी त्यो नलतुल्य कोही अदृश्य^{१९} नै दैवत सम्भि बाला ।
 आतिथ्यको^{२०} स्वाङ-रचेर तत्स्था^{२१} शोभा बखानिन् प्रियकैसरी लौ ॥३१॥^{२२}
 गुणाद्भुती^{२३} वस्तुविषे त मौन, वाग्जन्म^{२४} नै कण्टक भैं वृथा छ ।
 थोरै कहेमा तखलत्व^{२५} होला, तस्मात्तुम बन्दिभ्रम-भूमि^{२६} होऊ ॥३२॥^{२७}
 सुपुरयले जन्म अरु लिएको कन्दर्प नै ठान्छु हजूरलाई ।
 चरडीश-नेत्राग्निमहाँ त जस्ले होम्यो निजी इन्द्रिय-गेह^{२८} देह ॥३३॥^{२९}

१. छोडिएको । २. कृतकृत्य । ३. यहाँ निदर्शना र काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।
 ४. समुद्र । ५. ममा । ६. यहाँ पनि निदर्शना र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ७. कामदेवलाई
 जित्ने । ८. रक्षक सिपाहीहरूले । ९. यहाँ अतिशयोक्ति, काव्यलिङ्ग र उपमा अलंकार छ ।
 १०. अति राम्रो । ११. देववंश । १२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १३. मन्दा ।
 १४. यहाँ व्यतिरेक अलंकार छ । १५. दर्शनले लोकलाई तृप्त गर्ने । १६. चन्द्र । १७. सेखी ।
 १८. यहाँ श्लेष, रूपक र उपमा अलंकार छ । १९. नदेखिएको । २०. अतिथि सत्कारको ।
 २१. नलमा रहेको । २२. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार छ । २३. गुणले अपूर्व । २४. बोली-
 को जन्म हुनु । २५. दुर्जनत्व । २६. स्तुतिपाठकका भ्रमको स्थान । २७. यहाँ काव्य-
 लिङ्ग अलंकार छ । २८. इन्द्रियको घर । २९. यहाँ छेकानुप्रास, अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ ।

कैलास जित्ने छवि-कीर्तिले^१ ती पुरुरवाको शिर नै नुहायो ।
 श्री खोसिदा दस^२ दुवै स्वायो, कन्दर्पको दर्प^३ पनी दवायो ॥३४॥^४
 म ठान्छु हंसावलि ती सफेद त्वत्-कीर्तिका हुन् चल, धान्य-अंश^५ ।
 उड़ी तलाऊ र नदीहरूको चौतर्फ खस्दै तिनि पौडैछन् ॥३५॥^६
 त्वदीय पादाङ्गुलिको पनि श्री पक्का पनी त्यो स्मरले लिएन ।
 रतीश-जेता, हरको चिनो छ अर्धेन्दु यस्मा नख वेष-धारी^७ ॥३६॥^८
 प्रत्येक मैह्ना, द्विजराज चन्द्र पूर्णा तनू, सानु गरी तपस्ले ।
 नदेखिने भैकन औसिमा त्यो पुग्दैछ की त्वन्मुखको स्वरूप^९ ? ॥३७॥^{१०}
 अनेक रङ्गी^{११} रचि नेत्र तिम्रा, त्यो कृष्ण^{१२} नै सार लिने मृगको ।
 ती नेत्रका तत्तिर गर्त-रेखा^{१३} दिए विधीले कि त अर्धचन्द्र^{१४} ? ॥३८॥^{१५}
 दियो^{१६} धनू भू-रचनार्थ तिम्रो भ्रू-भङ्गिले^{१७} जेय भयो अनङ्ग ।
 अज्ञानले मुग्ध^{१८} छ काम खास, न मुग्ध^{१९} हो सुन्दरदेहबाट ॥३९॥^{२०}
 मुखेन्दुमा यो अनुमानगम्य, कुरङ्गको^{२१} नेत्र दुई बुझिन्छ ।
 अतीव राम्रो कचपाश-वेष^{२२} हो यो स्फुरच्चासर-गुच्छ^{२३} पुच्छ^{२४} ॥४०॥^{२५}
 'अनङ्ग पारे हरले र काम अदृश्य भो' यो छ पुराण-वाणी^{२६} ।
 'त्वद्देहमा श्री रहँदा अदृश्य हो' यो नवीन प्रतिभातिवाद^{२७} ॥४१॥^{२८}
 तपाईंले कान्ति लिंदा जगत्को शिलोञ्छ-वृत्ती^{२९} विधुले गन्यो र ।
 त्यो बाल नै होस् शिवले शिरैमा राखे अनी याज्ञिक राज्यमा^{३०} नै ॥४२॥^{३१}

१. कान्तिरूप यशले । २. अश्विनीकुमार । ३. शेखी । ४. यहाँ दीपक अलंकार छ ।
 ५. योगडा । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. नलको भेष धारण गरेको । ८. यहाँ सापहव
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. सायुज्य । १०. यहाँ अपहृति र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 ११. कालो, रातो, सेतो रङ्ग भएका । १२. कालो । १३. खाइलका धर्का । १४. गलहत्ती ।
 १५. यहाँ सापहव उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. ब्रह्मलाई दियो । १७. आँखिभौको बग्याइले ।
 १८. मूर्ख वा सुन्दर । १९. सुन्दर । २०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २१. मृगको ।
 २२. माथको घुँघुर बाल । २३. टल्कने समरको गुच्छली भएको । २४. पुच्छर । २५. यहाँ
 रूपक र अपहृति अलंकार छ । २६. पुरानाहरूको बोकी वा जीर्ण वाणी । २७. प्रतिमाको
 अतिशयोक्ति । २८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २९. झरेको धान शिला खोजेर गरिने
 जीविका । ३०. यज्ञकर्ताका राज्यमा । ३१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

कन्दर्पको दाहपछी जगत् नै गरेर सौन्दर्य-कथा-दरिद्र ।
 त्वदङ्ग^१ निर्माण गरेर फेरी महेशको^२ लोकमहाँ दया भो ॥४३॥^३
 कृतार्थ छिन् भूमि, मनुष्य हौ ता, द्यौता भए स्वर्ग अती महान् छ ।
 हौ नागवंशी यदि, नागलोक तलै भए ता पनि त्यो छ माथि ॥४४॥^४
 केले अङ्गुलीमा^५ समुद्र ? शङ्का न अहो महमा छ मेरो ।
 महत्त्व-गाम्भीर्य लिने, तपाईंलाई विचारदा सहजै अङ्गुलीमा^६ त्यो ॥४५॥^६
 संसार-सिन्धू^७ यसमा, नलैको तपाईंमा बिम्ब^८ परेछ ठान्छु ।
 देखिन्न बिम्ब-प्रतिबिम्ब छोडी समानता-सृष्टि विधातृको नै ॥४६॥^९
 यो भूमिमा को जनले गन्यो त्यो यस्तो ठुलो पुराय ? म छक्क पर्छु ।
 जोनिम्ति बाटोबिच धूलिमाथि यी पाउ पद्मस्रज^{१०} गाँथदैछन् ॥४७॥^{११}
 सन्देह-डोला^{१२} चढि चेतनाले के भन्छ के ? जान्दिन हे हजूर !
 को भाग्यवान्को अतिथी हुनूभो ? यद्वा झुठो तर्क गरेर के भो ? ॥४८॥^{१३}
 त्यो रूपको सृष्टि पिएर मेरा यी दृष्टिको जन्म त सार्थकै भो ।
 अब श्रुती^{१४} वाक्य-सुधा पिउन् लौ हजूरको तीप्रतिको कृपाले ॥४९॥^{१५}
 मधूत^{१६} यस्तो रस ली चुहेको, प्रियोष्ठरूपी^{१७} धनुबाट छुट्त्तो ।
 नृप-श्रुतीमा स्मर-पञ्चबाण^{१८} बाणी घुसी औ मनमा पनी गो ॥५०॥^{१९}
 सुनी प्रियाको प्रिय बोलि भूप आकरठ पीयूषमहाँ^{२०} डुबे लौ ।
 स्वादे^{२१} छ वैरी-मुखमा स्तुती जो, त्यो इष्टमा मिष्ट छ अप्रमेय^{२२} ॥५१॥^{२३}

१. तपाईंका अङ्गहरू । २. शंकरको । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. अगस्त्य ऋषिको अङ्गुलीमा । ६. यहाँ विरोध र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ७. संसाररूप समुद्र । ८. छाया । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास, उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. कमलका माला । ११. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. सन्देहरूपी ढोकी । १३. यहाँ आक्षेप अलंकार छ । १४. कान । १५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. महबाट वा अमृतबाट उत्पन्न भएको । १७. प्यारीका ओठरूपी । १८. कामदेवको पाँच बाणरूप । १९. यहाँ रूपक र अपहृति अलंकार छ । २०. अमृतमा । २१. रुचि लाग्ने । २२. अपरिमित । २३. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।

श्रीसूर्यजस्तै जनताऽर्घ्यपूजा^१ लिएर पूर्वाऽचलमाथि हुन्छन् ।
 आतिथ्य सत्कार लिएर तेस्तै प्रिया-प्रदत्ताऽऽसनीमा^२ बसे ती ॥५२॥^३
 श्रीभीमजालाइ थलो बनाई नृपाल-धैर्य, स्मरले लडेथे ।
 जहाँ त भौरूप-धनू^४ टुटेर बताउँदो भो जित-हार-वार्ता ॥५३॥^५
 वाक्कुरूप वीणास्तुति नै मित्यो तै तोड़ी स्मराज्ञा धृति ली उ बोले ।
 विवेक-धारा-शत-धैत-साधु-सुचित्त^६ मैलो स्मरबाट हुन्न ॥५४॥^७
 स्व-स्वामिसन्देश लिएर भित्र प्राणैसरी आदर राखि ठूलो ।
 दिगीश-मन्त्रालयबाट^८ जान^९ तिमिकहाँ पाहुनु आउने यो ॥५५॥^{१०}
 हे भैमि ! लौ छोड, भयो सपर्या^{११}, निजासनीमा बस, छोड्नु केले ?
 यो दूतता^{१२} सार्थ गराउ मेरो, त्यही त आतिथ्य^{१३} हुनेछ ठूलो ॥५६॥^{१४}
 कल्याणि^{१५} ! तिम्रा सब अङ्ग ठीक छन् की तथा चित्त पनी छ शुद्ध ?
 विलम्ब केही नहवस् र मेरो वाणी सुनीलेउ विशाल नेत्रे ! ॥५७॥^{१६}
 कौमारदेखी^{१७} लिइ रम्य तिम्रा गुणौघले दिक्पति खिचछन् लौ ।
 सुरेन्द्रलाई र जलेशलाई श्रीअग्नि तेस्तै यमराजलाई ॥५८॥
 कौमार औ यौवनको द्विसाँधी, तिमिमहाँ चित्त डुलेर तिन्को ।
 त्यो कान्ति चोर्ने स्मरले त धैर्य-धनै उडाई, अति खिन्न बन्छ ॥५९॥^{१८}
 निरन्तरै त्यो मनमा फुरेको तिम्रो छ आशा उनिलाइ खालि ।
 पूर्वादि-आशा^{१९} सब आत्म-दारा^{२०} अघीसरी सुन्दर रूप छैनन् ॥६०॥^{२१}

१. लोकको अर्घ्यादि पूजा । २. दमयन्तीले टक्रयाइएको आसनीमा । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. भैमीको आँखीभौरूप कामको धनु । ५. यहाँ रूपक र समासोक्ति अलंकार छ । ६. विचार-प्रवाहले सयौं पटक धोएर सफा भएको सत्पुरुषको चित्त । ७. यहाँ परिसंख्या र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ८. दिक्पतिका संसारबाट । ९. सम्झ । १०. यहाँ उपमा अलंकार छ । ११. समान । १२. दूतको पना । १३. सत्कार । १४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १५. राम्रो रूप भएकी दमयन्ती । १६. लामा नजर भएको । १७. बाजपनादेखि । १८. यहाँ अन्योक्ति रूपक र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १९. पूर्व आग्नेय-दक्षिण-पश्चिम दिशाहरू । २०. आफ्ना स्त्रीहरू । २१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

तिम्रो यही यौवनसाथ भैमि ! सुरेन्द्रको मज्जुत औ असीम ।
 प्रेमै बढ्यो खूब ठुलो र तन्वि^१ ! ताँदो पनी त्यो स्मरको धनूमा ॥६१॥^२
 तिम्रो वियोगाकुल देवराज त्यो ताप औ रूप समान पाई ।
 राख्दै रवीमा शशि-दोष सारा, उदाउँदा^३ ईक्ष्वा^४ लाल गर्छन् ॥६२॥^५
 त्रिनेत्रले^६ मात्र गरे रिसाई अदेह जो त्यो अभसम्म नै छ ।
 रिसाउँदामा त सहस्र नेत्र^७ जानिन्न पुग्ला स्मर के दशामा ? ॥६३॥^८
 त्यो कोकिला-अप्रिय-वाक्यले^९ नै देवेन्द्र ता नन्दनमा^{१०} न रन्छन् ।
 चूडाशशी^{११} बालकले^{१२} गरेर^{१३} सेवा न गर्छन् शिवको पनी ती ॥६४॥^{१४}
 अनङ्गका बाण-परागबाट^{१५} दिशा अँध्यारा भइ इन्द्र-दृष्टि ।
 ठान्छन् 'कुहू' कोइलि-बोलि साँचो ती पूर्णिमा रात्रिमहाँ पनी लौ ॥६५॥^{१६}
 पुष्पेषुहान्ने स्मरलाइ इन्द्र स्ववज्रले सम्भनयोग्य^{१७} पार्थे ।
 अनङ्गता श्रीहरको प्रसाद अभेद्यको वर्म^{१८} नहोस् त उसको ॥६६॥^{१९}
 वियोगले ताप भएर उन्को शय्यार्थमा पल्लव^{२०} धेर जाँदा ।
 भए दरिद्री पनि कल्पवृक्ष दरिद्रता जो हरथे अरुको ॥६७॥^{२१}
 टङ्कारले त्यो स्मरका धनूको सुरेशका कान भए बहीरा ।
 सुनुन् कहाँ ती, स्मर-मोहनिद्रा^{२२} हटाउने, श्रीगुरु-वाक्यलाई^{२३} ? ॥६८॥^{२४}
 कन्दर्प-दाहा-शमनार्थ उन्को वसन्तमा डाँठसमेत टुट्ता^{२५} ।
 मन्दाकिनीका नलिनीहरूले ठान्दाहुनन् लौ शिशिरै भलो छ ॥६९॥^{२६}

१. सुकुमार शरीर भएकी हे दमयन्ती । २. यहाँ सहोक्ति, श्लेष र तुल्ययोगिया अलंकार छ । ३. सूर्य उदाउँदा । ४. आँखा । ५. यहाँ आन्तिमान् अलंकार छ । ६. महादेवले वा तिन आँखा भएकाले । ७. हजार आँखा भएको । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा र अलंकार छ । ९. कोइलीको अप्रियारो बोलीले । १०. नन्दननामको वनमा वा छोरोमा । ११. शिरमा रहेको चन्द्रमा । १२. सानुले पनि । १३. पीडा दिएर । १४. यहाँ हेतु, समालोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. बाणरूप फूलका धुलोबाट । १६. यहाँ विरोध, अतिशयोक्ति, काव्यलिङ्ग, श्लेष र आन्तिमान् अलंकारको संकर छ । १७. स्मरण योग्य । १८. कवच । १९. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २०. पालुवा । २१. यहाँ अतिशयोक्ति र विरोध अलंकार छ । २२. कामदेवबाट उत्रेको मूर्च्छारूप निद्रा । २३. बृहस्पतिको उपदेश । २४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २५. तोड्नुपर्दा । २६. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्य-लिङ्ग अलंकार छ ।

तृष्णा ठुलो ता त्रिजगत् भरोमा देवेन्द्रकै अग्रिम लेख्य होला ।
 छन् दृष्टिका-अग्नि^१ पनी उ, तिम्रा दृष्टि-विभागप्रति^२ लोभ गर्छन् ॥७०॥^३
 जो अष्टमूर्ती शिवको स्वरूप उपास्तछन् दीक्षितले^४ उज्यालो ।
 भैमी ! तिनै दिक्पति अग्निलाई 'दासै हुनू' यो स्मरले अहायो ॥७१॥
 तिम्रीविषे त्यो स्मरले तपाईं^५ ती अग्नि संतप्त भएर तेस्तो ।
 जेले स्वयं नै अनुभूति पाई फेरी गरेनन् अरुमाथि ताप ॥७२॥^६
 महेश-नेत्रस्थित, अग्निने नै डढाइएथ्यो अघि कामदेव ।
 त्वन्नेत्र^७ बस्तै, उनलाई पोली, उ वैरि साधो अक्रुणी रहन्छ^८ ॥७३॥
 ती सोममा^९ क्रुद्धसरी वियोगी प्यूँछन् पनी सोमलता-हविस् नै ।
 स्व-वैरिको नाम पनी जहाँ-जहाँ छत्यसलाई को तेजि हरू सहन्छन् ? ॥७४॥^{१०}
 कन्दर्पका बाण परी सदैव पाएर पीडा तिमिनिम्ति भैमि !
 पूजा गरेका फुलबाट ठान्छु डराउँदाहुन् पनि अग्निदेव ॥७५॥^{११}
 स्मराग्नि बल्ने उरमा^{१२} उनीले शैवाल^{१३} युक्, नौ-दल^{१४} पद्मराखे ।
 त्यो शोभियो चित्तज-अग्निको^{१५} नै ज्वालाहरूभै भइ धूमयुक्त ॥७६॥^{१६}
 बने सुपुत्री जसले दिनेश, जस्की प्रिया चन्दनकी दिशा^{१७} छन् ।
 यमै पनी ती तिमिनिम्ति धैर्य होन्छन् अनङ्गाग्नि महान् सदैव^{१८} ॥७७॥
 यी दग्धलाई^{१९} मलयाद्रि सेव्छ ताता पनी पल्लव-हस्तले नै ।
 त्यस्ले त सेवा त्यजदैन उसको आपत्ति नै होस् जसको छ आशा ॥७८॥^{२०}

१. नेत्रका समुद्र (सहस्राक्ष) । २. कटाक्षप्रति । ३. यहाँ विषम अलंकार छ । ४. यज्ञ गर्नेछे । ५. ताप गराइ । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. तिम्रो नेत्रमा । ८. यहाँ आघात अलंकार छ । ९. चन्द्रमासा । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ११. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. छातीमा । १३. सिंवाली लागेको । १४. नौ पत्रे । १५. कामदेवरूप अग्निको । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. दक्षिण दिशा । १८. सधैं । १९. डढेकोलाई । २०. यहाँ रूपक र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।

तिम्रा वियोगी यमराज धर्छन् फोका, ज्वरो-जर्जर, अङ्गलाई ।
 सेतोसरोका स्मर-कीर्तिबाट, प्रतापले तप्तसरी करैका^१ ॥७६॥
 सन्ध्यामहाँ कुंकुम चाह गर्दी, दिक् पश्चिमाका पति ती जलेश ।
 त्यस्तै तिमीमा निज-चित्त भेज्थे जेमा^२ प्रवासी गइ फर्कदैन ॥८०॥
 भोको, जलेको, बडवाग्नि, तेस्तो समुद्रमा ताप हुँदोभएन ।
 हृदिस्थ, ती स्वामि, जलेशजस्तो थिए अनङ्ग ज्वरबाट^३ तप्त ॥८१॥^४
 उल्ले धरेकी त चिसी मृणाली त्वद्वाहु-वल्ली^५ स्मृति-माल्य गाँस्तै ।
 उल्टा बनी त्यो अघिबाट भन्दा बढाउँछे ताप, उ दुष्ट नै हो ॥८२॥^६
 सन्तप्तहृद्मा उनले अनी त मृणालको खण्ड पनी धरे जो ।
 त्यो चित्त घुस्ने स्मर-बाणबाट भट्टै सयौं छिद्र गरेसरी भो ॥८३॥^७
 अमोघकी^८ अस्त्र तिमी मिलेर मैमत्तु, उच्छृङ्खल चाल धर्ने ।
 कन्दर्पका छन् मनमानि काम त्रिलोकका भूषण, देवतामा ॥८४॥^९
 'स्वयम्वरै भोलि हुनेछ' भन्ने धारा सुधाका रसको सरी त्यो ।
 स्वर्गीयका^{१०} मानस तृप्त गर्ने वार्ता सुने स्वर्ग महँ तिनीले ॥८५॥
 साथै सपत्नी^{११} भव दुख-तीक्ष्ण, स्वदार-नासा^{१२} डुलने, हवाको ।
 अनङ्ग-शौर्यानि-ताप-जीर्ण,^{१३} दिगीशको^{१४} साइत भो तुरुन्त ॥८६॥^{१५}
 त्यो मार्गको-खर्च^{१६} सुधा भुलेर क्षुधा^{१७}-तृषासम्म पनी खपेर ।
 तिमीतिरैको स्व-मनोरथैले बाटो कटाए सुखसाथ तिल्ले^{१८} ॥८७॥

-
१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २. चित्रा व्यतीयातादि समयमा । ३. कामज्वरबाट ।
 ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. तिम्रा बाहुल्यताको संक्षेपरूप माला । ६. यहाँ
 स्मरण र विरोध अलंकार छ । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. निसाना नचुक्ने ।
 ९. यहाँ रूपक अलंकार छ । १०. स्वर्गमा बस्नेहरूका । ११. सौता हुनाको दुःखले
 कडा भएको । १२. आफ्नी स्त्रीका नाकमा । १३. कामदेवको सुपतारूप शत्रुको तापले
 जर्जर भएका । १४. दिशाका स्वामी इन्द्र, अग्नि, यम, वरुणको । १५. यहाँ अतिशयोक्ति र
 सहोक्ति अलंकार छ । १६. बाटो खर्च । १७. भोक-प्यास । १८. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ ।

देवी प्रिया^१ता तिमिनिम्तिमा नै कन्दर्प-वाणानलमा^२ त्यजेर ।
 देवेश तीबाट गरिन्छ ऐले पादार्पणानुग्रह^३ भूमिमाथि ॥८८॥^३
 नगीच पृथ्वीतिर नै बसेर दिगीश तिल्ले तिमितर्फ यो त ।
 सन्देशका^४ अक्षर धेर राखी, हिड्ने चिठीतुल्य गराइँदैछु ॥८९॥^४
 देवेश^५ यी पीनकुचोप पीड—अँगालदै^६ यो तिमिलाइ भन्छन् ।
 “मूर्च्छा पन्यौ” कामशराहतीले,^७ तिमि विशल्यौषधि-वल्लि होऊ^८ ॥९०॥^८
 मनोरथाऽऽश्वासन^९ एकबाट हामीहरूले कति वारसम्म ?
 त्वत्-क्रान्तिको यो बहुतै पिपासु^{१०} कटाक्षलाई ठगनू ? बताऊ ॥९१॥^{१०}
 आदित्यमा^{११} लौ परिवेष^{१२} बेस निजी भुजाबाट गराउ भैमि ।
 कन्दर्प लीला-रसले तुषार,^{१३} शुभाङ्गले ताप खुसाइ मेट ॥९२॥^{१३}
 अनङ्ग चण्डाल अदृश्य-बाण^{१४} हनाइ माछ्यौं किन हामिलाई ? ।
 लेऊ दया, प्रेम भिजि पवित्र, कटाक्षले मार बरु खुसी छौं ॥९३॥^{१४}
 होउन् हजारौं तिमिलाइ मार्ने, छन् प्राण हाम्रा त पद-प्रसाद^{१५} ।
 यो भूठ खेला भनि ठान्दछ्यौ त अन्तश्चरै^{१६} पञ्चशरै^{१७} छ साक्षी ॥९४॥^{१६}
 अघी तिमिले चिरकालसम्म हाम्रो गन्यौ मानसभिन्न वास ।
 बाहीर नै आज तिमि अँगाल श्रीले^{१८} मुरारि^{१९} प्रभुलाई जस्तै ॥९५॥^{१८}
 दया उदायौ मनमा भने त स्वर्लोक भल्काउ नहोस् विलम्ब ।
 भूलोकमा नै यदि बस्तछ्यौ त उस्लाइ नै स्वर्ग बनाइ दिन्छौं ॥९६॥^{१९}

१. कामदेवको वाणरूप आगोमा । २. पाठ राख्नु रूप दया । ३. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । ४. समाचारका । ५. यहाँ रूपक अलंकार छ । ६. हुन्द्र । ७. कठोर स्तनको
 मर्दनसाथ अँगालेर । ८. कामका वाणको हनाइले । ९. घाउ निको पार्ने औषधीको कृता ।
 १०. यहाँ रूपक अलंकार छ । ११. मनोराज्यका वासनाको आश्वासन । १२. पान गर्ने
 चाहने । १३. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १४. देवतामा वा सूर्यमा । १५. मण्डल वा
 अङ्गमाल । १६. शीतल । १७. यहाँ छेकातुप्रास अलंकार छ । १८. कामदेवरूपी चण्डाल-
 का नदेखिने वाण । १९. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २०. घाउको प्रसङ्गताबाट
 रहने । २१. मित्र रहेको । २२. कामदेव । २३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २४. कक्षी-
 ले । २५. विष्णु । २६. यहाँ उपमा अलंकार छ । २७. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।

सधैं तिमिले गरिने भएको सुपन्नपूजा^१-प्रति खूस छैनौ ।
 प्रसादनमिती^२ भुक्ने शिरैमा^३ पूजा हवस् लौ पद-पद्मबाट^४ ॥६७॥^५
 उपासनामा^६ तिमिले पियारी ! चढाइएका सुनले गरौं के ?
 सुवर्णको पीतिम-गर्व^७ हर्ने, ती अङ्ग हाँफो कर माग गर्छ ॥६८॥^८

प्रसूननाराच - धनुःसमान^९-
 भ्रू-धारिणी ! यो अब देह-हेम^{१०} ।
 त्वङ्गौरिम-स्पर्धि^{११}, अनम्रलाई
 सुनारले भैं गरि पोलदैछौं ॥६९॥^{१२}
 सुधा-सरस्मा^{१३} पनि काम-ताप
 न शान्त भो, होस् किन अप्सरस्मा^{१४} ?
 प्रसूनको त्यो मधुतुल्य तिम्रो
 'मेरा यिनी' वाक्य मिलोस् छ शान्त ॥१००॥^{१५}
 त्यो मिस्रि-टुक्रै छ कि बोलि तिम्रो ?
 त्यो निस्कने मार्ग छ शर्करा^{१६} कि ?
 वक्रोक्ति, तेस्को रसबाट जन्य ।
 तृणै दिशामा उखु नै भनिन्छ ॥१०१॥^{१७}
 हामी दिउँ के ? अमृताऽधरैले^{१८}
 रहिन्छ खासै, मुखमा त तिम्रो ।

१. राम्रो कमलको पूजा । २. प्रसन्नताका निमित्त । ३. हाँफो शिरमा । ४. तिम्रो पाउरूप कमलबाट । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. देवपूजामा । ७. पहुँचोपनको घमण्ड । ८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. कामको धनु तुल्य भौं भएकी मैमी । १०. शरीररूपी सुवर्ण । ११. तिम्रो पहुँचोपनसँग स्पर्धा राख्ने । १२. यहाँ उपमा अलंकार छ । १३. अमृतको तलाउमा । १४. अप्सरामा वा जलको तलाउमा । १५. यहाँ विषम अलंकार छ । १६. चिनी वा रोडा । १७. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १८. अमृतरूप ओठले ।

फेरी शशीलाइ जितेर वक्त्र
यज्ञादिका भाग पनी लिनेछ ॥१०२॥^१
देवत्व^२ लेऊ तिमि हामिबाट
यो लाजको बोलि गरौं कसोरी ?
त्यै पाद-पद्माश्रित^३ भै स्वयं नै
हामीहरू बाँचन चाह गछौं ॥१०३॥^४
कन्दर्परूपो अपमृत्युबाट^५
रक्षार्थ हाम्रो अरु के सुधा^६ छ ?
त्यसदेखि बढ्ता निज-ओष्ठलाई
पियाउ, हामीप्रति खूस होऊ ॥१०४॥^७

डढ्दो भो काम आफ्ना धनु-शर, मकरी-केतुका^८ साथ पैह्ले
त्यो होस् तिम्रो कृपाले अब मनसिज^९ नै मानसी पुत्र हाम्रो ।
तिम्रा भ्रूले धनुष्मान्^{१०}, स्मित सितहरूले^{११} जैत्रभल्ली^{१२} पनी होस्
तिम्रा दोटा चलेका नयन-शफरिले^{१३} मत्स्य-भण्डा-हुने^{१४} होस् ॥१०५॥^{१५}
स्वप्नामा देखदा श्री^{१६} तिमिबिच, उसमै डुब्छ हाम्रो कटाक्ष,
कानै गीताऽमृताब्धीबिच^{१७} तनु-कलिका-रम्यता^{१८}-तर्फ चर्म ।
श्वासैमा नाक, जिभ्रो अधर-मधुमहाँ, चित्त चारित्र्य^{१९}-माथि,
तस्मात् हाम्रा कुनै यी करण-हरिणाले^{२०} वागुरा^{२१} नाघिइन्नौ^{२२} ॥१०६॥^{२३}

१. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २. देवतापन । ३. पाउरूप कमलको आश्रित । ४. यहाँ काव्यलिङ्ग र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. अकाल मृत्युबाट । ६. अमृत । ७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ८. मकरी ध्वजाका । ९. मनसा उत्पन्न हुने । १०. धनुर्धारी । ११. सेता र तीखा । १२. विजयी माला भएको । १३. नजरूपी माछाले । १४. माछो झन्डा भएको । १५. यहाँ छेकानुप्रास, सहोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. शोभा । १७. गानरूप अमृत समुद्रमा । १८. शरीररूप मञ्जरीको सुन्दरता । १९. सुशीलता । २०. इन्द्रियरूपी मृगले । २१. मृगबन्धन गर्न पाहने (तिमी) । २२. फड्केर जान सकिन्नौ । २३. यहाँ छेकानुप्रास, रूपक, दीपक र काव्यलिङ्ग अलंकारको संकर छ ।

यहि सुरपति-वाक्यको सुमाल्य-
 निज-रसना^१ गरि पत्र, ल्याउनेको !
 सफल गर सुदौत्य^२ नै, विचार,
 वर^३ यिनमा तिमि एक देवलाई ॥१०७॥^४
 देवेन्द्रलाई सुख देउ र काममग्न
 अग्नीकनै पनि उतार नयाँ रतीले ।
 किंवा दया शमनमा^५ मनको गराऊ
 यद्वा हुँदैन, वर खास जलेशलाई^६ ॥१०८॥

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत, म हूँ श्रीहर्षनामा, निको ।
 उस्को यो कविको अदृष्ट-पथमा^७ गन्ता, निसर्गोज्ज्वल
 काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा आठौँ गयो सर्ग यो (८)

१. राम्रो माला नै आफ्नो जिम्नो । २. असल दूत रहेछ मन्ने भाव । ३. वरण गर ।
 ४. यहाँ रूपक अलंकार छ । ५. यमराजमा । ६. वरुणलाई । ७. नदेखिएको बाटोमा ।

नवम सर्ग

—०२००—

यही^१ सुनी चक्षु र भौं बटारदी सफा अनिच्छातिर चित्त राखदी ।
 सुनिन् तिनीले नल-वाक्य चाहले दिगीश-सन्देश^२ न तां गुरुत्वले^३ ॥ १ ॥^४
 दिगीश-सन्देशमयी, सरस्वती, नलार्पिताका^५ प्रति उत्तरै नदी ।
 यिनै महीका^६ नल-चन्द्रलाइ यो सुवाक्य भन्छिन् नृप-भीम-नन्दिनी ॥ २ ॥^७
 अघी त सोधें कुल-नाम दूतका, त्यजी यिनीलाइ अरु बताइयो ।
 मलाइ सोधेतिर उत्तरा न भै, ऋणी तपाईप्रति लाज हुन्न कि ? ॥ ३ ॥^८
 कहीं त सोद्धा लुकदी तपाईंकी कहीं त देखा परदी सरस्वती ।
 कहीं प्रकाशी^९ अनि पानि छोपदी, सरस्वतिलाइ^{१०} पनी हराउँछिन् । ४ ॥^{११}
 सुधासरी बोलि सुनें तपाईंका, श्रुति-स्पृहा^{१२} नामविषे न शान्त भो ।
 जलेच्छुलाई^{१३} बढि दूध वा मह पिएर नै शान्ति कवै हुँदैन लौ ॥ ५ ॥^{१४}
 तमोपहारी^{१५} कुन वंश धर्दछ तपाईंजस्तो नर-रत्नलाइ यो ?
 अनन्य-सामान्य^{१६} तपाईंले गरी महान्, त्यसैलाइ म मान गर्दछु ॥ ६ ॥^{१७}

१. दूतको वचन । २. दिक्पतिहरूको खबर । ३. गौरवले । ४. यहाँ अतिशयोक्ति, सावो-
 दय र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ५. नलले अर्पण गरिएको । ६. पृथ्वीका । ७. यहाँ उप-
 मानरूपक अलंकार छ । ८. यहाँ काव्यलिङ्ग र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. देखा पर्ने ।
 १०. यही नामकी नदी । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ । १२. सुन्नको इच्छा ।
 १३. पानीको तिर्खाएकोलाई । १४. यहाँ रूपक, दृष्टान्त र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
 १५. अज्ञानादि हरने । १६. अरु कुनै पनि जोडा नभएको । १७. यहाँ उपमा र श्लेष
 अलंकार छ ।

यती भनी चुप्प हुँदी तिनीप्रति सुवाक्यको वृष्टि गरे नृपालले ।
 तपान्तमा^१ रोदनवाद चातकी^२ जलार्थिनीका प्रति मेघले सरी ॥ ७ ॥^३
 पियारि! मेरो जिहुरो त मौन छ, विकामका ती दुइ चीजमा पनि
 अती र थोरै पनि वाक्य-दोष हुन्, मितार्थता^४ हो यहि सत्य-वाग्मिता^५ ॥ ८ ॥^६
 कुरा छ त्यो व्यर्थ, ममा छ वर्णा^७ के ? गन्यौ उ सङ्केतित^८ के प्रमाणले ।
 समच्च^९ हाम्रो व्यवहार गर्नमा म या तपाईं पद नै सुयोग्य छन् ॥ ९ ॥^{१०}
 यदि स्वभावात् कुल छैन उज्ज्वल भने त उसको कहनू छ के भलो ।
 पठाउँदा प्राप्त हुने,^{११} उ, दूतको कथा त वंशप्रति हो विडम्बना^{१२} ॥ १० ॥^{१३}
 यही विचारी, त्यजिए मबाट ती^{१४}, नचाहिंदो आग्रह योग्य हुन्न लौ ।
 दिगीशको उत्तरतर्फ हालमा प्रयास^{१५} वाणीप्रतिको सुहाउँछ ॥ ११ ॥^{१६}
 तथापि लौ आग्रह नै छ ता भने म छोड्करीले अब पूर्ण गर्दछु ।
 'हिमांशुको'^{१७} वंशज बाल हूं म त' सुनेर यो पूर्ण गन्यौ कि आग्रह ? ॥ १२ ॥^{१८}
 स्वनाम लिन्नन् कहिल्यै महानले महाजनाऽऽचार-परम्परा^{१९} छ यो ।
 म आफ्नू नाम कहन्न तेसले, समस्तले ठान्छ मलाइ निन्दित ॥ १३ ॥^{२०}
 यती भनी ती अहितापकारक^{२१} बने चुपै शारद^{२२} नै शिखीसरि^{२३} ।
 पदैपिछेमा^{२४} अनुराग^{२५} राखदी यिनी त हंसीसरि वाक्य भन्दछिन् ॥ १४ ॥^{२६}
 'सुधांशुको वंशज रत्न हूँ' यती सुने पनी संशय^{२७} उत्ति नै रह्यो ।
 चुपै कतीमा, कतिमा अती छ वाक्,^{२८} तपाईंको धेर छ ठग्नमा सिप ॥ १५ ॥^{२९}

१. ग्रीष्म ऋतुको अन्त्यमा । २. काकाकुलकी पोथी । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 ४. परिमित अर्थ हुनु । ५. साँचो बोल्नेको पन । ६. यहाँ काव्यलिङ्ग र अर्थान्तरन्यास
 अलंकार छ । ७. अक्षर वा रङ्ग । ८. चिह्निने । ९. सामने । १०. यहाँ काव्यलिङ्ग अलं-
 कार छ । ११. भाउने । १२. हाँसो गराउने । १३. यहाँ हेतु अलंकार छ । १४. वंश
 कथा । १५. परिश्रम । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १७. चन्द्रको । १८. यहाँ
 रूपक अलंकार छ । १९. शिष्टाचारको परम्परा । २०. यहाँ काव्यलिङ्ग र अर्थान्तरन्यास
 अलंकार छ । २१. शत्रुलाई ध्वस्त गर्ने र सर्पलाई ताप गराउने । २२. शारदाको ।
 २३. मयूर । २४. हरेक पदमा र दुवै पाउमा । २५. प्रेम र माहुर । २६. यहाँ इलेष र
 उपमा अलंकार छ । २७. सन्देह । २८. वाणी । २९. यहाँ हेतु अलंकार छ ।

स्वनाम मेरो श्रुतिमा^१ नपारने, तपाईंमा मै पनि दिन्न उत्तर ।
 पराइ-लोग्ने^२-सँगको कुरा पनि पतिव्रताऽऽचार^३ अयोग्य^४ मान्दछ ॥१६॥
 जवाफ पाएर, खुसाइ मन्मन, पियारिमा ती स्मित-वाक्य भन्दछन् :—
 'म भन्दछू सत्य अरु नसम्भ योनिजी^५, सुवाक्^६, माक्षिकजीतने^७ छलौ ॥१७॥'
 गराउ मेरो सफलै परिश्रम, दिगीशमाथी गर लौ अनुग्रह ।
 रसामृत-स्नान-पवित्र^८ वाक्यले सुयोग्य छौ देवकनै उपासन ॥१८॥^९
 दिगीश-तर्फै रसले लवालव स्व-वाक्य-सन्देश पनी त गर्दिनी ।
 मबाट जो पाइ, अनङ्ग-तापित तिनीमहाँ बन्दछ दाव-वृष्टि^{१०}-भैं ॥१९॥^{११}
 यही उपेक्षा^{१२} तिमिबाट भै यहाँ जती-जती यो जन बेर गर्दछ ।
 त्यती-त्यती काम रिसाइ देवमा निसान^{१३} मान्नेछ अती छिटो गरी ॥२०॥^{१४}
 मतर्फ बाटो यतिसम्म हेरने, सुरेन्द्रका नेत्र बने कि वज्रले ?
 मलाई धिक् सत्वर-कार्यमा^{१५} ढिलो, जहाँ त दूतत्व-गुणै रहेन लौ ॥२१॥^{१६}
 यती भनी भूपति चुप्प लागदा, दिगीश स्त्रीप्रति भूमिकै स्मर ।
 पठाउँदा दूत, बुभेरेर मूढता^{१७} भनिन् उनीले पनि भित्र मन्मन ॥२२॥^{१८}
 जलेशले^{१९} लौतिमि भेजियौ ममा, परेतराट्ले^{२०} पनि भेजियौ ठिक ।
 उतामस्तवान्^{२१} त्यहि भेज्नु गर्दछन्, उँभो-मुखे^{२२} अग्निपनीत भेज्दछन् ॥२३॥^{२३}
 प्रकाशमा यस्पछि भीम-नन्दिनी, पतिव्रताका कुलकी शिरोमणि ।
 यिनी त तीसङ्ग मिठा कुरा लिन स्मितानना^{२४} वाक्य यही त भन्दछिन् ॥२४॥^{२५}

१. कानमा । २. परपुरुष । ३. पतिव्रताको आचारले । ४. असहनीय । ५. आत्मीय ।
 ६. मोठो बोली । ७. महत्ताई जिन्ने । ८. यहाँ रूपक अलंकार छ । ९. मधुरतारूप
 अमृतले स्नान गरी पवित्र भएको । १०. यहाँ रूपक अलंकार छ । ११. डढोकोमा वर्षा ।
 १२. यहाँ उपमा अलंकार छ । १३. अनास्था । १४. तारो । १५. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १६. चाँडो गर्नुपर्ने काममा । १७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. अज्ञा-
 नता । १९. यहाँ व्यतिरेक अलंकार छ । २०. वरुण या मूर्खको राजाले । २१. यमराज या
 मुर्दाको राजाले । २२. इन्द्र या वातरोगी । २३. माथि मुख भएका (अग्नि) या टाउकोमा
 मुख हुने पिचास । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. ईषद् हास्य गरेर । २६. यहाँ
 रूपक र काव्यलिंग अलंकार छ ।

वृथा ढिठाई^१ परिहास बन्दछ, हुनेछ निन्दा त 'नहीं' कहूँ भने ।
 अनुत्तरैले^२ अपमान पौचला, तपाईमा उत्तर केहि भन्छु म ॥२५॥
 म मानुषीमा पनि 'देवता वर'^३ दया गरी होस् किन देव-वाक्य भो ?
 ठिकै छ, मालीक विनीत भवतमा जसोतसोबोलि^४ खुशी गराउँछन् ॥२६॥^५
 सुरङ्गना-सङ्गमशालि^६ इन्द्रको म मानुषीसाथ बिहा छ योग्य के ?
 मराल-पङ्क्ति^७ घुमने तलाउमा घुमी बकुल्ली यदि हस्सिभै छ यो ॥२७॥^८
 सुरी अगाडि^९ भन के छ मानुषी ? जहाँ ति छैनन् उ तहीं सुहाउँछे ।
 गरीबिनीको सुनशून्य कानमा हुँदैन शोभा र लगाइ पित्तल ? ॥२८॥^{१०}
 जसोरि जे बोलि गरुन् दिगीशले न एउटा अक्षर सुन्छ कानले ।
 मृगी-किशोरी^{११} पनि लौ करीन्द्रको^{१२} चिताउलीयोग^{१३} कहींस्व-चित्तमा ॥२९॥
 यतीकही, केहि नुहिन् र कानमा^{१४} खुसुक भन्दासँगिनी उ भन्दछिन् ।
 लजालु यिन्ले मनमा भनिन् जुन मबाट निस्कन्छ सबै उ सुन्नुहोस् ॥३०॥^{१५}
 'छ चित्त मेरो नलमा सधैंभरी म यो विचारै पनि गर्न डर्दछु ।
 मृणाल-तन्तुसरिको^{१६} सती-स्थिति^{१७} अलीकती चापलबाट^{१८} टुट्छ ॥३१॥^{१९}
 निदाउँदा स्वप्नमहाँ पनी मन बिना नलै काहिं पुगोस् त अन्यमा ।
 समस्तको^{२०} साक्षि हुने स्वबुद्धि नै दिगीशले सोध गरिन्न^{२१} के भनी ? ॥३२॥^{२२}
 पराइकी स्त्री लिन हुन्न जानने, अनिद्र^{२३} यी आफुकनै सुताउँछन् ।
 स्वयं दुरध्वाशाव-कर्णधारले^{२४} बुझी कसोरी त्यसलाइ नै लिनन् ? ॥३३॥^{२५}

१. घृष्टता । २. उत्तर नदिनुले । ३. देवतालाई वरण गर मन्ने । ४. बोल्ने । ५. यहाँ
 उपप्रेक्ष्य र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ६. देवाङ्गनासँग सँगम गरी शोभा पाउने । ७. हाँस-
 को ताँती । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ । ९. देवीको सामनेमा । १०. यहाँ दृष्टान्त
 अलंकार छ । ११. मृगीकी पाठी (बच्ची) । १२. गजराजको । १३. सम्बन्ध । १४. सँगि-
 नीको कानमा । १५. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १६. कमलनालको तन्तुजस्तो मसिनु ।
 १७. पतिव्रताको मर्यादा । १८. चंचलताबाट । १९. यहाँ हेतु र उपमा अलंकार छ ।
 २०. सम्पूर्ण विश्वको । २१. सोधिँदैन । २२. यहाँ हेतु अलंकार छ । २३. निद्रारहित ।
 २४. कुमारूपी समुद्रका माझीले । २५. यहाँ विरोध, रूपक र हेतु अलंकार छ ।

मनुष्यजन्मा,^१ मसरी, मनुष्यमा मनै छ ता केवल हो अनुग्रह ।
 गरिन्छ तिले यदि त्यो नलैकन मलाई भिन्ना खुशिसाथ नै दिउन् ॥३४॥^२
 छ यो अनिर्वार्य ममा प्रतिश्रुत^३ नृपालले पाणि लिइन्न यो भने ।
 हुताश-पाशो-जलले^४ गराउँली निजायुका^५ साथ खुदै म शत्रुता ॥३५॥
 सती^६ क्रिया^७ बन्दिन रक्षिका भने निषिद्ध होस् गर्छ विपत्तिमा जन ।
 घनाम्बुले मार्ग हिलो भयो भने सुधी^८ पनी हिड्छ उहाँ अमार्गले ॥३६॥^९
 म बालिका स्त्री तिनी वाग्मि^{१०} देवमा सुयोग्यको उत्तर गर्न सक्तिन ।
 त्यसो हुनाले यहि वाक्य^{११} सूत्रमा प्रबन्धकारित्व^{१२} तपाईंको हआस् ॥३७॥^{१३}
 कुतूहली^{१४} बालकले गिज्याउँदै कुहू कहेको पिक^{१५}-भैं प्रकोपित ।
 प्रियोक्ति^{१६} यी दिक्क भएर भन्दछन् यसोरि तीबाट बिदाइ पाउँदा ॥३८॥
 अहो ! तिमीलाई ति चाह गर्दछन्, तिमी पनी छौ विमुखी उहाँ अहो ।
 कहाँ निधी^{१७} निर्धनतर्फ आउँछ, उ तेसलाई 'न' भनी हटाउँछ ? ॥३९॥^{१८}
 लिएर हेला अरुमा, तिमीतिर सुरेन्द्रको राग^{१९} हुँदा समादर^{२०} ।
 गरें, त्यही श्रेय^{२१} अगाडि आउँदा परांमुखी^{२२} छौ त्यसतर्फ मानिनि ! ॥४०॥^{२३}
 'न चाह गर्छे सुरलाई मानवी' अचम्म तिम्रो मुखबाट यो सुनें ।
 किमर्थ^{२४} यो दुर्ग्रहदोषलाई^{२५} नै हटाउँदैनन् गुरु^{२६} ती हितेच्छुले ? ॥४१॥^{२७}
 कृपा हुँदा लौ सुरबाट मानिस, हटाइ मानुष्यक^{२८}, बन्छ देवता ।
 फलाम पारो^{२९} परि शुद्ध^{३०} भैसके फलाम भन्दै कसले त्यजिन्छ र ? ॥४२॥^{३१}

१. मनुष्यबाट जन्मेको । २. यहाँ हेतु अलंकार छ । ३. प्रतिज्ञा गरिएको । ४. आगो-पासो-पानीले । ५. आफ्नू आयुका । ६. वेदादिको अविरोधी । ७. कर्म । ८. विद्वान् । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. विद्वान् । ११. वचनरूप सूत्रमा । १२. साध्य-कारीपन । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. छक्क परेर आनन्द सान्ने । १५. कोइली । १६. प्यारका बोली । १७. खानि । १८. यहाँ हेतु अलंकार छ । १९. अनुराग । २०. ठूलो आदर । २१. कल्याण कुरो । २२. पिठ फर्काएको । २३. यहाँ कान्यलिङ्ग र सहोक्ति अलंकार छ । २४. किन । २५. दुराग्रहरूप दोषलाई वा दुष्टग्रहको दोषलाई । २६. पिता-माता वा बृहस्पति । २७. यहाँ हेतु र श्लेष अलंकार छ । २८. मनुष्यपना । २९. सिद्धरस । ३०. सुन । ३१. यहाँ दृष्टान्त र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।

त्यजी हरीलाइ^१ नलाऽभिलाषिणी न शर्म मान्छ्यौ विदुषी^२ कहाउन ।
 उखु त्यजी, करटक^३ सेवि, ऊँटमा बढी तिमी छौ करभोरु^४ ! तेसले ॥४३॥
 त्यजेर ओहो ! सुरनाथलाइ नै लियौ कसोरी नर-साधने^५ भ्रम ।
 थुनेर आपनू मुख, सास फेरनू वृथा छ नासापथले^६ निकालदै ॥४४॥^७
 अरू जनम्को सुरलोकखातिर तपोग्निमा^८ सूरि^९ शरीर होम्दछन् ।
 उही^{१०} हुँदै विह्वल, हात तान्दछ बलै गरी, तैपनि मूर्ख ! मान्दिनौ ॥४५॥^{११}
 नलैबिना पाश लगाउँछ्यौ भने अकाश जाँदी^{१२} तिमिलाइ इन्द्रले ।
 द्युलोकका^{१३} स्वामि हुँदा हरीलिनन् स्वभागको छोड्दछ नीति-साधित^{१४} ४६^{१५}
 नलोज्झिता^{१६} अग्निमहाँ पस्यौ भने गन्यौ तिमीले उनमा ठुलो कृपा ।
 अनेक याञ्चा गरदा अलभ्य नै तिमी अङ्ग खुदै चढाउँछ्यौ ॥४७॥^{१७}
 बिनानलै पानिमहाँ डुब्यौ भने जिते-जिते लौ अब ती जलेशले ।
 अनी त तिम्रा असु^{१८}-बाहिरै पनि स्ववचले^{१९} नै उनि खास बोकलान् ॥४८॥^{२०}
 यसो हुँदा हे विदुषी ! तिमी जब स्व-मृत्युलाई अरू मार्ग खोज्दछ्यौ ।
 स्वयं घरैमा पुगदी पियारिले गराउनेछौ यममा कृतार्थता^{२१} ॥४९॥^{२२}
 निषेधको रूप^{२३} विधान^{२४} हो कि वा ? छुवाक्य-वक्रोक्ति^{२५} पनी तिमीमहाँ ।
 यही ध्वनीको^{२६} छविलास^{२७} काव्यमा, विदग्ध नारी-मुख^{२८} हो तदाकर^{२९} ५०^{३०}
 घुमौं म तिम्रो उ सरस्वती-रस-प्रवाहको^{३१} चक्करमा^{३२} परि कति ।
 हटाउ लज्जा, कुन देव बर्दछ्यौ ? यही तिमी स्पष्ट गरी छिटो भन ॥५१॥^{३३}

१. इन्द्रलाई । २. पण्डितिनी । ३. काँडा खाने । ४. नारीदेखि कान्छी भौलातकको
 भागमै कोमल तिम्रा मण्की हे दमयन्ती ! या ऊँटलाई पनि मात गर्ने । ५. मानिसलाई प्राप्त
 गर्ने । ६. नाकको बाटोले । ७. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । ८. तपस्या रूप आगोमा ।
 ९. विद्वान्हरू । १०. स्वर्ग । ११. यहाँ काव्यलिंग र उपेक्षा अलंकार । १२. अन्तरिक्ष-
 मा झुन्डिने । १३. अन्तरिक्षमा-रहनेका । १४. नीतिले प्राप्त । १५. यहाँ काव्यलिंग र
 अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १६. नलले पियार नगरिण्की । १७. यहाँ काव्यलिंग र विषम
 अलंकार छ । १८. प्राण । १९. आफ्नू छातीले । २०. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ ।
 २१. कृतकृत्य हुनु । २२. यहाँ काव्यलिंग अलंकार छ । २३. इन्द्रादिलाई वरण गर्दिन
 मन्ने वाक्यको स्वरूप । २४. गर्भु मन्ने स्वरूप । २५. टेडो बोली । २६. आवाजको ।
 २७. चमत्कार । २८. चतुर स्त्रीजातिको मुख । २९. तेस्को खानि । ३०. यहाँ हेत्वाक्षेप
 अलंकार छ । ३१. वाणी वा नदीको मिठास या जलका प्रवाहको । ३२. चक्र वा भुमरीमा ।
 ३३. यहाँ श्लेष अलंकार छ ।

तिमी कि ऐरावत-कुम्भ^१ नै स्तन हुने, दिशाका^२ पतिलाइ रोज्दछ्यौ ।
 सुरेन्द्रभन्दा अरु योग्य ठान्दिन त्वदङ्ग-शोभा^३ सब हेर्नलाइ त ॥५२॥^४
 प्रसन्न होऊ, सुरराजका प्रति शचीजिका लोचनलाइ करटक ।
 त्वदङ्गको सङ्गज,^५ लोमहर्षले गरुन् शरीरै घन पूर्ण इन्द्रले ॥५३॥^६
 तिमी स्वयं क्षत्रिय जातकी हुँदा म ठान्छु छौ रागवती^७ हुताशमा^८ ।
 विना ति तेजस्वि अरुमहाँ कहाँ विलासिनीको पुगला मनोरथ ॥५४॥^९
 तिमी सतीले तनु-ताप-भी^{१०} लिई स्व-चित्त फर्काउन हुन्न तीसँग ।
 सती-परीक्षा^{११} गरदा त अग्निमा हिमोपमा^{१२} वृत्ति^{१३} शयौ भईगए ॥५५॥^{१४}
 उ^{१५} धर्म-राजा, तिमि धर्म-शीलले स्व-चित्तमा पाहुनु गर्नयोग्य छन् ।
 मलाइ यस्तो क्रम वेस लाग्दछ सुहाउँछन् सङ्गम^{१६} योग्य-योग्यका ॥५६॥^{१७}
 अगस्त्यले उज्ज्वल त्यो दिशामहाँ^{१८} कबै नटुट्ने, स्मर-केलिले^{१९} गरी ।
 अनन्त कालैतक, मृत्युको डर हटाइ, यीसाथ बिताउ लौ क्षण^{२०} ॥५७॥
 शिरीषमृद्वी^{२१} ! मृदुवर्गका^{२२} पति, जलेशलाई^{२३} कि त चाह गर्दछ्यौ ।
 त्यजेर सारा, गुन ! रात्रिले पनि शशी बरिन् शीतल कान्तिले गरी ॥५८॥^{२४}
 द्यूलोक^{२५} छोडेर सदा, मनोहर हुँदा गरे श्री-पतिबाट^{२६} सेवन ।
 समुद्र तेस्मा यिनि नै जलेशको सङ्गी बनी खेल तिमी यथारुचि ॥५९॥^{२७}
 नलाऽऽकृती^{२८} दूत हुँदा त आदर, सुरस्पृहाऽऽरोप^{२९} हुँदा त दूषण ।
 कपोल औ कर्ण कराङ्कमा^{३०} धरी सुनिन् तिनीले न सुनिन् पनी कुरा ॥६०॥^{३१}

१. ऐरावत हात्तीको गण्डस्थल । २. पूर्वदिशाका । ३. तिम्रा सब अङ्गको शोभा ।
 ४. यहाँ अपहृति, समासोक्ति, काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ५. स्पर्शवाङ्ग उब्जेको । ६. यहाँ
 रूपक अलंकार छ । ७. अनुरागिणी । ८. अग्निमा । ९. यहाँ हेतु र समासोक्ति, काव्यलिङ्ग
 अलंकार छ । १०. शरीर पोह्ला मन्ने डर । ११. पतिव्रताको जाँच । १२. हिउँजस्ता ।
 १३. कार्य । १४. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १५. यम- । १६. सम्बन्ध । १७. यहाँ
 अनुप्रास र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १८. दक्षिण दिशामा । १९. कामदेवविषयक
 खेलवाडले । २०. समय । २१. शिरीषको फूलझैं कोमल हे दमयन्ती । २२. नरम
 चीजका । २३. वरुणलाई । २४. यहाँ उभयन्यास र दृष्टान्त अलंकार छ । २५. स्वर्गलोक ।
 २६. विष्णुबाट । २७. यहाँ अवसर अलंकार छ । २८. नलको आकारको । २९. इन्द्रा-
 दिमा अभिलाषाको आरोप । ३०. हातको काखमा । ३१. यहाँ यथार्थ अलंकार छ ।

निकै अनध्याय^१ गराइ वक्त्रमा अधोमुखी^२ ती विदुषी चुपै रहिन् ।
 पछी सुसेरा लिइ ती नृपालमा भनिन् उनीले करुणार्द्र^३ वाक्य यो ॥६१॥
 दिगीश-दुर्वाच्य-सियाहरू^४ धसी गराइ मेरी श्रुति^५ दोषिणी अब ।
 मरेसरीकी यसतर्फ वास्तव गन्यौ तिमीले यम-दूततोचित^६ ॥६२॥^{१०}
 अती नराम्रो अपकीर्ति यसप्रति स्वरूपको^७ लेखसरी मणीमय^८ ।
 खुल्यो तिमीबाट सबै सुनेर यो किरोसरी^९ गछ्छ मलाइ वेदना ॥६३॥^{११}
 अनी इशारा^{१२} मिलि, सङ्गि भन्दछिन्-“गराइ जिह्वा चुपसाधने, व्रती ।
 लजाउँछिन् यी सङ्गिनी र यो सखी तपाइँमा केहि कुरा बताउँछे” ॥६४॥^{१३}
 “अगाडि^{१४} नै प्राण^{१५} लिएर दौडने, नृपालमा माल्य दिने, स्वयम्बर ।
 अवश्य नै भोलि हुनेछ, तेसको यही छ यौटा दिन विघ्नरूपमा^{१६} ॥६५॥^{१७}
 त्यसो हुँदा आज बिसाइ, होस् दया, तिमीतिरै हेरि गुजार्छु यो दिन ।
 पतत्रिले^{१८} लेखिदियो तिमी-सम^{१९} सुरूपका मत्प्रियलाई^{२०} पत्रमा^{२१} ॥६६॥^{२२}
 सुनेत्र तिम्रा ठगिए विधातृले^{२३} स्ववक्त्र-शोभा न त देख्छन् तिनी ।
 त्यसो हुँदा भोलिनलाऽऽस्यमा^{२४} त्यही परेर दृष्टी^{२५} जनु^{२६} सार्थनै गरून् ॥६७॥^{२७}
 विवाह मेरो विधिपूर्वको हुँदा प्रसङ्गले^{२८} दूत ! छ भूप-सङ्गत ।
 समान तिम्रो चिर-मैत्रि^{२९} राखन अहो ! कुमारी किन चाह छोडली ॥६८॥^{३०}
 दिगीशनिम्ती अब फेरि वर्णन गरी, न दुःखी गरिऊँ, छ अञ्जलि^{३१} ।
 प्रसन्न भै दूत ! नभन्नुहोस् त्यही, स्रुताश्रु धर्नेछु म नेत्र यी दुवै ॥६९॥^{३३}

१. नबोलनु । २. घोसे मुन्दो लगाएको । ३. करुणा रस प्रधान भएको । ४. दिक्पत्तिका दुर्वाच्यरूपी । ५. कान । ६. यमराजको दौत्यमा उचित कार्य । ७. यहाँ रूपक, उपमा र समासोक्ति अलंकार छ । ८. मूर्तिधारी । ९. कालोमसी भएको । १०. कनसुल्लो कीरो-जस्तै । ११. यहाँ रूपक उत्प्रेक्षा उपमा अलंकार छ । १२. दमयन्तीको इशारा । १३. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १४. यो दिनमन्दा आधी नै । १५. जान चाहने मेरा प्राणलाई । १६. तगारोको स्वरूपमा । १७. यहाँ सहोक्ति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. हाँसले । १९. तिमी जस्तै । २०. मेरा प्राणप्रिय नललाई । २१. पातमा । २२. यहाँ उपमा र काव्य-लिंग अलंकार छ । २३. ब्रह्माले । २४. नलको सुहारमा । २५. नेत्रहरूले । २६. जन्म । २७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २८. मौकाले । २९. धेरै कालसम्मको मित्रता । ३०. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ३१. हातजोरी बन्ति । ३२. आँसु चुहेका । ३३. यहाँ दैन्यमावोदय अलंकार छ ।

दिगीश वर्ने त कुरा कता ? म ता नलैसरीका तिमिलाइ हेदिनँ ।
 सतीव्रताऽग्नीविच^१ जीवहोमदछु, अनङ्ग^२ केहोर ? उ भस्म^३ नै त हो । ७०।^४
 लिए उ धर्मत्रय^५ भित्र बुद्धले, स्वधर्मचिन्तामणि^६ छोड्दछे जुन ।
 कपालि-कोपाऽनल-भस्मखातिर^७ छरी त्यसैले त्यहि भस्म वंशमा^८ ॥ ७१ ॥
 स्मराऽग्नि^९ आफूतिर खूब बालने, सुधासरी, बोलि पिई पियारिका ।
 गुनेयिनीले^{१०} - 'यमदूत^{११} जो भनिन् न यत्तिमात्रै, म छु निर्दयी यम' ॥ ७२ ॥^{१२}
 प्रियार्ति-काकूहरूले^{१३} छिया हुँदा पनी त्यजेनन् नलले स्वधर्म^{१४} ता ।
 छलेर निःश्वास^{१५} गरेर मन्दको बृहस्पतीभैँ ति विचित्र बोल्दछन् ॥ ७३ ॥^{१६}
 पटाङ्गिनीकै निजि कल्पवृक्षमा तिमीकनै माग गरुन् त इन्द्रले ।
 कसो नहौली उनकी प्रियेश्वरी ? उ वृक्ष याञ्चा सब पूर्ण गर्दछ ॥ ७४ ॥^{१७}
 तिमीविषे चाह लिएर अग्निने स्वमूर्तिमा स्वांश-हवी^{१८} चढाउँदै ।
 क्रतू^{१९} 'गरुन्लौयदि सार्वकामिक^{२०} कसोरि होलाविधि^{२१} वेदकोवृथा^{२२} ? ७५^{२३}
 सदा दिशा-दक्षिणामा बसी, कर बुभाउनानिम्ति खुदै उपस्थित^{२४} ।
 अगस्त्यबाटै^{२५} यमले त मागियौ भने त तिम्रो गति^{२६} के छ तेसमा ? ७६^{२७}
 सुयज्ञनिम्ती कति कामधेनु^{२८} छन् ? जलेशका वेशमहाँ^{२९} उ बुझ्छ को ?
 कहुन् तिमीखातिर ती त एकमा जलेशकै हात अवश्य पर्दछ्यौ ॥ ७७ ॥^{३०}
 भई अनिच्छा पतिको^{३१}, सती शची^{३२} नगीच गैनन् यदि विघ्नसिद्धिमा^{३३} ।
 स्वयम्वरै आपसकोविरोधले कसोरि होला नृप-सङ्ग^{३४} काटिदा ? ७८ ॥^{३५}

१. सतीव्रतरूप आगोमा । २. कामदेव । ३. महादेवका जेअग्निबाट डढेको खरानी ।
 ४. यहाँ रूपक र छेकानुप्रास अलंकार छ । ५. सद्वृष्टि, सद्ज्ञान, सद्वृत्त । ६. नारी-धर्मको
 चिन्तामणि (सती-धर्म) । ७. महादेवका क्रोधाग्निको भस्म (कामदेव)-का लागि ।
 ८. कामदेवरूप अग्नि । ९. नलले । १०. यमराजको दूत । ११. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १२. प्यारीका पीडा र विकृता वचनहरूले । १३. दूतको धर्म । १४. सास ।
 १५. यहाँ विभावना र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।
 १७. आफ्नो अंशको हवि । १८. यज्ञ । १९. सर्वेच्छा सिद्ध गर्ने । २०. विधान ।
 २१. व्यर्थ । २२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २३. आपका । २४. अगस्त्य ऋषिसँग ।
 २५. उपायको मार्ग । २६. यहाँ रूपक अलंकार छ । २७. इच्छा पूर्ण गर्ने गाई । २८. घरमा ।
 २९. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ३०. इन्द्रको । ३१. इन्द्राणी । ३२. विघ्न हटाउने
 काममा । ३३. राजाहरूको समूह । ३४. यहाँ हेतु अलंकार छ ।

रिसाइ निन्दा र अवाच्य आपस 'यसो भने' केहि नथाह पाउने ।
 नरेशका कुस्ति र छत्रभङ्गको^१ कि युद्धकै तारुडव^२ हेर्न इच्छु छौ ? ॥७६॥^३
 हुताश नै याज्ञिकका फुफू-श्रम^४ गरी अनास्था रिसले जले^५ भने ।
 अग्निसाक्षी^६ विधिको विवाहयो तिमीसँगै के नल गर्न सक्तछन् ? ॥८०॥^७
 पतिम्बरा वा वरका स्वबन्धुमा कुनै गरुन् ता यमबाट पाहुना^८ ।
 समृद्धिशाली पनि त्यो स्वयम्बर कसो नहोला विफलै ? पतिव्रते ! ॥८१॥^९
 जलेश, पानीहरूका पती हुँदा नलप्रति क्रोध लिई, ति^{१०} हट्किए ।
 स्वहस्त थाप्ने, नललाई भीमले^{११} तिमीकनै लौ भन के गरी दिनन् ? ॥८२॥^{१२}
 अती ठुलो यो हितको कुरा भनें त्यजेर नै मोह, विचार राम्ररी ।
 सुरेश नै विघ्न मचाउँछन् भने करस्थ^{१३} नै चीज पनी त गुम्दछ ॥८३॥^{१४}
 नलेशका बोलि विचारि चित्तले प्रतीति^{१५} मानिन् तिनिले निकै गुनी ।
 अनी स्वदृष्टीकन अश्रु झारने, अवृष्टि रुक्ने, नभ-भाद्र^{१६}-भैं गरिन् ॥८४॥^{१७}
 सुपद्म फुल्दासरि नेत्रदेखि नै भरेर आई स्तन-कोपिलातिर ।
 द्विरेफ-जोडा^{१८}-सरि गाजलू^{१९} बुँद सुवक्षमा^{२०} नील मणीसरी शुभे ॥८५॥^{२१}
 निजाश्रु-धारा बहुतै बहाउँदी, सनाल-नीलोत्पल-नेत्र^{२२} धारदी ।
 कँपाईँदीती स्मर-बाणले गरी निदाघकी^{२३} नै सरसी^{२४} हुँदी भइन् ॥८६॥^{२५}
 यिनी नलप्राप्ति-विघात^{२६} सम्भदी, मनै उड़ेकी, मति बिग्रँदी, रुँदी ।
 निराश भै जीवनमा निसासिंदी, विलाप गर्छिन् करुणा बहाउँदी ॥८७॥^{२७}

१. छाता घ्यातिएको । २. उर्ध्वङ्गो नाच । ३. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ ।
 ४. फूफू गर्ने परिश्रम । ५. जाउत्रत्यमान । ६. अग्नि साक्षी नमएको । ७. यहाँ छेकानु-
 प्रासोपमा अलंकार छ । ८. मरेर पुग्ने अतिथि । ९. यहाँ हेतु अलंकार छ । १०. जल ।
 ११. तिस्रा पिता भीम राजाले । १२. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १३. हातमै
 रहेको । १४. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १५. विश्वास । १६. श्रावण र भाद्र ।
 १७. यहाँ उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. भमराका जोडी । १९. गाजल मिसिएको ।
 २०. राम्रो छातीमा । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा, रूपक र उपमा अलंकार छ । २२. मलसहित
 नीलकमलजस्ता नजर । २३. ग्रीष्म ऋतुकी । २४. तलाउ । २५. यहाँ रूपक, श्लेष र उपमा
 अलंकारको संकर छ । २६. नरप्राप्तिमा विघ्न । २७. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ ।

स्मराग्नि^१ हे! खूब छिटो गरी, निजी फिजाउ मद्धस्ममयी^२ सुकीर्ति नै ।
 विधे! परेच्छाफल^३ नाशने, व्रती^४ ! विकामका प्राण यिनै पिई, खस^५ । ८८।^६
 महद् वियोगाजनल-तप्त^७, हे मुटू! फलाम होस् ता न छ पगलनू किन ?
 न वज्र नै होस् स्मर-बाण-भेद्य^८ छस्, बताउँदैनस् फुटिनस् तँ के भई ? । ८९।^९
 विलम्ब गर्छस् किन्? जीव^{१०} ! जा छिटो, स्मराग्नि तेरो गृहचित्त पोल्दछ ।
 अभै न छोड्छस् सुख लो निजासन^{११}, अपूर्व आलस्य तँ गर्दछस् किन्? । ९०।^{१२}
 अये सुदृष्टी ! तिमि छौ ठुला, वृथा-मनोरथै पातकिले ठगी लिए ।
 नलप्रति प्रेक्षणा-घाति^{१३}, पातक पखाल लौ वर्ष सयौं निजाश्रुले ॥ ९१ ॥^{१४}
 तँ चाह गर्छस् प्रिय या त मृत्यु नै, हुँदैन लौ त्यै जुन चाह गर्दछस् ।
 वियोग नै ती प्रियसाथ चाह गर्, त्यही कृपा गर् मन ! जो कवै^{१५} न होस् । ९२।^{१६}
 म दीन भै माग्दिनँ वैरि काममा, म मान्दछू दक्षिण वैरि-वायुमा ।
 छोरोस् उ मद्धस्म जता रहे प्रिय उतातिरै, वैर^{१७} छ मृत्युसम्म नै ॥ ९३ ॥^{१८}
 यिनी त बित्छन् युग नै, न हो क्षण, कती सहूँ ? मृत्यु पनी मिलेन लौ ।
 न छोड्दछन् भित्र मलाइ नाथले, उनी मनैले, उत देह-वायुले ॥ ९४ ॥^{१९}
 सुरेश ! तिम्रो कसले पियो दया-समुद्र जो शीतल तापहारि हो ।
 चिताउनासाथ कडोर आउँछन् मदुत्तमा^{२०} स्त्री तिमिसङ्ग खेलन ॥ ९५ ॥^{२१}
 निजाश्रुकै^{२२} दुर्दिनले^{२३} दिनौंदिन भएर वर्षाञ्छतु नै बलैसँग ।
 सुनुन् कसोरी सुतने ति देवता ? अरण्यमा^{२४} रोदन^{२५} नै छ वाक्य । ९६।^{२६}

१. हे कामदेवरूप अग्नी ! २. मेरो खरानीरूप । ३. अर्काको इच्छाफललाई ।
 ४. व्रत लिने । ५. नरकमा झर् । ६. यहाँ अतिशयोक्ति र समासोक्ति अलंकार छ । ७. ठूलो
 वियोगरूप आगोले तातेको । ८. कामदेवको बाणले भेदन गरिने । ९. यहाँ छेकाडुप्रास र
 निश्चयार्थ सन्देह अलंकार छ । १०. हे जिन्दगी ! ११. आफ्नू आसनी । १२. यहाँ व्यतिरेक
 अलंकार छ । १३. हेर्नलाई छेका हाल्ने । १४. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ । १५. कहिल्यै ।
 १६. यहाँ हेतु र विचित्र अलंकार छ । १७. शत्रुता । १८. यहाँ अतिशयोक्ति र अर्थान्तरन्यास
 अलंकार छ । १९. यहाँ अपह्नुति, हेतु र दीपक अलंकार छ । २०. सभन्दा धेरै उत्तम ।
 २१. यहाँ रूपक र हेतु अलंकार छ । २२. मेरा आसुको नै । २३. मेघले । २४. जङ्गलमा ।
 २५. रुनु । २६. यहाँ अतिशयोक्ति र निदर्शन अलंकार छ ।

तिमीमहाँ एकमनस्कको^१ दुख न हेर्दछौ केहि पनी तिमी नल ।
 रहैपिछे हा ! हुँडदा न ता मित्यो बताउने हंस, उ दैवले हरे^२ ॥६७॥^३
 दयालु हे^४ ! पाउमहाँ छ यो मन भनेर ठान्छौ यदि राख लौ दया ।
 अबोधमा^५ मानसलाइ गाडने, विधी^६ छ दोषी, तिमिमा छ दोष के ? ॥६८॥^७
 'मरीसकी त्यो' तिमिनिमित्तमा—' भनी कुरा अवश्यै पुगनेछ कानमा ।
 दया नहोस् ता पनि नाथ ! हालमा, पछी त मेरा-प्रति हुन्छ कीदया ? ॥६९॥^८
 यहाँ छ मेरो मुटु फुट्न तत्पर, म अर्थि-कल्पद्रुम^९ ! केहि माग्दछु ।
 मिलेरहुद्-द्वार^{१०}, हतासु^{११} यीसँगै न ता गए प्राणसमानका तिमी १००^{१२}
 मनैमहाँ दूत हुँदा स्थिरीकृत^{१३}, भए पनी भेट, वियोग-मन्मथ^{१४} ।
 यिनै प्रिया-काकु^{१५} परेर जागदै, नृपाललाई भ्रम^{१६} पारदो भयो ॥१०१॥^{१७}
 दिगीश-दैत्यादि समग्र आफना कुराहरू बिसि, मनोरथ-स्थित^{१८} ।
 विलासले मिश्रित ती पियारिका विलाप सम्झी भ्रमले उ^{१९} भन्दछन्—१०२^{२०}
 पियारि! केनिमित्त विलाप गर्दछ्यौ ? मुखैभरी आँसु भरी लिपिन्छ हा !
 कटाक्षवाली^{२१} ! तिमिले त सामने विनम्र बन्ने नल देखिएन कि ॥१०३॥^{२२}
 निजाऽश्रुबिन्दुश्रुति-छद्मले^{२३} तिमी लिएर बिन्दुच्युतिको^{२४} सुचातुरी^{२५} ।
 महेन्द्रनीलाक्षि^{२६} ! ससार^{२७} आफुले समग्र संसारकनै गराउँछ्यौ ॥१०४॥^{२८}
 स्वहस्तमा पद्म रहन्न तेसले मुखै गरायौ कि त पद्म हस्तमा ?
 अदोषि मोतीहरू-शून्य छातिमा चुहाइ आँसू कति लूम गाँथ्छ्यौ ॥१०५॥^{२९}

१. एकाग्र मन भएको मेरो । २. हरण गरे । ३. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ ।
 ४. दयालु हे नल ! ५. अज्ञानमा । ६. दैव । ७. यहाँ अतिशयोक्ति र सम अलंकार छ ।
 ८. दमयन्ती । ९. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १०. माग्नेका प्रति कल्पवृक्षजस्ता हे
 नल ! ११. हृदयको ढोका १२. अमागी मेरा प्राण । १३. यहाँ हेतु र रूपक अलंकार छ ।
 १४. स्थिर गरिएको । १५. विरहको कामदेव । १६. प्यारीका दीन वचन । १७. बेहोश ।
 १८. यहाँ हेतु र रूपक अलंकार छ । १९. मनमा रहेका । २०. नल । २१. यहाँ विरोधमास
 अलंकार छ । २२. आवा र तेछ्छा नजरले हेर्नेवाली हे दमयन्ती ! २३. यहाँ छेकानुप्रास
 र हेतु अलंकार छ । २४. आफना आँसुका वूँद चुहाउने छलले । २५. बिन्दुच्युतक नाम
 अलंकारको । २६. चतुर्न्याइ । २७. इन्द्रनील मणिभैंसी नीली आँखीनानी भएकी हे दमयन्ती !
 २८. सार भएको । २९. यहाँ छेकानुप्रास, अपह्नुति र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३०. यहाँ
 उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

म पुच्छु पैले, भरने निरन्तर यिनी अमाङ्गल्यक^१ अश्रु नै प्रिये !
 अनी त आपनो अपराध^२ पाउका धुलोहरूले शिरसाथ पुच्छु म ॥१०६॥^३
 किरीटका माणिकको मयूखकी,^४ मदीय,^५ यी रक्तिम,^६ रोहिणीकन^७ ।
 गराउ तिम्नी नख-चन्द्र-सेविका,^८ अकारणैको त्यज रीस मानिनी ॥१०७॥^९
 ममा तिमीले यदि मान गर्दछ्यौ म गर्दछू लौ अतिमान नम्र भै ।
 रिसाइ घोप्टो मुख भैरह्यो भने त्यहीँतकै चरिड^{१०} ! म पछु पाउमा ॥१०८॥^{११}
 तिमी प्रभू छौ गर वा दया न वा, प्रणाम अङ्गीकृतिमा^{१२} छ के श्रम ।
 कहाँ तिमी कल्पलता परार्थिमा^{१३} कहाँ मुठी बाँधनु दृष्टिदानमा^{१४} १०९॥^{१५}
 स्मरेपु^{१६} खण्छ्यौ कसरी मृदू^{१७} तिमी ? कठोर आपना कुचयुक्त छातिमा ।
 अनङ्गका बाण पुगेर फर्कनन् उछिट्टिई ठोकर पाउँदा कि वा ॥११०॥^{१८}
 मुसुक्कको हास्य गरेर ओष्टमा, नचाउ आँखीभुइँ लौ विलासले ।
 कटाक्ष-बाटो हिँडने सुलोचन प्रसन्नतासाथ लगाउ योप्रति ॥१११॥^{१९}
 थमाउ वर्षा अव अश्रुविन्दुको, मुसुक्क हाँसी शशि-चन्द्रिका छिट ।
 ममाचलून्^{२०} अञ्जन-खञ्जनी^{२१} चरी, विकासि^{२२} तिम्नो मुख-पद्मनैहवस्^{२३}
 सुधारसोद्वेलन^{२४} केलि राख लौ सुवर्णमालाक्षरले^{२५} यि कानमा ।
 गराउ मेरा मदिराक्षि^{२६} ! नेत्र नै मुसुक्कको पायस-पारणा^{२७} लिने ॥११३॥^{२८}
 सुहाउ लौ आसन-आधिमा, नै नै^{२९}, शुभाङ्कको नै गहना तिमी बन ।
 म भन्दछू जो भ्रमले सबै सहू, शुभ्राऽऽसनी^{३०} के छ र छाति बेगर^{३१} ॥११४॥

१. अमङ्गल गर्ने । २. दोष । ३. यहाँ सहोक्ति, रूपक र तुल्ययोगिता अलंकार छ ।
 ४. किरणकी । ५. मेरी । ६. शतो वर्णकी । ७. चन्द्रपत्नी तारा या माहुरलाई ।
 ८. नङरूप चन्द्रकी सेविका । ९. यहाँ अनुप्रास, रूपक र श्लेष अलंकार छ । १०. हे रिसाही !
 ११. यहाँ छेकानुप्रास र विरोध अलंकार छ । १२. स्वीकारमा । १३. अरु साग्नेमा ।
 १४. नजर दिनमा । १५. यहाँ विषम र रूपक अलंकार छ । १६. कामदेवका बाण ।
 १७. नरम । १८. यहाँ विरोधाक्षेप अलंकार छ । १९. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार छ ।
 २०. खेल्नु । २१. नेत्ररूप खञ्जन पक्षीका जोड़ी । २२. प्रसन्न भएको वा खुलेको ।
 २३. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । २४. अमृत रसको असीम खेलवाड़ । २५. राम्रा
 वर्णमालाका अक्षरले । २६. उन्माद गराउने नेत्र भएकी हे दमयन्ती ! २७. खिरको
 धारणा । २८. यहाँ अतिशयोक्ति र श्लेष अलंकार छ । २९. होइन, होइन । ३०. योग्य
 आसनी । ३१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

सिकेर कन्दर्पशर-प्रवञ्चना,^१ तिमी मनैमा सरि छातिमा रहे ।
 मदीय यो, त्वन्मयमा^२ पसी मन स्मरेषुदेखी भय छाड्ने थियो ॥११५॥^३
 अँगाल, हाम्रा दुइ छाति जोरिंदा अनङ्गको बाग घुसोस् कसो गरी ।
 कठोर तिम्रा स्तनको त सेवक विशाल^४ मेरो दृढ^५ छाति योग्य छ ॥११६॥
 छ चाह तिम्रा अधरोष्ठको, जहाँ मधुसूवी^६ वाक्य छ, कान साछि छ ।
 कुचोच्च-थुम्कीतिर^७ यो नखै पनि गिजाउँने होस् शशिखण्डको^८ छटा ११७^९
 प्रकाश-रोमावलि सूत्रधारिणी^{१०} कसोरि छैनौ तिमी काम-नाटिका^{११} ।
 छ-रोचिने^{१२} नायक^{१३} अङ्ग-हारमा,^{१४} शिखामणी^{१५} त्यो द्विजराट्^{१६} विदूषक^{१७}
 अनङ्ग जन्म्यो तिमिमा र कुरडली-सुलेख^{१८} कोरे विधिबाट ओष्ठमा ।
 त्यही त विम्बोष्ठ, मदीय-दन्तको क्षतादिले रङ्गिइ भूर्जपत्र^{१९} होस् ॥११८॥^{२०}
 दया गरे बोलि र चुम्बनादिले, म सेव्दछू ती कुच, खूशि नै रहू ।
 निशासरी^{२१} चन्द्र-मयूखको,^{२२} रह्यौ तिमी अकेली नलकी त जीवनी १२०^{२३}
 प्रबुद्ध,^{२४} यिन्ले मुनिभै निजात्मको^{२५} प्रकाश गर्ने बुझि आफुलाई र ।
 स्वभावमा नै उनिलाइ देखदा स्वबुद्धि संस्कार मिलेर^{२६} यो भने ॥१२१॥^{२७}
 अहो ! गरें यो खुद नै प्रकाशन, सुरेन्द्र ठान्लान् यसमा मलाई के ।
 स्वभक्तिले नम्र र लाजले भुकी नहेर्न सक्नेछु म कोप-चिह्न ती ॥१२२॥^{२८}
 महेन्द्रको कार्य ठुलो त्यजीदिउँ स्वनाम बोलेर गरें न काम यो ।
 सुकीर्तिको मार्ग, हनूमदादिको म पोत्तछू ! वैरि-हँसाइ कालिमा ॥१२३॥^{२९}

१. कामदेवका बाणको कुशलता । २. तिमीस्वरूपमा । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 ४. फराकिलो । ५. मजबूत । ६. मह चुहाउने । ७. स्तनको ऊँचो थुम्कीतिर । ८. अर्ध
 चन्द्रको ढाँचा । ९. यहाँ अतिशयोक्ति, उपमा र आक्षेप अलंकार छ । १०. राम्रो रामपंक्ति नै
 सूत्र धारण गर्ने या गान्दीको अन्त्यमा कथा प्रस्ताव गर्ने पात्र भएको । ११. कामदेवलाई
 उन्माद गराउने । १२. देदीप्यमान छ या प्रीति लिन्छ । १३. माझको मणि या समापति ।
 १४. हे पूज्य ! हारमा या शरीर चलाउँदामा (नाचमा) । १५. मुकुटमणि या शिखामा
 मणि भएको । १६. चन्द्रमालाई तिरस्कार गर्ने या ब्राह्मण विदूषक भएको । १७. यहाँ अति-
 शयोक्ति, रूपक र श्लेष अलंकार छ । १८. जन्म-पत्रिका । १९. भुजपात । २०. यहाँ अति-
 शयोक्ति रूपक अलंकार छ । २१. रात्रीजस्तै । २२. चन्द्रका किरणको । २३. यहाँ उपमा,
 अतिशयोक्ति र हेतु अलंकार छ । २४. भ्रान्ति (बेहोशी) हटेका । २५. आफ्नू आत्माको या
 आफ्नू स्वरूपको । २६. प्रकृतिमा या रुनुमन्दा पहिलेको अवस्थामा । २७. बोध भएकोले
 बुद्धि आउँदा । २८. यहाँ उपमा अलंकार छ । २९. यहाँ व्यतिरेक अलंकार छ ।

स्वबुद्धिबाटे^१ नै नगरें खराब यो, दुरात्म जो भन्दछ त्यो म जान्दछु ।
जनाईति-हारी^२ भनि ए जनार्दन,^३ अनी जगत्प्राण-लिने^४ बने शिव^५ । १२४ ।^६
लजालु बन्दै किन छाति फुट्छ ? छ शुद्धि^७ यस्मा सुरबाट जाँचियोस् ।
बुझून् सबै सत्य, असत्य के छ यो ? जगत् सबैको मुख थुन्न सक्छ को । १२५ ।^८
सुचेतनाले^९ श्रम सार्थ बन्दथ्यो, हन्यो पनी त्यो बलवान् दैवले ।
विधीच्छ^{१०} या नाशित^{११} तीसवै चिज बचाउनै इन्द्र पनि अशक्त छन् । १२६ ।^{१२}
यसोरि आफ्नो भ्रमबाट निर्मित प्रकाशमा नैषध^{१३} शोचने हुँदा ।
महाव्यथाबाट उत्तार्न खातिर दयालु आयो त्यहि भट्ट हंसराट^{१४} । १२७ ।^{१५}
भन्यो-उँभो पत्त^{१६} बजेर हेरने, 'उ हंस हो त्यै' कहने, नृपालमा ।
'निराश तिन्लाइ'^{१७} नपार निर्दयी^{१८} ! यसै गरी फेरि भन्यौत मर्दछिन् । १२८ ।^{१९}
सुरार्थ^{२०} सिद्धिप्रति त्यो गरि श्रम, 'म दोषि नै देवविषे छु' ठानने ।
न कूट साक्षी^{२१} हुनयोग्य छौतिमी, स्वचित्त^{२२} नै बन्दछ साक्षी सन्तको । १२९ ।^{२३}
यती भनी, सोधि तिनी दुवैकन, प्रयाण^{२४} गर्ने, खगको कुरा सुनी ।
दिगीशलाई मनबाट ढोगदै विनीत राजा तिनीलाई^{२५} भन्दछन् ॥ १३० ॥
"सुरादिमा प्रेम कुनै नउब्जने, अतीव पीडा तिमिमा दिएँ पनी ।
अदम्भको^{२६} दौत्य हुँदा दया गरुन् न वा दिउन् दण्ड रिसाइ देवले । १३१ ।^{२७}
वियोगको दुःख न केहि थाह भो, ममा यहि भ्रान्ति हितार्थमा भयो ।
छ दोषबाटै पनि दोषमा भलो अबोधका^{२८} पातकको^{२९} लघुत्वभै^{३०} । १३२ ।^{३१}

१. ज्ञानले । २. जनको पीडा हरण गर्ने । ३. जनलाई पीडा गर्ने । ४. जगत्को ज्यान
लिने । ५. कल्याण गर्ने शान्तमूर्ति । ६. यहाँ हेतु अलंकार छ । ७. पवित्रता (सच्चाइ) ।
८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. दूत हुँ भन्ने चैतन्य रहनाले । १०. दैवेच्छाले ।
११. नाश गरिने । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. नल राजा । १४. हाँसको
राजा । १५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. पत्तेटा । १७. दमयन्तीलाई ।
१८. इयाँ नमएको हे नल । १९. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ । २०. देवताको स्वार्थसिद्धि ।
२१. झगो साक्षी । २२. आफ्नू आत्मा । २३. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार । २४. गमन ।
२५. दमयन्तीलाई । २६. निश्छलको । २७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २८. अज्ञानका ।
२९. पापको । ३०. कमी छै । ३१. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

वियोग-कामाऽनलले^१ पनी ममा कदर्थना^२ धेर दिई दया गऱ्यो ।
 प्रकाश, वेहोस मबाट पारदै, गऱ्यो तिमोमाथि पनी दया ठुलो ॥१३३॥^३
 छ देवताको तिमितर्फ चाहना, तिमो मलाई पनि चाह गर्दछथौ ।
 विचार ली कार्य गरे, गरेपछी नहोस् पछीतो तिमिमा पनी कुनै ॥१३४॥^४
 यही उदासीन^५ भई सबै भनें, न देवको भीति न काम-भीति छ ।
 भलो यदि प्राण दिई हुने भए म दिन्छु तिम्रो ऋणशुद्धिखातिर^६ ॥१३५॥^७
 अतीव मीठो पिक-वाक्यले गरी वसन्तको श्री शिशिरान्त्यमा^८ सरी ।
 यिनै रसीला नल-वाक्सुधा पिई विदर्भपुत्री^९ अति हर्षमा परिन् ॥१३६॥^{१०}
 अनी नलै निश्चित भै स्वचित्तमा घृणा र निन्दा त्यसको त्यजिन् पनि ।
 सतीमतीले^{११} धृत^{१२} चित्तलाइ त घृणा गरिन् दैवत दूत-गामि^{१३} भै ॥१३७॥^{१४}
 अनङ्ग ! बाबू-मनलाई^{१५} पापमा गड़ाइ के लाज पनी तँ गर्दछस् ।
 सुपुत्र-गाथा^{१६} त खतमगरिस् भनी अघी सती ती स्मर-निन्दनी^{१७} थिइन् १३८^{१८}
 प्रसून^{१९} तिनको सब अङ्ग हो भनी विशेष तोकेर थिएन वर्णन ।
 उठेर हर्षाश्रु-सुवृष्टि^{२०} आउँदा कहे रऊँले उ त हो कदम्ब^{२१} नै ॥१३९॥^{२२}
 विलाप मेरो नल नाममा सुनी अनी त उन्ले शुभनाम खोलियो ।
 यही प्रियाको भ्रम भूपले हरे कही निजी उद्भ्रम-विभ्रम-क्रम^{२३} ॥१४०॥^{२४}
 विदर्भपुत्री अव ता नृपालमा त्रया-सखी^{२५} भै न त बोल्न सक्तथिन् ।
 अघीअलज्जा^{२६} भइसामुजो भनिन् दुबिन् त्यसैबाट उनी त्रपाब्धिमा^{२७} १४१^{२८}

१. वियोगको कामदेवरूप अग्निले । २. पीडा । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. मध्यस्थ । ६. ऋणसोधनका निमित्त । ७. यहाँ
 अतिशयोक्ति र उपमा अलंकार छ । ८. शिशिर ऋतुको आखिरीमा । ९. विदर्भ राजाकी छोरी
 दमयन्ती । १०. यहाँ उपमा अलंकार छ । ११. पतिव्रताको बुद्धिले । १२. धारण गरि-
 एको । १३. देवताको दूततर्फ गएको । १४. यहाँ काव्यकिंग अलंकार छ । १५. आफ्नू
 पिताको मनलाई । १६. असक छोराको इतिहास । १७. कामदेवलाई निन्दा गर्ने । १८. यहाँ
 हेतु अलंकार छ । १९. फूल । २०. हर्षाश्रुको वर्षा ऋतु । २१. कदम्ब । २२. यहाँ अति-
 शयोक्ति र भावोदय अलंकार छ । २३. आन्तिका विनासको क्रम । २४. यहाँ छेकातुप्रास
 अलंकार छ । २५. लज्जा नै सँगिनी । २६. निर्लज्ज । २७. लाजको समुद्रमा । २८. यहाँ
 विरोधामास अलंकार छ ।

गरेर पर्दा पनि, सङ्गि-कानमा दिनै सकीनन् नृपलाई उत्तर ।
 अनी सखी हास्य गरेर भन्दछिन्-हजूरकी प्यारि लजाइ मौन छन् ॥१४२॥^१
 हजूरको चित्र रची स्वयं तहाँ पदार्घ्य^२ नेत्राश्रु चढाइ जो भनिन् ।
 त्यही सखीका मुखबाट निस्कने प्रसून बाणोपनिषत्^३ सुनाउँछु ॥१४३॥^४
 वियोगले^५ जीवन-शंकिनीप्रति^६ हजूरमा धेरै कहेन हंसले ।
 हजूरजस्ता शशिवंश-रत्नमा म मारिने घातिपना कहाँ रहोस् ॥१४४॥^७
 शशि मुखैले, स्मर कान्तिले दबे, मलाई मानै कटिबद्ध हुन् किन ।
 'हजूरकी हो' भनि होत लौ जितें, न मोघसंकल्प^८ लिनेसुरादि छन् ॥१४५॥^९
 निजांशुले दग्ध, मदङ्ग-भस्मले कलङ्क मेट्ने, छ शशि-स्पृहा^{१०} वृथा ।
 हुनेछ के त्वन्मुखतुल्य तेत्तिले ? बधूवधैले^{११} बनदा कलङ्कित ॥१४६॥^{१२}
 खुसाइ आफ्ना शर^{१३} काममा दिनोस्, मलाई मारोस् कुसुमेषुले^{१४}, अनी ।
 हजूरमा चित्त दिदै, असु^{१५} त्यजी, हजूररूपी सहजै म जित्छु त्यो^{१६} ॥१४७॥^{१७}
 छ देवताकी गुण-गायनी^{१८} श्रुति^{१९}, तथापि के काम छ पाउ-सेविको ।^{२०}
 नुहाइ सूर्य-स्तुति कोहिले गरोस् कुमुद्वती^{२१} त्योप्रति राजु हुन्न लौ ॥१४८॥^{२२}
 कथामहाँ शेष रहूँ छ यै भलो, मरेपछी ज्ञात हुनेछ भावना ।^{२३}
 त्वदर्थमा^{२४} प्राण गुमेर जान्नुहोस् मलाईजीवाधिक^{२५} ! एक भक्तिनी ॥१४९॥^{२६}
 बचाउनूपर्दछ वज्र नै परोस्, छ अस्त्र धारि-व्रत^{२७} अर्थिका प्रति ।
 स्मरेषुदेखी नबचाइ मैकन, विनाशियो त्यो व्रत लौ हजूरले ॥१५०॥^{२८}

१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २. पाउ धुने जस्त । ३. कामदेवोपनिषत् ।
 ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. जिन्दगीको शंका गर्नेका उपर । ६. यहाँ हेतु अलंकार छ । ७. व्यर्थको संकल्प । ८. यहाँ अतिशयोक्ति, प्रत्यनीकर काव्यलिङ्ग अलंकार छ ।
 ९. चन्द्रमाको इच्छा । १०. स्त्रीहत्याले । ११. यहाँ अतिशयोक्ति र विषम अलंकार छ ।
 १२. फलामका वाण । १३. कामदेवले । १४. प्राण । १५. कामलाई । १६. यहाँ अतिशयोक्ति र उपमा अलंकार छ । १७. गुणगान गर्ने । १८. वेद । १९. पाउको सेवा गर्ने मेरो । २०. कुमुदिनी । २१. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । २२. माव । २३. हजूरको निमित्त ।
 २४. प्राणमन्दा प्यारा हे नल ! २५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २६. शस्त्रास्त्र धारण गर्ने क्षत्रियको व्रत । २७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

हजूरकी मैकन माछ कामले, त्यजी दिनूभो उ त देव हो भनी ।
 उ खास चारडाल अनङ्ग जान्नुहोस्, स्मरेपुकारी^१ मधुको^२ सखा उहो १५१^३
 अगाडि सानू अरिमाथि विज्ञले स्वतेज देखाउनुपर्छ वास्तव ।
 हुताशले^४ खान्छ अगाडि भार नै अनी गुईठा, तरु-कारड-मण्डल^५ ॥१५२॥^६
 स्वयम्बरा^७ मैप्रतिको दयालुता^८ तवाइँको दोष छ के र ? देवमा ।
 सपत्तिकैको^९ ऋतुबाट^{१०} तृप्त भै न केहि बोलनन् सुर लाज ली ठुलो १५३।^{११}
 स्वयम्बरैमा सुर ती पनी जुटुन् खुसाइ^{१२} तिन्लाइ, वरिन्छ भूपति ।
 दया त तिन्मा रहँदैन, हैन यो, न देवता ती स्मर वा तपाइँ हुन्^{१३} ॥१५४॥^{१४}
 यसोरि चित्रैबिच देखदा पनी हजूरमा काम र लाज लीकन ।
 पदैपिछे^{१५} मौनमयाज्जरी^{१६} पिणी नदी बहाइन् उनिले महैसरी १५५।^{१७}

चण्डालै हो विषमशर^{१८} लौ हेर्न वा छून् हुन्न,
 जेतामा^{१९} के उ गर्ला ? न त छ अउँला, ख्यातनामा^{२०} अनङ्ग^{२१}
 साथी पाई मधू नै वनबिच घुमदै दीलभिन्नै घुसेर
 सङ्गीका^{२२} प्राणालेओस्, त्यहि यश नृपको दिदिशा गान गाउन् १५६।^{२३}

यहि गोप्य गरी, सब लाज हरी प्रणयी^{२४}-तिरका मृदु वाक्य सुनी ।
 सुरकै सँग राज-समाजतिर अब भूपति नम्र भएर गए ॥१५७॥^{२५}

गालाका उचनीच ती पुलकले^{२६} बेतैसरी आँसुका
 धारा धेर खसालि, भोलि पतिको प्राप्तीच्छु^{२७} यिन्को अब,

१. कामदेवका बाण (फूलहरू) बनाउने । २. वसन्तको । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. आगोले । ५. रुखका हाँगाबिगाको समूह । ६. यहाँ छेकानुप्रास र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ७. खुद आफैले वरण गर्ने । ८. दयालुपना । ९. हामी दुइको । १०. यज्ञबाट । ११. यहाँ कान्यकिंग अलंकार छ । १२. खुशी पारेर । १३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १४. पदपदमा । १५. चूप लाग्नरूप छिपेको । १६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १७. कामदेव । १८. उसलाई जित्ने तपाईँमा । १९. प्रख्यात भएको । २०. अङ्ग नमएको भनी । २१. सङ्गीनी दमयन्तीका । २२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २३. प्यारी दमयन्तीतर्फका । २४. यहाँ सहोक्ति अलंकार छ । २५. रोमान्चले । २६. प्राप्तिमा इच्छा राख्ने ।

त्यो चार-प्रहरी^१ निशा पनि भयो कामार्तिले^२ दुःक्षय^३ ।
त्यस्ले तीप्रतिको दयालु विधिले रात्री त्रियामा^४ गरे ॥१५८॥^५

उनिविषय^६, सबै त्यो आत्म-दूतत्व^७ जो हो
गरिकन अति साँचो, लाज मानी नुहेर ।
त्रिभुवन-जनको नै वृत्त^८ जान्ने, प्रवीण
सुरकन बतलाए भूपतीले तुरुन्त ॥१५९॥^९

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
उस्को 'अर्णववर्णना'^{१०} पछि नवौं यो हो निसर्गोज्ज्वल
काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा पाँच्यो नवौं सर्ग यो (६)

१. चार प्रहरको । २. कामदेवको पीडाले । ३. बिताउन नसकिने । ४. तिन प्रहर भएको । ५. यहाँ छेकानुप्रास, अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. दमयन्तीको विषयमा । ७. आफ्नू दूतत्वको पन । ८. चरित्र । ९. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १०. अर्णव वर्णन नामक ग्रन्थ ।

दशम सर्ग

—०२०७०—

शस्त्रास्त्र-पारङ्गत, कामतुल्य^१, कुबेरलाई धनले जितार ।
कुलीन, राजन्य-कुमार धेर स्वयम्बरार्थी रथबाट आए ॥ १ ॥^२
कुलीन, राजन्य, सबै हुँदोभो कन्दर्पको भूमि^३ र आउँदो भो ।
जतातैबाट नृपाल आई पृथ्वी अणूमात्र^४ पनि बचेन ॥ २ ॥^५
श्रीभीम पुत्रीकन वर्न योग्य^६, अयोग्य शूरा बलबाट हर्न ।
हेर्ने उदासीन र सेवकैले^७ जाँदा, दिशाका अब नाम बाँचे^८ ॥ ३ ॥^९
सबै दिशाबाट समग्र लोक ती भूमि-शोभा^{१०} तिर जुट्न जाँदा ।
स्ववर्ति^{११} धेरै जनबाट पीडा हटेर दिग्भाग^{१२} थिए सुशान्त ॥ ४ ॥^{१३}
'मैले लिएँ भीम-सुता' उ ठान्थ्यो अगाडि हुन्थ्यो जुन भूमिपाल^{१४} ।
ढाके छरेका तिलले समान ती सैन्यले भूमि र राजमार्ग ॥ ५ ॥^{१५}
अगाडिकोले पथ रोकिएको, पछाडिकोले पनि ठेलिएको ।
यन्त्रस्थ^{१६} सिद्धार्थ^{१७} बनी नृपाल कुनै असिद्धार्थ^{१८} भएँ उ ठान्थ्यो ॥ ६ ॥^{१९}

१. कामदेव तुल्य (रात्रा) । २. यहाँ परिकर, उपमा र अतिशय अलंकार छ । ३. स्थान ।
४. अलौकिक । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. लायक । ७. ती आउनेका नोकर-
हरूले । ८. शेष रहे । ९. यहाँ वीपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १०. पृथ्वीको शोभा-
स्वरूप दमयन्ती । ११. आफूमाथि रहने । १२. दिग्दिशाका खण्डहरू । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा
अलंकार छ । १४. राजा । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ । १६. कोलमा रहेको । १७. सर्पिउँ ।
१८. मतलब सिद्ध नभएको । १९. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ ।

भई घुईचो पथमा रुकेका, राजाहरूलाइ अती हिलेर ।
 मानौं छिटो आउनुहोस् भने की ? बोलाउँदै भीमपुरी-ध्वजाले^१ ॥ ७ ॥^२
 अगाडि कर्कोटकले^३ खिचेथे नृपालका कुण्डिनगामि^४, घेर ।
 सकम्बलै^५ नाग-बलै^६, अनी त पछी गए वासुकिा^७ पनी ती ॥ ८ ॥^८
 नृपाल-सेनाहरू आइ उड्ने धूलोहरूले मुख फुसिएकी ।
 भूले^९ दिशा-स्त्रीहरूको^{१०} कहन्थी स्पष्ट पति-त्याग-दशास्वरूप ॥ ९ ॥^{११}
 सुरेन्द्र, पाशी^{१२}, यमराज, अग्नि, दिगीश भैमी-गुणाले^{१३} खिचेभैं ।
 स्वयम्बर-स्थानमहाँ पुगेथे, त्यहाँ गएनन् अरु देवता त ॥ १० ॥^{१४}
 सन्मन्त्र गर्दा नृपका गुरूले तहाँ फुनै राक्षस ता पसेन ।
 त्यसो भई निर्हति-दिक्पतीले^{१५} जाने कुनै यत्न पनी गरेनन् ॥ ११ ॥^{१६}
 भैमी-विवाहार्थ विदर्भतर्फ दिगीश वायू पनि ता गएनन् ।
 भैमी-दृगम्भोरुहदेखि^{१७} तर्सी सकेन उन्को मृग^{१८} सामु पर्न ॥ १२ ॥^{१९}
 'हेर्दैन जाती-गुण-वित्त^{२०} काम' डेब्रो छ, चाहन्छ उ रूप'ठानी ।
 कैलासमा^{२१} आफ्नु भुहार हेरी कुवेर भैमीप्रति नै गएनन् ॥ १३ ॥^{२२}
 महेशकी अर्धतनू^{२३}, सतीले^{२४} भैमी-विवाहा किन पो सहन्थिन् ?
 ईशान-यानार्थ^{२५} विदर्भतर्फ उनो तगारो-वनि^{२६} विघ्न पारिन् ॥ १४ ॥^{२७}
 अधोदिशाका^{२८} पति, शेष तिन्को स्वयम्बरस्थानमहाँ पुगेनन् ।
 भूभार^{२९} कस्लाइ बिसाइ जाउन् ? उनी ठुलो भार धरेर बस्छन् ॥ १५ ॥

१. भीमराजाका शहरका ध्वजाले । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. रात्रो गति भएको सेतो घोडाले या कर्कोटक नामको सर्पले । ४. कुण्डिन नगरतर्फ जाने । ५. रात्रो जिनपोससहितको या कम्बल नामक नागविशेषले सहित । ६. हात्तीको फौज या नाग-जातिको फौज । ७. वासुकि नागका । ८. यहाँ श्लेष अलंकार छ । ९. पृथ्वीले । १०. दिशारूप स्त्रीहरूको । ११. यहाँ रूपक अलंकार छ । १२. वरुण । १३. दमयन्तीका गुण या दमयन्तीरूपी डोरीले । १४. यहाँ श्लेष, रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. नैर्ऋत्य दिशाका स्वामीले । १६. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १७. दमयन्तीका नजररूप कमलदेखि । १८. वाहन मृग । १९. यहाँ रूपक, अतिशयोक्ति र काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २०. जात-गुण-धन । २१. सफा कैलास पर्वतमा । २२. यहाँ काव्यलिङ्ग र दीपक अलंकार छ । २३. आधा शरीर भएको । २४. पार्वती देवीले । २५. महादेवको गमनका निमित्त । २६. नगएर छेक्ने भई । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा र हेतु अलंकार छ । २८. सबभन्दा तलको दिशाका । २९. पृथ्वीको भार ।

ती धर्मशास्त्रादिहरू विचारी, ब्रह्मा उँभो-दिक्पति^१ ता गएनन् ।
 श्रुति-स्मृती-लोक कहीं नदेख्ता विवाह बाजेसँग नातिनीको ॥१६॥^२
 श्रीभीमजाबाट हटाइएको दूती-मुखबाट^३ बुभी दिगीश ।
 मुखेन्दु तेस्तै गति मन्द पारी गए त्यही राज-समाजतर्फ ॥१७॥^४
 'नल-भ्रमैले' भजलिन् कि भैमी हामीकनै ?' यो लिइ केहि आशा ।
 गरे-महेन्द्रादि ति चारले नै चतुर्नली^५ कोहि भुटोस्वरूप ॥१८॥^६
 नलै-हुने कोशिशका दिगीश परस्परै देख्नु र सोध्नु गर्दा ।
 ठान्दैनथे ती नल-साम्य-सिद्धि^७ नैसर्ग^८ औ कृत्रिम^९ भिन्न हुन्छ ॥१९॥^{१०}
 पूर्णोन्दु^{११} गर्दै मुख, फेरि पद्म^{१२}, फेरी पनी त्यै^{१३} गरि देवताले ।
 स्ववक्त्र ऐनातिर खूब हेर्दा अती नराम्रो ठहरी हटाए ॥२०॥^{१४}
 नलाऽऽस्यको श्री निज-वक्त्रबाट लिनै नसक्ता तिनि देवताले ।
 बहिर्मुखी भै अनलाननत्व^{१५} भेट्दै-सकेनन् पुनरुक्ति-दोष^{१६} ॥२१॥^{१७}
 स्त्री-छूटले^{१८} गुम्फित^{१९} ऐलबाट^{२०}, स्वभानुले^{२१} पीडित चन्द्रबाट ।
 महेशले दग्ध अनङ्गबाट सारै लिई ती^{२२} नल बन्न खोज्थे ॥२२॥^{२३}
 भैमी बुझून् लौ नलको पृथक्त्व^{२४} ठानी विधीले नृपवर्ग ल्याए ।
 दिगीशलाई नलतुल्य पारी उन्मा बुझाए नलकै महत्त्व^{२५} ॥२३॥^{२६}
 नलैबिना त्यो त सभा शुभेन चतुर्नलीले, खुद पारिजात !
 भामाजिको^{२७} आँगनमा पुगेमा कल्पद्रु^{२८} चारै^{२९} रहि स्वर्गजस्तै ॥२४॥^{३०}

१. सवमन्दा माथिल्लो दिशाका पति । २. यहाँ हेतु, श्लेष र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ३. आफूले अघिबाटै पठाएका दूतीका मुखबाट नै । ४. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ५. चल हुन् कि मन्ने भ्रमले । ६. चार देवले नै नल बनेका । ७. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ८. नलको समानता सिद्ध भएको । ९. स्वाभाविक । १०. बनावटी । ११. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १२. पूर्णचन्द्रलाई । १३. फुलेको कमल । १४. चन्द्र नै । १५. यहाँ जाति अतिशयोक्ति-विशेषोक्ति अलंकार छ । १६. नल भिन्नको मुख हुनु या अग्नि नै मुख हुनु । १७. अग्निमुख हुनेले फेरी अग्निमुख हुनुरूप दोष । १८. यहाँ श्लेष र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १९. उर्वशीको वियोगले । २०. दिक्क मानेका । २१. पुरूख राजाबाट । २२. राहुले । २३. देवताहरू । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा र दीपक अलंकार छ । २५. बेजोडको पना । २६. गौरव । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २८. सत्यभामाको । २९. कल्पवृक्ष । ३०. मन्दार-सन्तान-कल्पवृक्ष-हरिचन्दन । ३१. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

महेशको भस्म मिली^१ सुकीला पुग्दाभए वासुकि त्यो सभामा ।
 फणीन्द्रका^२ वृन्द्रहरू^३ सबैले 'प्रसीद जीवेश^४ !' पुकारिएर ॥२५॥
 द्वीपान्तरैदेखि^५ यही पुरीमा आए क्षीमा सुरभूमिनाथ ।^६
 जवान^७ कस्ले त्यसमा गरेन स्मरेषु-वात्या-बिच^८ तूल-लीला^९ ॥२६॥^{१०}
 श्रीभीमले आदर धेर गर्दै राखेर राम्रा दरबारमा नै ।
 प्रियोक्ति-दानाऽऽदर-नम्रताले^{११} सेवा गरे त्यो नृपसङ्घलाई ॥२७॥^{१२}
 चतुःसमुद्री^{१३} परिखा^{१४} भएको, स्त्री-कीर्ति^{१५} बस्ने, नृप-अन्तपूर्मा^{१६} ।
 साँचो, दया, दान र मानभाउ-यी चार नै कञ्चुकि-रत्ति^{१७} हुन्छन् ॥२८॥^{१८}
 ती पाहुना भूपतिले अनेक, परोक्षका^{१९} आदर-कार्यतर्फ ।
 जिज्ञासित^{२०} स्वेप्सित-लाभ-चिह्न^{२१} घटीबढी कत्ति पनी बुभेनन् ॥२९॥^{२२}
 अटाउँदो भो यहि राजसंघ श्रीभीमको त्यो पुरमा म ठान्छु ।
 अगस्त्यको हस्तमहाँ समुद्र, मुरारिको^{२३} पेटमहाँ जगत्भैं ॥३०॥^{२४}
 त्यही पुरीमा गृह, राजमार्ग, ढोकाहरू मात्र सिंगारिएनन् ।
 नृपालका आभरण-प्रभाले^{२५} आकाशतर्फ पनि भो विचित्र ॥३१॥^{२६}
 नरेशवत् सेवकका पनी लौ विलास-चातुर्य-विभूषणश्री ।^{२७}
 देखीलिला स्त्री-शिशुवर्गले^{२८} त त्यस्लाइ नै मालिक सम्मिलिन्ये ॥३२॥^{२९}
 हटाइँदा चामरले पसीना, देखी अनौठा अनिमेष^{३०} बन्दा ।
 माला नसुक्ता निजि छत्रबाट, स्वर्देव^{३१} भूदेव^{३२} थिए समान ॥३३॥^{३३}

१. वसिएर । २. सर्पराजका । ३. समाज । ४. दीर्घायु होस् मालिक ! ५. प्लक्ष्मादि
 अरु दीपहरूबाट । ६. देवभूमिका स्वामीहरू । ७. तरुण । ८. कामदेवको बाणरूपी
 हुरोमा । ९. कपासको नचाइ । १०. यहाँ काव्यछिग, निदर्शन र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 ११. प्यारो बोली, बस्ने ठाउँ दिनु, संमान गर्नु, नरम भएका भाव देखाउनु इत्यादिके ।
 १२. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १३. चारै समुद्र । १४. घेरा । १५. स्त्रीरूप कीर्ति ।
 १६. राजाको अन्तःपुरमा । १७. अन्तःपुरमा जाने रक्षक । १८. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
 १९. नदेखिएका । २०. जान्न चाहेको । २१. दमयन्ती प्राप्त हुने चिह्न । २२. यहाँ अति-
 शयोक्ति अलंकार छ । २३. विष्णुको । २४. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. पहि-
 रेका रत्नहरूका कान्तिके । २६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २७. कटाक्ष गरी हेर्नु
 इत्यादि शृंगारका चेष्टा, वक्रोक्तिमा कुशलता, गहनाको शोभा । २८. स्त्रीवर्ग र बालक-
 वर्गले । २९. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३०. नचिम्लने । ३१. स्वर्गका देवता ।
 ३२. पृथ्वीका देवता (राजा) । ३३. यहाँ अतिशयोक्ति र काव्यछिग अलंकार छ ।

दशै दिशाबाट नृपाल आई अन्योन्य-भाषा^१ नबुझेर सारा ।
 गर्ने हुँदा संस्कृत बोलिमात्र को देवता हुन् जनले चिनेनन् ॥३४॥^२
 तिल्ले^३ त्यहाँ भीमसुता-सुचित्र चरित्र नाना, जनले खिचेका ।
 हेर्दै बिताए दिन, रात्रि काटे स्वप्नाविषे तीसंगका रतीले^४ ॥३५॥^५
 निशामहाँ स्वप्न-गता,^६ सती^७ यी स्वलाभ-लीला सबमा दिएर ।
 आफ्ना तिनै याचकमा वदान्या^८ बन्दी सबै ईप्सित^९ पूर्ण गर्थिन् ॥३६॥^{१०}
 श्रीभीमले प्रार्थित-भै^{११} जुटेका, शृङ्गार-लीला बहुतै बुझेका ।
 राजा सबैले त्यहि भोलिपल्टै स्वयम्बरी वेदि गरे प्रवेश ॥३७॥
 जस्लाइ-देख्ता विबुधाऽधिनाथ^{१२} रत्नादिले संस्कृत^{१३}, कामतर्फ ।
 अत्यन्त नै प्राकृत-बुद्धि^{१४} गर्थे, पाँचे सभामा उहि नैषधेन्द्र^{१५} ॥३८॥^{१६}
 आई पुगेमा नल राज-चन्द्र^{१७} स्वर्लोक शोभा जितने सभामा ।
 ती क्षत्र-नक्षत्र^{१८} समूह-कान्ति नाघेर दृग्गोचर,^{१९} हा ! कहाँ गो ॥३९॥^{२०}
 आश्चर्यले उत्सुक भूप-दृष्टि परे नलैतर्फ अघी त भट्ट ।
 पछी त ईर्ष्या^{२१} लिइ, छेउछाउ बङ्गचाइने, पर्न गए कुदृष्टि^{२२} ॥४०॥^{२३}
 यी चन्द्र हुन् की पहिला भुईमा ? या काम दोस्त्रा ? अथवा तृतीय^{२४} ।
 हुन् अश्विनी-पुत्र^{२५} ? भनेर राजा स्तुतिच्छले^{२६} ली रिस-साथ भन्थे ॥४१॥^{२७}
 भूमा छ पैल्ला जनु यै शशीको, कन्दर्पको जन्म यही छ दोस्त्रो !
 नासत्यको मूर्ति यही छ तेस्रो भन्दै गरी तारिफ, भूप जल्ये ॥४२॥

-
१. परस्परका बोली । २. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३. देवता र राजाहरूले ।
 ४. खेलवाडले । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. स्वप्नमा प्राप्त भएकी । ७. पतिव्रता ।
 ८. आफू पाहने विलास, दानशूर । ९. इच्छा गरिएको चीज । १०. यहाँ विरोधा-
 मास अलंकार छ । ११. दूतद्वारा निमन्त्रित भएर । १२. देवताका अधिराज (इन्द्र) ।
 १३. मृङ्गारिएको । १४. नीचो भन्ने बुद्धि । १५. निषध देशका राजा (नल) । १६. यहाँ
 अतिशयोक्ति अलंकार छ । १७. राजाका मध्यमा चन्द्र । १८. क्षत्रियरूप नक्षत्रहरूको काष्ठी ।
 १९. दृष्टिको विषय । २०. यहाँ अतिशयोक्ति र छेकानुप्रास अलंकार छ । २१. रीस
 (डाहा) । २२. नरात्रा नजर । २३. यहाँ जातिभावोदय अलंकार छ । २४. तेस्रो ।
 २५. अश्विनिकुमार । २६. तारिफको वहाना । २७. यहाँ अपहृति र सन्देह अलंकार छ ।

दृष्टान्त माया-नलको^१ दिएर तिन्ले भने-‘छन् तिनितुल्य कैयू’ ।
 आफू भएमा कम, मत्सरीको^२ त्यैतुल्य अर्को कहि हुन्छ शान्ति^३ ॥४२॥^४
 निर्दोषिमा कोहि गुणै लिएर दोषान्तरोक्ती^५ यहि हो खलत्व^६ ।
 सौन्दर्यले संसदका अदोषी नरत्न यिन्को^७ सुरबाट दोष^८ ॥४३॥^९
 नगीचमा नै बसने, सुवेष, चतुर्नलीमा नल-सत्य^{१०} भन्छन् ।
 नासत्य वा दर्पक^{११} ऐल^{१२} राजा को को हुनुहुन्छ तपाईं चार ॥४४॥^{१३}
 उन्लाइ भन्दछन् तनि-‘हामिमध्ये पुरुरवा वष्भूमिज कोहि छैन ।
 अदर्पकै^{१४} छौं यहिं सामु बस्ने, नासत्यता^{१५} नै पनि लिन्न कोही ॥४५॥^{१६}
 सौन्दर्यले काम जिती लिएका, हामीहरूलाइ ति-भिन्न सम्भ ।
 आयौं यहाँ भूपविषे^{१७} घुमेकी, भैमी हुनिन् हामितिरे कि ? ठानी ॥४६॥^{१८}
 तपाईंको रूप खुदै बुझेर विमुग्ध^{१९} भै हामि यहाँ रहन्छौं ।
 धिक् हामि आशापतिलाइ^{२०} राजन् ! धिक्कार हाम्रो विबुधत्वलाई^{२१} ॥४७॥^{२२}
 तिन्को सबै वाक्छल^{२३}-मात्र सम्भो त्यो बोलि बुझ्ने नलले सकेनन् ।
 स्त्रीरत्न-लाभार्थ^{२४} सुयत्न गर्ने, यिन्लाइ त्यो कत्ति पनि फुरेन ॥४८॥^{२५}
 जोसङ्ग आफू बढि बन्न खोज्दै उस्ले त्यसैलाइ ठुलो कहन्छ ।
 खुदै म सानू भनि जोरि खोज्नेलाई नगर्ला कुन धेर हेला ॥४९॥^{२६}
 सरस्वतीले यश गाइएका, श्रीले सविद्युद्धन-तुल्य-रूप ।^{२७}
 श्री विष्णुले अम्बरमा^{२८} रहेर स्वयम्बरी दृश्य रमाइ हेरे ॥५०॥^{२९}

१. नलको रूप लिने इन्द्रादिको । २. डाहा गर्नेको । ३. सन्तोष । ४. यहाँ जाति र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ५. कुनै दोषको आरोप गरि कहनु । ६. दुर्जनत्व । ७. नलको । ८. रीस लिए । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. राजा नल । ११. कामदेव । १२. पुरुरवा । १३. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १४. गर्वरहित भएका । १५. अश्विनी-कुमार हुनु या साँचो हुनु तथा पुरुष-सत्यता । १६. यहाँ बक्रोक्ति अलंकार छ । १७. राजा-हरूमा । १८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १९. सुन्दर या मूर्खता लिएका । २०. दिशा-हरूका स्वामी या आशाधारीका राजालाई । २१. देवत्व या ज्ञानित्वलाई । २२. यहाँ श्लेष अलंकार छ । २३. बोलीको छल्कार । २४. दमयन्तीको प्राप्ति निमित्त । २५. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । २६. यहाँ हेतु र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २७. बिजुलीसहित कालो मेघको तुल्य रूप भएका । २८. आकाशमा । २९. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

आठ दिशामा निज-दृष्टि आठ स्वयम्बरैतर्फ लगे विधिले ।
 जस्ले नदेख्ते शिव-शीर्ष-कान्ति,^१ साछी भुठो, केतकिलाइ राखे ॥५१॥^२
 यौटा गरी देह सुमेरु घुम्ने, अर्को गरी श्रीहरि-दत्तनेत्र;^३ ।
 ती द्वादशात्मा^४ दश बाँकिले त हेर्थे दशै-दिक् सब लोकपूर्ण ॥५२॥^५
 श्रीचन्द्रले दैवत-हर्म्य^६, मेरुलाई सदा नै घुमनू गरेर ।
 हेर्दै महेन्द्रानुज-दृष्टि^७ बाट नदेखने ताप लिनै-परेन ॥५३॥^८
 तात्कालिकी^९ त्यो वरलोक-लक्ष्मी^{१०} हेर्ने रसोत्का^{११} भइ अप्सराले ।
 जनाऽम्बुधीमा^{१२} निज-आस्यलाई रमाइला पद्महरू गराए ॥५४॥^{१३}
 ती यक्षका लक्ष^{१४} र सिद्धवर्ग अनी पछी किन्नर वा महर्षि ।
 अती मजा मानि सुहर्षसाथ सभा^{१५} नहेर्ने त कुनै भएनन् ॥५५॥^{१६}
 वाल्मीकिले स्तुत्य^{१७} भयो सभा त्यो, अनेक शाखा^{१८} गरि वेदवृक्ष^{१९} ।
 जस्को गलोबाट विनाश्रमैले स्वर्गीय^{२०} वाणी भुइँमा भरेथ्यो ॥५६॥^{२१}
 नास्तिक्य^{२२} ली वेद-विरोधकारी^{२३} गरे गुरुले पनि लौ प्रशंसा ।
 जस्को छ जिभ्रो त सरस्वतीको सिंहासनै खास भनी म मान्छ ॥५७॥^{२४}
 त्यो स्वर्गमा संस्कृत बोलिइन्छ त्यस्मा छ आचार्य-कवी^{२५} मनी जो ।
 दैत्य^{२६} नीती-पथका सहाय, श्रीशुक्रले त्यस्प्रति^{२७} कान्य छाँटे ॥५८॥^{२८}
 न भीमले भूपहरू जुटाए, न भीमजाले गुणाबाट तानिन् ।
 स्वयम्बरै यो विधिले विचारी स्व-शिल्पका^{२९} सार, युवा थुपारे ॥५९॥^{३०}

१. शिवका शिरको शोभा । २. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ । ३. विष्णुको दाहिने नेत्र ।
 ४. बाह्र देह भएका सूर्य । ५. यहाँ छेकानुप्रास र यथासंख्य अलंकार छ । ६. देवताको
 वासस्थान । ७. इन्द्रका माई विष्णुको योयाँ नेत्रवाट । ८. यहाँ हेतु अलंकार छ ।
 ९. त्यस बेलाको । १०. राज समाजको शोभा । ११. चाहनाले उत्सुक । १२. जनरूपी
 समुद्रमा । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. लाख । १५. स्वयंवर-सभा । १६. यहाँ
 छेकानुप्रास अलंकार छ । १७. प्रशंसा गरिने । १८. आश्वलायनादि अनेकन शाखा (विभाग वा
 हाँगा) । १९. वेद रूप वृक्षलाई । २०. स्वर्गलोक रहने संस्कृत वाणी (मा निषाद प्रतिष्ठां
 त्वम्) इत्यादि । २१. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । २२. नास्तिकको धर्म । २३. वेद
 को खण्डन गर्ने । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. गुरु र श्लोककर्ता (प्रबन्धकर्ता) ।
 २६. दैत्यका नीतिशास्त्रको मार्गदर्शक । २७. समापति । २८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार
 छ । २९. आफ्नो शिल्पका । ३०. यहाँ अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

पञ्चत्व-पारे^१ हरले अघी लौ एक्लो हुँदामा स्मरलाइ खास ।
 त्यस्कै सरी कान्ति हुने युवा यी त्यै भीतिको^२ नै-परिहार हुन् की ? ॥६०॥^३
 पूर्वोन्दुका बिम्ब हरेक मैह्ला लुकाइ राखेर कहीं विधीले ।
 त्यैबाट शिल्पी, उनले बनाए राजन्यका^४ सुन्दर वक्त्र, ठान्छु ॥६१॥^५
 रत्नादि यिन्ले शिरमा लगाए, त्यो व्यर्थ हो, रत्न खुदै यिनी छन् ।
 परात्मबोध^६ स्वत^७ नै भएमा त्यो बोधनिम्ती अरु चाहिँदैन ॥६२॥^८
 नासत्यले^९ सुन्दर राजवृन्द पसुन् खुसाइ यदि तेस वेला ।
 सकोइनन् लौ पहिचान गर्न हजार वर्षौँतक भाइलाई ॥६३॥^{१०}
 विदग्ध^{११} यस्ता तरुना रहेमा, डढे पनी काम रहेन हानि ।
 समुद्रमा पानि घटेर बूँद, दिँदैन कोही पनि शोष-दोष^{१२} ॥६४॥^{१३}
 यी शुक्रको वर्णन, गान गर्ने गन्धर्वले हुंकृतिले^{१४} र तेस्तै ।
 ती वेदपाठी ऋषिवृन्दबाट 'ॐ'^{१५} 'ॐ' गरी बेस भनी सराए ॥६५॥^{१६}
 श्रीभीमले यस्पछि राजसिंहलाई सुसिंहासनमा बसाए ।
 जहाँ कि स्वमाचलको^{१७} चुलीमा द्यौता बसेभैं भइ शोभिंदो भो ॥६६॥^{१८}
 'द्यौताहरू नै कुल-वृत्त'^{१९} जान्लान् भू-स्वर्ग-पाताल सबै जगत्का ।
 यी बोध पारौं कसरी सुतामा ?' भनी विदग्धेश्वर शोच गर्थे ॥६७॥^{२०}
 श्रद्धालु-सङ्कल्पित^{२१} सिद्धि गर्न कल्पद्रुजस्ता^{२२} कुलदेवता ती ।
 श्रीविष्णुको; आकुल भूपबाट एकाग्र भै चिन्तन गर्न लागे ॥६८॥^{२३}

१. मारे । २. डरको । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. राजसमाजका । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. परमात्माको ज्ञान । ७. खुद आफै । ८. यहाँ अतिशयोक्ति र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ९. अश्विनीकुमारले । १०. यहाँ अनुप्रास र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ११. सुन्दर । १२. पानी सुक्यो मन्ने दोष । १३. यहाँ अनुप्रास, अतिशयोक्ति, रूपक र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १४. हुँहुँले । १५. ठीक हो । १६. यहाँ अनुप्रास, अपहृति र दीपक अलंकार छ । १७. सुवर्णाचल (सुमेरु) को । १८. यहाँ उपमा अलंकार छ । १९. वंश र चरित्र । २०. यहाँ हेतु अलंकार छ । २१. श्रद्धा गर्नेले संकल्प गरिएको । २२. कल्पवृक्ष । २३. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

त्यो सम्भूतासाथ रमेश^१ बोलै सरस्वतीलाई मुसुक्क हाँस्ते ।
 स्वयम्बरमा तिमि जाउ बाणी ! राजन्यका गोत्र-चरित्र^२ बोल ॥६६॥
 जगत्-भरीबाट तहाँ जुटेका, जवानका शक्ति र वंश, शील ।
 जान्ने, तिमो छौ, बन वर्णायित्री^३, लौ चुप्प बस्ने अब छैन वेला ॥७०॥^४
 जयत्रयी-परिडत-मण्डिता^५ यो सभा न भो, फेरि पछी नहोला ।
 नृपालका वर्णनको छल्लैले विद्वानमा वाङ्मुख^६ लौ सुनाऊ ॥७१॥^७
 श्रीविष्णुको, देव-शिरोमणीले^८ पुछेर बाँकी, चरणाब्ज-धूलि^९ ।
 प्रसाद-आज्ञा^{१०} त सरस्वतीले अती खुसाई शिरमाथि पैह्लिन् ॥७२॥^{११}
 वेदत्रयी^{१२} तीन बली भएकी, गन्धर्व-विद्याधरकै-गलोकी^{१३} ।
 साहित्यमा^{१४} दृष्टि-तरङ्ग^{१५} धर्दी, उत्रिन् सभाबीच बनेर बाला ॥७३॥^{१६}
 जस्को सुरम्य-त्रिवली-त्रिवेदी-आधारदेखी^{१७} निकली, विकीर्ण^{१८}
 नानाभिचारोचित-कृष्ण-कान्ति^{१९}, थियो अथर्व-श्रुति^{२०} रोम-रेखा ॥७४॥^{२१}
 चरित्र जस्को त जगत्-सुशिक्षा^{२२}, कर्तव्यको बोध न कल्प^{२३} जस्को ।
 थियो समस्तार्थ-निरूपणले^{२४} निरुक्ति-विद्या^{२५} पनि रूप जस्को ॥७५॥^{२६}
 श्लोकार्थमा^{२७} थामिलिने द्विरेखा^{२८} माथी-तलै सन्धि-सुचिह्न^{२९} धर्ने ।
 मात्रा तथा वर्ण दुई थरीका छन्दै^{३०}, दुई हात थिए उनीका ॥७६॥^{३१}
 अनी उनीको गुण-दीर्घ-भाव इत्यादिले विस्तृत रूप धर्ने ।
 त्यो साधकी^{३२} शब्द-परम्पराको, थियो पनी व्याकरणै त काञ्ची^{३३} ॥७७॥^{३४}

१. लक्ष्मीका पति विष्णु । २. नाम कुल चरित्रहरू । ३. वर्णन गर्नेवाली । ४. यहाँ कान्यलिङ्ग अलंकार छ । ५. स्वर्ण मर्त्य-पाताल-यी तिनै लोकका विद्वान्हरूले शोभित भएको । ६. उपन्यासहरू । ७. यहाँ हेतु र अपहृति अलंकार छ । ८. देवताका शिरका मणिके । ९. चरण कमलको धूलो । १०. प्रसादरूप आज्ञा । ११. यहाँ सहोक्ति अलंकार छ । १२. ऋक्-यजु-सामरूप तीन वेद । १३. गन्धर्व र विद्याधरको जस्तो राम्रो गका भएको । १४. महाकाव्य-नाटक-चम्पू इत्यादिमा । १५. कटाक्षविशेष । १६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १७. राम्रो त्रिवलीरूप त्रिवेदको आधारबाट । १८. विस्तार गरिएको । १९. धेरै थरी मारण उच्चाटनादिले काटो कान्ति भएको । २०. अथर्ववेद । २१. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । २२. जगत्लाई हितोपदेश । २३. कर्तव्यबोध गर्ने ग्रन्थ । २४. संपूर्ण अर्थको निर्वचनहरूले । २५. वेदको अर्थ प्रकट गर्ने विद्या । २६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २७. श्लोकको आधीमा । २८. दुई धर्का । २९. योगको चिह्न । ३०. जाति भादि गरिएका छन्दहरू । ३१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३२. सिद्ध गर्ने । ३३. मेखली । ३४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

जस्को सुसेवार्थं त जोति-विद्या^१, भल्काउँदी तारक-वृत्त^२ रात्रो ।
 अङ्गादिको^३ मध्यमहाँ परेर गलो पुगी हारलता बनीथी ॥७८॥^४
 अवश्य वादि-प्रतिवादि-गाढ-स्वपक्षको^५ राग^६ लगाइएका ।
 ती पूर्वपक्षोत्तरपक्ष-शास्त्र^७ जस्का त विम्बोष्ठ^८ थिए, म ठान्छु ॥७९॥^९
 ब्रह्मार्थ-कामार्थक-वेद-भेद^{१०}, मीमांसिका^{११} मूर्ति लिई दुईटा ।
 जस्ले पराच्छादन-चारुकारी^{१२} धर्धिन् पनी मांसल^{१३}, ऊरु-युग्म ॥८०॥^{१४}
 उद्देशको^{१५} पर्व र लक्षणेमा द्विरुक्त^{१६} ती सोह पदार्थबाट^{१७} ।
 मुमुक्षुले सेवित, तर्कविद्या जस्का थिए दन्त-सुपंक्ति ठान्छौं ॥८१॥^{१८}
 जस्का मुखेका रद^{१९} तर्क^{२०} नै हुन्, नहुन् त वादे^{२१} कसरी हुँदो हो ?
 नवादतामै^{२२} प्रतिपत्र^{२३} गथ्यो, न चूर गथ्यो गुणशालि-पूग^{२४} ॥८२॥^{२५}
 बनाइने व्यास-पराशरैले, सपल्लवैका^{२६}, दुइ रूप धर्ने ।
 ती मत्स्य-पद्मादिक-चिह्न-युक्त^{२७}, जस्का थिए बाहु दुई, पुराण ॥८३॥^{२८}
 आकल्प^{२९} विच्छेदकहीं नबन्ने, त्यो धर्मशास्त्र-व्रज^{३०} नै त जस्को ।
 कण्ठोपरीमा^{३१} श्रुतिमूल-शाली^{३२} देखेर मूर्धा, कुन खूश छैनन् ? ॥८४॥^{३३}
 ॐ का दलै भ्रू जसका रचेर, श्रीविन्दुले भालमहाँ टिको र ।
 चन्द्रार्धले कोण-धनू^{३४} गराए वीणार्थमा नै विधिले उनीको ॥८५॥^{३५}
 द्वि-कुरङ्गली^{३६} अन्त्य-विसर्गको र कराङ्गुली काञ्चन-लेखनीको^{३७} ।
 केशै मसीको, स्मितखट्टिकाको, सारै लिई काय^{३८} रचे तिनीको ? ॥८६॥^{३९}

१. ज्यौतिष विद्या । २. नक्षत्रमण्डल या गोलमणि । ३. शिक्षादि अङ्गको या शरीरका अङ्गको । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. वादी र प्रतिवादीको दृढ धर्पको स्वपक्षको । ६. अनुराग घ काली । ७. पूर्व र उत्तर मीमांसशास्त्र । ८. लाल ओठ । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. ब्रह्म प्रतिपादन गर्ने र कर्म-प्रतिपादन गर्ने वेद को भेद । ११. निर्णय गर्ने । १२. वैशेषिक हस्त्यादिलाई निराकरणरूप रात्रो गर्ने । १३. हृष्टपुष्ट । १४. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । १५. नामोच्चारणको । १६. दुइ पटक कहीएका अर्थात् बत्तिस । १७. प्रमाणा-दिवाट र निग्रह स्थानान्तबाट । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । १९. दाँत । २०. तर्कना गरिने । २१. वादविवाद । २२. झगडा हुँदा या दाँत नहुँदा । २३. प्रत्युत्तर । २४. गुणीको समूहलाई या मसलासहितको सुपारीलाई । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । २६. कथा आख्यायिका या शृङ्गारसहित । २७. मत्स्य पद्मादिपुराण या माछा-कमल आदि चिह्न भएका । २८. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । २९. प्रलयपर्यन्त या अलंकार-सहित । ३०. धर्मशास्त्र समूह । ३१. कण्ठमा या घाँटीमा । ३२. वेद मूल भै सुशोभित या कानको फेरमा शोभित । ३३. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । ३४. कोणनाम भएका भन्नु । ३५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३६. दुइ घेरा । ३७. सुनका कलमको । ३८. शरीर । ३९. यहाँ अतिशयोक्ति र दीपक अलंकार छ ।

जो सोम-सिद्धान्त^१-मुखीसरी औ शून्यात्मतावाद-कृशोदरी^२ वा ।
 विज्ञानपूरान्तर-रूपिणी^३ या साकारता-सिद्धिसरी^४ थिइन् लौ ॥८२॥^५
 उल्ले^६ भनिन् भीम नरेन्द्रलाई-‘वेला खुशीको छ, विषाद छोड ।
 यी भूपका चित्र चरित्र, गोत्र बयान सारा म त गर्न सकछु’ ॥८८॥
 मन्दाकिनी यो हरि, पादपद्महाँ^७ त धर्धी मकरन्द-लीला^८ ।
 श्रीविष्णु-आज्ञावशकी, कुनै हुँ उत्रें यहाँ^९ भूपति-वर्णनार्थ^{१०} ॥८९॥^{११}
 तत्कालका ती शकुनादिबाट अभीष्ट-देवी बुझि भीमले त ।
 सुयोग्य पूजाहरू गर्न लागे देवी उनीलाई गरेर मान ॥९०॥
 दिगन्तरैदेखि नृपाललाई खिच्ने महामन्त्रसरी भएकी ।
 छोरी^{१२} अनी भीम नरेन्द्रबाट बोलाइयिन् राजसमूहतर्फ ॥९१॥^{१३}
 देखेर केटी-सँगिनी क्रमैले स्वरूप^{१४} देख्ता भन उल्लिएको ।
 देख्नेहरूका मन-सिन्धुलाई गथिन् तिनी खूब छचल्किएको ॥९२॥^{१५}
 स्निग्धत्व-मायाजल-लेप-दोष^{१६} मेट्ने, मणीका शुभ-कान्ति धर्थिन् ।
 हीर-प्रभामा प्रतिबिम्ब पर्ने, सारा सखी, आफुसमान-पार्थिन् ॥९३॥^{१७}
 विलेपको वासनले भुमेको, अनी त कर्णोत्पलमा^{१८} पुगेको ।
 रतीशको^{१९} दूतक^{२०}, माउरीले कानेखुसीभैं पनि ती गरिन्थिन् ७९४॥^{२१}
 अनेकरंगी^{२२} गहनाहरूको कुस्ती-लड़ाईतिर दृष्टि धर्दै ।
 कन्दर्पले चालित चापजस्ता विलासका भ्रूहरू चालु गथिन् ॥९५॥^{२३}

१. कापालिक सिद्धान्त या शुक्लपूर्णमाका चन्द्रको दूषकरूप मुख भएकी जस्ती ।
 २. माध्यमिक दर्शन या बौद्ध सिद्धान्तभैं सानु पेट भएकी । ३. विशिष्ट ज्ञानले परिपूर्ण रूप । ४. विज्ञानको मूर्तिधारी सिद्धिजस्ती । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. कुमारी कणीले । ७. विष्णुको चरणारविन्दमा । ८. पुष्परसको शोभा । ९. स्वयंवरमा । १०. राजा-हरूको गुण वर्णनका निमित्त । ११. यहाँ निदर्शन, रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १२. दमयन्ती । १३. यहाँ रूपक अलंकार छ । १४. दमयन्तीको रूप । १५. यहाँ अतिशयोक्ति र पर्याय अलंकार छ । १६. तेल-अन्तर पानी वन्दनादि लेपको दोष । १७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. कानमा पहिरेको कमलमा । १९. कामदेवको । २०. दूत । २१. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । २२. बेगलाबेगलै रंग भएका (बेमेल) । २३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

सामोद-पुष्पाशुग-वासिताङ्गी,^१ किशोर-शाखाग्रशयालि-माला^२ ।
वसन्तलक्ष्मीसरि वृक्षले ती राजन्यले चाह अती गरिन्थिन् ॥६६॥^३
सेतो, पहुँलो अनि लाल, नील मणि-प्रभाले भलकी शरीर ।
गोरोचना-चन्दन-कस्तुरी र कुंकुं घसाई पुनरुक्त गर्थिन् ॥६७॥^४
‘प्रसूनको चाप लिएर काम न जित्न सक्ला नललाई’ ठानी ।
त्यस्लाई आफ्नो मणि-कान्तिरूप चढाउँथिन् इन्द्रधनू पनी ती ॥६८॥^५
शृङ्गारले, अंशुकले शुभाङ्ग अनी घना रत्न-मणि-प्रभाले ।
कतै पनी राजसमूहलाई हेर्ने नदिन्थिन् विधिबाट^६ मौका ॥६९॥^७
आकाशका ती फुल-वृष्टिले र द्विरेफले वक्र^८ निजी मुखैले ।
दिलाइनन् औसर हेर्न तिल्ले, ओः ! दैवको वाञ्छित-विघ्न^९ कस्तो ? ॥७०॥^{१०}
राजन्यले-‘तेहि म होउँ’ भन्दै मनोरथाऽऽतिथ्य^{११} पुन्याइएको ।
सखी मुखैतर्फ कटाक्षबाट सेतो र कालो दुइ कान्ति छर्थिन् ॥७१॥^{१२}
स्मितेच्छु बिम्बोष्ठ कँपाइ, केही प्रकाश, आफ्ना रद-अंशुबाट^{१३} ।
हर्षाउँदै भूप-मुखाऽऽरविन्द, हृच्चन्द्रिका-मान्द्य^{१४} हटाइदिन्थिन् ॥७२॥^{१५}
प्रत्यङ्गमा स्वच्छ-मणिच्छलैले जहाँतहीं लोक-सुदृष्टि^{१६} रोक्दै ।
हाराग्रको मारकत-प्रभाले^{१७} बढाउँथिन् नाभि-गुफा-अँध्यारो^{१८} ॥७३॥^{१९}
आफ्नो सफा त्यो स्मितबाट चन्द्र-प्रभा अती काँप्तछ बोध पार्न ।
सेता तिनै चामररूप हंसीद्वारा गराइन् पनि लास्य-लीला^{२०} ॥७४॥^{२१}

१. अतिसुन्दरताले हर्षित कामदेवले अङ्गहरूमा बाँस गरिएको या सुगन्धी पुष्प र मलयको हावाले रात्रो स्वरूप गरिएको । २. नरम अङ्गुलियुक्त हात हुने सँगिनीहरू मएकी या नयाँ हाँगाका पालुबामा अमरपंक्ति मएकी । ३. यहाँ श्लेष, उपमा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. यहाँ यथासंख्य र संकीर्ण सामान्य अलंकार छ । ५. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ६. दैवबाट । ७. यहाँ अतिशयोक्ति र सार अलंकार छ । ८. बंग्याइएको । ९. इच्छा गरिएको विघ्न । १०. यहाँ पर्याय र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ११. मानसिक पाहुना हुन । १२. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १३. दाँतका किरणले । १४. हृदयका चन्द्रिकाको मलिनता । १५. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १६. जनका आँखा । १७. गरुडमणि (नीलमणि)-को कान्तिले । १८. नाभिरूप गुफाको अँध्यारो । १९. यहाँ अतिशयोक्ति, अपहृति, तद्गुण र सामान्य अलंकार छ । २०. नाच-लीला । २१. यहाँ छेकानुप्रास, रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

निजाङ्ग-शृङ्गार बखान गर्दा बीचैमहाँ अकमक भै रुकेका ।
 तीअप्सरामा निज-वक्ष-भूषा^१, लज्जा प्रसादी-बकसीस^२ दिन्थिन् ॥१०५॥^३
 स्वकेश-दन्ताऽऽस्य-रुचीहरूले^४ आकाश, तारा, शशिलाइ जितै ।
 राजन्यका ती दुइ नेत्रलाई आकण्ठ पीयूष पिलाउँथिन् ती ॥१०६॥^५
 अलङ्कृताङ्गी भइ निर्मलाङ्गी^६, तारीफभन्दा बढि कान्ति धर्दी ।
 पाल्की चढी राजसभा पसेकी, यिन्लाइ देखे सब भूपतीले ॥१०७॥^७
 त्यो मूर्ति औ रूपसमेत देख्ता नछक्कपर्ने त कुनै भएन ।
 नृपालका अङ्गहरू खुसाई रोमाञ्च धर्थे पनि जुर्जुराई ॥१०८॥^८
 अङ्गुष्ठ^९ दायाँतिरको नुघाई माभो दवाईकन मध्यमाको^{१०} ।
 देखेर भैमीकन ता सभामा उठ्थे सबैका पनि चोर-औंला ॥१०९॥^{११}
 यही सभामा कुन भूपले लौ ती खञ्जनाक्षीकन^{१२} देखदामा ।
 घरीघरी माथ काँपाउने र आँखीभुई माथितिरै लगने ? ॥११०॥^{१३}
 स्वयम्बरी वेदिमहाँ पुगेकी जानेर भैमीकन भूपतीले ।
 कहे यही विह्वल-चित्त बन्दा टुटाउँदै अक्षर हर्षसाथ ॥१११॥^{१४}
 'रम्भादिमा'^{१५} लोभिइ कर्म गर्ने, स्वर्गेच्छुले शून्य नहोस्' भनेर ।
 रम्भादि जित्ने यिनिले हटाइन् की ? देवको^{१६} भूमितिरै अनिच्छा ॥११२॥^{१७}
 मनुष्यबाटै सुनदा सुरूप^{१८} सारा दिशाका सब हामि आयौं ।
 प्रत्यक्ष देख्ता त सुनाइभन्दा बढी छ यिन्मा, कमि छैन कत्ती ॥११३॥^{१९}

१. स्त्रीवर्गको छातीको गहनारूप । २. खुशियालीको उपहार । ३. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ४. आफ्नू कपाल-दाँत-मुखका कान्तिले । ५. यहाँ दीपक, अतिशयोक्ति र
 काव्यलिङ्ग अलंकार छ । ६. निर्मल अङ्ग भएकी । ७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।
 ८. यहाँ भावोदय अलंकार छ । ९. बूढी औंला । १०. माझीऔंलाको । ११. यहाँ जाति
 अलंकार छ । १२. खञ्जनी चरीजस्तो कालो नेत्र भएकालाई । १३. यहाँ जाति अलंकार
 छ । १४. यहाँ हेतु अलंकार छ । १५. स्वर्गका अप्सराहरूमा । १६. इन्द्रादिको ।
 १७. यहाँ काव्यलिङ्ग, अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. रात्ररी । १९. यह
 अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

शृङ्गार भन्ने रसनामको ता कहीं हुनूपर्दछ लौ समुद्र ।
 नहोस् त, यी सुन्दर-मूर्ति लक्ष्मी उत्पन्न हुन्थिन् कुन अब्धिबाट ?^१ ॥११४॥^२
 सुधांशु^३ खासै मुख हो यिनीको, आकाशको लाक्ष्मिकै शशी हो ।
 भौं कामका मुख्य धनूष नै हुन्, हो पुष्प ता तद्गुणमात्र-वृत्ति^४ ॥११५॥^५
 मुन्द्री धरिन् जो यिनिले दुईटा ती कामका लक्ष्यनिमित्त^६ हुन् कि ?
 दायौ र बायौ गरि हानिएका घुस्छन् तिनैभिन्न कि बाण उस्का ? ॥११६॥^७
 अहो ! फिजारिन् स्मरको अकीर्ति यिन्ले त इन्दीवर-कर्णफूली^८ ।
 जो देखदा मूर्ख अवश्य बक्ला 'निशान-चुक्ने शर हुन्-' भनेर ॥११७॥^९
 धूलो हुने, षट्पद-कीट^{१०} लाग्ने, पुरानु छाडी फुलको धनू त्यो ।
 भ्रू-युग्म यिन्को बिचमा समाती आजै गरोस् काम नयाँ धनू लौ ॥११८॥^{११}
 हेमन्तमा पद्म र, खञ्जरीट वर्षामहाँ, राखि कहीं विधाता ।
 तिन्कै लिई सार हरेक वर्ष बढाउँछन् लौ यिनिका द्विनेत्र^{१२} ॥११९॥^{१३}
 यी नेत्र वा पद्ममहाँ विशेष, ती भृङ्ग जोडीसँग लोक सोधोस् ।
 यै ठानि नानी-दुइटा विधीले भृङ्गद्वयी^{१४} साक्षि गराइए कि ? ॥१२०॥^{१५}
 यिन्का रच्यो यौवनले हृदिस्थ^{१६} रती-स्मरैका दरबार दोटा ।
 कस्ले नठान्ला स्तन ती त तिन्का माथी रहेका दुइ रुक्म-कुम्भ^{१७} ? ॥१२१॥^{१८}
 यिन्का भुजाले बिसलाइ^{१९} जित्ता प्रसून^{२०} तेस्काकिर^{२१} नै लिए कि ?
 'श्रीको त्यही हो घर' लोक भन्छन्, अनी त्यसैले 'कर' नै कहिन्छ ॥१२२॥^{२२}

-
१. समुद्रबाट । २. यहाँ अनुमान, अतिशयोक्ति र उपेक्षा अलंकार छ । ३. चन्द्रमा ।
 ४. तिनमा रहेका केही गुणमा रहने । ५. यहाँ अतिशयोक्ति र उपेक्षा अलंकार छ । ६. तारो
 (निशान)-निमित्त । ७. यहाँ रूपक र उपेक्षा अलंकार छ । ८. नील कमलका कर्णफूल ।
 ९. यहाँ रूपक र हेतु अलंकार छ । १०. छलुट्टे कीरो (भमरा) । ११. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । १२. दुई आँखा । १३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १४. दुई भमरा ।
 १५. यहाँ उपेक्षा र रूपक अलंकार छ । १६. हृदयमा रहेका । १७. सुवर्णका घड़ा ।
 १८. यहाँ रूपक अलंकार छ । १९. कमलनाललाई । २०. फूल । २१. सित्तो । २२. यहाँ
 रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

यो शंवरीता^१ बिसिनी-छलै हो, त्यो पद्मजन्माश्रय यै भुजा हो ।
 यो उम्रि उत्कण्ठक^२ नालदेखी तीखा नडैले गरि त्यैसरी छ ॥१२३॥^३
 मनुष्यमा यी समयोग्य छैनन्, अप्राप्य^४ हाम्रो यहि हो प्रमाण ।
 भए त पाताल र स्वर्गमा नै ती लोकको भीड किमर्थमा^५ यो ? ॥१२४॥^६
 ढोगौं विधीको किन हातलाई ? उन्को^७ मतीले पनि यो न छोयो ।
 यो शिल्प छोए त विनष्ट होला, अनङ्ग-भै^८ कामछ शिल्पि^९ यस्को ॥१२५॥^{१०}
 रचेनहोलान् विधिले मूढ यी, कुशादि काटेर कड़ा भुजाले ।
 शान्ती-बलौटो-स्थित^{११}, वृक्ष तिल्ले शृङ्गारधाराकन^{१२} वा मनैले ॥१२६॥^{१३}
 यी श्रोणिमा^{१४} वा स्तनमा गुरू^{१५} छन् ? भनी विधीले करबाट तौले ।
 त्यस्ले त्यहाँ ता चतुरङ्गुलीका माभोमहाँ^{१६} तीन बली पनी छन् ? ॥१२७॥^{१७}
 रचे सुधाको नवनीतबाट^{१८} यिन्को मुखै त्यो क्रमले पहेंलो ।
 अनी बने चन्द्र पनी त्यही नै, हो खुम्चिने-अम्बुजले^{१९} असाध्य^{२०} ॥१२८॥^{२१}
 यिन्लाइ रच्ने मधु^{२२} नै छ योग्य, जस्ले दियो श्वास त चन्दनैको ।
 सर्वाङ्ग नै चम्पकले बनायो, बोली गन्यो पञ्चम कोइलीको ॥१२९॥^{२३}
 कृती स्मरैकी, न त हुन् विधीकी, यिन्को त शिल्पी अरुले जितिन ।
 यो रूप रच्ता विधिता स्मरैको खासै कमारो वयले^{२४} जितिन्छन् ॥१३०॥^{२५}
 होला गुरूको^{२६} पनि ओठ-घाँटी यिन्को निरुक्तीतिर^{२७} गर्व छाड्ने ।
 होकामकै योश्रम^{२८}, लोकछाड्नेतीमुक्तको ताप दिने पनी यो^{२९} ॥१३१॥^{३०}

१. जलबाट उब्जेको या शंवरासुर दैत्यले उब्जाएको । २. काँडा नभएको । ३. यहाँ अतिशयोक्ति र व्यतिरेक अलंकार छ । ४. नपाइनु । ५. केका निमित्त । ६. यहाँ अतिशयोक्ति र लुप्तोपमा अलंकार छ । ७. वेदाध्यायी ब्रह्मको । ८. अवयवरहित हुँदा । ९. कालिगडः । १०. यहाँ अतिशयोक्ति र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. शान्तिरूप मरुभूमिमा रहेको । १२. शृङ्गाररसको धारास्वरूप दमयन्तीलाई । १३. यहाँ विरोध, अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ । १४. नितम्बमा । १५. गहङ्गो (ठुलो) । १६. मध्यभाग (पेट)-मा । १७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. नौनीबाट । १९. चन्द्रोदयमा खुम्चिने कमलले । २०. बनेर साध्य नहुने । २१. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । २२. वसन्त । २३. यहाँ सम्बन्धातिशयोक्ति अलंकार छ । २४. कामोद्दीपक जवानीले । २५. यहाँ सम्बन्धातिशयोक्ति अलंकार छ । २६. बृहस्पतिको । २७. प्रवचनतर्फ । २८. भैमी निर्माणरूप परिश्रम । २९. रूप । ३०. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

तिन्लाइ हेनें सब भूपमध्ये हज्जार आंखा दिइ खूब हेरी ।
 श्लोकाऽमृत-श्लेष-कला^१ छिटेर महेन्द्रले आनन-चन्द्र खोले । १३२।^२
 गौरी^३ स्मितैले, हरिणी^४ दृशैले, वीणावती^५ सुस्वरको गलोलै ।
 हैमी^६ प्रभाले, अरु बाँकिले यी तन्वी घुसीनन् मन मेनकाऽपि^७ । १३३।^८
 सुरेन्द्रले यो सुनदा प्रशंसा सशंकजस्ता नललाइ ठानी ।
 ती उक्तिको मानिसतर्फ अर्थ^९ गरेर, शङ्का उनको हटाए । १३४।
 अनल्^{१०} न होस् ता पनि कार्यनिमित्त^{११} त्यो नैषधादेश^{१२} गरेर खासै ।
 ओः^{१३} ! स्थानिवद्भाव^{१४} धरे तिनीले^{१५} तेस्तो कृतव्याकरणी^{१६} भएर ! १३५।^{१७}

उ उ तिनि गहनाले भल्कंदै मार्ग काटी
 अब उ उ पसिहालिन् वेदिमा उर्वशी ती^{१८} ।
 यहि जन-खुशियाली-बोलिले विघ्न गर्दा
 नल-हृदय घुसेनन् भीमजाका बयान^{१९} ॥ १३६ ॥
 श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत, म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 तर्क-ग्रन्थविषे पनी श्रम लिने, उस्को निसर्गोज्ज्वल
 काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा पौंच्यो दशौं सर्ग यो (१०)

१. श्लेष अलंकारयुक्त श्लोक-रचनाको कला या श्लोकरूप अमृतको सम्बन्धको कला वा विलास । २. यहाँ श्लेष र रूपक अलंकार छ । ३. पार्वती वा अप्सरा । ४. मृगी या अप्सरा । ५. देवाङ्गना या वीणा छिपकी । ६. अप्सरा वा सुवर्ण । ७. मेनका अप्सरा या मेरो कुनै पनि । ८. यहाँ श्लेष, अतिशयोक्ति र उल्लेख अलंकार छ । ९. गौरी स्मितैले इत्यादिको स्मितले सफेद इत्यादि अर्थ । १०. नछ भिन्नको । ११. दमयन्ती-प्राप्ति लक्षण कार्यका निमित्त । १२. नैषधरूप आदेश । १३. आश्चर्य वा खेद छ । १४. इन्द्रवत् भाव या उष्णशयत्व । १५. इन्द्रले । १६. व्याकरणशास्त्र जान्ने वा विशिष्ट आकार गर्ने । १७. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १८. दमयन्ती । १९. वर्णन ।

एकादश सर्ग

—०३००—

आफ्नो अभीष्ट^१ वर-लाभनिमित्त भैमी
आंखा नचिम्लि रसले^२ उनितर्फ हेर्ने ।
वक्त्रेन्दुमा खुसिपना बहुतै धरेको
त्यो देवतासदृश, राजसभा पसिन् लौ ॥ १ ॥^३

आफ्ना सुदृष्टि, मनमात्र नभै तिनीमा
राजन्य ती तरुणाले जिउलाइ अर्पे ।
ती निर्मलाङ्ग र विभूषण-रत्न माथि
सर्वाङ्ग-बिम्ब^४ परने यहि छद्यले^५ कि ? ॥ २ ॥^६

श्रीविश्वमित्र ऋषिले सुरलोक-पृथ्वी
बीचै रचुन् यदि कुनै अरु नाकलोक ।^७
होला उ सुन्दर जती त्यति, आउनेका
सारा विमानहरूले नभ^८ भल्कंदो भो ॥ ३ ॥^९

आलोकनिम्ति^{१०} नभमा घुमने, सुरार्थ^{११}
भूपालका तरल^{१२} चामर-वायुवाट ।
कन्दर्पलाइ अति-वास^{१३} गराउने, त्यो
भो धूपले त्यहिं त पूजनको विधान^{१४} ॥ ३ ॥^{१५}

१. इच्छा गरिएको । २. अनुरागले । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. आफ्नू सब शरीर । ५. बहानाले । ६. यहाँ सापहव उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. स्वर्गलोक । ८. आकाश । ९. यहाँ अतिशयोक्ति र अभूतोपमा अलंकार छ । १०. हेर्नका निमित्त । ११. देवताका निमित्त । १२. चंचल । १३. अत्यन्तै वासना । १४. विधि । १५. यहाँ अतिशयोक्त अलंकार छ ।

त्यस्मा^१ नृपालहरुबाट कपूर-युक्त
श्रीखण्ड-लेप भइ वायु बह्यो सुगन्धि ।
छुट्ती अनङ्ग-शरसदृश, भृङ्ग-वर्ग^२
त्यसलाई रोकि, बनि पंक्ति, सुगन्ध भोग्थ्यो ॥ ५ ॥^३

अत्युच्च - मङ्गल - मृदङ्ग - निनाद - भङ्गी^४
सर्वाङ्गनुवाद-विधिले मति खारिएका ।
दर्बार, फर्फर गरी ध्वज, लोकलाई
त्यो नृत्य-तारण्डव जनाउँदछन् म ठान्छु ॥ ६ ॥^५

राम्रा कुरा सुनि विनम्र गलो भएकी
यिन्को^६ रहेर खुद दक्षिण-पक्षमा^७ नै ।
वाणी^८, चतुर्दश-जगज्जनकी नमस्या^९
वाग्देवता अब सभावित् वाक्य भन्छिन् ॥ ७ ॥

जम्बा हुने, सुर यहाँ त कडोर नै छन्
यिन्को पृथक्-कथनले^{१०} सय वर्ष बित्छ ।
यो मध्यमा तिमि खुबै मनले विचार
जस्लाई रोज्छ मनले वर तेसलाई ॥ ८ ॥

तिन्को सुदृष्टि तिमिमा रहि निर्निमेष^{११}
स्वाभाविकी^{१२} सँग मिलेर भयो^{१३} द्विधा नै ।
तेस्तै हवस् अमृत-पान पनी^{१४} मुखेन्द्र
बिम्बोष्ठमा मिलि मनीहरिके^{१५} ! द्विधा नै ॥ ९ ॥^{१६}

-
१. स्वयंवर गर्ने सभामा । २. ममराको बथान । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
४. अति उच्चो विवाह-मङ्गलमा बजाएका मादलका अनेकन् शब्दहरूको सबै अनुवाद गर्ने
विधानले । ५. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । ६. दमयन्तीको । ७. दाहिनापट्टि या अनुकूलमा ।
८. सरस्वती । ९. नमस्कार गर्न योग्य भएकी । १०. देवताका बेगला बेगले कहानीले ।
११. चिम्लनुले रहित । १२. देवताको स्वभावसिद्ध । १३. दुइ किसिमको । १४. मुख-
चान्द्रकी बिम्बोष्ठमा । १५. हे सुन्दरी ! १६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ ।

सम्पूर्ण-रत्न फलने सुर-वृक्ष^१, यिन्का
 गोरूप-भूमि दुहुने, गिरिको^२ भुजा हो ।
 मोतीकनै फल गरी, शुभ-नाम^३ पारी
 जो अब्धिका बृन्द मिलेसरि शोभिदो छ ॥१०॥^४

वक्त्रेन्दुको नगिचले दुइ पद्म जुट्ती
 पद्मै-समान अँजुली शिरमाथि राख्ती ।
 तसेर दोष-भयले^५ चल-दृष्टि, यिन्मा
 अन्यत्र जान सुरले दिइयो कृपाज्ञा^६ ॥११॥^७

ती यानवाहि^८, तल भै न त केहि देख्थे
 ती ती विराग^९ सुरतर्फ भए जती जो ।
 आसन्न^{१०} देवहरूका मुख देखनाले
 भैमी-विरक्ति गरि तर्क^{११}, बढे अगाडि ॥१२॥

खान्छन् कि राक्षस ? भनी खुद नै हटेको
 विद्याधरादि जितदा वपुले उनीको ।
 गन्धर्वमा त यिनका स्वरले कमी नै
 देखी पराङ्मुख^{१२} भयो पनि यान-वर्ग^{१३} ॥१३॥

देख्छन् गरीबकन, तै कृपणी^{१४} भएका
 यक्षादिले त मुख लाज लिई हटाए ।
 यो भूमिमा उतरने, सुरवृक्ष-पत्नी,
 यिन्लाई^{१५} कल्पलतिका^{१६} भनि जान्दथे ती ॥१४॥

१. कल्पवृक्ष । २. सुमेरुको । ३. सार्थक नाम । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ५. वरुण नगरनुरूप दोषदेखिको डरले । ६. दयाको आज्ञा । ७. यहाँ रूपकको आनुप्राणित
 आन्तिमान् अलंकार छ । ८. डोलेहरू । ९. मन नपर्नुका चिह्न । १०. नगीच रहेका ।
 ११. अनुमान । १२. पीठ फर्कने । १३. डोलेको समूह । १४. कन्जूस । १५. दमयन्तीलाई ।
 १६. कल्पलता (इच्छामाफिक दिन सक्ने) ।

ती यान्यले^१ अघि लगे सुरसंघबाट
राना - पदौष्ठ - धरदीकन^२ वासुकीमा ।
सम्पूर्ण - वारि - चयबाट^३ नयाँ घनैले
हंसावलीकन^४ त मानसमा^५ सरी नै ॥१५॥^६

सारा मुनीन्द्र^७ 'सब वाङ्मय^८ भारतीको^९
हो खास रूप-परिणाम' भनी कहन्छन् ।
संसद्^{१०} महाँ सुचतुरा, उनि फेरि भन्छिन्—
ती चन्द्रिकासदृश भाल, कुमारिकामा ॥१६॥^{११}

गौरी अँगालिनु हुँदा कुच - कुंकुमैले^{१२}
जो पट्टसूत्र^{१३} छ शिखाविच रक्त-वर्ण ।
श्रीशम्भु - सेवक, सफा, यिनि वासुकी त
यज्ञोपवीत - पदवी^{१४} पनि पाउँछन् लौ ॥१७॥

श्रीशम्भुको भुजमहां यिनि^{१५} कंकणै छन्,
यो लौ सुरम्य मणिले रमणीय बन्छन् ।
ईशानका^{१६} सब जटाहरु बाँध्न ताँदो
बन्ने, सिपालु, यिनलाइ भजे^{१७} तिमिले ॥१८॥^{१८}

ईशेन्दुको^{१९} अमृत पीउँछ एक जिभ्रो,
दोस्रो त्यही अधरको^{२०} रस पान गर्छ ।
एकचक्षु त दुइको रस जान्नलाई
त्यै एक मात्र हुन सक्छ समर्थ, बाले^{२१} ! ॥१९॥

१. डोलेहरूले । २. लाल पाउ र ओष्ठ मएकी दमयन्तीलाई । ३. सारा जलको समूहबाट । ४. हाँसको पंक्तिलाई । ५. मानस-सरोवरमा । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. वाल्मीकि आदि महर्षिहरू । ८. वेदादि बोलीको विस्तार । ९. सरस्वतीको । १०. समामा । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. स्तनमा घसेका सुगन्धी धूलाले । १३. रसमी धागो । १४. जनैको दर्जा । १५. बाला । १६. महादेवका । १७. पति वरण गरे । १८. यहाँ पर्याय र समुच्चय अलंकार छ । १९. महादेवका शिरमा रहेका चन्द्रमाको । २०. तिभ्रो त्यै ओष्ठको । २१. हे बालिका !

‘ओः ! तालुमा विष हुने, उसले त ओष्ठ’
 खण्डादि गर्छ र अनर्थ छ’ यो न सम्भ ।
 तिम्रो सुधा - रस - विनिर्मित^१, ओष्ठलाई
 बाधा^३ पुन्याउन उ केहि समर्थ हुन्न ॥२०॥

देखेर भिल्लिमल फणाहरु, भीतिबाट
 त्यो कम्प औ पुलक^४ अङ्गमहाँ उनीको ।
 सम्भेर सात्विक-विकार, सुनृत्य^५ गर्ने,
 ती भृत्यलाई नुहि^६ वासुकिबाट रोके ॥२१॥^७

त्यो देखदा अरु निराश, फणीहरूले
 निःश्वासबाट^८ निजतर्फ गरे अनिष्ट^९ ।
 ती तर्फ जान-मनका पनि यानवाह
 उल्टो वही पवन ‘हा !’^{१०} कहँदै गएनन् ॥२२॥

लज्जा भएर नुहुने, फणिवृन्दबाट
 ती यान्यले ति लगिइन् नृप-संघ^{११} - तर्फ ।
 सन्ध्यामहाँ खुमचिने अरविन्दबाट^{१२}
 चन्द्रांशुले कमल^{१३} - तर्फ सरी सुदीप्ति^{१४} ॥२३॥

वाक्^{१५} भन्दछिन्—‘अधि !’^{१६} तिमी बन सावधान,
 हेर्नुहवस् नृपसुताकन राजवर्ग !
 हेरे पनी जतिसुकै उसको दिदृक्षा^{१७}
 हट्दै-हटोइन कङ्करोन वर्षले लौ ॥२४॥

-
१. ओठको दशनादि । २. अमृतको रसले बनेको । ३. पीडा । ४. रोमाञ्च ।
 ५. राम्रो नाच । ६. केही नुहेर । ७. यहाँ आन्तिमान भलंकार छ । ८. सुस्केराबाट ।
 ९. कुमको । १०. ओहो विषको हावः । ११. राजाको समाज । १२. रक्तकमलबाट
 १३. श्वेतकमल । १४. कान्ति । १५. बाजी । १६. हे दमयन्ती । १७. हेर्नाको इच्छा ।

लोकेश,^१ केशव,^२ महेश्वर^३-लाइ जस्ले
शृङ्गारतर्फ लिंगिदैछ विरक्तिबाट ।
पञ्चेन्द्रियी^४ सब जगत् इषु-पञ्चले^५ नै
थर्काउने, स्मर^६ गरोस् खुशि भूपलाई ॥२५॥

शृङ्गार - सृष्टि-रसिक-छयणकोदरी^७ हे !
खासै गरी मदनले शर वृष्टिनिम्ति
हुंकार^८ मन्त्र गरदा शमभाव^९ टुट्ने ।
द्वौपेशलाई^{१०} अब दर्शन देउ राम्रो ॥२६॥

फुल्दा - सुपन्न - जितने - शुभनेत्रवाली !
पानी मिठो जलधिमाथि^{११} विहार-लीला^{१२};
राम्रा बनन् 'सेवन'^{१३} भूपतिसङ्ग तिम्रा,
यी द्वीप-पुष्कर-नरेश्वरलाई^{१४} सेव ॥२७॥

दायाँ घुमाउ गरने शुभनाभिवाली !
यिन्को छ देश भुइँको पनि नाकतुल्य;^{१५}
स्वर्गीय राज्य उसको बन राजलक्ष्मी,
दर्बारमा गर कुमारि ! शची-विलास^{१६} ॥२८॥^{१७}

त्यै द्वीपमा छ वरको अतिशीत छायाँ,
त्यस्मा सदा बसदछन् खुद नै स्वयम्भू^{१८}
ऐले तहाँ तिमिकनै निज-शिल्प^{१९} देख्ता
शिल्पी सबैसित गरुन् भुज^{२०}-को घमण्ड ॥२९॥

१. ब्रह्मा । २. विष्णु । ३. शंकर । ४. चक्षुरादि । ५. इन्द्रिय भएको । ६. पचाँ
बाणले । ७. कामदेव । ८. हे शृङ्गार रसको सृष्टिमा वारंवार लागि परेको अणुजस्तो सानु
पेट भएको (हे कृशोदरी) । ९. हुँ । १०. शान्ति । ११. द्वीपका स्वामी (राजा)-लाई ।
१२. समुद्रमाथि । १३. जलक्रीडा । १४. सवन नामका । १५. पुष्कर द्वीपका राजालाई ।
१६. स्वर्गतुल्य । १७. इन्द्राणीको विलास । १८. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार ।
१९. ब्रह्म । २०. आफ्नू कारीगरी । २१. आफ्ना हातको ।

आकाशबाट खसने, जलतापलाई
न्यग्-रोध^१ पारिकन नै त्यहि^२ नाम धर्दो ।
राता र नील फल-पत्र हुँदा त हेर
त्यो द्वीपको मुजुर-पंखसरी छ छत्र ॥३०॥^३

छन् राजहंस^४ यिनकी महिषी^५ पियारी ।
सेती सुकीर्ति, भुवनैभर घुम्दछिन् ती;
आश्चर्य यै छ कि सफा सबलाई पारी
पानी र दूधकन भिन्न^६ गराउँदीनन् ॥३१॥^७

शूरा र सूरि-परिषद्-पहिला^८ अनी त
शृङ्गार^९ भङ्गि चतुरा र कलाकरै^{१०} ती ।
राजामहाँ त यिनिले त्यहि दोष ठानिन्
जो की थिएन मधुरो नल नाम उन्को ॥३२॥

भ्रूभङ्गिबाट^{११} अनि आकृति^{१२}-भङ्गिबाट
त्यो त्याग-चिह्न विदुषी^{१३} उनिले जनाइन्,
ती भूपको पनि अलाभज-ताप-वहिन^{१४}
देखा पन्यो मलिन-कान्ति-धुआँ फिजेर ॥३३॥^{१५}

ती यान्यले अनि त चन्द्रमुखी यिनी लौ
जानेर चित्त लागिइन् अरु भूपतर्फ;
अन्याऽनपेक्षि,^{१६} चतुरो छ भने त भृत्य,
मालीक बोल्नुपरने रहँदैन काम ॥ ३४॥^{१७}

१. तज रोक्नु । २. न्यग्रोध (वर) । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. राजा-
हरुमा श्रेष्ठ या रजहाँस । ५. रानी या हंसी । ६. अलग । ७. यहाँ श्लेष, काव्यलिंग र
विरोधाभास अलंकारको संकर छ । ८. विद्वान्का समामा अग्रगण्य । ९. शृङ्गार रसको
रचनामा सिपालु । १०. गीतादि चतुःषष्टि कलाका खानिस्वरूप । ११. आँखा बंग्या-
उनुबाट । १२. शरीर चलाउनुबाट । १३. पंडिता । १४. दमयन्तीलाई नपाउनु रूप सन्ताप-
को आगो । १५. यहाँ अनुमान अलंकार छ । १६. अरुका वचनको अपेक्षा नगर्ने ।
१७. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।

नासत्य-रूप^१ जितने, अरु भूपलाई
देखाउँदै, भगवती उनिलाइ भन्छिन्;
लज्जालु भै नत,^२ निजास्य उठाइ हेर,
यी भूप छैन् अयि ! महान् कुलशील-शाली^३ ॥३५॥

यिन्को अगाडि, पढ्ने, श्रम-शून्य-वन्दि-
वाणी घुमेर नभमा कहि ठाउँ छैन;
मेरा यिनै पदहरू^४ पद^५ एक जान्छन्,^६
'के काम अर्थ-पुनरुक्ति^७ गरी ?' भनेर ॥३६॥

विद्वानमा अमृतवत्,^८ यिनका भुजाको
कीर्ती त वन्दिजनबाट^९ सुन्यौ अपूर्व;
हे भैमि ! हव्य भनि विश्रुतनाम^{१०}, शाक-
द्वीप-प्रशासकमहाँ मन राजु भो कि ? ॥३७॥

राम्रो शुकच्छद - समान - सुपत्र - माला-^{११}
धारी, छ शाक तर ताहि त चित्त हर्छ
जस्का सुपल्लव-सुयोग^{१२} मिली जगत्मा
सारा दिशाहरु 'हरित्'^{१३} भनि बोलिदैछन् ॥३८॥^{१४}

सुन्छ त्यहाँ त उसका शुभ-पत्रसङ्ग
मिल्ने हवा गरदछन् अति दीव्य हर्ष;
त्यो खास नै गर तिमी अनुभूत, फेरि
श्रद्धा पराशर-पुराण^{१५} कथाहरुमा ॥३९॥

१. अश्विनीकुमारको रूप । २. निहुरेको । ३. कुल र शीलले शोभा पाउने ।
४. सुप्-तिङन्तादि शब्दहरू । ५. पाउ । ६. जाँदैनन् । ७. अर्थ दोहर्न्याएर ।
८. अमृतजस्तो । ९. स्तुति-पाठक जनबाट । १०. प्रख्यात सयका । ११. सुगाका हरिया
पखेटाजस्ता पातहरू धारण गर्ने । १२. पालुवाको राम्रो सम्बन्ध । १३. हरिया वा
दिशाहरू । १४. यहाँ तद्रूपको अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. पराशरका विष्णुपुराणका
वचनहरू (यत्पत्रवातसंस्पर्शादाह्लादो जायते परः इत्यादि)-मा ।

वेलाऽवनी-वनमहाँ^१ प्रतिबिम्ब पनें,
 राम्रा, विचित्र, लहरीहरु कांपनाले ।
 क्षीराब्धिले^२ सुतनु ! नक्कल नै गरोस् लौ
 तिम्रा कटाक्ष-रुचिको^३ सब नै विलास^४ ॥४०॥^५

त्यस्मा तरङ्ग चलदा नगिचै जुटेको,
 जीवातु^६, धेर, दुधको रसबाट पुष्ट;
 ठूलो स्वरूप अनि मण्डल - मूर्ति-धारी^७,
 श्री शेषमा^८ हरिजिले सुकला गरिन्छ ॥४१॥

यै रूप-सम्पति-विलोकनबाट शङ्की,^९
 श्री^{१०} सावधान बनदी पतिको पदाब्ज^{११}
 आप्ना कराङ्गुलि-मुसारनुले सदा नै
 निद्रा बढाउन गरुन् अनुरोध^{१२} धेर ॥४२॥

त्यो द्वीपमा त उदयाचलका शिला लौ
 राता बननु रविजिका करले र त्यस्तै ।
 तिम्रा विलास-गतिका श्रमबाट भर्ने,
 लाक्षादि-रक्त, नखका जनले द्विधा नै ॥४३॥

त्यै अद्रिमा तिमि घुमीकन दृश्यमान^{१३},
 काश्मीरि - कुंकुम-विलेपित, वक्त्रले नै ।
 सञ्जात-हर्ष^{१४}, जनलाई 'शशी उदाए'
 शङ्का सृजोस्^{१५} यसरि, सुन्दर जाँघवाली ॥४४॥^{१६}

१. तीरभूमिका वनमा । २. क्षीर सागरले । ३. कटाक्षका कान्तिको । ४. सेतो-नीलो । ५. यहाँ स्मरण अलंकार छ । ६. जीवनलाई औषधीरूप । ७. घुमेको मूर्ति लिएको । ८. नागराज शेषमा । ९. शङ्काचारी । १०. लक्ष्मी । ११. पाउ कमल । १२. आग्रह (प्रेरणा) । १३. देखिने भएको । १४. खुशी भएका । १५. पैदा होस् । १६. यहाँ सन्देह अलंकार छ ।

तिम्रो यिनै नृपतिले त वियोग-वह्नि^१
पाएर 'हव्य'^२ निज-नाम गरे कृतार्थ^३ ।
स्वीकार्दछ्यौ यदि, सुतादि^४ भएर यिन्ले
खासै स्ववंश पनि वृद्धि गराउनेछन् ॥४५॥

लक्ष्मी - लता - धर - भुज - द्रुमका^५ र खास
वाग्देवता^६ गृह - मुखाम्बुजका पनी यी ।
भूपालमा त यहि दोष गनिन् तिनीले
यिन्का सुरेन्द्र^७ कहि याचक नै भएनन् ॥४६॥

लक्ष्मी विलास-गृह^८ औ सुमनः^९ प्रधान
यीबाट सारि अनि-ता गुणले प्रसिद्ध;
राजेन्द्रमा ति लगिइन् अब जन्यले त
सौगन्ध्यलाइ^{१०} सरि वायुहरू मिलेर ॥४७॥^{११}

भन्छिन् अनी निखिल-वाङ्मय-देवता ती
हेमोपमेय - तनुकान्ति,^{१२} कुमारिकामा ।
धेरै अरीकन निजी भुजले लघाने,
यीतर्फ चित्त गर, हे^{१३} मणिकान्ति दन्ति ! ॥४८॥

यी क्रौञ्च-द्वीप - पति हुन् द्युतिमान नाम
यिन्लाइ हेर, गरि चञ्चलका कटाक्ष ।
जस्को सुराष्ट्र - चहुँतर्फ^{१४} घुमेर, सेतो,
शोभा दिदैछ दधिसागरको प्रवाह ॥४९॥

-
१. वियोगरूप अग्नि । २. हवन गरिने वस्तु भन्ने । ३. सार्थक । ४. पुत्र-पौत्रादि ।
५. लक्ष्मीरूप कताले बाहु पक्रिएका । ६. मुखकमल सरस्वतीका वासस्थान भएका ।
७. इन्द्र । ८. लक्ष्मीका विलासको वासस्थान । ९. पण्डितहरूमा मुख्य या फूलहरूमा
मुख्य कमल । १०. सुवासलाई । ११. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ । १२. सुनले तुल्य
शरीरको कान्ति भएकी । १३. माणिकको तुल्य दाँतको कान्ति भएकी हे दमयन्ती !
१४. राज्यको चारैतिर ।

क्रौञ्चाद्रि ताहिं शुभ - पाउ - विहार^१ मार्गदै
 तिम्रा गुणौघ सब वर्णननिमित्त बाले !
 हंसावली - कलकल - प्रतिनाद^२ बोल्ने,
 स्कन्देषुका^३ विवरले^४ गरि, बोलदैछ ॥५०॥^५

जस्को त दर्भ - दल - पूजनले^६ पनी लौ
 फेरि लिंदैन जनले जनि^७ गर्भबाट ।
 तेस्मा उनै शिवजिको गर पूजनादि,
 त्यो देशका जन सबै शिवले रचिन्छन् ॥५१॥

त्यो द्वीपमा शिवजिका सुनले बनेका,
 प्रासादरूप,^८ गिरि - पंक्तिहरू अनेक ।
 शृङ्गाग्रमा^९ रवि उदाइरहेसमान,
 राम्रा सुवर्ण-घट राखि, बनाउ भैमी ! ॥५२॥^{१०}

त्यो स्लालबाट पसने, दधि - वारिधीको
 कल्लोल^{११} नै चपल - चामरको हवाले ।
 तिम्रो त चोरसरि भै स्मरकेलि - जन्य,
 मोतीसमान, पसिना, तरुणी ! हरोस् लौ ॥५३॥

यिन्को छ कीर्ति त नयाँ ठिक हंस-वेष,^{१२}
 कूवा - तलाउ तरि दूर हुने क्रमैले ।
 अभ्यासले गरि समुद्र पनी त तर्ला,
 त्यस्बाट पार भइ फेरि सबै दिगन्त^{१३} ॥५४॥

१. तिम्रा राम्रा पाउको गमन । २. हाँसका ताँतीको खलबल आवाज । ३. स्वामी
 कार्तिकेयका बाणका । ४. प्वालले । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. कुशका पातहरूको
 पूजाले । ७. जन्म । ८. मन्दिर या दरबारस्वरूप । ९. टाकुराका चुलीमा । १०. यहाँ
 उपमा अलंकार छ । ११. तरङ्ग । १२. हाँसको भेष धारण गरेको । १३. दिशाका
 छेउसम्म ।

बेगिन्ति नै गुण हुने नृपतर्फ भैमो
हृद्ग्रन्थि^१ बाँध्न किन कुन्नि समर्थ भैनन् ।
मानीसका^२ अति ठुला पुरुषार्थ^३ नै हुन्,
उल्टा छ दैव यदि, हा ! ति बिकाम हुन्छन् ॥५५॥

ती काँधमाथि शिविका-फुल^४ लाउनेले
योबाट तीकन लगे अरु भूपतर्फ ।
आदित्य^५ - भृत्यहरूले शुभ चन्द्रलेखा^६
क्षीराब्धिबाट शिवको शिरमा सरी नै ॥५६॥

एकेक अद्भुत-गुणो, सब दोषशून्य,
अन्यान्यमा पुगि, उसैकन फेरि छोड्दी ।
लक्ष्मीसरी हरिजिका भुजमा अडेकी,
यिन्लाई लोक-जननी^७ अब यो कहन्छिन् ॥५७॥

जो द्वीप नै छ कुश-नामक तेसका यी
स्वामीतिरै यदि मनोरथ जान्छ तिम्रो ।
ज्योतिष् र मान^८—शुभ नाम नृपालसङ्ग
हर्षाउ लौ मन घृतोद^९ - तटी-वनीमा ॥५८॥

वातोर्मि^{१०} - कम्पि, असि-पत्रहरू^{११} चलाई
फोरेर मेघ, जल - सेक^{१२} लिने र उच्चो ।
त्यो द्वीपमा त कुशको छ विचित्र खम्बा,
जो देखदा सखि ! तिम्रो पनि छक्क पछर्ची ॥५९॥

१. हृदयको गाँठो । २. मनुष्यका । ३. पौरख । ४. पातकीरूपी फूल लाउने ढोके-
हरूले । ५. देवतारूपी नोकरहरूले । ६. राम्रो चन्द्रकला । ७. यहाँ उपमा भलंकार छ ।
८. सरस्वती । ९. ज्योतिष्मान् । १०. घृत-समुद्रका तीरको वनमा । ११. हावाको
छहरीले काँमेका । १२. तरवारजस्ता पातहरू । १३. जल-सिंचन ।

अम्भोधि-मन्थन^१ हुँदा अवतीर्ण-लक्ष्मी-^२
 पाऊ परीकन पवित्र-शिला भएका ।
 ती मन्दराचल-गुफाहरुमा मृगाक्षी !
 आनन्द लेउ पतिसङ्ग विहार गर्दै ॥६०॥

भोगीन्द्रले^३ सय-सरा गरि, घोटिएका^४
 दुङ्गाहरु मिलतिका सिंढिरूप पारी ।
 तिम्रो तहाँ चढननिम्ति त मन्दराद्रि
 तैयारभै छ, सुन - केतकिभै पहेंलो ! ॥६१॥

त्यो,^५ आफुबाट शिरमा थिचि, शेषजीको
 बाँकी शरीर अरुले सरि बेहिएको ।
 पानी सफा वरिपरो घुमि, मन्दरैले
 तिम्रा दुवै नजरको भ्रम पारिदेओस् ॥६२॥^६

देखो स्तन-द्वय^७ सुरेश्वर^८ हस्ति-कुम्भ,
 देखेर बाहुलि, सुरद्रुम-पालुवा र ।
 देखेर वक्त्र, शशि यी सब खास सम्भोस्
 मन्थाद्रिले उदधि-मन्थन, सुन्दरी ! लौ ॥६३॥^९

सारा श्रुती र जनले यश गाइने र
 बेकारगौ पनि परार्थ-सुयत्न गर्ने ।
 श्रीशंभुमा श्रुति-विनिर्णय-शास्त्रले^{१०} भै
 तिल्ले तिनी नृपमहाँ मन नै हटाइन् ॥६४॥^{११}

१. समुद्र-मन्थन । २. उत्पन्न भएकी लक्ष्मीको पाउ । ३. वासुकी नागले । ४. डाम परेका । ५. मन्दराचल । ६. यहाँ भ्रान्तिमान् अलंकार छ । ७. तिम्रा दुई स्तन । ८. ऐरावतहात्तीका गयहस्थल । ९. यहाँ स्मरण अलंकार छ । १०. पूर्व-मीमांसा-शास्त्रले । ११. यहाँ पूर्णोपमा अलंकार छ ।

स्त्रीभावले पद चलाउनु - काम गर्दी,
भैमी त ती नृपतिबाट हटाइ अर्को ।
भूपालतर्फ लागिइन् जनले^१—धनीमा
कङ्कालबाट धन - याचकलाई जस्तै ॥६५॥^२

वाणी सुशोभित - चतुर्भुजकी,^३ मनोज्ञा
भन्छिन् अनी गुण - मनोहर, सुन्दरीमा ।
यी वैरिमाथि तरवार बजाउनेको
स्वीकारबाट गुणका गण लेउ, बाले ! ॥६६॥

छ द्वीप शाल्मल, सुरोदधिले^४ घुमेको,
त्यस्का प्रशासक यिनी नृप छन् गुणाब्धि ।
राम्रा वपुष्मन सुनामक यी नरेन्द्र-
लाई वरेर सखि ! विस्मय-पात्र होऊ ॥६७॥

क्षारोदधी^५ द्विज अगस्त्यजिले पिएमा,
ती अन्य पाँच^६ डरदा पनि यो डरेन ।^७
यै मद्य - सागरमहाँ पति औ सखीका
साथै जमाउ रसिलो मधु - पान - केली^८ ॥६८॥

छ द्रोण पर्वत तहाँ, उपदा^९ दिनेछ
सौभागिनी बुटि, सुभाग्य भएर मिल्ने ।
त्यो द्वीप, बत्तिसरि औषधिले बलेर
चूलीमहाँ छ धन कज्जल भै सुदृश्य ॥६९॥^{१०}

१. लोकले वा डोलेहरूले । २. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३. विष्णुको वाम-भागमा सुशोभित भएकी । ४. सुरा-समुद्र । ५. क्षार-समुद्र । ६. दधिमण्डादि पाँच । ७. ब्राह्मण-काई मद्यपान निषेध हुँदा यिनले मलाई पिउँदैनन् भनी डराएन । ८. मद्यपानको खेलबाड । ९. नजराना । १०. यहाँ परिणाम र रूपक अलंकार छ ।

तो द्वीप - चिह्न मृदु, शाल्मलिका^१ कपास
 राम्रो गरी पवनले भुइँमा छरेर ।
 लीला - विहार गरदा पद राखनलाई
 योग्यै बनुन्, कमल^२ - कोषसमान मृद्वी^३ ! ॥७०॥^३

यिन्को गुण - श्रवण - कालमहाँ बढेको
 खुम्च्याइँदो नजरदेखि मणीहरूमा ।
 भावज्ञ^४, यान्त्यहरूले यिनि भूपबाट
 भैमी तिनी त लगिइन् अरु भूपतर्फ ॥७१॥

श्रीभारती यसपछी उनीलाई भन्छिन्—
 काश्मीरि - लेप - निहुँले जनराग^५ धर्ने ।
 श्रीखण्डलेपमय - दिग्जय - कीर्तिबाट^६
 राम्रा, सुबाहु नृपमा तिमि भाव राख ॥७२॥

त्यो द्वीप, प्लक्ष छ जहाँ गजगामिनी^७ हे !
 यी भूपबाट सब शासन - कार्य गर्छन् ।
 मेघातिथी यिनिसँगै तिमि छाति जोर
 श्रीविष्णुका हृदयमा कमलासरी भै ॥७३॥^८

ठूलो र भूमिभरिको शुभ, छत्रजस्तो,
 हल्लाई अङ्ग जनले पिड खेलिएको ।
 त्यो प्लक्ष देखि, अनुराग बढेर, भैमी !
 त्यै खेलतर्फ तिमिले मति राखनेछ्यौ ॥७४॥

१. सिमरुका । २. कमलका पत्रकै मुलायम मएकी हे दमयन्ती ! ३. यहाँ सम
 भलंकार छ । ४. भमिप्राय जान्ने । ५. प्रजाको प्रेम । ६. श्रीखण्डको सेतो चन्दन नै
 दिग्विजयको सेतो मुकीर्तिले । ७. हात्तीझैँ ढल्केर हिँड्ने हे दमयन्ती ! । ८. यहाँ उपमा
 भलंकार छ ।

तिम्रो पिएर अधरामृत, भूमि - चन्द्र
यिन्ले त इन्नु - रस - सागरको प्रवाह ।
जो द्वीपलाइ घुमदोछ, चकोर - नेत्रे !
श्रद्धासमेत उसको अब छोड्न पाउन् ॥७५॥

जो सूर्यभक्तसरि चन्द्र नदेखि खान्न
श्रीचन्द्र - भक्त^१ अरु देव नजाननाले ।
हेरेर यै वदन, श्रीसिमहाँ पनी लौ
खाए पनी न उसको व्रत लुप्त बन्ला ॥७६॥^३

वर्षामहाँ पनि तहाँ त नदी विपाशा
भत्काउँदै तटलाइ छ यो अनौठा ।
नीराजना^५ त्यहि हवस् नव पद्मबाट
यी नेत्रको, वर मनोहर भूपलाई ॥७७॥

यिन्का सुकीर्तिहरुले सब पानि दूध
बन्दा त हंसहरु हुन् अब भेद-मूढ ।^४
पानी र दूध—दुइलाइ बयान^६ गर्ने,
नानार्थ कोष पनि होस वृथोद्यमी^७ नै ॥७८॥^८

के लौ भनीं ? यिनि नलैसँग जोरि खोज्छन्,
आज्ञा गरे यि दुइले पनि कीर्तिलाई ।
स्वद्वीप - सीमजलधी - परको^९ पहाड
चढ्ने गरीकन सँगै^{१०}, उसलाइ^{११} छोडी^{१२} ॥७९॥

१. चाखुराका नेत्रजस्ता राजा नजर सक्की । २. चन्द्रमाको उपासक । ३. यहाँ
आन्तिमान् अलंकार छ । ४. आश्चर्य-चकित मै हेर्ने काम । ५. छुट्याउनमा मूर्ख ।
६. क्षीर भनेर वर्णन गर्ने । ७. नाइकमा परिश्रम गर्ने । ८. यहाँ सामान्य र असम्बन्धरूप
अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. आफ्नू जम्बूद्वीप र प्लक्षद्वीपको सीमानामा रहेको समुद्रमन्दा
पर रहेको । १०. एकै चोटि । ११. कीर्तिलाई । १२. पठाई ।

अम्भोज - मध्यसरि गौर - शरीर, भैमी,
 यिन्ले, सुरूप तरुना तिन लोक जित्ने ।
 तिन्मा^१ रुखा नजरले गरि केहि हेरिन्,
 श्रीशंभुले नजर काममहाँ गरेभैं ॥८०॥^२

यी लोक - दीप नृपबाट हटाइ, भैमी-
 लाई खिचे अरुतिरै शिविका - धरीले^३ ।
 सोत्कण्ठ^४ ती कुमुदका सब आँकुराले
 श्रीसूर्यबाट उदयोन्मुख चन्द्रिका^५-भैं ॥८१॥^६

ती-ती नृपाल सबमा मन नै नगर्दा
 आश्चर्य भैकन अतीव सरस्वती ती ।
 वाणी मिठो गरि, जितीकन बाहु - वीणा,^७
 भन्दी भइन् नृप - सुताकन फेरि यस्तो— ॥८२॥^८

जस्को शिरोमणि भयौ तिमि यो छ जम्बू-
 द्वीप, प्रफुल्ल छ तिमिप्रतिका युवाले ।
 हल्लेर धेर हरको भयले फुटेर
 आकाशबाट खसने स्मर-लोकतुल्य^९ ॥८३॥^{१०}

लङ्कादि^{११} सेवक वरीपरि राखने र
 हेमाद्रिले^{१२} कनकदण्डक - छत्र^{१३} धर्ने ।
 कैलासका किरण - चामर - चिह्नवाला^{१४}
 यो द्वीप अन्य^{१५} सबको नृपतुल्य नै छ ॥८४॥^{१६}

१. मन्त्रको प्रतिस्पर्धा गर्ने श्री मेधातिथि राजामा । २. यहाँ उपमा र दृष्टान्त अलंकार छ । ३. पालकी बोक्नेहरूले । ४. उत्सुक । ५. सूर्यमा प्रवेश गरेका चन्द्र-किरणलाई । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. आफ्ना हातमा रहेको वीणालाई । ८. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ । ९. कन्दर्प-लोचजस्तो । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. लंका आदि द्वीप । १२. सुमेरुले । १३. सुनको डाँठ भएको छाता । १४. किरणरूपी सेतो चमरको चिह्न धारण गर्ने । १५. शाकद्वीप इत्यादि । १६. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

यो-द्वीप-चिह्न तरु शुभदछ राज-जम्बू^१
पाषाणवत्^२ अति ठुला फल देखि जस्का ।
सिद्ध - प्रियाहरु^३ पतीसँग यो कहन्छिन्-
'यो वृक्षमा गज^४ चढे कुन मार्गबाट ?' ॥८५॥^५

त्यै जामुना-रस सुधासरि पानि धर्दी,
जम्बू नदी बगदछिन् यसको सिमामा ।
माटो सबै छ उसको यहि-रूप^६ जस्तो
'जाम्बूनदं' छ जनमा शुभनाम, बाले ! ॥८६॥

यो द्वीपमा छन हजारन भूमिपाल
शत्रु-प्रियाकन निरन्तर अश्रु भान्ने ।
तीमध्य केहि नृपको म बयान गर्छु-
ती सुन्दराकृतिहरुकन हेर राम्रो ॥८७॥

वैरी-पियारिहरुका अवतंस-रूप^७
गाढान्धकार हरने, रवि-शौर्य^८ धर्ने ।
विश्रान्ति-धाम^९ गुणका, यि अवन्ति-नाथ,
भूपालमा मन रमाउँदछ्यौ कि ? भैमी ! ॥८८॥^{१०}

त्यस्मा तटी - वनमहाँ त तपस्वि धर्दी,
शिप्रा^{११} विहार गरदा भुज-ऊर्मिले^{१२} नै
आलिङ्गनादि गरने सँगिनी हुनेछन्
हाँस्तै सुपद्महरु नै मुख पारि राम्रा ॥८९॥

-
१. जामुनाको राजा । २. हुंगाजस्ता । ३. सिद्धगणका स्त्रीहरू । ४. हात्तीहरू ।
५. यहाँ आन्तिमान् अलंकार छ । ६. यो तिम्रो पहुँचो वर्ण । ७. शिरमा पहिरेका तमालका
मालारूप । ८. सूर्यको जस्तो पराक्रम । ९. विश्राम-स्थान । १०. यहाँ उपप्रेक्षा अलंकार छ ।
११. नदी । १२. बाहुरूप तरङ्गले ।

श्रीपार्वतीजि तहि उज्जयिनी^१ पुरीमा
 सौभागिनी-शिर-विभूषण^२ राज गच्छिन् ।
 अर्धाङ्गिनी पतिजिको हुनलाई उन्को
 सेवा गरेर तिमि चेलि पनी हुनेछ्यौ ॥६०॥

त्यस्मा स्वचन्द्रकिरणाऽमृत - सेकवाट^३
 ती सुन्दरी-हृदयमा स्मरका अभीक^४ ।
 देखेर अङ्कुरहरू हर के कहन्छन्
 त्यो दाहको फल ? म जान्दिन यो त केहि ॥६१॥

हज्जार दोष यदि भूप तहाँ गरुन् लौ
 वामा^५ सकाम भइ अक्षर कयै कहन्छन् ।
 हृत्तेन पढ्न नहुने प्रतिपत्^६ त्यहाँ त
 चान्द्री^७ कला रहि सदा शिवको शिरैमा ॥६२॥

यो भूप खूब अनुरक्त^८ थिए तथापि
 श्री भीमजा-नयन तीप्रति ता परेनन् ।
 आर्कोतिरै मन दिईकन हेर्नुभन्दा
 हेर्दै नहेरनु भलो छ भनी म ठान्छु ॥६३॥^९

डोलेहरू तल हुँदा दुलही-चरित्र
 साक्षात् गरेर कसरी उनि जान्न सक्थे ?
 त्यस्तो भए पनि नगीच हुने, नृपाल-^{१०}
 रत्नादिमा टक^{११} परी अनुमान गर्थे ॥६४॥

१. उज्जैन । २. सधवा स्त्रीका शिरको मालाजस्तो । ३. आफ्ना शिरमा रहेका चन्द्रमाका
 किरणको अमृत-सिंचनवाट । ४. नडराउने । ५. स्त्रीहरू । ६. प्रतिपदा तिथि । ७. चन्द्रको ।
 ८. दमयन्तीमा अनुरागी । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. राजाहरूले पहिरेका
 रत्नहरूमा । ११. दमयन्तीको प्रतिबिम्ब ।

गाङ्गेय-पीत-कुच-कुम्भ-युगा^१ र हार-^२
चूडा-समागम भएर, अतीव रात्री ।
भैमी त यान्य-जनले लगिइन् अरुमा
गङ्गा भगीरथजिले क्षिति-लोकमा भैं ॥६५॥^३

वाक् भन्दछिन् मदनले खिचिने धनुको
कान्तीसमान दुइ भौं धरदी तिनीमा ।
लज्जावती^४ ! तिमि यि गौड-नरेन्द्र^५-सङ्ग
खेल्छ्यौ भने अलि जनाउ त चित्तवाट ॥६६॥

यिन्का सुकोर्तिहरूले शशिको मयूख^६
सेताम्य घाँससरि नै गरिए छ पक्का ।
तेस्रो हुँदा शशिजिमा त्यहि घाँस खान
लोभी भई मृग^७ बस्यो, उचितै छ यो त ॥६७॥

नीला पयोदसरि^८ मेरु-चुलीहरूले^९
अङ्गालिँदा त तिमिले नृप-नील-बाहु
कन्दर्प-मूर्धरुह चम्पक-माल्यतुल्य,^{१०}
तिम्रो सफा तनु^{११} मिलेर सुहाउने होस् ॥६८॥^{१२}

तवारि हानि यिनले रक्षामा अनेक
ढल्ने गजेन्द्रहरूका गज-गण्ड-मोती
बाहु-प्रताप^{१३} अति भै खसने, अरोको
लक्ष्मीजिका ति पसिनासरि नै सुहाए ॥६९॥^{१४}

१. सुवर्णहै पहेंला दुइ स्तन भएकी वा स्कन्द र भीष्मले दुइ स्तन पान गरिएको ।
२. सुक्ताहार शिरको रत्न र सुरीहरूको सरञ्जम् । ३. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ । ४. हे लज्जालु ! ५. गौड देशका राजा । ६. किरण । ७. हरिण । ८. मेघजस्तो । ९. सुमेरुका पहेंला सुचुराहरूले । १०. कामदेवले कपालमा पहिरेको चाँपको मालाजस्तो । ११. शरीर । १२. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. बाहुको पराक्रम वा बाहुको ताप । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

ओहो ! घुँडातक हुने दुइ बाहुबाट
जन्मी प्रताप यिनको पहुँच्यो दिगन्त ।
ढाक्थ्यो सदाशय-विसारित-सप्ततन्तु-
जन्मा^१ यशः-पट^२ पनी सखि ! चौध लोक ॥१००॥^३

यो भूपमाथि अरुचीसरिका सुदृष्टि
जानेर यान्य-जनले खुद नै उनीको
उन्लाइ ता अब लगे अरु भूपतर्फ—
हुन् विशका^४ प्रति त इङ्गित^५ नै सुवाणी ॥१०१॥^६

वाक् भन्दछिन् अनि सिपालु कुमारिकामा
हे पद्मतुल्य सुमुखी ! यिनी भूपतीमा
आफ्ना प्रफुल्ल, तिनी पङ्कजका सपाठी-^७
जस्ता, सुदृष्टिहरूले अब लौ अँगाल ॥१०२॥

यो शत्रु-सागरहरूकन मथनलाई
हुन् मन्दराद्रि पृथु^८ लौ मथुरा-नरेश
छयाका कलङ्कि मुखको शशि ता यिनिको
दाही-जुँघा नरहँदो मुखतुल्य छैन ॥१०३॥

बिम्बौष्ठले सकल पल्लव नै जितेकी,
हे बालिके ! भुजमहाँ यिनि भूपको त
घाऊ लिंदो धनुषको, रिपु-वर्गमाथि
त्यो धूमकेतुसरि^९ जैत्र^{१०}-मणी छ हेर ॥१०४॥

१. शुद्ध चित्तले गरिएका यज्ञबाट उत्पन्न भएको । २. कीर्तिरूपी कपडा । ३. यहाँ
रूपक भलंकार छ । ४. जानिफकारका । ५. इशारा । ६. यहाँ अर्थान्तरन्यास भलंकार छ ।
७. सँगै पढ्ने साथी । ८. पृथु नामका । ९. पुच्छे तारोजस्तो विनाशकारी । १०. विजय
गर्ने रत्न ।

यिन्को भुजाऽरणि-समुत्थित-विक्रमानि-
चिह्नो^१ ध्रुवां छ धनुका गुणको^२ खतै लौ ;
जस्ले त वैरि-भुसुनाहरू नाश पारी
तिन्का प्रिया-नयन-वारि^३ चुहाउँदै छ ॥१०५॥

यस्मा त बीच यमुना पनि माथुरीका^४
कस्तूरि-लेप हरदीसरि खूब नीली ।
कालीयको^५ हृद-सुनाभि^६ लिई बहेकी
श्रोभूमिकी त्रिवलितुल्य छ देखनेछौ ॥१०६॥^७

गोवर्धनाऽचल-मयूरहरू^८ घुमेर
सर्पेन्द्रले^९ रहित और घना-वनीको ।
वृन्दावनीबिच टिपेर अनेक पुष्प
निर्भीक^{१०} भै यिनिसँगै गर लौ विहार ॥१०७॥^{११}

तिम्रो मुखार्थ^{१२}-बिचमा हत-सार^{१३} चन्द्र-
जस्ता करीन्द्र-रद-कंकण-चिह्न^{१४} धर्ने ।
तिम्रा भुजा नखर-कोरकयुक्त बल्लान्,
त्यस्मा त पल्लव-लताहरूमध्यमा^{१५} लौ ॥१०८॥

त्यस्मा हुने, पवन-संघ, घुमी, तृषार्ई
रत्यन्तमा पुलकित^{१६} स्तनमा डुलेर ।
कस्तूरिका-मद-विलेपनले धमीलो
घर्माम्बु^{१७} नै पनि अशङ्कित पान गर्ला ॥१०९॥

१. षाड्गुरूपी अग्नि उत्पन्न गर्ने काठबाट उत्पन्न भएको प्रतापरूपी अग्निको चिह्न । २. ताँदोको । ३. स्त्रीका आँसुहरू । ४. मथुराका स्त्रीका । ५. कालीय नागको । ६. रहर्षी शुमरी परेको नाभि । ७. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छन् । ८. गोवर्धन पहाडका मुजुरहरू । ९. डुल्डूका विषालु सर्पहरूले । १०. निडर । ११. यहाँ परिकर अलंकार छ । १२. मुहार बनाउनाको निमित्त । १३. सार शिक्तिपुको । १४. हात्तीका दाँतको कंकन चिह्न । १५. पालुवा र कताका बीचमा । १६. रोमाञ्चित । १७. पसीना ।

देवादि-पूजनविषे उपयोगि जो छन्
 विद्वानका कर सरोजसमान गौर ।
 तो ता यिनै नृपतिले सुन दान गर्दा
 लक्ष्मी धरेर विचमा त वराटवत्^१ छन् ॥११०॥

यो भूमि-वीर रण-बेगर शत्रु-लक्ष्मी
 मिल्दा पनी दिनहुँ कत्ति अघाउँदैन् ।
 ती हालमा तिमि मिली, फुल-वृष्टिबाट^२
 भर्ने मधूकन पिएसरि तृप्त होउन् ॥१११॥

यिन्ले त ती नृपतिबाट हटाई दृष्टि
 अर्कै नृपालतिरको पथतर्फ लाइन्
 ती धान-वाहिहरूले निज कर्मघाटे
 तड्काव-बोध-बुधता^३ पनि ता जनाए ॥११२॥^४

उर्ने मृगी-नजरकी तिनिलाइ वाणी
 गर्छिन् नरेश अरुको अब लौ बयान ।
 यी काशिका-नृपतिको अथि खञ्जनाक्षी^५ !
 लक्ष्मी गरी नजर, पूर्ण सुखी गराऊ ॥११३॥

हो काशि नै शिवजिको भव-सिन्धु-नौका,^६
 साक्षात् त्यही छ यिनको कुल-राजधानी ।
 जस्मा पुगेर अति पापि पनि समग्र
 धोएर पाप उ त कञ्चन बन्नजान्छ ॥११४॥

१. बीज-कोश जस्ता । २. कामदेवका बाण-फूलहरूको वर्षाघाट । ३. दमयन्तीका
 मनको अभिप्राय जाजाको पंडित्याहैं । ४. यहाँ छेकालुप्राप्त अलंकार छ । ५. खञ्जना
 चरीका जस्ता नजर अपुकी हे दमयन्ती । ६. संसाररूपी महासागरको डुङ्गा ।

देखेर भावि^१ विधि-कर्तृक-लोक-कष्ट^२
 रोए दुखी हृदय रुद्र^३ अघी दयाले ।
 त्यो 'नाम पाउँ' भनने निहुँ हो, यसैले
 संसार-तारण-तरी^४ यसलाइ सर्जे ॥११५॥

वाराणसी न त रहन्छ वसुन्धरामा,^५
 त्यस्मा बसाइ त छ लौ सुर-लोक-वास ।
 तत् तीर्थमा^६ तनु बिसाइ छ खास मुक्ति
 ठूलो त्यही छ पद लौ सुर-लोकभन्दा ॥११६॥

गौरीजिका पति, महेश्वरका पुरीमा
 पुग्दा भवाब्धि-जल-जन्तु^७ त ऐक्य^८ लिन्छ ।
 भूतार्थ-बोधकर^९, लुङ् मिलदा विभक्ति,
 'अस्' धातुले भवति-भाव^{१०}-सरी कुमारी ॥११७॥

काशी-निवासि सब दम्पतिले त बाले !
 इच्छानुसार गरि भोग विरक्तिसाथ ।
 देहान्तमा पनि महेश्वर-पार्वतीको
 भन्दा ठूलो सुख—तदात्मकता^{११} लिनेछ ॥११८॥

पत्यार छैन यदि लौ म त चुप्प लाग्छु,
 तिम्नो खुदै अति हित् अनुभूति^{१२} भन्ला
 राजन्वती^{१३} छ जुन भूमि सुरेन्द्रजीले
 त्यो कान्छि बैनि नहवस् यदि काशिकी त ॥११९॥

१. मविष्यत्समा हुने । २. ब्रह्माले रचेका लोकको दुःख । ३. महादेव । ४. संसार-
 काई तार्ने हुंगी । ५. पृथ्वीमा । ६. त्यसका मणिकर्णिकादि तीर्थमा । ७. संसाररूपी
 समुद्रका जीवहरू । ८. शिव-सायुज्य । ९. भूत (काल) अर्थात् दुःख । १०. धातुको
 स्वरूप । ११. त्यै रूप (शिव-पार्वतीको) । १२. अनुभव । १३. जसका राजा भएको ।

ज्ञानाधिके^१ ! गर तिमी त्यहि धर्म-चर्या,
माहात्म्य धेर कहूँ के ?—त्यहि मृत्युबाट
निर्भीति-दान गरदी सबका निमित्त
भागीरथी अमृत-सत्र^२ पनी बहन्छिन् ॥१२०॥

यो भूपकी रति^३ बने तिमि त्यै पुरीमा
तिम्रा पनी नृप वनुन् स्मर^४ मूर्तिधारी
पैल्ले प्रकोपित^५ महेश्वरलाइ सेबने
औतारका रति र कामसरी सुहाओ ॥१२१॥

कामादि-शास्त्र^६ पढने यिनले त तिम्रा
एकान्तमा स्तनमहाँ नख-चिह्न पारुन् ।
रुष्टाऽद्रिजा-चरण-कुंकुम-राग^७ धर्दों
श्रीशम्भुको शशि-कलासरिको चिनोले ॥१२२॥^८

सङ्ग्राममा मिलित शत्रु-गला^९ छिनाली
ठूलो प्रताप फिजने निज बाणबाट ।
राम्रो सुकीर्तिमय-चामर-चापवाला^{१०}
यिनले अँगालि स्मर-ताप हटाउ बाले ! ॥१२३॥

तिम्रो वियोग परि छाति फुटेन यिन्को,
यो वज्र^{११}-भैं छ, अरि-शस्त्र यहीं मुढिन्छन् ।
त्यै मूलका^{१२} दुइ भुजा, नव अङ्कुराको
आगो न शान्त छ अरी-बनिताऽश्रुबाट^{१३} ॥१२४॥^{१४}

१. विशेष ज्ञान भएको हे दमयन्ती । २. मोक्षरूप यज्ञ वा जलरूप यज्ञमूर्ति ।
३. कामदेवकी पत्नी । ४. कामदेव । ५. क्रोधित भई ढुङ्गाउने । ६. वात्स्यायनादिका काम-
शास्त्र । ७. रिसाएको पार्वतीका पाउको माहुरको लाली । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
९. जम्मा भएका धेरै शत्रुका घाँटी । १०. कीर्तिरूप चमर धनुमा भएका । ११. वज्र
या हीरा । १२. त्यसै फेदमा हुने । १३. शत्रुका स्त्रीका आँसुबाट । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा
अलंकार छ ।

तुल्यै गरेर फल काग र कोइलोमा
दाता असंख्य रुख के भुईमाथि छैनन् ?
पीयूष-भोगि^१, सुरमा फल-सम्प्रदान^२
गर्ने सुर-द्रुम^३ छ लौ स्तुति लाइ योग्य ॥१२५॥^४

केले नृपाल यिनमा नदिउन् करै^५ लौ ?
त्यस्मा त खड्ग यिनको प्रतिभू^६ रहन्थ्यो ।
देवात् तिनी त नदिउन् यदि त्यो, तुरुन्तै
यिन्को कृपाण^७ कर भर्ने कृपा नलिन्थो ॥१२६॥

यिन्का अलि क्षण पनि पृथिवी नटेक्ने
अत्यन्त वेग कहिल्यै नटुटाउने र
खाली अकाशतिर दृश्य बनी दगुने ।
सैन्याऽश्वले^८ हरि दिए रवि-अश्व-गर्व^९ ॥१२७॥

यो वर्णना-समयमा अरु भूप आई
शोभातिरै मन दिई उनलाइ छाडिन् ।
मानी^{१०} नरेन्द्र गुणविद् यिनिबाट हट्ता
दुष्कीर्तिले^{११} सरि नृपाल-सभा लुलायो^{१२} ॥१२८॥^{१३}

आफूमा आश राख्ने, सकल गुण हुने, यो सभामा जुटेका
लाखौं द्यौता र राजाहरुतिर हट्दी गूढभावा^{१४}, शुभाङ्गी^{१५} ।
निःसीमानन्दरूपी,^{१६} वचन-पर-हुने^{१७}, चित्-समुद्रस्वरूपी^{१८},
तेहो यौटा पुमान्मा^{१९} सतत मन दिई वेदले तुल्य बन्थिन् ॥१२९॥^{२०}

१. अमृत भोजन गर्ने । २. फल-फूल दिने । ३. कल्पवृक्ष । ४. यहाँ अप्रस्तुत-प्रशंसा
अलंकार छ । ५. सितौं वा हात । ६. प्रहरी । ७. तरवार । ८. सैन्यका घोडासमेत ।
९. सूर्यका घोडाको श्रेणी । १०. अमिमानी । ११. अपयशले । १२. ओझ्यायो ।
१३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. गूढ अमिप्राय भएकी । १५. राजा अवयव वा
ज्योतिष-व्याकरणादि अङ्ग भएकी । १६. असीम आनन्दरूप भएकी । १७. वचनको विषय-
बाट पर रहेको । १८. चैतन्य-समुद्ररूप । १९. पुरुष (परमात्मा)-मा । २०. यहाँ उपमा
र श्लेष अलंकार छ ।

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णेंद्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 शृङ्गारामृत चन्द्र^१ यो छ उसको नैसर्गले उज्ज्वल
 काव्य श्रीनलको चरित्र, अहिले एघार सगँ गयो ॥११॥

१. शृङ्गार-रसरूप अमृतको चन्द्रमा ।

द्वादश सर्ग

—०३००—

अग्नी समुद्रान्तकका अरु पनी
पियारि संभेर ढिला र शोचने ।
विलासि, राजा रथमा चढीकन
रमाइलो तेहि सभामहाँ^१ जुटे ॥ १ ॥^२

अगाडिका-माथि^३ विरक्ति देखदा
नयाँहरूले अति हर्ष मानिदो ।
त्यजीसकेका नृपले सुसाइँदो,^४
यही सभामा सुरु भो स्वयम्बर ॥ २ ॥

हिँडीरहेको, शिविका-धरो, जन
‘बसे पनी पाल्किमहाँ यि थाक्छिन् ।
भनी छलैले, पदबाट^५ सूचदी
जनीकनै मारुमहाँ अड्याउँथ्यो ॥ ३ ॥

१. स्वयम्बर सभामा । २. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ३. भघी भाएका राजाहरू-
उपर । ४. सुस्केरा हाकिमको । ५. पाउबाट । ६. दुरुहीनाई ।

सुधा-तलाऊ-बिच	खेल	खेलदा
भिजेर	तरतर	जल छर्कदा सुरी
रमाइला	बोलि	गरी सरस्वती
वरवान्त	लागिन्	नृपवंशका कथा ॥ ४ ॥ ^१

सखी ! वरी लेउ, सुवर्ण-केतकी-प्रसूनले^२ छन् ऋतुपर्णा आदृत ।^३
 तिमीमयै यी नृपले त भूदछन् निजी अयोध्या अति पावनी पनी ॥ ५ ॥^४
 चकोर-जिह्वा^५ नपिओस् कदापि लौ नृपाल यिन्को मुख-चन्द्र-चन्द्रिका ।
 यही मुखैमा रहने-चकोरका सुनेत्रले त्यो किन पान गर्दिनौं ॥ ६ ॥^६
 कठोर-पीनोश्च-कुचद्वयीमहां सशब्द फुट्ने, सरयू तरङ्ग-ज ।
 उछिहिन्दै विन्दु^७ गरोस हारको विलास, तिम्रो जलको विहारमा ॥ ७ ॥^८
 खने^९ यिनैका कुलबाट सागर, भरे^{१०} नदीले, पछि हेर बाँधलान्^{११} ।
 सयौं यशैले यिनले उ नाघ्दछन्, महानमै पुग्दछ साधु-पौरुष ॥ ८ ॥^{१२}
 यिन्को यशः क्षीरधि-पूर पुग्दा तलातलेमा कवि-वाक्य बुडछ ।
 असंख्ययिन्कोगुण गिन्ती गर्दैप्रत्यर्थिको^{१३} कीर्ति^{१४} खरी खिचदछ ॥ ९ ॥^{१५}
 भैमी ! सूर्य-कुली अनो तरुणा छन् यी वीर के लौ कहूँ ?
 साढे-तीन-करौड रोम रणमा छन् साँचिला आँकुरा ।
 यिन्को नाम-सुमन्त्र वन्दि-जनले संग्राममा गाउँछन् ।
 जो सुन्दा अरि-बाहु-सर्पहरू नै हुन्छन् सदा स्तम्भन ॥ १० ॥

१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २. सुन केतकीको फुलले । ३. आदर गरिएका ।
 ४. यहाँ छेकानुप्रास अलंकार छ । ५. चाखुराको जिभोले । ६. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ७. बंद । ८. यहाँ आन्तिमान अलंकार छ । ९. सजरका पुत्रहरूबाट । १०. सगी-रयले । ११. रामले । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. शत्रुहरूको । १४. कीर्ति-रूपी खरी । १५. रोकिएर निश्चल ।

ब्रह्माको दिनलाई दीर्घ बहुतै पार्ने त जा सूर्य हुन्
 जस्को त्यो प्रतिबिम्ब वाडव बनी भल्कन्छ यो सिन्धुमा !
 व्योमव्यापि विपक्ष-राजक-यश ता ए दबाई दिने
 तेजीलो यिनको प्रताप रविको सकल व्याख्या दिन ॥११॥
 यिन्को बाहु दुई सुकीर्तिमयकी^१ गङ्गा जहाँ जुट्छिन्
 वैरी-दुर्यशकी कलिन्द-दुहितासाथै^२ रणोद्यानमा^३ ।
 त्यस्मा खूब डुबेर क्षत्रि-भटले रम्भा^४ परीरम्भको
 भोगे सौख्य ठुलो सुरेन्द्र-वनमा क्रीडा अनेकौं गरी ॥१२॥
 यती सुनी ती नृपको गुण-स्तुति, त्यजिन् तिनीले मनुवंश भूप ती
 सरस्वती-वाङ्मय-विस्मयोत्थित,^५ कँपाइ आफ्नो शिर बाङ्गिने गरी ॥१३॥
 स्वरामृतैले पिकलाइ जोतदी, अश्विेश्वरी वाङ्मयकी सरस्वती !
 जता छ अर्को तरुन उतै कर दिएर भन्छिन् नृपकन्यका प्रति ॥१४॥
 अयी मृगाक्षी ! यिनी पाण्ड्य भूप हुन् पियासु^६ छैनौं किन नेत्रले पनि ?
 शशो-सरीको मुखलाई हेरत स्व-नेत्रका प्रान्त घुमाउ राम्ररी ॥१५॥
 घुमेर पृथ्वीतलमा, निराश्रय अकाश घुम्ने गरि धेर कोसिस ।
 अहो ! महावंश^७ यिनी महाँ पुगी, मजासँगै कीर्ति-नटी त नाच्छे ॥१६॥^८
 डराइ योवाट नृपालले बनैघुमी, ठुलो जंगल-भाव^९ पाँचने ।
 प्रसिद्ध आफ्नू पुर भेटियो अनो निजी उही फेरि विलास-मन्दिर ॥१७॥^{१०}

१. दुई बाहुले उत्पन्न भएको कीर्तिरूप । २. यमुनाको साउ । ३. रणभूमिमा ।
 ४. स्वर्गकी अप्सराका आदिगणको । ५. सरस्वतीको बोल्छे उत्पन्न भएको आश्चर्यबाट
 छल्छेको । ६. पिउन चाहने । ७. ठुलो वंश वा ठुलो बाँस । ८. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
 ९. जंगलको स्वरूप । १०. यहाँ पर्याय अलंकार छ ।

पृथ्वी सीमा-भरोमा वरिपरि यशको चन्दनालेप गर्ने,
 सप्ताकूपार-पारी-स्थित^१ जन सबले चाप-कीर्ती बखान्ने ।
 आफ्ना राम्रा तखेन्दू^२ सकल-नृप-शिरोरत्न-चन्द्र-प्रियाले^३
 शुश्रूषा^४ पाउने, यी नृप-सदृश, ठुलो कोहि नै छैन वीर ॥१८॥
 हानू^५ दुर्यश-कालिमा धरिलिने, प्रत्यर्थि-सेना-भट^६
 श्रेणी-तिन्दुवनी उडाउँदछ लौ यिन्को प्रतापानल ।
 त्यस्देखी उडने स्फुलिङ्गहरु^७ हुन् यो लोकमा भल्कने
 भालो-झूत-भवात्ति,^८ भानु, हुतभुक्, देवेन्द्रको वज्र नै ॥१९॥^९
 संग्रामाङ्गण-साँधमाथि हिँडने पाहाड जत्रै ठुला,
 हात्तीका बलले समग्र-पृथिवी अङ्गालिदो देखदा ।
 यिन्को घोर लडाइँ हेरन भनी जुट्ने सबै देवका
 मध्येचारि^{१०} पृथू^{११} त फेरि^{१२} गिरिनै सार्ने मती धर्दछन् ॥२०॥^{१३}
 मनोज्ञ-दासी उनिलाइ^{१४} भन्दथो-‘यहाँ सखि, स्वामिनि ! दृश्य हेर्नु होस् !
 अहो ! ध्वजा नाच्छछ माथि कौसिको त्यहाँ त टेक्ने बल गर्छ काग लौ ॥२१॥
 अनी त अप्रस्तुत-वाक्य-जन्यको हँसाइले श्वेत भयो सभा सब ।
 बढ्यो तहाँ ग्लानि यिनी नृपालको, सुदृश्य बन्ला सितमाथि कृष्णता^{१५} ॥२२॥^{१६}
 अनी त बोलिन् उति चित्स्वरूपिणी जगत्प्रपूज्या दमन-स्वसाप्रति^{१७} ।
 महेन्द्र^{१८} भूमीधरका नृपालको गराउँदै अङ्गलिले निदर्शन ॥२३॥^{१९}

१. सात समुद्र पार रहने । २. नडरूप चन्द्र । ३. सब राजाका शिरोरत्नकी चन्द्रिकारी । ४. सेवा । ५. हार्नरूप अकीर्तिको कालोपना । ६. शत्रु सेनाका बहादुरहरू-रूप तिन्दुको तनलाई । ७. झिक्काहरू । ८. निधारमा उत्पन्न भएको रुद्रका नेत्र सूर्य, अग्नि इन्द्रको वज्र । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १०. माक्षमा रहेका । ११. पृथु राजा । १२. अर्ध हिँडने पहाडलाई हटाएर क्षत्रादिको विभाग गरेका हुनाले अब पनि । १३. यहाँ गम्योत्प्रेक्षा र आन्तिमान अलंकार छ । १४. दमयन्तीको अभिप्राय जान्ने सेविका । १५. कालिमा । १६. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १७. दमगकी बहिन दमयन्ती । १८. महेन्द्रनामका पर्वतका । १९. देखाउनु ।

[स्वयम्बरोद्वाहमहाँ तिमी वर, यिनी महेन्द्रचलका महेन्द्र हुन् ।
 सुने तहाँ स्व-स्तनसङ्गको^१ कलि^२ कलिङ्गदेशीय^३ गजेन्द्र गरुडको ॥२४॥^४
 'महेन्द्र आए' यहि पौर-वाक्यले^५ डरी यसै ती वनमा वृथा रिपु ।
 निदाउँदा^६ तेहि कहे र सो सुनी सुगा कहन्थे र डरे तहाँ पनि ॥२५॥
 डराइ भाग्ने नृपबाट छोडिने, प्रियाहरू भिल्लिनिदाट सोधिँदा ।
 'स्वदेशमा ता शशिका कलाहरू थिए अती शीतल' यै बताउँथे ॥२६॥
 धनू र ताँदो, शरले अरी वश गरे, यि भन्दा किन वीर बन्दिनी ।
 अमी ! तिमी भू-वलयोर्वशी^७ वश गराउ खाली गुणले^८ तिनीकन ॥२७॥

यिन्का डर्दी रिपु स्त्री पसि गिरि-विलमा^९ रात्रिमा निस्कदी त
 'स्व-क्रीडा-हंस'^{१०} देऊ भनि उदित-शशी^{११} माग्ने-पुत्र देख्ती
 ज्यादै रोइन् र तेही नयन जलमहाँ चन्द्र-हँसै^{१२} नगीचै
 देख्ता साह्रै खुसीको तनय^{१३} हसितले हर्ष-विस्मात गर्थिन् ॥२८॥^{१४}
 हिँड्दा दिग्विजयार्थ- 'यी पति बनून् मेरा' भनी ध्याउँदी,
 शत्रु-स्त्री पृथिवी त सात्विक^{१५} -महाँ कम्पै ठुलो पाउछिन् ।
 यिन्कै साथ लडी मरेर रणमा त्यो माथि जाने, अरि,
 राजाले रविभिन्न देख्छ ठुलो खाल्टो^{१६} निजी मार्ग नै ॥२९॥^{१७}
 सारा भीत भएर शत्रु रणमा भागे पनि ता पछी
 नामुहार कुनै बहादुर तहाँ फर्क्यो भने रीसले ॥

-
१. आफ्ना स्तनसँग । २. समान हुनाले कलह । ३. कलिङ्ग देशका हात्तीका
 गणलस्थलको । ४. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ । ५. पूजाका बोलीले । ६. शत्रुहरू निदाउँदा ।
 ७. पृथ्वीमण्डलको अप्सरा । ८. सौन्दर्यादि गुणले । ९. पाहाडका ओडारमा । १०. मेरो
 खेल्ने हाँस । ११. उद्वाणका चन्द्रलाई । १२. चन्द्ररूप हास । १३. छोराको हँसाईले ।
 १४. यहाँ आन्तिमान् अलंकार छ । १५. सात्विक भावहरूमध्यमा । १६. छिद्र (उत्पात) ।
 १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

त्यो आए पनि संमुखै^१, विमुखता^२ तत्कालमै पाउँथ्यो
 'ठन्' गर्ने तरवार चोट परदा माथा भुईँमा भरि ॥३०॥
 सुनी अनौठा नृपका सबै गुण, स्व-वक्त्रमा अङ्गुलि-दानले गरी ।
 गरिन् तिनीले कि त 'मौन होस्' भनी सरस्वतीमा पनि खास इङ्गित ॥३१॥^३
 अनी त अर्को, स्मरभैं सुरुपको, स्व-तेजले भूतललाइ जीतने ।
 नृपालका तर्फ रिगाइ लोचन यही कहन्छिन् जनिलाइ भारती ॥३२॥
 जती भने ईप्सित दूतको मुख, त्यही गरेमा पनि हानि हुन्छ के ?
 खुसाउ, काञ्ची^४ यिनले छिनालियोस्, यिनीत काञ्चीपुरकानृपाल हुन् ॥३३॥
 धनू लिई, बाण चलाइ, भूपले अरीहरूमा यहि सूचना गरे ।
 ममा नुहेरै तिमि वास पाउला, अनम्रताले दशदिक् पुन्याउला ॥३४॥
 लडाइँ गर्ने भटका पियारिका टुटाउँदी^५ शंखचुरी^६ मृणालिनी ।
 नृपाल यिन्की यश-हंस-पवित^७ लौ अरिप्रिया-अश्रुमहाँ^८ त खेल्दछे ॥३५॥^९
 सिन्दूरे शिरमा र गाजलसरी कालो पनी काँधमा,
 अग्लो, सिन्धुर-नाम हात्ति यिनको संग्राममा दौड्दा ।
 सारा क्षत्रियका भुजा-रविहरू^{१०} रातो र कालो भइ,
 सन्ध्याको भ्रममा परेसरि हुँदा अस्ताउँछन् ठान्दछु ॥३६॥^{११}
 जाली माकुरिको त कौस्तुभ^{१२} सफा छातासरी राखदो,
 छोडी आफ्नु वास विष्णु-उर^{१३} श्री त्यै तन्तुले जेलिदो ।

१. अगाडि । २. पछाडि मुख फर्काउनु । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. सारोको
 गाँठो । ५. तोड्ने भएकी । ६. शंखका चुरीरूप कमलिनीलाई । ७. कीर्तिरूप हांसको
 ताँती । ८. शत्रुको आँसुमा । ९. यहाँ रूपक अलंकार छ । १०. बाहुरूप सूर्य ।
 ११. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. कौस्तुभ मणि । १३. विष्णुको वक्षस्थल ।

अर्को वास सुपन्नलाइ पनि लौ त्यागेर लक्ष्मीजि त ।
यिन्का खास दुई भुजा बिचमहाँ आनन्दले बस्तछिन् ॥३७॥^१
यिन्ले सिन्धु-जयी,^२ पवित्र, यश नै ठूलो तलाऊ रचे,
जस्मा लोक नुहाउँछन् र कविको हुन्नन् अवाक् तेसमा ।
जस्को कीर्ति-तडागको^३ बुँदसरी त्यो चन्द्रमा शुभदछ,
जस्को पानिमहाँ^४ अदृश्य शिवजी द्यौता पनी फुर्दछन् ॥३८॥
आँखाले सुन्नुपर्दा खुस भइ पनि ती आँसुले छोपदैनन्,
तेस्तै रोमाञ्चलाई जिउभरि रउँ नै शून्य भै त्यो नरच्छन् ।
गर्दैनन् भूमि टुट्ने डर भइ शिरको कम्प, तेसले बुझिन्न
यिन्का सुन्दा सुकीर्ती अब कसरि खुसी शेषले स्पष्ट गर्लान् ॥३९॥
टुप्पै - सम्मन बाणा- दण्ड, विजयी यिन्ले त संग्राममा
गाडेथे रिपु - राजकुञ्जर - घटा - कुम्भस्थलोमा^५ दृढ ।
त्यो सेवा छ ठूलो, प्रसन्न बन लौ तिम्रा कुच-स्पर्धिमा^६
यिन्ले दण्डहरू प्रचण्ड गरिए, केले तिम्री वर्दिनौ ॥४०॥
बखान्न-सक्ने-यशका तिनीप्रति निजौष्ठमा केहि खुसी जनाउँदो,
गरिन् कि तिन्ले स्मितबाट नै खिसी, छ बोलि-पारै निषधेन्द्र-वैभर्वा^७ ॥४१॥^८
अगाडि नै तीतिर भौं गराउँदै अतीव राम्रो, अरु नै परन्तप^९
नरेन्द्र देखाइ, सरस्वतीजिले भनिन् मृगाची तिनीलाई वाक्य यो ॥४२॥

१. त्यस्कै भागोले । २. यहाँ पर्याय अलंकार छ । ३. समुद्रलाई जित्ने । ४. कीर्तिरूप तलाउको । ५. कैलासमा । ६. शत्रुरूप श्रेष्ठ हात्तीका समूहको गण्डस्थलमा । ७. स्तनसँग तुल्यता चाहने । ८. नलको सामर्थ्य । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. शत्रुलाई ताप दिलाउने ।

कृपा न तिम्रो छ कुनै नृपालमा, भएर हेलाँ, शिर हा ! भुकाउँछन्,
हवस् सबै त्यो, अब लौ कटाक्ष ता लगाउ नेपाल-नरेशका प्रति ॥४३॥
सचाइ^१, मौन^२, श्रुति-पारगामिता^३ अतीव विश्वास-करी^४ छ चेष्टित
परन्तु यिन्को अरिलाइ मारन अती ठुलो दाम्भिक^५ हो कि बाण ता ॥४४॥

प्रज्ञानुराग-व्रति, यी नृपाल लौ अरी जुहोस् ता पनि वर्त पाल्दछन् ।
विरक्त^६ वैरीकन काटि बाणले बहाउँदै रक्त, सरागि^७ पार्दछन् ॥४५॥

परन्तु यिन्को तेजो-हुतवहमहाँ सूर्य यदि लौ,
अवश्यै आगोमा सलहसरिको आपद लिनन् ।
कसै गर्दा यिन्को यश-सम नभै, खास विधिले,
अगत्या क्षीराम्भोनिधि त रचियो कि प्रतिनिधि ?^८ ॥४६॥

होलाइ पौलस्त्य-वस्तीस्थल^९ दुइ^{१०} दिशिका रोमरेखा-पछ्यौरा ।
सेतु-प्रालेय-अद्री^{११} जबतक, यिनको कीर्ति नै घूमनेछ,,
तेस्तै प्राची-प्रतीची-पसि-पुर^{१२} रचदा स्तम्भको रूप गर्ने ।
सन्ध्या लाली पताका शिखरबिच लिने, अद्रि दोटा^{१३} रहन्छन् ॥४७॥

यिन्का सामु पुगी लडेर रणमा की बाणले कटिंदा
यद्वा शत्रु र आफ्नू बल बुझी शस्त्रास्त्र ली धोष्टिंदा ।
काट्नाले भरने तथा डर लिई पाऊमहाँ यस्त्रने
वैरीका शिर भूमिमाथि यिनले खासै घुमाई दिए ॥४८॥

१. नम्रता र सोझ्याई । २. शब्द नभाउनु र छुप लागनु । ३. कानसंम पुगनु र वेदमा पारंगत हुनु । ४. विश्वासी र श्वास रोकेर समाधि लिने । ५. छलको वर्ताव गर्ने । ६. यहाँ रूपक, उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । ७. रक्त नमएको । ८. अमुरागी या छाल । ९. सहामा रहने । १०. रावण र कुबेरको वासस्थल । ११. दक्षिण र उत्तर । १२. सनुबन्ध र हिमाचल । १३. पूर्व दिक्कति इन्द्र र पश्चिम दिक्कति वरुणको सहर । १४. उद्याचल र अस्ताचल ।

न ठोक्रोमा भिक्ता, अनि पछि न तांदोसंग हुँदा
न ता कानै पुग्ने गरि उ खिचिदा, लक्ष्य^१ न भुईं;
कहीं देखे यिन्का शर जनहरूले, तर तहाँ
मरेका वैरीका हृदय-बिलले^२ तर्क गरथे ॥४९॥^३

दसस्वसाको मन जानि केटिले भनिन् ति देवी प्रति-‘धेर भन्नु के ?
गुणादिले पूर्ण, सबै जगत्, यहाँ अती घुईचो सँग अट्छ भन्नुहोस् ॥५०॥
‘यहाँ सखी^४ कोहि अयुक्त बोल्दथिन्, उबाट नीची^५ भन वक्बकाउँछिन् ।
सभा त हो के ?’ भनि खूब भोक्किने नृपालका सेवक लोकले खिचे ॥५१॥
पुरूरवातुल्य, अतीव सुन्दर, नृपाल उद्देश्य गरी निजाऽऽस्यले ।
दमस्वसाका-प्रति वाक्य-देवता^६ दया लिदै यस्पछि वाक्य भन्दछिन् ॥५२॥
सफा पछ्यौरासरि चन्द्रकान्तिका, सुरम्य, नीलोत्पलका कटाक्षले ।
हटाइ लज्जा निहुँबाट हेर लौ सुकान्तिमान्, मालय^७ यी नरेन्द्र हुन् ॥५३॥
शरण्य यिन्लाइ त्यजेर, युद्धमा अरी त भागी घर जान्छ लौ वृथा ।
गरेर सेखी, यिनिबाट बचन त नसक्छ दुर्गाश्रित^८ नै हवस् पनि ॥५४॥
वदान्य^९ यीबाट अयाच्य^{१०} पारिने, नयाँ घनैले गरी रत्न उम्रने ।
त्यही विदूराद्रि^{११} अदूरमा^{१२} रही हुनेछ तिम्रो रतिकेलि-पर्वत^{१३} ॥५५॥

भुक्ने राजाहरूका मुखकमल मलीना बनी भृङ्ग-पंक्ति,
तिन्को छायाँ नखैका बिच परि नख नै चन्द्र घर्ने भएका ।

१. निशाना । २. छातीका प्वालले । ३. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ४. दम-
यन्तीकी संगिनी । ५. दासी । ६. बरेलीकी देवी (सरस्वती) । ७. मलय पर्वतका
या लक्ष्मीका वासस्थान मएका । ८. मजबून किल्लाको आश्रित वा दुर्गा भगवती आश्रय
लिएको अत्यन्त दानी । ९. अत्यन्त दानी । १०. नमागने । ११. विदूर पर्वत ।
१२. नगीचमा । १३. रत्तिक्रीडाको पहाड ।

पृथ्वी-स्वामी यिनी ता अरि-असु-पवना^१ स्वादने खूब मोटा
मानौं सर्पेसरीका दुइ भुज, रणका सौखि, मज्बूत घर्छन् ॥५६॥^२

श्री शम्भूको शिर-शशिकला-शेषको^३ पूरणाङ्क^४,
श्री शेषको फण-सदृश नै देहको यष्टि-रूप^५;
क्षीराब्धीको मुनि-चुलुकन-त्रास^६ हर्ने शरीर
यिन्को कीर्ती, तिन जगतमा के कहाँ भल्कदैन ? ॥५७॥^७

के गर्छन् शय भूपले त यिनको शस्त्रै शतघ्नी^८ छ लौ,
भेट्छन् लक्ष^९ र पद्म-नेत्र^{१०} यिनले पद्म^{११} परी जित्छन् ।

के गर्लान् र परार्धले^{१२} पनि ? यि ता वैरी जती मार्दछन्
त्यो संख्य^{१३} न टुटाइ शत्रुहरूको क्यै छैन अर्को गति ॥५८॥^{१४}

बुझी जनीको मन फेरि दासिले मुसुक्क हाँस्तै भनिइन् सरस्वती ।

तपाईंका वर्णन चाहने अरु नरेशका हड्बडितर्फ हेर्नु होस् ॥५९॥

‘यहाँ छ बोल्ने हक भारतीजिको तँ रण्डि दासी किन बक्बकाउँछेस् ?’

रिसाई यस्तो कहने स्व-सेवक नृपालका भौंहरूले हटाइए ॥६०॥

सुशील औ वंश-विषे पनि ठुलो, नरेशमा श्रेष्ठ, यिनै नृपालमा !

गराउँदै अङ्गलि, वाक्य भन्दछिन् सरस्वती जो दुलही जनी-प्रति । ६१।

यिनै जुटेका वर-वर्गका प्रति नहेरने यो किन गर्दछ्यौ हठ ।

नरेश यी मैथिललाइ हेरदै सुदृष्टि तिम्रो गर शान्त, हो भलो ॥६२॥

१. शत्रुका प्राणरूप अमृतको स्वादले । २. यहाँ रूपक अलंकार छ । ३. शिरमा
रहेका चन्द्रमाका कला १५-को । ४. पूर्ण गर्ने अंक सोह्रौं । ५. अति लामू मेरुदण्डरूप ।
६. अगस्त्यऋषिका आचमन देखीको डर । ७. यहाँ अतिशयोक्ति र रूपक अलंकार छ ।
८. तोप । ९. निसाना या लाख । १०. कमल या पद्म संख्या नेत्र भएको । ११. पद्म
संख्यक । १२. परार्ध संख्या भएका शत्रुहरूले । १३. गणमा नै । १४. यहाँ परिसंख्या
अलंकार छ ।

तँ बोलिनस् 'पाहि'^१ भनेर ओष्ठ हे ! अनी त मेरो हुनगो यही दशा ।
 कहेर वैरी-शिरले स्व-दन्तले निजौष्ठ टोकै रयामा रहिन्छ लौ ॥६३॥^२
 लडाइँमा दक्षिण बाहु, कानको पछाडि ताँदो शर ली पुगेपछि ।
 अगाडि बढ्ने, यिनको त वाममा^३ दिइन्छ आलिङ्गन लौ घनूषले ॥६४॥^४
 यिनको कीर्ति त बस्छ पार्वत-शशि-द्वैराज्यमा^५ तत्पर,
 सर्वाङ्गोज्ज्वल भै उ हर्दछ सदा कैलासको^६ गर्व नै !
 त्यो, शंख-प्रतिबिम्ब हो कि त क्षरत्-पर्जन्यको^७ कान्ति हो,
 यद्वा क्षीरसमुद्र-पानि^८-हरूको पूर्णानुवादे^९ कि हो ? ॥६५॥^{१०}
 तवारै परि शत्रुका गजघटा-कुम्भास्थिका^{११} छिद्रमा,
 मोती धेर खसाउने र हयले^{१२} चौपट्ट नै कुल्चिने ।
 पृथ्वीमा यश-वृक्षका बिउहरू छर्दैछ मानौं भनी
 कस्ले यो यिनको भुजा-प्रति^{१३} यहाँ गर्देन लौ तर्कना ? ॥६६॥^{१४}
 अर्थि-त्याग^{१५} गरी, फलैफल भरी-बन्दा भुकेको त्यहि
 बस्ला लौ सुरवृक्ष^{१६} ता, अति दिने दाता यिनी भै दिदा ।
 माग्नेले त्यजदा अकीर्ति अतिले लज्जालु, रत्नाचल
 रत्नै खर्च नभै धनैधन-चुली धर्दै उ अड्ला कसो ? ॥६७॥^{१७}
 नृपस्तुतीमा किन विघ्न पारनू ? भनी सखीले तिनिलाई सूचदा ।
 स्मितार्थ^{१८} यिन्ले मुख वाङ्गिने गरिन् यही त्यजेको बुभियो नृपालमा ॥६८॥

-
१. रक्षा गर्नुहोस् । २. यहाँ हेतु-उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. बायाँमा वा दुवैमा ।
 ४. यहाँ श्लेष र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. पूर्ण चन्द्रको तुल्यतामा । ६. श्री महादेवले
 सदा वास गरिष्का अति उज्ज्वल कैलास पर्वतको । ७. क्षरद् क्रतुका सफेद मेघको ।
 ८. दुग्ध समुद्रका जलको । ९. शब्दको अर्को शब्दले उच्चारण गरी अर्थ बुझाउनु । १०. यहाँ
 तिम उत्प्रेक्षा अलंकारको संकर छ । ११. हात्तीका समूहको गबडस्थलका हाडको ।
 १२. घोडाहरूले । १३. बाहुतर्फ । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. याचकहरूले
 छाडनु । १६. कल्पवृक्ष । १७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । १८. हर्षदहास्य निमित्त ।

दिएर दृष्टी अरु नै नरेशमा मधु-स्वरा वाक्य-अधीश्वरीजिले^१ ।
 स्ववक्त्रचन्द्रामृततुल्य^२, उक्तिले विदर्भजा-कर्णहरू^३ भरी दिइन् ॥६६॥
 यि कामरूपेश्वर^४ हुन् सखी ! अहो ! नहेरनू काम-सुरूपमा^५ किन ?
 प्रियायिनैकीतिमि नै सुहाउँछ्यौ, छ दुर्लभैयो सरि-कान्तिको, अरु ॥७०॥
 अरित्रवत्^६ बेगर, भूप-शत्रुले लडाइँमा लौ तरणी^७ फुटाउँदै !
 अकर्णधाराऽऽशुगले^८ छिया हुँदै, तरे डुबेरै भवसिन्धु नै अहो ? ॥७१॥^९
 नृपाल यिन्को कर तापले गरी निदाद्य^{१०} बन्दा अरि-वेश्ममा सदा ।
 त्यहां अरीका महिषी^{११} तपस्विनी^{१२} प्रपा^{१३} दिंदैछन् जलले निजाश्रुको ॥७२॥
 यिन्को युद्धस्थलीमा तुरग खुर-रजो-राजिले^{१४}, दिज्जयार्थ
 यात्रा गर्दा असम-रण-छटा देखने मानिसैमा ।
 यिन्ले तबार् हान्दा रगत चुहि अरी-वंश-काँचोहरूमा,
 यिन्को बाहु-प्रतापाजल मिलि उठने धूमको भ्रान्ति गर्छ ॥७३॥^{१५}
 क्षीराब्धी मथि देवले 'मथित'^{१६} यो संज्ञा गरेमा जल,
 कीर्ती-बस्न-सुयोग्य नै हुन गई, क्षरोद-सिंहासन^{१७} ।
 यिन्को त्यै, कविता-सुधा^{१८} पिउनमा कानै-घडा^{१९} धारने,
 यै लोक-त्रयले गरिन्छ यशको राज्याभिषेकोत्सव ॥७४॥^{२०}
 क्षितिपति यिनको ता शुभ्रकीर्ति-प्रशस्ति,
 रणबिच पति मर्ने हाल पाई अरीका ।

-
१. सरस्वतीले । २. आफ्नू मुखचन्द्रको अमृततुल्य । ३. दमयन्तीका कान ।
 ४. कामरूपदेशका राजा । ५. कामदेव सन्दा पनी राम्रोमा । ६. कवचले रहित वा रक्षकले
 रहित । ७. सूर्य वा डुङ्गी । ८. कर्णकार क्रीला नभएका बाणले वा माझी नहुनाले र हावा
 काटनाले । ९. यहाँ श्लेष र रूपक अलंकार छ । १०. ग्रीष्म ऋतु । ११. रानी । १२. दीन-
 दुखी । १३. पानीयशाला । १४. घोडाका टापको धूलोको पंक्ति । १५. यहाँ भ्रान्तिमान्
 अलंकार छ । १६. पानी नहाली मथिए जमेको दही । १७. दुग्ध समुद्ररूप सिंहासन ।
 १८. कविता रूप जल । १९. कानरूप कलश । २०. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

युवतिजन हजारौले शिला-छाति^१ ठोक्ते
नख-छिनुहरु^२ बने नै त्यै शिला-लेख रच्छन् ॥७५॥

सुवर्ण-पेटी^३ धरने, सखी कुनै बुझी जनीको मन, भारतीप्रति ।
स्व-हस्तमा पान-बिडा लिएर नै हटोस् स्व-वक्त्र-श्रम^४ भन्दछिन् अनी ॥७६॥
अनी त अकै, स्मर-तुल्य, भूपमा सरस्वतीले करबाट सूचदै ।
भनिन् सभारञ्जन-कारिणी, तिनी, त्रसद्-मृगी-लोचनकी, "जनी-प्रति ॥७७॥
गुणादिले उत्कल खूस राखने, नरेश तिम्रो मुख हेर्न इच्छु छन् ।
गराउ, रूपामृतको^५ तलाउ हे ! सुदृष्टि-तारा-लहरी^६ यिनी-प्रति ॥७८॥
खिचे मगन्ता-जति नै कृतार्थता गराइ यिन्ले, सुरवृक्ष-कामगौ ।^७
स्वदुग्ध सेच्ने^८, निजि पालुवा^९ दिने, सटाइले दान-समाप्त^{१०} गर्दछन् ॥७९॥
पदद्वयीमा परने अनेकन नरेशलाई करले उठाउँदा ।
तदीय-चूडामणि-रक्तकान्तिले^{११} अझै छ यिन्को कर-पाद-रक्तिमा ॥८०॥

ती संपूर्ण दिशा घुमेर रविले पाइन्न लौ स्थैर्य नै
तेस्तै लौ धनु जङ्गलै शरण ली लूक्यो डढेलो पनि ।
यिन्को अद्भुत तेजले जिति लिंदा तिन्को त्यही योग्य हो
धिक् त्यो वाडवलाई^{१३} ! शत्रु जलमा यी देखि डर्दै घुस्यो ॥८१॥^{१४}
यिनी राजा यात्रा गरन हिंडदा हातिहरूले
छरी उन्को शुण्डा जल कन, बनेमा हिम-ऋतु ।

१. शिलारूप छाती । २. नहरूप छिनुले । ३. सुनको पानवट्टा । ४. बोल्दा
मएको मुखको थकाई । ५. तर्सैकी मृगीका नेत्रतुल्य नेत्र मएकी । ६. रूपरूपी अद्भुतकी ।
७. सुदृष्टिका ताराको तरंग । ८. कल्पवृक्ष र कामधेनु गाई । ९. कामधेनुको वृक्षलाई
सेचन गर्ने । १०. कल्पवृक्षको कामधेनुलाई पालुवा घाँस । ११. आफ्नो दानको समाप्ति ।
१२. ती ती राजाहरूका शिरोरत्नका रातो कान्तिले । १३. वडवानललाई । १४. यहाँ उत्प्रेक्षक
अलंकार छ ।

न काँपुन् योधा लौ कसरि रिपुका ? म्लान नवनुन्
 प्रिया-वक्त्राम्भोजै^१ पनि त ? तिनको त्यो कुदिन हो ॥ ८२ ॥^२
 यिन्ले आफुमहाँ सबै गुण भरे, अत्यन्त नै योग्य हो,
 यी राजा अरिका शरीर अरु ता छोडी, अहङ्कार नै ।
 बारम्बार गन्यो त्यही हृदयले, नूह्यो न ता काँध लौ
 तिन्कै मर्म छियाछिया रयामहाँ बाणादिले गर्दथे ॥ ८३ ॥^३
 सेतोकी गुणाले अहङ्कृति लिने सम्पूर्णलाई जिती
 यिन्को बाहु-कुकीर्ति धूमि, कुमुदै^४ डर्दो न ता सुत्तछ ।
 तिम्रो चुल्ठिमहाँ त मल्लि फुलको माला डरी लुक्तछ,
 पीयूष-स्रवको^५ निहूँ गरि डरी स्वेदै^६ शशी भादछ ॥ ८४ ॥^७
 यिन्को मत्त करी^८, तृषाइ जलमा कण्ठान्त डुब्दो छँदो
 प्राची^९ दिग्जयि-हस्ति-कीर्ति-सरिको-फेनादि मिल्दा सफा ।
 दोटा दन्त भएर बिम्बित^{१०}, चतुर्दन्ते उ ऐरावण
 बन्दै, पानि छिट्टी उँभो, जलधिको^{११} हर्दोछ लौ चिन्तन^{१२} ॥ ८५ ॥^{१३}
 मधूक माला लिई नाम-जापिनी^{१४}, अगाडिमा नै नल देखदी, तिनी ।
 नृपालको वृत्त^{१५} अचम्मका प्रति लिए सरी स्वादन^{१६} चिम्लदी भइन् ॥ ८६ ॥
 सभा दुवै तर्फ सुरूप भल्कने, जयन्तनामा, जिन-भूपका प्रति ।
 बखान्न पैले-सरी वाक्य भन्दछिन् दिनान्त^{१७} सन्ध्यामयरूप देवता ॥ ८७ ॥

१. शत्रु प्रियाका मुख कमल । २. यहाँ रूपक अलंकार छ । ३. यहाँ अनुप्रास, छेकानुप्रास अलंकार छ । ४. सेतो कमल । ५. अमृत वर्षाको । ६. पसिना । ७. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ८. हात्ती । ९. पूर्व दिशा जित्ने ऐरावण हात्तीको कीर्तितुल्य । १०. पानीमा प्रतिमा बिम्बित । ११. पिता समुद्रको । १२. पुत्र विषयको चिन्ता । १३. यहाँ सापहुतीको उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. नलको नाम जप्ने । १५. चरित्र । १६. स्वाद । १७. सरस्वती ।

अपाङ्ग-रङ्गस्थल-माथि^१ नाचनेकटाक्ष तिम्रा सखि ! लौत्यसै गरे ।
जसोरि यी उत्सुक मागधेश्वर^२ स्व-दर्शनेच्छा सब पूर्ण गर्दछन् ॥८८॥
जगत् भरीमा फिजिने सुकीर्तिले डराइ, पुग्छे त्यहि कृष्ण-रात्रि त^३ ।
सुकीर्तिबाटै चिढने सुधांशुको^४ कि काखमा ? वा अरिको कि आखमा ? ॥८९॥
नरेश यीबाट सुपूर्ण अर्थिले त्यजेर, मेरु मणि थुप्रिदा बढी ।
अकाश ढाक्नेछ अलीदिनैमहाँ, अगस्त्यको विन्ध्य-निरोध^५ होवृथा ॥९०॥^६

यिन्को विक्रमले उपार्जित, करी-दन्तै-सरी उज्ज्वल,
कीर्तीको यति थोर अक्षर हुँदा केले प्रशंसा गरौं ?
वैरीका यश-रूप पारद परी चाँदी भएको पनि,
यिन्को विक्रम-अग्निले पछि त लौ मेरु^७ सुनैको भयो ॥९१॥^८
यी राजा जुन भूमिका पति-तिरै सेना लिई चल्दछन्
दिग्दाहा-सम इन्द्र-सृष्ट, रजले ती भूमि शृङ्गारिदी ।
असृग्-वर्षण साँभकै भ्रम परो 'श्रीशम्भुको साँभमा
नाच्ने वर्त अखण्ड होस्-'भनि छिटै आफू पनी नाचछिन् ॥९२॥
पैले जो सब लोक रत्न विधिको भण्डार पूरा थियो
तेही कान्ति, शरीर वक्त्र यिनको रत्ता समाप्त भयो ।
सारा तेजहरू समाप्त हुन गै बाँकी रहेको तम
जम्मा पारि गरे कि केशमय यो^९ ब्रह्माजिले सिर्जन ? ॥९३॥^{१०}

१. नेत्र प्रान्तरूप नाचघरमा । २. मगधदेशका राजा । ३. कृष्णपक्षकी रात्री ।
४. चन्द्रमाको । ५. मन फक्रन्जेल सुतीरहनू नबढनू मन्ने रोकावट । ६. यहाँ अतिशयोक्ति
अलंकार छ । ७. सुमेरु पर्वत । ८. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. यी राजाको काको
कपाल । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

ती तो दिक् जित्त यात्रा भइ हय-खुरले फैलिने धूलिबाट
रच्छन् बैरि-प्रतापाऽनल निभि उठने धूम भैं, यी अंधारो ।
यिन्का कीर्ति-स्वरूपी बहु-शशिहरले युद्धमा धंकिएभैं
भूछाया-रूप-धारी,^१, गणक-विवुधले^२ तवर्य^३ भै, राहु बस्छ ॥६४॥^४

विष्णूको खूब ठूलो यहि उदर-दरीमा अडेको त्रिलोक
त्यस्मै यिन्का सुकीर्तीहरू अति बढि भै के गरी अट्न् सक्थे ?
त्यसलाई पूर्ण पारी अब तिनि, गजका दन्तले तुल्य, कीर्ति,
विष्णूकै नाभिदेखी सित-कमल-निहूले^५ गरी निस्किए की ? ॥६५॥^६

यिन्को सर्प-असी^७ असी स्व-कोश-विवरैदेखी^८ भई बाहिर
भल्काईकन कालिमा घुमिदिदा डर्छन् समग्रै रिपु ।
जस्ले अङ्गुलि-रूप सिद्धबुटिका पर्वहरू^९ बक्त्रमा
राखेरै विष-वैद्यता^{१०} न त धरे, संग्राममा ती मरे ॥६६॥^{११}

जो देखाउँछ पीठ बैरिभटका श्रेणीमहाँ युद्धमा,
स्वामीमै पनि जो छ बक्र, निठुरी क्रूरध्वनी गर्दछ ।
त्यस्तो दोष लिने पनी स्व-धनुको खाली लिएरै गुण^{१२}

यी योटै नृप छन् प्रसिद्ध सबमा सीमा, गुणाग्राहिका ॥६७॥^{१३}

यिन्को शत्रु-समूह^{१४}-बारा, रणमा सामूयहाँ गिर्दछन्
त्यो सोत्कार^{१५} र कम्प^{१६} केहि दुइले लिन्नन् पनी भै दृढ ।

१. पृथ्वीका छायाको रूप धारण गर्ने । २. ज्योतिषी पण्डितले । ३. अनुमान गरिने ।
४. यहाँ उत्प्रेक्षा र व्यतिरेक अलंकार छ । ५. सोतो कमलको बहानाले । ६. यहाँ सापहव
उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. सर्परूपी तरवार । ८. आपन्न म्यानको प्वालबाट । ९. बुढी
औलाको टुप्पातिरका दुई आँखलाहरू । १०. विषले छुन नसक्ने मन्त्रिक वैद्यपना । ११. यहाँ
रूपक अलंकार छ । १२. गुन र तौंदो । १३. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १४. शत्रुको
समूह । १५. दुःख प्रकट गर्ने दुई दाँतका बीचबाट निस्केको र पखेरटका हावाबाट उछेको
सी—यस्तो आवाज । १६. मरणको समयले उत्पन्न भएको र वेदंगसंग निस्कनाले
उछेको कम्प ।

योग्यै हो, न पुनर्निवृत्ति^१ छ दुवैको, ती दुवै मुक्त^२ छन्,
तिन्मा शत्रु त भेदछ मित्र^३, शर ता भेदने अमित्रै^४, अहो ! ॥६८॥^५

धर्माराधनमै^६ जगत् गरि-दिने, यी भूपको अश्व ता
धूलोले गरि स्वर्ग अन्ध^७, बहिरा दिक् पारि ती टापले ।
कूँजो वायु स्व-वेगले र गुणाले बन्दी^८ अवाक् पारदै,
चारै पाउ उफारि, गौकन^९ अहो ! कुल्चन्न लौ युद्धमा ॥६९॥

छोटा घोडहरूका खुर परि खुदिने भूमिको पीठबाट
उठ्ने, ज्यादै अँध्यारो, रण-सुरु-रजको फैलिँदा अन्धकार ।
यिन्ले घाँटी छिनाल्दा अरि-भट-नटले^{१०} नाचिने, ती तमासा
हेर्ने कोही भएनन् जमिन-गगनमा देवता वा मनुष्य ॥१००॥^{११}

फुल्ने नीलोत्पलैका दल दलित-भई^{१२} वासिने पानि घर्दो,
साथैमा पक्षि उड्दा उदित^{१३} पवनले उलदै शब्द गर्दो ।

हाँगामा पालुवाले लहलह रुखका ताँतिले तीर छोपी
यात्रीका दुःख हर्ने, अतिकचिर^{१४} तलाऊ खने भूप यिन्ले ॥१०१॥

ठूलो वार्धि^{१५} छ यो, तरङ्ग-वलिको^{१६}, हंसादिले आफ्नू
सेतो देह लिने र यष्टि^{१७} धरने, धेरै वयस्^{१८} धारने ।
चान्द्रीखे^{१९} समको कलाइ^{२०} धरने, योग्यै छ यो लौ सब
उस्मा^{२१} स्नातक-धार्मिकादि-शिरले^{२२} छोडदा सदा मान्य छ ॥१०२॥^{२३}

-
१. फेरी फर्कनु पर्ने । २. जन्ममरणको बन्धनबाट छुटेको र धनुवाट छोडिएको ।
३. सूर्यलाई र मित्रलाई । ४. सूर्यमित्रलाई र दुश्मनलाई । ५. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ । ६. धर्मको आचरणमा । ७. अँध्यारो । ८. तारिफ गर्नेलाई । ९. गाई र पृथ्वीलाई ।
१०. शत्रुका सिपाहीरूप नबुवाले । ११. यहाँ छेकानुप्रास छ । १२. घोटिई । १३. उत्पन्न भएको । १४. अति राम्रो । १५. समुद्र । १६. तरङ्गरूप चाउरी भएको । १७. साक्षमा गाडिएको कीर्तिदण्ड । १८. उमेर र चराहरू । १९. चन्द्रकिरण । २०. उज्ज्वलता ।
२१. त्यसमा पनि । २२. ग्वाउने धर्मात्माहरूको शिक्षा । २३. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

त्यस्मै यीसङ्ग खेला गर, र जलमहाँ केलि गर्दा त बाले !
 तिम्रा नोलोत्पलैले सम नयन परी नालले^१ छुट्टिने होस् ।
 तो पानी देवताका अधिकृत चिजमा बिम्ब तिम्रै परोस् र
 त्यो फुल्ने पद्मराज्यैबिच^२ यहि मुखको लेउ राज्याभिषेक ॥१०३॥
 यिन्को कीर्ति गएर धोइ, निखिल-त्रैलोक्य-निर्वासित^३,
 लोकैका सब कालिमा^४ अब कथामा^५ मात्र ती बस्तछन् ।
 कीर्तीरूप, यिबाट खूब डरदी तेही अकीर्ती त लौ
 कालो रूप लिएर बस्तिन^६ सदा यिन्को कथामा पनि ॥१०४॥
 भनिन् सखीले बुझि भीमजा-मन,- 'अकीर्ति यिन्को जनमा रुचोस् न वा ।
 म खास चाहन्न, परन्तु जड्दछु सभा-श्रुतीमाथि^७ तमाल-पल्लव' ॥१०५॥
 यी पृथ्वीपतिका परार्ध-बढिले^८ संख्या हुने, दुर्यश^९,
 जन्मान्धैहरूबाट देखि-लिइने, कालीसमानै त छन् ।
 वन्ध्याका सुत, अष्टम-स्वर^{१०} लिने, लाटाहरूले ति त,
 कूर्मीका^{११} दुधको समुद्र-तटमा^{१२} राम्रो गरी गाउँछन् ॥१०६॥^{१३}
 यही सुनी सम्मित, विस्मितानन, सभा-तिरै दृष्टि घुमाइ राम्ररी ।
 'सुहास्य यिन्ले^{१४} गरियो, गवा?' भनी दम-स्वसालेनृप-तर्फ हेरियो ॥१०७॥^{१५}
 विदर्भजाका गरि नानि-आँखिले नलान्य-वीक्षा र उ दोषि नील भो ।
 कटाक्षले ता नलको नगीचमै गयो सुसेवा सित-रक्त-भावले ॥१०८॥^{१६}

१. कमलको डाँठले । २. कमल-राज्यमा । ३. संपूर्ण तिन लोकबाट निकालिपुकी ।
 ४. कालोपना । ५. इतिहासमा । ६. आगेर अन्तै गई ठहर्दिन । ७. सभाको कानमा ।
 ८. परार्धभन्दा बढ्ता गन्तीले । ९. अपयश । १०. आठौँ स्वर । ११. कछुईका । १२. दुधका
 समुद्रको तीरमा । १३. यहाँ व्याजस्तुति अलंकार छ । १४. यी राजाले । १५. यहाँ
 विरोधामास अलंकार छ । १६. सेतो र रातोपनले ।

अनी नलैको श्रुति-गामि^१ दृष्टि नै गराउँदै बाण र चक्रको^२ धनु ।
 नलाङ्ग धेरै बटुली, धनुर्धर बनी पि-यो त्यो स्मरले जनीकन ॥१०६॥^३
 श्रीरुद्र-रोष हटने स्मर शत्रु संभ्री भैमी त ती नलविषे स्थिति तेहि धर्थिन् ।
 उत्कण्ठकी^४ र अतिउज्ज्वलपत्रधर्दी, गौरी^५, सुगन्धि, सुन-केतकिभैबनेर ११०^६

ती साँचो नलमा मन-स्थिर हुँदी भैमी अगाडो हुने,
 चारै, ती नल-तुल्यमा, नयन ता सक्तैनर्थिन् रोकन ।
 आनन्दाऽब्धिमाहाँ डुबी तल पुगी शृङ्गारिदै आउँदी,
 तिल्ले इच्छुक लोकलाई गरथिन पातालकन्या-भ्रम ॥१११॥^७
 सर्वस्वै प्राणकी तीप्रति नल नृपले दी कटाक्ष प्रदान,
 द्यौता-दुष्प्राप्य^८, चलने-नजर, अतिथि नै आउँदामा प्रियाका ।
 फेरी कन्दर्पले त्यो अमृत सरि गला-बाङ्गिदो बाण^९ भेदा
 आनन्दान्धै^{१०} हुनाले अरु-कृति^{११} नृपले निष्फलै यो गराए ॥११२॥
 श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 माताका^{१२} पदपद्ममा अमरवत्-माथा हुने तेसको
 काव्य श्रीनलको चरित्र, यसमा बाह्रौं गयो सर्ग यो (१२)

१. कानसम्म पुगेको । २. हातमा रहेको राज-चिह्न घुमेका चक्रको । ३. यहाँ रूपक
 भलंकार छ । ४. रोमाञ्च भएकी र काँडा उज्जेकी । ५. सफेद वर्षकी । ६. यहाँ उपमा
 भलंकार छ । ७. नाग कन्याको आन्ति । ८. द्यौताले पाउन नसकिने । ९. दमयन्तीको
 कटाक्षरूप बाण । १०. आनन्दले अन्धो । ११. अनेक भावहरू प्रकट गर्ने भैमीका
 चेष्टाहरू । १२. सरस्वती र जननीका ।

त्रयोदश सर्ग

—ॐ—

आत्माश्रिता^१, भ्रमर-पंक्ति सुर-द्रुवाट^२
कल्पद्रुमैतिर^३ लगे सरि वासनाले^४ ।
ती यान्यले^५ अब लगे नृपसङ्गबाट
तिन्लाइ^६ पाँच, नलरूप, सुवीरतर्फ ॥ १ ॥^७

त्रैलोक्यको सकल वृत्त^८ बुझी लिएकी,
वाणी ति पाँच-बिच इन्द्रतिरै जमाई ।
भन्दी भइन् जसरि नी^९ बुझिए र तिन्को
प्राकट्य^{१०} नै त भयो नलरूप-माथा ॥ २ ॥^{११}

इन्द्र :—बोलौं म के रसिलि ! लौ, यिनी, वीर-सेना
राख्ने, द्विषद्-बल-विनाशक-पौरखीको ।^{१२}
जस्का चमूबिच^{१३} गरेश र विष्णु बस्ता
श्री युद्धकी, असुर-भीति^{१४} हटाउँदी छ ॥ ३ ॥

१. आफुमा रहेको । २. नन्दन वनका वृक्षहरूबाट । ३. भति उत्तम वासना भएको कल्प वृक्षतर्फ । ४. मनोहर सुवासले । ५. पालकी बोक्ने ढोकेहरूको । ६. दमयन्ती-छाई । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. चरित्र । ९. इन्द्र । १०. प्रकाश । ११. नल-रूपको छल । १२. शत्रु बलनामक दैत्यलाई नाश गर्ने पुरुषार्थी । १३. सैन्यमा । १४. दैत्य देखीको भय ।

किंवा नल :—यी वीरसेन-सुत^१ हुन् भनि के बखानौ ?
जो शत्रुको बल-विनाशक^२, पौरखी छन् ।
पाहाडतुल्य, गजका मुख-दान-वारि^३
भर्दा सुवासित छ लौ जसको रणश्री^४

इन्द्र :—श्री चन्द्र-रुद्रगण-मेघ-कुमार-सूर्य
संयुक्त, इन्द्र धनुले पनि शोभमान
संग्राममा विजयि, यी सुर-सैन्यबाट
यात्रा^५ र संसदमहाँ पनि सेविदै छन् ॥ ४ ॥

किंवा नल :—यात्रा^५ र संसदमहाँ पनि धेरै भूषा^६
धर्दी र हार-मणिले रवि-कान्ति-मिल्दो ।^७
इन्द्रेनितुल्य, कुचमा शुभ-कान्ति छर्दी
रामाहरू^८ चमर ली यिनलाई सेब्छन् ॥

इन्द्र :—उदृण्ड-सिंह-गज-कोटि^९ हुने, कठोर,
उच्चो-स्वरूप धरने, गिरिका^{१०} पखेटा ।
काटेर नै अतिबलि यिनले विपत्तको
त्यो अन्धमा डुबनुदेखि जगत उतारे ॥ ५ ॥

किंवा नल :—मत्ता गजेन्द्र र तुरङ्गम^{११} कोटि धर्ने
संग्राममा अतुल^{१२} घोटकलाई^{१३} मार्ने ।

१. वीरसेन राजाका छोरा । २. सैन्य नाश गर्ने । ३. मुखका पानी । ४. युद्ध
शोभा । ५. विजय यात्रा । ६. दण्ड यात्रा । ७. गहनाहरू । ८. सूर्यको कान्तिजस्तो
उज्ज्वल । ९. सुन्दरी स्त्रीहरू । १०. उन्मत्त सिंहहरू र हात्तीहरू कडोरौं । ११. पर्वतका ।
१२. घोडा । १३. धेरै । १४. घोडाहरूलाई ।

बैरी, नृपालहरूका सब पक्ष^१ काटी,
यिन्ने त शत्रुभयबाट^२ जगत् बचाए ॥

इन्द्र :—कुम्भ स्तनो^३ ! रणमहाँ गिरिलाइ जित्ने,
यी वज्रधारी, मघवान्कन^४ जान्दिनौ र ?
लम्बे भुजा त यिनका बहुतै अनौठा
छन् धेर नेत्र पनि गुप्त^५ तिमी विचार ॥ ६ ॥

किंवा नल :—निष्पाप फेरि रणमा अपलायमान,^६
चीनांशु^७ छोट्करि गरी भुजमा धरेका ।
यी, राजवर्ग सबका विजयी, नृपाल
हुन् गुप्त चालसँग हेर, नरेश-पुत्री^८ !

इन्द्र :—भैमी नितम्बिनि^९ ! बलादिकको^{१०} सुराज्य-
भोगादि नै नसहने, तिनि देव सारा ।
जस्को सराग^{११} कर-पाद^{१२} धरी रहन्छन्
यी इन्द्रसङ्ग गर केलि^{१३} तिमि शची^{१४} भैं ॥ ७ ॥

किंवा नल :—यिनका सराग कर-पाद, बलादिबाट^{१५}
राज्योपभोग-शुभसूचक^{१६} चिह्न धर्छन् ।
भैमी ! तिमी पति यिनसँग लौ रमाऊ
श्रीदेवराज^{१७} सँगमा रहँदी शची भैं ॥ ८ ॥

१. सहायकहरूलाई । २. शत्रुबाट हुने डरदेखी । ३. गाग्रोजस्ता पुष्ट स्तन
मएकी हे दमयन्ती । ४. इन्द्रलाई । ५. नदेखने गरी राखिएका । ६. नमाणे ।
७. चीन देशको कपडा । ८. हे राजपुत्री । ९. नितम्ब भाग ठुलो मएकी (यासे) ।
१०. बल आदि दैत्यको राज र भोगादि । ११. लाल । १२. बाहुली र पाउ । १३. खेलवाड ।
१४. इन्द्राणी । १५. सैन्य स्वामी अमात्यादि छ किसिमको बलछे । १६. राज्यको उप-
भोगमा शुभसूचन गर्ने । १७. इन्द्र । १८. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

श्री इन्द्रमा र मलमा मिल्न सकने,
पूर्वोक्त, वाक्य सम नै सुनि भीमजाले ।
तुल्य-स्वरूप दुइमा पनि देखनाले
पाइन् न निर्णय त कर्ण र नेत्रबाट ॥ ८ ॥
'यी इन्द्र हुन् कि नल भूपति हुन् ?' भनेर
डोलासरी मन हुने, तिनि लाइ जानी
तीमध्यमा^१ अब त पावक^२-तर्फ हेरी
वाक्ले^३ रचिन् वचनको अतिरम्य माला ॥ ९ ॥

अग्नि :—यी हुन् प्रताप-निधि^४ ऊर्ध्वगति^५, प्रतापी
आर्जे धनञ्जय^६ यिबाट अनेक नाम^७ ।
पाऊ पवित्र यिबाट सुवर्ण^८ घेर,
यीतुल्य कोहि अरु छैन सुरम्य-मूर्ति ॥ १० ॥

किंवा नल :—यी हुन् प्रतापि, उदयोन्मुख, भूप, भैमी !
जेता, यिबाट धन लौ कुन आर्जिएन ?
पुण्यात्म यीसँग तिमी धन घेर भोग,
राम्रो धनी रसिक^९ यीसरि कोहि छैन ॥

अग्नि :—ज्वाला ठूलो गरि, सबै चिज खाग गर्छन्
यिन्ले, र बन्छ उसबाट विभूति^{१०} यिन्को ।

१. पाँच मध्यमा । २. अग्नि । ३. वाणीले । ४. प्रतापका खानी । ५. माथीतिर
गति हुने । ६. अग्नि । ७. अग्निय वैश्वानर बहि इत्यादि । ८. सुन । ९. शृङ्गारादि रस-
का पारखी । १०. खरानी ।

घस्छन् तपस्त्रि शिवभक्त, शरीरमा त्यै,
यस्तर्फ हे हँसिलि ! कान लगाउ राम्रो ॥११॥

किंवा नल :—आफ्ना सुशस्त्रहरूले निलिने अनेक
वैरीहरूसँग लडेर उपार्जिएको ।
यिन्को असंख्य धनले त नृपाल-पुत्री !
ठूला धनी र मुनिको पनि राग बढ्छ ,,

अग्नि :—यिन्को मुखैतिर छ देव-सभा कुमारी !
मध्यस्थ^१ छन् यि यमबाट र इन्द्रबाट ।
यी तेजिला सँग तिमी मिल लाल कान्ति
काष्ठादिबाट यिनले त उँभो धरिन्छ ॥१२॥

किंवा नल :—विद्वत्सभाबिच यिनी मुखतुल्य^२ नै छन्,
मध्यस्थता^३ छ यिनमा यम-इन्द्र भन्दा ।
तेजस्विमूप यिनमा पुग, हस्त-शोभा^४
यिन्ले सदा बहुत लाल धरिन्छ बाले ! ,,

अग्नि :—यी काष्ठ-दीप्त^५ भइ, कान्ति कमी हुँदैन,
यी काष्ठबीच रहँदा तृण-शत्रु बन्छन् ।
यी वेगले जव बले त विरोधि क्रम्^६ नै
यिन्लाई जित्न र दबाउन योग्य होला ॥१३॥

१. माझमा रहेका । २. प्रधान अङ्ग मुखजस्तो । ३. पक्षपात र द्विपक्षता । ४. हातको शोभा । ५. काठमा बलेको । ६. क्रमती वा जल ।

किंवा नल :—निर्बुद्धिमा त यिनको रुचि कत्ति हुन्न,
 यी युद्धबोच रहँदा रिपु भस्म हुन्छन् ।
 संग्राममा अधि बढे पछि यी तरस्वी^१,
 कोही पनि त अरिले जित्तिने हुँदैनन् ॥
 श्री अग्निदेव, नल, यी दुइमा समान,
 बीली सुनी फरक केहि नपाउँदामा ।
 यौटा त चित्त यिनको 'नल हुन् यि-'भन्थ्यो,
 अर्को त 'यी अनल^२ हुन्' यहि नै कहन्थ्यो ॥१४॥
 सन्देह चित्र परि-सामु, विचित्र मान्दी,
 देखेर ती दुलहिलाइ सरस्वतीले ।
 श्रीसूर्यका-तनय^३-तर्फ पुलुक्त हेरि
 राम्रो मिठो स्वर गरीकन भन्न लागिन् ॥१५॥

यम :—धर्छन् यि दण्ड र जगत् सब थरं काँपी,
 पढैन ती नरक-रूप हिलोहरूमा ।
 स्ववैधको^४ पनि घमण्ड^५ उतार गर्ने
 रोगादिबाट^६ यिनका, न त बाँच्छ कोही ? ॥१६॥

किंवा नल :—हुन् दण्डधारि^७ यिनि शासन-कार्य^८ गर्छन्,
 तेसो हुदा सकल लोक न पाप गर्छ ।
 स्ववैध-रूप^९ पनि बेसरि मात गर्ने,
 यी-तुल्य सुन्दर कुनै पनि देव छैन ॥

१. उत्थानवान वा बलवान । २. नरकमित्र वा अग्नि । ३. सूर्यपुत्र यमराज ।
 ४. अश्विनीकुमारको । ५. बचाउँछु मन्ने सेखी । ६. कर्मबाट भएका रोगहरूबाट । ७. दण्ड
 धारण गर्ने राजा । ८. हुकुम । ९. अश्विनीकुमारहरूको सौन्दर्य ।

यम :—संज्ञा^१ रवि-प्रियतमा^२ यिनकी जनी^३ हुन्
छाया^४ त हेतु^५ भनि कांहि पनी सुनिघनन् ।
प्राणौ पनी सकलका यिनिवाट हर्छन्
यिन्ले ठुलो नियमले तप नै गरेथे ॥१७॥

किंवा नल :—यिन्को छ नाम^६ सबलाइ भलाइ गर्ने,
यी ता जगत् सकलका पनि मित्र नै छन् ।
यिन्को सुकान्ति सम छैन कुनै जगत्मा,
यिन्ले गरे नियमले^७ यमले^८ तपस्या^९ ,

यम :—चन्द्रप्रभा खिचि-लिने निजको प्रभाले,
ती रम्यमूर्ति रवि हुन् यिनका पिता नै ।
उत्क्रान्ति-शक्ति^{१०} यिनको सब माथि पर्छ,
रोगादि दी अरुमहाँ यिनि कृष्ण^{११} बन्छन् ॥१८॥

किंवा नल :—वैरि-प्रताप हरने, रमणीय मूर्ति
श्रीवीरसेन नृप हुन् यिनका पिता त
त्यो मार-शक्ति^{१२} यिनको रिपुमाथि पर्छ
हानी गदाअरिमहाँ यिनि कृष्ण^{१३} बन्छन् ,

यम :—छ प्रेतपंक्तिहरूमा^{१४} यिनको प्रभाव^{१५},
जीवेश-बुद्धि^{१६} यिनमा स्थिर राख्न सोभी ।
नासत्यका^{१७} अनुज^{१८} यी यमको समग्र
प्राणीमहाँ अतिमहान अधीनता^{१९} छ ॥१९॥

१. संज्ञानामकी । २. सूर्यकी प्यारी पत्नी । ३. आमा । ४. छायानामकी सूर्यपत्नी ।
५. जन्मको कारण । ६. 'पुण्यश्लोको नखो राजा' मन्ने । ७. नक्तादि व्रतले ।
८. ब्रह्मचर्यादिले । ९. सिद्धो निस्तीको आराधना । १०. मृत्यु दिने शक्ति । ११. कालो
(अपयश धारण गर्ने वाला) । १२. मार्ने शक्ति । १३. गदायुद्धमा सिपाखु हुनाले
देवकीका छोरा श्रीकृष्ण । १४. मरेकाहरूका श्रेणीमा । १५. सामर्थ्य । १६. यमराज
हुन् मन्ने बुद्धि । १७. अश्विनीकुमारका । १८. माइ । १९. प्रभुत्व ।

किंवा नल :—यो शत्रु-मित्र सबमा पनि छन् प्रभावी,
 प्राणेश-बुद्धि^१ यिनमा तिमि राख नानी !
 नासत्यतुल्य यिनि छन्, सब भूतमध्ये
 पृथ्वी त खास यिनकै वशमा रहन्छिन् ,,
 वाक्य-प्रपञ्च^२ यम-नैषधमा उही मै,
 बन्ने अनेक - नल - दर्शनले सशङ्क^३ ।
 श्रीभीमजा-मनमहाँ भन उठ्छ शङ्का
 त्यो पिष्ट-पेषण^४ भयो उसमा अवश्य ॥२०॥
 ती दण्डधारि यममा पनि संशयालु,
 तिनको विधान^५ र निषेध^६ कुनै नदेख्ता ।
 औल्याउँदै वरुणतर्फ सरस्वतीले
 वाणी क्रमोच्चि^७ तिनीप्रति भन्न लागिन् ॥२१॥

वरुण :—यिनको समुद्रहरु घेर हुने, चमू छ,
 जस्को त पार कहिल्यै पनि पाइँदैन ।
 जो सर्वतोमुख^८ छ, कूप^९ अनेक धर्छ,
 जस्मा सशब्द^{१०} जलजन्तु लडी रहन्छन् ॥२२॥

किंवा नल :—यिनको अनेक तरवारि-चमू ठुलो छ,
 जो सर्वतोमुख भएर अगाडि बढ्छ ।
 जो द्वन्द्व^{११} युद्ध गर्ने बहु-वीर धर्छ,
 जो शत्रुबाट कहिल्यै पनि रोकिदैन ,,

१. पतिको बुद्धि । २. वाक्य-रचना । ३. शंकाछ । ४. पिठो पिनाई । ५. चरण गर्ने
 आशय । ६. हुन मन्ने रोकावट । ७. प्रसङ्गले योग्य । ८. सबैतिर मुख भएको । ९. कूवा
 तकाड । १०. शब्द गर्ने । ११. बाहु-युद्ध ।

वरुणः—ठूलो, धन-ध्वनिक^१, मत्स्य र नक्र-युक्त^२;
 ग्री-विष्णुले^३ सहित, पद्म-अरण्य-सङ्गी^४ ।
 पाथोधिले^५ जलचमू-मुखमा^६ रहेर
 यिन्लाइ रत्नहरूले अति खूसि पाछं ॥२३॥

किंवा नलः—यिन्को महागज^७ चमू-मुखमा रहेर
 गर्जन्छ मेघ-सरि जो मद-पानि छर्छ ।
 राम्रो छ सुँढ मुख माथ बुटा गराई,
 शृङ्गारि-रत्नहरूले न उ दुःखि बन्छ ,,

वरुणः—भर्ना अनेक लिइ वेगवती नदीले
 यिन्को सबै तटमहाँ नपुगी हुँदैन ।
 तिन्का त बालु बहु, कर्कशताश्रयी^८ भै
 गन्ती गरेर कहिल्यै पनि लौ सकिन्नन् ॥२४॥

किंवा नलः—यिन्को-रथाऽश्व युतको चतुरङ्गि-सेना^९
 मारेर शत्रुकन नाम समेत राख्छ ।
 श्वेताश्व^{१०} धेर रहि, बालु-सरी गनिन्नन्
 जस्मा सिपाहि तरवार लिएर चढ्छन् ,,

वरुणः—यी हुन् जलेश, पदमा निहुरन्छ शोण^{११},
 त्यस्तै सरस्वति-नदी पद-सेविका छन् ।
 सारा जलाशय यिनीकन सेवदैछन्,
 है सुन्दरी ! तिमि पनि यिनलाइ सेव ॥२५॥

१. मेघको जस्तो जोर आवाज गर्ने । २. ग्राहाहरू भएको । ३. जलशायी विष्णुले
 रहिएको । ४. कमलको वन भएको । ५. समुद्रले । ६. जलसेनाको अग्रभागमा । ७. ठूलो
 हात्ती । ८. बहुतै कठोरताका आधार वा शायी जलजन्तुले आश्रय गरिने । ९. हात्ती-घोडा-
 रथ-पैदल । १०. सेता घोडाहरू । ११. नद ।

किंवा नल :—यी लोकनाथ नल हुन्, पति मानि लेऊ,
 यिन्को छ पाउ अति लाल उत्तर्फ हेर ।
 वाग्देवता^१ त यिनका मनभिन्न नै छन्,
 श्री चाहने जन सबै यिनलाई सेव्छन् ,,
 त्यो बोलि एक छ, अनेक - नलावलम्बी
 शंका-लताकन बढाउन के उ सक्ला ?
 त्यो तुल्य भै वरुणमा नलमा पनी ता,
 शङ्का बढाउनु गन्यो यिनिमा, छ चित्र ॥२६॥
 मायी^२, भुठो नल हुने पनि, देवताले
 भुक्क्याउनै-नसकिंदी, तिनि बालिकामा ।
 भन्दीभइन् भगवती नलतर्फ हेरी
 जो राजकीय-परिषद्बिच शोभिदैछन् ॥२७॥

नल :—संग्राममा विजयशोल मही-महेन्द्र^३
 यी रम्यमूर्ति, नल हुन् तिमि जान्दिनौ र ?
 प्रत्यर्थिमा^४ दिइ, जितेन्द्रिय भै, यिनीले
 जीमूतवाहन-मती^५ कसमा गरेनन् ? ॥२८॥

किंवा इन्द्र :—संग्राममा विजयि; उत्सवि^६, यी सुरेन्द्र,
 तेजस्विलाइ पहिचान तिमो कुमारी !
 यी शत्रु-दानव शयौंहरूलाई नाशछन्
 'हुन् इन्द्र नै' भनि मती कसले नगर्ला ? ,,

१. सरस्वती । २. छुडी । ३. पृथ्वीका इन्द्र । ४. हरेक याचक वर्गमा । ५. दानशूर
 जीमूतवाहन नै हुन् भन्ने बुझि । ६. ठुला उत्सवका काम गर्ने ।

नल :—राज्याभिषेक भइ, यी सुरराज-मार्ग
धेरै पछ्याइ, जन-पालन-कर्म गर्छन् ।
हे भैमि ! पाँचबिच नाम समेत तोकें,
यी खास भूप नल हुन्, वरनू छ योग्य ॥२६॥

किंवा अग्नि :—देवेन्द्र-यज्ञबिचमा^१ हविबाट डाक्ता
त्यस्ले बढेर यिनि तेजि सदा रहन्छन् ।
ती पाँचमध्य अब नाम समेत खोलें,
यी खास नै अनल^२ हुन्, त्यजनू भलो छ ,,

नल :—त्यो शत्रु-मार-विधिमा^३ व्यसनी^४ र दानी
सादा स्वभाव छ, तिमी मनमा विचार ।
यी धर्म-मूर्ति, नलमा अनुराग-युक्त
आत्मा^५ समर्पण गराउनु योग्य ठान्छु ॥३०॥

किंवा यम :—यी प्राण-नाशक^६ र दक्षिणदिक्-निवासी
हुन् धर्मराज नलरूप, छली, वदान्य^७ ।
हे चण्डि^८ ! यो सब बुझी, नल-भिन्न यिन्मा
आत्मा समर्पण गराउनु योग्य छैन^९

नल :—यिन्को छ आशय^{१०} विवाह-निमित्त पूर्ण,
'छैनन् निराश' भनि के तिमिले विचार्यौ ?
यी लोकका नर सबैकन पालदै छन्,
यीमाथि प्रेम नलिनू त अयोग्य हुन्छ ॥३१॥

१. इन्द्रको यज्ञमा । २. नल भित्र वा अग्नि । ३. शत्रुलाई मार्ने काममा । ४. कत
लागेका । ५. आफुलाई । ६. जानमारा । ७. सरल स्वभाव भएको । ८. नल बाहेकको
नाम छिदैमा रिसाउने हे दमयन्ती । ९. अस्मिप्राय ।

किंवा वरुण :—यिन्को छ पाणि तिमिलाइ लिनानिमित्त
 पाशास्त्रले रहित, के तिमि जाँन्दिनी र ?
 यी जीवमात्र सबलाइ बचाउने हुन्,
 यिन्मा रयाउन तिमि त अयोग्य हुन्छौ'
 श्रीइन्द्र-अग्नि - यमराज - जलेशसङ्ग
 'अत्याजि' 'येन' अमुना' अनि 'यच्च' 'किं' ते' ।
 श्लोकादिबाट नलको समरूप ठान्दै
 भ्रान्ता^१, जनीव्रति यहाँ अब वाक् कहन्छिन् ॥३२॥
 देवेन्द्र-अग्नि - यम-अप्पति - एकरूप
 बन्दै, सभाबिचमहाँ छ अतिप्रकाश ।
 तिम्रो छ चाह नलतर्फ निजार्वणाको^२,
 कल्याण-तुष्टि^३ तिमिमाथि कसो-न-होला^४ ? ॥३३॥
 इन्द्र :—देवेन्द्र हुन्, न पति हुन् यि धराजगत्का^५,
 के जानियो न वरियो विदुषी^६ ! तिमिले ?
 तिम्रो न यो छ नल, यो छ महानलाभ^७,
 यो छोड्दछौ त वर^८-को पर नै हुनेछ ॥३४॥
 अग्नि :—हेज्ञानि ! देव अजवाहन^९ अग्नि यी हुन्,
 के जानियो न वरियो अहिले तिमिले ।
 तिम्रो त यो अनल हो, छ महानलाभ,
 यो छोड्दछौ त वरको पर नै हुनेछ^{१०}

१. नरभिन्न वरुण देव । २. श्लोक २८ । ३. श्लोक २९ । ४. श्लोक ३० ।
 ५. श्लोक ३१ । ६. असमा परेकी । ७. आत्मसमर्पण गर्नाको । ८. मलाई र सन्तोष ।
 ९. किन हुवैन ? वा होला कि हुवैन ? । १०. पृथ्वीलोकका । ११. श्लेषोक्तिको ज्ञानमा
 सिपालु हे दमयन्ती । १२. पूर्णरूपले नलको कान्तिछिने । १३. वरको पर-योमन्दा पल्लो
 (अग्नि) वा नगीचको डाडा वा श्रेष्ठ । १४. बाख्रो वाहन भएका ।

यम :—यी धर्मराट् महिष-वाहन^१ देव नै हुन्,
के जानियो न वरियो विदुषी ! तिमीले ।
तिम्रो त यो गहन^२ हो, छ महानलाभ,
यो छोड्दछ्यौ त वरको पर नै हुनेछ^३”

वरुण :—पातालका पति यि हुन्, न धराजगत्का,
के जानियो न वरियो विदुषी ! तिमीले ।
तिम्रो न यो छ नल, यो छ महानलाभ,
यो छोड्दछ्यौ त वरको पर नै हुने छ^४”

नल :—यो भूप हुन् न सुर,^५ नैषधराज संभ्र,
के जानियो न वरियो विदुषी ! तिमीले ।
तिम्रा यिनै त नल हुन्, छ महानलाभ^६,
यो छोड्दछ्यौ त वरको पर नै हुनेछ^७”

श्रीइन्द्र - अग्नि - यम - अप्पतिले समान,
बोली बुझेर नलमा द्विविधा भएकी ।
ती सिन्धुवेशि^८ सरि बाडव - अग्नि^९ पाई,
लावण्यमूर्ति यिनिले पनि ताप पाइन् ॥३५॥

यिन्ले त, अज्ञ-जनले सब-शास्त्रमध्ये^{१०}
अत्यन्त सत्य पनि अद्वय-तत्त्वमा भैं ।
तल्लाभ-इच्छु^{११}, रहँदा अरु चार-पक्ष^{१२},
भै भ्रान्ति, सत्य नलमा पनि भक्ति छोडिन् ॥३६॥

१. राँगी वाहन भएका । २. रहस्यमय विषय । ३. देवता । ४. ठूलो लाभ ।
५. गङ्गासागर-संगम । ६. षडवानल । ७. संख्यादि शब्ददर्शनका मध्यमा । ८. पाँचोको
चाहुना । ९. 'सद्'वादी सांख्यमत 'असात्'वादी बौद्धमत, 'सत्-असत्'वादी नैयायिक मत,
'सत्-असत्-विलक्षण (प्रपञ्चको अनित्यित्ववादी वेदान्ती मत) ।

गनें पनी छ कलिले नलमाथि पीनुं,
उन्मा^१ पिन्यो पनि त द्वापरले^२ अघी नै ।
ती चुल्किखोर दुइटा खलले सहेनन्
भैमी-नलोपयमनै^३ पनि यो जगत्मा ॥३७॥

ती भिन्न भिन्न नलमा पनि एकवारै,
पारी जनीप्रति विमोहन^४, बाण हान्ने ।
त्यो पञ्चबाण^५ अब ता निजबाणबाट
साफल्य पाउँछ भनेर म तर्क गर्छु ॥३८॥

तत्तुल्यकान्ति^६ सुरलाइ यहाँ त्यजेर,
ती^७ रूपले नलविषे अनुरक्त^८ भैनन् ।
त्यो पूर्वजन्म^९ कृत कर्मविपाकले नै
उब्जन्छ कोहितिर राग त लौ कसैको ॥३९॥^{१०}

‘सोधौं भने पनि उ हंस कसोरि भिल्ला ?
बोलोस् र फेरि जसले नल चिह्न सक्छ ।
यस्तो तहाँ उनि नलप्रति दूत बन्ने,
त्यो हंसलाइ अब संझनु गर्न लागिन् ॥४०॥

प्रत्येकलाइ अति आदरसाथ हेर्दा
तिनले ति पाँचबिच भेद न केहि पाइन् ।
शङ्का शयौं गरिलिने र हटाउने भै,
उन्मादि^{११}-भै बनि मनैमन यो कहन्छिन् ॥४१॥

१. दमयन्तीमा । २. द्वापर युगले वा द्विविधाले । ३. दमयन्ती र नलको विवाह नै ।
४. मोह । ५. कामदेव । ६. नलको तुल्य कान्ति अप्का । ७. दमयन्ती । ८. मण्की
होइनन् । ९. पूर्वजन्ममा गरिएका कर्मको परिणामले । १०. यहाँ अर्थान्तरन्यास भङ्गकार
छ । ११. पागल ।

बन्दा द्विचन्द्र-मति^१ मानिसमा त तेस्को ।
 त्यो भ्रान्तिमा प्रमुख-कारण^२ हुन्छ चिप्रा ।
 बक्त्रादि बिम्ब परदा पनि हुन्छ ऐना,
 यो भ्रान्तिमा, यिनिविषे^३ न छ हेतु^४ मेरो ॥४२॥
 या गर्दछन् कि परिहास^५ ममा विलासी,
 राजा स्वयं^६ रचि अनेक-शरीर ऐले ?
 विज्ञान-वैभव^७ हुने उनको सुविद्या
 होला कि वा ? तुरग-आशय-वेदिता^८-भैं ॥४३॥
 या पाँचमध्य नल यी^९, यिनि ऐल^{१०} राजा,
 तेस्रो अनङ्ग, दुइ हुन् कि त आश्विनेय^{११} ?
 सौन्दर्य धेरै रहँदा समरूप^{१२} यिन्मा
 यद्वा कि मै त नलका प्रति मोह^{१३} धर्छु ? ॥४४॥
 पैल्ले^{१४} पनी विरह-विह्वलकी मबाट
 प्यारा उनै नल सबैतिर देखिएथे ।
 फेरी पनी त्यहि दशा कि त आइलाग्यो ?
 जेले असत्य^{१५} नल धेरै यहाँ म देख्छु ॥४५॥
 या भ्रान्त भै म किन धर्छु वृथा कुशंका^{१६} ?
 स्पष्टै छ, धेरै नल ता सुरको छलै हो ।
 यिन्का कथाहरू^{१७} रचिन् कि सरस्वतीले
 जेबाट दिक्पतिहरू पनि बोध हुन्थे ? ॥४६॥

१. दुइ चन्द्रमाको बुद्धि । २. मुख्य कारण । ३. नलको विषयमा । ४. कारण ।
 ५. ठट्टा । ६. खुद आफैं । ७. विशिष्ट ज्ञान धेरै । ८. घोडाका मनको भाव जाननु ।
 ९. यिनै भगाडिको एक । १०. पुरुरवा । ११. कामदेव । १२. अश्विनीकुमार । १३. समान
 रूप । १४. भ्रम । १५. स्वयम्बरको समयभन्दा अघि । १६. झूठा । १७. श्लोक ४२,
 को द्विचन्द्र भ्रान्ति । १८. बोलौं म के रसिलि ३ श्लोकदेखीका गाथाहरू ।

मेरो मती हरिलिने, यिनि पाँचबीच,
स्वामीविषे मनुज-चिह्न मिलोस् कसोरी ?
भू-स्पर्श फेरि पसिना सुरका हुँदैनन्
ती चिह्न हा ! तिनिहरू किन लो लिदैनन् ? ॥४७॥

मागौं कि या सुरसँगै 'नल पाउँ' भन्दै ?
नित्यार्चना पनि गरें, फल क्यै दिएनन् !
ती' कामको ज्वलन-बाणा परी दयान्वि^१
सुकता कठोर-मन खाडलभैं लिदैछन् ॥४८॥

हे देव, दिक्पति, गुणी ! नल-रूप धर्दै,
आफ्नो परोपकृतिको^३ व्रत लोप पाय्छौ ।
मूर्खान्धकूपबिचमा^४ परि पुस्तकैको
जस्तै, अहो ! छिपन गो उपकार-भाव ॥४९॥

जो लेख्छ दैव जसको त निधारमाथी,
त्यस्को अयोग्य^५ पनि योग्य-हटाइ^६ हुन्छ ।
के जुक्ति यो हृदयमा लिउँ आज मैले ?
त्यो पद्म^७ डड्छ हिउँबाट न सूर्यबाट ! ॥५०॥

जस्तो यहाँ छ घटना^८ र अभाग्य मेरो
कल्पद्रुमै पनि त मागि लिदा मबाट ।
ती पल्लवाङ्गुलिहरू^९ खुमच्याइ, मुट्टि-
बाँध्दो, स्व-हस्त^{१०} घरने मतिरै हुनेछ ॥५१॥

१. देवताहरू । २. दयाको समुद्र । ३. परोपकारको । ४. मूर्खरूप अंधारो कृपासा ।
५. हुन नसक्ने कुरा पनि । ६. हुन सक्ने कुरालाई पन्छाएर । ७. कमल । ८. एक
नलको समयमा भनेक नल हुन् । ९. पालुवारूप औंलाहरू । १०. आफ्नू हात ।

‘पाँचोस्, छ खास नल जो उसमा’ भनेर,
 वाणी-भुजा-तिर^१ चढाउँ कि माल्य यो वा ?
 त्यस्ले यिनी त सुरकी अरि^२ पारिने छन्,
 यी^३ तुच्छ-निति घतिली मणि के म नाशौं ? ॥५२॥

‘यी पाँच-मध्य नल सत्य छ जो उबाट
 स्वीकार होस् वरणा-माल्य’ भनेर उस्मा ।
 पाँचाउनु कसरि ? लाज हटाइ, सारा
 यी सभ्यले^४ सुनि, अहो ! परिहास^५ गर्लान् ॥५३॥

सब नल सम^६ नै छन्, पाँचवाँ^७ यो सुधाले^८
 हृदय किन नुहाए-तुल्य^९ पादौ छ मेरो ?
 अधि र पछि हुने, ती शब्दमा वर्ण^{१०}-तुल्य
 रहि पनि पछिकोमा^{११} मेल भै बढ्छ शोभा ॥५४॥^{१२}

मनबिच उठने, ती दोषलाई^{१३} हटाइन्,
 तर पनि दमयन्तीले निधो^{१४} क्यै लिईनन् ।
 यसपछि मुख उन्को तापले म्लान बन्दै,
 रवि-किरण परेको, चन्द्रजस्तै हुँदो भो ॥५५॥^{१५}

श्रीबाबा कवि-रत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा, निको
 उस्कै यो रसिलो, महारसिकमा^{१६} आनन्ददायी^{१७}, महा-
 काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा तेह्रौं गयो सर्ग यो (१३)

१. सरस्वतीको बाहुलीतर्फ । २. शत्रु । ३. म । ४. सभासदहरूले । ५. हस्ती ।
 ६. वराक । ७. पाँचौं (पछिल्लो) । ८. अमजले । ९. स्नान गराएजस्तो । १०. अक्षर ।
 ११. पछाडिकोमा । १२. यहाँ उपमा र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. अनेक शङ्काभा
 अवलम्बन भएका अज्ञानलाई । १४. निर्णय । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ । १६. सहृदयका
 हृदयमा । १७. अत्यन्त मधुर नवीन अर्थ सहित हुनाले आह्लाद दिने ।

चतुर्दश सर्ग

—२७७—

अनी त भैमी नल चिह्नलाई द्यौतामहाँ भक्ति-मनौति गर्छिन् ।
 सर्जे^१ विधीले^२ सुर-निति गाई, मनुष्य-निति यहि कामधेनु^३ ॥ १ ॥^४
 ती पाँच-मध्ये नललाई चिह्न तिल्ले गरिन् लौ सुरलाई मान ।
 अत्यन्त ठूलो सब इष्ट-सिद्धि खाली सुराराधनबाट^५ हुन्छ (चे,,)^६
 प्रदक्षिणा-क्यारि^७ सुगन्ध^८, लेप^९, पाऊमहाँ पानि, छिटो-दिनाले ।
 राम्रो र मीठी फल-दान गर्ने, द्यौता त हाम्रा सुरवृक्ष^{१०} बन्छन् ॥ २ ॥
 श्रद्धालु^{११} तिल्ले नलरूप बन्ने, दिगीशको नाम लिएर ढोगिन् ।
 श्रद्धालुको देवमहाँ नमस्या^{१२} हो सर्वपूर्ती^{१३} गरने समस्या^{१४} ॥ ३ ॥^{१५}
 तिल्ले गरिन् ती सुरलाई साक्षात्^{१६} स्वभावनाका^{१७} बलले मनैमा ।
 अभीष्ट-दाता^{१८} हुनगो उ तिनको ती देखिदा श्रेष्ठ वरादि दिन्छन् ॥ ४ ॥
 सुरू गरिन् पूजन देवताको आश्चर्यले संसद हेरेदैमा ।
 सुचित्त^{१९} भै पूजन-कर्म गर्दा खुसी बनी देव अभीष्ट दिन्छन् ॥ ५ ॥^{२०}

-
१. सृष्टि गरे । २. ब्रह्माले । ३. इच्छापूर्ण गर्ने आई । ४. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
 ५. देवताहरूको आराधनाबाट । ६. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ७. प्रदक्षिणारूप
 पानी आउने घुमाउरो घेरा । ८. वासनायुक्त धूप । ९. चन्दन । १०. कल्पवृक्ष । ११. श्रद्धा
 लिपुकी । १२. नमस्कार । १३. सब पूरा गरने । १४. परस्परमा पूर्ण गर्ने कारण ।
 १५. यहाँ रूपक र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १६. प्रत्यक्ष । १७. आफ्ना सक्तिका ।
 १८. इच्छा लागेको कुरा दिने । १९. श्रद्धायुक्त चित्तले । २०. यहाँ अर्थान्तरन्यास
 अलंकार छ ।

सुस्पष्ट, राम्रा, मृदु, खूसि-लाग्दा, गीती-संगै^१ षट्पद, जाति-जात^२ ।
 नवीन, पुष्पस्तववाट^३ धेर श्रीभीमजाले सुरलाइ पूजिन् ॥ ६ ॥^४
 राखेर हृत्पद्महां मतीले, एकाग्र तिन्ले सुरलाइ संभिन् ।
 द्यौताहरूमा स्फुट-भावना^५ नै हो पूर्वरूपै फलभावनाको^६ ॥ ७ ॥
 त्यो भक्तिले नै, तिनिमा अघी नै स्वयं खुसी देव, अती खुसाए ।
 त्यो बन्न खोज्दो खुद अग्निलाई फू को अपेक्षा^७ कममात्र पर्छ ॥ ८ ॥^८
 द्यौता खुसी भै तिनिबाट संभिन् ती श्लेषका वाक्य सरस्वतीका ।
 द्यौता खुसाइ अरु केहि दिन्नन् परन्तु दिन्छन् शुभ-बुद्धि मात्र ॥ ९ ॥
 पाँचौं नलैमा^९, जुन देवताले^{१०} समार्थ^{११} गाथा^{१२} भनिए^{१३} जती जो ।
 ती ती अरु देवविषे^{१४} नमिल्ने विशेष^{१५} यस्तो तिनिबाट जानिन् ॥ १० ॥
 गाथाहरू जो, प्रति-दिक्पतीका^{१६} एकैकमा नै पति-धर्म^{१७} थाम्ये ।
 ती सर्व-गाथा त्यसरी मिलेथे दिशाहरू^{१८}-भैं, नल एकमा नै ॥ ११ ॥
 गाथा त जो इन्द्र र अग्निको हो, जलेश तेस्तै यमको पनी हो ।
 त्यो त्यो सबै, ती नलमा घटेको^{१९} जानिन् सुरानुग्रहवाट उन्ले ॥ १२ ॥
 त्यो पाँचवाँ नै नललाई जानी प्रमोदले^{२०} पूर्ण पनी भइन् ती ।
 सरस्वतीको बुझि वाक्य-भङ्गी^{२१} चिन्ता लिदाको मनले उ भन्छिन् ॥ १३ ॥
 सरस्वती मूर्तिमती यिनी हुन् यिन्को छ बोलीबिच कोहि भङ्गी ।
 श्लेषोक्तिले^{२२} दिक्पतिलाइ सेविन्, विशेषले^{२३} श्रीनललाई तोकिन् ॥ १७ ॥

१. गीति सहितको षट्पद छन्द वा गानेसहितका समरायुक्त । २. जातिछन्दबाट उब्जेको वा जाईको चोटपाट उब्जेको । ३. फुलरूप स्तुतिबाट वा फुलजस्ता स्तुतिबाट । ४. यहाँ तुल्ययोगिता अलंकार छ । ५. ध्यानबलले साक्षात्कार गर्नु । ६. कार्यसिद्धिको । ७. चाहना । ८. यहाँ दृष्टान्त अलंकार र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ९. नलको विषयमा । १०. इन्द्रादि चार देवताले । ११. समान अर्थ भएका । १२. सर्ग १३. को श्लोक ३. देखी श्लोक ८. तक स. १३-१०. देखी श्लोक १४. तक, स. १३-१६. देखी श्लो. २०. तक, स. १३-२२ देखी, श्लोक २६. तकका श्लेष वर्णनहरू । १३. सरस्वतीले कहिए । १४. एक देवताको वर्णन अर्को देवताको विषयमा । १५. यो गाथा यो देवको हो, अर्को देवमा घट्दैन, प्रत्येक देवको वर्णन स. १३. को श्लो. ३. देखी श्लो. २७. तक नलको गाथा घटतछु मन्ने र १३-२८ श्लोकदेखी पाँचौं नलको गाथामा पनि एक देवको वर्णन अर्को देवमा नघटने र सबै गाथा नलमा घटने हुनाले यो पाँचौं-चाहीँ सत्य नल हुन् मन्ने कुरा । १६. प्रत्येक दिक्पालका । १७. जुन दिशाका स्वामी हुन् उही दिशाका स्वामीको भाव । १८. सबै दिशा । १९. स. १३. को श्लोक ३४. पाँचवाँ नलमा घटेको । २०. हर्षले । २१. श्लेषवाक्यको चमत्कार । २२. दुई अर्थ परेको बोलीले । २३. स. १३. को श्लोक २८. देखी ३१. तकले ।

ममा दयालीउनिले रचीथिन् 'अत्याजि'^१ -का स्पष्ट ति चार-माला ।
 'त्व'^२ 'देव'^३ यिन्ले नल-बोध पारिन् मेरे ठुलो भूल छ तेसमा त ॥१५॥
 जो श्लेषका वाक्य भए यिनीका कवित्वका ती त विलास नै हुन् ।
 अत्यन्त भिन्नै पनि लोकपाल नृपालको रूपमहाँ खडा छन् ! ॥१६॥
 त्यागै महेन्द्रादिक चारको त 'अत्याजि' यी चार कहेर सूचिन् ।
 'त्वं' 'देव' यिन्ले नललाई सूचिन्, आश्चर्यकै सूक्ति^४ र मोह^५ यो छ ॥१७॥
 'पराइकी'^६ स्त्री' भनि भूमिलाई ती देवले स्पर्श^७ नभैरहेकी ।
 सुभक्तिले नै पति^८ पाउ धर्दी देखिन् यिनीले त्यस कालमा नै ॥१८॥
 निहालि हेर्दा सुरमा थिएन निमेष^९, साफै नलमा थियो त्यो ।
 'मैले यहाँ चिह्नित भूपलाई वनूँ तिमीले' भनि सूचदो भैं ॥१९॥^{१०}
 तिन्ले नदेखिन् सुरमा मिलेको भू-रेणु^{११}; देखिन् नलमा जुटेको ।
 ती भूमिले भूपतिमा अँगालो गरेर सम्बन्ध-भए-सरीको ॥२०॥^{१२}
 स्व-नितिको ताप निभाउनामा^{१३} अँगाल्न-खोज्दो-सरिको पसीना ।
 हीरा-सरी रम्य सुवर्णमाथी देखिन् नलीमा न त देवतामा ॥२१॥^{१४}
 अम्लान^{१५} माला सुरतर्फ देखिन् तिन्ले मलीनी^{१६} नल-तर्फ देखिन् ।
 'तिन्लाई'^{१७} पाई अब ता मलाई त्यागछन् कि ?' चिन्ता धरदी-सरीकी ॥२२॥^{१८}
 धौता लिउन्लौ नल-कान्ति^{१९} जत्ती तिन्मा न छाया, नलकोछ जो त्यो ।
 यै बोलदी भैं नृपकी त छाया देखिन् तिनीले, न त देवतामा ॥२३॥^{२०}

१. स. १३. को २८ देखी ३१ तकले । २-३. स. १३ को ३३-३४ श्लोक । ४. सरस्वती-
 को श्लेषोक्ति । ५. मेरो अज्ञान । ६. राजाहरूकी । ७. छुने काम । ८. पृथ्वीपति नलको
 पाउ । ९. आँखा चिम्छन् । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. पृथ्वीको धूलो ।
 १२. यहाँ उत्प्रेक्षा छ । १३. हटाउनामा । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ ।
 १५. नवैलाउने । १६. वैलाणुकी । १७. दमयन्तीलाई । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १९. नलको शोभा । २०. यहाँ निदर्शन र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

पैल्ले^१ भएको नल-बोध-बुद्धि^२ यी चिह्लले निश्चय गर्दथ्यो र ।
 ती चिह्लबाटै सुरको प्रसाद तिन्ले निजैमा मिलदो छ संझिन् ॥२४॥
 नलेशमा त्यो वर-मान्य राख्न उन्लाइ पात्र्यो स्मरले हतार ।
 वेसर्मले ता उनलाइ रोक्न्यो उन्ले दुबैको अनुरोध मानिन् ॥२५॥
 ती प्रेमले श्रीनलमा सुमाल्य चढाउना-निंति प्रयत्न गर्थिन् ।
 स्तम्भ-त्रपाले^३ गरि बाहुलीमा सानै पनी स्पन्द^४ हुनै-दिएन ॥२६॥
 अनङ्ग-लज्जा दुइले गरेर डोला-सरीको हृदय-स्थलीमा ।
 बस्ती, नलच्छत्र-छहारिमा नै शृङ्गारिइन् लौ यिनकी कुनै श्री ॥२७॥
 माला लिएको कर ता तिनीको नलोन्मुखी^५ भैकन फेरि फर्क्यो ।
 नलाननै तर्फ गएर फेरी फर्क्यो पनी चञ्चल भै कटाक्ष ॥२८॥
 तिन्को पुगेथ्यो नलमै स्व-चित्त^६, सक्तैनथ्यो लोचन^७ पुग्नलाई ।
 'आँखामहाँ लाज छ' लोक-उक्ति यिन्ले यहाँ सत्य पनी गराइन् ॥२९॥
 लज्जालु यिन्ले अति कष्टसाथ नलास्य-शोभा^८-तिर थोर दृष्टि ।
 दिएर वाक्को वदनेन्दुतर्फ^९ दिइन् पनी लाज लिएर आधी ॥३०॥
 देवी बुभेरे पनि भाव यिन्को नजानदीभै यिनिलाइ भन्छिन् ।
 'त्यो लाज पर्दा रहि, भाव तिम्रो ममा पनी ज्ञान हुँदो भएन' ॥३१॥
 वाक्-कर्णमा^{१०} 'यो 'न' भनेर, नाम-आधी-हुँदैमा'^{११} अति लाज मानिन् ।
 निजाङ्गुली त्यस्पछि खूब दावी अत्यन्त नै माथ पनी भुकाइन् ॥३२॥

१. नल दूत बनेको वखतमा । २. नल ज्ञानको बुद्धि । ३. स्तम्भ र लज्जाले ।
 ४. चाल । ५. नलतर्फ जान लागेको । ६. आफ्नो मन । ७. आँखा । ८. नलको मुखशोभा ।
 ९. मुखचन्द्रतिर । १०. सरस्वतीको कानमा । ११. 'क' अक्षर नबोली 'नक' नाम पूर्ण
 नहुँदैमा ।

हाँसेर वाक्ले करमा समात्तै महेन्द्रका तर्फ लगेर, यिन्को ।
 'वामा' यही सार्थक नाम पारिन् पतिव्रताको^२ जुन साजि नै हो ॥३३॥
 हाँस्तै, समात्तै कर, इन्द्रतर्फ श्रीभारतीले यिनिलाइ लादाँ ।
 बेहोसमा सर्प-शरीर पुग्दो, स्व-हस्तभैं ठानि खिचिन् तिनीले^३ ॥३४॥
 महेन्द्रको संमुख जान लाग्दा महेन्द्र-लक्ष्मी^४ उनिमा रिसाइन् ।
 देखेर फेरी उनिबाट फिर्दा महेन्द्रमै प्रेम लिदै लजाइन् ॥३५॥
 मैले तिमीबाट सुने 'न'^५ यत्ति अरु छ को ? बोल भनिन् र वाक्ले ।
 हो-कामको^६ द्वैरथमा^७ चढेकी, भैमी सुदृष्टी नलतर्फ सूचिन् ॥३६॥
 वाक्ले त, ताली सब अप्सराले बजाउँदा, दैवत हाँसदामा ।
 अङ्गालि उन्लाइ, गराइ दुर्गा^८, भूपाल-दिक्पालसमीप^९ राखिन् ॥३७॥
 आऊ भनेमा नलतर्फ जाँदी तिन्लाइ देखेर सरस्वतीले ।
 अद्वैरि-बाटोबिचबाट फेरी इन्द्रादितर्फ उनलाइ तानिन् ॥३८॥
 आलीहरूको^{१०} हुँहुँले गरेर घाँटी-नली^{११} फर्कि, मुखाब्ज^{१२}, हिल्दी ।
 तिन्ले^{१३} त्यजिन् वाक्सँगको अँगालो नयाँ बधूले^{१४} पतिको सरी नै ॥३९॥^{१५}
 त्यजेर अङ्गालिनु, देवतर्फ हट्ती, तिनीलाई मुसुक्क हाँसी ।
 'शंका ममाथी पनि गर्दछ्यौ की ?' भन्दै भनिन् वाक्य सरस्वतीले ॥४०॥
 'ती देवलाई न गरी प्रणाम, राम्रो नपाई सुरबाट आज्ञा ।
 द्यौता अरो भै, नल वर्नलाई के योग्य होला अभिलाष^{१६} तिम्रो ?' ॥४१॥

-
१. बाङ्गी । २. अरु सब पतिव्रता स्त्रीहरूको । ३. दमयन्तीले । ४. इन्द्रकी राजलक्ष्मी ।
 ५. नाहीं भन्ने निषेध भाव । ६. लाज र कामदेवको । ७. दुई रथले प्रवृत्त भएको कडाईमा ।
 ८. सूचना गर्दछिन् । ९. बाटोको शिलामा पूजिएकी देवी । १०. राजा नल र इन्द्रादि
 दिक्पालको नगीचमा । ११. संगिनीहरूको वा अप्सराहरूको । १२. घाँटीरूप कमलनाल
 वा घाटीजस्तो कमलनाल । १३. मुखरूप कमल वा मुखजस्तो कमल । १४. दमयन्तीले ।
 १५. दुलहीले । १६. यहाँ दृष्टेक्षा र उपमा बलकार छ । १७. इच्छा ।

सुनेर, विश्वास लिने, तिनीको फेरी पनी हात समाति देवी ।
 बोलिन् सुरादिप्रति-^१यी विनम्र माग्छिन् दया भक्ति लिएर ऐले ॥४२॥
 दिगीश^२ ! वडिन् न, सती^३ यिनीले धेरै, तिमिमध्य पनी त एक ।
 हेलां^४ हुने भो, यसले तिनी ता देवांश^५ राजाकन^६ वनखोज्छिन् ॥४३॥
 रचे विधीले अधि मार्गमा नै यिन्को नलैमा बर-माल्य^७ तेस्तै ।
 संभोग-आलिङ्गन^८ फेरि उन्मै, बाँकी छ के भोग र हर्न खोज्छी ? ॥४४॥
 प्रजासँगै वर्ण^९ र आश्रमैका^{१०} धर्मादि^{११} पालने, छल-शून्य, दूत ।
 यिनी नलैमा खुस भै, दिगीश ! कीर्ती दिनै आउनु भो धरामा^{१२} ॥४५॥
 यती सुनेमा त्यहि बोलिबाटे हाँसो उठी, ओठ चलेर देव ।
 भ्रूले^{१३} कृपाज्ञा^{१४} गरने भएमा वाक्लै लगिन् तीकन भूपतर्फ ॥४६॥
 मन्दाक्ष-निष्पन्द^{१५} शरीर धर्दी, तिन्को स्मरावेश भई नचल्दो ।
 मधूकमाला-युत^{१६} बाहुलाई वाक्ले पुन्याइन् नल-कण्ठनेर ॥४७॥
 लेखेर, 'मैले वरिन् भयो ! यो शुद्धाक्षरी-पंक्तिसरी चढेको ।
 दुर्वाङ्कुरा-युक्त^{१७} मधूकमाला अर्पिन् बधूले नल-कण्ठमाथी ॥४८॥^{१७}
 शृङ्गारको कान्ति लिने, हरीयो, कन्दर्पको पाशसमान राम्रो ।
 दूबो जडेको वरमाल्यलाई^{१८} स्वकण्ठमा श्रीनलबाट पैहे ॥४९॥
 दुर्वाग्र-रोमाञ्च^{१९} धरी लिएकी, नलाङ्ग छोई^{२०} अतिशोभमान ।
 त्यो पूष्पमालाकन मानिनीले^{२१} हेरिन् निहुर्दै रिसले म ठान्छु ॥५०॥^{२२}

-
१. हे इन्द्रादि दिक्पालहरू । २. पतिव्रता । ३. समानमा एकलाई छोडेर अर्कोलाई
 वरण गर्दा हेला । ४. तपाईं सब दिक्पतिको अंश लिएका । ५. राजा नललाई । ६. सगं
 ६ को श्लोक ४९ । ७. सगं ६ को श्लोक ५३ को बाह्यरति । ८. ब्राह्मणादि ४ वर्ण ।
 ९. ब्रह्मचर्यादि ४ आश्रमका । १०. कर्तव्यहरू । ११. पृथिवीमा । १२. आँखी मौले ।
 १३. नलवरणका अनुमतिको आज्ञा । १४. लाजले निश्चल । १५. महुवाको माला सहितको ।
 १६. दुवोका आँकुराहरू समेतको । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. वरणको माला ।
 १९. दुवोका टुप्पा नै रोमांच । २०. नलको अङ्गलाई । २१. अभिमानिनी दमयन्तीले ।
 २२. यहाँ समासोक्ति उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

प्रमोदले^१ अस्फुट-वर्ण^२ बन्दो तहाँ थियो मांगल-गान कोही ।
 त्यही उलूलू-ध्वनि^३ दर्शनार्थी पुराङ्गनाका^४ मुखबाट निस्क्यो ॥५१॥
 नलेशको निर्मल छातिमाथी मधूक-माला प्रतिबिम्ब पर्दा ।
 केही घुमी केहि त देखिएको कन्दर्पबाणावलि^५-भैं बुझिन्थ्यो ॥५२॥^६
 भीमात्मजाका सब रोम^७, बाल^८ भएर शोभा नलतर्फ हेर्न ।
 इच्छा अती भै, उठि देहबाट, घाँटी उठाएसरि नै भएथे ॥५३॥^९
 रोमाञ्चले पूर्ण, शरीर धर्दी बिम्बौष्ठवाली दुलही सुहाइन् ।
 मानौं शरैबाट सिंगारिएकी स्मारी^{१०} शरोपासन-वेदिजस्तै ॥५४॥^{११}
 कामेषुका^{१२} बात^{१३} परी उडेभैं चेष्टा सबै लुप्त भए तिनीका ।
 तत्प्राप्तिमा^{१४} चाल^{१५} अनेक धर्न मागीलगेभैं कलिले तिबाट ॥५५॥^{१६}
 त्यो माल्य छोई नृपको भुजामा कन्दर्पले जो पसिना गरायो ।
 भावी विवाहोत्सवको त्यही नै भो कन्यकादान-जलैसमान ॥५६॥
 प्युरीसरीकी तिनिमा प्रकम्प योग्यै छ हावा शर-पुङ्खको^{१७} भै ।
 परन्तु पाहाडसमान राजा काँपे उनीभैं यहि नै, छ चित्र^{१८} ॥५७॥^{१९}
 नेत्राम्बुमा बिबित रक्त-माल्य नृपालको शल्य^{२०} घुसेसरी भो ।
 त्यै हेरने श्रीनल-नेत्रमा, ता मध्यस्थ^{२१} औ विस्तृत^{२२}-भैं हुँदो भो ॥५८॥^{२३}
 भैमी-करस्पर्श-ज^{२४} हर्ष-देन स्तम्भादि^{२५} भल्क्यो नलमा त्यसोरी ।
 कन्दर्पले बाण-निसान निती उभ्याउने थाम^{२६} बने जसोरी ॥५९॥^{२७}

-
१. हर्षले । २. अक्षर नबुझिने । ३. उलूलूको भावाज । ४. सहरिया स्त्रीहरूका ।
 ५. कामदेवका बाणको ताँती । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. रङ्ग । ८. बालक ।
 ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. कामदेव सम्बन्धी । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 १२. कामदेवका बाणका । १३. हावा । १४. दमयन्तीको प्राप्तिमा । १५. चेष्टा ।
 १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. काम बाणका पखेटाको । १८. आश्चर्य ।
 १९. तुल्य अनुराग हुनाले दुवै सात्विक कम्पयुक्त भए सन्ने भाव हो । २०. काँडो ।
 २१. माझमा रहने । २२. फैलिएको । २३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २४. दमयन्तीका
 हातको छुनाबाट उत्पन्न भएको । २५. सात्विक भाव । २६. अचल काठ । २७. यहाँ
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

अनी त साम्राज्य^१ त्यजेर भिच्चा, तारुण्य त्यागेर बुढ्याइँजस्ते ।
 त्यो सुन्दराकार हटाइ फेरी लिए दिशाका पतिले स्व-मूर्ति^२ ॥६०॥
 मायानली मूर्ति हटेर, नेत्र महेन्द्रका खुलन गए सहस्र ।
 भीमात्मजाका सब भाव^३ हेर्न 'पैल्ला म होऊँ' भनिभैं गरेर ॥६१॥^४
 गोत्राऽनुकूलै छ विवाह यो त विरुद्ध बन्नेसरि गोत्र-शत्रु^५ ।
 झरेर भूमा^६ प्रवरै^७ सखा जो साथै अघी, देखिलिइन् उ, तिन्ले ॥६२॥
 आफूविषे त्यो स्मरले विमोह^८ पारी रचेको सब अन्धकार ।
 हटाउनेभैं गरि बत्ति बाली, श्रीअग्निजी धप्प बले शिखाले ॥६३॥^९
 अघी छिपे^{१०} अग्निजिले प्रकाश, हालै उ झल्काइ दिए तथापि ।
 दिनप्रभाले न भयो प्रकाश, सर्माइ^{११} स्वामी वरिने न बन्दा ॥६४॥^{१२}
 दण्डा लिई, लाल गरेर नेत्र, कालो उकेल्ने लिइ मूर्ति, काल^{१३} ।
 राजाहरूका मनभिन्न बस्न प्रकोप आएसरि नै बनेथे ॥६५॥^{१४}
 त्यो दृष्टिको गोचर चित्र-गुप्त^{१५}, कायस्थ^{१६} उन्को गुण उच्चताको ।
 धर्को मसी एक त पत्र-माथी^{१७}, दोस्रो^{१८} मसी^{१९} मात्थिरपत्र धर्त्यो ॥६६॥^{२०}
 जलेश भैमीप्रति चित्त-बन्ध^{२१} फुकाउँदाभैं गरि तेस बेला ।
 जलीय^{२२} आफ्नो धरि देह, पाशो स्व-हस्तमा लीकन शोभिएथे ॥६७॥
 'स्त्री भेटनू, कोहि लिएर साथी' यो नीतिको अर्थ अनर्थ गर्दै ।
 'सभार्य को' भेटन सक्छ ? ठानी जलेश^{२३} ता बन्न गए अकेला ॥६८॥

१. चक्रवर्ती बादशाही राज्य । २. आफ्ना आफ्ना स्वरूप । ३. रोमाञ्च आदि सात्त्विक भाव । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. गोत्रलाई काटने (इन्द्र) । ६. पृथ्वीमा । ७. प्रवर वा श्रेष्ठवर (नललाई) ८. भविष्येक । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. लुकाए । ११. लाज मानेभैं गरी । १२. यहाँ लुप्तोत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. यमराज । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. प्राणिका शुभ अशुभ कामहरूको गणना गर्ने वा नल-रूप धर्दा विचित्रसंग गुप्त रहेको । १६. लेखक जात वा शरीरमा रहेको । १७. कागतः माथी । १८. अर्को चाहिँ । १९. मसीमन्दा म कालो मनी । २०. यहाँ विरोध लेख अलंकार छ । २१. चित्त बन्धन । २२. जल-सम्बन्धी । २३. जलका या जलका स्वामी ।

सरस्वतीले अग्नि दिव्य-मूर्ति श्रीविष्णुमा हर्ष हुने गराइन् ।
चिह्नादिले वाक्कन जानि भैमी ती वाक्यमा^१ विस्मित बन्न छोडिन् ॥६६॥
इन्द्रादिले रूप लिएर अर्को हेर्ने तिनी राज-समूहमाथी ।
यी इन्द्रजालीप्रति वृत्ति-नाश^२ गराइ पारे पनि धेर वाधा^३ ॥७०॥
दुष्प्राप्य^४ त्यो ईप्सित^५ पूर्ण पारी, अन्योन्यमा सात्त्विक-भाव-युक्त ।
तो दम्पतीका प्रति खूसि मानी, सुमेरु-सम्राट्,^६ सुरराज बोले ॥७१॥
वैदर्भि ! मैले दिइयो अलभ्य यी भूमिभर्ता वर नै तिमीमा ।
राजन् ! तिमी निश्छल दूत बन्दा तिमीमहाँ यो गरियो प्रसाद^७ ॥७२॥
प्रत्यक्ष देख्ने लिइ आत्म-मूर्ति^८ खानेछु तिम्रो हवि यज्ञमा म ।
त्यो देखदा, 'मन्त्र-विभिन्न^९ देव छन्' विज्ञले यो बूझ्नेछन् ॥७३॥
तिमी र भैमी पनि अन्त्यमा त गौरीशमा^{१०} ऐक्य पनी हुनेछौ ।
'मरेर कस्तो हुनु पर्छ ?' यस्ले अती पिरेको छ मनुष्यलाई ॥७४॥
मुमुक्षु^{११} तिम्रो पनि वास खास काशी नगीचै असि-पारमा^{१२} नै ।
हुनेछ नामाङ्कित^{१३} राजधानी संभोग^{१४} थोरै न हवस् भनेर ॥७५॥
धूवाँ गराईकन दाह्निजुझा, द्यौताहरूका मुख, अग्निजीले ।
भने-‘यही दर्शन^{१५} कामधेनु बनेर तिम्रो सब वृद्धि होला ॥७६॥
जो दाह-पाकादिकरी^{१६} छ मेरो शरीर, तिम्रो वशवर्ति^{१७} बन्ला ।
त्यस्ले^{१८} जितेको छ अनङ्गलाई, स्वामी^{१९} तिमी भन् अतिरम्य होऊ ॥७७॥

१. सरस्वतीले बोलिएका १३ सर्गका श्लेष वाक्यमा । २. जीवनोपायको नाश हुनाले । ३. पीडा (इन्द्रजालीलाई) छोडेर इन्द्रादिहरूलाई हेरनाले । ४. पाउन दुर्लभ । ५. मनले इच्छा गरिएको । ६. सुनको पर्वत सुमेरुका चक्रवर्ती राजा । ७. अनुग्रह । ८. आफ्नू स्वरूप । ९. मन्त्र अन्दा मिला । १०. पार्वती र शंकरमा । ११. मुक्ति चाहने । १२. असिनामकी नदीको पारीपट्टी । १३. तिम्रो नामले चिह्नित (नलपुर) । १४. दमयन्ती-संगको खेलवाड । १५. मेरो दर्शन । १६. डढाडने, पोलने र पाक गराउने । १७. तिम्रो अधीनमा रहने । १८. दाह गर्ने शरीरले । १९. त्यो शरीरका पनि माञ्जिक ।

पकाउँछौ जो तिमी अन्न-पान-रसादि पीयूष-समान^१ होला ।
 पकाउनेका सब कामतर्फ कुतूहली छौ भनि जान्दछू म ॥७८॥
 स्वयं खुसाई यमराज बोले—‘तिम्रा सुकर्मादिकले गरेर ।
 राजन् ! तिमीमा वरदान गर्न मेरो छ जिभ्रो अति हड्बडीमा ॥७९॥
 मोक्षोपसंहार^२-समेत सारा शस्त्रास्त्र^३ राजन् खुद जानने छौ ।
 वीरव्रती^४ भूपतिका निमित्त योदेखि बढ्ता अरु के छ लाभ ? ॥८०॥^५
 कस्तै महाकष्ट परोस् तथापि न धर्मलाई त्यजनेछ चित्त ।
 त्यो भक्तिमान् धर्म-नछोडनेको त्रिवर्ग^६ ता बस्तछ मुटुमाभै ॥८१॥^७
 प्रसन्नतासाथ मुसुक्क हाँसी जलेश बोले नलतर्फ हेरी ।
 ‘भैभी दिई, दम्पतिलाई फेरी दिन्छू दुईटा वर दाइजोमा ॥८२॥
 इच्छा हुनासाथ मरु-प्रदेश^८ भए पनी पानि तुरुन्त होओस् ।
 यो लोक-यात्राकर^९ भूतमध्ये^{१०} पानीयजस्तो अरु चार हुन्नन् ॥८३॥
 ग्रीष्मर्तुले तप्त, मरु-प्रदेश इच्छा^{११} हुँदा ग्राह र चन्द्र बस्ने ।
 समुद्र भै, फेरि पनी अघी भै उष्ट्रादिको बस्ति^{१२} पनी हुनेछ ॥८४॥
 छोई तिमीले फुलमा सुवास स्वर्गीय,^{१३} अम्लानि^{१४} पनी हुनेछ ।
 सद्धर्म, आनन्द दिने कुरामा पुष्पोपमाको अरु छैन ठान्छु ॥८५॥
 सरस्वतीले स्मित-पूर्व बोलिन् पृथ्वी-महेन्द्रप्रति हड्बडाई ।
 ‘प्यारी जुटाई खुश पारने यो^{१५} देखो लिने छैन र? योग्य अर्को ? ॥८६॥

१. अमृत तुल्य । २. छोड्ने रोक्ने । ३. खड्गादि ब्रह्मास्त्रादि । ४. वीरको व्रत पालन गर्ने । ५. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ६. धर्म-अर्थ-काम । ७. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ८. पानी नहुने बालुकामय प्रदेश । ९. लोकलाई प्राणयात्रा गराउने । १०. पृथिवी आप-तेज-वायु-आकाश—यी पाँच भूतमध्ये । ११. तिम्रो इच्छा । १२. ऊँट इत्यादि रहने मरुप्रदेश । १३. दिव्य । १४. नभोइलाउने । १५. मबाट ।

विद्वान्हरू माग-विना मिलेको सानै पनी चीज खुसाइ लिन्छन् ।
 भन् मान्य खासै विधिले^१ दिएको त्यो प्रीतिको दान त उच्च हुन्छ ॥८७॥^१
 अवामावामामा^३ सकल^४ उभयाकार^५ मिलदा^६
 दुई राम्रो मूर्ती^७ जुन छ भगवन्नाम^८ कहिने ।
 त्यही^९ मेरो मन्त्र^{१०} स्मरहरमयी,^{११} सेन्दु,^{१२} अमल,^{१३}
 निराकारी^{१४} 'ह्रीं क्लीं प्रणव-युत'^{१५} भक्तोस् तिमिमहाँ ॥८८॥
 सारा-अङ्ग^{१६} पुरा गरी वचनले^{१७} त्यो बन्छ वाचस्पति,^{१८}
 स्वर्गस्त्रीहरूलाई^{१९} वश्य गरने त्यो हुन्छ लौ काम नै ।
 त्यस्ले जे फल चाह गर्छ उ पनी मिल्ला भनौं घेर के ?
 पुण्यात्मा जसले गन्यो हृदयमा यो^{२०} मन्त्र-चिन्तामणि ॥८९॥
 मैमा भक्ति लिएर चन्दन तथा राम्रा सफा पुष्पले ।
 हंसस्था,^{२१} शुभमन्त्र-मूर्ति,^{२२} मकनै पूजा गरी जप्छ^{२३} जो
 त्यस्ले वत्सर^{२४} एको पछि कुनै^{२५} मानीसका माथमा ।
 राखोस् हात उ हुन्छ पूर्ण-कवि^{२६} नै, लौ हेर उन्को प्रभा^{२७} ॥९०॥
 म तिम्रो वा तिम्रा चरित रचनेका गलमहाँ
 गुणस्थानी^{२८} नारीतिकथित^{२९} रसस्फीति^{३०} गरदो ।
 दिनों अङ्गाल्दो श्री चरण-शरणा^{३१} खूब हँसिलो
 शुभा वैदर्भी^{३२} नै रचन-गरने^{३३} हौलि नृपते ! ॥९१॥

१. देवले या ब्रह्माले । २. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ३. पुरुष र स्त्रीमा वा
 आधुन्य ओंकारमा । ४. चन्द्रकला-अणिमादि ऐश्वर्य-६४ कलासहित वा कलसहित ।
 ५. दुवै स्वरूप वा दुई आकार । ६. एक हुँदा । ७. अधनारीश्वर वा लक्ष्मीनारायणात्मक वा
 हरिहरात्मक । ८. भगवती र भगवानको नाम । ९. सरस्वतीको । १०. भुवनेश्वरीरूप
 चिन्तामणि नामक मन्त्र र कामराजबीज मन्त्र । ११. शक्तिशिवरूप-हररूप-ना हर युक्त ।
 १२. ईकार र चन्द्रविन्दुसहित । १३. निर्मल वा शुभदायक । १४. दुई आकार
 रहित 'हर वा कल' । १५. ॐ ह्रीं क्लीं ॐ । (शिवान्यो वही संयुक्तो ब्रह्म द्वित्तयमन्तरा ।
 तुरीयस्वरशीतांशुरेखा तारोत्तमन्वितः एष चिन्तामणि नाम मन्त्रः
 सर्वार्थसाधकः । जगन्मातुः सरस्वत्या रहस्य परमं सत्तम् इत्यागमः)
 १६. शृङ्गरादि । १७. काव्यादिरूप वाणीले । १८. वृद्धस्पति वा वाणीको अधिपति ।
 १९. रमा आदि स्वर्गका अप्मरालाई । २०. पूर्वज्ञोक्त । २१. हंसवाहना । २२. यन्त्र-
 मध्यमा रहेका मन्त्रवर्णरूपले स्वरूप लिइकी । २३. पूर्वोक्त मन्त्र जप्छ । २४. वर्ष ।
 २५. घी-वालक-लाटो इत्यादि । २६. रस-भाव-गुण-अलंकारयुक्त दोषशून्य श्लोक रचना
 गन । २७. प्रकाश । २८. सौन्दर्य पतिव्रत्यादिको वा श्लेषप्रपादादिको आधारस्थान ।
 २९. नरो-यस्तो कहिने वा पाँचालो आदि रीतिका मध्यमा अति प्रसिद्ध । ३०. नल विषय
 अनुरागले वा शृङ्गरादि रसले परिपुष्ट । ३१. तिम्रो अधीनमा रहेको । ३२. दमयन्ती वा
 वैदर्भी रीति (अल्पपदसमास भएको वा समास नभएको रचना विशेष । ३३. रचना
 गराउने वा तयार गराउने ।

म बस्ता घांटीमा चरित रचने ती कविजिका
बनी 'पुण्य' श्लोकै^२ जनबिच ठुलो हर्ष गरलान् ।
अनी 'पुण्य-श्लोक'^३ क्षिति-भुवनको पाप हरने
हुनेछौ प्रख्यातै कलि-कलुष-हारी^४ हरि^५-सरी ॥६२॥

वाणी-सुरादिहरूले^६ भनियो- 'मनोज्ञा छौ लोकरत्न दमयन्ति ! दिऊँ यहाँ के ?
दुष्प्राप केहि पनि छैन तिमी सतीको^७, त्यो भस्म होस् जुन सतीव्रत^८ हर्न खोज्ला ६३
छोडि भेष छलको, स्वरूपमा देखि हामिकन छक्क पर्दछ्यौ ।
हुन्छ चाह जुन रूप धर्ममा भैमि ! मन्त्र तिमिमा उही खुलोस् ॥६४॥

यस्तो दिएर वर^९, अम्बर^{१०}-तर्फ देव
जाँदा, उठेर नृप-सेवक^{११} खल्बलाए^{१२} ।
स्नर्वासिवृन्द - हत - दुन्दुभिशब्द - मिश्र^{१३}
घन्क्यो घनक्क भइ शब्द ठुलो अनी त ॥६५॥

गुणीलाई दोष दिइकन झुठो केहि न-कहे^{१४}
वरप्राप्तास्त्रैमा^{१५} समबल भई सेखि न-गरे^{१६} ।
तिनी पुण्य-श्लोक^{१७}-प्रति सब विरोधी नृपतिले
सुसाई लौ भैमी-हृदय तर पारे सदयको^{१८} ॥६६॥

राजाले^{१९} भीमजा नै करुणारसनदी-मूर्ति देवी गराए,
उत्ले^{२०} तिन्लाइ बाबूसंग^{२१} भनि सँगिनी योग्य धेरै दिलाइन् ।

१. सुन्दर र निर्मल । २. पद्य वा कीर्ति । ३. पवित्रनामा । ४. कलिको पाप हरण गर्ने । ५. विष्णु । ६. सरस्वती र इन्द्रादि देवहरूले । ७. पतिव्रताको । ८. तिओ पतिव्रताधर्म । ९. नल र दमयन्तीलाई घरदान । १०. आकाश । ११. अरु राजाहरू र उनका सेवकहरू । १२. आफन्त शिविरतर्फ जानाको निमित्त खुबदुल जन लागे । १३. स्वर्गका देवगणले बजाइएका नगराको आवाजले मिसिएको । १४. कहेनन् । १५. देव वरले ब्रह्माद्यादि पाउनेमा । १६. गरेनन् । १७. नलप्रति । १८. माया लाग्ने । १९. राजाहरूको । २०. दमयन्तीले । २१. बाबू भीमराजासित ।

विद्या धेरै सिकेका, उनि^१-समगुणका सुन्दरी पाइ राजा ।
साराका प्राण फर्के जुन सुरु गरथे जान, भैमी नमिल्दा ॥६७॥

यस^२-पछि सुरराट्को^३ श्री^४-प्रतिष्ठासमान
निज^५-गृह नल जाँदा, स्वर्गदेखी भरेथ्यो;
तल^६, अमरपतीको मूर्तिमान् कीर्तिजस्तो
अमर^७-मधु मिलेको आँसु नै पुष्पवृष्टि^८ ॥६८॥^९

छोड्दा निजांश^{१०} नललाइ त देवताले
कौनै निजाऽङ्ग कटनूसरि दुःख माने;
जाँदा निजालय^{११} बराबर फर्कि हेर्निन्
भैमीतिरै नजर पारि सरस्वतीजी ॥६९॥

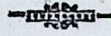
छोरी ब्याह गराइ मङ्गल^{१२} रचे श्रीभीमले हर्षको ।
श्रीभैमी-नलबाट वाद्य^{१३} रचिए दुष्टोक्ति^{१४} पन्छाउन ॥
आ-आफना गृहतर्फ जान नृपले^{१५} तेस्तै रचे मङ्गल^{१६} ।
एक^{१७}-द्वि-त्रिकले गरे सब तहाँ आआफना मङ्गल ॥१००॥

श्रीबाबा कवि-रत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको ।
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ॥
उस्को शारद^{१८}-चन्द्रिका सरि सफा सूक्ती^{१९} लिने उज्ज्वल ।
काव्य, श्रीनलको चरित्र, अहिले चौधौं गयो सर्ग यो ॥

१. इसयन्ती जन्तिकै गुण भएका । २. राजाहरूलाई आफ्ना संगिनीहरू दिलाएपछि ।
३. हनुको । ४. ऐश्वर्य र माहात्म्यले बराबर भएको । ५. आफू र बासस्थानमा । ६. तल-
तिर । ७. अमरा र मकरन्द । ८. कल्पवृक्षका फूलहरूको वर्षा । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार
छ । १०. आफ्ना अंश (राजा) “अष्टानां लोकपालानां वपुर्धारयते नृप” यस्तो आगम
छ । ११. आफ्नो स्थान (वैकुण्ठ) । १२. मङ्गलका बाजा बजाउनाको मङ्गल । १३. नाच-
गान-बजान । १४. अरु राजाका सेवकहरूका सुझ नसकिने कुराहरू । १५. इत्यंवरमा उपस्थित
राजाहरूले । १६. प्यारी साथमा लिएर जाँदाका मङ्गल । १७. श्रीम राजाले, नरदमयन्तीले,
अरु राजाहरूले । १८. शारत्कालकी चन्द्रिका । १९. उज्ज्वल उक्तिहरू ।

पञ्चदश सर्ग

अनी गए आफनु पाल सम्मन मधूकमाला पहिरेर नैषध^१ ।
दमस्वसाका^२ गुणा गाउनेप्रति गरेर वर्षा धनको अतीव नै ॥ १ ॥
त्यसोरि बाटोबिच भूपले दिए जसोरि भारी भइ बन्दिलोकले^३ ।
अफालिएका मणि-रत्न ती सब शिला^४ गरेरै जनता बटुल्दथ्यो ॥ २ ॥
सभाबिचै स्त्री लिइ लाज-शून्य छ, अतोव राम्रो जन को छ लौ सुखी ?
यिनैतहाँ राजक-रञ्जि-लोक-वाक्^५ अवाक् गरे^६ श्रीनलवृत्त-गानले^७ ॥ ३ ॥
भुठै अरीले गरिनेछ दोष जो उ साधुका निंति अदोष^८ खोल्दछ ।
सचाइमा दूषण गर्छ मूढले कहीं पनी दोषिमहाँ न गर्दछ ॥ ४ ॥^९
सुतासँगै भीम नरेन्द्र खोपिमा पसेर रानीकन भन्दथे यही ।
'तिमो त शङ्कालु थियौ जुवाइँमा नलै मिले जो तिमि चाह गर्दथ्यौ' ॥ ५ ॥
तनु-प्रभाले स्मरलाइ जीतने, कुलीन, हाम्रो कुल शुद्ध पारने ।
जगत्त्रयीका वरमध्यको वर, चुनिन् सुताले गरदै विवेचना^{१०} ॥ ६ ॥

१. नल । २. दमयन्ती । ३. स्तुतिपाठकले । ४. एक-एक दाना । ५. राजसमूहलाई
खुस गराउने जनका वाणीलाई । ६. तिरस्कार गरे । ७. नल चरित्रको गानले । ८. निर्दोष ।
९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १०. विवेक (पहिचाने) ।

सुवासिनी^१ मङ्गलका क्रियाहरू रचुन् यहाँ स्त्रीजनले गरिन्छ जो !
 श्रुतिस्मृतीका^२ विधि हामि गर्दछौं भनेर निस्के पनि भोम भूपति ॥ ७ ॥
 नरेन्द्र अन्तः पुरबाट निस्कदा बताइयो ज्यौतिषिले मुहूर्त जो ।
 शुभग्रही औ उदयास्तशून्यमा सुता दिने निर्णय भूपले बुझे ॥ ८ ॥
 भने पनि दूत गरी नलप्रति 'सुता र मेरो कुलमा रहोस् दया ।
 अगाडिकै यो छ मनोरथाङ्कुर^३ उ आज पाऊ-जलले पलाइयोस्'^४ ॥ ९ ॥
 सुनेर भीमोक्ति-महाप्रतिध्वनि^५ त्यहीँ पुगेको चरबाट^६, भूपले ।
 'म जान्छु भट्ट^७ गुरुलाइ^८ ढोगन' भनेर भेजे त्यसलाइ दो धन ॥ १० ॥
 नलोक्ति आफ्नो चरबाट भीमले सुनी गरे श्रीनलको प्रतीक्षण^९ ।
 निशान्त्यमा^{१०} कुक्कुट-वाक्^{११} सुनेपछि रथाङ्गले^{१२} श्रीरविलाइभै गरी ॥ ११ ॥^{१२}
 कुनै त्यही-टाइम^{१३} चित्रकारिणी^{१४} रचेर शृङ्गार गमक्क पर्दथी ।
 अरु कुनै^{१५} आसन उच्चमा बसी पकाउँथी मालपुआ सगौरव ॥ १२ ॥
 त्यही पुरीका^{१६}, गृहका पनी मुख^{१७} त्यहाँ मणिद्वार-मरीचिले^{१८} गरी ।
 प्रवासिका विभ्रमलाइ^{१९} धेरै नै प्रमोदका^{२०} हास्य लिए सरी शुभे ॥ १३ ॥^{२१}
 अकालका पुष्प-समान, वस्त्रका ध्वजा-पताकाहरु वास आउने ।
 टँगाइ, बाटोहरुमा न घाम भो, सुवासले ता भ्रमरा पनी भुमे ॥ १४ ॥
 लगाइ धेरै गहना प्रजा शुभे, विचित्र बुद्धा रचिदा शुभे गृह ।
 मणी भुईँमा छिपिंदा पुरी भयो शरीरभूको^{२२} उलटाइने^{२३} सरी ॥ १५ ॥^{२४}

१. मांगल गाउने महिलाहरूले । २. वेद र धर्मशास्त्रका । ३. मनका इच्छाको
 आँकुरा । ४. पालुवा हाउने गराइयोस् । ५. भीमराजाका बोलीको ठुलो प्रतिध्वनि ।
 ६. दूतबाट । ७. मान्य ससुराज्वलाइ । ८. प्रतीक्षा । ९. रात्रीको आखिरीमा । १०. कुसुराको
 बोली । ११. चलेवाले । १२. यहाँ उपमा अलंकार छ । १३. नल आउँदाको समयमा ।
 १४. घरका कोठाहरूमा चित्र-बुद्धा बनाउने छी । १५. छी । १६. सहरका । १७. ओहदा ।
 १८. मणिका ढोकाका किरणले । १९. विलासकाई । २०. हर्षको । २१. यहाँ उपेक्षा अलंकार
 छ । २२. पृथ्वीको । २३. पाताल माथी गराइने । २४. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ ।

बजे तहाँ भयालिहरू घनू गरी अनी बजे बेनहरू उचो स्वर ।
 अनी बजे बाँसुरि ढोल मादल घनक्क धन्क्यो ध्वनि ता सबैतिर ॥१६॥
 विपञ्चिको^१ शब्द न वेणु^२ हर्दथ्यो भर्भरीले^३ लय-गान हर्दथ्यो ।
 न ता दमाहा मुजुरा र मादल परस्परैमा पनि हर्दथे स्वर ॥१७॥
 विचित्रका वाद्य-निनादले^४ ठुलो, सुदूर पुग्ने, जनवक्त्रको रव^५ ।
 समुद्रको शब्द मिलेर फैलिदा न ता अट्यो दिग्-गज-कर्णामा^६ पनि ॥१८॥
 चतुष्कले^७ शोभित वेदि-मध्यमा सुवर्णका कुम्भहरू उठाउँदै ।
 यथा-कुलाचार पुरन्ध्रवर्गले^८ गराइयिन् स्नान नरेन्द्रनन्दिनी^९ ॥१९॥
 जितेर भैमीस्तनले घडाहरू बनाइए की जलबाहि^{१०} सेवक ?
 लजाइ घोप्टो मुखबाट आँपका कलीहरू म्लानिसमान^{११} धर्दथे ॥२०॥^{१२}
 वरावरै सिञ्चन पाइ पानिले अनी सफा रेशमि-वस्त्र पैह्दो ।
 जनी त वर्षा र शरद् मिलानको बनिन् पनी सन्धि सरी त्यसै क्षण ॥२१॥^{१३}
 कपाल नै वर्षण-कारि मेघ र शशीसरी उज्ज्वल वस्त्रले गरी ।
 अगाडि वर्षाउन कृष्ण भै अनीपछी शरद्को नभभैं बनिन् यिनी ॥२२॥^{१४}
 क्षणैपिछे पानि-कणा चुहाउने, कपाल यिन्का बहुते सुहाउँथे ।
 जितीलिंदा चामर-कालिमा, सफा सुकीर्ति-मोतीसरि नै उकेल्दथे ॥२३॥^{१५}
 नुहाइ पानीय पुछी रुमालले दमस्वसा बन्नगइन् समुज्ज्वल ।
 लगाउँदा सान सुवर्ण-देवतासमान भक्तिकन् पनि लौ अतीव नै ॥२४॥^{१६}

१. वीणाको । २. बाँसुरी । ३. भयालीले । ४. बाजाका आवाजले । ५. आवाज ।
 ६. दिग्गजका कानमा । ७. ढबलीले । ८. पतिव्रता स्त्रीहरूले । ९. भीमपुत्री दमयन्ती ।
 १०. पानी बोक्ने । ११. मलीन अण्डस्तै । १२. यहाँ हेतुप्रेक्षा र गुणस्वरूपोत्प्रेक्षा अलंकार
 छ । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ । १४. यहाँ उपमा अलंकार छ । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । १६. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

सुवर्णाले काञ्चन-केतकीसित सुगन्धको पाठ पढीलियो भने ।
 अनी यिनीको शुभ-गन्धि, भल्कने, शरीरको कान्ति लिने हुनेछ लौ ॥२५॥^१
 सबै अलङ्कार-कला पढीलिने, सखीहरूले यिनीलाई वेदिमा ।
 लगेर शृङ्गार गरे त्यसै क्षण अतीव राम्रो र छिटो पनी गरी ॥२६॥
 न भै पनी भूषण, कान्तिकी हृद, सिंगारिदा भल्मल देख्थिन् सखी ।
 यिनी न शृङ्गार भएर शोभिइन्, शुभ्यो यिनीले उ, छ बोध के कहाँ ॥२७॥
 सुनेत्र-बिम्बाऽधर-युक्त^३, तन्मुख मनःशिला-छाप^४ हुँदा त चन्द्रको ।
 पयोज^५, बन्धूक र नीप पुष्पले गिरीलिले अर्चनलाई हेप्थ्यो ॥२८॥
 कुनै सखीले शिर-केश-मञ्जरी दिई धुपी-धूम, गराइ कोमल ।
 नृपालका^६ काम-विकार-रात्रिको तमः^७ पटी-तन्तु बनाइ बाट्थिन् ॥२९॥
 कुनै सखी ता तिनका कपालको भ्रमै हुँदा धूम गरेर बन्धन ।
 सखीहरूका स्मितले निजी-भ्रम बुझी, ढिलाई गरि केश बाट्थिन् ॥३०॥
 खिची हलोलै बलरामले, धनु तरङ्ग घुम्ने यमुनासमानको !
 स्वयं घुमेको तिनको कचच्छटा^८ सपुष्प बन्दा उनिलाइ हाँस्थ्यो ॥३१॥
 सुवर्ण-टीका यिनको निधारमा भयो तडित्भैं धन-केशमा^९ हुने ।
 मुखेन्दुको योग हुँदा सुधा पिई स्थिरत्व ठान्छु म त आयु तेसको ॥३२॥^{१०}
 मनःशिला-चित्रक-दीपका^{११} धुआँ घुमाउरो रूप लिई उडे सरी ।
 सुहाउँथे भीमसुता-ललाटमा घुँघुर्किने केशहरू जताततै ॥३३॥^{१२}

१. यहाँ उत्प्रेक्षा भलंकार छ । २. शृङ्गारका कला । ३. नीला नजर र गोलकाक्री-
 जत्तो काल ओठ भएको । ४. गैरिकादि पहेँलो धातुको छाप । ५. नीलकमल बाह्रमासे
 काल फूल र चाँपको फूलले । ६. अरु राजाहरूका । ७. नीलो कपडाको धागो । ८. कपाल-
 को पंक्ति । ९. मेघरूप केशमा । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा भलंकार छ । ११. मन शिलाको
 तिलकरूप दियोको । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा भलंकार छ ।

खिचीदिंदा कज्जल-रेखिका^१ श्रुति-लिई^२ अपाङ्गैतक^३ पौंचि शोभियो !
 द्वितीय^४ तित्को वयबाट लोचन बढाउने चिह्न दिएसरी थियो ॥३४॥
 बराबरै काम-बिलासले गरी अपाङ्ग पुग्ने त्यहि आँखि-नानिको !
 अतीव नीलो-रुचिले स्व-पद्धति^५ रंगाइयो गाजलबाट होइन् ॥३५॥^६
 विदर्भजा-नेत्र, लगाइ गाजल, दुई-भुजाका धनु-तन्तु^७ कामका ।
 सरी हुँदामा, शर नील-पद्मको अपूर्व शोभा पति पाउँथे तहाँ ॥३६॥^८
 विदर्भजा-नेत्रहरू मृगैसंग तुला^९ गरी दोष^{१०} हुँदा विधातृले ।
 निकाल्न चाही मृग-नेत्रमा नख धरेर पारे कि दुई तिरै खत ॥३७॥^{११}
 दमस्वसाका नयनाञ्जले पिरे दुवै श्रुतीलाइ अतीव लामु भै ।
 अनी प्रतिद्वन्द्वि^{१२} मनेर धर्दथे तिनी त नीलोत्यललाइ माथमा ॥३८॥^{१३}
 अनङ्गले अन्ध बनाइ हेरने, कुनै विलासी जनका विलोचन ।
 पुगी त्यहाँ टाँसिइने सरी दुई वतंस^{१४} यिन्ले धरिने सुहाउँथे ॥३९॥^{१५}
 मनोज^{१६}, भैमी-श्रवणाञ्जतंसिका-मणी-प्रभा^{१७} किंशुकको धनूमहाँ ।
 द्विनेत्र,^{१८} कर्णास्पल^{१९}, चार बाण ली ठुलो निसाना नललाइ हेर्दथ्यो ॥४०॥
 भुठोर साँचो न गरी विचारणा, बुझी प्रतिस्पर्धि, द्विचन्द्र-बुद्धिले ।
 जितेर भैमी-सुखले स्व-कर्णामा गन्यो मणी-कुरडलचन्द्र-बन्धन ॥४१॥^{२०}
 विदर्भजामा पहिराइ कुरडल भनिन् सखीले—‘यिनको सुयोग यो ।
 मुखेन्दुले, दौरुधरी^{२१} हुनेछ लौ अनङ्गको वृद्धि गरी प्रियप्रति ॥४२॥^{२२}

१. गाजलको रेखा । २. कानलाई लिई । ३. नेत्रको छेउसम्म । ४. दोहो । ५. आफु
 जाने वाटो । ६. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । ७. धनुका तौँदा । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 ९. तुलना । १०. अपराध । ११. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १२. समबल भएको ।
 १३. यहाँ लुप्तोपेक्षा अलंकार छ । १४. कानमा लगाइएका नील कमल । १५. यहाँ
 उपेक्षा अलंकार छ । १६. कामदेव । १७. दमयन्तीका कर्णभूषणका चणिका कान्तिरूप
 पकाशको । १८. दुई नजर । १९. दुई कमल । २०. मणिको कुण्डलरूप चन्द्रमालाई बाँधनु ।
 २१. गुरुको र शुक्रको चन्द्रमा संग योग भएमा दुरुधरा नामक योग हुन्छ भन्ने ज्योतिष
 नचन छ । २२. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ ।

लगाइने माहुर भिल्ल पारन भईन तिन्का अधरोठप्पा दिदा ।
 मधु^१ त्यजी, त्यो त सुधा-समानको त्यहीँ सदा बस्न रमे-सरी शुभ्यो ॥४३॥^२
 गला तिनीको स्वरबाट 'बल्लकी'^३ विशेषणादी नहुने अधी धियो ।
 मिलेर तन्त्री^४ 'परिवादिनी'^५ सरी लगाउँदा मौक्तिक हार यो खुल्यो ॥४४॥^६
 भुजा तिनीका शुभ-निति शंखका चुरी लगाईकन शोभिण अति !
 मृदुत्व-शिद्दार्थ^७ मृणाल-बालले^८ गरे कि मानौँ तिनलाई सेवन ॥४५॥^९
 हुँदा त तिन्का पदमाथि माहुर जनादिले तर्क गरे त्यसै क्षण ।
 निशा भरी पद्म बिछोट भो, अब त्यही अँगाली, रवि-कान्ति^{१०} देखियो ॥४६॥
 अधी धिनीको अपराध-कारक स्मराग्नि^{११} हालै नलसाथ संगम ।
 हुने बुझी राग-चिनो^{१२} लिएर उ पन्यो अवश्यै पद, हैन माहुर ॥४७॥
 स्वयं सबै अङ्ग भई मनोहर गराउँदा भूषित नै परस्पर ।
 तिनी कहन्थे सब यो विभूषण गरी लिनू व्यर्थ छ हामिमा भनी ॥४८॥
 अगाडि भन्दा पछि उत्तरोत्तर अतीव राम्रो जँचदा विभूषण ।
 'छ रम्य यो' निश्चयको परंपरा हटाउँदा श्री यिनको असीम^{१३} भो ॥४९॥
 मणीसरी दर्पण-चन्द्रको सँगै निजाऽऽस्य राखी प्रतिबिम्ब हेरदी ।
 यिनी सुहाइन् दुइको^{१४} विशेषता विचार गर्दीसरि तेस कालमा ॥५०॥^{१५}
 तदास्यले^{१६} जीत अएर चन्द्रले द्वि-चन्द्रको बुद्धि र देह नै लियो ।
 तथापि धेरै सँगिले प्रनर्शन गराइ ऐना उ त हारने भयो ॥५१॥

१. मह । २. यहाँ पनि उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. वीणा । ४. सात तार । ५. विशिष्ट संज्ञा पाउने वीणा । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. नरभीषणको शिक्षाका निमित्त । ८. कमलनालरूप बालकले । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. सूर्यको लाक कान्ति । ११. कामदेवरूप अग्नि । १२. लाक चिह्न वा प्रेम चिह्न । १३. अवधि नभएको । १४. दर्पण चन्द्रको र स्वयं चन्द्रको । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. दमयन्तीको मुखले ।

अनेक ऐनाहरूमा समानको कुभेर तिन्को मुख एक^१, अम्बुज ।
हिमर्तुमा^२ रात्रि-समाधि नै लिई तदीय-सामुज्य^३ पुगेसरी छ त्यो ॥५२॥^४
पलाश मानी, अमरा घुमाउने, मणि-प्रभा-इन्द्र^५ धनुष लाखले ।
सुवेष्टिता^६ भीमसुता रतीशले बचाइएकी सरि लोक ठान्दथ्यो ॥५३॥
विशेष-तीर्थादि^७ जुटेर जाह्नवी, सुशील^८ पाएर विशेष-रागिता^९ ।
अनी त भाग्योदयबाट नीतिभैं सिंगारले खूब शुभिन् तिनी तहाँ ॥५४॥^{१०}
विवाहमा आगत, ढोगदी सब, टप-प्रिया^{११} मङ्गल चाहि, माथमा ।
तदङ्घ्रिको^{१२} माहुर धर्दथे तहाँ प्रियाऽऽयुको निति सिद्धरभैं गरी ॥५५॥^{१३}
सिंगारका वान गरिन् र वन्दना, सती-गुरु-ब्राह्मणका शुभाशिष ।
आमोघ^{१४} भै देव-वरादिले^{१५} सम मिले र भैमी त लजाउँदी भइन् ॥५६॥
त्यसै गरी त्यै क्षणमा निजी जन, सिंगारको कामविषे सिपालुले ।
विवाहमा योग्य विभूषणादिक गरे तहाँ श्रीनल भूपको पनि ॥५७॥
नृपालका केश सिंगारनेहरू कपाल कोरेर तलासि राम्ररी ।
मुजुरका प्याँख खसालने^{१६} क्रिया पनी फिका पारदथे सिंगारले ॥५८॥
अतीव लम्बा अनि तैल-मार्जित नरेन्द्रका केश बनेर कोपिला ।
अनङ्गका ज्यायुत चाप-बाणको समानता तत्क्षणा पाउँथे पनि ॥५९॥^{१७}
अमूल्य रत्नौघ हुने किरीटले शिरी-विभूषा गरदा शुभे नृप ।
गरीपलाई सुरवृक्षले तहाँ उकेलन लागेसरि मञ्जु-मञ्जरी^{१८} ॥६०॥^{१९}

१. एकै रस । २. हेमन्त ऋतुमा । ३. तेसकै सामुज्य सुक्ति । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा
अलंकार छ । ५. कणिका कान्तिरूप इन्द्रधनु । ६. बेहिण्को । ७. प्रयागादि तीर्थ ।
८. राम्रो चाल चलनको पुत्र । ९. विशेष प्रेम । १०. यहाँ उपमा अलंकार छ । ११. अरू
राजाका रानीहरू । १२. दमयन्तीका पाउको । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ । १४.
अन्यर्थ । १५. देवताका वरदानले । १६. शरद ऋतुमा प्याँख झारने । १७. यहाँ उपमा
अलंकार छ । १८. राम्रा फूल पालुवाहरू । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

ललाटमाथी मणिवीरपट्टिका^१ छलाइले धेरिइ चन्द्र-मण्डल ।
 शशांकभन्दा बढि, रम्य, तन्मुख नघेर्न सक्नेसरि शोभियो पनि ॥६१॥
 अनङ्गको चापसमान सज्जित दुबै भुईँबीच टिका नरेशको ।
 विदर्भजा-मानस-धैर्यहंसको मराउने गोल-मटेंग्रिभैं थियो ॥६२॥^२
 सरोज जित्ने नलको मुखाब्जले धरी लियो चन्दन-बिन्दु-मण्डल ।
 गन्यो त्यसैले शशि-अङ्कमा हुने कुनै तहाँ तारक-संगिना^३ पनि ॥६३॥
 'धुमिन्न अग्नी जबसम्म भूपको अधीन भैमीहुँदिनन्' विचार ली ।
 महेन्द्रले भाल-लिपी^४ पढी लिन शशी पठाए कि त बिन्दु-रूपमा ? ॥६४॥^५
 कपोलमाथी^६ प्रतिबिम्ब भल्कने नरेशको कुण्डलमण्डल-द्वय^७ ।
 त्यही विभूषा-क्षरामा अनङ्गको रथैमहाँ चक्र-चतुष्क^८-भैं शुभ्यो ॥६५॥
 नुहाइ माथा, गुरु-विप्र-वन्दना गरीलिंदा मौक्तिक-हार भूपको ।
 पुगे चिउँडोतक आस्य-चन्द्रको सुधा चुहेको बुँदतुल्य देखियो ॥६६॥
 जनी-गन्यो^९ श्री^{१०} जसले, अरीहन्यो, बली^{११} गन्यो वारणाले^{१२} लडाइँमा ।
 त्यही भुजाबाट धनार्थि^{१३} पूरियो, समुद्रको भाव पनि धरीलियो ॥६७॥
 नरेन्द्रको हस्त थियो सुरद्रुम^{१४} कृतार्थ पारी सब अर्थिवर्गमा ।
 बिवाहको मङ्गल-सूत्रकंकण स्व-मूलमा^{१५} क्यारि^{१६} धन्यो कियो कुनै ॥६८॥
 भुजा घुमी, घेर सफेद-लालिमा प्रकाश छर्ने भइ वज्र-माणिक^{१७} ।
 धरा जिती आर्जितकीर्ति तेज ती दशै दिशा ढाक्न पुगेसरी शुभे ॥६९॥^{१८}

१. मणि जडिएको सुनको वीरहरूले पैहने पट्टाको वाहनाले । २. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ३. रोहिणी आदि तारा साथी । ४. निधारका अक्षर । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ६. गालामा । ७. दुई कुण्डलको घेरा । ८. चार चक्र भएको । ९. वरपक्ष
 गन्यो । १०. राजलक्ष्मी । ११. बलवान् । १२. हात्तीले । १३. धन-याचक ।
 १४. कल्पवृक्ष । १५. आफ्नो छेदमा । १६. पानी अढ्याउने घेरा । १७. हीरा र मणी ।
 १८. यहाँ अपह्वर र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

समग्र अङ्गभरमा लगाइने मणी-विभूषाहरुमा नरेशले ।
 स्वरूप देखेर, चलाक भृत्यका गराइए निष्फल दर्पणाऽर्पण^१ ॥७०॥^२
 अती खुसी भै जनले न केवल तदीय भूषा-द्युति हेरनू गरे ।
 गरे कि फारीकन रत्न-लोचन^३ परस्परै भूषणले पनी उ त ? ॥७१॥^४
 अनी त वाष्ण्य-हँकाइको^५ रथमहाँ हतारिचित्तिभृद्^६, जयद्रथ !
 किरीटि^७-भैं खूस हुँदै जयार्थमा^८ किरीट पैहेर चढे पनी नल ॥७२॥^९
 विदर्भनामा सुरलोकका परी^{१०} अतीव राम्रा नललाइ हेरन ।
 अनेक शृङ्गार गरेर आउँदै झिलिक्क पार्थे पनि भूपको पथ ॥७३॥
 पुराङ्गना^{११}, हेर्न हतारि, वायुले खुलाइने चोलि पनी नजानदी ।
 गराउँथिन्तीवरयात्रिका-प्रति^{१२} निजी स्तनै मङ्गल-कुम्भ^{१३} सामुमा ॥७४॥
 परी कुनैले 'वर ऊ !' भनीकन स्व-बाहु भट्टै झिकदा चिह्लाउन ।
 जुधी भुजा-कंकण, हार टूटदा गरिन् क्षणै मौक्तिक-लाज-मोक्षण^{१४} ॥७५॥
 नखै अईना, मुखअम्बुज, स्मित प्रसून^{१५}, वाणी मधु, पाणि पल्लव^{१६} ।
 घरी लिने, त्यो युवती-समूह नै प्रयाणमा^{१७} मङ्गल-वस्तु बन्न गो ॥७६॥
 करस्थ ताम्बूल लिने मुरादले गरिन् कुनैले कमलै स्व-वक्त्रमा ।
 स्व-वक्त्रको वैरि गुनेर हो कि वा ? नृपालमा एकमनस्क^{१८} हेरदी ॥७७॥
 नलैमहाँ दृष्टि दिने समाजमा मिलेर गुप्ती पति, कोहि बेसुली ।
 अँगाल्न खोज्दी, नललाइ राम्ररी नदेखनसक्थी पनि लौ त्यसै क्षण ॥७८॥

१. ऐना टक्र्याउनु । २. यहाँ समाधि अलंकार छ । ३. रत्नरूप आँखा । ४. यहाँ उपेक्षा, अर्थापत्ति, रूपक अलंकार छ । ५. वाष्ण्य नामक सारथिले हाँकिएको वा श्रीकृष्णले हाँकिएको । ६. शत्रु राजाका जय दिहाउने रथहरुलाई नाश गर्ने वा शत्रु राजा जयद्रथलाई नाशगर्ने । ७. अर्जुन । ८. विजयका निमित्त । ९. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ । १०. अप्सराजस्ता सुन्दरीहरू । ११. सहरिया स्त्रीहरू । १२. वरणको यात्रालाई उन्मुख भएका नलका प्रति । १३. मङ्गलका पूर्ण कलश । १४. मोतीरूप लावा छर्नु । १५. फूल । १६. पालुवा । १७. साइतमा । १८. एक मन विपर ।

अमानुषी कान्ति लिने, कुनै परी नचिम्लदी नेत्र, दिदृक्षु^१ भै तहाँ ।
 पदाग्रले^२ भूमि छुँदा त तेत्तिले न अप्सरा बन्न गइन् उनी अब ॥७६॥^३
 कुनै त अर्की गहना खसालनू, बताउनू, हात कँपाउनू गरी ।
 निजी नअड्नेखुसियालिभेज्दथिन् सखीहरूभित्र कि ? भैं थिइन् पनि ॥८०॥
 सुवासिनीका श्रुति^४ पुष्प-नेत्रले^५ नलेश देखीकन विहूलै भए ।
 अनी त्यसैले तिनि पद्म-संस्तन^६ पनी नथाहा गरने बने कि लौ ? ॥८१॥^७
 बेहोसीले कुनै स्त्रीहरु शिरतकका भूषणैका मणीको
 राशीले ढाकिएको सरि नलनूपमा हेरनूसम्म हेरी ।
 'ज्योतिष्टोमादि गर्दा श्रुति-फल मिलने, इन्द्रकै भ्रान्तिबाट
 हज्जारौं यी जडात्मा नयन पनि यिनैलाइ छुन्छन् कि ?' ठान्थे ॥८२॥^८
 हुँदा सुद्युम्न^९ स्त्री^{१०}-नृपति, जुन जन्म्यो^{११} तिनिमहाँ ।
 त्यही राजा ऐलै^{१२} पनि विजित भो देह-रुचिले ॥
 गिरीश-क्रोधैमा मदन डढि, सिंहासन उही ।
 अखण्डश्री राख्नै उदय यिनको हो भुवनमा ॥८३॥
 अर्थी^{१३} इन्द्र हटाइए जुन थिए सम्राट् सबै देवका ।
 वैदर्भी विदुषी हुँदा, उचित हो, यी भूपका नितिमा ॥
 इन्द्रादी पनि खास हुन् सुमन^{१४} नै, उल्ले वरेमा नल ।
 बन्थे दुर्मन^{१५} नै, न सह्य^{१६} छ यही तिन्को अनौचित्य ता ॥८४॥

१. देख्न इच्छा गरने । २. पाउको अग्रभागले । ३. यहाँ व्यतिरेक अलंकार छ । ४. कानहरु । ५. कर्णभूषण नीलोत्पलरूप नेत्रले । ६. कमल खस्नु । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. सूर्यका नाती मनुका छोरा राजा । १०. स्त्री राजा (इलानामिका) । ११. बुधबाट । १२. पुरुरवा । १३. मलाई चरण गर मनी याचना गर्ने । १४. शुद्ध अन्तस्करण भएका । १५. विषादयुक्त मन भएका । १६. सहन सकिने ।

यिन्को त्यो वरमाल्य कण्ठ-विचमा देखने, सबै वीरले ।
 आफैं छाति नफुट्त्थ्यो त, किन हो फोरे न त्यो शस्त्रले ? ।
 भैमीबाट हटी, फिरी शतमखी देवेन्द्रले नै नुही ।
 इन्द्राणी अतिवक्रलाइ^१ अब हा !!! केले खुसी पार्दछन् ? ॥८५॥
 'कीर्त्तीदेखि न ता ठुलो विभव हो, भैमी कुनै जान्दिनन्' ।
 यो सङ्गीहरूहो ! न ठान, बनिनन् आफू द्वितीया शची ॥
 कस्ले काव्य रच्यो शची^२ -चरितमा त्यो लौ बताऊ तिमी ? ।
 यिन्को ता रसिलो नदी^३ -चरितमा कस्ले^४ नगलान् किन ? ॥८६॥
 भैमीको बहु-जन्म-निर्मित-तपस्या-शिल्पले सुन्दर ।
 पृथ्वीमा रहने अनङ्ग नल हुन् अत्यन्त राम्रो युवा ॥
 खासै ती शतयज्ञि, देवपतिको पुण्यादिले दुर्लभ ।
 वैदर्भीसँग योग भै अब बनून् अद्वैतको^५ आश्रय ॥८७॥
 स्त्री औ पुरुषलाइ योग गरने अभ्यास ब्रह्माजिको ।
 भैमी औ नललाइ मेल गरदा त्यो पूर्ण भो ठान्दछु ॥
 कामको पनि विश्वमा पुरुष औ स्त्रीको जती प्रेम हो ।
 त्यो लीला यिनि दम्पतीबिच गरी सीमा कटी पूर्ण भो ॥८८॥
 जस्ले श्रीपुरुषोत्तम प्रभुजिको ज्यैष्ठी^६ ठुलो उत्सव ।
 देखिन् मञ्चमहाँ^७ अगाडि तिनिले यी देखिने बन्दछन् ॥

१. रिसले अत्यन्तै बाङ्गिएकी । २. इन्द्राणीको चरित्रमा । ३. नदीरूप पवित्र चरितमा ।
 ४. पराशर व्यास शुकादिले । ५. एकत्वको । ६. ज्येष्ठा नक्षत्रले युक्त भएको ज्येष्ठ
 पूर्णिमाको । ७. पलङ्कका मंचमा ।

जस्ले माघ-भरी प्रयाग-जलमा स्नानै अगाडी गरिन्
स्त्री-संम्राट्^१, शित-कृष्ण-नेत्र-चमरैले^२ ती सदा हंकिनिन् ॥८६॥

तट्टत्त-क्रम-पाठले^३ कहिदियो भैमीजिको भूपमा
ज्यादा नै अनुराग, तेनि हुन गै सौभाग्य उन्को खुल्यो ।
हाम्री भीमनरेन्द्रजा प्रति पनी सौभाग्य उस्तै मिल्यो
देवेन्द्राऽवरण-प्रसादित-शची-आशीषले^४ त्यो भयो ॥८७॥

भैमीसुरराज आदि सुरको त्यागेर, लज्जा हरिन्
आपनूनिति यहाँ समागत सबै राजन्यका खातिर ।
आफू श्रीनललाइ देव वरले मिल्ने बनाईकने
द्यौताको रिस-लाज-दुर्यश पनी उठ्त्तै नउठ्ने गरिन् ॥८८॥

पौरस्त्रोहरू पद्मराग-समका बाहू लिई सुन्दर
आनन्दी रथमा चढी शशिसरी पूर्वार्द्रिमा भल्कने ।
राजालाइ हरेक अङ्गहरूले भूषा-अहंकार ली
'मै बढता' पनि, देखि छक्क परदै अन्योन्य यै भन्दथे ॥८९॥^५

श्री बाब कवि-रत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्योन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
उस्कै मोहक^६ उत्तमोत्तमरस-स्वादी^७, निसर्गोज्ज्वल
काव्य, श्रीनलको चरित्र अहिले पन्ध्रौं गयो सर्ग यो ॥९०॥

१. स्त्री राजा । २. सेता-काला नेत्रजस्ता चमरले वा सेता काला-नेत्ररूप चमरले ।
३. नलसम्बन्धी काव्यले । ४. देवेन्द्रकाई वरण नगर्नाले खुस गराइएकी इन्द्राणीको
आशीर्वादले । ५. यहाँ उपमा भल्कने छ । ६. मोह पार्ने । ७. अमृत रसको
स्वाद दिलाउने ।

षोडश सर्ग

—०२७०—

पुरोहित श्रीयुत् गौतमैकन अघी लगाएर राखेर लिएर मङ्गल ।
रथादिले घेरिउँदै चढी रथ, विदर्भ-दर्बारतिरै गए नल ॥ १ ॥
विभूषणैमा प्रतिबिम्ब भल्कने, निजी, अतिस्वच्छ, गुणादिले सम ।
शशीसरी चमारले परीहरु नरेशको सेवन-कर्म गर्दथे ॥ २ ॥^१
अमूल्य वेषाऽऽभरणादिले युत, पुरःसरी^२ साथ नरेन्द्र गैदिदा ।
सुरेन्द्रले केवल रुढि-वादले^३ धरे सुनासीर^४ सुनाम ठान्दछु ॥ ३ ॥
नलेशका सैन्यमहाँ नृपालका किरीट भल्के पुनरुक्त दीपभैं ।
धुलो उँडी रात्रिसमान भैदिदा प्रकाशियो त्यो बरियातले अति ॥ ४ ॥
विदर्भले लग्न नगीच भैकन क्षणक्षणै भूपति दूत भेजिए ।
तिनीहरु छिन्छिन मार्गमा मिली बढ्यो त्यसैले नृपको चमू पनि ॥ ५ ॥^५
ध्वजा सरी घोटक सैन्यमा जुटी, प्रवातले पूर्ण र वस्त्र निर्मित ।
हरि-द्विप-द्वीपि^६ हुँदा नभस्तल भयो बनै वस्त्र-लता टगाउँदा ॥ ६ ॥

१. यहाँ उपमा भलंकार छ । २. अगाडी हिँडने (सैनिक) का साथ । ३. चलनको बोलीले । ४. असल सेना मुख भएको मन्ने आफ्नु नाम । ५. यहाँ अतिशयोक्ति भलंकार छ । ६. सिंह-हात्ती-बाघ ।

पुगेर देखे नलबाट द्वार-भू^१ विदर्भजाकी हितु, दूतितुल्य नै ।
 करीन्द्र-कर्णानिलले^२ हिलाइने ध्वजाकनै भौगरि डाक्न लागदी ॥ ७ ॥
 भुकाइ पत्ता, कदली दुई तहाँ धरेर सारी हरियो प्रिया-सखी ।
 बनेर मानौं, नल-रागका^३ प्रति शुभागतं^४ गर्दथि वाद्य बोलिले ॥ ८ ॥
 नरेशको भीति लिने र तालिमि, दुईतिरैका नृप-सैन्यको^५ तहाँ ।
 परस्परै काट र मार शून्यको हँसी-खुसी भेट र बोलचाल भो ॥ ९ ॥
 स्व-बन्धुलाई वर आउने पथ हुकुं हुदा गै दम^६, मान्यता गरे ।
 विनीत बन्दै रथ छोडि पैदल-सवारि देखे नलको विदर्भले ॥ १० ॥
 अनी उठी बाहु पसारि हर्षलै गरे अँगालो वरलाई भीमले ।
 समुद्रले बीचि दुईतिरै धरी सुरापगाको^७ जललाई भैं गरी ॥ ११ ॥^८
 महीधर-स्वामि^९ र वाहिनीशले स्व-कन्यका^{१०} वेद विधान माफिक ।
 नरोत्तम^{११} श्रीनललाई अर्पिइन् शिवा र लक्ष्मी शिव विष्णुलाई भैं ॥ १२ ॥^{१२}
 पिए नलैले मधुपर्क^{१३} भीमको, उ पार्दथ्यो तर्क उदर्क-दर्शिमा^{१४} ।
 भविष्यमा भीमसुताऽधरोष्ठको पियाइ पुण्याह^{१५} गरे नलेशले ॥ १३ ॥^{१६}
 पराइ-माने^{१७} वरको हुँदा कर, वधू-भुजा^{१८} पङ्कज-कान्ति चोरदा ।
 निसाफले पूर्ण विदर्भ-राज्यमा कडा कुशैले तिनी बाँधिए कि त ॥ १४ ॥^{१९}
 विदर्भजाको कर-पद्ममाथि र नलेशको पाणि पनि रही तल ।
 गुनी भविष्यत्-विपरीत-केलिको^{२०} सुसूत्र^{२१} सङ्गीहरु खिस्स-हाँस्तथे ॥ १५ ॥

१. द्वार प्रवेश । २. मत्ताहातीका कानका हावाले । ३. नलको अनुरागतर्फ ।
 ४. 'स्वागतम्' । ५. नल र भीम राजाका फौजको । ६. दमयन्तीका दाजु युवराज ।
 ७. मागीरथीको । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ । ९. राजाहरूका स्वामी वा पर्वतका स्वामी
 (हिमालय) । १०. सैन्यका मालिकले वा नदीहरूका स्वामी समुद्रले । ११. आफ्नी छोरी
 पार्वती वा लक्ष्मी । १२. नरहरूमा उत्तम । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ । १४. काँसको
 भाँडोमा रहेको दहि मइ घिउ मिश्रित चीज । १५. भविष्यत विचार गर्नेहरूमा । १६. शुभ
 नक्षत्रादि युक्त पुण्यदिनको कर्म । १७. यहाँ सापहृत्त्रोत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. शत्रुलाई
 माने । १९. दुलहीको हात । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. पछि हुने विपरीत
 रतिको । २२. राम्रो सूत्र ।

सुनामले^१ 'भीम' सखा भनो दिए महेशले, जो कि कुवेरले दिए ।
 अमूल्य चिन्तामणि-माल्य, कामद^२, त्यही दिए की ? नललाइ भीमले ॥१६॥^३
 अनेक दुष्प्राप पदार्थको घटा^४ निजान्तरैमा प्रतिबिम्बले धरी ।
 वरार्थिले याचित-वस्तु-दानमा डटीरहेको सरि सुहाउँथ्यो ॥१७॥
 महेश्वरीको^५ महिषघ्न^६ त्यो असि^७ दिए उज्यालो, वरलाइ भीमले ।
 महेश-संभोग-निमग्न भैकन दिइन् उनीले जुन भीम-भूपमा ॥१८॥
 महेश्वरीको महिषघ्न खड्ग नै दिए नलैलाइ नरेन्द्र भीमले ।
 पतीसँगै दक्षिण-अङ्ग-घुस्रँदा^८ त्यजिन् उनीले उ त अङ्ग घोचने ॥१९॥
 स्वशौर्यसूर्योदय-पर्वत-व्रत^९ उ धर्दथ्यो पत्र^{१०} र काननादिले ।
 झिलिक्क भर्ना पनि शाण-दानले^{११} सुसन्धि^{१२} वन्थ्यो क्षत-शत्रु-रक्ते^{१३} ॥२०॥
 निजी सुता माग गरेर कालले पठाइने त्यो जिहुरोसमानको ।
 मियानले शोभित, हातमा लिने दिए छुरी, श्रीनललाइ भूपले ॥२१॥^{१४}
 रणस्थल-स्थण्डिलमा^{१५} सुतीलिने, ब्रतालुले स्त्रीहरूलाइ दक्षिणा ।
 चढाइएका स्तनपत्र-कज्जल^{१६} सरी शुभे तो छुरिकाऽङ्गभूमि^{१७} ता ॥२२॥^{१८}
 अधी सुता-याचक, मित्र, अग्निले पठाइएथ्यो रथ जो नरेशमा ।
 समुद्र-पाहाड र ऊँचनीचमा नरोकिने, त्यो पनि भूपले दिए ॥२३॥
 महारथको नलकूबरान्वय-प्रकाशले^{१९} भैकन सूतवत्त्व^{२०} यो ।
 कुवेर-दृष्टान्त गरेर पुष्पक-प्रकृष्टता^{२१} नै यसमाथि तर्क छ ॥२४॥^{२२}

१. आफ्नु नामले । २. चिताएको कुश पुरा गर्ने । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ४. समूह । ५. दुर्गा भगवतीको । ६. महिषासुरलाई नाश गर्ने । ७. तरवार । ८. अर्ध-
 नारीक्षर भएको बेलामा भवानीको दाहिने अङ्ग मिलेको । ९. आफ्नु शूरता रूप सूर्योदयको
 उदयाचलको व्रत लिने । १०. पल्लीहरू । ११. सान दिनाले । १२. खासै सन्ध्या वा
 रात्रो बौड भएको । १३. मारिएका शत्रुका रगतले । १४. यहाँ रूपक अलंकार छ । १५. रण-
 स्थलरूप जमीनमा । १६. स्तनका पत्रावली बुट्टा र गाजल । १७. छुरीको माथिल्लो र
 तल्लो भाग । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. जूवाका सम्बन्धको प्रकाशले ।
 २०. सारथि हुनु र पुत्र हुनु । २१. पुष्पक विमानमन्दा उत्तम हुनु । २२. यहाँ अनुमान,
 रूपक, एवम् अलंकार छ ।

छलेर उच्चैःश्रव' दी महेन्द्रमा, समुद्रले जो दिइयो जलेशमा ।
 त्यही उनीले अधि भीममा दिए, दिए उनीले हयरत्न' त्यो पनि ॥२५॥
 तुरङ्गले जानु र फिर्नुमा पनि न नेत्रको गोचर भै खुशी गन्यो ।
 परं दिदृक्षादर-दासता' गन्यो सुकाउँदा घाँटि, धुलो-उडाइले ॥२६॥^४
 सुरेन्द्रलाई रथ विश्वकर्मले चढाइयो जो उहि भीममा पुग्यो ।
 मणोजडाऊ र विशाल त्यै दिए जुवाइँको आदर-निति भीमले ॥२७॥
 नृपालले रक्तिम खूब भल्कने मयूख' फिज्ने त्यजि पानको सिठी ।
 सुपारि आदी त्यसमा थिए भनी ढिलो गरी निश्चय गर्दथे जन ॥२८॥^५
 महेश' पूज्ने मयबाट' भीममा दियो पनी जो प्रभुनामले' गरी ।
 दिए त्यही नैषधलाई भीमले हरिन्मणोको'१० थलिया अती ठुलो ॥२९॥
 यही थलिया-रङ पिच्छमा हुँदा मयूरमा छुन्न विषादि सर्पको ।
 पिउन् यसैमा यदि शम्भुले विष, न नीलकण्ठत्व पनी हुदैन हो ॥३०॥
 त्यजेर'११ दुर्वासजिको सुमाल्य नै अकाश देखी सुरहस्ति की खस्यो ।
 उ अश्रमातङ्ग'१३ सरी गिराउँथ्यो स्व-दान-धारा, उ दिए विदर्भले ॥३१॥^{१४}
 न बोलदै कान-हिलाइले गरी भन्यो कि लौ दिक्करिलाइ'१५ तेसले ।
 'भए तिमि माद अगाडि आउ वा डराइ सीमा कटि बाँचि जाउ वा ॥३२॥^{१६}
 उ कीर्ति-निती निज-दन्त धर्दथ्यो, अकीर्ति शत्रुप्रति भार गर्दथ्यो ।
 स्व-गराडकी श्री'१७ पसिना चुहाउँदी कनै हिलाई श्रुति, हर्ष पार्दथ्यो ॥३३॥^{१८}

१. भग्ला लामा कान भएको कुलक्षण घोडा । २. असल घोडा । ३. आफुलाई हेर्ने आदरको पराधीनता । ४. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ५. किरण । ६. यहाँ निश्चयान्त सन्देह अलंकार छ । ७. महादेवलाई पूजा गर्ने । ८. मयनाभक दैत्यको । ९. स्वामी महादेवको भीम मन्त्रे नाम भएका हुनाले । १०. हरियो मणोको । ११. दुर्वाषा ऋषिले इन्द्रलाई प्रसाद दिएकाे भएकाे इन्द्रले ऐरावतको शिरमा राखिएकोमा हात्तीले फेँकी दिँदा तल खसेकोले तँ पनी त्यसरी नै तल खसेस मन्त्रे ऋषिको सराप परेको पौराणिक कथा छ । १२. मेघ । १३. आफ्नू मदधारा । १४. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १५. चार दिशाका दिग्गजहरूलाई । १६. यहाँ लुप्तोपेक्षा अलंकार छ । १७. शोभा । १८. यहाँ तिन उपेक्षाको संसृष्टि । छ ।

विदर्भले श्रीनललाइ दक्षिणा विवाहमा जो दिइए गजेन्द्र र ।
 तुरङ्ग भूषा अग्नि रत्न-राशिको गनी इयत्ता-गरने^१ न कोहि भो ॥३४॥^२
 यहाँ अघी^३ अग्नि त वाम^४ नै थिए, गरिन् वधूले खुसि^५, दाहिना^६ भए ।
 भयो करग्राह, गरेर पूजन, गरे पनि श्रीनलले प्रदक्षिण^७ ॥३५॥
 'तिमी शिलाभै स्थिर होउ' मन्त्र-वाक् छिप्यो लजाई नलको कि तीप्रति ।
 मनुष्यले प्रेरित भै शिला चलोस्, अडिन् स्थितीमा^८ सुरबाट नै यिनी ॥३६॥^९
 अनी वधूको वर सङ्ग आँचल बँधाइयो ज्ञानि^{१०} पुरेतले तहाँ ।
 त्यजेर हिङ्लान् नल आधि ली पट^{११} न ठुक्क होऊ^{१२} भनियो कि तीकन ॥३७॥^{१३}
 वधूप्रति भ्रू ध्रुबलाइ हेरन गरे पत्तीले पनि सूचना तहाँ ।
 अणुत्व तेस्को त छ नेत्र-गोचर, तथापि वेदोक्त विधान तथ्य छ ॥३८॥
 'गरिन् अघी नै नृप-निति मानस त्यजेर इन्द्रादि भनेर लाजले'^{१४} ।
 भिनी सरी हुन् कि अरुन्धती^{१५} सती? निहाल^{१६} भैमी! नलबाट बोलियो ३९^{१७}
 फुलै बन्यो जो कर-पल्लवैमहाँ, कराऽग्निको बीच त तारका भयो ।
 रदावलीको^{१८} द्युति अग्निमा लियो, गरिन् वधूले जव लाज-मोक्षण^{१९} ४०^{२०}
 दमस्वसाको हुत-धूम, पद्धति^{२१} कपोलमाथी मृगनाभि वन्नगो ।
 सुनेत्रमा गाजल, कानमा फुल, निधारमाथी अलक-स्वरूप नै ॥४१॥^{२२}
 लजाउने दम्पतिले भुजमहाँ छिपाइयो स्वेद त दान-पानिले ।
 सुनेत्रमा प्रसृत, सात्विकाऽत्रु^{२३} त अती घन धूम हुँदा छिपाइयो ॥४२॥^{२४}

१. यत्ती रहेछ मनी ठेगान गर्ने । २. यहाँ अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३. स्वयंवर समयसा । ४. धरण नगरेकोले धन । ५. स्तुतिद्वारा दर्शित । ६. दाहिना घुमेर चलने । ७. अनुकूल । ८. सर्यादामा । ९. यहाँ काव्यलिङ्ग अलंकार छ । १०. त्रिकाक्ष । ११. कपडा—दमयन्तीको आधी कपडा लिप्न रातमा नल हिँडेको कथा महाभारत छ । १२. यहाँ उपप्रेक्षा अलंकार छ । १३. मैले वशिष्ठसंग विवाह सम्पन्न भएतापि अहंकार भन मारे । यिनीले मनले नल वरण गरेदेखी इन्द्रले अरुमन मारिन् भनेर लाजले । १४. अरुन्धती तारा । १५. हेत । १६. यहाँ उपप्रेक्षा अलंकार छ । १७. दन्त पंक्ति । १८. लम्बा होम । १९. यहाँ पर्याय र निदर्शक अलंकार छ । २०. हवन गरेका लाघा आदि सीजका धूवाको परंपरा । २१. यहाँ उपमा अलंकार छ । २२. सात्विक भावबाट रुन्नेको आँखु । २३. यहाँ मोहन अलंकार छ ।

अतीव धेरै धन दान-दक्षिणा विदर्भको देखिलिएर दातृता ।
हुँदा त रोमाञ्चित लोक तत्क्षणा, छिपे दुवैले त्यहि रोम^१-उद्गम ॥४३॥
श्रुति^२क्रियाऽऽरम्भ-परम्पराहरु नजित्ताथे स्तम्भन^३ नै दुवैप्रति ।
अगाडिमै अग्नि बले पत्नी त्यहाँ नहर्नसक्थे दुइकै प्रकम्पन^४ ॥४४॥^५
दमस्वसाको कर-पक्रने विधि पुरेतले नै सब साङ्ग पारियो ।
शचीजिको पाणि सुरेशले लिंदा वृहस्पतिले जसरी अधी गरे ॥४५॥^६
पुरन्धिले कौतुक^७-गेहमा लगे उ धर्दथ्यो छिद्र-हजार हेरने ।
नृपाल जेता जसभिन्न भैकन महेन्द्रको वर्म-समान बन्न गो ॥४६॥^८
लजाइ निःशेष गरे न भोजन, न राम्ररी हेरिलिए परस्पर ।
त्यजेर संभोग सुते दिन-त्रय, विधान पाले दुलही-दुलाहले ॥४७॥
नदेखिने भैकन बाबुले, दम कहीं त जन्तीसँग आफना प्रजा ।
ठठेउला भेजि, कहीं त सुन्दरी पठाइ मिष्ठान्नहरु खुवाउँथे ॥४८॥
‘तपाइँलाई तरकारी वा परी रुची छ जो तृप्त गर्नु यिनी सब ।
तृषा भए पानि मुखै पनी दिउन् वराङ्ग वा ओदन ?’ भन्दथे तिनी ॥४९॥^९
मुखै^{१०}-महाँ जन्ति ! सखी बसुन् यिनी भनी र आज्ञा^{११} मिलदा ठठेउली ।
‘वराङ्ग’^{१२} नै लौ मुख मान्दछन् यि त बसिन्छ जस्ले’ भनि हास्य गर्दथी ॥५०॥
‘तिमी दुवै स्त्री बन मेरि !’ यो सुनी स्व^{१३}-गुच्छ जन्ती-गलमा धर्दथिन् कुनै ।
‘तिमी त बोको-सरि ‘मे’ पुकार्दछौ’ भनेर अर्की त्यहि पक्रि तान्दथिन् ॥५१॥

१. रोमाञ्च । २. वैदिक कर्मरम्भका अग्निप्रदक्षिणा लाजाहवनादि कर्मले । ३. सात्त्विक
भावजनित अङ्गादि नचलनूलाई । ४. सात्त्विकभावजन्य कम्प । ५. यहाँ विशेषोक्ति
अलंकार छ । ६. यहाँ उपमालंकार छ । ७. वधू र वरको चेष्टा हेर्न घरमा । ८. यहाँ
उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १०. सन्मुखमा । ११. हुन्छ भन्ने मुखको
आज्ञा । १२. गुह्यस्थान । १३. आफ्नो हारको गुठली ।

नलार्थ पंखा गरदो कुनै प्रति सुटुक्क दासी पछि गै र पाउमा ।
 धरी क्षपारो उ चढ्यो र जाँघमा डराइ फेकिन् कपडा र हाँसिइन् ॥५२॥
 अगाडि नै पुच्छर पारि आसनी दिई खलाले^१ र बसे सिधा द्विज ।
 म भुक्किएँ बोलि उठाउँदो अनी पछाडिमै पुच्छर राखि हाँस्तथो ॥५३॥
 कथाहरूले वर-पक्षकी परी स्थिरै हुनेको दुइ-पाउको बिच ।
 रखाइ^२ ऐना अतिगुप्त चालले अनी त हाँस्तै त्यहि हेर्दथ्यो खल ॥५४॥
 अनङ्गका शिल्प, सुलोचनाहरू अनी छटाले वरवर्गका^३ प्रति ।
 हटाउँदै धैर्य, गराइ चंचल हसाउँथे लौ रमितेहरूकन ॥५५॥
 गन्यो युवाले स्मित, बालिका पनि फिराइ घाँटी उनि गर्दथिन् स्मित ।
 त्यही त उसको मुटुमा गडाउँदा नहेरि तारो पनि मारियो यहाँ ॥५६॥^४
 त्यजेर कर्तव्य अरू कुनै^५ गरिन् दिदृक्षु^६ आँखा पनि आधिमै खिचिन् ।
 कह्यो ठिठिका मनको सबै कुरा यही दुईले पनि कामिमा पुरा ॥५७॥^७
 जलै दिँदा नम्रमुखी हुनेकन चुम्यो कुनै साहसिले समाजमा ।
 स्व-पादका पानि-छिटा ढिलो गरि पुछेर आँखा छलदै समाजको ॥५८॥
 कुनै युवा देखिलिएर कामिनी सँगै कलाकी-निधिमा अँगालिने ।
 हलौं पनी बन्धन संझि तेस्कन अहो ! अती-मज्बुत साथ कस्तथिन् ॥५९॥
 अनङ्गको बाण परेर घाइते, प्रकम्प-रोमाञ्च हुने कुनै युवा ।
 सफा नडैमा प्रतिबिम्ब-छत्रले जल^८प्रदाको पदमा पन्यो कि लौ ? ॥६०॥^९

१. धूर्त स्त्रीले । २. मित्रद्वारा रखाई । ३. जन्ती । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा भङ्गकार छ ।
 ५. कुनै बालिकाले । ६. हेर्न चाहने । ७. यहाँ लुप्तोत्प्रेक्षा भङ्गकार छ । ८. जल दिने
 स्त्रीको । ९. यहाँ लापहव, उत्प्रेक्षा भङ्गकार छ ।

मुलोचनाले मुख फर्कि हासनू, लजाउदै नभ्रमुखी बनोलिनू ।
 मुलायमी गद्गद वाक्य बोलनू यही युवाले उनि पाइने बुभयो ॥६१॥
 हिलाइ पङ्खा उभिने परीकन अगाडि देख्ता पसिना^१ बही युवा ।
 निहूँ गरी गर्म, उठाउँदै मुख, अलज्ज हेथ्यो पनि तेसकै मुख ॥६२॥^२
 युवा परीका कुचमा छुने, कर-समान पङ्खातिरको प्रवातले ।
 बन्यो अती आकुल पिंजरामहाँ थुना हुने पक्षिसरी घुमीलिने ॥६३॥^३
 तहाँ कटाँचादि गरे अलौकिक अनी त भङ्गीहरु बोलिका पनि ।
 जसोरि यान्चा गरनू छ आफुस भयो, कुनै काम न दूतको रह्यो ॥६४॥
 क्षणै त पानी मुखमा पुगे पनि न पीउँथ्यो प्रेम उदाई कोहि लौ ।
 मनोरमाको त्यस भित्र बिम्बित चुमी-लिनाले मुख खूब झल्कने ॥६५॥
 हरिन्मणीपात्रमहाँ सुभोजन दिँदा रिसाए सब वारयात्रिक^४ ।
 'न शाकमात्रै छ यहाँ, समग्र छ, रुची^५ हरीयो छ' भनी बुझाइए ॥६६॥^६
 बडो सदाचारि सरी कुनै युवा सुध्याउँथ्यो केहि, नहेरदै मुख ।
 अगाडिको स्फाटिक-भूमिमा वधू खडा हुँदीको दुइ पाउ हेरदै ॥६७॥^७
 खुसाउँदै चाख लिएर जन्तिले सिता नजुट्ती, रसयुक्त, तप्त^८ र ।
 सफा, मसीनू, घृतपूर्ण, मार्दव^९, सुवासको ओदन भोगियो तहाँ ॥६८॥^{१०}
 स्तनै-नउठ्ती ठिटितर्फ सुन्दर कुनै युवाले बहुवार हेरदा ।
 गुरुस्तनी अर्कि खुदै खसाइने पछेउराले स्तनलाइ ढाक्थी ॥६९॥

१. साखिक भावले उब्जेको पसिना । २. यहाँ मीकन अलंकार छ । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. जन्तीहरू । ५. कान्ती । ६. यहाँ आन्तिमान् अलंकार छ । ७. यहाँ इन्द्रधनु अलंकार छ । ८. तातो । ९. नरम । १०. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ ।

छ-मूलमा कारणा कामधेनु नै धिऊ त्यही वास फिजाइ बग्दथ्यो ।
 वधूहरूले खिर पस्कि, कृत्रिम-नदीमहाँ बालुक^१-भैं गरी दिए ॥७०॥
 सुधा पिएनन् नरले तथापि यो धिऊ उभन्दा पनि लौ मिठो गुने ।
 हुताग्निले यज्ञमहाँ डढे पनि स्पृहा त्यजेनन् जसलाइ देवले ॥७१॥
 लजाइ, चेष्टा नबुझेर हो कि वा ? बुझी अनास्था तिनिले गरिन् ?
 जवानको संशयलाइ बालिका फिरेर दृष्टी-शरबाट काट्थिन् ॥७२॥
 दही मसालाहरुबाट साँधिने अतीव पीरो-तरकारि जन्तिले ।
 कपाउँदै मस्तक खूब खाइयो अकालमै^२ तालु-शिरै कनाउँदै ॥७३॥
 वियोगिको दाह-निमित्तमा कडा^३-रुची लिएको शशिको चिरो सरी ।
 सफा, अघी कोमल, छोइ पोलने, खलै सरी भित्र र वैरी जो^४ थियो ॥७४॥
 स्व-भाव छिप्ने युवती युवा नयाँ, लगाइ आँखा अरु चीजमा अघी ।
 अनी त आफ्नो मनसाफिकै गरी कटाक्ष गर्थे बहुवार आफुस ॥७५॥
 अतीव मोठो, मृगमांस-साधित, गरेर खानू तरकारि जन्तिले ।
 शशीजिको त्यो मृगको सुधा^५-जल मिलाइ यो पाक भयो कि ? ठानियो ॥७६॥
 समाजकै बीचमहाँ पनी युवा^६ रतादि सेवा गरने पुरा क्षण ।
 भिमिक्क पारीकन चन्नु आफ्ना गराउँथे निर्णय नै परस्पर ॥७७॥
 रतार्थ रात्री कि दिवा ? भनीकन चिसो र तातो चिज कामिले छुँदा ।
 निषेध गर्दी चतुरी दुवै कुरा पुन्याउँथिन् अङ्गुलि लाल^७-ओठमा ॥७८॥

१. बालुवा । २. खाँदा शिर तालु नकनाउनु भन्ने स्मृति वाक्य हुनाले बेमौकामा ।
 ३. कठोर इच्छा । ४. जुन तरकारी । ५. अमृत रूप जल । ६. तरुना तरुनीहरु । ७. रातो
 ओठजस्तो सन्ध्या समयमा ।

छुँदै क्रमैले अतिगर्म भात र चिसो चिनी, हेरि लिंदा चलाकले ।
 अयोग्य ठानी उ न बाठिले गरिन् निजाङ्गुली लाल सुपुष्ट ओष्ठमा ॥७९॥
 कुनै युवाले करको सु-अन्न नै अलो हटाई अनि तानि, 'आउँ की ।
 तिमी खुदै आउँदछ्यौ ? सुध्याउँदा गरिन् उनीले नत-वक्त्र' लाजले ॥८०॥
 अमांसमा मांस र मांसमा पनि अमांस भन्ने भ्रम चीजको भयो ।
 सिपालुले निर्मित^१ तेहि भोजन खुवाउँथे जन्तिमहाँ हसाउँदै ॥८१॥
 कुनै युवा कोमल मांस-खण्डली चिरी नखैले दुइ ओष्ठभैं गरी ।
 खुवाउँदोको मुख हेरि हाँसदै सराउँथ्यो त्यो रस, टोकि दाँतले ॥८२॥
 थरी थरीका फल-फूल-कन्दको कटाइ पिन्ने गरि चित्र चालले ।
 जडो अनेकौं मसला र व्यञ्जन खुवाउँदा जन्ति परे अचम्भमा ५८३॥
 अघाइ^२, हेरि मुख, फेरि पनिको छ पान^३ इच्छा युवले भनीकन ।
 सुवर्णको पात्र लिने कुमारिका^४ सखीहरू हाँसिदिंदा छिटै फिरिन् ॥८४॥
 युवा कुनैले घृत-पात्र नै लियो त्यहाँ परीको प्रतिबिम्ब देखदा ।
 अनी त उस्को कर नीविमा^५ पुग्यो पछी त रोमाञ्चित बिम्ब नै भयो ॥८५॥
 कुनै त खाने छल ली फुरेउला तरीरहेको घिउ भित्र बिम्बित ।
 सुवासिनीलाइ कराग्रले छुँदै मुखै पुऱ्याइकन चूमदो भयो ॥८६॥^६
 खसी-चरा-मत्स्य र मिर्गका बने सुगन्धि मीठा जुन मांस तेमन^७ ।
 गनी-सकैनन् तिनलाइ जन्तिले कसो गरी खाइ-सकुन् अती थिए ॥८७॥

१. निहुरेर पाउ हेर्नु । २. बनाइएको । ३. पानीले लुस भई । ४. पिउनु । ५. वक्रो
 त्यादिको अभिप्राय नजान्ने बालिका । ६. फरियाको गाँठोमा । ७. यहाँ उपेक्षा अलंकार
 छ । ८. तेमन नामक तरकारी (वरी) ।

अघो मिठो बोलि र सूचना हुँदा हटाइयो-भू खुमच्याइं जो विट^१ ।
 घच्यो^२ र औला मुखमा निहूँ गरी पछी त उस्मा उनिले दया गरिन् ॥८८॥
 हवा दिई जो हिउँतुल्य पारियो, सुवासियो जो अग्ररू धुआँ दिई ।
 सुवर्णको पात्रमहाँ त्यही जल पिई सदा जन्तिहरू सराउँथे ॥८९॥
 विधे ! रच्यौ जो जल, 'जीवनाऽमृत'^३ सुनाम राख्यौ ठिक नै छ यो तर ।
 वृथा गच्यौ त्यस्कन 'सर्वतोमुख'^४ उ^५ योग्य हो त्यो पिउनेहरूमहाँ ॥९०॥
 छँदै पनी ओदन पात्रमा उनी सरोज-कोशै-सरि^६ बाहु पादँछन् ।
 सखी ! तिमी देउ भनी दुवै सखी विवादले ओदन नै दिदैनथे ॥९१॥
 पछेउराले ढकनी भए पनी जल प्रदाले स्तन^७ खूब हेरने ॥
 जवानलाई मन जानि उत्तर दिइन् सुनौला घट नै उठाउँदो ॥९२॥
 तहाँ गरे भोजन जन्तिले अति तुषार-धारा^८ मिसिदोसरी चिनी ।
 बकेर्नु-भैंसी-दुधको जमाइने दही, सुधाको रहको हिलो-सरी ॥९३॥^९
 पुवालका बिन्दु^{१०} अनेक बीचमा गरी बनाए, कपटी विधातृलै ।
 त्यही दहीको अति लालचा लिइ यताउतीबाट भिके कि सार नै ॥९४॥^{११}
 मलाई दिन्नौ तिमि जो रुचाउँछ, चिनी पनी भो, उ त लालि शून्य छ ।
 सुनेर यो बिम्बफलैसरी पल^{१२} दिइन् परीले, विटले रुची गच्यो ॥९५॥
 दुवै सखीमा सँग सूचना हुँदा जवाफ गर्दी पहिली त्यजी विट ।
 जवाफ-रोक्ती^{१३} चतुरी सखीप्रति खुवै रमायो उ त भावविद्^{१४} भई ॥९६॥

१. गुन्डो । २. दिक्कारीको सूचना गच्यो । ३. प्राण बचाउने हुनाले जीवन र अमृत तुल्य रस हुनाले अमृत भन्ने नाम । ४. जताततै मुख भएको भन्ने नाम । ५. त्यो नाम । ६. कमलको कोपिला तुल्य (स्तन र योनिको आकार) । ७. अपना स्तन । ८. हिउँको जल । ९. यहाँ उपेक्षा भलंकार छ । १०. थोपा । ११. यहाँ उपेक्षा भलंकार छ । १२. मासु । १३. जनका सासने त्यसरी अभिप्राय दिन लज्जा हुँदैन की ? भनी पहिलीलाई सूचना गर्ने अर्थात् मेरो प्यारो हो, तिमी सौता घन्न काख्यौ भनी निरुत्तर गराउँदो । १४. अभिप्राय जान्ने ।

युवेङ्गितज्ञा^१ सँगिलाइ भन्दछिन् उनी क्रमेको तरकारि छाड्दछन् ।
 अतीव भै चंचल मागने प्रति विलोम^२, राम्रो, उ दिइन्न के भनी ॥६७॥^३
 समाप्तिमा^४ लेखकले छ अक्षर लगाइ गेरु सुभने छकारभै ।
 समाप्तिमा भोजन-कर्मको दुध-फुरेउला लाल र बाटुला सुभे ॥६८॥^५
 अगाडिको पानकभिन्न^६ बिम्बित परीकनै कामुकले न ता चुम्प्यो ।
 बराबरे पानक-पानको^७ छल गरी लियो चुम्बन-चुङ्कतै पनि ॥६९॥
 नृपालमा व्यञ्जन-दायि-मेयले^८ अलैंचिदाना-असिनाहरु^९ छरे ।
 चलद्भुजाका मणि-इन्द्रचापले रविन्द्रका^{१०} कान्ति पनि लिदेथिए ॥१००॥
 मलाइ दिन्छौ कति धेर व्यञ्जन अधाइयो यो कहने ति जन्तिमा ।
 दिए तिनीले गणना-निमित्तमा छ काफि भन्ने छलबाट लेखनी ॥१०१॥^{११}
 विदग्ध-बालेङ्गित-गुप्ति-चातुरी^{१२} बुझिलिने कौशललाइ कामिले ।
 गरेर उक्तो अनुरूप इङ्गित जनाउँथ्यो विस्तृत टिप्पणी दिई ॥१०२॥
 धिऊ-भरा भोजन-पात्रमा कुनै जवानले स्त्री-प्रतिबिम्ब देखदा ।
 धरेर छातीबिच लड्डुक-द्वय^{१३}, नख-क्षतै निर्दय मर्दनै गन्यो ॥१०३॥
 मुसुक्त हाँसी विटबाट हेरिदा सखी लजाएर पराङ्मुखी बनिन् ।
 कुनै सखीले चिनिरूप पुत्तली दिइन् युवाको करभिन्न हाँसदै ॥१०४॥
 यथेच्छ खाएर अधाइ जन्तिले समग्र नै व्यञ्जन राशि जो त्यजे ।
 परीहरू देखि अतीव सुन्दरी, हटी बुभुक्षा^{१४}, त्यजिए कि ठान्दछु ॥१०५॥^{१५}

१. तरुनाको मानसिक मात्र जान्ने तरुनी । २. क्रम छाडेर वा रडै नउप्रेको (भग्न
 नामक अवयव) । ३. यहाँ इच्छेय अलंकार छ । ४. ग्रन्थ समाप्तिमा । ५. यहाँ उपमा
 अलंकार छ । ६. सुनको पिडने भाँडोमा । ७. दाख भादिको मधुर रस पिडनाको ।
 ८. भनेक तरकारिहरू दिने मेधजस्ता जनले । ९. अलैंचीदानाजस्ता बाटुका कङ्गरूप
 आसिनाहरू । १०. सूर्य र चन्द्रका । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. चातुरी
 बालिकाको मानसिक मात्र गोपनको चतुन्याई । १३. दुई कड्ड । १४. खानाको इच्छा ।
 १५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

गरिन् उदासीन हुँदा त इङ्गित, त्यही उनैले पनि दुःख पारियो ।
 निराश उस्ले अरुलाइ हेरदा खुसाइयो त्यै रिसबाट पैल्लिले ॥१०६॥
 दुधै हँसाई, र अपूप मण्डल, मुखेन्दु बारा पृथु^१ लड्डु नै स्तन ।
 भुजि-क्रिया^२ भोजन-भोगिकी प्रिया बनी रुचीको पद^३ कूर-हारि^४ भै १०७^५
 गन्यो युवाले चिरकाल इङ्गित, हटाउँदा इङ्गितबाट केटिले ।
 भुजा धुने छद्म लि अञ्जली गन्यो, अनी कँपाई^६ जनधारिका दिइन् ॥१०८॥
 न षड्रसी भोजन कामिमा रुच्यो त्यसै गरी, जो तरुणी-विलासको ।
 अवार-शृङ्गारमयी, समुन्नत, रसै रुच्यौ सप्तम-नामको^७ अति ॥१०९॥
 अनी मसालामय बिच्छि देखदा त्यजेर पाने बहुतै डराउँदै ।
 निजी भ्रमैले^८ सबको हसाउँदै सुपारि खाए सब जन्ति भूपले ॥११०॥
 विदर्भराट्ले^९ सच-भूठ सुन्दर दुवै मणो सामु गरेर जन्तिको ।
 'लिनू यहाँ एक' भनेर भूठनै लिने तिरै हास्य गरी दुवै दिए ॥१११॥
 निशामहाँ सोह्र-उमेरका परीहरूसँगै केलि गरी खुसाउँदै ।
 द्विवार मीठो र पवित्र भोगदै^{१०} गुजारिए कयै दिन जन्तिले तहाँ ॥११२॥
 विदर्भजालाइ विहा गरे पछो छ-पाँच रात्री बसदै तहाँ नल ।
 हँकाइ वाष्ण्यकबाट^{११} नै रथ प्रियासँग आफ्नु देशमा गए ॥११३॥
 पतिव्रतालाई छुँदैन अन्यले रथै छ उच्चो, यिनी सानि छन् भनी ।
 स्वयं चढाए रथमा प्रियाकन न ता अँगाले जनबाट हेरिदा ॥११४॥

१. खाइने काव्य । २. ठुला । ३. स्थान । ४. उज्ज्वल भन्नेले सुन्दर । ५. यहाँ रूपक अलंकार छ । ६. स्वीकार गरेकी छु अब त्यस्तो नगर भन्ने हात कपाइको सूचना । ७. मधुरादि रसमा छ प्रकारको सातौँ रस नहुँदा आश्चर्यकारी । ८. भ्रान्तिले । ९. मीम राजाले । १०. भोजन गर्दै । ११. वाष्ण्य नामक सारथि ।

नृपालका बाहु समात्त डर्दछन् नरं, पसीनामय, यो त चिप्ललित् ।
यही विचारेर अनङ्गले गन्यो रऊँ^१-उठाएर कडा दुवैकन^२ ॥११५॥
निजाङ्कमा^३ बढ्दि सुता बिदा गरी त्यती त माता र पितः न शोम्दथे ।
बिनतीता-शौर्यगुणादिले युत जुवाइँलाई गरदा बिदा जती ॥११६॥^४
सँगै गई मण्डलसम्म छुट्टिदा जुवाइँले प्यार कहेर ढोगिने ।
फिरे विदर्भेश्वर तीरबाट त्यो हवा-पछीको सरसी^५-तरङ्गभैं ॥११७॥^६
पिता त छन् धर्म^७, अनापद^८ क्षमा^९, धनै मनस्तुष्टि^{१०}, अरू^{११} सबै नल ।
म, छोरी ! तिम्रो अब हुन्न कोहि^{१२} नै भनी रुँदै भीम बिदा गरी फिरे ॥११८॥
भई पिताको छुट दुःखिनी प्रिया पियारले श्रीनलले फुल्याइयिन् ।
नलेशको प्रेम-समुद्रमा पनि बढ्यो उही मातृ^{१३}-वियोग-वाडव ॥११९॥
स्थली कुरङ्गेक्षणा-हस्तिचारकी^{१४}, उपत्यका^{१५}-भैं गरि पाद-सेविका ।
प्रिया हुँदा भूधर^{१६}-भूपले धेरै अपूर्व शोभा बहु-धातु^{१७} पैह्रदै ॥१२०॥^{१८}
प्रियामहाँ एक-मनस्क भूपको निजैविषे भाव^{१९} बचाउँदी सरी ।
त्यजेर सौतापन लक्ष्मिले पनि खुसाइयिन् ती सब कामना भरी ॥१२१॥
मसारमालाहरु^{२०} द्वारमा^{२१} हुँदा वियोगिनीले सरि केश पालदी ।
गृहोश्चले घाँटि ठड्याइ हेरदी प्रिया सरी देखिइ भूपले पुरी ॥१२२॥^{२२}
पुरी-तिरै चित्त छ भूपको अब
म गुप्त नै हेर्छु उनीकनै भनी ।

१. तात्त्विक भावको रोसाछ । २. नल-दुःखयन्तीलाई । ३. आफ्नो कारणमा । ४. यहाँ
वैधर्म्योपमा अलंकार छ । ५. तलाटको छाल । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. तिम्रो
पुण्य । ८. आपत् नाश गर्ने । ९. सहनशक्ति । १०. सन्तोष (अलोकित्व) । ११. इष्ट
कुरा । १२. बान्धव । १३. आमाको वियोगरूप बडवानल (आगो) । १४. सृष्टिको हेराई
र हात्तिको चलन धर्तन मण्डी । १५. पर्वतका समीपको भूमि । १६. पर्वतरूप राजाले
या पर्वतजस्ता राजा भल्ले । १७. धेरै गौरिकादि धातु वा धेरै किसिमका रत्नादि ।
१८. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ । १९. प्रेम । २०. इन्द्र नीलमणिका मालाहरु ।
२१. टाँगिएका हुनाले । २२. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

कटाक्ष पारिन्^१, सहसा फिराइने
नलेक्षणौ सङ्ग जुध्यो उ बीचमा ॥१२३॥

पुर-निर पथमा अमात्यले^२ ती
नृपकन सुन्दर रानि साथ भेटे ।
फुल-सहित बसन्तलाइ जस्तै
कम^३-मिलने भ्रमरा कुतूहलीले ॥१२४॥^४

अलिअलि कहदै स्व^५-वृत्त सारा
श्रवण-कुतूहल-चञ्चलै तिनीमा^६ ।
तिनिसित पनि देश^७-वृत्त केही
सुनिकन भूपति ती पसे पुरीमा ॥१२५॥

अनि पथ-बिच आप्ना बाहु-रूपी लताका
मुकुल-सदृश लावा छर्कदै, स्वस्ति^८ भन्दै ।
अमृत^९जल-मृणालीभै नरं लोक^{१०}-कन्या
क्षितिपति नललाई ढोग गर्थे नुहेर ॥१२६॥^{११}

सब सहर-भरीका कौसिका चन्द्र-शाला^{१२}
अभिनव-दमयन्ती^{१३}को प्रभा-जाल हेर्न ।
मन^{१४}-धरदि-पुरस्त्री वक्त्र नै चन्द्र जुट्ता
क्षणाभर निज-नाउँ सार्थ^{१५} मानी रहन्थे ॥१२७॥^{१६}

१. जब दमयन्तीले अलिकति हेरिन् । २. मन्त्रिगणले । ३. ताँती लागेका । ४. यहाँ उपमा अलंकार छ । ५. आफ्नो विवाहदर्पको इतिहास । ६. मन्त्रीहरूमा । ७. राज्य-दर्पको वृत्तान्त । ८. महाराजको जय होस् । ९. अमृतको जलमा उत्पन्न भएकी कमलिनी । १०. प्रजाका अविवाहित छोरीहरूले । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. खुन लगाएका घरका बुर्जा वा झ्यालहरू । १३. नयाँ दुलही दमयन्तीको । १४. मन गरने पुरतारीहरूको मुख नै । १५. चन्द्रमाथे युक्त भएको घर सन्ने नाम । १६. यहाँ उपमेका अलंकार छ ।

तृषित^१ बनि सुखा^२ भै पुष्पको धूलि उड्ने
सकल^३ - पुर - पुरन्ध्री - नेत्र - नीलोत्पलैले ।
गृह^४ - रचित - गवाक्षच्छिद्र - नाली गरेर
नृपति^५ - नल - मुखेन्दु - श्री - सधा पान गर्थे ॥१२८॥^६

अव सडक-अटालीमा हुने स्त्रीहरूका
अतिसुरभित लाजा-रूपका पुष्पवृष्टि ।
शिर उपर विमानी^७ देवकै भैं धरेर
नल नवकृत^८-भैमी-सौध-भूमी पसेथे ॥१२९॥

यसरि वर-वधूको ब्याह, यौटै सवारी
भय-चकित कटाक्षादी गरी हेरन्, यो ।
नभबिच रहि हेरी, छक्क मानो, दिगीश^९
अति खुस भइ स्वर्ग^{१०} जान लागे कि ठान्छु ॥१३०॥^{११}

श्रीवाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामानिको ।
उस्कै यो सब, चौधशास्त्र पढने, विज्ञानले^{१२} मानित^{१३}
काव्य श्रीनलको चरित्र अहिले सौहाँ गयो सर्ग यो ॥

१. अति तीक्ष्णको । २. सुकेको । ३. सारा सहचरवासी स्त्रीहरूका नेत्ररूप नीलकमल-
हरूले । ४. घरमा बनाएका आँखीझ्यालका छिद्ररूप नलिका । ५. राजा नलका मुख
चन्द्रको शोभा-रूप अमृत । ६. यहाँ रूपक अलंकार छ । ७. विमानमा रहने । ८. नयाँ
बनाइएको दमयन्तीका निमित्तको दरबारको उच्च भूमिमा । ९. इन्द्रादि लोकपाल । १०.
यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. काश्मीरी विद्वानहरूले । १२. परीक्षापूर्वक निर्दोष हुँदा
अत्यन्तै सम्मान गरिएको ।

सप्तदश सर्ग

—०३००—

पृथ्वीमा आउने आपनू श्रम व्यर्थ सरी गरी ।
समुद्र-लहरीतुल्य फिरे देव^१ निजी गृह ॥ १ ॥
चित्तमा गडदी भैमी नललाई दिए पनि ।
ती^२ नम्र शिष्यमा विद्या दिएभैं दिक्क हुन्नथे ॥ २ ॥^३
देवता भक्तने आपना विमानहरूमा चढे ।
कैलासका तटमहाँ^४ सूर्यका प्रतिबिम्बभैं ॥ ३ ॥^५
बलले मेघ खिचने देवका रथले तहाँ ।
कहे कि ? वेगले आफू हावा भन्दा छिटो भनी ॥ ४ ॥^६
अणिमादिक^७ आठोटै गुण धर्ने तिनीमहाँ ।
अति टाढा पुगी स्पष्टअणिमा^८ देखियो कि लौ ? ॥ ५ ॥^९
ध्वजका अग्रमा काहीं मेघका पङ्क्ति जोडिँदा ।
बिजुलीले गन्यो तिन्का रथमा पीत^{१०}-केतुता ॥ ६ ॥

१. इन्द्रादि दिक्पाल । २. देव । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. किनारामा । ५. यहाँ उपमा अलंकार छ । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. 'अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा ; प्राप्तिःप्राकाश्यमीशित्वं वशित्वं चाऽष्टसिद्धयः ॥' ८. अणुत्व गुण । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. पहेँको ध्वजाको पना ।

मार्गमा बहुधा जुट्ने मेघका पंक्तिमा हुने ।
 इन्द्रेनी, इन्द्र-रथमा भयो भूषण^१-भैं क्षण ॥ ७ ॥^२
 इन्द्र जाने बखतमा इन्द्रवज्रा-ऽनुबिम्बले^३ ।
 मेघका जलमा वज्र हुने हक भएछ की ॥ ८ ॥^४
 यमको दण्डले काहीं^५ सूर्यलाई छुने भई ।
 कुलच्छत्र^६ गन्धो स्पष्ट सूर्यवंशी नृपालको ॥ ९ ॥^७
 देखी वरवधू प्रेम शिर हिल्दा अकाशको ।
 कर्ण-फूल खसेजस्तो पाशीको^८ पाश शोभियो ॥ १० ॥^९
 हावाको काँध चढदै नचाई हाम अग्निले ।
 'भैमी मिलीन् की यिनमा ?' यो भ्रमै देवमा गरे ॥ ११ ॥^{१०}
 वाक्ले^{११} भैमी-वचनका विरही, देव-कर्ण ता ।
 वीणाको, तुल्य, ध्वनिले मार्गमा सुखि पारिए ॥ १२ ॥
 देवताले अनी^{१२} देखे जन-सङ्घ मसी-सम^{१३} ।
 यिन्कै^{१४} स्वागत-इच्छाले मूर्ति धर्ने अकाशभैं ॥ १३ ॥^{१५}
 त्यस्को अगाडिमा देखे देवले कामलाई^{१६} नै ।
 अज्ञा-ऽविनय-शिञ्जार्थ^{१७} कलि^{१८} प्रेरितभैं हुँदो ॥ १४ ॥^{१९}
 अगम्यार्थ^{२०} तृण-प्राण,^{२१} भीति-हो^{२२} पीठमा लिने ।
 कुट्टनीभुक्त-सर्वस्व^{२३}, छुन् जस्का जन साथमा ॥ १५ ॥

१. अलंकार । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३. इन्द्रका वज्रको प्रति-
 बिम्ब पनले । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. कुनै आकाश प्रदेशमा । ६. कुलकमवाट
 भएको छाता । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार । ८. वरुणको । ९. यहाँ निदर्शन अलंकार छ ।
 १०. यहाँ उत्प्रेक्षा र आन्तिमान अलंकार छ । ११. सरस्वतीले । १२. सरस्वतीको वीणा-
 तुल्य वाणी सुनेपछि । १३. झालो मसीजस्तो । १४. देवताहरूको । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । १६. कामदेवलाई । १७. जूवा (पासा) अनम्रता (उद्धतपना)-को शिक्षा
 निति । १८. कलिले अग्रेसर गराएको । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २०. अगम्य
 स्त्री (आमा-बाहिनी-गुरुमा-रानी इत्यादि)-को संभोगका निमित्त । २१. ज्यान दिन खोज्ने ।
 २२. डर र लाज । २३. कुट्टनीले सर्वस्व पारिएका ।

धर्छं जो^१ लोकजिद्-भाव^२ बुद्धको^३ रीसभैं गरी ।

अशरीरी^४ पनी जस्को ईशको^५-भैं कर्तृता^६ ॥१६॥^७

ईश-निर्मित यो सृष्टि, जगत् सारा गरी वश,
जो छ अस्त्रीकृत-स्त्रीक^८ संभेभैं शत्रुता उहाँ^९ ॥१७॥^{१०}

काम भो, नलको शोभा देख्ने इन्द्रादि-नेत्रको ।

स्वर्वदले पनी खासै अचिकित्स्य^{११}, अरोचकः^{१२} ॥१८॥^{१३}

हान्ने जेले पनी, काप्ने, रोक्ता भंटेर आउने ।

रातो वर्ण हुने, गाल्चे, क्रोधै, यो^{१४} देवले बुभे ॥१९॥

जस्लाइ सेब्छन् रक्ताक्ष^{१५} रीसले ओठ टोकने ।

भुकुटी-सर्पिणी-नाद^{१६} सरी निःश्वास फेरने ॥२०॥^{१७}

जो काम-वाणले खासै दुर्लङ्घ्य गढिमा चढी

दुर्वासा-चित्त, सेन्द्रादि लोकै चाहन्छ दाहन ॥२१॥^{१८}

बडाउँदै राग^{१९} मनी जो वैराग्य^{२०} गराउँछ ।

सर्वेन्द्रियाऽऽच्छादि^{२१} तम^{२२} उज्यालो^{२३} भै बडाउँछ ॥२२॥^{२४}

स्मर-जित् नसक्तामा क्रुद्ध^{२५} शंभुकनै जिती ।

जस्बाट की वैरि-जित्ने नीति^{२६} ली युद्धमा बढयो ॥२३॥^{२७}

हात थाप्ने धनीतर्फ, डराई वाक्य अड्कने ।

बोली बिगारदै बोल्ने देखे लोभ पनी तहाँ ॥२४॥

१. कामदेव । २. सर्वजनलाई जित्ने पना । ३. मारजित हुनाले आफ्ना शत्रु बुद्ध भगवान्को । ४. रुद्रले उठाइएकोले शरीर नभएको । ५. विद्वत्कर्माको (शिवको) । ६. मैथुनद्वारा सृष्टि गर्ने पना । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. स्त्री रचिएकोलाई अस्त्री गरने (शस्त्र तुल्याउने) । ९. ईश्वरमा । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार । ११. औषधी गर्न नसकिने । १२. नराओ । १३. यहाँ समासोक्ति र प्रतीप अलंकार छ । १४. कामदेव-लाई देखेपछि यस्तो रूपको दोस्रो । १५. छालछाल आँखा भएकाहरू । १६. आँखामा खुँच्याउनुरूपी सर्पिणीको फुँकार । १७. यहाँ रूपक अलंकार छ । १८. यहाँ रूपक र समासोक्ति अलंकार छ । १९. सुखादिको कालिमा र अनुराग । २०. विरोध । २१. सब इन्द्रिय-हरूलाई ढाक्ने । २२. अज्ञान र अन्धकार । २३. जाज्वल्य वा उज्यालो । २४. यहाँ श्लेष र विरोधमास अलंकार छ । २५. रिसाएका । २६. शत्रु अर्कोसंग छडाई गरेको मौका पार्ने । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

सदा गरीब औ चोर दीर्घरोगी अपाक भै ।
 खानेलाई डाह^१ गर्ने थिए उस्का त सेवक ॥२५॥
 खडेरी पात्र^२-पाणीमा धनि^३-दानाऽम्बुको छ जो ।
 गरीबीले^४ दास सरी बेच्छ आफन्तालाई^५ जो ॥२६॥
 पाँच ठूला पाप^६-मध्ये हेतु^७ एक^८-दुईविषे ।
 काम-क्रोधकनै ठान्छ तृणभैं पञ्चकृत्^९ स्वयम् ॥२७॥
 बसेर सर्वेन्द्रियमा^{१०} जिभ्राको आड गर्छ जो ।
 त्यसमा मागको राम्रो बोलीहरु सिकाउन ॥२८॥^{११}
 पित्रादिको पथ्य तथ्य शिक्षार्थी त्यागि अन्ध र ।
 बेकार^{१२} ली, न त्यजने मोह देखे त्यहाँ अनी ॥२९॥
 जस्का सेवक ती मूर्ख कुटुम्बहरुमा डुबी ।
 तुरुन्तै प्राण जाओस् तै संभ्रान्त शस्त्रभुलाइ त ॥३०॥
 अविनाशी^३ ज्ञान-द्वीप-मनका^४ ज्ञानिको^५ पनि ।
 उज्यालो मन नै जस्ले गाजलै सरि पार्दछ ॥३१॥^६
 ब्रह्मचारी र वानस्थ, यतिले^७ गृहिमा^८ सरी ।
 क्रोध-लोभ-कामदेव जसमा आड लाग्दछन् ॥३२॥^९
 जागाको^{१०} पनि जो निद्रा^{११}, देख्नेको पनि अन्धता ।
 पढेमा पनि जो जाड्य^{१२}, उज्यालोमा छ जो तम ॥३३॥

१. तेसले के पायो खायो मलाई कति दिए इत्यादि । २. सुपात्रको हातमा ।
 ३. अनीका दानरूप जलको । ४. गरीबबनाले गर्दा । ५. आफ्ना वंशार्थीलाई । ६. ब्रह्म-
 हत्यादि । ७. कारण भएको । ८. ब्रह्महत्या-गृहदुःखगमनमा । ९. पाँचौं महापातक गर्ने ।
 १०. छवटै इन्द्रियहरुमा । ११. यहाँ काव्यलिंग भलंकार छ । १२. बेकामको कुरालाई ।
 १३. नाश नहुने । १४. ज्ञानरूपी दियो नै मन भएका । १५. वशिष्ठ-विश्वामित्रादिको ।
 १६. यहाँ उपमा भलंकार छ । १७. सन्यासीले । १८. गृहस्थमा । १९. यहाँ उपमा
 भलंकार छ । २०. जागरूपको । २१. निश्चेतन्य । २२. अज्ञानरूप ।

तामसी मोहले नष्ट^१, जगत् जीतेर काम त ।
 हर-नष्ट^२ चमू जित्ते गारडीवी^३-भैं अलज्ज भो ॥३४॥^४
 कामादि चिह्निए कोही देवले जानकारिभैं^५ ।
 चिह्निएनन् अरु भुण्डा नीलवस्त्र लगाउने ॥३५॥
 नगीचै त्यो अमर्याद^६ सिन्धु^७-भैं कलि-सैन्यमा ।
 देवताले सुने कान-पोल्ने ती-वाक्य^८ कोहिका^९ ॥३६॥
 दुङ्गा तर्छन् सरी यज्ञ-फूल छन् श्रुतिका^{१०} ठिक ।
 के श्रद्धा त्यसमा मूर्ख ! जस्तै काम-पथै^{११} त्यज्यौ ॥३७॥
 बोधिसत्त्व^{१२} कुनै जन्मे मर्मभेदार्थ वेदको ।
 सत्ता^{१३} हेतु^{१४} दिई उल्ले नाशवान् छ जगत् भने ॥३८॥
 अग्निहोत्र, त्रयी-तन्त्र^{१५}, त्रिदण्ड^{१६} र त्रिपुरण्ड^{१७} यो ।
 बुद्धि-वर्कत गुन्नेका 'जीविका'^{१८} भन्दछन् गुरु^{१९} ॥३९॥
 मातृको पितृको वंश शुद्धिले शुद्धि बन्दछ ।
 अनन्त-कुल बन्नाले अदोषी जाति को छ र ? ॥४०॥
 कामिनी वर्ग-संसर्गी छैन को^{२०} पाप-संक्रमी^{२१} ?
 नुहाउँदछ^{२२} श्री खान्न^{२३} मोहले^{२४} व्रत ली जगत् ॥४१॥
 कामान्धत्व^{२५} समानै^{२६} हो, स्वेच्छाचारी हुने नर ।
 स्त्रीमा ईर्ष्या गरी रोक्ने धिक् ढोंगी कुलको स्थिति ॥४२॥

१. नाशिएको । २. महादेवले पहिले नाश गरिएको । ३. भर्जुन । ४. यहाँ उपमा
 अलंकार छ । यो श्लोकको कथा महाभारत द्रोणपर्वमा छ । ५. पहिले नै परिचय भैसकेकाले ।
 ६. मर्यादा नभएको । ७. समुद्र । ८. पछि कहिने बोकी । ९. कुनै चार्याक्रमा । १०. वेदका ।
 ११. यथेच्छा चार मार्ग । १२. अत्यन्त विद्वान् । १३. प्रत्यक्ष देखिने घर पटादि ।
 १४. कारण । १५. सीमांसा । १६. पाशुवनव्रत । १७. शेषादि व्रत । १८. प्राण पालने
 उपाय । १९. बृहस्पति । २०. कुन पुरुष । २१. पाप सरेको । २२. तीर्थादिमा स्नान
 गर्छ । २३. एकादशी आदिमा खादैन । २४. अज्ञानताले । २५. कामदेवले अन्धो हुनु ।
 २६. छी पुरुष दुबैको बराबरीनै ।

'परदार-निवृत्ती' यो दम्भ^१ दम्भोलि^२ पाणिले ।
 अहल्या-केलिमा^३ लागी आफैले नै त्यजीदिए ॥४३॥
 द्विज हो ! गुरुमा^४ भोगदा पापको कल्पना त्यज ।
 गुरुमा-भोगमा^५ तिम्रा स्वामीको^६ भो महोत्सव ॥४४॥
 सुन्छौं, छन् सुख वा दुःख मर्नेका^७ धर्म-पापले ।
 बलाबलविषे^८ त्यस्को उल्टो नै छ बुझी भन ॥४५॥
 जन्मान्तराऽऽप्तिमा^९ शंका रही बर्ज्य छ पाप ता ।
 हिंसामा^{१०} दोष-शंकाले यज्ञ नै छाड वैदिक ॥४६॥
 जो त्रयी^{११} जानने तिम्रा वन्द्य^{१२} ती व्यासले भने ।
 कामार्ता^{१३} रमणीलाई ग्रहणै गर्नु योग्य छ ॥४७॥^{१४}
 धर्ममा किन हो श्रद्धा ? किन छैन रतादिमा ।
 गरोस् त्यो कर्म पुरुष जेले छ सुख अन्त्यमा^{१५} ॥४८॥
 बलैले गर लौ पाप तिनी अफल बन्दछन् ।
 बलैले गरिने काम बेकारै^{१६} मनुले भने ॥४९॥
 शास्त्रको अर्थमा शंका न गर्नु संप्रदाय हो !
 इच्छानुसार आनन्द जो चाहन्छौ उही गर ॥५०॥
 विद्वान्को मत मिल्दैन श्रुति स्मृत्यर्थ-बोधमा ।
 व्याख्या छ बुद्धि बलमा त्यो न छोड सुखोन्मुखी^{१७} ॥५१॥

-
१. दोह । २. इन्द्रले । ३. ऋषि पत्नी अहल्यासंगको संभोगमा । ४. गुरुकी स्त्री ।
 ५. वेदादि पढाउने बृहस्पतिकी पत्नी तारासंगको संभोगमा । ६. चन्द्रको । ७. मर्ने
 भागिसको । ८. प्रत्यक्ष र अनुमानको विरोध भएमा प्रत्यक्ष बलवात् हुन्छ मन्ने विषयमा ।
 ९. अर्को जन्म हुन्छ मन्ने कुरामा । १०. पशुहिंसामा । ११. वेदत्रय । १२. नमस्कार गरिने ।
 १३. कामदेवको पीडित भएको । १४. स्मरार्ता विद्वान् दीनार्थो नकामयते त्रियम्, ब्रह्महास
 तु विज्जेयो व्यासोवचन मन्त्रधीत् महाभारत । १५. कामको आखिरीमा । १६. नगरेजस्तै ।
 १७. दुःख नगरीकन सिद्ध गर्न सकिने ।

'म' देहलाइ जो भन्छ त्यो उद्धा पापले छ के ?
 पर सात्त्विक आत्माले त्यस्को^१ त्यो फल^२ भोग्छ के ॥५२॥
 मरेर जन्म संझिन्छन्, मरेरै कर्म-भोग छन् ।
 अर्कोले खाइ मर्नेको तृप्ति, यो धूर्त-वाक्य हो ॥५३॥
 'मै देह' जान्ने जनमा 'हैन'^३ यो, तिमि हौ' भनी ।
 त्यो धूर्त श्रुति ले अर्कै लिन लाउँछ, खेद हो ॥५४॥
 संदिग्ध^४ अर्थमा^५ एक हुन्यैछ, तर इष्ट^६ भै ।
 धूर्त स्वमन्त्रले^७ भन्छन् नभए साङ्गता^८ नभै ॥५५॥
 सारा पाप^९ गरी घोर तापमा डुबने त्यही ।
 श्रौत^{१०} सिद्धात्ममा तिअ्रो एउटा पाप भार के ॥५६॥
 डाँठबाट टिपी फूल काम के ? उहि फल्दछ ।
 दुङ्गोमा^{११} यदि राख्ने हो, राख आफ्नै कपालमा ॥५७॥
 स्त्रीका प्रति घृणावाद^{१२} पनि तृण सरी त्यज ।
 आफू पनि त उस्तै छौ, किन यो जन-वञ्चना ॥५८॥^{१३}
 पाल लौ कामदेवाज्ञा^{१४}, मान्य ब्रह्मादिले^{१५} पनि ।
 मूर्ख हो ! वेद पनि हो देवाज्ञा, किन भो बढी ॥५९॥
 प्रलाप^{१६} पनि वेदैको भाग नै मान्दछौ भने ।
 दौर्भाग्य कुनले दुःखी विधि^{१७} उस्तै न मानने ॥६०॥

१. देहको । २. पाप-पुण्य । ३. 'नेति, तत् त्वमसि' । ४. सन्देह (हुन्छ वा हुन्न)
 मन्ने । ५. कुरामा । ६. चाहेको कुरा । ७. मेरो मन्त्रको प्रभावले । ८. विधानको
 अङ्गको पूर्णता । ९. परदारागमनादि । १०. श्रुति सिद्धि एक आत्ममा । ११. शाक्यमादि
 शिलामा । १२. सुखं श्लेष्मागारं' इत्यादि निन्दावचन । १३. जनका उपरको ठगी ।
 १४. कामदेवरूप देवताको आज्ञा । १५. ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वरले । १६. सोऽरोहीव, यदरोहीव
 इत्यादि अनर्थक वाक्य । १७. ज्योतिष्मीमेन स्वर्गकामो यजेत इत्यादि विधि ।

मीमांसा-वाक्यमा लट् भ्रान्त हो ! श्रुति मान्दछौ ।
 त्वै यूप-द्विप-दायी^१ त प्रक्षिप्त^२ पनि भन्दछौ ॥६१॥
 परलोकविषे^३ को छु जान्ने नै ? श्रुति भन्दछ ।
 त्यस्कै प्रमाण ली लोक कसरी भरमा परोस् ॥६२॥
 धर्माधर्म अशक्यै हुन् गर्न छोड्न भनी मनु ।
 राष्ट्र-दण्डार्थि^४ छन्, त्यस्मा श्रद्धा व्यर्थ छ अज्ञको ॥६३॥
 व्यासकै^५ वाक्यमा^६, उन्मा छौ श्रद्धालु कुविन्द^७ हो ।
 माछाका^८ शिष्य तिमिमा, माछैमा पनि के भनौ ॥६४॥
 व्यास, पाण्डवको प्यारो, कवि, पण्डितले पनि ।
 पार्थले^९ निन्द्यमा^{१०} निन्दा, स्तुत्यमा^{११} स्तुति नै गरे ॥६५॥
 कामातुर बनी व्यास भाउज्यूमा^{१२} पनि रमे ।
 दासी^{१३}-तर्फ पनि के ती मातृ-प्रेरित^{१४} नै भए ॥६६॥
 देव-द्विज-ग्रन्थलाई तिमी आदर गर्दछौ ।
 पशु पूज्ने^{१५} तिमी खासै त्यो भन्दा आफु नीच छौ ॥६७॥
 सुन्दरी-सारको^{१६} स्वर्ग मरेरै पनि चाहने ।
 शान्तात्मा यज्ञ कर्ताले छोडेनन् काम-वासना ॥६८॥
 मूर्ख ! हो शम^{१७} के ? गर्नु प्रियाका प्रीतिमा श्रम ।
 ढढेको भूतले^{१८} फेरी कसरी जन्म पाउने ॥६९॥

१. सब खम्बामा हात्तीहरू बाँधेर ऋत्विक्हरूलाई दिनु मन्ने वेदवाक्य । २. कसैले थपी दिएको । ३. परलोक छ वा छैन र त्यसमा सुख छ वा छैन मन्ने विषयमा । ४. लोकको अपराधलाई निमित्त गरेर धनको अभिलाषा गर्नेवाला । ५. दासको छोरीले व्यवहार गरी जन्माएको व्यासको । ६. पुराणहरूमा । ७. मूर्ख हो । ८. मत्स्यरूप धारण गर्ने विष्णुका । ९. पाण्डवले । १०. निन्दा गरिने दुर्व्योधननादिमा । ११. स्तुति गरिने श्रीकृष्णादिमा । १२. विचित्र वीर्यकी पत्नी भन्दा-अम्बिकामा । १३. भाउज्यूको दासी । १४. आमा सत्यवतीले प्रेरणा गरिएका । १५. गाई आदि पशुलाई पूजा गर्ने । १६. रम्मा आदि सुन्दरी पाउनु रूप सार भएको । १७. बालि । १८. जनले ।

'अपवर्गे' तृतीया' यो भन्ने पाणिनिको पनि ।
 जोडी भै रतिमा लाग भन्ने हो खास आशय ॥७०॥
 माथी^१ जान भनी लोक गङ्गामा तल डूब्दछन् ।
 पछाडी सरने भेडो अगाडी जुध्नलाईभै ॥७१॥^२
 हुन्छ यो पापले तिर्यग्-योनि^३ यो त्रास मात्र हो ।
 राजिलै^४ पनि हो राजा निजी सौख्य मिले भने ॥७२॥
 रम्छन् ता स्वर्गमा दैत्य विष्णुले मारि युद्धमा ।
 त्यहाँ पनि विष्णुसङ्ग तिनको युद्ध छँदैछ की ? ॥७३॥
 जीव, ब्रह्म जगत्मा छ, मुक्तिमा ब्रह्म-मात्र छ ।
 यो जीवोच्छ्रित्ति-निर्वाण^५ हो वेदान्तिक-मूढता ॥७४॥
 जस्ले चैतन्यवान्लाई मुक्ति-निती शिला हुन् ।
 कहे, गोतम^६ तिलाई जो भन्यौ त्यहि मान्दछौ ॥७५॥
 हरिका^७, हरका^८ पत्नी उन्मै एकाग्र भै पनि ।
 स्मरको जेलमा पछन् किन मुक्त न भैकन ? ॥७६॥
 छ भने देव सर्वज्ञ दयालु श्रुति-वाक्यको ।
 त्यो, बोलिमात्रले अर्थी^९, हामीमा के छ पूर्ण लौ ? ॥७७॥
 संसारीको कर्म-जन्य^{१०}, दुःख दाता छ ईश^{११} ता ।
 त्यो अकारण-वैरी^{१२} भो, अरु कारण-वैरि^{१३} छन् ॥७८॥

१. मोक्षका निमित्तमा तेस्रो अवस्था हुन्छ अर्थात् मैथुन धर्ममा अज्ञात भएको नपुंसकले तीर्थ ब्रह्मचर्यादिद्वारा मोक्षमा प्रयास गर्नु भन्ने हो । २. स्वर्ग । ३. यहाँ उपमा भलंकार छ । ४. पशुयोनि । ५. तिर्यक् योनिमा सबभन्दा सानो पानीसाथ । ६. आफ्नू जीवन त्याग नै मुक्ति । ७. श्रेष्ठ गोरु । ८. विष्णुका । ९. शिवका । १०. मुक्ति भुक्ति चाहने । ११. कर्मबाट उत्पन्न हुने । १२. ईश्वर । १३. विराउने रामे, चोट पाउने चामे । १४. कार्य कारणले अर्थात् स्त्री-धन इत्यादि हरण हुनाले वैरी ।

अनन्त-तर्क^१ भै तुल्य अन्योनय-प्रति दोषने ।
 अप्रमाण कुनै छैनन् मत सत्प्रतिपक्ष^२-भै ॥७६॥
 क्रोधो तपस्वी^३ अरुमा न गर्नु क्रोध भन्दछन् ।
 निर्धनी धनका नितो धातुको उपदेशि^४ छन् ॥८०॥
 के-निति यज्ञमा दिन्छौ^५ ? लक्ष्मी खूँच्छन् अदातृमा^६ ।
 सारा धन दिई मूर्ख बलि^७ बन्धनमा^८ पच्यो ॥८१॥
 सबै छ दुहुने, द्रोही, मनले धनिका प्रति ।
 निलोभी मनका एक-दुई कोही भए हुनन् ॥८२॥
 न चोर्नु नै गरीबी हो, न खानू^९ पेट मार्नु हो ।
 सम्पूर्ण मुखको मूल स्वेच्छाचारी^{१०} तिम्रो बन ॥८३॥
 यस्ता दुर्वर्णका^{११} बोली सुनी इन्द्र रिसाउँदै ।
 उच्चो स्वर गरी बोले-‘को हो यो धर्म’^{१२} काटने ? ॥८४॥
 त्रयी-नेत्र^{१३} त्रिलोकको पालने, वज्र धारने ।
 पाक^{१४} मान्ने, मै छँदैमा को यस्तो बोलि बोल्दछ ? ॥८५॥
 पंकराजभावमा^{१५} जाति-अलोप^{१६} अरुमा^{१७} पनि ।
 ब्रह्मघ्नादिकको^{१८} जाँच-हुँदा^{१९} भङ्ग^{२०} प्रमाण छ ॥८६॥
 ब्राह्मण्यादि-प्रसिद्धामा^{२१} रम्नेको जीत^{२२} हुन्न लौ ।
 त्यस्तै सारा वर्ण-वंशहरूको शुद्धि बोल्दछ ॥८७॥

१. अनगिन्ती अनुमानहरू । २. आकाश सूर्ति धारी नहुनाले नित्य हो, आत्मा जस्तै, आकाश हामीहरू जस्तै बाहिरी इन्द्रियले ग्रहण गरिने गुणको आधार हुनाले अनित्य हो, घडाजस्तै यो सत्प्रतिपक्ष २ अनुमान हो । ३. दुर्वासा आदि ऋषि । ४. फलाममा यस्तो गर्नाले खुन हुन्छ इत्यादि उपदेश गर्ने । ५. सुवर्णादि इक्ष्वा दिन्छौ । ६. न दिनेमा (कृपणीमा) । ७. बलिराजा । ८. वासनको बँधाईमा । ९. फलानु चीज अमक्ष हो खान हुन्छ मनी नखानु । १०. जे मत लाग्यो उही गर्ने । ११. वेदादिकाई दोष दिने । १२. भुत्यादिमूल भएका धर्मका रहस्यकाई । १३. दुई आँखाले देख्न नसक्ने चीज देखाउने घेदत्रयरूप नेत्र भएको । १४. पाकनामक दैत्यकाई । १५. वर्णसंकर नसम्झ्ना । १६. ब्राह्मणादि जातिको लोप नहुनु । १७. वर्णसंकरबाट जातिको असाप विपथमा । १८. ब्रह्महत्यादि पातक गरी मैले हत्या गरेको होइन मन्नेको । १९. जल-अग्नि इत्यादि दिव्य परीक्षामा । २०. हार हुनु, नाश हुनु इत्यादि । २१. ब्राह्मणी भादि प्रसिद्ध स्त्रीमा । २२. दिव्य परीक्षामा विजय ।

देदोक्त पानि-आगोका परीक्षादि प्रमाणाले ।
 नास्तिक्य-हटने बुद्धि तेरो गर्देन धिक् छ लौ ॥८८॥
 भएमा पति-योगादि गर्भादिक नदेखिदा ।
 अदृष्ट^१ कर्मले तेरो मर्म छोड्दैन ? नास्तिक ! ॥८९॥
 पसेर बन्धुमा प्रेत गयाश्राद्धादि माग्दछ ।
 यस्तो सबैले जानेको कथामा भर छैन के ? ॥९०॥
 यमका दूतले लाँदा नाम-भ्रान्ति भई, फिरी ।
 परलोक-कथा भन्नेहरू केले अमान्य छन् ? ॥९१॥
 हाआ अगाडि दुर्वाच्य वक्छस् के के तँ नास्तिक !
 भनी तिरस्कार गरी भन्छन् अग्नि रिसाउँदै ॥९२॥
 महापराका^२ व्रत ली श्रुतिधर्म-बली^३ बचे ।
 चणौ नखाँदा प्राणान्त^४ ! यो^५ अचम्भ भएन की ? ॥९३॥
 पुत्रेष्टि-श्येन-कारीरी^६ आदि प्रत्यक्ष यज्ञ तो ।
 के तिम्रो धर्म-सन्देह-दैत्यघ्न^७ रवि होइनन् ? ॥९४॥
 घुमाई दण्ड आकाश भरी भिल्ला फिजाउँदै ।
 धर्मराट् भिन्नमर्मा^८ भै भन्छन् वाक्य-परम्परा ॥९५॥
 पर्खि पर्खि सभामा यो दुर्वाच्य बक्ने शठ !
 बलैले यो^९ यहाँ तेरो घाँटी-ओठ^{१०} सुकाउँछ^{११} ॥९६॥

१. पूर्व जन्मको पाप पुण्य । २. बाह्र दिनदेखी लिएर महिनौतकको लिहने उपवास व्रत । ३. वेदधर्म नै बल लिने उपवासीहरू । ४. मने खोज्ने हे नास्तिक । ५. श्रुति धर्मबाट बचेको कुरा । ६. पुत्र प्राप्ति, शत्रुमारण, वृष्टि, निमित्तक इत्यादि । ७. वेदधर्म विषयमा सन्देह गर्नुको दैत्यलाई नाश गर्ने । ८. जीवनस्थान नै छियाछिया भएजस्तो । ९. म यमले । १०. कण्ठनाकर ओठ । ११. बोक्न नसक्ने गराउँछ ।

श्रुति-स्मृति-पुराणादि^१ शयौं ती मतले स्थिर ।
 परलोक नमान्ला को ? तेरो उक्ति लिई शठ ! ॥६७॥
 पाँचले^२ मार्ग^३ वार्या र शयले^४ दाहिना कहे ।
 लोकमा मार्ग जो जान्छस् तेस्तै हो परलोकमा^५ ॥६८॥
 दिने स्व-कन्या अरुमा विश्व-सम्मति^६ देखने ।
 कस्को परत्रमा चित्त न होला दृढ^७ ? नास्तिक ! ॥६९॥
 कुनै^८ मत हुँदा सत्य^९, नासियौ सब छोडदा ।
 त्यै-दृष्टिले छ त्यो^{१०} व्यर्थै, अनर्थ न छ धर्मज^{११} ॥७०॥
 अवैमत्य^{१२} र पातित्य^{१३} हुने भै लौ कहीं^{१४} पनि ।
 सबैले^{१५} श्रौतमा^{१६} अङ्ग, शेष^{१७} धर्ममहाँ पनि ॥७१॥
 रिसले लाल, वरुण भन्छन् निर्दय भैकन ।
 नास्तिकाधम ! उर्देनस् घोर यो पाशबाट^{१८} के ? ॥७२॥
 गर्नेनसक्ने नरले, कूर्मादि-विलका^{१९} शिला^{२०} ।
 गराउन्नन् कसो तेरो श्रद्धा सेश्चरमार्गमा^{२१} ? ॥७३॥
 ब्राह्मणादिको^{२२} जाति श्रुतिवृत्तान्त-उक्तिले ।
 तिमीलाई चकाचौंघ किन गर्देन ? नास्तिक ! ॥७४॥
 आविष्ट^{२३} भै अनेकौंमा गयाश्राद्धादि माग्ने ।
 भृत देख्ला पनी केले मान्दैनौ श्रुति-सत्यता ? ॥७५॥

१. चार वेदमन्वादि, धर्मशास्त्र-पुराण र मीमांसा इत्यादि । २. पाँच जनाले । ३. बाटो ।
 ४. सब जनाले । ५. परलोक विषयमा । ६. वेदादि धर्मशास्त्र र संसारको सम्मति ।
 ७. तँ पनी त्यसैमा विश्वास गरी दृढ । ८. एक मात्रै पनि । ९. साँचो । १०. नमान्नु ।
 ११. धर्मबाट उत्पन्न हुने । १२. सबको मत फरक नपर्को । १३. पवित्र भएको ।
 १४. अहिंसा-कन्यादानादि धर्ममा । १५. नास्तिकहरूले पनि । १६. वेदविहित धर्ममा ।
 १७. नित्य नैमित्तिक काम्यकर्मका । १८. पासोबाट । १९. कर्म वाराह-नृसिंह इत्यादि
 विवर भएका । २०. गरुडकीमा पाइने शालग्राम शिला । २१. मनुष्यमन्दा विकक्षण
 ईश्वर छन् नन्ने वैदिक-मार्गमा । २२. 'ब्रह्मणोऽस्य सुखम् आसीत्' इत्यादिको । २३. प्रवेश
 गरेको ।

नामभ्रमैले यममा पुगो अनि फिरे पछी ।
 वात गर्ने जीवलाई^१ देखी श्रुति नछाड लौ ॥१०६॥
 इन्द्रादिका क्रोधदेखी डराई सैन्य छाडदै ।
 हात जोड्दै कुनै^२ आई अनी भन्दछ देवमा ॥१०७॥
 पराधीन म छु देव ! अपराधी म होइन ।
 कलिनामा कालको म बन्दो हूँ स्तुति-पाठक ॥१०८॥
 चार्वाकिले भन्यो यत्ति, चौताले रथमा स्थित ।
 कलि, द्वापरलाई नै देखे आफ्नै अगाडिमा ॥१०९॥
 पापीले व्याप्त, कलिले मुन्टो केहि उठाउँदै ।
 नारकीले सरी हेन्यो श्रीमान् ती देवतातिर ॥११०॥
 भए पनि त्यो मैमत्तू, गन्यो शिर नुहाउनु ।
 मानौं त्रिशङ्कु^३-जस्तो भो इन्द्रकै तेजले कि यो ? ॥१११॥^४
 हेर्ने-विमुख^५ तीतर्फ^६ सहजै पुगि मत्त त्यो ।
 फूर्ति गरी भन्न लाग्यो द्विजमा मद्यपी^७ सरी ॥११२॥
 इन्द्र ! सन्चै छ की ? अग्नी ! मन खिन्न त छैन की ?
 सखे काल ! सुखी छौ की ? खुसी छौ की जलेशजी ? ॥११३॥
 स्वयम्बर तिरै जान्छौं भैमीवरण-नितिमा ।
 त्यस्तर्फ दौडने आज्ञा चाँडो चाँडो मिलोस् अब ॥११४॥

१. प्राणीलाई । २. नास्तिक । ३. विश्वामित्रले स्वर्ग पठाइएका र इन्द्रले स्वर्गबाट निकालिएका राजा । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा भल्कार छ । ५. हेर्नलाई पीठ फर्केका । ६. इत्यादि देवतातिर । ७. यद्विरा पिडने सानिस ।

नाहकैमा अहङ्कारो त्यस्लाई जानि देवले ।
 मुखामुख गरी हाँस्तै भन्नलागे तुरुन्त नै ॥११५॥
 न बोले कहिल्यै यस्तो जान्नेछन् परमेष्ठिले^१ ।
 ब्रह्मचारो^२ युग रचे कसरी व्याह गर्दछौ ? ॥११६॥
 व्रतभङ्गी^३ गुरुद्रोही^४ ठान्लान् ब्रह्माजिले कली !
 तिमी तथा सेवकले^५ ब्रह्माज्ञा^६ त अलङ्घ्य छ ॥११७॥
 त्रिजगत्का युवाको^७ नै सेखी हर्ने कथा गयो ।
 हामीहरू आउँदैछौं त्यै स्वयम्बरबाट लौ ॥११८॥
 हेर्दैथिए नागहरू तेस्तै देवहरू पनि ।
 भैमीले नर^८ भूपाल वरलाई वरिन् तहाँ^९ ॥११९॥
 नागजात नरात्रा र अरु मानिस वानर ।
 देवता पामरै^{१०} ठानिन् भैमीले नल नै गुणी ॥१२०॥
 सुनेर रिसले अन्धो, सर्वसंहारि^{११} रुद्रवत्^{१२} ।
 कलिले देवतालाई भन्यो वचन यो पनि ॥१२१॥
 अगम्यामा^{१३} रमुन् ब्रह्मा, दिव्य-स्त्री^{१४} भोग देवले ।
 कलि ता ब्रह्मचारो होस् मरोस् तिम्रो प्रियार्थमा^{१५} ! ॥१२२॥
 उपदेशी^{१६} अरुमाथी तिम्रो यो कुन रीति हो ।
 तिम्रा ती ती सबै काम^{१७} सुन्न कानै डराउँछन् ॥१२३॥

१. ब्रह्माजीले । २. जीवनभर गुरु कुलमा बस्ने नैष्ठिक ब्रह्मचारी (ब्रह्मचर्य व्रत पालन गर्ने) । ३. व्रतभङ्ग गर्ने । ४. गुरुको द्रोह गर्ने । ५. तिम्रा सेवक कामक्रोधादिले । ६. ब्रह्माजीको आज्ञा (धर्ममर्यादा) । ७. तरुण पुरुषहरूको । ८. मनुष्य । ९. स्वयम्बरमा । १०. नीच । ११. प्रलयकालमा सबलाई संहार गर्ने । १२. क्रोधले विकृत आकार गरेको रुद्र (काल)-जस्तो । १३. छोरी गायत्रीमा । १४. रमादि सुन्दरी । १५. स्वेच्छाचारिताको निमित्त । १६. छोरी-बुहारी-दिदी-बहिनी-गुरु-आमा इत्यादिमा गमन गर्ने हुन्छ, ब्रह्महत्या इत्यादि हत्या गर्ने हुन्छ मनी उपदेश गर्ने । १७. ब्रह्महत्या र स्वपुत्रीगमन इत्यादि कर्म ।

त्यो स्वयम्बरमा भूकी^१ लक्ष्मी ती नलले लिए ।
 त्यस्वाट लज्जा तिमिले, सबैको^२ लाभ तुल्य हो ॥१२४॥
 हामीलाई परै देख्ता ठिकै हो मुख बाङ्गिनु ।
 हाम्रो वदन हेर्नामा लाजले असमर्थको ॥१२५॥
 त्यो अयोग्य कुरा हेरी बस्यौ देव ! कसो गरी ?
 जलेको^३ दृष्टिले भैमी मूढा^४ किन जलाइन^५ ? ॥१२६॥
 ठुलोको चाह गर्नेले ठुलो वंश^६ त्यजी अहो !
 तिनले कसो गरी रोजिन् चञ्चले नललाई^७ नै ? ॥१२७॥^८
 दिगीश्वर तपाईंले चाहिएकी मृगेक्षणी^९ ।
 भैमीलाई लिने, सह्य^{१०} भयो के गरि त्यो नल ? ॥१२८॥
 दाउरा हालि दन्केको अग्निने साछि भै पनि ।
 किन त्यो व्याहमा भूठो साछीको काम छोडियो ? ॥१२९॥
 तपाईं सब तेजस्वीहरूको पनि यो क्षमा ।
 बन्यो कलंकको निती, चन्द्रमाको कलंकभै ॥१३०॥^{११}
 वरिने नल छोडेर ममाथी किन क्रुद्ध छौ ?
 दोषी त्यस्वाट^{१२} तिनलाई^{१३} छले खोस्छु आज नै ॥१३१॥
 दिनुहोस् साथ, पाञ्चाली^{१४} पञ्च-पाण्डवले^{१५} सरी ।
 ती भैमी हामि पाँचैले पालो बाँडेर भोगियुन् ॥१३२॥^{१६}

-
१. पृथ्वीकी । २. तिम्नो र नलको । ३. तिमिहरूको रिसाएको । ४. मूर्ख ।
 ५. मरम् गरिहनु । ६. कुल र वाँस । ७. नलराजा र नलनामको सानु झारलाई । ८. यहाँ
 श्लेष अलंकार छ । ९. मृगनयनी । १०. सहन सकिने । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 १२. नलबाट । १३. दमयन्तीलाई । १४. द्रौपदी । १५. युधिष्ठिरादि पाँच भाईले ।
 १६. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

अनी त्यो मूर्ख कलिको बोली सुन्न अशक्त भै ।
 भारतीले कडा राम्रो हानिन् वाग्-बाण^१ तेसमा ॥१३३॥
 नललाई कीर्ति-भैमी-वर-दानार्थ^२ यी गए ।
 जानिन्न डाँडे-मतिले^३ धीर-गम्भीर-चातुरी^४ ॥१३४॥
 जिभ्रो लट्पटिदा वाणीतर्फ बोल्न अशक्त भै ।
 बेवास्ताभै गरी तिन्मा कलिले देवमा भन्यो ॥१३५॥
 हामीले देव ! इच्छा नै भैमीप्रति त्यज्यौं अब ।
 हाम्रो त्यो नलमा केही दया पनि त छैन नी ! ॥१३६॥
 भैसक्यो काम के गर्नु ? थिएनौं हामि ता त्यहाँ ।
 मौकाको काम अहिले विचारेको छु, सुन्नुहोस् ॥१३७॥
 प्रतिज्ञा कलिको यो छ नलमा देव ! जानियोस् ।
 त्यस्बाट भैमी, पृथिवी छुटाउँछु र जित्छु ॥१३८॥
 प्रचण्ड-तेजी^५ कलिको नलका साथ वैर^६ यो ।
 गाउनन् लोक खेदै हो ! सूर्य-कैरवको^७ सरी ॥१३९॥
 त्यस्को विरोध^८ दन्कायो^९ 'ठिक' द्वापरले भनी ।
 इन्द्रले कानमा हात लगी यो कलिमा भने ॥१४०॥
 आश्चर्यबुद्धि^{१०} छौ, देख्छौ लज्जा-वैवर्य^{११} हामिमा ।
 ठुलोमा^{१२} दिन्छ जो थोडा, लाज लिन्छ उ आफुमा ॥१४१॥^{१३}

१. वचनरूप वाण । २. यश-दमयन्ती-वरदानका निमित्त । ३. डाँडाडाँडे दौडने बुद्धि
 भएका जनले । ४. धीर-गम्भीर पुरुषको चतुर्याई (कुशलता) । ५. कडा तेज भएको
 ६. शत्रुता । ७. सूर्यको र कुम्भको । ८. वैरोध । ९. क्षत्र बलाहदियो । १०. अनौठा बुद्धि
 भएको । ११. लाजले निन्याउरो । १२. नलजस्तो महान् पुरुषमा । १३. यहाँ अर्थात्तर-
 न्वास अलंकार छ ।

फलसीमा^१ चतुर्वर्ग^२ दिन्छ भक्ति-शतांशले^३ ।
 नलको त्यो भयो व्यर्थ हाँफो आश्रय लीकन ॥१४२॥
 कले ! सुबुद्धि नलमा तिम्नो वर नजाति हो ।
 हुन् ती निषधका चन्द्र लोकपाल-समानका ॥१४१॥
 देख्नेनौं सहने तिन्मा कलिको अवकाश^४ नै ।
 द्वापरको पनी शक्ति छैन ती धर्म-पूर्णा^५मा ॥१४४॥
 तपाईंहरुजस्तोले नाहकैमा अहो ! किन ?
 नम्र^६ भैमीकनै पीनू ? भ्रमले^७ अनुभूति^८-भैं ॥१४५॥^९
 तुल्य छन् नल भैमीको सत्य-त्रेता दुवै युग ।
 कलि, द्वापर ता एक-धर्मा^{१०} छैनौं, अतुल्य छौं ॥१४६॥
 पक्कै गच्छुं भनी बोल्छौं, गरेमा दोष^{११} बोक्छौं ।
 तिम्रा कार्यार्थका^{१२} हेतु दृष्टादृष्ट^{१३} न छन् वश^{१४} ॥१४७॥
 ती पुण्यश्लोकमा^{१५} द्रोह मोहैले^{१६} पनि जो गरोस् ।
 अन्यायको पापवाट ताप चाँडै लिनेछ त्यो ॥१४८॥
 तिम्रो ती नलमा द्वेष गर्नु साह्रै अयोग्य छ ।
 नलसङ्ग हुने वर नहोला तिमिमा हित ॥१४९॥
 त्यहाँ^{१७} जान्छु असत् ध्येय हो राजस^{१८}, यहीं वस ।
 यो संझी राज-संसद्मा^{१९} गई मिल्दैन हँस्सि ता ॥१५०॥

१. फलको मर्यादारूप । २. धर्म-अर्थ-काम-मोक्ष । ३. नलका अत्तिको शयौं सागले मात्र । ४. रहने स्थान । ५. पतिव्रतादि धर्म र सुशीलता इत्यादिले नम्र । ६. उल्टा झानले । ७. भ्रमको विरोधी सच्चा बुद्धि । ८. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । ९. चारै पाउ र तिन पाउ धर्म रहेका हुनाले समान धर्म भएका । १०. पाप । ११. कार्य निमित्तका । १२. नलका पूर्वजन्मार्जित कर्म । १३. तिम्रो वश । १४. नामोच्चारण मात्रले पनि पवित्र पार्ने नलमा । १५. अज्ञानले । १६. जित्मलाई नलको नगीचमा । १७. रजोगुणबाट बच्नेछौं । १८. नलको समामा ।

गएर नल-भैभीको^१ बीच पस्छी कसो गरी ?
 असन्धि^२ चक्र^३ 'षण्णाम्'-को बीच बस्ने डकारभै^४ ॥१५१॥
 प्रत्येक देव कलिमा कलि प्रत्येक देवमा ।
 समानाक्षरले^५ ठट्टा गर्थे अन्योन्यमा यही—॥१५२॥
 इन्द्र—वरेमा नल भैभीले नजानू योग्य हो कली !
 आकाशचारी, उद्वेगी,^६ रथमा दौडि काम के ? ॥१५३॥
 कलि—वरेमा नल भैभीले स्वर्ग-फिर्नु अयोग्य^७ हो ।
 के काम ? दिक्क मान्नाले, तेस्तै वेगी विमानले^८''
 अग्नि—जस्लाई वर्ण जाँदैछौ उन्ले अर्कै वरी-सकिन् ।
 कली ! जाने यही काम हस्सि औ लाज को भयो ॥१५४॥
 कलि—गएथ्यौ वर्ण जस्लाई उन्ले अर्कै वरे पछी ।
 अग्नी ! वर्तुल^९ त्यो आस्य^{१०} 'लज्जा-निती'^{११} छ, खेद हो''
 यम—पति अर्कै वरिन् तिन्ले जो-निती जान लाग्दछौ ।
 न सही व्यर्थको क्रोध तिमीले रोक्नु-योग्य हो ॥१५५॥
 कलि—पति अर्कै वरिन् उन्ले जेको निती गयौ यम !
 तिमी भन्दा छ को नीच ? हटाऊ व्यर्थको रिस
 वरुण—कोसौं दौड्यौ चढी घोडा, कान्तिले स्मर जीतदै ।
 मूर्ख, नीच ! लजाउन्नौ ? अर्को नै वरियो तहाँ ॥१५६॥

१. पुण्यश्लोक र पवित्रताको । २. सन्धि नभएका वस्तुको । ३. शब्दरूपमा रहेको वर्णसमूह । ४. 'षड्' शब्दको डकार । ५. यहाँ उपमा भलंकार छ । ६. समान अक्षर भएका शब्दले । ७. ठुलो देग भएको । ८. १५४ श्लोकदेखी १५७ श्लोकतक श्लेष भलंकार छ । ९. इन्द्राणी आदि दिव्य स्त्रीहरूका भगाडि मुख देखाउन लाज हुने हुँदा अनुचित । १०. बटुलो । ११. मुख । १२. आफ्नी स्त्रीले हस्सि गरिने हुँदा लाज-मर्नुको निती ।

कलि—राम्रो बनी, चढो घोडा, जनसंघमहाँ पुग्यो ।

वरियो अन्य, वारोश ! तिमीमा लाज छैन के ?”

तेस्रो^१ र चौथो^२ युगको नलमा वैर भावना ।

नहट्ने संझि छाँताले स्वर्ग जाने गरे मति ॥१५८॥

मूर्छा परेर रिसले यीटै द्वापर साथ ली ।

नल जित्ने महायात्रा^३ गर्दाभो हठले कलि ॥१५९॥

नलका यज्ञ-धर्मादि^४ दुर्ग^५ बन्दा कलि प्रति ।

यस्को निषधमा^६ पस्न ठुलै विघ्न हुदो भयो ॥१६०॥

चन्द्रको बिम्बभैं स्वच्छ नलको राष्ट्र नाशन ।

राहुजस्तै पुग्यो पापी कलि सेखी गरीकन ॥१६१॥^७

केही काल पछी कालो^८, अहंकार लिने, कलि ।

भैमीका पति, राजाको राजधानीमहाँ पस्यो ॥१६२॥

वेद^९ उद्धार गर्नेका मुखबाट सुनी पद^{१०} ।

कलि कालो पदै-एक^{११} तहाँ टेक्न असक्त भो ॥१६३॥

श्रुतिपाठकका^{१२} वक्त्रबाट क्रम^{१३} सुनी लिंदा ।

कलिको क्रम^{१४} रुक्नाले पुरको दूरमा रह्यो ॥१६४॥

सुनेन वेदपाठीका संहिता^{१५} त्यहि सम्मन ।

गर्दाभो कलिले फूर्ति नरुक्ता पाठको गति ॥१६५॥

१. द्वापर । २. कलि । ३. लश्वे सफर । ४. यज्ञस्यागतडागनिर्माणादि धर्महरू ।
 ५. किल्ला । ६. निषाधराजमा । ७. यसमा उपमा अलंकार छ । ८. कालस्वरूप ।
 ९. ऋगादि ४ वेद । १०. संहिताको विभागरूप पदनामक पदहरू । ११. एउटा पाउ ।
 १२. वेद पढनेका । १३. पूर्वपदलाई छोडेर उत्तर पद ग्रहण गर्ने क्रमनामक ग्रन्थ ।
 १४. पाउ अघि बढाउने क्रम । १५. पद-क्रमरूप अवस्था दुईबाट विलक्षण ऋगादि रूप ।

होमाज्य-गन्धले त्यस्को नाक नाशे-सरी^१ भयो ।
 क्रतुको^२ धूमले गर्दा आँखा देख्न अशक्त भो ॥१६६॥^३
 अतिथीका पाउ धोई कलिको निति चिप्लिने ।
 गृहीका आगनामा त्यो कलि सन्त त चिप्लियो ॥१६७॥
 यज्ञाग्निको ताप जुट्ता पुटपाक^४ भयो कलि ।
 तलाऊका^५ मिली हावा सर्वाङ्गै-छिन्न^६-भै भयो ॥१६८॥^७
 घरेपिच्छे श्राद्ध गरी छरिका ब्राह्मणादिले ।
 काला तिलहरू देखी कालदेखी^८ सरी डन्यो ॥१६९॥^९
 स्नाताहरूका^{१०} तिलक^{११} तवारि बनि छातिमा ।
 घुसेकै सरि संभी त्यो टुट्यो कम्मर ठान्दथ्यो ॥१७०॥^{१२}
 पुरमा भूठ बकने नर देखेर खूस भो ।
 त्यो त स्त्रीसँग बोलेको जाने पछि मलीन भो ॥१७१॥
 यज्ञका यूप^{१३} औ कीला गडेको, घर्मिले^{१४} पुरा ।
 देखेर त्यो पुरी तेस्ले ठान्यो सर्पे-भरी सरी ॥१७२॥^{१५}
 विचरा त्यो, पराकीका^{१६} पार्श्व^{१७} जान अशक्त भो ।
 मासोपवासिको^{१८} छाँया नाघ्नेमा पनि रोकियो ॥१७३॥
 सूर्यबिम्बस्थ^{१९} गायत्री^{२०} ध्यान गर्दा द्विजातिले ।
 चाडै नै आउने ठानी तुरुन्तै डरले लुक्यो ॥१७४॥

१. मरेजस्तो । २. यज्ञको । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. दुइ तिरकी आगोले पकाइएको । ५. धर्मात्माले बनाएका सलाउ-कूवाहरूका । ६. सब अङ्ग काटिएको । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. बमराज देखी । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. स्नान गर्ने-हरूका । ११. निधारमा लगाएका श्रीखण्ड चन्द्रादि । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. मौला । १४. धर्मात्माले । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. द्वादशरात्रितक उपवास लिने ब्रतालुको । १७. नजीक । १८. एक भैह्रासक उपवास गर्नेको । १९. सूर्यको बिंबमा रहेको । २०. प्रातः सन्ध्याकी अधिष्ठात्री वेदमाता ।

गृहस्थपूरां गृह र वानप्रस्थघना^१ वन ।
 देवालय यति-स्थान^२, कहीं पाएन आश्रय^३ ॥१७५॥
 हिंसा^४ आपनी प्रियालाई^५ तहाँ पाएन खोजदा ।
 न पायो मित्र कलह मूर्खका मुखमा पनि ॥१७६॥
 गाई^६ यज्ञार्थकी^७ देख्ता खूस भै धाउँदो भयो^८ ।
 तिनी सौम्य^९ वृषाऽऽसक्ता हुँदा खल^{१०} हटाइयो ॥१७७॥
 मौन^{११} ता जप गर्नेका त्यो स्वयं गालि ठान्दथ्यो ।
 मान्यमा नति^{१२} गर्नेले ठान्थ्यो स्व-शिर कुल्चनु ॥१७८॥
 कुशासनी तथा पानि ऋषिका देखि हातमा ।
 घनले हान्न, पानी ली श्राप्न लागे उ ठान्दथ्यो ॥१७९॥
 मौञ्जी^{१३} तथा दण्ड धर्ने वर्णीलाई^{१४} उ मान्दथ्यो ।
 'यी त लौ डोरिले बाँधी लौरोले पिट्न आउँछन्' ॥१८०॥
 त्यहाँ देख्ता पुरोडाश^{१५}, डराई अति दुःखि भो ।
 सर्प ठानी सुरोलाई डरले त्यो रुँदै गयो ॥१८१॥
 द्विजको मदिराऽऽदान^{१६} देख्ता ज्यादै खुसी भयो ।
 बुभी सौत्रामणी^{१७} यज्ञ अनी त कलि खिन्न भो ॥१८२॥
 त्यस्ले वेदज्ञका देख्यो जत्ती ब्रह्माञ्जलीहरू^{१८} ।
 त्यत्ती त्यस्का मुटूबाट रक्तपूराञ्जली^{१९} खसे ॥१८३॥

-
१. वानप्रस्थाश्रमीले व्यास । २. सन्यासी-परमहंसका वासस्थान । ३. बस्ने ठाउँ ।
 ४. काटमार इत्यादि । ५. इच्छा गरिएको चीज वा प्यारी स्त्रीलाई । ६. हिंसा गरिने गाई ।
 ७. गोमेधनामक यज्ञका निमित्तकीलाई । ८. रमण गर्ने इच्छाले धायो । ९. सोमदैतव
 द्रव्यसाध्य धर्ममा वा वृषमा आसक्त । १०. मूर्ख वा खर (गद्गहा) । ११. चूप लाग्नु ।
 १२. नमस्कार । १३. मुज झारका मेखला । १४. ब्रह्मचारीलाई । १५. घोडाका खुर
 प्रमाणको भठार वटा साना माटाका माँडामा संस्कार गरी पकाइएको होमास । १६. मदिराको
 स्वीकार । १७. इन्द्रदेवता सम्बन्धी । १८. ब्रह्मयज्ञका निमित्त सुरुमा र अन्त्यमा गरिने
 अञ्जलीहरू । १९. रगतले भरिएका अञ्जली ।

स्नातकी^१ घातकी^२ ठान्थ्यो, दान्तलाई^३ कृतान्त^४-भैं ।
 मौनीको^५ दर्शनैले त्यो यम देखे सरी डन्थो ॥१८४॥
 त्यो पाखण्डहरू^६ खोज्दै वेदपरिडतमा^७ पुग्यो ।
 जलार्थी^८-भैं मिली आगो, अति दुःखित भै हट्यो ॥१८५॥^९
 त्यहाँ ब्रह्मघ्न^{१०} देखेर त्यस्मा सन्तोष केहि भो ।
 सर्वमेघाख्यको^{११} यागी बुभुदा ज्वरतप्त भो ॥१८६॥
 त्यसलाई तर्जना^{१२} हुन्थ्यो यतिका^{१३} वंशदण्डले ।
 गृहीका वेद-यष्टीले^{१४} त्यस्मा क्लेश भयो अती ॥१८७॥
 देखी स्थाण्डिलमा^{१५} सुत्ने राष्ट्रै त्याग्ने स्पृहा^{१६} भयो ।
 पवित्र देखनाले त्यो वज्रकै भय मान्दथ्यो ॥१८८॥
 जिन^{१७} खोज्दा अजिन^{१८} नै देख्थो भो ब्रह्मचारिको ।
 खोज्दा क्षपण^{१९} यायीको देख्यो अक्षपणै^{२०} पनि ॥१८९॥
 जप्नेका जपमालमा^{२१} बीजाऽऽकर्षण^{२२} देख्दा ।
 त्यो जीवाऽऽकृष्टिका^{२३} कष्ट उल्टा^{२४} खेपेर बुभुदथ्यो ॥१९०॥
 त्यस्ले देखी त्रिसन्ध्यामा^{२५} द्विजका अघमर्षण^{२६} ।
 आफ्ना दुइटै आँखा फुटनू बेस मान्दथ्यो ॥१९१॥
 भैमी र नलका केही दोष बुभुन घुमी-लिंदा ।
 कलिले चिह्लिने कोही^{२७} कहीं देखेन राष्ट्रमा ॥१९२॥

१. विद्यास्नातक व्रतस्नातक । २. विश्वास घाती । ३. जितेन्द्रियलाई । ४. यम-
 राज । ५. मौनव्रतीको । ६. वेद निन्दा गर्नेहरू । ७. वेदका विद्वानहरूमा । ८. पानीछे
 तिर्खाएको । ९. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । १०. ब्रह्महत्या गर्ने जन । ११. सर्ववेध
 नामको यज्ञमा तत्तद् जातिको हिंसा वैद्य हुनाले सो यज्ञको । १२. त्रास ।
 १३. सन्यासीका । १४. वेदका पद-क्रमरूप दण्डले । १५. व्रतलिएर खाली जमीनका ।
 १६. गुचो नरही अग्रभागसहितका कुश । १७. जैनमतवाला । १८. कृष्णमृग चर्म ।
 १९. दिगम्बर । २०. दीक्षाङ्ग धर्मको अत्याग वा जूनाको खेलबाट थुपारिएको धन ।
 २१. रुद्राक्ष पद्माक्षका जयमालमा । २२. एक एक दाना तानेको । २३. प्राण खिची
 लिनाको । २४. बीजको जीव । २५. प्रातर्मध्याह्नसाम्यं तिन सन्ध्यामा । २६. नाकले
 स्पर्श गरी अभिमन्त्रित आचमनीय वा त्यो फेकिएको जल । २७. मित्रवर्ग ।

तपः-स्वाध्याय-यजन^१ गरने, शत्रुको^२ तहाँ ।
 ऐश्वर्य देख्ता विद्वेषी कलिमा अति डाह भो ॥१६३॥
 सारा^३ स्त्रीले घेरिएको, कामी^४ देख्ता उ खुस भो ।
 वामदेव्योपवासी^५ त्यो पछी जानेर दुःखि भो ॥१६४॥
 वैरिणी शुचिताले^६ त दिइनन् भूमि कुल्चन ।
 आकाशमा पनी वेद-ध्वनिले न मिल्यो थलो ॥१६५॥
 औसीको यज्ञ^७ देख्नाले त्यस्लाई अति दुख भो ।
 पौर्णमास^८ बुभी रिङ्थ्यो^९ ठान्थ्यो, सोम^{१०} त अन्तकः^{११} ॥१६६॥
 वीरघ्न^{१२} देखिए त्यस्ले न सदाचारि मारने ।
 न देख्यो साँभमा सुत्ने, देख्यो ब्रह्मज्ञलाई^{१३} त ॥१६७॥
 परस्पर छुँदै खाने विप्र देखेर दङ्ग भो ।
 होमशेष हुने सोम^{१४} खाएको बुझि दिक्क भो ॥१६८॥
 सुन्दा कुनै रजस्पर्शी^{१५} अति चाडै उ खूस^{१६} भो ।
 पछी त पावन-स्नानी^{१७} जानी अत्यन्त खिन्न भो ॥१६९॥
 देखेर काटिने गाई काहीं, त्यो दगुन्यो पनि
 जानी अतिथिका निती फर्क्यो भट्टै उ मूर्ख त ॥२००॥
 नित्य-नैमित्तिक-त्यागी^{१८} द्विज देख्ता उ खूस भो ।
 यजमान^{१९} बुभी भाग्यो मलिनु मुख लीकन ॥२०१॥

१. पञ्चाग्नि साधनादि तप-वेद पाठ रूप-स्वाध्याय-देवता वा याचक वर्गको उद्देश्य गरी
 द्रव्य त्याग-यज्ञ । २. नलको । ३. सजाति वा विजाति । ४. रति कर्ता । ५. वामदेव
 ऋषिले दर्शाइएको ब्रह्मसामको उपासक । ६. बाह्य र अन्तस्करणको पवित्रता । ७. अग्नि-
 ष्टोम । ८. पूर्णिमाको दिनमा गरिने यज्ञ । ९. मूर्छा पर्थ्यो । १०. सोमयाग । ११. यम-
 राज (मरण) । १२. शूरवीरहरूलाई मारी क्षत्रीय धर्मले जीवन गर्ने । १३. विषय
 त्याग गर्नेलाई । १४. सोमलताको चूर्ण । १५. धूलो लागेको । १६. निषिद्ध स्त्रीरज स्पर्श
 गरेको संज्ञी हर्षित । १७. गाईको धुलोले वायव्यस्नान गर्नेवाला । १८. सन्ध्यास्नानादि
 नगरने । १९. यज्ञमा दीक्षा लिसकेको मानिस ।

आत्मघाती^१ त्यहाँ देख्ता त्यो त आनन्दमा पन्यो ।
 पछी सर्वस्वार-यज्ञ^२ गर्ने जानेर दुःखि भो ॥२०२॥
 महाप्रताप्य^३ ऋतुमा इत्वरी-वर्णिको^४ रति ।
 देख्ता यज्ञक्रियालाई ठान्थ्यो त्यो भाण-तारुण्य ॥२०३॥^५
 यज्वस्त्रो-अश्वमेधाश्च^६ दुवैको लिङ्ग जोडनू ।
 देस्ता त्यो श्रुतिका-कर्ता^७ हुन् भाण भनि भन्थ्यो ॥२०४॥
 प्रभाले^८ सूर्यलाई भैं दुष्ट-दृक्ले^९ नदेखिने^{१०} ।
 भैमी-सेव्य^{११} नलैलाई देख्यो त्यो कलिले अब ॥२०५॥^{१२}
 तिन्मा अन्योन्यको प्रेम त्यस्मा बाण सरी बिभक्त्यो ।
 देखी परस्पर क्रीडा^{१३} मर्म काटे सरी भयो ॥२०६॥
 उन्को तेजस्वि गुणले, रोसले^{१४}, आत्म-दोषले^{१५} ।
 त्यो तिन्मा छुनु के ? हेर्ने नसक्ता भागदो भयो ॥२०७॥
 सुस्केरा ली, नल-द्वेषी, आश्रय-स्थान खोजदै ।
 रामश्री^{१६} नलको राम्रो बगैँचामा पुग्यो कलि ॥२०८॥
 लाखौं पाले हुँदा त्यस्मा तपस्वीको अपीडन^{१७} ।
 कलि मानी^{१८} त्यहीँ ठान्थ्यो अनुकूल^{१९} अलीकति ॥२०९॥
 पत्र वा पुष्प, फलले देव-ब्राह्मण-पूजक ।
 नलले रोपिने वृक्ष चढ्न् त्यो असमर्थ भो ॥२१०॥

१. आत्महत्या गर्ने पुरुष । २. आसन्न मरण वा असाध्य रोग लागेकोले गरिने
 आत्मघात यज्ञ । ३. महाव्रत नामको । ४. वेइया र ब्रह्मचारीको । ५. माणहरूको नाङ्गो
 नाच । ६. यजमानकी पत्नी र अश्वमेघ यज्ञका घोडा । ७. ब्रह्मा । ८. संज्ञा नामकी सूर्य-
 पत्नीले वा असह्य तेजले । ९. पाप बुद्धिले वा दोषी आँखाले । १०. पुण्य श्लोक हुनाले
 पापीले देख्न अयोग्य । ११. दमयन्तीले सेवा गरिएका । १२. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 १३. प्रेमका आलिङ्गन चुम्बनादि सात्विक माव । १४. उनीप्रति असहनरूप आफ्नू रोसले ।
 १५. आफ्नू महापातकादि दोषले । १६. श्रीरामको जस्तो शोभा संपत्ति भएका । १७. आफ्नू-
 प्रति पीडा नहुनु । १८. अभिमानी । १९. आफ्नूलाई हित ।

चढ्दै न देवमा किन्तु बाग^१ पूरा^२ गराउन ।
 रोपेको एउटा वर्रो वृक्ष देख्नेभयो तहाँ ॥२११॥
 दर्बारको नगीचै र ऊचो भै ध्वज-रूपको^३ ।
 त्यै वर्रो वृक्षमा बस्न कलिले ठोक ठानियो ॥२१२॥
 आधार-हीन, कलिको स्थान दोकन त्यो द्रुम ।
 'कलिद्रुम'^४ न भो किन्तु 'कल्पद्रुम'^५ पनी भयो ॥२१३॥
 धर्मलाई दियो बस्न एक पाऊ अगाडि^६ नै ।
 त्यसैले सत्यमा^७ त्यसले पायो स्थान^८ म ठान्दछु ॥२१४॥^९
 रुखमा बसने त्यो त परेवाबाट^{१०} भैं गरी ।
 साग्नि^{११}, दीक्षित, राजाको शापदेखी डराउँथ्यो^{१२} ॥२१५॥^{१३}
 त्यसो गरेर वर्रोमा बसने कलिले तिनी ।
 भैमीका पति, निर्भीक^{१४}, राजर्षि^{१५} न डगाइए ॥२१६॥
 वर्रो आश्रय पाएर वैदर्भी-नल भूपको ।
 चूक खोज्दै तहाँ धेरै वर्ष बस्तो भयो कलि ॥२१७॥
 थियो त्यो वनमा जस्तो विनिद्र-कलिका^{१६} लता ।
 नलच्छली^{१७} थियो त्यस्तै विनिद्र-कलि-काल^{१८} ता ॥२१८॥^{१९}
 लोकको^{२०} मुखमा दोषी न हुने को छ ? यो गुनी ।
 नलको दोष ढुँढै घुम्थ्यो द्वापर भूमिमा ॥२१९॥

१. बगैँचा । २. सब जातका वृक्षले पूर्ण । ३. ध्वजा राख्ने डण्डीजस्तो । ४. कलि-
 सम्बन्धी वृक्ष । ५. कलिको अभिलाषा पूर्ण गर्नले कल्पवृक्षले । ६. कालचक्र अनादि हुनाले
 अघी बितेका कलियुगका समयमा । ७. नन्तराज्यको समय सत्य युगमा । ८. बस्ने यौटा
 थलो । ९. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । १०. अग्निसहित मण्डकोले दुंगासमेत पचाउने परेवा
 देखी । ११. अग्निहोत्र गर्ने । १२. अग्निहोत्रमा दीक्षा लिएका । १३. यहाँ उपमा अलं-
 कार छ । १४. निर्भय । १५. मुनितुल्य राजा नल । १६. कोपिला फुलेको लता । १७.
 नललाई छल गर्न चाहने । १८. जाग्रामी कलिकाक त । १९. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार
 छ । २०. दुनियाँको ।

सदा धूपी धूआँ-मल-जल दिंदा फूल फुलने
 शशीजस्तो राम्रो नल नृपतिको बागबिचमा ।
 बसेको त्यो कालो कलि अब त कादम्ब-चरिको^१
 पखेटाभैँ चिल्लो रङ लिइ बन्यो लाञ्छन-मृग^२ ॥२२०॥^३

ठूलो त्यो नल भूपको नगरमा राम्रा प्रजा-धर्मले
 ठूलै विघ्न पन्यो तथादि कलि ता वर्षौँ त्यहीँ नै बस्यो ।
 यस्तै औसरमा अती खुसि हुँदै राजा र भैमीकन
 सेवा गर्न अनङ्गले^४ धनु पनी करान्ति^५ पाँचाइयो ॥२२१॥

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 यस्कै छिन्दप्रशस्तिनाम-दिदिको^६ भाई^७, निसर्गोज्ज्वल
 काव्य श्रीनलको चरित्र, अहिले सत्रौँ गयो सर्ग यो ॥

१. हरिया पखेटा हुने हंसजातिको । २. कलंकको खरायो । ३. यहाँ उपमा अलंकार छ । ४. कामदेवले । ५. कानको छेडसम्म । ६. 'छिन्दप्रशस्ति' नामकी दिदीको । ७. पछि जन्मेको ।

अष्टादश सर्ग

—०२४०—

यस्पच्छी युवति, भीमनन्दिनी, स्त्री-विभूषण मिलेर भूपति^१ ।
 तो तृतीय-पुरुषार्थ-सिन्धुकी^२ पार-तारक-तरी^३ सँगै रमे ॥ १ ॥
 तीसँगै दिन र रात भोग भै आत्मवित्^४ नल न पाप पाउँथे ।
 बाहिरी विषयमा डुबे पनि ज्ञानधौत-मन^५ बिग्रदैन^६ लौ ॥ २ ॥^७
 घेर रत्नहरूले सिंगारिने, सौधको^८ शिखर, हेम-भूमिमा^९ ।
 काम-सेवन गरे प्रिया लिई, मन्त्रिमाथि धरि भार^{१०} भूपले ॥ २ ॥
 वीरसेन - सुत-कण्ठभूषण - दिव्यरत्नहरूको^{११} प्रभावले^{१२} ।
 काम्य चीज सब पूर्ण दीकन जो^{१३} तृणैसरि सुमेरु गर्दथ्यो ॥ ४ ॥
 कृष्ण-वर्ण अग्ररु धुवाउँदा गर्भ-भिन्न^{१४} जसको सुवासियो ।
 आंखिभ्रूचालबिच चन्दनादिको गन्ध-शीतल हवा पनो थियो ॥ ५ ॥
 बत्ति कामशर-धूप-युक्तका^{१५}, कामका प्रखर-तेजका^{१६} मुना^{१७} ।
 वासना सहित-तैलदीपिका गर्दथे उकन काहिं उज्ज्वल ॥ ६ ॥^{१८}
 घोइए पछि कपूर-पानिले घेर कुंकुम छरेर लेपिने ।
 मार्गमा कुसुम-माल्य बिच्छिने, शुभ्दथे मणिजडाउ भू^{१९} जहाँ ॥ ७ ॥^{२०}
 भूपको तनु^{२१} मडारिँदा अति वासना भइ मनाज्ञ-वर्णको^{२२} ।
 पुष्पको शयन जौन भूमिको भालको तिलक-रूप^{२३} धर्दथ्यो ॥ ८ ॥^{२४}

१. नल । २. कामरूप पार पाइ नसकिने समुद्रकी । ३. पार पहुँचाउने नौका । ४. जीव र ब्रह्मको अभेद बुद्धिले युक्त । ५. परमात्मज्ञानले कामक्रोधादि-मलिन मन धोएको पुरुष । ६. पापमागी हुँदैन । ७. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ८. दरवारको । ९. सुवर्णको भूमिमा । १०. राज्यभार । ११. नलको गलामा पहिरेको भालाको दिव्यरत्नको । १२. शक्तिले । १३. दर्बारको शिखर । १४. मित्रि माग । १५. कपूर धूपमित्र रहेको । १६. कडा तेजका । १७. क्षंक्रुरूप । १८. यहाँ उपमा र उद्येक्षा अलंकार छ । १९. जमीन । २०. यहाँ उदात्त अलंकार छ । २१. शरीर । २२. मनोहर रूप । २३. टीकाको रूप । २४. यहाँ निदर्शन अलंकार छ ।

काहिं ता नगिचको हबेलिमा मल्लिकादि फुलका सुवासले ।
 भीमजा-सुचिर नासिकामहाँ बन्धु^१ भै रहन आदरै गन्यो ॥ ६ ॥
 पूर्ण-सर्वऋतुवृत्त^२ बागमा कीर-कृत^३ मकरन्द^४ आँपका ।
 भेटि ली पवनले नृपालको प्राणवातकन^५ पूज्दथ्यो जहाँ ॥ १० ॥
 काहिं छापि सुन जो सफा थियो, काहिं रत्न जडि उज्ज्वलै थियो ।
 काहिं चित्रहरुले पुरा थियो, काहिं रङ्ग पनि जादु^६ भैं थियो ॥ ११ ॥
 चित्र फेरि उनका विलासको ठीक शिल्प^७ गरि छक्क लागने ।
 हेरि जस्कन, कपाउँदा शिर शिल्पिराट्^८ विधि बने^९ कि वातकी^{१०} ? ॥ १२ ॥
 भित्र गुप्ति घर धेर छन् भनि छक्क मानि जनले बताइने ।
 तन्तु-यन्त्र^{११} गरि पुत्तली^{१२} पनि चाल धेर गरने जहाँ थिए ॥ १३ ॥
 रात्रिमा पनि उ उज्ज्वलै थियो भित्तिका मणि-मरीचिले^{१४} गरी ।
 ग्रीष्ममा जल-नलीहरु भरि गर्मि, अल्सपनलाई हर्दथ्यो ॥ १४ ॥
 कामशास्त्र-गुरु-तुल्य^{१५} सारिका^{१६} नागदन्त^{१७} बिच वास गर्दथी ।
 भीमजा र नलका कृताऽकृत^{१८} केलिलाई^{१९} पनि देख्दथी जहाँ ॥ १५ ॥
 काहिं मत्त कलविकका^{२०} अति ग्राम्य-केलि^{२१} पुनरुक्तिभैं जहाँ ।
 काहिं वापिबिच^{२२} हंस-मैथुनलाई^{२३} भूप-युगबाट^{२४} देख्दथे ॥ १६ ॥
 रम्य वैरा-ख^{२५}, वंशि-शब्दले^{२६}, बागमा भ्रमरका कराइले ।
 कंकणादि जुधदा नचाइको^{२७} ढाक्दथे सुरत-शब्द^{२८} नै जहाँ ॥ १७ ॥

१. कुटुम्ब । २. सबै ऋतुका वृक्षले पूर्ण भएको । ३. सुगाले टुका पारिएको । ४. फूलको
 धुलो । ५. प्राण वायुलाई । ६. चटक । ७. कारीगरी । ८. कारीगरका राजा । ९. ठहरे
 कि ? । १०. वातरोगी । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा भलंकार छ । १२. धागोको चालन । १३. सुवर्ण
 र हात्तिदाँतका पुत्तली (मनुष्य-सिंह-हात्ती इत्यादि) । १४. मणिका किरण ले । १५. काम-
 शास्त्रका गुरु वात्स्यायन तुल्य । १६. चरी । १७. हात्तीको दाँतबाट बनेको पिंजरा ।
 १८. गरेका वा भुलेका । १९. आलिङ्गन-चुम्बनादि खेलवाडलाई । २०. भैरवका ।
 २१. जनका अगाडी गरिने संभोग । २२. तलाउमा । २३. हाँसका संभोग । २४. राजाका
 जोडीबाट । २५. वीणाको आवाज । २६. बाँसुरीको आवाजले । २७. नदेखिने ठाउँमा रही
 नाच्ने स्त्रीपुरुषका नचाइले । २८. राजारानीका रतिआवाज ।

रात्रिमा पनि गृहान्तरैमहाँ भयाल आवरणा-शून्यम पनि ।
 सुन्दथे तिनि^१ रतादि-सीत्कृत^२ ताहिं चित्रग^३ रती र कामका ॥१८॥
 भङ्गि-युक्त^४ मृगको सिंगै सरी, स्वादु उज्ज्वल रसादिले^५ गरी ।
 किन्नरी मधुरगानको ध्वनि, द्वार सामु जसमा^६ सदा थियो ॥१९॥^७
 देखदा^८ विधिजिको सुता-प्रति^९ भोग, हास्य गरने अनङ्गका ।
 छन् जहाँ त इतिहासका कथा भित्तिचित्र बिचमा क्रमैसँग ॥२०॥
 गीतमी-परकलत्र^{१०} भोगने, इन्द्रको पनि विलास-साहस ।
 खोदियो कनक-भित्तिमा जहाँ कामको विजय-दुन्दुभी पनि ॥२१॥
 वैजयन्त-जयले^{११} कमाइने, कार्तिकी-निशि-समान-उज्ज्वल ।
 कीर्तिलाई जसको फिभाइयो ऊँडने कलरवादि-पङ्क्तिले^{१२} ॥२२॥^{१३}
 चन्द्रको गुरु-सुवासिनीमहाँ^{१४} उच्छल्याई सब बोध पारने ।
 नाटिका^{१५} भरत-भारती^{१६} जहाँ चौकमा प्रकट भै सुहाउँथे ॥२३॥
 देवदारु-वनमा^{१७} हर-क्रिया^{१८}, कृष्णका ब्रजबधू-विलास^{१९} ती ।
 शुक्ले रचित-वृत्तले^{२०} जहाँ भो विटङ्क^{२१} पनि लेख-चिह्नित ॥२४॥
 'प्रातकाल यमुनानदीमहाँ' काल-देश नविचारि कामले ।
 दासजा-रति^{२२} गरे' भनी सुगा व्यास-पित्रृकन^{२३} भन्दथ्यो जहाँ ॥२५॥
 आफ्नू तप-समुद्र पारमा पुग्न थोर रहदा मुनीश्वर^{२४} ।
 अप्सर-स्तनघटा-वलम्बि^{२५} भै चित्रमा लिखित वस्तथे जहाँ ॥२६॥

१. नक्षत्रमयन्ती । २. सुरत ओष्ठ दर्शनका लोत्कार । ३. चित्रमा रहेका । ४. धेरै
 मझो भएको । ५. शृङ्गारादि रसले । ६. दमयन्तीसँग सिकन आउनाले जुन सौधमा ।
 ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार र रूपक अलंकार छ । ८. ब्रह्माको । ९. छोरी (सरस्वती) तिर
 (मत्स्य पुराणको आधार हो) । १०. अहल्या ऋषिपत्नी । ११. इन्द्रका दरबारको जीतले ।
 १२. परेवाका ताँतीले । १३. यहाँ उपमा अलंकार छ । १४. गुरुकी स्त्री तारामा । १५. चार
 भङ्ग भएको नाटक । १६. भरतमुनिको वाणी । १७. मन्दराचलका गुफा र देवदारुका
 वनमा । १८. महादेवको पार्वतीसँगका खेलवाड । १९. गोपिनीसँगका रास क्रीडादि ।
 २०. श्लोकले । २१. परेवा बस्ने कान्स । २२. मत्स्यगन्धकाको संभोग । २३. पराशर
 ऋषिकाई । २४. दुष्टदुला मुनिहरू । २५. अप्सराका स्तनरूप घडाको आधार लिने ।

स्वामि^१ औम^२ दुइले रति^३ त्यजी, त्यो जगद्-विजयिकाम नै जित्यौ ।
 यो मृदङ्ग सरि बोल ली जहाँ नाचतथे मुजुर मेघ-साथमा ॥२७॥
 देखि भोग नल-भीमजामहाँ मोहितै रति र कामका प्रति ।
 जित्न-निंति दुइलाइ^४ ईखले भैं तिनी स्मर-रति सरी भए ॥२८॥^५
 तेस सौध-गिरिमा प्रकाशिए भीमजा र नलका रति-क्रिया ।
 जो महाकविजिले^६ नदेखिए, स्वैरिणी^७ प्रभृतिले नजानिए ॥२९॥
 भूप, खूप बलवान, मालिक, नौजवान सित सेविका, यिनी ।
 बाल्य-काल रहँदी, नृपात्मजा^८ भीति कत्ति नलिउन् कसो गरी ? ॥३०॥
 दौत्य-कर्म गरदा नलप्रति प्यार बोलि यिनिले सुनाइथिन् ।
 संझि ती विनय-नाश^९ लाजले के गरौं ? भनि नजान्नसक्तथिन् ॥३१॥
 सामु सर्व-जनको अलज्ज भै जो वरिन् नृपतिलाइ आफुले ।
 चंचलेपन उ संझदा यिनी हेर्न तीतिर नसक्तथिन् पनि ॥३२॥
 रत्नले खचित आसनीमहाँ जो दिशातिर जनेश^{१०} बस्तथे ।
 मानिनी यिनी रिसालुभैं बनी तेसतर्फ न त हेर्दथिन् पनि ॥३३॥
 ह्री-नदी^{११} बिच डुबेर आफनू माथलाई अतिनम्र पारने ।
 द्वार-चित्रयुवती^{१२} सरी यिनी स्वामि-हूतिहर^{१३} कयै नसुन्दथिन् ॥३४॥
 स्वामि-वेश्म^{१४} डरले न ती पसिन्, तल्पमा^{१५} न त बसिन् पसे पनि ।
 सुत्तथिन् नगिचमा न ती बसे, संमुखी^{१६} न त भइन् सुताइए^{१७} ॥३५॥

१. कुमार (कार्तिकेय) । २. मुजुर । ३. सुरत । ४. काम र रतिबाई । ५. यहाँ
 उल्लेख अलंकार छ । ६. व्यास-भारमोकि-कालिसादि गूढ भाव देखनेले । ७. धेरै पतिबाड
 शिक्षा लिने वेदयाहरूले । ८. दमयन्ती । ९. धृष्टता । १०. नल । ११. लज्जारूप नदी ।
 १२. दोकामा लेखिएका तसवीरकी स्त्री । १३. पतिका डाक बोक्नेहरू । १४. पतिको
 कोठा । १५. बिच्छेउनामा । १६. पतितर्फ सन्मुख । १७. पति वा संगिनीले काखमा
 सुताउनु गरेमा ।

नैषधप्रति न भीमनन्दिनी मात्र लज्जित भइन् अती गरी ।
 भीमजा-हृदयकी लजालुको^१ वश्य^२ मन्मथ पनी लजाउँथ्यो ॥३६॥
 पार्वती-सदृश सुन्दरी यिनी जो स्वयं-गरन^३ चाह गर्दथिन् ।
 स्वामिले यदि उही चिजै कहे त्यो त उद्यम^४ वृथा गरिन् पनि ॥३७॥
 लाजले विमुखकी यिनोप्रति प्रेम^५ छैन कि ? भनेर शंकित ।
 चित्तालाइ, नल दूत्यकालको भीमजा-ऽऽशय गुती बुझाउँथे ॥३८॥
 ल्याइयिन् नगिच धेर साथिले, त्यस्पछी सँगिनि एउटी रहिन् ।
 ती पनी छल^६ गरी पठाइँदा, भीमजा निज-सखी^७ बनाइयिन् ॥३९॥
 आफ्नै सगिचमा भए पनि कामशास्त्र बुझ्ने नृपालले ।
 अङ्कमाल गरि भीमजाकन दूरको-सरि^८ समीपमा लगे ॥४०॥^९
 चूमिइन् नतमुखी निधारमा त्रास केहि हटदा कपोलमा ।
 केहि निर्भय बुझी तुरुन्त नै वक्त्र-चुम्बन गरी उ हाँस्तथे ॥४१॥
 भीमजा-हृदयमा अलीकति बढ्न चाह गरदा दबाइयो ।
 बाल काम, पहिले लजालुले हुँ गरिन् र भयले कि रोकियो ॥४२॥^{१०}
 अङ्कमाल हठबाट चाहने, स्वामिका दुइ भुजा रति^{११}-विषे ।
 तल्पमा अतिलिपिस्स टाँस्सिदै रोकतथिन् बहुत काल बालिका ॥४३॥
 हार हेरिकन छक्कभै बनी भूठ नाटक रचेर भूपले ।
 कण्ठमूल उनको छुँदाछुदै हात ता स्तननिरै पुऱ्याइयो ॥४४॥

१. लज्जा नामकी स्त्रीको । २. अधीनमा रहेको । ३. कटाक्ष गरी हेर्नु पान टक्र्याउनु, पंखा हंक्रनु इत्यादि आफै गर्नु । ४. स्वामिको उद्योग । ५. मउपरको प्रेम । ६. पान इत्यादि ल्याउने बाहाना । ७. आफ्ना साथमा रहने एकै साथी । ८. टाढाको चिज-जस्तै । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. सुरतोत्सवमा ।

पूजिएँ अघि^१ म माल्यले प्रिये ! हालमा म तिमिलाइ पूज्दछु ।
 यत्ति बोलि निज-हार^२ अर्पदै भूपले स्तन दुवै छुनू गरे ॥४५॥
 रात्रिमा निद हुँदा अबोधकी प्यारिको वसन-निविमा^३ नल ।
 काँपने कर पु-याउँथे, उनी हल्लिदा^४ विउँभदी हटाउँथिन् ॥४६॥
 ऊरु-वस्त्र^५ तिर प्यारिको यिनी दृष्टि राखि जब खिस्स हाँस्तथे ।
 नाङ्गिए सरि लजालु भै तिनी छेउ तानिकन छोप्नु गर्दथिन् ॥४७॥^६
 बुद्धिमान्^७ नृपतिले क्रमैसित प्यारिका डरहरू हटाउँदै ।
 लाज फेरि मनमा, अनङ्गको खास त्यै धनुसँगै नुघाइयो ॥४८॥^८
 हास्यका वचनले खुसाउँथिन्, हाँस्तथे नृप, उ खिस्स गर्दथिन् ।
 ती अमोल मणिदन्त-मालिका^९ स्पष्ट गच्छ कुन^{१०} लौ अरुसँग ॥४९॥
 देखि भीमतनया-स्तनद्वय हारको मणि गडेर चिह्नित^{११} ।
 अङ्कमाल पतिको कडैसँग पाइछन् भनि सखी विचार्यथे ॥५०॥
 वस्त्र-बन्ध^{१२} गर्ने सखीसित नीवि^{१३} खूब कस भन्दथिन् जब ।
 हाँसदै सब सखी त ठान्दथे—चञ्चले पति-भुजा पुग्यो त्यहाँ ॥५१॥
 लाजले रति-चिनो^{१४} दवाउँदी, प्रेमले सुख-चिनो^{१५} प्रकाशदी ।
 पद्मिनी^{१६} विजय-गर्दथिन् यिनी अर्धपुष्प-युत्^{१७} पद्मिनीकन ॥५२॥
 कामले नल नदेखि वस्न र लाजले पनि दिएन देखन ।
 भीमजा-नयन भूपतर्फ नै गै लजाइ विचबाट फिर्दथे ॥५३॥^{१८}

१. स्वयंवर समाप्ता । २. आफ्नू मोतीको माला । ३. सारीको ग्रन्थिमा । ४. पतिको
 हात सात्विककंपले हल्लिन्थेमा । ५. पिडौंलाको कपडा । ६. यहाँ त्रयातिशयोक्ति छ ।
 ७. कामशास्त्रोक्त बालिकालाई विश्वास गराउने विषयमा कुशल । ८. यहाँ सहोक्ति अलं-
 कार छ । ९. मणिजस्ता दाँतको शक्ति । १०. पतिव्रता कुलीन स्त्री । ११. डाम परेको ।
 १२. पोसाक पहिराउनु । १३. मेखलीको गाँठो । १४. चुम्बनादिको चिह्न । १५. आलिं-
 गनादि चिह्न । १६. कामशास्त्रोक्त लक्षण भएकी पद्मिनी स्त्री । १७. आधा मात्र फुल फुल्न
 लागेको । १८. यहाँ कज्जा र कामको सम्बन्ध हुनाले सावधानि छ ।

गर्दथिन् न पतिलाइ नेत्रको लक्ष्यता^१ अनि परोक्षता^२ पनि ।
 दृश्य छन् उ जसमा त्यही^३ त्यही^३ दृष्टि-दान यिनिले गरेर नै ॥५४॥
 आउँदा दिन, वियोगिनी यिनी कान्त-संगति-निशा^४ रुचाउँथिन् ।
 रात्रिमा पति-रति-प्रकारको^५ सर्मले दिवस चाह गर्दथिन् ॥५५॥
 गच्छु त्यो, जुन रुचाउँछ्यौ प्रिये ! लाज छोड, डरलाइ नै त्यज ।
 सङ्गिनी सरह नै म छू भनि प्यारिलाइ नृप धेर भन्दथे ॥५६॥
 ह्री-महौषधि-निरुद्धशक्तिको^६ जो थियो मदन-वह्नि^७ चित्तमा ।
 सिद्धियुक्त पतिवाक्य-मन्त्रले त्यो त दीप्त हुनगो यिनीमहाँ ॥५७॥^८
 स्वामि-अर्पित^९ भुजा हटाइ जो छोप्यथिन् स्तन दुई स्वहस्तले ।
 लाज छोडि पतिलाइ हाल ती छातिमै स्थित सरी अंगाल्दथिन् ॥५८॥^{१०}
 'प्यारी ! आज अरु केहि माग्दिन एक बार अधरोष्ठ माग्छु' यो ।
 मन्द, दीन गरि बोलि भूपले रद्द पारि हठवृत्ति^{११} ली चुमे ॥५९॥
 प्यारिको मुख-मधू^{१२} पिईसकें दास यो त निज-कृत्य-योग्य छ ।
 पाउ दाप्तछु भनेर ऊरुमा^{१३} भूपले नरम हात राखियो ॥६०॥
 चुम्बनादि गरदा भयो र के ? व्यर्थको डर यहाँ पनी त्यज ।
 यत्ति बोलि रसना^{१४} फुकाउनु प्यारिको गरिदिए नृपालले ॥६१॥
 आदिमा विरसिलो, मजा दिने, कम्पकारि, पसिना चुहाउने ।
 केहि भीति रहने, स्पृहा हुने, सौख्य-पीडन हुने रती^{१५} भ्रजिन्^{१६} ॥६२॥

१. गोचरत्व । २. अगोचरत्व । ३. मणिका थाम ऐना इत्यादिमा । ४. पतिसँग
 भेट हुने रात्रीलाई । ५. पतिका नयाँ-नयाँ संभोगादिको । ६. बजारूप महौषधीले शक्ति
 कुंठित । ७. कामदेवरूप अग्नि । ८. यहाँ रूपक अलंकार छ । ९. पतिले राखिएको ।
 १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. ओष्ठदशन-नखक्षतादि । १२. मुखमध । १३. पिडो-
 कामा । १४. सारिको गाँठो । १५. संभोग । १६. भोग गरिन् ।

'यो समागम नयाँ छ प्यारिको लाज मान्नु तिमिले त योग्य हो ।
 भोग भै अघि, विलज्ज भै पनि लाज मान्छ मन यो' नृपालले ॥६३॥
 भोगको सुरुमहाँ अती ठुलो लाजले जिति लिने, प्रिया प्रति ।
 जे भनी अब तिनी लजाउनु लाज संभिन गइन् त्यसै भने ॥६४॥
 बाहु-वक्त्र-जघन-स्तनां-ऽघ्निका^१ बन्धको^२ सुरत-युक्त नम्रता ।
 हेर्न इच्छु सब^३ छौं दिनैमहाँ^४ यो नृपाल तिनिलाइ सूत्तथे ॥६५॥
 प्रातमा शयनछोडदीकन रोकदै अघिपछी असाध्यको^५ ।
 त्यो, क्षितीन्द्र^६ पृथिवी-शचीजिको^७ वक्त्र-चुम्बन गरी सुखी बने ॥६६॥
 स्वामिको शयनबाट प्रातमा निस्कने^८ युवति देखि हर्षित ।
 आफ्नू नव रतोत्सवादिको संभना भइ लजाउँथिन् यिनी ॥६७॥
 रात्रि-कर्म पतिको र आफ्नू सङ्गिलाइ कहँदो प्रियासँग ।
 भै अदृश्य वरले^९ र दृश्य नै वात त्यो सुनि उ हाँसदै गए ॥६८॥
 साँभमा विरहिणी चखेबिको देखि^{१०} डर्दिकन^{११} हाँस्तथे नल ।
 चित्तले कहिँ त कारखौ बिना भावि^{१२} हर्ष र विषाद भन्दछ ॥६९॥^{१३}
 चूमिने मुख नफर्कने गरिन् स्वामिचित्त-बिच त्यै सुधा^{१४} भ्रम्यो ।
 स्वामि-अर्पित^{१५} भुजा हटाइनन् स्वामि-अङ्ग कुन भो न तृप्तिमा ? ॥७०॥
 आफना स्तन ढकाउने^{१६} कर-माथि स्वामि-कर राख्न नै दिइन् ।
 हात छाडिकन चोलिमा, अनी खालि नै स्तन दुईमहाँ पनि ॥७१॥^{१७}

१. हात-मुख-जाँघ-स्तन-पाङ्का । २. कामशास्त्रोक्त बन्ध । ३. तिम्रा संगिनी र म
 समेत । ४. रात्रिमा नदेखिएकोले दिनमा । ५. रात्रीमा पाउन नसकिने । ६. पृथिवीका
 इन्द्र (नल) । ७. पृथ्वीकी इन्द्राणी (दम्पयन्ती)-को । ८. इन्द्रको वरदानले । ९. विरह
 वेदना देखेर । १०. डराउँदो भैसीलाई । ११. पछि हुने । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास
 भलंकार छ । १३. अमृत । १४. स्वामिले स्तनमा राखिएको । १५. छोप्ने । १६. यहाँ
 पर्याय भलंकार छ ।

मागदा^१ न त दिङ् नख-क्षत, बातले मन फिराइ केहिमा ।
 छातिमा धरन हात ल्याउँदा नङ्ग्रि^२ तर खुसाउँथे नल ॥७२॥
 भीमजा-हृदयको पछेउरा फेकन भूप बलले थिए प्रभु^३ ।
 लाजरूप अति भित्र राखिने वस्त्र फेकन उ थिए न ता प्रभु ॥७३॥
 त्यो बली मदनले न-फेकि^४ लाज धैर्य र शुभिन् यि निर्बला ।
 वस्त्र नै नभइ शुभ्र मानिस, लाज धैर्य नभई नशुभ्र^५ ॥७४॥
 हुन्छ हुन्न रति आज हे प्रिये ! उत्तरा नछ^६ र 'हुन्छ' भन्दछ्यौ ।
 यो भनेर 'न' न' बोलिचाहने स्वामिमा शिर हिलाउथिन् तिनी ॥७५॥
 शीर्षकम्पन-निषेध^७ गर्दछ्यौ त्यो प्रिये ! बुभिलिउँ मजासँग ।
 त्यो निषेध 'न-न'^८ तुल्य संख्य भै स्पष्ट भन्छ रति नै छ वाञ्छित^९ ॥७६॥
 'छोड छोड तिमि बोल्न, सुन्दिन' बोलि के सुनिन ? जो अघी भन्यौ ।
 आफु दूत बनदा भनिन् जसो उक्ति तेहि मृदु^{१०} भूपले भने ॥७७॥
 नीविमै पनि त हात रोकथिन्, फेरि सुस्त करले^{११} हटाउँथिन् ।
 हालमा त 'न न' यति बोलिले मात्र रोक करको यि गर्दथिन् ॥७८॥^{१२}
 रूप-वेष-कपडा-सिङ्गार र भूषणादि सब बेगलै धरी ।
 अन्य दीव्य-युवती^{१३} सरी नयाँ भै सदा पति तिरै यि पुग्दथिन् ॥७९॥^{१४}
 प्रेम-चिह्न पतिमा बुझाउनु, मिष्ट बोलि गुणि छौ जनाउनु ।
 स्वामि-भक्ति तिर दील लाउनुबाट नै वश गरिन् दिनौ बढी ॥८०॥

१. तिमि पनि मलाई नखक्षत गर मनी प्रार्थना गर्दा । २. नङ्गले कोरिपु । ३. समर्थ ।
 ४. फेकन सकिपुनन् । ५. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ६. छैन । ७. हुन्छ, हुन्न ।
 ८. शिर कपाउनु रूप निषेध । ९. होइन होइनको बराबर हुनाले । १०. इच्छित ।
 ११. नरम । १२. हातले । १३. यहाँ पर्याय अलंकार छ । १४. रम्मादि स्वर्गकी अप्सरा
 तरुणी । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

स्वामि-कार्य तिर धेर तारिफ, आफना तिर कमी गरेर नै ।
 भूपलाइ त दिनौ लजाउँथिन् तेसले पतिमनै पनी खिचिन् (जे)
 कोहि अङ्ग^१ पतिमा नसुम्पदा क्रुद्ध तीकन पछी खुसाउँदो ।
 फेरि माग गरिंदा नदिन्नथिन् चाहदी हठरती नृपालको ॥८१॥
 मान^२, अङ्ग नदिनू, लजाउनुबाट दुर्लभ निजाङ्ग भूपमा ।
 आद्य-संगममहाँ^३ सरो गरी प्रीति-भाजन^४ बनाउँदै दिइन् ॥८२॥^५
 पार्वती-शिव, लता र वृक्षको भैं स्वरूप पतिको र आफनू ।
 पारदी तपसले पतिव्रता स्वामिसङ्ग सब भोग भोग्दथिन् ॥८३॥
 न स्थली^६ न जलधी न जङ्गल-देश-अद्रि-सुरलोकमा^७ पनि ।
 खेलिनन् पतिसँगै यिनी जहाँ रूप जे गरि, विधा^८ न भो यहाँ ॥८४॥
 सारि तानि पतिले लजाउँदो बत्ति फूगरि तहाँ निभाउँदो ।
 हेर्दथिन् यिनि दिशा अचम्म भै भर्तृ^९ मौलिमणिले प्रकाशिंदा ॥८५॥
 छोप्ननिंति मणिलाइ कानको फूल राखिकन भूप-शीर्षमा ।
 गर्दथिन् कि ? यि पति-स्वरूपका कामको रति-निमित्त पूजन ॥८६॥^{१०}
 छोपि तेस्कन खुसी बनिन् अनी देखि बत्ति निज-पार्श्वमा^{११} दुई ।
 धेर लाज, डर औ अचम्ममा कामदेव रहँदो, भइन् तिनी ॥८७॥
 एउटा जब निभाउँथिन् यिनी अन्य दीप निभने^{१२} बली दिंदा ।
 अग्निको वर भएर संभना, छुन्मुनाइ शिर, चिम्लनू गरिन् ॥८८॥

१. इतनादि । २. प्रीतिकलहबाट उत्पन्न भएको उदासीनता । ३. पहिलो संगोगमा ।
 ४. प्रेमपात्र । ५. यहाँ उपमा अलंकार छ । ६. अकृत्रिम भूमि । ७. पाहाड । ८. पुरुषको
 भैं आचरण गरिने कामशस्त्रोक्त प्रकार नै । ९. पतिका द्वीरकादि विरोमणिले । १०. यहाँ
 उपेक्षा अलंकार छ । ११. आफना बगलमा । १२. अघि निभेको ।

'हेर, हेर डरई ! म देखितन, नेत्र चिम्लनु गच्यौ, अहो !' भनी ।
 अन्धकार रचि हांसदै तिनी लज्जिता नृपतिबाट भोगिइन् ॥८६॥
 चूमिन् र नडबाट कोरिन् भो अँगालिनु र छातिमा लिन् ।
 भन्नुहुन्छ जुन गर्दछू सब, ऊँ त्यजी दिनुहवस् छु सेविका ॥८७॥
 यो भुठा रतिविषे कराउँदै स्वामि लाजकन नै छकाउँदै ।
 चुम्बनादि छलिले^१ गरिन् पनि के छ लौ चतुरको असाध्य नै ? ॥८८॥^२
 मेघतुल्य तममा स्वचित्तले बत्ति ता बिजुलिभैं गराउँदै ।
 ती, अभीक-रतिमा^३ पियारिका वक्त्र-चिह्नहरू^४ देखदा रमे ॥८९॥^५
 खुँचिए रतिमहाँ भुईँ^६ जुन कामले धनु नुहाइयो त्यही ।
 हूँ हूँ जो त तिनिले गरिन् त्यहाँ हो उ कामशर-मुक्ति-हुङ्कृत^७ ॥९०॥^८
 स्वामिका दशनबाट ओष्ठमा चोट भै कर कँपाउँदा यिनी ।
 तत्क्षणै खुसि हुने अनङ्गको नाचमा गुरु^९ सरी भइन् पनि ॥९१॥^{१०}
 छाति ढाक्न-सकिनन् अँगालदा स्वामिको अति ठुलो थियो, अनी ।
 उच्च पुष्ट कुचबाट छेकिँदा प्यारिको पनि न भूप ढाक्तथे ॥९२॥
 अङ्गमाल गरदा परस्पर नम्र बाहु कसिए दुवैतिर ।
 ती त हेमनलिनी-मृणालका^{११} पाश नै हुन गए अनङ्गका ॥९३॥
 स्वामिले अति-अँगालि पीडित, भीमजा हृदयका कुच-द्वय ।
 खास नै स्मर-रती-मिवासमा बाटुला चकटि उच्च भैं थिए ॥९४॥^{१२}

१. वाहाना गर्ने जान्ने मैमीले । २. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ३. अयरहितको संमागमा । ४. मुखका चिह्नहरू । ५. यहाँ उपमा अलंकार छ । ६. आँखिभुईँ । ७. कामदेवको बाण छुट्दाको हुँकार । ८. यहाँ रूपक अलंकार छ । ९. शिक्षिका । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. सुवर्ण कमलिनीको तन्तुका । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

ऊरु ता युवतिका^१ नलापित पाणिजन्य-नखचिह्नले^२ गरी ।
 ती प्रशस्ति^३ रति-कामका जय-स्तम्भभैं शुभदथे सुवर्णाका ॥६८॥^४
 'नाभि-ऊरु-विचको वराङ्ग'^५ यो धातूले पनि त चाख लीकन ।
 खूब सुन्दर सुवर्णाले रचे, यो प्रियासँग भने नृपालले ॥६९॥
 मर्दनार्थ मृदु भूपका कर भीमजा-स्तनमहाँ पुगे पछी ।
 गाग्रिभैं अति कडा ठुला स्तन, हारले हसि गरेर रोक्तथे ॥१००॥^६
 जो कुरङ्गमद-कुङ्कुमाञ्चित^७, नीललोहित-रुचि^८, प्रिया-कुच ।
 छातिमा प्रकट छन्, त्यहीँ गरे भूपले नख-पलाश-पूजन^९ ॥१०१॥^{१०}
 भीमजा-मुख चुमी-लिने त्यहाँ^{११} भूपको वदन-इन्दुमण्डल ।
 अग्निबाट अति थोर उत्थित, आफ्नु बिम्ब धरने, शशी बन्यो ॥१०२॥^{१२}
 पूग-अंश^{१३} गरि धेर टर्दिदो, त्यो सफा कपुरले सुवासित ।
 ओष्ठको अमृतले रतीमहाँ गर्दथे ति मधुपानकै^{१४} छटा^{१५} ॥१०३॥^{१६}
 चूमिदा सुरतमा सुई गरी काम-कम्प^{१७} अति धेर नै धरी ।
 भन्दथिन् कि यिनि अस्फुटै यही 'चूमने नृपति-वक्त्र'^{१८} चन्द्र हो' ॥१०४॥^{१९}
 प्यारिको स्तन छुँदा चुमी लिन वीरसेनसुत-वक्त्रमण्डल^{२०} ।
 चन्द्रले निज-सुधा पिई-लिन हेमको^{२१} घट छुँदा सरी सुभ्यो ॥१०५॥^{२२}
 हेरि हेरि पनि फेरि हेरिइन्, वारवार बहुतै अँगालिइन् ।
 चुम्बनै पछि उ चूमिने भइन्, तैपनी नृपति तृप्त हुन्थे ॥१०६॥^{२३}

१. तरुणी दमयन्तीका । २. हातको नङको चिह्नले । ३. विपिरूपमा खोदिएका चरित्र । ४. यहाँ उपमा अलंकार छ । ५. श्रेष्ठ अङ्ग (योनि) । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. कस्तूरीमद र कुङ्कुम धूलिले पूजित । ८. नीलो र रातो कान्ति भएका वा महादेवको जस्तो कान्ति भएका । ९. नङरूप पलाशको फूलले पूजा । १०. यहाँ श्लेष र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. विषय रति समयमा । १२. यहाँ उपमा अलंकार छ । १३. सुपारीको माग । १४. मधुपानको नै । १५. उन्मादीपना । १६. यहाँ निदर्शन अलंकार छ । १७. कामदेवबाट उज्जेको कंपन । १८. राजाको मुख । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २०. नलको मुखमण्डल । २१. सुवर्णको । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. यहाँ अनुप्रास र छेकानुप्रास अलंकार छ ।

भीमजा अतिचलाकले पनि छातिमा रतिविषे टुटेर त्यो ।
 जानिनन् अति ठुलो स्व-हार^१ नै धेर बेर, पसिना तहाँ हुँदा ॥१०७॥^२
 भीमजा-हृदय^३ बीच हारले जो रहिन्छ गुण^४ नै छ कारण ।
 अन्यथा, गुण-विहीन^५ मोतिले ताहिँ टिक्न कसरी सकिन्न लौ ? ॥१०८॥
 एकवृत्ति^६ पनि मौक्तिकावलि हारटूटि-पसिना-भराभर ।
 अन्यको^७ हृदयमा परी टक भो विभूषण पनी रतीमहाँ ॥१०९॥^८
 वाम नै चरणाले अनङ्गको श्री^९ हरेर मुख हेरने सदा ।
 स्वामिले भुजि-लिएर यौवन हर्षको पर-सिमा पुगिन् तिनी ॥११०॥
 ठान्दथे नल तदङ्ग-सङ्गले^{१०} अन्तरङ्ग^{११} पनि तृप्त आफना ।
 हेरन् तिनीतिरै स्व-नेत्रको मान्दथे अमृत-सार भोगन् ॥१११॥
 खूस-दिक्क अघि-आ^{१२} पछि^{१३} थिए भूप प्यारि-गहनाहरुप्रति ।
 केहि अङ्गहरु देख्न नितिमा छोपि विघ्न गरने हुँदा तिनी ॥११२॥
 रोम-हर्ष हुनु सम्म अन्तर^{१४} अङ्कमाल-तिर योजनै^{१५} गुने ।
 ती निमेष^{१६} पनि हेर्न आपस^{१७} एक वर्ष पनि संझने भए ॥११३॥
 रत्त-भित्ति-तिर, ती अगाडिनै^{१८} भाव^{१९} जान्न अतिलालची बुझी ।
 को छ यो ? भनि डराउँदै प्रति आत्म-रूप^{२०} नृपले प्रकाशियो ॥११४॥
 भाव-लाभतिर तत्क्षणैमहाँ सूर्यचन्द्रहरुको समाधि^{२१} ली ।
 भीमजा र निजको अभीष्ट^{२२} नै वीर्य-रोध नृपले गराइयो ॥११५॥

१. आफ्नू मोतिको हार । २. यहाँ आन्तिमद् अलंकार छ । ३. झैम्रीको छातिमा र हृदयमा । ४. गुण वा धागो । ५. धागो नभएको । ६. नलमा रहेको । ७. दमयन्तीको । ८. यहाँ तद्रूपप्रतिशयोक्ति अलंकार छ । ९. सौन्दर्य । १०. दमयन्ती अङ्गको स्पर्शले । ११. भित्री अङ्ग । १२. पहिरेको बेलासा । १३. कुनै अङ्ग छोपी देख्न नदिँदा । १४. अवकाश । १५. चारकोश नै । १६. आँखा चिस्लनु । १७. परस्परमा । १८. आफुमन्दा पहिले । १९. बिन्दुपतनको वेगरूप आच । २०. आफ्नू स्वरूप । २१. ध्यान (कुंमकबाट वायु निरोध) । २२. समकालमा बिन्दुच्युत हुनुरूप इच्छा गरिएको ।

भूप बिन्दु दुइकै गराउन बाहुमूल-कुच-नाभि चूमदै ।
 प्यारिलाइ रतिमा समानको सौख्य-लाभ गरदो बनाउँथे ॥११६॥
 ती दुवै शिथिल-अङ्ग, आलस, रोम फुर्फुर र सास, सूईले ।
 सूचना गरिदिने समानको बिन्दु-पात सुखरूप पाउँथे ॥११७॥
 भाव^१ भोग गरने दुवैप्रति भो नख-क्षत पनी महासुख ।
 पानमा मरिचको धुलो, पिरो हो तथापि रुचि-कारि नै छ त्यो ॥११८॥^२
 भीमजा रति लिएर अलिस् भै आधि चिलि चल-नेत्र आफना ।
 जो मुहूर्त रहिथिन् उ हेरदा तृप्ति ता हुन गएन भूपमा ॥११९॥
 ग्लानिले^३ त नृपलाइ नै पनि 'हंक चामर' भनी हुकुं गन्यो ।
 देवता-सदृश, लोककी प्रिया गर्दछिन् तरल^४ धातृको पनि ॥१२०॥^५
 ओठ लालि हटने, कपोलमा रोम-अञ्च पनि आधि नै हुने ।
 नासिका पसिनिने^६, प्रिया-मुख गर्दथ्यो नृपतिलाइ सौख्य नै ॥१२१॥
 धेर लाज धरने, सकाम^७ र धेर नै मलिन^८, थोर निवृत्त^९ ।
 भीमजा-मुख नृपाल-चित्तमा प्रेम भै बहुत लक्ष^{१०} पाउँथ्यो ॥१२२॥
 स्वेद-पानि^{११} भरिने पियारिका रोम-कूप^{१२} पिउँथ्यो जतीजती ।
 भूपको नयन त्यत्ति त्यत्ति नै भो अतृप्त यहि नै विचित्र छ ॥१२३॥
 केश-माल्य भरदा सँभालन हात माथि लँगिदा प्रकाशिने ।
 बाहु-मूल यिनिको समुज्ज्वल देखि भूप सुख-सिन्धुमा डुबे ॥१२४॥

१. बिन्दुच्युति रूप समरत । २. यहाँ अर्थान्तरन्यास र दृष्टान्त अलंकार छ । ३. दमयन्ती-
 को सुरतजन्य ग्लानिपनले । ४. चंचल । ५. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ६. पसिना-
 युक्त हुने । ७. सुरतामिलाष धारण गन । ८. सुरत ग्लानियुक्त । ९. आनन्दित र प्रलय
 नामक कामावस्थाले अनुभूत सुखलाई बिसँको । १०. लाख । ११. पसिनारूप पानी ।
 १२. रउँका कुवा ।

आफनू नयन-कज्जली^१ मिली रक्तपुष्प सरि भृङ्ग-चुम्बित^२ ।
 स्वामिको अधर रम्य देखदा छिप्ललाइ सकिनन् तिनी^३ स्मित ॥१२५॥^४
 ती उता फरकि खिस्स हाँसने, प्यारिमा हसित-हेतु^५ सोधने ।
 स्वामिमा तिनि लजाउँदै गरिन् उत्तरा त निज-दर्पणार्पण^६ ॥१२६॥
 चूमि आफनु पद, भालमा रङ टाँसिने, सुमुख देखि भूपको ।
 लाजले नतमुखी बनी गुनिन् लालि-शेष यि त चन्द्र हुन् भनी ॥१२७॥
 स्वेद भै हृदयबीच बिम्बित, देखि मूर्ति सरि छातिमा प्रिय ।
 ह्री-विनम्र^७ तिनि नाक-सासले स्वामिको रति-थकाइ मेट्तिथिन् ॥१२८॥^८
 कोमका हुकुमको विलासले वेदना अघि त चाल पाइनन् ।
 ओष्ठमा दशन-दंश थाह भै केहि छोड, तिनिले सिऊ गरिन् ॥१२९॥
 स्वामिबाट गरिने, उरोजका^९ हेरि हेरि नडका बिलास ती ।
 केहि कोप-चल-नेत्रले^{१०} यिनी हास्ययुक्त पतिलाइ हेर्दथिन् ॥१३०॥
 रोषयुक्तमुखकी सरी प्रियालाइ हेरि, डरि, लक्पकाउँदै ।
 भन्दछन् नृप-‘न जान्दछू म त कोप रोपि तिमिमा गयो कुन ? ॥१३१॥
 चन्द्रतुल्य मुखमा छ लालिमा, यो असामयिक हो, नहोस् प्रिये !
 कोप-कुङ्कुम घसाइले अनि बोलिले पनि खुदै बताउँछ ॥१३२॥
 ‘प्यारिमा नड र दन्तका सब दुःख फेँकि, छर लौ सुधा’ भनी ।
 प्रार्थना गरि मबाट अर्पियो करठचुम्बि^{१२} मणि-माल्य^{१३} कामद^{१४} ॥१३३॥

१. नेत्रको गाजल । २. अमराके चुमिएको । ३. मैमीले । ४. यहाँ उपमा अलंकार छ । ५. हाँसोको कारण । ६. आफनू ऐना टक्रयाउनु । ७. लाजले निहुरेकी । ८. यहाँ उपप्रेक्षा अलंकार छ । ९. स्तनका । १०. रिसाएको चंचल नेत्रले । ११. रीसरूप कुङ्कुम । १२. घाँटीमा लड्केको । १३. चिन्तामणिरत्नको माला । १४. इच्छा पूर्ण गर्ने ।

कोरि इन्द्रधनुभैं स्तनैमहाँ स्वापराध^१ करले गन्यो जुन ।
 हंकि चामर हन्यो उ दोष त फेरि पाउ पनि सेवनू गरोस् ॥१३४॥
 निर्दयी कठिन दाँत गाडने वक्त्रको यदि अनौचिती^२ भए ।
 वैर-साधन गरिन्छ की प्रिये ! ओष्ठ-दर्शन गरेर नै ? भन ॥१३५॥
 सारि तानि रहँदा गन्यो जुन दीप-लोप^३ अफलै^४ सुरत्नले^५ ।
 दोषको कटनि छैन तेसको त्यो परोस् अब पियारि ! पाउमा ॥२३६॥
 तल्पमा चिकुर^६ झारि भूपले उक्ति शान्ति-मधुरो चढाउँदै ।
 माथको मणि-मरीचि नै नदी^७ प्यारिका चरण-पद्ममा लगे ॥१३७॥
 प्रेयसी-चरणका नखैमहाँ बिम्ब, आफु दश-एक^८ भै नल ।
 धेर रुद्रकन^९ जित्न कामले तेत्ति मूर्ति धरिए सरी बने ॥१३८॥^{१०}
 भन्दछन् नृप-‘हटाउ रीस यो, प्यारि ! हेर, मधु-रात्रि^{११} कति छ ।
 बाँकि रीस शिशरतु-रात्रिमा^{१२} केहि राख तिमिले छ योग्य यो ॥१३९॥
 बाहुले चरण छोपदी अनी, तत्प्रणाम-धुत-मान^{१३} वक्त्र त्यो ।
 खिस्स पारि, सुदती^{१४} पतीमहाँ गर्दथिन् अति कृतार्थता^{१५} पनि ॥१४०॥
 आपसै^{१६} रति-रसायनी^{१७} परी फेरि भोगमनका दुवै भए ।
 थोर आयु रहँदी दुर्जनो^{१८} रात्रिले सहित यो मनोरथ^{१९} ॥१४१॥
 ओष्ठपानज-सुखादिले^{२०} गरी सुप्-तिडन्त-पद छोडि बीचमा ।
 सुत्न निति शयनीयमा^{२१} हुने^{२२}, स्वामिले यहि भने प्रिया प्रति ॥१४२॥

१. आफ्नो अपराध । २. अपराध । ३. बत्ती निमाउनु । ४. व्यर्थ । ५. मेरो
 शिखारत्नले । ६. जुल्फी । ७. नदीलाई । ८. एघार । ९. एकादश रुद्रलाई । १०. यहाँ
 अभूतोपमा अलंकार छ । ११. वसन्तको रात । १२. माघ फाल्गुनको रातमा । १३. पतिको
 नम्रताबाट अस्मिमान हुटेको । १४. रात्रि दाँत भएकी । १५. कृतकृत्यता । १६. परस्पर ।
 १७. प्रेमका सहोपधा । १८. दुष्ट मनकी (सौता) । १९. दुवैको मानसिक इच्छा ।
 २०. परस्पर अधरपान गरेको सुखानन्दले । २१. बिछेउनामा । २२. रहने ।

देवदूत गरि, निर्दयी बनी, धर्म देखि डरि, पापकारिको ।
 त्यै हुनेछ अपराध-मार्जनी^१ जिन्दगीभर पियारि ! दासता ॥१४३॥
 हो महोत्सव उही त्वदीक्षणा^२, रम्दछचौ तिमि जहाँ उ राष्ट्र हो ।
 अङ्कमाल भवदीय-अङ्गले^३ हो त्यही अमृत-सेक^४ योप्रति ॥१४४॥
 विष्णुको हृदयमा प्रियार्पण^५, अर्ध अङ्ग शिवमा छ के सुख ? ।
 चाह गर्छु रतिमा पियारिको योग^६ सागर-नदी-समानको^७ ॥१४५॥^८
 राख बुद्धि म-भनेर यो ममा भन्नलाई अवकाश के छ र ? ।
 इन्द्रलाई पनि भारभै त्यजो यै दया-पण^९ दिएर यो किन्यौ ॥१४६॥
 जो कुनै समय सङ्गिनीसँग गुप्ति बात गरदा कुरा सुने ।
 जानकी-त्यजन^{१०} रामको सुनो प्यारि खूब डरदी पनी बुझै ॥१४७॥
 कोहि छोड्-नुहुने^{११} लजालु^{१२} र कोहि कच्छप-हिंडाईको^{१३} पल^{१४} ।
 कोहि ता सरट-शीर्ष-कम्पन^{१५} भन्दथे सङ्गिनि आफ्नू डर ॥१४८॥
 'स्वामिको विरहदेखि डर्दछु' यै भन्यौ सुतनुले^{१६} सबै सुने ।
 तेसले म तिमिलाई छोड्दिन्' यो दिए वर^{१७} सफा नृपालले ॥१४९॥
 'भेट'^{१८} दी विरहमा^{१९} पनी गरें जीविका, सुरतमा पनी अब^{२०} ।
 रोक्तछौ क्षण^{२१} भनी रिसाउँदै^{२२} आउँदैन निद हामिमा कि लौ ? ॥१५०॥^{२३}
 स्वामिले यति भनेपछी यिनी हर्षले नयन चिम्लदी छँदी ।
 प्रात^{२४} कोइलि मिठो कराउँदा व्यूँझने कमलिनी सरी भइन् ॥१५१॥^{२५}

१. अपराध क्षोधन गर्ने (कुचो) । २. तिमिलाई देख्नु । ३. तिम्रा अङ्गले । ४. अमृत
 सिंचन । ५. लक्ष्मीको स्थान । ६. सम्बन्ध (मिछन) । ७. समुद्र र नदीको जस्तो
 अभिन्नताको । ८. यहाँ उपमा अलंकार छ । ९. दयारूप मोल । १०. सीताजीको त्याग ।
 ११. औंलाले पात छुनासाथ ओइलाउने । १२. लजालु भन्ने औषधी । १३. कछुवाका हिंडाईको ।
 १४. मासु । १५. छेपारोको टाउको हल्लाउनु । १६. मुलायम अङ्ग आफ्नी तिमिले ।
 १७. वरदान (क्षाम्बना) । १८. स्वप्नमा भेट । १९. विवाह हुनुभन्दा अघि विरहा-
 वस्थामा । २०. अहिले । २१. मेरो रात्रिलक्षणरूप समय । २२. उपकार नसङ्गने भनेर
 कुपित हुँदै । २३. यहाँ उपेक्षा अलंकार छ । २४. विहान । २५. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

अङ्कमाल गरि गाढ यस्पछि उरु-ओष्ठ^१ दुइकै मिलाउँदै ।
 स्वप्नमा स्व-रतिकर्म देखदै दम्पती ति दुइले निदाइयो ॥१५२॥^२
 त्यो जोडी^३, आति जाती छल गरि रतिका श्वास-धारा सदा नै
 आफूमा^४ मेल पारी स्फुट^५ गरि दुइकै प्राणको ऐक्यलाई ।
 भैमीवक्षोज-पत्राङ्कुर^६ सब नलका छाति माथी मिलाई
 एकाम्मे नै दुवैको हृदय-गति गरी सौख्यको नोद लिन्थ्यो ॥१५३॥

श्री बाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 उसकै 'श्रीशिवशक्तिसिद्धि'^७ दिदिको भाई, निसर्गोज्ज्वल,
 काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा अट्टार गो सर्ग यो (१८)

१. लिप्ता र ओठ । २. यहाँ अनुप्रास अलंकार छ । ३. राजदम्पती । ४. परस्परमा ।
 ५. स्पष्ट । ६. दमयन्तीका स्तनका पत्राङ्कुर । ७. शिवशक्तिसिद्धि भन्ने दिदीको अर्थात् यो
 भन्दा अघी शिवशक्तिसिद्धि नामक पुस्तिका रचिएको हो ।

एकोनविंश सर्ग

-ॐ-

प्रियतम-वधू-साथै^१ निद्रा लिने, नललाइ नै
दशम-वयमा^२ रात्री पुग्दा जगाउन चाहने ।
स्तुतिकरहरू^३ सुप्-तिङ्-माला मिठा पदका रची
अमृत-रसका वाणी गाना गरेर सुनाउँथे ॥ १ ॥

जय जय महाराज ! प्राभातिका^४ सुषमा^५ पनी
सफल गरिबवक्योस् आफ्ना नेत्र-पद्म^६ चलाउँदै ।
प्रथम शकुनै शय्या छोड्दा हुनेछ विदर्भजा^७—
प्रियजन-मुख-प्रेक्षा, जोदेखि छैन अरु भलो ॥ २ ॥^८

मधव-महिषी^९ प्राची-दिक्^{१०} त्यो प्रसाद-छलै^{११} लिई
वरुण-गृहिणी-आशामा^{१२} दील दीकन पाँचने^{१३} ।
निज-निखिल-कान्ती-तन्तू^{१४} टूट भै ति निरंशुकी^{१५}
शशि-तरफ हेर्दी भैं हाँस्ने स्व-वक्त्र बनाउँछे ॥ ३ ॥^{१६}

अतिमसिनु भै ती ती तारा सबै लुकने भए
रवि-किरण ती पस्छन् आकाशमा क्रम-नाघदै^{१७}
अब शशि पनी स्वल्पायू भै, तमै सँग जूधने^{१८}
स्व-किरणहरूलाई भन्छन्-‘परिश्रम भो वृथा’ ॥ ४ ॥^{१९}

-
१. अतीव प्यारी स्त्री । २. आखिरी उमेरमा (प्रातः कालमा) । ३. वन्दीहरू ।
४. प्रातःकाल संध्यादिले उत्पन्न भएकी । ५. डुलो शोभा । ६. नजरका परेला । ७. दमयन्ती-
रूप प्रियजनको मुख देखिनु । ८. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ९. इन्द्रकी महारानी ।
१०. पूर्व दिशा । ११. निर्मलतारूप बहाना । १२. वरुणकी पत्नी पश्चिम दिशामा ।
१३. व्यभिचार गर्न पुग्ने । १४. आफ्ना सब कान्तिरूप धागा । १५. निर्वाङ्ग ।
१६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. तँछाड सछाड गर्दै । १८. लडाई गर्ने । १९. यहाँ
समुच्चय अलंकार छ ।

रवि-किरण राता पर्दा अन्धकार-समूह ता
अरुणा^१ निजि-चुच्चो द्वारा हांसले अति ठूङ्गिने ।
शुभदछ उ यहाँ रातो पंकको^२ समुदाय भैं
अनि त भमरी काली, धुस्त्री-समान^३ सुहाउँछे ॥ ५ ॥^४

रजनि-वमथू^५ जस्ता, थोपा हिउँ निलि साँचिने
असल कुशका टुप्पा माथी हुने, जल-बिन्दुले ।
विवर गरने शिल्पीका सूइले बिल^६ पारिने,
अति-रुचिर, मोतीलाई साफ हिन्नति गर्दछन् ॥ ६ ॥^७

रवि-रुचि-ऋचा^८ ॐकारैमा सफा शिरबिन्दु नै
गरन भनि यी सारा तारा खमा^९ गरिए जमा ।
रजनिपतिका^{१०} बिम्बैदेखी पनी सब अंशु नै
स्वर रचनमा तिन्को माथी उदात्त^{११}, खिचे^{१२} पनी ॥ ७ ॥^{१३}

जनक-तनया माया सीता-सरी^{१४}, बनि इन्द्रजित्^{१५}
तिमिर-चुलठी^{१६} पक्की, रात्रीकनै रवि मार्दछन् ।
कुमुद^{१७} परदा मूर्छा, जानी प्रभा^{१८} तिमि हेरदा
नल^{१९}, अरु तिनी तारास्वामी^{२०} हतौजस^{२१} शोचदा ॥ ८ ॥^{२२}

ग्रहगण सबै, द्यौताको केलि-तल्प^{२३} अकासमा
सुरत गरदा खस्ने माला-थुंगा समान भई बसे ।
मृदुतर-कराकारी^{२४} तूलै^{२५}, भराभर खाँदिने
शशि, सकलपूरा, गलाको नरं तकिया बने ॥ ९ ॥^{२६}

१. लाल । २. हिल्लोको । ३. रातो र कालो कान्ति भएकी जस्तै । ४. यहाँ उपप्रेक्षा
अलंकार छ । ५. रात्रीरूप हस्तिनीका मुखबाट निस्केका पानी । ६. छिद्र । ७. यहाँ
उपमा र एकदेशावर्तकको संकर छ । ८. प्रातःकालका सूर्यको कान्तिरूप ऋचा ओंकारमा ।
९. आकाशमा । १०. चन्द्रका । ११. उच्च स्वर । १२. कसैले ठाडो धर्का गरे । १३. यहाँ
उपप्रेक्षा अलंकार छ । १४. सीतालाई जस्तै । १५. रावणपुत्र । १६. अन्धकाररूपी चुलठी ।
१७. श्वेतकमल वा कुमुदनामक वानर । १८. सूर्यप्रभा । १९. नल नामक वानर वा नल
राजा । २०. चन्द्र वा सुग्रीव । २१. विस्तेज वा मलिनु भएर । २२. यहाँ उपमा अलंकार
छ । २३. खेलवाडको बिछेउना । २४. नरम हात जस्तो । २५. कपाल । २६. यहाँ
निदर्शन अलंकारको संदष्टि छ ।

दशशत - चतुर्वेदीशाखा - विवर्तन - मूर्तिका^१

रवि-किरण ती आएका छन् नगीच यताउता ।

श्रुतिपठन-कारी^२ साराका गुफा-मुखमा^३ पनी

श्रुतिपदमयी यी तिनकै शब्द^४ फूर्छ अकासमा ॥१०॥^५

अति डरि दगुदै भान्ने ध्वान्त-शत्रु^६ लखेटदै

गमन गरदा पादै स्वर्णाचलीय-गती^७ सफा ।

कमलहरूका निःस्वार्थी बन्धु सूर्य पनी त्यहाँ

नजिक मघवत्-प्रासादैको^८ पछिल्लिर आउँछन् ॥११॥

गगन-बिच ध्वान्त-ध्वांचैलाई^९ मारन बाजर्भै

रवि-किरण उड्दा, ठान्दै सूर्यको मृगया^{१०} कंडो ।

शशि चरम-दिक्^{११} भागे ऐरा शशै-तिरको गुनी,

त्यहि बुझि परेवा-तारा^{१२} ऊ उडे पनि व्योममा^{१३} ॥१२॥^{१४}

सुर-सुरतमा^{१५} मोती माला टुटे सरि फैलिने

सबतिर भरे ती ताराले अकास-पटांगिनी ।

रवि-किरणले प्रातःसंमार्जना^{१६} गरि हाल ता

उ, सहज-दशाको^{१७} शोभाले विलक्षण^{१८} देखियो ॥१३॥

नभ रविरुचीलाई खासा दुबो अनि चामलै

रचि तिमिर-ताराको^{१९}, अर्घै दिईकन आदिमा ।

निजबिच रहेका ठण्डा-बूँद^{२०} पानि र सातुले

अब अतिथिको खाने सामा बनाउँछ राम्ररी ॥१४॥^{२१}

१. हजार ऋगादि ४ वेदका आश्वलायनादि शाखाका अन्यथामात्र स्वरूप भएका ।
 २. वेदपाठीका । ३. गुफारूप मुखमा । ४. प्रतिध्वनि । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ६. अन्धकाररूप शत्रु । ७. सुमेरुको भ्रमणरूप विलास । ८. इन्द्रका दरवारको । ९. अन्धकार-
 रूप कागलाई । १०. सिकार । ११. पश्चिम दिशा । १२. परेवारूपी तारा । १३. आका-
 शमा । १४. यहाँ रूपक अलंकार छ । १५. देवताको संभोगमा । १६. विहानको कुचो-
 लाउनु । १७. स्वभाविक अवस्थाको । १८. अर्कै जस्तो । १९. अन्धकार र ताराको ।
 २०. हिउँको चूर्ण । २१. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

दितिज-गुरु^१, आदित्योत्था^२ विपत् मिलि आउने,
कच सरि गरी अंधारोलाइ जीवित पारन ।
स्वगल-बिचकी^३ पढ्थे विद्या त्यही मृतजीवनी^४,
यदि ति नलिउन् सन्ध्यामौन-व्रतै^५ टुटने डर ॥१५॥

दिन र रजनीको यो संग्राम-टायम प्रातमा
उदय-गिरिका टापू धर्छन् शिलाद्रव^६ उष्मले ।
नति अरुणालाई गर्दा नम्र तादर्य^७ मिलेर, यो
बनदछ कि राता ईटाले सुमञ्च^८ दिनेशको ? ॥१६॥

सुरपति-चमूकी घोडी ऐले, नगीच हुने, ठुला
ति, रवि-रथका घोडा देख्ता स्व-मैथुन-इच्छु^९ छन् ।
प्रणय अति गर्दै भालेमा रथाङ्ग-चरी^{१०} पनी
स्मरशर-पराधीना^{११} गर्छे उ ता रति-कामना ॥१७॥

निशि निरशनी^{१२}, बच्चा-घोडा धरी मन दूधमा
हिं हिं हिं मधुरो गर्छन् राम्रा स्वपुच्छ हिलाउँदै ।
तुरगहरू ठाउँमा उठ्दै कराइ ति सिन्धको
नुन चर्टान गर्ने इच्छाले स्व-वक्त्र चलाउँछन् ॥१८॥

छ उडुपरिषद्^{१३} औ रात्रीको नबाँचनु नै भलो
किन कि तिनिले देखेनन् मलीनु^{१४} पतीकनै^{१५} ।
अति-मलिन, दुङ्गोभै कालो शशी-बिच छाति^{१६} ता
उ छ कठिन^{१७} दुङ्गै, जो फुट्तिन ती^{१८} मरदा पनी ॥१९॥

१. शुक्राचार्य । २. देवताबाट उत्पन्न हुने वा सूर्यबाट आईपने । ३. आफ्ना कंठमा रहेकी । ४. मृतसंजीवनी । ५. प्रातः सन्ध्याको मौनव्रत । ६. शिलाजितका राता धारा । ७. गरुड । ८. राम्रो मञ्च । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. आफूसंगको संभोग चाहने । ११. चक्रवाकी । १२. कामदेवका शरको अधीन भएर । १३. खान नपाएका । १४. तारा-गण । १५. नाश हुनलागेको । १६. चन्द्रमाकाई । १७. हृदय । १८. अति कडा । १९. आफ्ना प्यारी तारा र रात्री ।

अरुण-कर-आगोमा^१ लाजा-उडू^२ जसले होमी
परिणयन गर्छन् त्यै सन्ध्या वधू^३ रविले बुभे^४ ।
उहि-सरि^५ रवीले आगो-धूमने गरिने हुँदा
त्यहि कर^६ पनी उन्को हेनें मनै नहुनेछ को ? ॥२०॥

रति-रतिपतीका^७ श्रीधारो ! धुरा धरियोस् निजी,
प्रिय कहनमा छौं नगनाचार्य^८, बोलदछौं सही^९ ।
त्यहि परुष^{१०} नै पुण्यद्रोही^{११} रती तिरको हुँदा
हजुर दुइमा यौटाको हर्ष रोष न केहि होस् ॥२१॥

अमल^{१२} ! रमणी त्यागी, सन्ध्या तिरै मन राखियोस्
रजनि-भगिनी^{१३} सन्ध्याले के हतार गराइनन् ?
अब रवि पनी भट्टै गर्लान् दिनोदय^{१४} खास नै
सुरपति-दिशाको^{१५} मैह्ना^{१६} पूर्ण भो, रहला कती^{१७} ? ॥२२॥

तिमि सब कला जान्नेले चोरिदा मन भैमि हे !
निषधनूपले सारा कर्तव्य कर्म त्यजी सके ।
अब उति नगन्छन् सन्ध्या बाँझि-पारनु दोष नै,
न त नमन नै गर्छन् श्रीसूर्यजीकन हालमा ॥२३॥

छ नत विदुषी^{१८} धीरा^{१९} रानी ! तिमि सरिको कुनै
नल पतन बन्ने पापैको न तिमि बन हेतु नै ।
हरघडि न छोड्दा 'राजा कामुकी-वश^{२०} भो' भनी
नृपतिकन भन्ला उद्दामा^{२१} कुनै जनले पनी ॥२४॥

१. अरुणको किरणरूप आगोमा । २. लाजारूप तारा । ३. स्त्री । ४. सन्ध्याले छे ।
५. अग्निप्रदक्षिणा । ६. किरण वा हात । ७. रति र कामदेवको शोभा धारण गर्ने हे राजा-
रानी हो । ८. सत्य कुरा । ९. लज्जा जितेका । १०. अप्रिय रो कुरा । ११. धर्मको द्रोही ।
१२. निर्मल चित्त मएका महाराज । १३. रात्रीकी बैनी । १४. दिनको जन्म । १५. पूर्व
दिशाको । १६. दश मासको गर्भ । १७. तिन चार क्षण । १८. विद्या जानेकी । १९. धैर्य
दिने । २०. कामुकी स्त्रीको अधीन । २१. निरंकुश ।

त्यज सहचरी रानीलाई पनी क्षण-मात्र नै
रवि-किरणाले लिप्छन् आकाश-मण्डल निस्कदै ।
कुमुदवन छोडी लक्ष्मी आउँदी अब पद्ममा
रविजिकन हेर्छिन् अञ्चोको घडा सुनकै सरी ॥२५॥^१

रवि किरणाले प्राचीमा इन्द्रजी-तिर देखदै
त्यस पछि यहाँ देख्ने नै छन् तपाईँ तिरै पनी ।
अतिचतुर ऊहापोही^२ ती गरुन् सुविवेचना^३
अब त दुइमा कस्को लक्ष्मी ठुलो भनि शोचदै ॥२६॥

पुरुष भमरा खिल्ने ती पद्मका मुखमा हठात्
पसिकन बली बन्दै, निस्की मुखोपरि लीवरी ।
अलिकति पनी ल्याएको त्यै अपूर्व सरोजिनी^४
मधुरस बिहानै स्त्रीलाई नवान्न गराउँछन् ॥२७॥

अब कमलिनी पैल्ले खुल्ने स्व-पत्र उठाउँदै
गरदछ पनी देख्नेलाई यही मति प्रातमा ।
रवि-किरण सारा भोग्नै-लागदा^५ त अधिल्लिर
चुलुक-रचना^६ आपोशानी^७ लिदै उ बसेछ की ? ॥२८॥

सरस-तटका शाखीमा^८ पक्षि धेर कराउँदा
निद खुलन गै व्यूँभे जस्ती हुँदी छ सरोजिनी ।
कमलमधुलाई भौराले बधू-मुख लाइने
अधर-रस-सङ्गै स्वादै ली बिचो-बिच पीउँछन् ॥२९॥^९

१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २. तर्कवितर्क गर्नेवाला । ३. राम्रो विवेक । ४. कस-
लिनीको महरस (मकरन्द) । ५. खानलाग्दा । ६. आचमन । ७. अमृतोपस्तरण
मन्त्रोदक । ८. वृक्षमा । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

गत-दिवसको आयू टुट्ता^१ दया गरि खुँचिने
कमलहरूका पेटैमा वास लीकन शोचने ।
भ्रमरहरूका साथी सारा जुटे अब पद्ममा
सब मिलिजुली गर्छन् बन्धू सँगै मधु-पारणा^२ ॥३०॥

तिमिर-विरही^३ भै फुसिन्छन् दिशा कृश-तारका^४,
कमल-हँसिले श्येनी^५ भैं भैन को सरसी पनी ।
शरणा परने ध्वान्तै मार्ने रवि-प्रति मानदा^६
गगन तिर त्यै यौटा नीलो छ अकीर्तिले ॥३१॥^७

कमलवन ता मित्रै^८ पाई कसो नहसुन् तिनी ?
निजि मित शशी नाशी तन्द्रा^९ लिदैछ उ कैरव ।
कुमुदवनलाई निद्रा दी उबाट त पद्मले
हिमगिरिशिला^{१०} जस्तै उसको हँसी सटनी गरे ॥३२॥^{११}

अब नलिनमा^{१३} मौरी माध्वी^{१४} पिओस् नपिओस् भलै
कुमुद-मधुले त्यस्को ता पेट पूर्ण छ रात्रिमा ।
अब त अहिले रात्री-तीर्षा^{१५} रथाङ्ग^{१६} चरीहरू
अधर-मधु भार्या-वक्त्राम्भोजमा पिइ भेट्छन् ॥३३॥

यस जगतमा चक्रै जोडी स्मरागम-पार^{१७} छन्
छुटछुट हुँदै जस्ले भोग्छन् नयाँ सरि नै रती ।
अमृत-अशनीका^{१८} स्वामी शम्भु पाइ सुधा सदा
अरुचि बढने रोगै लाग्दा महाविष^{१९} पीउँछन् ॥३४॥^{२०}

१. सायंकाल हुँदा । २. मकरन्दको पारण । ३. अन्धकारको नाशले वियोगिनी ।
४. शत्रु तारा मण्डका वा साजु आँखिनानी मण्डका । ५. वाजकी पोथी । ६. आश्रय दी
मानमर्यादा गर्दा । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा भङ्गकार छ । ८. मित्र र सूर्य । ९. संकोच
१०. श्वेत कमल । ११. हिमको सेतो शिला । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा भङ्गकार छ । १३. रातो
कमलमा । १४. मकरन्दरस । १५. रात्रीको पियास । १६. चलेवा । १७. कामशास्त्रको
पारगामी । १८. अमृतपान गर्ने देवताका । १९. कालकूट विष । २०. यहाँ दृष्टान्त
भङ्गकार छ ।

युवति त्यजन्, रात्री त्यागने शशीतिर जानुले
मन-दहन चाहीं जाँदा सूर्यमा त, रथाङ्ग तो
विरह-चलजिह्वा^१ भै चिच्याउँदै, अतिविह्वला
निज-सहचरीलाई^२ बोलाउँछन् पनि नाम ली ॥३५॥

स्व-मुकुलमयी आँखा चिम्ले पनी, किन ली भने-
छि छि कुमुदिनी दुष्टा हो सूर्य नहेरदी ।
सुन सुन असूर्यपश्या^३ राजदार^४ भनेर नै
सुकवि-रचना-पढने^५ हो ! त्यो^६ पनी न छ के त्यही^७ ? ॥३६॥

तम-जलधिको पानी सूर्याङ्गली^८-बिलवाट ती
वुँद तल भरेभै भौराले अकास छ शोभिदो ।
कमल-मधुमा^९ भर्दा उस्का^{१०} दुवै तटमा बसी
अमरले यिति पङ्काशङ्का^{११} मलाइ गराउँछन् ॥३७॥^{१२}

जुन कुसुम-कुंकु-श्री^{१३} हेप्छन् सरस्तट-^{१४} चारि ती
अति शिशु पनी कान्तिस्वामी-दिनेश-करैहरू^{१५} ।
कमल तिरको सौगन्धी चाह लीकन आउने
अमर मिसिदा राती-गेडी समान^{१६} ति देखिए ॥३८॥^{१७}

रवि-किरण बालै, यस्ताई^{१८} गराउँछ लालिमा
अमर-गया भर्दै नीलो पार्ने यत्न त गर्दछन् ।
कमल खिलदा पेटै सेतो हुने, सरसी यहाँ
अब त चुंदरी-रङ्गी जस्तो छ निश्चय यो कुरा ॥३९॥^{१९}

१. विरहले चंचल जिह्वो मण्डी । २. आफ्नी पोथीलाई । ३. सूर्यलाई पनि नहेरने ।
४. राजाकी रानीहरू । ५. पाणिनी आदिका प्रतिभावाट उज्जेका व्याकरणादि ग्रन्थ पढनेहरू
हो । ६. कुमुदिनी । ७. राजा चन्द्रकी रानी । ८. अन्धकाररूपी समुद्रको । ९. पिउन लाग्दा
सूर्यका आँखाका छिद्रवाट । १०. कमलको मकरन्दमा । ११. कमलका । १२. हिलोको शंका ।
१३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. राता फूलहरूको रातो धुलोको बोभा । १५. तलाउको
तीरमा फैल्ने । १६. कान्तिका स्वामी सूर्यका किरण वा हात । १७. रातो र कासो ।
१८. यहाँ उपमा अलंकार छ । १९. तलाउलाई । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

छ कमल-हितैमा भानूको ठुलो पुरुष-व्रत
किनकि कमल श्रीका^१ वासै भनेर कविले^२ सदा ।
कमल-उपमा^३ राख्ने आँखा^४ पनी खुलने भए
ति-सदृश न भै भुल्गाका^५ ती विलोचन^६ बन्दछन् ॥४०॥

यदि छ रविमा ज्यादै भक्ति प्रजेश्वर ! भट्ट नै
अब हजुरले पूजा गर्नास् उनीकन यज्ञले ।
यस समयमा सूर्योपस्थानले जल-अञ्जली
रवितिर दिँदा मन्देहैमा^७ हुनेछ उ वज्र नै ॥४१॥

उदयगिरिको टापूमा अल्प-कान्ति सुरत्नको
दिवसकरको घेरा स्वानी-स्वरूप थलो थियो ।
त्यहि रजनि कालो ढुंगो ढाकलाई^८ हटाउँदै
बुभुदिन म ता खोल्थो कस्ले मजा सित हालमा ? ॥४२॥^९

अमरपतिले^{१०} कर्णैका ल्याइए दुइ कुरडल
अनि त उनले प्राचीलाई दिए अति हर्षले ।
विधु-उदय भै यौटा देख्यौं, यहाँ अब देख्छौं
नवनव-सुवर्णस्रावी^{११} अन्य^{१२} सूर्यमणी^{१३} पनी ॥४३॥^{१४}

विगत-दिनमा कान्ती^{१५}, सूर्यास्त भै, पति-रागिणी
विरह सहने शक्ती उस्मा नभै पसि अग्निमा
भुवनतलदेखी स्वामीलाई खास उतारदी
सुरपति-पुरीमा^{१६} पाँचाई सतीव्रत^{१७} पाल्दछे ॥४४॥^{१८}

१. लक्ष्मीका । २. बाह्मीकि-व्यास-कालिदासादिले । ३. कमललाई उपमा । ४. लोकका आँखा । ५. काटोको सेरोका । ६. आँखा । ७. मन्देहनामक ३॥ करोड राक्षसहरूमा । ८. ढकनीलाई । ९. यहाँ रूपक अलंकार छ । १०. ब्राह्मण-वेद-इन्द्रले । ११. नयाँ नयाँ किरणरूप सुन सुहाउने । १२. अर्को । १३. सूर्यमा रहेको मणी । १४. कर्णले इन्द्रलाई दुई कुँडल दिएको कथा भारत वनपर्वमा छ । १५. सूर्यकी लाल कान्ति । १६. स्वर्गमा । १७. पतिव्रता धर्म । १८. यहाँ समासोक्ति अलंकार छ ।

बुधजन-कथा^१ साचौ हो यो-‘सुतादि-शरीरमा
निज-जनकका खाद्यान्नको-समै रङ्ग बन्दछन् ।
अमलरुचि^२ ती भास्वान्को^३ ता पिई तम हो कि, लौ
शमन-शनि-कालिन्दी^४ काला बने तिन सन्तती ॥४५॥^५

रजनि सकिंदा भानूले काल^६ त्यो दिन-नामको
गरिकन सदा बानी लाग्यो त्यही रचनातिरै ।
अघि उनि हुँदा निर्माता^७ कालको, अब शील ता
शमन-यमुनाको गर्भाधानमा किन छोडलान् ? ॥४६॥^८

रुचिर-पदका^९, सूतोरुश्री-हुने^{१०} रथमा, शनि-
शमन जनमाए जस्ले लोक-रक्षणमा भनी ।
रथपद-दयाधारी^{११}, दृग्-बन्धु^{१२}, ‘यो स्तुति’ दुष्टले
हिसि^{१३} पनि गरे भास्वान्को, को न हाँस्तछ हामिमा ? ॥४७॥^{१४}

शिशिर ऋतुको जाडो घामै दिएर हटाउने
प्रखर-करले घाँटी सुक्ता दिई जल पालने ।
जल-भय^{१५} हुँदामा तापै; तापमा जल दीवरी
परहित सदा नै गर्ने, सूर्य देव उदाउँछन् ॥४८॥^{१६}

रवि-किरणले चारै दिक्को सबै तम फेँकदा
तरु-शरणमा पुग्दै छायाँ बनेर रहे तिनी ।
अब हुन गए ती^{१७} तिन्को नाशमा असमर्थ नै
यस विषयमा कस्ले पो छक्क^{१८} मान्न परेन लौ ? ॥४९॥

१. उदयनाचार्यको कथा । २. निर्मल कान्ति भएका । ३. सूर्यको । ४. यमराज-शनै-
श्चर-यमुना नदी । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. त्रुटि आदि लक्षणवाका वा कालो ।
७. बनाउने । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. रात्रो किरण भएका । १०. ठुलो शोभा
रूप भए । ११. चलेवा वा अनाथप्रति दया गर्ने । १२. लोकनेत्रका मित्ररूप । १३. ताप-
कारी पाठ नभएको, लंगडो सारथी रहेको, क्रूर ग्रह शनि र जगतको प्राण हुने छोरा भएको,
तिर्यकयोनि चलेवाको मात्र मित्र बनेको, भाँडाको तेज हरिदिने पनी मित्र बनेको इत्यादि ।
१४. यहाँ अर्थापत्ति अलंकार छ । १५. जलदेखिको डर । १६. यहाँ क्रियासमुच्चय अलंकार
छ । १७. सूर्यकिरण । १८. ठुलोको आश्रितलाई नाश गर्नेले साजुको आश्रितलाई नाश
गर्ने नसक्ता आश्चर्य ।

तम जगतको, मूर्छा अञ्जको पनि फेंकने
जनक-रविकै शिचाले दस^१ वैद्य^२ बने कि लौ ?
अनि शमनका बाबू भै सूर्य निर्दयि नै हुदा
उनि उदय भै कल्लारै^३ नाशिन्नु पनि ठीक हो ॥५०॥

उडुपति^४ शशीले अस्त^५-स्वामिकी बिसिनी^६ बरा
जसरि पिरिइन्, हेदैँ हांसिन् पनी ति कुमुद्वती^७ ।
अब रवि नयाँ कर्कन्धूको^८ प्रभा^९ फिजि फैलइ
शशि-कुमुदिनी दोटै शङ्का गरेर छिपे कि लौ ? ॥५१॥^{१०}

अवनि-बिलको^{११} बाटोले रात्रिमा तल ओर्लन
श्रुतिमयतनू^{१२} भानूका कान्ति दशशय^{१३} शाख ता ।
स्वर-सहित उज्याला ती, शेषले निज-नेत्रले^{१४}
अलग-अलगै सुन्नू-देख्नु पनी संग गर्दछन् ॥५२॥^{१५}

बहुनखरता^{१६} पैल्ले जुनको हुँदैन, ति देखिए
कमलसुहृद श्रीभानूका प्रवाल-रुची^{१७}, भुजा ।
तिनिहरू सबैले जाली^{१८} भित्र पसीकन लम्बिने
निज-अवयवैले^{१९} अङ्गालनै कराङ्गलि^{२०} भेजिए^{२१} ॥५३॥^{२२}
गृह-वलभिका^{२३} जालीमा नाल^{२४} भैं घुसने यिनी
दिवसकरका औलामा लौ छिटो नजरै पुगोस् ।
जुनबिच अणू^{२५} उड्दा ता विश्वकर्म^{२६} अझै पनी
कुंदन भनि शारीमा राख्छन् कि भैं ति^{२७} सुहाउँछन् ॥५४॥^{२८}

१. अश्विनीकुमार । २. स्वर्गको वैद्य । ३. कुसुद । ४. ताराका स्वामी । ५. अस्ता-
एका सूर्य स्वामीकी । ६. कमलिनी । ७. श्वेत कमलिनी । ८. पाक्रेको वयरको । ९. लाल
कान्ती । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. भूछिद्रको । १२. वेदमय शरीर । १३. एक
हजार कठ कणवादि शाखा । १४. आफ्ना दुई हजार आँखाले । १५. यहाँ रूपक र
उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. अति तीक्ष्णता वा लंबे नङ हुनेपन । १७. पालुवाका कान्ति भएका
अत्यन्तै घा लेक । १८. आँखीभयालका पुवाल । १९. केही अवयवहरूले । २०. हातका
औला वा किरणरूपी औला । २१. पठाइए । २२. यहाँ निर्दर्शन अलंकार छ । २३. घरको
छतमा । २४. कमलनाल । २५. परमाणु । २६. सूर्यका ससुरा विश्वकर्मा । २७. पर-
माणुका धुलो । २८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । विश्वकर्माकै सूर्य हाणमा राखेको कुरा
पुराणमा छ ।

गरि दिवसले नाऊभैं सूर्य-रश्मि^१ छुरा तिखो
तिमिर-कवरी^२ काटी, रात्री विदेश निकालिइन् ।
अनि पछि त खस्ने केशैले यताउति वृक्षका
तलतिर रही छायाँ भै, चोणिमा^३ छ उ कालिमा^४ ॥५५॥^५

भन्छौ शंखै^६ नृपति नलको कीर्ति आवाज गर्ने
जस्का भाई लिखित^७ नभमा^८ स्पष्ट छन् ती^९ द्विजेन्द्र ।
पक्कै श्रद्धाकर उहि करच्छेद^{१०} यिन्को त हेनोस्
म्लानिस्थानै^{११} शश-बिच-हुने चिह्न^{१२} फेरी नृपेन्द्र ! ॥५६॥^{१३}

ताराशंख^{१४} विनाशने, कमलको खोलाउने, रुर्यको
सोद्योगी करबाट खूब कसदै पोडा ठुलो पारिने ।
छेदार्थै^{१५} लिइने जलै र कम्बु-रजको^{१६} हीलोसमानै हुने
आधा-अस्त, शशी त शङ्ख कुँदने राँभो सरी शुभदछ ॥५७॥^{१७}

जलज^{१८} खुलनू गर्ने इच्छा लिएर निचोरदा
दिनकर-करैले^{१९} ताराशंख-प्रपंच^{२०} हटाउँदा ।
रजनिपति ती आधा, अस्ताउँदै गिरिमा गए
अब त उनको बिम्बै चुंती छिनो छ उ शंखको ॥५७॥ (जे)

भानू पद्म-खिलाउने बखतमा आँखा खुला पार्दछन्
विष्णू पद्म-सहस्र-पूरण^{२१} निजी आँखो दिई गर्दथे ।
यस्ले पद्म र नेत्रको पनि छ लौ तुल्यत्व नै वास्तव
जेले ती कविवर्गले नयनको पद्मोपमा राखियो ॥५८॥

१. सूर्यकिरणलाई २. अन्धकाररूपी चुल्हो । ३. पृथ्वीमा । ४. कालोपना । ५. यहाँ
रूपक अलंकार छ । ६. शंख र शंखनामक ऋषि । ७. चित्रित वा त्यही नामका ऋषि ।
८. आकाशमा वा स्वर्गमा । ९. ब्राह्मणका राजा चन्द्र वा श्रेष्ठ ब्राह्मण । १०. किरणको नाश
वा हात काटनु । ११. कालिमाको स्थान । १२. दाग । १३. यहाँ इत्थेय अलंकार छ ।
लिखितको हात काटेको कथा महाभारतमा छ । १४. विशाखातारामण्डलरूप शंखलाई ।
१५. काटना निमित्त । १६. शंखको धुलोको । १७. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
१८. शंख र कमल । १९. सूर्यको किरण वा हातले । २०. ताराशंखको संसार । २१. हजार
कमलको पूर्ति । यो कथा किंगपुराणमा छ ।

म ठान्छु कमलाकर^१ प्रति खुलाइ नेत्रोदर^२
 रह्यो निखिल-यामिनी^३ भर पनी त पाले भई ।
 त्यही कुमुद आज लौ दिन भएर ता गर्भमा
 द्विरेफ-रव^४ घूरनू गरि लिंदैछ निद्रा-सुख ॥५६॥^५

अधिप ! अब त पृच्छा-वाचि^६ 'कि'^७ शब्दरूप
 नियमन^८ गरि बोली कागले बोलिदा यो—
 'भन फणि-भवमा^९ लौ 'तातङ्-'स्थानि'^{१०} 'को'^{११} हुन्, ?
 सुनि, वचन 'तु'^{१२} ही' यै कोइली-उत्तरा^{१३} भो ॥६०॥^{१४}

भो कोही पाणिनीय-श्रवण^{१५} गरिलिई पाठ लेख्ने 'कपोत'^{१६}
 कण्ठाग्रै शब्दपारीकन त खरि-धुलो घाँटिमा चिह्न राख्थ्यो ।
 सारा बिस्पर्यो रदैवात् स्मरण हुनगई प्रातमा त्यै 'द्युसंज्ञा'^{१७}
 पाटीकोपाठलाईअब पनि शिरकै-कम्पको^{१८} साथघोक्छ ॥६१॥^{१९}

भानु स्वर्णमय घट^{२०} त हुन् इन्द्र-दर्बार माथी,
 प्राची दिक्मा अरुण-मधुर-श्री, महेन्द्र-ध्वजामा ।
 साना धेरै किरणहरूले राखदै भल्ल पार्छन्,
 तत्कान्तीले तम-जलधिको^{२१} पीउनु योग्य नै हो ॥६२॥^{२२}

केही नै ति, तमस्तमाल-विपिनै^{२३} खाई डडेलो हुने
 भानूका करबाट पद्म-सरमा पारे दिवा-उत्सव ।
 पृथ्वी, दिक् र अकासको तम यही पापै हटाई-दिन,
 उन्का ती अब घाम तेज त वृथा छन् पिष्टको-पेषण^{२४} ॥६३॥

१. संपत्तिरूप कमलकोश, तलाउ वा लक्ष्मीको हुकुटीतर्फ । २. नेत्रको मध्यभाग ।
 ३. सारा रात । ४. भ्रमराको गुंजन । ५. यहाँ निदर्शन, पर्याय, उत्प्रेक्षा भलंकार छ ।
 ६. प्रश्नवाचक । ७. किंशब्दको रूप । ८. अरु शब्द नबोल्नु । ९. शेषबाट उत्पन्न भएको
 महामाष्य शास्त्रमा । १०. तातङ् आदेश हुने स्थानि । ११. कौ-कौ (कुन कुन) । १२. तू
 र हि (तुहि) । १३. कोइलीको उत्तर । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा भलंकार छ । १५. पाणिनीको
 व्याकरणशास्त्रको श्रवण । १६. कपोतनामको छात्र वा परेवा । १७. 'दा धा ध्वदाप्' सूत्रले
 विधान गरिने 'द्यु' संज्ञा । १८. बिसेंकोलाई संज्ञवा हुँदा शिर कँपाउनुको । १९. यहाँ उत्प्रेक्षा
 भलंकार छ । २०. गाग्रो । २१. अन्धकाररूपी समुद्रको । २२. यहाँ रूपक भलंकार छ ।
 २३. अन्धकाररूप तमाल वृक्षको काको जंगललाई । २४. पिठोको पिन्नु ।

ती भानू ता तम-जलधिको^१ शोषने वाडवाग्नि,
हँस्ते पारी कमलिनि कनै, माथि आकाश पौंचे ।
यिन्ले आफ्नू किन न गरछन् शुक्ल-तेज-स्वरूप ?
आकाशै त्यो रवि-किरणले हाल ता लाल नै छ ॥६४॥

‘प्रातर्वर्णनबाट खूब खुसि भै देवीजिले^२ आफ्ना
पैहेका गहना सबै दिनु भयो, लेऊ^३ भनी केटिले^४ ।
राता-माणिक-कान्ति-लोचन^५ तरी दारिद्र्य^६ फेकीदिने
भूषा^७ धरे दिइन् र बन्दिहरूले पैहे पनी तत्क्षण ॥६५॥

स्वर्गङ्गा-जलमा^८ गरेर दिनका आरम्भको स्नान र
भैमीको त्यहि दाइजो रथ चढी आनन्दले फर्कने ।
पैहै नै गृहबाट बाहिर हुँदा उन्मा^९ नथाहा हुने
राजा, कयै क्षण बाद बन्दिहरूले आफ्नै अघी देखिए ॥६६॥

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
सारा नूतन-अर्थ^{१०} नै गरिदिने, उस्कै निसर्गोज्ज्वल
काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा गो सर्ग उन्नाइस^{१०} (१६)

१. अन्धकाररूपी समुद्रको । २. महारानी दमयन्तीले । ३. सुसारेनानीले । ४. लाल
मणिका कान्तिरूप आँखा । ५. गरीबी । ६. गहना । ७. मन्दाकिनीको जलमा । ८. बन्दी-
हरूमा । ९. अपूर्व अर्थ ।

विंश सर्ग

—००००—

हावाभन्दा पनी वेगी रथ-मेघ हतारले ।

आकाशबाट सौधाद्रि-ऊर्ध्वभूको^१ मनी पुग्यो ॥ १ ॥

भैमी समीप-संप्राप्त-कान्त-स्वागत^३ गर्दथिन् ।

प्रतीची-सिन्धु-बीची^४ भैं प्रातमा शशिका प्रति ॥ २ ॥

स्वर्गज्ज्ञा-स्वर्ण-कमल-श्री^५ देखेसरि भै नल ।

भैमी-वदनमा ज्यादै थिए सादर कामले^६ ॥ ३ ॥

स्वर्देश^७ स्वर्णकमल, पति-दत्त लिने^८ यिनी ।

दमयन्ती महालक्ष्मी पद्मनेत्रा^९ सरी शुभिन् ॥ ४ ॥^{१०}

प्यारोले दिइने सानै पद्म यिन्ले ठुलो गुनिन् ।

यौटै वराटक^{११} यहाँ एकलक्ष^{१२} भयो पनि ॥ ५ ॥^{१३}

नलले भनिइन् भैमी—‘अङ्कमाल बिगारने

सक बाँकि सबै कर्म यदि दुख्थैन चित्त ता ॥ ६ ॥

१. रथरूपी मेघ । २. राजदरवाररूपी पाहाडको विचित्र चुचुराको । ३. नगीचमा आइ-
पुगेका प्यारा नलको स्वागत । ४. पश्चिम दिशाको समुद्रतलहरी । ५. यहाँ उपमा अलंकार
छ । ६. मन्दाकिनीको सुवर्णकमलको शोभा । ७. कामवासनाले । ८. स्वर्गको सुवर्ण
कमल । ९. हातमा लिने । १०. नेत्र भएकी । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. कौडी वा
बीजकोश । १३. एक लाख वा नेत्रको विषय । १४. यहाँ इलेष र अर्थापत्ति अलंकार छ ।

‘केलि-कर्महरू तोड्ने विधि बाँकि छ के प्रिय !’
 यस्तो तिल्ले भनिन् तिल्लमा रिसैले न त बोलिले ॥ ७ ॥
 ‘क्षणी’ टुट्ने वैध^२ कर्म देखी मूढे ! डराउँछ्यौ ।
 छुटाउँला म ता धेरै’ कलिले^३ मनमा भन्यो ॥ ८ ॥
 राजाले हेलिएभै^४ ती पुगिन् पद्ममुखी^५ कहाँ ।
 कुमुद-क्षेत्रकी^६ लक्ष्मी^७ सरो अम्भोजिनी^८ महाँ ॥ ९ ॥^१
 कलि, द्वापरभै^९ यो ता मेरो शत्रु नहोस् भनी ।
 नित्याग्निहोत्रमा तिल्ले त्रेतालाई^{१०} खुसी गरे ॥ १० ॥^{११}
 सकी प्रभातको कर्म, सखीमा हातले कहो^{१२} ।
 भैमीका सँगिनीबाट हाँसदै खूब हेरिने ॥ ११ ॥
 दुई-पसरले नेत्र-लम्बाई नापने सरी ।
 नलले हातले भैमी-नेत्र छोपे पछी रही ॥ १२ ॥^{१३}
 ‘चिह्न सखी !’ भनी आँखा खोल्दी हात छुटाउँदी ।
 मानिनी स्पर्श जानेर चूपचाप रहिन् पनि ॥ १३ ॥
 नलले भनिइन् भैमी रिसाउनु अयोग्य हो ।
 पाइयो तिम्री जेबाट तप त्यो गर्न छोड्छु र ? ॥ १४ ॥
 सेवा गरेर रात्रीमा ऐले न्वाएर ढोगिन ।
 अपराध यही ठान्छ्यौ भने ढोग्दछु लौ भन ॥ १५ ॥

१. एकछिन । २. शास्त्र विहित । ३. बगैँचाको बरौको रूखमा बसिरहेको कलिले ।
 ४. आलिङ्गन नगरेर अपमानित । ५. यही नामकी सँगिनीकहाँ । ६. सेतो कमलको
 क्षेत्रकी । ७. शोभा । ८. रातो कमलिनीमा । ९. यहाँ उपमा अलंकार छ । १०. आह-
 वनीय गार्हपत्य दक्षिणाग्निलाई वा त्रेतायुग लाई । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १२. ईसारा गरी । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

यै भनी नृपले पाऊनगीचै कर राखदा ।
 रोक्ती सकोप-समय मुग्ध-पारिन्^१ कटाक्षले ॥१६॥
 तिन्का चञ्चल आँखाका भिल्लबाट अधीन भै ।
 अनी नैषध राजाले भैमीलाई भने पनि ॥१७॥
 कटाक्ष छलले टाढा पुग्न वेग लिने पनि ।
 दृष्टि तिम्रो, कर्ण-कूप^२ देख्ता फर्क्यो कि भीतिले ॥१८॥^३
 सरोषा पनि पद्माक्षी^४ ! मेरो छथौ तिमि हर्षकी ।
 तातो पनी सूर्य-दीप्ति^५ पद्मलाई खुलाउँछ ॥१९॥^६
 तिम्रा वदनको साम्य^७ शशीमा नरहोस् भनि ।
 भिन्न^८ रच्ने विधाताले राखे की शशको चिनो ॥२०॥^९
 ताम्रपर्णी-तटोत्पन्न^{१०}, इक्षु^{११} कुक्षिज, मोतिले ।
 स्पर्धालु, तिम्रा वाणी ता स्पष्ट उज्ज्वल छन् प्रिये ॥२१॥^{१२}
 क्षीराब्धिको^{१३} सुधासाथ तिम्रा वाणी त निक्किए ।
 अभ्रसंम पनो ओ हो ! दुग्ध-शेष^{१४} छ लौ स्मित ॥२२॥
 चन्द्रिका साथका चन्द्र पूर्व पर्वतमा सरी ।
 प्यारी साथ लिई राजा गए पलङ्गमा पनि ॥२३॥^{१५}
 यै वर्षारम्भ घनले दिवाऽऽलिङ्गन^{१६} भैं नल ।
 विश्लेष^{१७} दुःख फेक्नामा प्यारी अङ्गालदै बसे ॥२४॥^{१८}

१. कामाधीन । २. कानरूप कृपा (इतार) । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. हे कमल नेत्रे । ५. सूर्यको प्रकाश । ६. यहाँ अर्थान्तरन्यास र दृष्टान्त अलंकार छ । ७. समानता । ८. वेगले । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. ताम्रपर्णी नदीका किनारमा उब्जने । ११. उखको कोखबाट जन्मेजस्ता । १२. यहाँ अभूतोपमा अलंकार छ । १३. दुग्ध समुद्रको । १४. दूधको शेष । १५. यहाँ उपमा अलंकार छ । १६. आकाशलाई आलिङ्गन । १७. प्रातः कर्मबाट वियोग भएको दुःख वा चराहरूका सम्बन्धको दुःख । १८. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ ।

हसिलो मुख भैमोको चुमे सरस भूपले ।
 मधुमा^१ बिम्ब परने सूर्यले पञ्चलाइ भैं ॥ २५ ॥^२
 प्रिया-सखी^३ कलालाई^४ भूपले डाकि हातले ।
 ठट्टामा सान्निशी गर्न अगाडी राखि, यो भने ॥ २६ ॥
 तिम्री सखी यिनी केले गर्दिनन् हामिमा दया ।
 आसक्त भै सखी तर्फे चाहन्नन् अरु, ठान्दछु ॥ २७ ॥
 रात्रीमा देह दी प्यारा दयाभागी गरें भनी ।
 असत्यवाक्^५ बनी कैलह्यै सखीलाई ठगोइनन् ॥ २८ ॥
 'नल-भिन्न कुनै' भन्थिन् 'मनले पनि सेब्दिन ।
 जवानीमा मनोभूले^६ गर्दा त्यो बोलि भो भुठो ॥ २९ ॥
 मुख-सौन्दर्य कस्तो छ यिन्को ? भन्छ्यौ भने सुनौं ।
 कले ! अधी र अहिले^७ लाजले शिर न्यूरदा ॥ ३० ॥^८
 पूरा नै दुइ आँखाले सखीलाई यि हेर्दछिन् ।
 दोषी सरी ममा यौटा आँखाको छेड^९ धर्दछिन् ॥ ३१ ॥
 हेर्दिनन् आज जसरी ममा, त्यस्ले म ठान्दछु ।
 दूत्यमा^{१०} देखिएँ जो म त्यो यिनीले भुलिन् पनि ॥ ३२ ॥
 सखोमा प्यार बोलीले यिनी प्रेम जनाउँछिन् ।
 'मेरो तिमी' यती बोल्न ममा छन् चूप, मानिनी ॥ ३३ ॥^{११}

१. मकरन्दको माझमा । २. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३. भैमोकी संगिनी । ४. यही नामकी लाई । ५. झुठो पोल्ने । ६. कामदेवले । ७. विवाह भैसकेपछि । ८. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ । ९. कटाक्ष । १०. इन्द्रादिको दूत बनेन जाँदामा । ११. यसमा वक्रोक्ति छ ।

यिनी सबै सखीलाई नाम काढेर डाक्तछिन्,
 कले ! 'नल' भनी नाम लिन्नन् यी कहिले पनि ॥३४॥
 यिन्को पीन-स्तन-व्याप्त^१, निठुरी, छातिमा कतै ।
 अड्ने ठाउँ छँदैछैन हामीलाई धरुन् कहाँ ? ॥३५॥^२
 यिन्को कठोर हृदय हुँदा कठिनता लिने ।
 ती युक्त-वृत्त^३, स्तनको हो वैमुख्य^४ म ठान्दछु ॥३६॥^५
 यस्तो वक्रोक्तिले बोस्दै राजा चूप भएपछि ।
 भैमीमा स्मित देखेर कलाले भनिए नृप ॥३७॥
 ठिक हो तर्क, यिनि छुन् नव-प्रेमी^६ हजूरमा ।
 पुरानू प्रेमको योग्य रहन्छिन् सँगिनी प्रति ॥३८॥
 स्मर-शास्त्रज्ञ^७ नृपले नवोढा^८ सँगिनी यिनी ।
 बाला कसरि भोगिन्छिन् भनुन् के गरि हामिमा ? ॥३९॥
 'नासत्य'^९ बोल्दछन् भन्छन् हजूरकन लोकले ।
 उन्की प्यारी हुनिन् उस्तै नहीं ता तुल्य के हुनिन् ? ॥४०॥
 मनोभू^{१०} मनमा यिन्को छ, किन्तु त्यो हजूर नै ।
 सखीको मन तेसैले सदा बस्छ हजूरमा ॥४१॥
 सखीका मनको काम हजूरको छ बिब त्यो ।
 अन्यथा त अतनू त्यो छ समरूप भयो कसो ? ॥४२॥

१. कडा स्तनले ढाकेको । २. यहाँ वक्रोक्ति र ग्याजस्तुति अलंकार छ । ३. योग्य
 आचरण भएका । ४. विमुखता । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. नयाँ प्रीति गर्ने ।
 ७. कामशास्त्र जान्ने । ८. नयाँ दुल्ही । ९. साँचो-अश्विनीकुमार । १०. कामदेव वा
 मनको रहने स्थान ।

स्मर को ? नल को ? शंका शोभाले दुइमा हुँदा ।

किं वा नलार्थिनी यिन्ले धर्छिन् लौ मनमा दुवै ॥४३॥

हजूरमा पुगी चित्त नफिरेको प्रमाण लो ।

शंकाले पङ्कजाक्षी यी हेर्दछिन् नेत्र-अंशले^१ ॥४४॥^२

नृप ! देखेपछी यिन्को आँखामा टासिन् भयो ।

हेर्नेस् शंका भए आफैं भर के अन्य-वाक्यमा^३ ? ॥४५॥^४

गाढालिङ्गन भै यिन्को कुचकुङ्कुम-राग ता ।

छातिमा टाँसिने बात आफैले भनिसक्नुभो ॥४६॥

मनैबाट भवन्नाम-कामसूक्त^५ जपी लिने ।

सखीको कण्ठले चुम्छ मोतीको जपमालिका ॥४७॥

हजूरले अति ठुलो सखी-हृदयमा^६ रही ।

ठाउँ नपाई स्तन ती निस्के बाहिर ठान्दछु ॥४८॥^७

दोषोज्झित^८, बडा, यिन्का स्तन, मर्दित^९, धाइते^{१०} ।

लाजले वस्त्र बेह्लिन्छन् देखाउन् मुख के गरी ? ॥४९॥

पोयूषवर्षि यो सूक्ति कलाबाट सुनेपछी ।

च्यूँडो उठाई प्यारीको 'हो त्यस्तै ?' नृपले भने ॥५०॥

सुहायो पतिको हात प्रिया-मुख उठाउँदा ।

चन्द्रका साथ वैरत्व बिसर्ने पद्म-झैँ^{११} भई ॥५१॥^{१२}

१. नेत्रको छेउले । २. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. भर्काको बोलीमा । ४. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । ५. हजुरको नामरूपी कामदेवको सूक्त (मन्त्र) । ६. संगिनी भैमीको हृदयमा । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. निर्दोष वा रात्रीमा चोकी फुकालिष्का । ९. माडिष्का । १०. नङले घाउ पारिष्का । ११. रक्त कमल । १२. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

लज्जा - आश्चर्यले फेरी मुखलाई नुघाउँदी ।
दमयन्ती त पतिको हर्षनिति हुँदीभइन् ॥५२॥

ठट्टाको चाख ली राजा प्यारीको साथमा रही ।
फेरी पनी कलालाई भन्दछन् मुस्कुराउँदै ॥५३॥

कला ! यो दिनको दोष सहुन् तिम्रो सखी अब ।

निशामा भैं गरी यस्मा 'निशि-धात्वर्थ'^१ पाल्दिनन् ॥५४॥

दिनले मुखको^२ मित्र चन्द्रलाई पिन्यो भने ।

ती मित्र शतपत्रीको^३ श्री^४ पनी त गन्यो कला ! ॥५५॥

म-साथ रमने यिनले सारा लाज जितीलिइन् ।

फेरी फर्काइए लाज कस्का उपर ? सोध यो ॥५६॥

रात्रीमा ओष्ठ डसने, ममा क्रुद्ध नहुन् यिनी ।

फल ठुङ्गे सुगामाथी कहीं बिबी^५ रिसाउँछे ? ॥५७॥^६

यिनका स्तनले चोरे हेर लौ हस्ति-कुम्भका^७ ।

अङ्कुशे-चिह्नका शोभा, नृपका दण्डच^८ छन् ति त ॥५८॥

अधरामृत पीएर मुख दोषी हवस् सही ।

गन्यो के दोष शिरले ? चुम्न-पाउन्न^९ ती पद ॥५९॥

सोध, तिम्रो सुने बोली, अपराध गरें कुन ?

वीणा र कोइली बोल्छन् 'कठोर निठुरी' भनी ॥६०॥^{१०}

१. 'णिसि चुम्बने' धातुको अर्थ । २. उनका मुखको मित्र । ३. कमलहरूको ।

४. सम्पत्ती । ५. गोलकाँक्री । ६. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । ७. हात्तीका गण्डस्थलमा

रहने । ८. दण्ड गर्न योग्य । ९. छुन । १०. यहाँ यथासंख्य अलंकार छ ।

विश्वासले गरी आपना सखीमा यी कहुन् सही ।
 स्वीकारिएको ममता^१ म-माथी किन बिसियो ? ॥६१॥
 अनी भैमी-मुख निरै आफ्नो मुख पुन्याउँदै ।
 कान थापे सरी गर्दी कला बोली उनी प्रति ॥६२॥
 अहो ! एकान्तको बात धूर्ताले^२ भनिनौ कुनै ।
 पख, मध्यस्थ राजाकै मुखबाट भनाउँछु ॥६३॥
 श्रीकामशास्त्र^३ पढदा जो मैले नै सिकाइयो ।
 विपरीत-रति त्यो ता गरेरै पनि ढाँट्छौ ॥६४॥
 भैमी चुपै रहेमा नै कला बोली सुने सरी ।
 केहि बोलेर बिचमा 'ऊँ-ऊँ' यो सहि थाप्तथी ॥६५॥
 भैमी-लीलाऽम्बुजाऽऽघात^४ पाई नृपतिमा पुगी ।
 रति-प्रागल्भ्य^५ बोल्दी त्यो कला भन्छे नरेशमा ॥६६॥
 देख्नु भो, देख्नु भो, राजन् ! तपाईंनिति बोलदा ।
 यसरी रिसले पिट्छिन् आँखा तर्छिन् त्यसै गरी ॥६७॥
 जोनिति प्रार्थना गर्छेस्, केबाट^६ नल हुन् ? चित्तिस् !
 अधी^७ जस्तै गरी इन्द्र आए छल^८ लि, ठान्छु म ॥६८॥
 स्वर्गादी - पद्मिनीबाट^९ स्वर्ण-पद्म दिनू अनी ।
 स्वर्गबाट यहाँ भर्नू इन्द्रता-हेतु^{१०} हो भनिन् ॥६९॥

१. मेरो हो भन्ने पना । २. बोल्न सिपालु भएकी तिमिले । ३. वात्स्यायनादि ऋषिसे बनाइएको कामशास्त्र । ४. दमयन्तीमा हातमा लिइने कमलको थप्पड । ५. संभोगको छुट्टा वा चतुर्न्याई । ६. केसबाट । ७. स्वयंवरमा । ८. नजरूपको छल । ९. स्वर्गकी गंगा मन्दाकिनीकी कमलिनीबाट । १०. इन्द्र हुनामा हेतु ।

नल-रूप लिने इन्द्र जानेकी छु यि भन्दछिन् ।
 फेरी उन्को अहल्यामा^१ व्यभिचार पनी कहिन् ॥७०॥
 कुशाग्रबुद्धि^२ भैमी ता वज्र - धर्दै^३ कडा हुने ।
 हजूरको बाहुबाट इन्द्रै हुन् भनि ठान्दछिन् ॥७१॥
 अरू साछी नरहने, साक्षात् एकान्तका कुरा ।
 कहेर यिनको शंका मेट्नुहोस् नल^४ नै भए ॥७२॥
 कलाले यो सवै व्यंग्य सच्चा सरि बताउँदा ।
 तेस्तै ठानिन् कि भैमीले ? शंका भै नलले भने ॥७३॥
 छल-निद्रा लियौ, मैले नाभिमा बाहु राखदा ।
 आनन्दले जुर्जुराई पद्मनाभि^५ भयौ गुन ॥७४॥
 मन्मथोत्सव^६ पैल्होमा लज्जा र डर राखदी ।
 तिमीलाई पीर संभी आधी भोग्दै त्यजें पनि ॥७५॥
 संभ, युद्ध जिती आएँ, तिमीले पाउ धोइँदा ।
 औंला जोडी अगालेंथें तिम्रो कर समाजमा ॥७६॥
 मान^७ ली मकनै त्याग्दा खिन्न भै म र आफ्नू ।
 चित्र लेखेर हेरीथ्यौ रेखा^८ दीकन माभमा ॥७७॥
 रतिमा मोह^९ भै ओष्ठ-पानमा नअघाउँदा ।
 जिभ्रो पनी चुसें तिम्रो प्यारीले बिसियो कि यो ? ॥७८॥

१. ऋषि गौतमकी पत्नीमा । २. कुशको दुष्पोजस्तो तीखो बुद्धि मएकी । ३. वज्रको चिह्न लिएर । ४. सत्य नल । ५. कांढायुक्त कमलजस्तो नामी मएकी वा कमलजस्तो हात नामिमा भई विष्णुजस्ती । ६. रतिको उत्सव । ७. प्रीतिको कलह । ८. चित्र हेर्ने तृष्टिका । ९. पराधीन ।

अँगाल्दा स्तनका घाउ^१ देखेर यस छातिमा ।
 हास्ने सखीहरूलाई 'तिम्रो सिप' भनें गुन ॥७६॥
 रमे^२ म मधुगोष्ठीमा^३ अरू^४ सङ्ग, रिसाइथ्यौ ।
 मत्तको^५ छलले पाउ परेथे, संभ यो पनि ॥८०॥
 प्रवासबाट^६ आएर हेथे प्रेम गरेर म ।
 अँगाल्दै स्वसखीलाई चुमीथ्यौ हर्षले गुन ॥८१॥
 चपाई पान मुखमा दिएँ, मार्गे त्यही फिर ।
 त्यो भावनाख्य संस्कार फुरेको संभना छ की ? ॥८२॥
 सुरतान्त-मुख-प्राप्ति नमिल्दा रिसले गरी ।
 तिमीले नखको घाऊ उधिन्यौ संभयो पनि ॥८३॥
 रात्रीमा ठाउँ बदली कोल्टे फेथ्यौं दुवै प्रिये ।
 स्वप्नामा पनि वैमुख्य नबन्ने मैत्रि संभ यो ॥८४॥
 सभामा नै सभासदले अन्त दृष्टि लगाउँदा ।
 हप्कायौ तर्जनी^७ ताकी देखाई ओष्ठ-दंशन ॥८५॥
 त्यस्तो देखेर लीलाब्ज घुमाईको लिई छल ।
 हात^८ जोरे, खुसी भैथ्यौ त्यो पनी संभना गर ॥८६॥
 करमा^९ नखको चिह्न नपर्ने पान-दान ता ।
 प्राय जो तिमि संभन्तौ, संभन्न म पनी उ त ॥८७॥

१. नखक्षतका दाग । २. मद्यशालाको सभासा । ३. अरू छी । ४. सदिराके
 सातेको । ५. विजय यात्राको परदेशबाट । ६. चोर भौला । ७. दुवै हात । ८. हातमा ।

भुठो बोल्यौ भनी छोडो सखी तर्फ तिमी पुग्यौ ।

थिएँ पछाडी म पनी भोक्किदै तृणा^१ तोडिथ्यौ^२ ॥८८॥

प्रिये कोकिल-कंठी हे ! दोस्रो रति न थामदी ।

तिमीलाई ग्रीष्म-रात्री^३ भन्दै डाक्थेँ उ संभ लौ ॥८९॥

वसन्तमा नयाँ निम्ब खाँदा सौताहरूमहाँ ।

प्रेम बढ्दो गुनी, दिन्थ्यौ रिसले निम्ब नै सदा ॥९०॥

प्यारोले नै बनाएको सिकर्नीको गरें स्तुति ।

स्व-निन्दा-रोषले^४ राता ओठदेखी डरें, गुन ॥९१॥

मुख ली नाभि-पर्यन्त चुम्दा चुम्दा अतृप्त भै ।

तिम्रो पाइन जो चुम्न त्यो^५ धन्या स्मृतिले चुमोस् ॥९२॥

कुनै रति तिमी संभ जस्मा मैले तिमी प्रति ।

गर्दा पुरुष-सम्बुद्धि^६ हाँसीथ्यौ लाजले प्रिये ! ॥९३॥

सुगन्धि-पसिना^७ आई च्यूँडो-पर्यन्त नीलिमा ।

हुने, स्व-वक्त्र, जस्मा^८ त हारमा^९ देखिथ्यौ गुन ॥९४॥

‘तिम्रो यो ऊरुमा^{१०} कस्ले नङ गाड्यो, ? भनी भुठो ।

लाज द्यौता हुने, ब्रह्म-चर्य वर्त हरें, गुन ॥९५॥

‘भैंको पिप्पलको पात’ वनकेलि हुँदा अघी ।

‘त्यो उठाएर देऊ लौ’ भनी लज्जालु पारियौ ॥९६॥

१. झार । २. यो टुटेमै सम्बन्ध विच्छेदको सूचना गरिथ्यौ । ३. ग्रीष्म ऋतुको रात्री (छोटो) । ४. आफ्नू निन्दा गरेको रिसले । ५. काम मन्दिर । ६. पुरुषलाई भन्ने सम्बोधन । ७. कस्तूरियुक्त लेपनको । ८. जुन विपरीत रतिमा । ९. मैले पहिरेको हारको ठुलो मणिमा । १०. निग्रामा ।

यस्ता तिन्का गुप्ति कुरा प्यारोले कहँदा तिनी ।
 लाजले सँगिका कान थुन्दथिन् दुइ हातले ॥६७॥
 भैमीका पद्म-करले सखी-नीलाब्ज-नेत्रको ।
 कर्ण-पीडित^१ देखेर कला-कर्ण^२ कि पीडिए ? ॥६८॥^३
 पतिको बक्वके बात सखीका कानमा पसे ।
 नजाओस् बाहिर भनी भैमीले कान की थुनिन् ? ॥६९॥^४
 प्रियाको केलि^५ देखेर जोडले नल हाँसदा ।
 नबुभी तत्त्व टाढाका हाँसे अरु सखी पनि ॥७०॥
 ती, दम्पतीका उपर प्रेमले भूमि-अप्सरा^६ ।
 सुगन्धि हास्य-कुसुम^७ छर्दथे मुख-वातले^८ ॥७१॥^९
 नलको हास्यले खुल्ने तिन्को स्मित सुहाउँथ्यो ।
 चन्द्र-प्रकाशले खिल्ने कुमुद-श्रेणि^{१०} भैं गरी ॥७२॥^{११}
 तिन्मा स्वपद्मकी साथी जोडले हाँसदी बुभी ।
 कला त्यो चतुरी अलहे निकै बलवती भई ॥७३॥
 ठुलो स्वर गरो डाक्ती त्यस्लाई भन्दछे कला ।
 भू-चन्द्रको सुधा-वाणी पिऊ लौ स्वर्ग-वञ्चिता^{१२} ! ॥७४॥
 नृप-वाणी सुनी केही त्यस्ले दूर रहे पनि ।
 वदरी-वासिले^{१३} कल्प-ग्रामको^{१४} खल्वलै^{१५} सरी ॥७५॥^{१६}

१. कानले पीडा गरिएका । २. कलाका कान । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. खेलवाड । ६. पृथ्वीका परीहरू । ७. हाँसरूप फुल । ८. मुखको हावाले । ९. यहाँ रूपक अलंकार छ । १०. सेतो कमलको पंक्ती । ११. यहाँ उपमा अलंकार छ । १२. हे स्वर्गमा रहन ठगिएकी सगिनी । १३. बदरिकाश्रममा रहने जनले । १४. मुनिजनको आश्रमस्थान कल्पग्रामको । १५. वेदपाठादि । १६. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

स्व-पृष्ठ^१ तिर बस्ती र नृप-बाणी सुनीलिने ।

तिन्को भाव कला बुभुथी नल-मौलि-मणीमहाँ^२ ॥१०६॥

विम्बका मुख-चेष्टाले अनुमान गरी कला ।

लज्जादि तद्वत् गरदी सुन्दी भैं ठानिई पनि ॥१०७॥

उस्तै नक्कल पारेर कला भन्छे सुनें सब ।

भुट्टा भन्छ्यौ भने मेरा चौता^३ होलान् निरर्थक ॥१०८॥

यो कान थिचिंदा राजन् ! गहनाहरूले गरी ।

नृप-प्रियाका करमा पोडा भो, रोकियुन् यिनी ॥१०९॥

वृथा-प्रयास त्यो रोकने, पतिको वाक्य पालदी ।

भैमीको हात छोडाई कलाले यो कुरा भनी ॥११०॥

कानमा भट्ट छोड्दाको ट्याक्क-शब्द हुँदो भयो ।

कान थुन्दा हुने घुन्घुन्-शब्द विच्छेद-ताल नै ॥१११॥

कला केही दूर गई मुस्कुराई खुसी हुँदै ।

अनी सखी कहाँ पुग्दै काकुले^४ भन्दथिन् यही ॥११२॥

सँगिनी ! दुइको^५ गुप्ति-वार्ता त म बताउँली ।

जो सुन्यौं, भन त्यो मैमा, साटासाट गरौं अब ॥११३॥

सखीमा प्रार्थना गर्ने कला छल्कार-नाट्यमा ।

छक्क पर्दै दम्पतीले^६ शिर हल्लाउन गरे ॥११४॥

१. आफ्नू पछाडि । २. नखको शिरमा पहिरेको मणिमा । ३. गौरी आदि इष्टदेवता ।
४. विशेष अर्थ प्रकट गर्ने उच्च नीच ध्वनिको विकारले । ५. राजारानीको । ६. राजा र रानीले ।

स्व-पत्र सँगिनी साथ. वात गर्दी कला प्रति ।

‘भूठो शपथ खाएर हामीलाई ठागिस्, पखेस् ! ॥११५॥

कलाले उत्तर गरी-प्रिया^१-परिजनोक्तिमा ?

आजै^२ ‘भूठ’ भनी राजन् ! दोष केले थुपार्नु भो ? ॥११६॥

कान थुन्दा सुनें सत्य घुन्घुनाहट केवल ।

मुन्दछू यत्ति नै बोलें न त्यो ‘बोली सुनें’ भने ॥११७॥

‘दैव’^३ सम्बुद्धिले राजन् ! ती सबै भूठ ठान्दछु ।

दैव-सम्बन्धि^४ शपथ सत्यै पनि छ दुःखद^५ ॥११८॥

असम्भोग-कथा गर्दै दुवैले किन ठगुभो ?

ती दुवैलाई ठगन के ममात्रै अयोग्य छु ? ॥११९॥

अति-आश्चर्यका साथ हाँसदी ती दुवै सखी ।

अनी कानेखुसी गर्दै बोले आफुसका कुरा ॥१२०॥

भनी कलाले अनि ता—ममा भैमि ! नहोस् रिस ।

भनें त्यसलाई मैले जो नसुन्यो अन्य-कर्णाले^६ ॥१२१॥

नृप बोले प्रिया तर्फ—‘देख्यौ वचन-चातुरी ?

सखीको छोड विश्वास, न छोडे हामिमा उ त ॥१२२॥

कलाले भनिइन् भैमी—‘सखीका पति ता कतै ।

गुप्ति वात बताउन्नन्, यस्ताको भर^७ ठीक हो ॥१२३॥

१. प्यारी दमयन्तीका चाकरनीको बोलीमा । २. यतीका दिनमा आज नै । ३. हे देव
मनी हजुरलाई गरेको संबोधनले । ४. देवताको । ५. दारुण परिणाम भएको । ६. अर्का
को कानले । ७. विश्वास ।

कलाले यसरी रोक्ता-भनिइन् नलले प्रिया ।
 दुवै दुष्ट सखीलाई निकालौं भैमि ! लौ भन ॥१२४॥
 शिरःकम्पाऽनुमति^१ ली खुसी भै नलले पनि ।
 उठाई खालि अँजुली सखीमा छ्यापियो जल ॥१२५॥
 नलेच्छा-पूर्ण गर्ने जलले दूरमा पनि ।
 आश्चर्य मान्ने केटीका कपडाहरू ता भिजे ॥१२६॥
 जलेशको^२ वर हुँदा मिलने जल-राशिले ।
 तिन्को हृदय ता भित्र-बाहिरै पनि आर्द्र भो ॥१२७॥
 भिजाई पानीले वस्त्र जैन-सन्यासिनी^३ हुने ।
 सारी पैहे पनी खासै निर्विघ्न स्तन देखिने ॥१२८॥
 हट्त्तैनन् ती सखी तिम्रा हेर अँले अगाडि छन् ।
 भनेर नलले प्यारीलाई देखाउनु गरे ॥१२९॥
 वस्त्राच्छन्न, सखी-अङ्ग पानीले जो प्रकाशियो ।
 पानी नै शम्बर^४ हुँदा त्यो माया प्रकटै गयो ॥१३०॥^५
 या वस्त्र अम्बर^६ हुँदा दृश्य यो सामुमा पयो ।
 हारका मणिपङ्क्ति नै तारा-दर्शन-लक्षण^७ ॥१३१॥
 तिनी^८ हेर्दै निजावस्था लज्जा भै बाहिरै गए ।
 तिन्लाई हेर्ने रसले अरु साथी पनी गए ॥१३२॥

१. शिर हल्काउनु रूप स्वीकृति । २. वरुणको । ३. दिगम्बर जैन मतका सन्यासिनी जस्ता (निर्वस्त्र जस्ता) । ४. पानी वा शम्बरासुर दैत्य । ५. यहाँ इलेका र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. आकाश र वस्त्र । ७. तारा देखिने हेतु भएको । ८. कला र उसकी साथी ।

अरु बाहिर गै बोले—‘नीतिशास्त्रज्ञ भैमि हे !
 मर्मज्ञ ती दुई साथी छन् अत्याज्य हजूरका ॥१३३॥
 राजा बोले कडा बोली—‘तिम्नी सङ्गी’ त भन्दछिन् ।
 मेरो मर्म सुने तिन्ले, मैले तिन्को त देखियो ॥१३४॥
 मेरा विरोधिनी तिन्को श्रद्धा नगर बोलिमा ।
 तिन्लाई सिन्चे विधिले^१ भूठो-कपट-गद्दिमा^२ ॥१३५॥
 शत्रुको कीर्ति-धाराले धोइएको चरित्रमा ।
 भूठो कालो मसी पोती लेख्न को असमर्थ छन् ? ॥१३६॥
 अनी ती दुइटी बोले—‘भन्दैनौ हामि धेर ता ।
 निकालियौं सबै हामी जे-निती^३ तेहि भन्दछौं ॥१३७॥
 त्यो बोलदा हात हल्लार्ई वृद्ध स्थापत्यले^४ गरे ।
 वारणा,^५ तर संभेनन् तिन्ले त्यो मन्द हल्लदा ॥१३८॥
 निर्लज्ज दोटै हट लौ धिक् तिम्नो बोलि लाजको’ ।
 भन्दा स्थापत्यले भागे सखी, त्यस्पछि ती पनि ॥१३९॥
 त्यो बोलिवाट सर्भिन्दा प्रिया नतमुखीकन ।
 ‘यस्ती भाषा सखी छैनन् कसैको’ नलले भने ॥१४०॥
 अहो ! लज्जालु, यो तिम्नो जातरूप^६ सरी मुख ।
 तातेमा पनि गर्देन प्रिये ! दुर्वर्ण-निर्गम^७ ॥१४१॥

१. भैमी । २. ब्रह्माजीले । ३. असत्य र कपटको सिंहासनमा । ४. सुरतार्थ ।
 ५. कंचकी नपुंसकले । ६. निषेध । ७. सुवर्ण । ८. खराबस्वरूप चाँदी आदिको निष्कलु
 वा खराब अक्षर (बोली) निष्कलु । ९. यहाँ श्लेष अलंकार छ ।

अँगालेर प्रियालाई बिछ्यौनामा गए नल ।

भोगे चिम्लेर तिनका अङ्गको सुकुमारता ॥१४२॥

तिन्ले तिन्का कुच-द्वन्द्व, नाभिमा राखदै कर ।

बिवाहको श्रम सबै गरे सफल तत्क्षण ॥१४३॥

आफना उपर तिन्लाई राखी खूस भए नल ।

तिन्का उद्वाहको^१ कर्ता आफनै भनियो कि यो ? ॥१४४॥^२

पसिना-युक्त औलाले कस्तूरी-लेप मेटदै ।

प्रियास्तन गरे तिन्ले सङ्गीमा खल्बली हुने ॥१४५॥

स्तनमा नङ गाडेर भस्के, तीबाट हेरिंदा ।

‘तिम्रो हृदिस्थ^३ यस्लाई^४ पनी घोच्यो प्रिये !’ भने ॥१४६॥

छुरामुखे नडैले यो खलले भैं गरे चिनो ।

शुद्ध तिम्रो हृदयमा अशुद्ध^५ सरि, खेद छ ॥१४७॥^६

जो चुम्दछ नितम्बोरू, जो अँगाल्छ पनी स्तन ।

तिम्रो त्यो गुणि^७ नै वस्त्र भोग्छ राम्रो दशा-फल^८ ॥१४८॥^९

पसिनाले मिहीं सारी टाँसिएको नितम्बमा ।

हृदै^{१०} सुसाई नृपले दिन-दैर्घ्य^{१०} घृणा गरे ॥१४९॥

प्रियाको ओठनजिकै डसे च्यूँडो नृपालले ।

त्यहीं नै ओष्ठको पान गर्ने हडबडी लिए ॥१५०॥

१. विवाह वा माथी वहनको । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. हृदयमा रहेको ।
 ४. मलाई । ५. रक्त । ६. यहाँ उपमा अलंकार छ । ७. गुण भएको वा भागो भएको ।
 ८. प्रान्त तन्तु वा पूर्वजन्ममा गरिएको शुभ कर्मको फल । ९. यहाँ इक्षेप अलंकार छ ।
 १०. दिन लामो हुनुलाई ।

'कामका शरको पीडा प्रिये ! सहन सवितन ।
 रति देऊ' भनी तिल्ले पारे प्यारी रिसाउने ॥१५१॥
 नलका नेत्र पहिले प्रियाको वदनाम्बुज ।
 अनी स्तन-तटी फेरी घनू जघनमा पुगे ॥१५२॥^१
 यस्तो अधैर्यले तिनको बलात्कार हुने बुझी ।
 भट्टै उठेर सोत्कराठ भैमी सङ्गीतिरै गइन् ॥१५३॥
 नल-सम्भोगका लोभी भैमी-स्तन-नितम्बले ।
 गति मन्द^२ हुँदा भैमी रोकिइन् की यथाबल ॥१५४॥^३
 तदङ्ग-सङ्गले^४ स्तब्ध, गजस्तम्भोरुबाहु,^५ ती ।
 नितम्ब-भारले ढोली, प्यारी रोक्न असक्तथे ॥१५५॥
 अँगाल्दै प्यारि ! यो 'यत्ति आधि बोल्ने, प्रियप्रति ।
 फर्कदै हेरदै हाँस्तै द्वार-पार पुगिन् उनी ॥१५६॥
 प्रियमा अप्रिय गरी भित्री-ताप लिने यिनी ।
 सकिनन् सँगिमा पुग्न, पतिमा पनि लाजले ॥१५७॥
 अनि पुगिकन द्वारमा परीले^६
 भनि-‘हुन गो दिन-मध्य हे क्षितीश ।
 जय नृप दिन-तापबाट तापी
 अब पृथिवी जल-पान^७ चाह गर्छिन् ॥१५८॥

१. यहाँ पर्याय अलंकार छ । २. ढोढो । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. दस-
 यन्तीका अङ्गस्पर्शले निश्चल । ५. हात्ती बाँधने खमारीजस्त बामा हात सपका । ६.
 चतुरी वन्दिनी छीले । ७. हजुरले स्नान गरिएको जलको पान ।

शुभमय छ यहाँ सफेद गङ्गा-
जल, उ त इच्छु^१ छ भूप-केश^२ मिल्दा ।
अनुभव गरनानिमित्त राजन् !
यम-भगिनी-जल-मिश्रभाव-शोभा^३ ॥१५६॥^४

रवि, हजुर सरी बनी प्रतापी
शिर-उपरै^५ रहि विश्व नै प्रकाशछन् ।
नृप ! अब हर-अर्चना^६ गरेका
सुचरितले जित^७ भै उँधो^८ ति जाउन् ॥१६०॥^९

‘प्यारी फेरि फिरिन् कि ?’ यो मति लिई ढोकातिरै दृष्टिका,
प्यारी साथ छुटेर खिन्न हुन गै अल्सी बनेका पनि ।
आत्मानन्द^{१०} हठात् लिने^{११} सरि, हरध्यानार्चनाको क्षण
आई, स्नाननिमित्त जान नृप ती उठता भए भट्टपट ॥१६१॥^{१२}

श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही, सुत म हूँ श्रीहर्पनामा निको ।
उस्कै यो, रस^{१३} वा प्रमेय^{१४} सबमा अक्षुण्ण भै ऊज्ज्वल,^{१५}
काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा वीशौं गयो सर्ग यो (२०)

१. चाहना गर्ने वाला । २. राजाका काला केश । ३. यमराजकी बहिनी यमुनाको जल मिल्नुको शोभा । ४. यहाँ निदर्शन अलंकार छ । ५. सोझै शिर माथी । ६. शिवको पूजा । ७. जितिएको । ८. तल (पश्चिमतिर) । ९. यहाँ उपमा अलंकार छ । १०. गएको पनि आत्मानन्दको सुख । ११. फिर्ता लिने । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. शृङ्गारादि । १४. समासोक्ति-उत्प्रेक्षादि । १५. बेदाग ।

एकविंश सर्ग

-०४००-

तो, विदर्भ-रमणी-मणि-सौधदेखि^१ बाहिर हुने, नललाई ।
 चाकरी गरन निंति नरेन्द्र बाहु थामि करदा^२ पनि बन्थे ॥ १ ॥^३
 चीनका मिहिन वस्त्र बिछेको मार्गले नल-पद-द्वय भेद्ला^४ ।
 ठानि, भूप नतिले शिर-माल्यबाट मार्गकन ढाकनु गर्थे ॥ २ ॥
 यस्पछी निज-दिशातिर मिल्ने, यत्नले रचित, उत्तम रत्न ।
 दृष्टि-दान^५ हुन गै कृतकृत्य, राजवर्गहरूबाट चढाए ॥ ३ ॥
 अङ्गुली-चलन^६, लोचन-भङ्गी^७, भ्रू-तरङ्गहरूले^८ नृपतर्फ ।
 अन्य-अर्पित^९ मणी अरुले नै पाउने बहि कृपा नल गर्थे ॥ ४ ॥
 यस्पछी नृप नवागतलाई सोधपूछ गरि वास खटाई ।
 अस्त्रशस्त्र सिकनेहरू माथी बाबुभैँ बनि सिकाउन लागे ॥ ५ ॥^{१०}
 मर्त्यले^{११} अगम^{१२}, अस्त्र-विचार^{१३} प्रौढ-शिष्यहरूलाई^{१४} सिकाई ।
 भाल-माथि पसिना धरि राजा लामु सास गरि न्वाउन लागे ॥ ६ ॥

१. दमयन्तीको मणिजडित दरवारदेखी । २. कर (सित्तो) दिने र हात दिने ।
 ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. बिझाउला । ५. नलको नजर पर्नु । ६. औंला चल्नु ।
 ७. नेत्रको विलास । ८. आखिमौँका भङ्गीहरूले । ९. अर्कोले चढाएको । १०. यहाँ
 उपमा अलंकार छ । ११. मानिसले । १२. अज्ञात । १३. अस्त्र छोड्नु र खिच्नुको
 प्रकार । १४. विशेष प्रतिभा मएका शिष्यलाई ।

यक्ष-कर्दम^१ घसी जिउ माडी, माथमा मृगमदासव^२ हालो ।
 भृङ्ग-भङ्कृत^३, सुगन्धि जलैले भूपलाइ युवतीहरु सेच्ये ॥ ७ ॥
 तीर्थ-वारिहरुले^४ घट भर्दै माथदेखि अभिषिञ्चन गर्दै ।
 घेर पुण्य गरने नल राजा न्वाइए शुचि^५ पुरोहितबाट ॥ ८ ॥
 प्रेयसी-कुच-वियोग-हुताशबाट^६ उद्भव^७, धुवाँ सरि दर्भ^८ ।
 बाहु भित्र रहदा कर-युग्म न्वाउने नृपतिको अति शुभथ्यो ॥ ९ ॥^९
 भूपबाट चुलुकोदरबीच^{१०} आचमार्थ लिइने, जल, गाङ्ग^{११} ।
 त्यो सफा भइ निजी प्रतिबिम्ब स्वर्गको नगिच पारि दिए की ? ॥१०॥^{१२}
 स्नानमा दमनकी बहिनीले छोडिने, प्रिय मिलेर सरागा^{१३} ।
 भूमिले नरम-महि^{१४} लिने ती स्वामिको सब शरीर अंगालिन् ॥११॥^{१५}
 ब्रह्म-विष्णु-शिव मूल र मध्य शीर्षमा धरिलिने कुशले नै ।
 भूपको शिरमहाँ अभिषेक पूत^{१६} गाङ्ग जलले सरि गर्थे ॥१२॥^{१७}
 प्राण-रोकि^{१८} जलमा निहुरेर बिम्ब पारि रहने, मुख यिन्को ।
 मन्थदेखि अधि सागरबीच वास-कारि शशितुल्य हुँदो भो ॥१३॥^{१९}
 मर्त्यको मदनले^{२०} सुदशैको^{२१}, अश्र^{२२} भैं विशद-तारक-युक्त^{२३} ।
 सेखिले गरि कि अम्बर^{२४} पैहे दिग्-दशै^{२५} पहिरने शोवजीमा ? ॥१४॥^{२६}
 भीमजातिर सदा चलने^{२७} त्यो आफ्नू हृदय रोकन चाही ।
 उत्तरीय^{२८} गरि वेष्टन सारा बाँधिएन कि उ राज ऋषीले ? ॥१५॥^{२९}

१. सुगन्धि द्रव्य । २. कस्तूरी । ३. ममरीले झंकार गरिएको । ४. तीर्थका जल-
 हरूले । ५. आचारवान । ६. प्यारीको स्तन-वियोगरूप अग्निबाट । ७. उरपन्न भएको ।
 ८. कुश । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. हातको माझमा । ११. गंगाजीको ।
 १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. अनुरागयुक्त । १४. रातो नरम माटो । १५. यहाँ
 प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १६. पवित्र । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८.
 प्राणायाम गरी । १९. यहाँ उपमा अलंकार छ । २०. नलले । २१. लामा तन्नुले
 युक्त । २२. आकाश । २३. स्वच्छ ताराको युक्त । २४. वस्त्र वा आकाश । २५. दश
 दिशा नै वा दिशारूपी भागा नै । २६. यहाँ श्लेष, उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २७. जाने ।
 २८. अगौँछा । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

स्नानको जल-घटै स्तन धर्दी, सेति माटि दलि भाल सिंगार्दी ।
 केश-विन्दुजल^१ दन्त भएकी, स्नान-लक्ष्मि^२ नृप-सेवन गर्थिन् ॥१६॥^३
 श्वैत्य-शैत्य-मधुरत्व^४ जलेश-मन्त्रवाट^५ मिलि इन्द्रिय चार ।
 खूसदेखि जलमा^६ पनि भूप-घ्राण^७ गन्ध सुँगदो सरि बन्थ्यो ॥१७॥^८
 भूपले रवि-उपस्थिति^९ निति हातको जल रविप्रति फेक्ता ।
 भ्रिलिभले बुँद भरी भ्रम गर्थे-‘त्वष्ट-तर्कु’^{१०} रविलाई पन्यो की ? ॥१८॥^{११}
 भूपका जपि लिने श्रुति-मन्त्र शुद्ध-बीज^{१२} रहदा स्फुटवर्ण ।
 स्फाटिकाक्षवल्यच्छल^{१३} गर्दै पाणि-पद्मनजिकै^{१४} हुन जान्थे ॥१९॥
 देव-तर्पण यवाऽर्पण^{१५} यिन्को हातको यव^{१६} द्विस्वत^{१७} हुने भो ।
 पितृलाइ दिइने तिल-पानी भो द्विस्वत करको तिलवाट ॥२०॥
 कुलिच अन्य-पदले, लिपिएको, मार्गवाट पद-हस्त पखाली ।
 ब्रह्मचारि-परिसेवित, देव-वेश्म^{१८} राजऋषि पस्न पुगे ती ॥२१॥
 देवमन्दिरमहाँ फुल माला जो थिए गगनमा सबतर्फ ।
 धूम-धूम उसमाथि उडेर पंक्तिभैं हुनगयो भ्रमराको ॥२२॥
 दीप हेम-तिलकै^{१९} सरि जस्मा देवलाइ दिननिति रहेथे ।
 कान्तिवाट जसले तम^{२०} फाली साङ्कुरा रजनि^{२१} भैं रजनी^{२२} भै ॥२३॥^{२३}
 प्रेम धेर लिइ अग्निसमान, मोतिको विरहले^{२४} गरदामा ।
 भित्र कुंकुम हुने सिपि सारा शुभ्दथे पनि यहाँ बहुभाँति ॥२४॥^{२५}

१. केशवाट झर्ने थोपा जल । २. स्नानकी लक्ष्मी (शोभा)-ले । ३. यहाँ रूपक अलंकार छ । ४. सेतोपन, चीसोपन, स्वादिलोपन र मधुररसको पन । ५. वारुण मन्त्रवाट । ६. चुलुकोदक स्पर्शले पानीमा । ७. राजाको नाक । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. सूर्योपस्थान । १०. विश्वकर्माको सान लाउने चक्र । ११. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. शास्त्रोक्त अग्निवारुणादि बीज । १३. फटिकको जपमालाको छल । १४. हातरूप कमलको नजीक । १५. जौको चढाउनु । १६. औलामा रहेको जौको चिह्न । १७. दोहरिएको । १८. पूजा-कोठा । १९. सुनका ऊर्ध्व पुण्ड्र चन्दन । २०. अन्धकार । २१. रात्री । २२. हलेदो । २३. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २४. पतिको वियोगले । २५. यहाँ प्रतीबिमान, उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ ।

माभूमा सुघन चन्दन^१ धर्ने, पात्र नीलमणिको जसमा त ।
 चन्द्रलाइ सहजै निलने त्यो राहुको वदनको सुख धर्थ्यो ॥२५॥^२
 भित्र ऐरा-मदले^३ परिपूर्ण चाँदिका सफल पात्र जहाँ लौ ।
 पेटमा मृग बसी मलिनु त्यो चन्द्रका सदृश बन्न गएथे ॥२६॥^४
 धर्मले गहन^५, देवल, यस्मा बौद्ध-देवलसमान उठाई ।
 शर्करा^६, दधि र शक्तु^७ बलीले गर्दथे सुकृत-अङ्कुर-शङ्का^८ ॥२७॥
 चाँपको फुल कहीं सुर-वास^९, मेरुलाइ पनि सानु कहन्थ्यो ।
 मल्लिका कुसुम-राशि कहीं त 'शंभु-वास-गिरि'^{१०} सानु कहन्थ्यो ॥२८॥
 धेर, दैवत-निवेद्य^{११} रहेर ठाउँ कत्ति नहुँदा चित्ति^{१२} जस्मा ।
 आफ्ना प्रियतिरै पनि गोप्य^{१३} राखदी कुलबधूकन हेप्थिन् ॥२९॥^{१४}
 गातृ-मूर्ध^{१५} हिलने प्रतिबिम्ब रत्न-भित्तिहरूमा^{१६} परि जस्मा ।
 कान्तले हठ-निपीडित^{१७}, नील केशका युवतिभै भइ शुभ्ये ॥३०॥^{१८}
 त्यो विचित्र-मणिभूषण-युक्त, चित्र-वस्त्र र निवेद्य-सुपूर्ण ।
 देवमन्दिरमहाँ मणि-पीठ^{१९}, स्वच्छमा नल बसे पृथिवीन्दु ॥३१॥
 सावधान^{२०} नलले रवि पूज्दा अल्प-भक्ति ठहरे अब कर्ण^{२१} ।
 साम्बलाइ^{२२} मनमा अलि श्रद्धा-मात्रको रविजिबाट बुझेथे ॥३२॥
 रक्तचन्दनज-बीजसमूह^{२३}, सूर्यमन्त्र जपको जपमाला ।
 लालिमा-बचत^{२४} निति सरी त्यो भूपको करमहाँ पुगदो भो ॥३३॥^{२५}

१. श्रीखण्ड चन्दन । २. यहाँ रूपक अलंकार छ । ३. कस्तूरीको कालो मदले ।
 ४. यहाँ उपमा अलंकार छ । ५. गाढ वा पुण्यको जंगलरूप । ६. चिनी । ७. सानु ।
 ८. धर्मका आँकुराको संभावना । ९. देवताको वासस्थान । १०. शिवको वासस्थान कैलास
 पर्वत । ११. पाँच प्रकारका खाद्य नैवेद्य । १२. पृथिवी । १३. सर्वाङ्ग गुप्ति । १४. यहाँ
 रूपक छ । १५. गवैयाका शिर । १६. चन्द्रकान्तादि रत्न जडेका भित्तामा । १७. जवरदस्ती-
 संग चुम्बनादिमा पीडा गरिएका । १८. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. मणि
 जडेको आसनी । २०. एकाग्र चित्त । २१. राधापुत्र । २२. श्रीकृष्णका पुत्रलाई ।
 २३. रक्तचन्दनको बीजका दानहरू । २४. आफ्नु रातोपनको रक्षा । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ ।

धत्तुरो-फुल चढाइ उमेश^१ पूजिए नृपतिले उ सुभेथे ।
 कामलाइ रणमा जिति तेस्को वाद्य^२ खोसि लिइ मान गरेझैं ॥३४॥^३
 नागकेसर सफा फुल अर्पी भूपले शिव-भुजाकन पूज्दै ।
 ऊर्ध्व^४ दिक्पति पितामहजीको खप्परू^५ दिइ कि भूषित पारे ॥३५॥^६
 स्फाटिकी^७ तनुमहाँ पनि उन्को नील-पद्म गल-माल्य गरेर ।
 नीलकण्ठ पद सार्थ वनाई पूजिए नृपतिले शिव आज ॥३६॥
 शम्भु हुन् 'मदन-शत्रु, पुरारि' कर्म यो गरि उनी खुस होलान् ।
 ठानि सामु शिवको नृपतोले धूप 'कामशर'^८ औ 'पुर'^९ दाहे ॥३७॥
 पूजन-क्षणमहाँ पनि राजा भीमजा-विरह खप्न नसक्ता ।
 शम्भु-मौलि-शशिदेखि^{१०} डरेझैं ध्यान-मुद्रित-विलोचन^{११} बन्थे ॥३८॥^{१२}
 दण्डवत् शिवजिमा नृप गर्थे काम नै शरणमा परिजस्तै ।
 आत्म-शस्त्र-धनु-बाण^{१३} समेत पाउमा कुसुमरूप चढाई ॥३९॥^{१४}
 आत्म-शस्त्रहरूले सम^{१५} पुष्प शंभुका चरणमा धरि राजा ।
 दण्डवत् जमिनमा लडि मानौं कामझैं शरणमा परि ठोथे ॥४०॥^{१६}
 रुद्र-अक्षरहरूको जपमाला भृङ्ग-पंक्ति सरि ली शिवभक्त ।
 भूपबाट शतरुद्रिय^{१७} जप्ता भो भुजा त नवपल्लव^{१८} जस्तो ॥४१॥^{१९}
 पूरुषोत्तमकनै नृप पूज्थे खास ली पुरुषसूक्त-विधान^{२०} ।
 द्वादशै^{२१} पनि त केशव-मूर्ति^{२२} द्वादशाक्षर^{२३} कहो नति गर्थे ॥४२॥

१. शंकर । २. धत्तुरोको आकारको बाजा (करनाल) । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ४. ऊर्ध्व दिशाका स्वामी । ५. ब्रह्मकपाल । ब्रह्माको पाँचौं शिर हरजे काटी प्रायश्चित्त-
 न्तिती मिक्षा गर्दै हातमा लिएका छुन् मन्ने पौराणिक हो । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ७. सेतो फटिकको । ८. मोहन नामक धूप । ९. गुग्गुलु । १०. शिवको शिरमा रहेका
 चन्द्रदेखी । ११. ध्यानले आखा चिम्लेका । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. आफ्ना
 शस्त्र, धनु, बाण । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. बराबर (तुल्य) । १६. यहाँ
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. सय रुद्र देवता-सम्बन्धी शतरुद्रिय नामक 'नमस्ते रुद्रमन्य'
 इत्यादि । १८. नयाँ शतो पालुवा । १९. यहाँ उपमा अलंकार छ । २०. 'सहस्रशीर्ष'
 इत्यादि सूक्तको विधि । २१. बाह । २२. विष्णुका स्वरूप—केशव, नारायण, माधव
 गोविन्द, विष्णु, मधुसूदन, त्रिविक्रम, वामन, श्रीधर, हृषीकेश, पद्मनाभ, दामोदर ।
 २३. बाह अक्षरी मन्त्र—'ॐ नमो भगवते वासुदेवाय' ।

मल्लिका-कुसुम डुगडुभ-तुल्य^१ घुमति पारिकन आसन राखी ।
 तेसमा तिनिकनै नल साक्षात्-शेष माथि रहने सरि देख्थे ॥४३॥^२
 नील-पद्म नृपको बलिमाला^३ भक्तदा हरि-उरस्थलबीच ।
 कौस्तुभाख्य-मणिमा बसदी श्री-को चलेक्षण-समान^४ भएथ्यो ॥४४॥^५
 भूपले सुन र चाँदि, मणीका माल्य अर्पि हरिको शिर-माथी ।
 स्वर्ण-केतक, सितोत्पल तेस्तै कारवीर^६ फुल भो पुनरुक्त ॥४५॥
 तन्निवेद्यहरुले^७ बलिभक्त,^८ कस्तुरी मद घसी उनि कृष्ण^९ ।
 शंख-चक्र-जलले भइ पूजा शंख-चक्र-जलजार्चन^{१०} बन्थे ॥४६॥^{११}
 भूपले अहिरिपु-ध्वज,^{१२} विष्णु पूजिदा अग्ररूप धुँवा त ।
 शम्भुबाट धृत,^{१३} सर्प डराई झ्यालबाट निकले सरि बन्थे ॥४७॥^{१४}
 ती अमूल्य मणिमाल्य मिसेका, मालतीकुसुम माल्यहरुले ।
 ढाकदै नृपतिले हरिलाई रत्न-नीर-धि-निमग्न^{१५} गरे की ? ॥४८॥^{१६}
 विष्णु^{१७} सूक्त जपने नृपको त्यो अक्षमाल्य-गत^{१८} पुष्कर-बीज^{१९} ।
 लाल हातबिचमा परि फेरी पद्म-सद्व^{२०} युगदो सरि शुभ्रयो ॥४९॥^{२१}
 नम्र भूप हरिका पद पर्दा जाति-माल्य^{२२} अतिदीर्घ सुहायो ।
 भूमितर्फ भरदी सुरगंगा प्रार्थिता सरि जगत्पतिबाट^{२३} ॥५०॥^{२४}
 श्रीमहाँ^{२५} हरिजिले अनुराग छातिमा धरि जनाउनुभो लौ ।
 भारती-प्रति^{२६} भयो अतिमान^{२७} श्रीगृहोर्ध्व-गलमा^{२८} धरनाले ॥५१॥

१. सर्व । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ । ३. पूजाको भाला । ४. चंचल नेत्र-तुल्य । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. करवीरको फुल (सेतो) । ७. नलका नैवेद्यहरुले । ८. मातवलि चढाइएका वा बलिराजा भक्त भएका । ९. काला र श्रीकृष्ण । १०. पांचजन्य, सुदर्शन, पद्मले पूजा गरिएका । ११. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १२. गरुड ध्वजामा रहने । १३. पहिरेका । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. रत्नको दुग्ध समुद्रमा डुबेका । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. 'विष्णोर्नु कम्' इत्यादि सूक्त । १८. जयमालामा रहेको । १९. कमलगट्टा । २०. कमलरूप घरमा । २१. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. मल्लिकाको माला । २३. ब्रह्मा वा शिवबाट । २४. यहाँ उपमा अलंकार छ । २५. लक्ष्मीमा । २६. सरस्वतीतर्फ । २७. ज्यादै सम्मान । २८. लक्ष्मीको वासस्थानमन्दा माथी गालीमा ।

यो गुनी बहु धनादि चढाई हर्ष केहि नहुँदा नृप यिन्ले ।
 सूक्ति-मौक्तिक-सुहार^१ चढाई विष्णु-भक्ति गरियो अनि यस्तो ॥५२॥
 स्वामिको स्तुति अवाग्विषयै^२ छ, रूप-वर्णन विभो ! उ छ निन्दा ।
 बड्बडाउँछु म जो उ त माफ पाउँ, यो अघि भनि स्तुति बोले ॥५३॥
 स्व प्रकाश^३ ! जड^४ यो जन तिम्रो चाह गर्छु जुन वर्णन गर्न ।
 सूर्यका प्रति प्रकाशन इच्छा अन्धकार जडको सरि होला ॥५४॥^५
 ईश ! वाङ्मनसको^६ अतिदूर छौ, ति के त तिमिलाइ नसंभुन् ?
 प्राप्य छैन घन चातकलाई^७ तृप्ति गर्छ उ त माग दिएर ॥५५॥^८
 छद्म-मत्स्य-वपु^९ लीकन पुच्छ हानि अन्ध-जल^{१०} माथि पुन्यायौ ।
 श्वेत भै गगनसङ्ग हुँदा ती बन्द छिन् प्रकटिता सुरगंगा^{११} ॥५६॥^{१२}
 धेर सृष्टि गरिने पृथिवीको, पृष्ठमा^{१३} खत लिईकन चक्र ।
 भू-जगतहरू बचाउन दत्त^{१४} कूर्ममूर्ति विभुले गर रक्षा ॥५७॥
 चार-दिक् तरफ चार-समुद्रलाई चार-खुरको चिनु ठान्छु ।
 भूमिको वसति^{१५}, ईश्वर-दष्टा^{१६} तुष्टि-खातिर^{१७} वराह ! हओस् त्यो ॥५८॥
 खस्कँदी^{१८} अवनिलाई अँगाली, जुर्जुराइ रउँ, बाहिर पुग्दा ।
 ब्राह्म-अण्ड^{१९} हुन गो त्यस बेला केलि-कोल^{२०} विभुको बलि-नीप^{२१} ॥५९॥^{२२}
 दैत्यदारि-सुरका^{२३} सुकृतास्त्रबाट^{२४} उद्भव^{२५} हुने, मनुजार्ध^{२६} ।
 दीन^{२७} वाद्य-गहनोद्भव, सिंह ! घोर ! घोर रवबाट^{२८} बचाऊ ॥६०॥

१. स्तुति रूप मोतीको राम्रो हार । २. बोलीको विषयबाट टाढा । ३. स्वयं प्रकाश परमात्मन् । ४. अज्ञानले ढाकिएको । ५. यहाँ उपमा अलंकार छ । ६. वचन र मनको । ७. क्रीडाकुललाई । ८. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । ९. शंखासुरले हरण गरेको वेदको उद्धाररूप छलले माछो नै शरीर । १०. समुद्रको जल । ११. मन्दाकिनी । १२. यहाँ रूपक अलंकार छ । १३. आफ्नू पिठ्यूमा । १४. कुशल । १५. वास गृह । १६. महा-वराह भगवानको दाहा । १७. कामना पूर्तिको निमित्त । १८. हिरण्यप्राक्षलाई मारेर पाताल-बाट माथि ल्याउँदा यताउता खस्न लागेकी । १९. ब्रह्माण्ड । २०. क्रीडानिमित्त वराह-रूप धारण गर्ने । २१. पूजा निमित्तको कदम फूल । २२. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ । २३. दैत्यलाई विदारण गर्ने देवताका । २४. धर्मरूप अस्त्रबाट । २५. उत्पन्न । २६. मनुष्यको आधा शरीर लिएका । २७. पहिलो दैत्य हिरण्यकशिपुको मृत्युनिमित्त उत्पत्ति हुने वा हिरण्यकशिपु रूप प्राचीन जंगलमा उब्जेको वा प्रल्हादको रक्षानिती उत्पन्न भएको वा हिरण्यकशिपुको समारूप जंगलमा भएको । २८. आवाज (गर्जना)-बाट ।

दैत्यको उदर-कूप^१ परेको, इन्द्र-सम्पति निकाल्न नृसिंह ।
 छिन्न-रज्जु^२ सरि अन्न^३ लिएको, शङ्कुतुल्य^४ नख-पंचक^५ पालोस ॥६२॥^६
 'हे बली ! हजुरले अब मेरो पूर्ण पार धनले सब आशा'^७ ।
 यो भनी कपट बोल्न सिपालु राख वामन ! खुशी मन हाम्रो ॥६२॥
 'दानवारि-रसिकायविभूतेः^८ ! चाह गर्छु विभुको प्रतिपत्ति^९ ।
 यो कहेर बलिले पुलकाक्त^{१०} छद्म-वामन, बटो^{११} ! नति गर्छु ॥६३॥
 'स्वर्ग, भूमि यदि वास रुचाए भोगि^{१२} बाट तिमि बन्ध^{१३} हुनेछौ ।
 हात यो छ भुवनै^{१४} अब देऊ' छद्मवाक्, बटुक ! विश्व बचाऊ ॥६४॥^{१५}
 आशय-प्रसरणै^{१६} किन गर्नु ? विश्व नै चरणमा^{१७} सब दिन्छु' ।
 यत्ति वाक्य बलिले भनिएका, भक्त-पावन, बटो ! गर रक्षा ॥६५॥^{१८}
 विश्व-सृष्टि गरदा अघि, राम ! क्षत्रजाति रचियो भुजबाट^{१९} ।
 तेसको लयनिमित्त^{२०} पनि ती^{२१} जामदग्न्य^{२२} विभुक्ता उचितै छन् ॥६६॥
 पांसुला^{२३}, बहुपती भइ हो की ? जो गरायि विधिले नवखण्डा^{२४} ।
 भूमि तेस्कन गन्यौ द्विज-भुक्ता^{२५}, योग्यकार्य-कुशली तिमि नै छौ ॥६७॥^{२६}
 कार्तवीर्य गिडने तिमिले^{२७} त्यो रावणै पनि त लौ गिडिन्यै हो ।
 कालभेद^{२८} नहुंदा परिहार-शून्य, राम दुइमा^{२९} नति गर्छु ॥६८॥
 हस्त-लेख^{३०} रचिए पनि राम-रेणुका-सुत^{३१} अघी, तिमि^{३२} नितो ।
 लेखसंघ^{३३} सबलाइ खसाले^{३४} राम^{३५} ! ती विधिजिले^{३६} अधिबाटै ॥६९॥^{३७}

१. पेटरूप ईनार । २. छिनेको डोरी । ३. आन्द्रा । ४. क्लिप्तुल्य । ५. पांच नङ । ६. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. दानको जल लिन चाहने वा दानवका शत्रु होऊ र तिआ शरीरका विभूतिको । ८. ज्ञान । ९. रोमांचित । १०. ब्रह्मचारी । ११. स्त्री, पुत्र, मित्रादिबाट वा सर्पबाट । १२. बाधिने वा संबन्ध भएको । १३. जल वा त्रैलोक्य नै । १४. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १५. अमिप्राय प्रकट वा ओः यो हात पसारनु नै । १६. पूज्यमा वा हजार पाउ हुनाले तिनीहरूमा । १७. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १८. बाहुबाट । १९. नाशनिती । २०. बाहु । २१. जमदग्निका पुत्र भै जन्मेका । २२. धुलैधुलो भएकी वा वेश्या । २३. भारतादि नौ खण्ड भएको वा नौ टुक्रा गरिएको । २४. ब्राह्मणले भोग गरिने वा चरालाइ खुवाइएको । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । २६. परशुरामले । २७. समयको भिन्नता । २८. जामदग्न्य राम र दाशरथि राम दुइमा । २९. हस्ताक्षरको अभ्यास । ३०. परशुराम-रेणुकाका छोरा । ३१. तपाईंको अवतारनिमित्त । ३२. देवताको समूह (इन्द्रादि देवताहरू सुग्रीव, हनुमान इत्यादिको रूपमा) । ३३. पृथिमा ओहाले । ३४. हे दाशरथि राम । ३५. ब्रह्माले । ३६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

छौ अजोद्भव-पिता^१, अज^२ खास, विश्व-भूषण ! छ दूषण^३ के र ?
 दूषण-प्रशमनार्थ^४ समर्थ वैभवै छ विभुको जसबाट ॥७०॥
 तत्त्वबुद्धि^५ यदि राम ! दिदैनौ, मोह^६ देउ पनि त्यै जसले त ।
 भ्रान्त रावण-चमू रणमा लौ यो जगत् सब तिमी-मय देख्यो ॥७१॥
 बाबु-बोलि^७ अनि मूर्ख-भयैले^८ श्री^९ त्यज्यौ अवनिजा^{१०} दुइ वार ।
 वारि-राशि,^{११} उदकाङ्कज-लङ्का,^{१२} नाघिएन तिमिले कि द्विवारै ? ॥७२॥^{१३}
 'कामदेव-शरले नमस्स म, अर्पिदा जनकजा' भनि रत्नः^{१४} ।
 'दैवबाट नमरेस्' वर^{१५} सत्य पारि भो उ भवदस्त्र-पवित्र^{१६} ॥७३॥
 सैन्यसाथ-दशकन्धर हारी, बाहुबाट^{१७} पनि शम्बुक^{१८} मार्दा ।
 तेसको यश त सागर-वर्त्ती शंखवृन्दकन^{१९} हांसनु गर्छ ॥७४॥^{२०}
 मृत्यु-भीतिकर,^{२१} रावणलाई भीति-कारि यश आर्जन गर्ने ।
 राम ! नीच जनदेखि ढरेर प्यारि छोडि किन लाज लिएनौ ? ॥७५॥
 लक्ष्मण क्षण वियोग हुँदामा प्राणसम्म पनि आहुति गर्ने ।
 इष्ट-दार-विरहाग्नि-समुद्र^{२२} छौ शरण्य ! शरणै तिमि होऊ ॥७६॥
 क्रौञ्च-दुःख^{२३} पनि देख्न नसक्ता श्लोक^{२४} आदिकविबाट^{२५} बनेथ्यो ।
 त्यो, तिमिप्रति दया लिइ काव्य^{२६} श्लोक-सिन्धु^{२७} पनि बत्तम बाँधे ॥७७॥
 'विश्रवा^{२८} जनक हुन्, अब छोरी सश्रुवा^{२९} हुनु अयोग्य छ' ठानी ।
 लक्ष्मण स्वतनुले^{३०} दुइ कान काटियो पनि कि शूर्पणाखाको ? ॥७८॥^{३१}

१. अजबाट जन्मेका दशरथ पिता भएका । २. जन्मरहित । ३. दोष । ४. दूषणादि
 राक्षसको बध-निमित्त । ५. आत्मसाक्षात्कार गर्ने ज्ञान । ६. भ्रान्ति (अज्ञान) । ७. पिताको
 आज्ञा । ८. मूढ़ जनका अपवादको भयले । ९. लक्ष्मी । १०. पृथ्वीबाट उत्पन्न हुने (राज-
 लक्ष्मी र सीता) । ११. जलको खानी (समुद्र) वा शत्रुको समूह । १२. जस्को जलमित्र
 लंका छ वा समुद्रजलको माक्षमा लङ्का भएको । १३. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ ।
 १४. राक्षस (रावण) । १५. ब्रह्माजीको वरदान । १६. हजुरको शस्त्रबाट पवित्र । १७. हजुरको
 हातबाट । १८. भधोमुख धूम्रपान गरी तपस्या गर्ने यही नामक शूद्रलाई । १९. शंखका
 समूहलाई । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. काल (यमराज)-लाई पनि भय गर्ने ।
 २२. सीताको वियोगरूपी बडवानलको आश्रय भएको समुद्र । २३. रमण गर्न लागेको
 चखेवालाई व्याधाले मार्दा चखेबीचरीको विलाप दुःख । २४. 'मा निषाद' इत्यादि श्लोक ।
 २५. प्रथम कवि वाल्मीकिबाट । २६. रामायण । २७. २४००० श्लोकको समुद्र । २८. यही
 नामक ऋषि (रावणका पिता) वा कान नभएको । २९. कान भएको । ३०. आफ्नै अंशले ।
 ३१. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

छद्मयादव-तनु^१ प्रभुका जो दान-मद्य^२ पिइ सेखि लिने भैं ।
 बाहुले सुरतरु^३ त उखेले पाप-बल्लि^४ उधिननु तिति मेरो ॥७६॥^५
 कृष्ण ! केलिहरूमा यमुनाका छाल काटनु भयो खवटाले ।
 भावि^६ बाण-भुज-भेदन-लीला-सूत्रपात^७ सरि हो, उ बचाओस् ॥८०॥^८
 केतुरूप-कपिले^९ उर-माथी^{१०} लक्ष्मणैकन गरी हतशल्य^{११} ।
 कर्ण^{१२} शक्ति विफलै सरि गर्ने, सज्जितार्जुनरथी^{१३} ! छ नमस्ते ॥८१॥
 भक्त भीष्मकन स्वर्ग लगनौ दी वरादिक पनी सशरीर ।
 'ती नहुन् सुरवधू-सुरतज्ञ,^{१४} स्वर्गमा व्रत-विलोपि'^{१५} भनेर ॥८२॥
 कर्ण-सूर्य-सुत मारि सशोक,^{१६} जैत्र^{१७} पारि शशिवंश,^{१८} सहर्ष^{१९} ।
 साऽश्रुभानु-विहसद्^{२०} विधु-नेत्र ! अर्धदुःखसुख-नाट्य^{२१} रचेथ्यौ ॥८३॥
 राधिका-प्रिय^{२२} भईकन राधा-पुत्र-शत्रु-सखि^{२३} ता न छ योग्य ।
 श्रीपति^{२४} प्रभु हुँदा प्रभुको श्री-वत्स^{२५} छातिबिच धर्नु छ योग्य ॥८४॥
 सत्त्वमूर्ति विभुको सित-केश^{२६} छौ हली^{२७} तिमि अनी उहि शेष^{२८} ।
 तेसले हजुरको तिति धर्छन् त्यै सफा चिकुरनाल-विलास^{२९} ॥८५॥
 हृद्य^{३०} गन्धवह, भोगवतीश,^{३१} शेषरूप धरि होउ अशेष^{३२} ।
 भोगभूतिमदिरारुचिरश्री,^{३३} कृष्ण छौ कुमुदबन्धुरुची^{३४} नै ॥८६॥^{३५}
 रेवतीश^{३६} सुषमा, कुमुदाविर्भावको^{३७} रुचि लिने, हजुरैको ।
 देहकान्ति मिलि अम्बर^{३८} नील-को सुयोग्य रुचि^{३९} भो स्मरपाल^{४०} ॥८७॥^{४१}

१. कंसादि मारणरूप छलले यादव मन्ने नाम लिएका । २. मुक्तिदान दिनुरूप मदिरा ।
 ३. सत्यमामाको प्रार्थनाले स्वर्गको कल्पवृक्ष । ४. पापरूप लहरा । ५. यहाँ रूपक अलंकार छ । ६. पछि हुने । ७. वाणासुरका बाहु काटनुरूप लीलाको सूत्रपात । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. ध्वजरूप हनुमानले । १०. छातीमा । ११. शक्तिहरण गरिएको । १२. कर्ण-ले अर्जुन उपर छोडिएको इन्द्रले दिएको शक्ति । १३. अर्जुनको रथ तयार गर्ने हे नरनारायणा-वतार कृष्ण । १४. अप्सराको सुरत जान्ने । १५. ब्रह्मचर्यव्रत मङ्ग गर्ने । १६. शोक लिएको । १७. विजेता । १८. चन्द्रवंश अर्जुनलाई । १९. खुल मएको । २०. रुने सूर्य र हाँस्ने चन्द्र नै नेत्र मएका हे कृष्ण । २१. आधा दुःख र आधा सुखको नाटक । २२. यही नामको गोपीको पति । २३. राधाको छोरा कर्णको शत्रु अर्जुन मित्र हुनु । २४. लक्ष्मीका पति । २५. श्रीको छोरो वा चिह्न । २६. सेतो रङ्ग । २७. बलमद्र । २८. नागराज । २९. सेतो केशदण्डको विलास । ३०. सुगन्ध धारण गर्ने । ३१. भोगेच्छु गोपीका स्वामी वा पातालपुरीका स्वामी । ३२. शेष भिन्न वा संपूर्ण । ३३. सुखको कारण मदिराले राओ कान्ति मएको वा गोपिकाको सुखभोग, शेषको शरीर-फणा, कालीय नागको फणा इत्यादिको उचित कार्य गरी शोभिएका । ३४. चन्द्रमाझै प्रेमको स्थान, नील कमलको कान्ति मएका, कुमुदनामक वानरमा प्रेम गर्ने बलराममा प्रेम गर्ने, पृथ्वीलाई आनन्द दिलाउने, कृष्ण ! ३५. यहाँ श्लेष, रूपक र उपमा अलंकार छ । ३६. रेवतीका स्वामी चन्द्रको कान्ति लिने, रेवतीका पति बलमद्रका प्रकाश दिने, हे रेवतीका स्वामी । ३७. श्वेतकमल फुलेको । ३८. आकाश वा कपडा । ३९. कान्ति । ४०. कामपोषित रेवती चन्द्ररूप श्रीकृष्ण । ४१. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ ।

एकचित्त-तति,^१ अद्वय-वादी,^२ अत्रयी-परिचितै^३ बुध,^४ बुद्ध !
 पालियोस् विधुत-कोटि-चतुष्क^५ ! पञ्चबाण-विजयी,^६ षडभिज्ञ !^७ ॥८८॥^८
 तेसमा,^९ स्मरजयी तिमि साक्षात्-कारि भै क्षणिकतात्म-निषेधी^{१०} ।
 पुष्पशस्त्र-शरसन्तति^{११} खास पुष्पवृष्टि हुन गो सुरबाट^{१२} ॥८९॥
 कामले कवच-धैर्य डटेका, देवका^{१३} हृदयमा शर हानी ।
 कुण्ठ भैकन तहाँ सब पुष्प छत्रतुल्य-मुखका^{१४} ति बने की ? ॥९०॥^{१५}
 आस्यमा^{१६} चतुरता^{१७} लिइ ब्रह्मा त्वत्-स्तुति^{१८} गरि बने चतुरास्य^{१९} ।
 सर्ववित्^{२०} तिमि छँदै पनि शम्भु त्यो म हूँ भनि बने शितिकण्ठ^{२१} ॥९१॥
 म्लेच्छ-कल्पशिखिका^{२२} सँग लड्दा धूम-तुल्य करवाल^{२३} लिएका ।
 कल्कि हे ! दशम त्यो अवतार जो छ पाप-दश^{२४} तेस्कन नाशुन् ॥९२॥
 युद्ध-धूलि अतिशुल्क फिजाई मूर्तिधारि यशले सरि पृथ्वी ।
 ढाकि, विष्णु^{२५} विभुले स्वपिताको नाम विष्णुयश सार्थ गरायौ ॥९३॥^{२६}
 मार्ग अद्वयविषे^{२७} स्थित, दत्ता-त्रेय, अर्जुन-यश^{२८} प्रति बीज^{२९} !
 ढोग्छु हे अनघ,^{३०} योग-पवित्र, हे अलर्क-भव-मोहतमोर्क^{३१} ! ॥९४॥
 वालि इन्द्रसुतलाई निभाई राम ! सूर्यसुत^{३२} माथि दया भो ।
 ढोग्छु सूर्यसुतलाई^{३३} निभाई कृष्ण ! इन्द्रसुत-मित्र^{३४} भयौ जो ॥९५॥
 सूक्ष्म रूप तिमि वामनबाट ढाकि दिक् तिमि त्रिविक्रम बन्छौ ।
 नाशने सब कुरा त्यजि बुद्ध, सर्वहारि तिमि कल्कि, नमस्ते ॥९६॥^{३५}

१. क्षणिक ज्ञानको प्रवाह एक नै भएका । २. ब्रह्मवाहेक केही छैन भन्ने ।
 ३. वेदत्रयीले परिचित नभएका । ४. पण्डित । ५. सत् असत्को विलक्षणता लक्षणको चार प्रकारलाई हटाउने । ६. कामदेवलाई विजय गर्ने वा पाँच भन्ने आवाज जितेका ।
 ७. देशादिले व्यवधान भएका वस्तुहरूको दर्शनादि छ ओटा ज्ञानका प्रकार भएका हे बुद्धावतार । ८. यहाँ श्लेष अलंकार छ । ९. बुद्धावतारमा । १०. सबै चिज क्षणिक र परमात्मा छैन, देह नै आत्मा हो भन्ने । ११. कामदेवका बाणको परंपरारूप । १२. देवता-बाट । १३. हजुरका । १४. छाताजस्ता मुख भएका । १५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १६. मुखमा । १७. चतुरता । १८. हजुरको स्तुति । १९. चार मुखका वा चतुरो मुखभएका ।
 २०. सर्वज्ञ । २१. कालो घाँटी भएका । २२. श्लेच्छरूप प्रलयकालको अग्नि । २३. तरवार ।
 २४. दश इन्द्रियबाट उज्जने पाप । २५. व्यापक । २६. यहाँ उपमा अलंकार छ ।
 २७. अद्वैतमा । २८. सहस्रार्जुनको यश । २९. कारणरूप । ३०. निष्पाप । ३१. हे अलर्क राजाको सांसारिक मोहरूप अज्ञान हटाउनमा सूर्यरूप । ३२. सूर्यको पुत्र (सुग्रीव) ।
 ३३. सूर्यपुत्र (कर्ण)-लाई । ३४. इन्द्रपुत्र अर्जुन मित्र हुने । ३५. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ ।

हे त्रिविक्रम ! पवित्र गराऊ राहु^१ भो चरणाको ठिक जुत्ता ।
 जाम्बवान घुमदा कि दिए लौ बन्धनिति बलिको भ्रमि-पाश^२ ? ॥६७॥^३
 अर्धचक्र-समको फरसाले^४ काटि अर्जुन-भुजा^५ ति हजार ।
 के छ चित्र, उसले^६ लिइ चक्र बाण-बाहुहरु काटि दिएमा ? ॥६८॥
 पाञ्चजन्य^७ अनि पद्म^८ करैमा ली तिमी असुरलाइ हकाछौं^९—
 होसियार !^{१०} तिमि हेर मतर्फ यो विहोस^{११} पनि छैन विरोधी ॥६९॥
 छातिमा छ विभुको वनमाला,^{१२} स्पर्शले पुलकिता, स्तनवाली ।
 बस्तछिन् ति कमला पनि ताहीं बिल्वभै भइ दुई फलवाला ॥७०॥^{१३}
 छोडियो जलजले^{१४} न त हस्त लालिमा सिकननिति छ मानौं ।
 चन्द्रमा नयन^{१५} भै गरि बिम्ब, सेदछन्^{१६} हजुरको मुखलाई ॥७१॥^{१७}
 जो हिरण्यकशिपू रिपु तेस्तै रावणै र कुरुवीर-समूह ।
 नाशन खातिर भए सब योग,^{१८} श्रीमनुष्य-हरिका^{१९} ति बडा छन् ॥७२॥
 अर्धमूर्ति^{२०} छलिले कुन धा-यौ, छौ तिमी सकल नै भव^{२१} खूद ।
 शेषरूप^{२२} तिमिलाइ अशेष^{२३} वेदचक्षु^{२४} जन जान्दछ देव ! ॥७३॥^{२५}
 पूर्वकर्महरूले भव^{२६} बन्दा मुक्ति-योग कहिल्यै न त होला ।
 कोहिको पनि समाधि^{२७} विना त अन्य केहि परिहार रहन्न ॥७४॥
 मूर्ति त्यो हरिहरात्मक धर्दा माथदेखि पदसम्म दुवै भो ।
 भो नृसिंह बनदा किन भिन्न ?^{२८} के स्वतन्त्रसँग प्रश्न छ योग्य ? ॥७५॥

१. नक्षत्रमण्डलको कालो राहु । २. घुमती पासो । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । ४. बन्चरोले । ५. सहस्रार्जुनका हात । ६. उही ईश्वरले । ७. बायाँ हातमा पाँचजन्य नामक शंख । ८. दाहिना हातमा कमल । ९. आह्वान गर्छौं । १०. होस सम्हाल दैत्य हो । ११. अचेतन । १२. नामिसम्म झर्ने पत्रपुष्पको माला वा वनको पंक्ति । १३. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. कमल वा शंखले । १५. चामनेत्र । १६. सिकननिति सेवा गर्छन् । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. अवतार वा संबन्धहरू । १९. मानिस, हरि र सिंहका वा वानर संग र अर्जुनका । २०. हरिहरात्मक रूप (शिरदेखी पाउसम्म आधा नीलो र आधा सेतो) । २१. महादेव । २२. भिन्नरूप वा शेषनागरूप । २३. चराचर जगद्रूप । २४. वेदार्थ निश्चय गर्ने । २५. यहाँ श्लेष र विरोधाभास अलंकार छ । २६. संसार । २७. तपाईंको ध्यान । २८. नामिदेखि माथी सिंह र तछो भाग मनुष्य ।

आप्तकाम ! त्रिगत् किन रच्छौ ? सिर्जनू यदि छ ता किन नाश्छौ ? ।
 नाशनू यदि अवश्य छ आफैं धेर जन्म लिइ त्यो किन पाल्छौ ? ॥१०६॥
 जाह्नवी-जलज-कौस्तुभ-चन्द्र पाद-पाणि - हृदयेक्ष्णामा यी ।
 स्वामिमा परिचितैकन^२ देख्ता बस्तछिन् जलधिजा, चल^३, लक्ष्मी ॥१०७॥^४
 युक्तिपूर्ण^५ बहुबाधहरूले^६ भिन्न-वस्तु^७ भनि थेग^८ न टेक्छ ।
 त्यो त्वदीहित-विजृम्भित-तत्तत्-भेदको^९ भनि छ तत्त्व-निरुक्ति^{१०} ॥१०८॥
 श्री मृकरडुसुत^{११} यो सब विश्व बाह्यमा सरि विभूदरभिन्न^{१२} ।
 देख्दा 'म कुनमा छु' न जानी निकलिए, उ^{१३} कुन हौ बुझ आफैं ॥१०९॥
 ब्रह्म-शक्तिविच^{१४} विश्व रहोस् यो, बाद^{१५} शेष-शिरमा पनि बर्तोस् ।
 या त पेटविच बालकको होस्, छौ तिमि जगतको अवलम्ब^{१६} ॥११०॥
 धर्म-बीज^{१७} सरिता पदमा छन्, अर्थ-मूल कमला^{१८} उरमा छन् ।
 काम^{१९} खास विभुका सुत नै छन्, मोक्षद^{२०} ब्रह्म^{२१} पनी प्रभु नै छौ ॥१११॥
 नाम नै नरकनाशकरीको^{२२} खेलमा पनि त जो जन लिन्छन् ।
 उर्दछन् नरक नै तिनिदेखी ती कहाँ नरकदेखि डराउन् ? ॥११२॥
 मृत्युहेतुहरूमा^{२३} अति ठूलो वज्रदेखि पनि भक्त^{२४} न डर्छ ।
 सर्वकाल उसका गलदेखि निष्प्रयत्न^{२५} पनि नाम कहिन्छ ॥११३॥
 खूब साफ गरदा^{२६} घरभिन्न धूलिभैं भइ अनेकन दोष ।
 देहिका हृदयमा उबजन्छन्, शोधनी^{२७} छ विभुके स्मृति-धारा^{२८} ॥११४॥^{२९}

१. सकल कामना पूर्ण भएका हे विष्णू । २. समुद्रमा आफूसंग चिनापर्ची मरेहेका-
 लाई । ३. चंचल । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा र यथासंख्य अलंकार छ । ५. न्यायबाट उत्पन्न ।
 ६. धेरै किसिमका रोकबाटले पनि । ७. ब्रह्माद्वैत हुनाले भिन्न भिन्न घटपटादि चिज हो ।
 ८. आधार । ९. अनिर्वचनीय हजुरको इच्छाले प्रकट भएको घटपटादिरूप भेदको । १०.
 'तत्त्वमसि' इत्यादिबाट निश्चित गरिएको उक्ति । ११. मार्कण्डेय । १२. परमात्मा प्रभुको पेट
 भित्र । १३. अवतार (बाल मुकुन्द) । १४. सृष्टिमन्दा पहिले तपाईंको शक्तिरूप ब्रह्मामा ।
 १५. सृष्टि भएपछि । १६. सृष्टि स्थिति लयको आधार । १७. प्रथम पुरुषार्थको उत्पत्तिमा
 कारण । १८. लक्ष्मी । १९. प्रद्यम्बररूप कामदेव । २०. चतुर्थ पुरुषार्थ मोक्ष दिने । २१.
 परमात्मारूप । २२. नरकासुरलाई नाश गर्ने । २३. मृत्युका कारण भएका अनेकन चीज-
 हरूमा । २४. हजुरको भक्ति गर्ने जन । २५. परिश्रम नगरीकन नै । २६. गर्दा पनी ।
 २७. पखाल्नाको कारण । २८. स्मरणरूप धारा । २९. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ ।

लोकगम्य^१ नभए पनि ठूलो रामनाम छ विभो ! गुण-धाम^२ ।
 अन्यथा हजुरले पनि केले तीन जन्मतक राम^३ बनेको ? ॥११५॥
 सूर्यनेत्र^४ दिइ मोह^५ हटाऊ, भक्तमा तिमि अनुग्रह राख ।
 चन्द्रनेत्र^६ दिइ ताप^७ हटाऊ भक्तका उपरको, जगदीश ! ॥११६॥
 नाघदैछु दिनहुँ भवदाज्ञा^८ त्यो त जो विधि-निषेध-मयी^९ हो ।
 दुर्लभै छ तपले पनि, बोली-ले 'प्रसीद' कहदैछु अलज्ज^{१०} ॥११७॥
 विश्वरूप^{११} कृतविश्व^{१२} ! विभूति^{१३} सानु यो हृदयमा कति अड्ढा ।
 काञ्चनाद्रि^{१४} मिलि निर्धनले ता थाड्नुमा^{१५} सुन कती लिन सक्ला ? ११८^{१६}
 यो भनेर हरिमा नल संप्र-ज्ञातले^{१७} स्थिरमना बनि-हाले ।
 भावना-वश^{१८} उनी प्रति धेर प्रेम-भक्तिहरु अर्पण गर्दै ॥११९॥
 विप्रलाइ गरदै धनवर्षा^{१९}, पात्रलाइ दिइ पैतृक-कव्य^{२०} ।
 श्रेयले हरिहरैकन पूजी, भोजनालय^{२१} पसे अनि राजा ॥१२०॥
 माध्यन्दिनीय^{२२} विधिका^{२३} पछि भूमिचन्द्र^{२४}
 भोगी सुधा-सदृश^{२५} ओदन खूस बन्दै ।
 त्यो वैजयन्त^{२६} सरि चित्र र पूर्ववर्ती
 वेश्माऽचलै^{२७} तिर रुची^{२८} दिइ शोभिएथे ॥१२१॥^{२९}
 भीमात्मजा^{३०} पनि गरीकन देव-पूजा
 खाएपछी पतिजिले गरि भोजनादि ।

१. हामीजस्ता अज्ञले नजानिने । २. गुणको खानि । ३. श्रीराम, बलराम, परशु-
 राम । ४. दक्षिण नेत्र । ५. अज्ञान । ६. वामनेत्र । ७. तिन प्रकारको ताप । ८. हजुर-
 को आज्ञा । ९. सन्ध्यावन्दनादि गर्नु, ब्रह्महननादि नगर्न इत्यादि रूप । १०. निर्लज्ज ।
 ११. हे स्थावर जङ्गमात्मक । १२. विश्वरचना गर्ने । १३. ऐश्वरीय रूप । १४. सुवर्णको
 पाहाड । १५. फाटेको कपडामा । १६. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । १७. ध्यान गर्ने र
 गरिनेको भाव राखेर साकार ध्यान समाधिले । १८. संप्रज्ञातको अधीन रही । १९. गौ-
 भृङ्गिण्यादि नित्यदान । २०. पितृयज्ञको नित्यकव्य । २१. मानसा कोठा । २२. मध्याह्न-
 तक गर्नु पर्ने । २३. पंच महायज्ञका । २४. पृथ्वीका चन्द्र (नक्षत्र) । २५. अमृतजस्तो ।
 २६. इन्द्रका दरवार । २७. दरवाररूप पाहाड । २८. इच्छा र कान्ति । २९. यहाँ रूपक र
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३०. दमयन्ती ।

वस्थिन् सुभूषण^१ अती भइ आलसाङ्गी
 आलिङ्गनेच्छु पतिको शुभ अङ्क-माथी^२ ॥१२२॥
 खाएर बिम्बफल लाल चुचो लिएको
 काँचो फलै सरह नील-सुपन्न^३ धर्दा ।
 त्यो कीरको^४ सुरभि^५ पञ्जर हातमा ली
 लागिन् पछाडि तिनका पनि एक आली^६ ॥१२३॥^७
 सम्पूर्ण-पद्मबिच^८ कालिमको^९ सिमाना
 स्पष्टै 'कुहू'^{१०} पद कही सम-सार्थनामा^{११} ।
 तेस्यैइने फटिक-दण्डिमहाँ बसेको
 उन्मत्त, कोकिल लिई पछि लागि अर्की ॥१२४॥^{१२}
 भैमीजिका सँगिनि-शिष्य थिए कलामा
 वीणा बजाउनमहाँ बहुतै प्रवीण ।
 गन्धर्वराज-दुहिताहरु ती गएथे ।
 वीणा-सुगान गरि भूपति-सेवनार्थ ॥१२५॥
 शुभ्थ्यो कुरङ्गनयनी^{१३} तिनको विपञ्ची^{१४}
 केही अगाडि मधुरो गरि राग-गान^{१५} ।
 भीमात्मजा-मधुर कण्ठ-समीप पैल्ले
 वाक्यै फुटाउन लजालु भएर मानौं ॥१२६॥^{१६}

१. गहनाहरु । २. कालमा । ३. नीला पखेटा । ४. सुगाको । ५. रात्रो ।
 ६. संगिनी । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. पुरा पक्षमा वा सबै पखेटामा । ९.
 कालोपनाको । १०. औंसी वा कोइली । ११. सार्थक नाम समान भएको । १२. यहाँ
 श्लेष र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. मृगनयनी । १४. वीणा । १५. काकलीको गाना ।
 १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

वीणा अघी सव-कलापरिपूर्ण^१ बन्दी
 भैमी सरी हुन भनी स्वर-बद्ध^२ भैथी ।
 त्यस्ले त्यही अविनयो^३ परिवाद^४ पाई
 अद्यापि त्यो त भनियो परिवादिनी^५ नै ॥१२७॥^६
 भूभृत-कुलीन^७, गजको^८ नगिचै रहेकी,
 चाञ्चल्य-युक्त-कर^९ औ श्रुति-मूर्ध-कम्पी^{१०} !
 राम्री करेणु^{११} सरि नाद^{१२} ठुलो बनाई
 वीणा निषाद-मधुरो-स्वर^{१३} गान गर्थी ॥१२८॥^{१४}
 खैचेर सार विधिले सब, बल्लकीको ।
 तित्को^{१५} मृदु स्वर हुने, गल सिर्जियो की ?
 त्यस्ले^{१६} त भित्रतिर चंचल-भाव^{१७} धर्दै
 मानौं कि छोड्दिन कुनो^{१८} निज-मूर्च्छनामा^{१९} ॥१२९॥^{२०}
 ती जोडिका श्रवणमा मधुतुल्य गाथा
 अत्यन्त पष्ट गरि गाउँदथे ति वीणा ।
 जस्बाट भूमि-रति-पालित^{२१} त्यो सुगाले ।
 तन्त्री-निबद्ध^{२२} सकलै^{२३} यसरी^{२४} सुनायो ॥१३०॥
 हे^{२५} बुद्धिमान ! हलुको मति^{२६} उक्तिबाटै
 जान्नुहुनेछ त पनि स्तुति हामि गछौं ।

१. नाच-गायन-वादन इत्यादि ६४ कलामा पूर्ण । २. षड्ज इत्यादि स्वरले युक्त भएको । ३. ठुलालाई अपमान गर्ने । ४. दोष वा वीणा वादनको साधन । ५. दोषिणी वा सात तन्त्रीले युक्त वीणा । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. राजाका कुलका वा पर्वतको वंशमा भएको । ८. ठुलो वर्ण वा हात्तीको । ९. नाना किसिमको आरोहावरोह क्रमले गर्दा वादकको कराङ्गुली चंचल गर्ने वा सुँद चंचल गर्ने । १०. ब.इस किसिमका संगीतशास्त्र जान्नेका शिरमा स्वर कंपन गर्ने वा कान र टाउको हल्लाउने । ११. हस्तिनि । १२. आवाज । १३. निषाद स्वर प्रधान भएको ललित्तादि मङ्गल गीतको स्वर । १४. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ । १५. दमयन्तीको । १६. तेस कारणले । १७. मन्द आवाज हुनु । १८. धनुको आकार भएको वीणा बजाउने साधन वा कुनोकाप्ची । १९. आफ्नू स्वर विश्रान्तिरूप मूर्च्छना विषयमा । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. पृथ्वीकी रती दमयन्तीले पालिएको । २२. वीणामा भरिएको । २३. सबै गाथा श्लोकहरू । २४. तले भनिने किसिमले । २५. हे बुद्धिमान राजारानी । २६. हाँको बुद्धि ।

त्यै ज्ञान अल्प पनि केहि नबोलदा त
 श्रीमानमा अविदितै रहने नहोओस् ॥१३१॥
 भूभृद्-भवा^१ तिमि, सती पनि भोग-रम्य^२
 राजेन्द्रमूर्धमणिका^३ सँग छौ, छ तुल्य ।
 जो नाकपाल - कलना - विदित^४ प्रभूकी
 यो जन्ममा पनि सती^५ तिमि, यो छ भेद^६ ॥१३२॥^७
 भैमी त हुन् रति^८ भनी कुन ठान्छ जस्की
 जन्माउँदीछ द्युतिले^९ रति^{१०} ? भूप तर्फ ।
 श्रीरुद्र-लोचन परीकन दग्धदेह^{११} ।
 त्यो कामको पनि त लौ कुन लिन्छ शंका ? ॥१३३॥
 भैमी नदी सदृश उज्ज्वल-रम्य-हार
 श्री-अन्तवेदि-सम^{१२} भै, प्रियमध्य-देश^{१३} ।
 छन् तन्मुखेन्दु-रुचिवाट^{१४} विवृद्धि पाई
 शुभ्रछौ धरा^{१५} मिलि समुद्रसरी नरेन्द्र ॥१३४॥^{१६}
 पत्रावली पहिरदी, जितचन्द्रवक्त्रा
 भैमीजिले मदनलाई जयै दिलाइन् ।
 त्यो कामलाइ जितने, नृपको तिनैमा
 भुक्ति^{१७} त मध्य^{१८} अति दुर्बल पाइ हो की ? ॥१३५॥^{१९}

१. राजाबाट उत्पन्न भएकी वा हिमाचलबाट उत्पन्न भएकी पार्वती । २. चन्द्रनादि
 र वासुकि आदि सर्पको शरीरले शोभमान । ३. श्रेष्ठ राजाका शिरोमणि नलको वा चन्द्रमा
 शिरोभूषण हुने शिवको । ४. इन्द्रको अंशले प्रसिद्ध राजा नल वा ब्रह्म कपाल हातमा लिने
 मनी प्रख्यात शिवकी । ५. पतिव्रता । ६. दक्षकी छोरी हुँदा सती र हिमालकी छोरी
 हुँदा पार्वती । ७. यहाँ श्लेष, अलंकार र उपमा छ । ८. कामदेवकी प्रिया । ९. कायकान्ति-
 ले । १०. अनुराग । ११ शरीर भस्म भएको । १२. वेदिका माझको जस्तो शोभा भएको वा
 गङ्गा यमुनाको अन्तर्वेदी नामको मध्यभागले शोभा पाएको । १३. शरीरको मध्यभाग जनमन-
 लाई आनन्द दिलाउने वा विन्ध्य-हिमालयको मध्यदेश (आर्यावर्त) प्यारो भएकी । १४.
 दमयन्तीकी मुखरूप चन्द्रको कान्तिबाट । १५. पृथिवी । १६. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार
 छ । १७. शरीरोपभोग । १८. कटिप्रदेश वा मध्यस्थ (सम्यहर्ल) । १९ यहाँ उपमा र
 उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

कन्दर्पकी तिमि त हौ कुच-पत्र-माथी^१
 मत्स्यादि-केतु^२ रहने, ठिक राजधानी ।
 त्यस्तो महोत्सव हुने पुरभिन्न तिम्रा
 भ्रूलाइ तोरण^३ भनी कुनले नभन्लान् ? ॥१३६॥^४
 भैमी तथा हजुरतर्फ सदा हिंडेर
 कन्दर्पले श्रम कसो गरि लौ नपाओस् ?
 त्यस्का गताऽऽगत^५ हुँदा पथका थकाई ।
 हर्ने, छ खास दुइकै त्यहि देह-कान्ति ॥१३७॥
 त्यो रोमपंक्ति^६ पसिनाहरूमा नुहाई
 रत्यर्थ^७ जागरण^८ ली व्रत पूर्ण गर्छे ।
 त्यस्ले^९ त हे नरपते ! मधुमा^{१०} डुबेका
 कन्दर्प-बाण^{११} तनुमा धसिए सरी छौ ॥१३८॥^{१२}
 प्राणेश्वरी हजुरकी पनि हे नरेन्द्र !
 धर्माब्ज-बिन्दुहरूलाइ^{१३} चुहाउँदछन्
 कन्दर्पका जसरि बाण त पुष्प^{१४} नै हुन्
 त्यस्तै शरत्तज^{१५} रक्त^{१६} त बूँद हुन् की ? ॥१३९॥^{१७}
 जानी तपाईँ दुइको अनुराग मानौं
 श्री सूर्य, पश्चिम-दिशा पनि रक्त^{१८} बन्छन् ।

-
१. स्तनमा रहने पत्रावलीमा । २. माछो मकर चिह्न (ध्वजा) । ३. ढोका ।
 ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. नलबाट हिंडेर दमयन्तीकहाँ र उहाँबाट हजुरकहाँ जाउ-
 आउनु । ६. रोमावली । ७. सुरतको निमित्त । ८. जाग्राम (खडाको खडै) । ९. रोमा-
 ब्रले । १०. पुष्परसमा । ११. कामदेवका पुष्पबाण । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १३. सात्विक भावोत्पन्न पसिनाका बिन्दुहरू । १४. भैमीका कर-चरणादिरूपमा प्रसिद्ध
 फुल । १५. बाण लागेर उत्पन्न भएको । १६. रगत । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 १८. परस्पर अनुराग भएका वा राता ।

त्यै देखि, साँभतिर हो कि ? सरोजले^१ ता ।

कन्दर्प-बाण सरिको मुख^२ पारिदैछ ॥१४०॥^३

अन्योन्य-रागवश,^४ दम्पतिका विलास^५—

निःशंक-नाश-गरने सखि-वर्ग जाओस् ।

वस्त्रै^६ नफेंकि, नख-दन्त-रणौ^७ न-पारी^८,

त्यो माद-कारि,^९ मदनै^{१०} 'मदनै' न होला ॥१४१॥

शुक यति^{११} कहँदा रसाँभ पर्दा बहु नृप-कृत्य^{१२} पनीबुझी सखी ती ।

उपित सगिनिबाट^{१३} हेरिएमा कमल सरी खुमची हटे छलै ली ॥१४२॥^{१४}

नल-नुति सकने सुगा-तिरैभैं नल-नृपमा पनि नेत्र-राग धर्दै ।

परभृत^{१५} गरथ्यो स्तुतिस्तुही^{१६} नै सुनि अनुवाद सवै चुचो ठड्याई ॥१४३॥^{१७}

देखिन् दर्बारदेखिन् दमन-बहिनिले कंति पानी भएकी ।

बाङ्गो-टिङ्गो बहेकी, उसविच रविको अस्तबिम्बै शुभेकी ।

पक्का नै सर्पिणी हो भनि डरि उडदा चक्रका^{१८} दम्पतीले

छुट् भै क्याँ क्याँ कराई दुइ तट^{१९} शुभिने, केलिको^{२०} रम्य-कुल्या^{२१} ॥१४४॥

अनि बुझि तिति चक्रलाइ रक्त^{२२} विरहिहुँदा स्मरबाण-बिद्धजस्तो ।

समय कमल-सुप्तिमा^{२३} पनी ता श्वसन^{२४} सजो जमुवास^{२५} भैं निकालिन् ॥१४५॥^{२६}

अबपति-सँग भन्दछिन् ति भैमी नजर हवस् प्रिय ! कोकको^{२७} अवस्था ।

यहि हृदय फुटाउने, तिनीको गति बुझदा जनको रुने न होला ? ॥१४६॥

१. रातो कमलले । २. तीखो मुख । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ ।
 ४. परस्परको अनुरागका पराधीन । ५. काम विलासलाई एकदम नाश गरने । ६. परस्परका वस्त्र । ७. नङ्गर दाँतहरूले संग्राम (नारा बन्ध-सुरत मल्लयुद्ध) । ८. छी पुरुषमा न गराई । ९. सत्त गराउने । १०. कामदेव । ११. गन्धर्व कन्याहरूले गान गरिएका गाथानुवाद । १२. राजाले गर्नु पर्ने सन्ध्यावन्दनादि कर्म । १३. भैमीबाट । १४. यहाँ उपमा अलंकार छ । १५. कोइली । १६. स्तुतिगर-स्तुतिगर । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. चखेवाका । १९. किनार । २०. क्रीडाको । २१. राम्रो कृत्रिम नदी । २२. अनुरक्त वा राता । २३. कमल सुतदा (मुकुलित हुँदा) २४. श्वास । २५. कमलको सुवास । २६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २७. चखेवाको ।

बढति कुमुदको^१ नदेखनसक्ता रवि अब काहिं तुरुन्त जान लागे ।
 मनबिच गडि चक्र-दुःख-भाला^२ रुखहरुमारुनु गर्दछन् कि पत्नी ? ॥१४७॥^३
 गरिकन अरु काम बुद्धि-पूर्व, विरह^४ अनिष्ट^५ पनी स्वयं गरेर ।
 रथचरण^६ अहो ! निर्दर्शनै^७ छन् विधिवश-चेतन-कार्य-तर्कलाई^८ ॥१४८॥^९
 तबारै सरि काल^{१०} यो त विधिले^{११} ती चक्रको भेदन^{१२}

गर्ना खातिर लाल-पाउ-इँटको^{१३} धूलो घसी लाल र ।
 रश्मिग्राही - गरुद्मदग्रज- समारब्धा - ऽविराम- भ्रमि,^{१४}
 दरडभ्राजि,^{१५} दिनेश-सानसिलिमा^{१६} घोटी तिखारिन्छ की ? ॥१४९॥^{१७}

यसरि शशिमुखी- मुखाब्ज- दत्त,^{१८}
 रुचिर-सुधासव-वाक्य^{१९} पान-गर्दै^{२०} ।

स्मित गरि नृपले भने तिनीमा—

‘ठिक छ त्यहि तिमि भन्दछ्यौ यहाँ जो ॥१५०॥

प्यारी ! स्त्री, नरलाइ भिन्न जितनै कामप्रिया, कामले

तिम्रा घुम्ति दुई भुईं धनु गरे शोचेर नै, ठान्दछु ।
 त्यो नासा छल ली गरे द्विनलिका^{२१} पिस्तोलको खातिर ।

श्वासै ता मधुवात-जन्य^{२२} मधुरो वायव्य^{२३} अस्त्रै पनी ॥१५१॥^{२४}
 वर्षौमा^{२५} गुण^{२६} पीत,^{२७} खूब मधुरो तिम्रो छ लौ देहमा,
 धर्दा जस्कन^{२८} चाँपलाइ जनले भन्छन् सुवर्ण^{२९} पनि ।

१. सेतो कमलको । २. चलेवाको वियोगरूप भाला । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ४. विछोड । ५. इच्छा नभएको । ६. चक्रवाक । ७. दृष्टान्त नै ८. दैवाधीन भएका
 प्राणीका इष्ट-अनिष्ट कार्यको तर्क (अनुमान)-लाई । ९. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ ।
 १०. सायंकाल वा फलामे कालो । ११. दैवले । १२. छुट्याउन वा मार्न । १३. अस्ताउने
 वखत नगिच हुनाले राता पाउ (किरण) रूपी इँटको । १४. किरण वा डोरी समान
 गरुडका दाज्यु अरुणले वा ती समानले निरन्तर घुमाइने । १५. दण्ड नामक पारिपाश्वर्कले
 वा शाणचक्रको आधार काठको दण्डले झोसमान । १६. सूर्यरूप शाणको हुंगोमा ।
 १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. दमयन्तीको मुखकमलबाट दिएको । १९. राम्रो
 अमृतमद्यरूप बोली । २०. सुनेर । २१. दुई नाल (प्रवाल) । २२. वसन्तकालीन
 मलयाचलको हावाबाट उब्जेको । २३. वायुदेवता सम्बन्धी । २४. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । २५. शुक्लादिरूपका मध्यमा । २६. वैशेषिकादिले गुण भनेर निर्देश
 गरिएको । २७. हलेदोको कान्ति भएको पहुँलो । २८. जुन गुणलाई । २९. राम्रो वर्ण
 भएको ।

भन्तू के अरु वर्णा ? रूपहरुमा जो शुक्ल^१ राजै उ हो
 त्यो मिल्दा पनि चाँदि धर्दछ सदा दुर्वर्णाको^२ दुर्यश ॥१५२॥
 माटो होस् चिनिको, कुराउनि मलै दी, मेघ बर्सोस् मह
 त्यो भूमीकन जोति, पुण्ड्रक उखू रोपी, दुसाओस् अनी ।
 त्यो द्राक्षा-रसबाट^३ सिञ्चि, फल नै धारोस् पनी, बोलि यो
 दृष्टान्तार्थ^४ हुनेछ, त्यो 'मधुर'-मा जोड्दा तमप्-प्रत्यय^५ ॥१५३॥^६
 उम्लेका गुडपाक-तन्तुहरुले^७ नेती^८ गरी त्यस्पछि
 मन्था^९ नै गरि शर्कराचल^{१०} पनी, चाही सुधा^{११} कामले^{१२} ।
 इच्छुका^{१३} रसको समुद्र मथि लौ नौलो सुधा आर्जियोस्
 त्यै तिम्रो भइ बोलिझैं, श्रवणमा^{१४} यस्को बनोस् पारणा^{१५} ॥१५४॥
 लीला-पद्म सरी सुगन्धि मुखमा तिम्रो त वाक्^{१६} बस्तछिन्
 उन्कै वैशिक-नादवत्^{१७} वचनमा खेल्नू गरी सर्वदा ।
 उन्कै घुंफिरको, सुरम्य^{१८} रङिले, गेहै^{१९} सरी ओष्ठ छन्
 उन्कै मौक्तिक-हार हो कि ? जुनमा दन्तावली शुभ्दछन् ॥१५५॥^{२०}
 वाणी मन्मथ-तीर्थ^{२१}, उज्ज्वलरस-स्नावी^{२२} नदी हुन् कुनै^{२३},
 उन्कै तीरमहाँ छ बालु जुन त्यो बोलिन्छ 'खण्ड'^{२४} भनी ।
 सेता निर्मल चक्र^{२५} नै कि रचिए त्यै-तीरका माटिले^{२६} ?
 हो पीयूष^{२७} कि पानि नै ? कि तट हुन् तिम्रा दुई ओठ नै ? ॥१५६॥^{२८}

१. सेतो । २. नराओको । ३. दाखको रसबाट । ४. दृष्टान्तको निमित्त । ५. अतिशय
 अर्थमा हुने तमप् प्रत्यय (अर्थात् 'मधुरतम' अतिशय मिठो) । ६. यहाँ अतिशयोक्ति
 अलंकार छ । ७. गुँड पकाउँदाको धागोजस्ता कसाहरुले । ८. मन्धानीमा वेहने डोरी ।
 ९. मन्धानी । १०. चिनिको पहाड । ११. अमृत । १२. कामदेवले । १३. उखुका ।
 १४. कानमा । १५. अद्वितीय तृप्तिको कारण । १६. वाणी । १७. घीणाको आवाजजस्तो ।
 १८. रातो मिठाई चित्र विचित्र गरी । १९. घर । २०. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 २१. कामोद्दीपक । २२. निर्मल जल बहाउने वा शृङ्गार-रस बहाउने । २३. वर्णन गर्न
 नसकिने । २४. दानादार मिश्री । २५. चिनिका चक्रहरु नै । २६. सेतो माटिले ।
 २७. अमृत । २८. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

जुन छ तरुणि ! तिम्रो बोलि पीयूषभैं त्यो
 परभृत-युवतीका^१ बोलिमा आउँदैन ।
 उपवनबिच आम्रैमा बसेरै तिनीले
 त्यहि त रसिक-कण्ठैमा^२ सदा^३ घोकिदैछ ॥१५७॥
 तिम्रो मास्तिर-ओठ ही स्मर-धनू बन्धूकमालामय^४,
 ताँदो हो तल-ओठ-छेउ तिरको रेखालता तेसमा ।
 यो वाणी पनि खास नै छ कि धनुर्वेद प्रिये ! मान्मथ^५ ?
 वीणा कोण-धनुष्मतीसँग^६ गरी अभ्यास ता योग्य हो ॥१५८॥^७
 के हो त्यो मह ? ओठ^८, हेम कुन^९ हो ? भीमात्मजाको वपु,
 के पीयूष छ ? बोलि, सोधनि हुँदा जो^{१०} दिन्न यी उत्तर ।
 हो त्यो ग्राम्य^{११}, विदग्ध-संसदमहाँ^{१२} त्यो पंक्ति-बाहीर हो
 त्यसलाई त छुनै पनी धिन लिनन् कन्दर्पका बाणले ॥१५९॥
 भीनू-कट्टी भएकी, जघन^{१३} अति ठुलो—छाति उच्चा धरेकी,
 कब्जामा चित्त राख्ती^{१४}, स्मित^{१५} लघु गरदी, मेरि ता ईश्वरी नै ।
 बोल्दा चातुर्य राख्ती, सब तिर यशले लब्धकामा^{१६} पनी छौ,
 ब्रह्माले अष्ट-सिद्धी^{१७} निज-कृति^{१८} तिमिमा खूसि बन्दै दिएछन् । १६०।
 त्वद्-वाणी-स्तुतिलाइ छैन चतुरो, गर्छु सुधाको स्तुति,
 त्यो-निंती सुरराज-तात्पर्य-रण^{१९} भो योग्यै छ यो ठान्दछु ।

-
१. कोइलीको पोथीका । २. आँपका पालुवा खाएर अति मधुर भएको गलोमा ।
 ३. धेरै कालसम्म । ४. बन्धूकपुष्पको रातोमाला स्वरूप । ५. कामाद्वैत प्रतिपादन गर्ने ।
 ६. वीणा बजाउने धनुको साथ । ७. यहाँ रूपक अलंकार छ । ८. भैमीको ओठ । ९. सुन ।
 १०. जुन पुरुषले । ११. गमैयाँ पामर । १२. चतुर पुरुषको सभामा । १३. जाँघ ।
 १४. पतिव्रता । १५. ईषद् हास्य । १६. गति नरोकिपुकी । १७. अणिमा आदि अष्ट-
 सिद्धि । १८. आफूले निर्माण गरिपुकी । १९. इन्द्र र गरुडको लड़ाई ।

द्राक्षापाक^१ र दूधकोतर जिती होच्याउने बोलिले
 तयै पीयूषमहाँ गच्यो निजपद-प्रक्षालना-ऽनुग्रह^२ ॥१६१॥
 कोकैको शोकले हेसुदति ! पिर छ ता बोल, आज्ञा म पाल्छू,
 कुल्यामा गै जलस्थै^३ रविसित गरछू प्रार्थना-‘हौ नम्रस्त’ ।
 मेरो अर्घ्याञ्जलीमा पनि यदि विमुखै^४ हुन् त एकग्रहै ती^५
 कोकैलाई दिई त्यो,^६ तिमि तिर फिरने हेर यस्लाइ भैमी ! ॥१६२॥^७
 तिमि हाँसो गर्ने सुख लुटिलिनानिति सँगिको,
 लुकामारी खेला बुझ्न छिन लौ खोजनु गर ।
 यही छल्काराले सँगि तिर मनै पारि तिनिको
 स्वयं राजा सायं-विधि^८ गरनमा बाहिर गए ॥१६४॥
 श्रीबाबा कविरत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 उसको यो अतिनव्य,^९ सर्व-रसले^{१०} पूरा, निसर्गोज्ज्वल,
 काव्य, श्रीनलको चरित्र, यसमा गो सर्ग एक्काइस (२१)

१. दाखको पाक । २. आफ्ना सुसिद्दन्तरूप पदको प्रक्षालन पछिको स्वीकार ।
 ३. पानीमा नै रहेका । ४. नमान्ने । ५. पहिला ग्रह वा एक कुरामा जिद्दी गर्ने ।
 ६. अञ्जली (सायं सन्ध्याको) । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. सायंकालको सन्ध्यादि
 वन्दन । ९. अपूर्व परिमेयले परिपूर्ण । १०. शृङ्गारादि रसले ।

द्वाविंश सर्ग

-०२०४०-

गरेर सन्ध्या-विधि, देखि दिक्को लाली र कान्ताऽधर संभन्ता भै ।
पुगे पनी सप्तम-भूमि-माथी^१ भैमी रहेको गृहमा नरेन्द्र ॥१॥
प्रिया उठी-आइ खुला रहेको, तन्ना कसेको र सजाइएको ।
पलङ्गमा आफु बसी, बसाई, सन्ध्या-स्तुती^२ भूपति गर्न लागे ॥२॥
जलेश-पत्नी अपरा^३ दिशा हुन्, हेरी दया राख पियारि ! उन्मा ।
छघापेर लाक्षा^४ जलले कसैले कुकुं घसेकै सरि नै तिनी छन् ॥३॥^५
अतीव अग्लो गगनाऽद्रिदेखी^६ भरे रवी गरे हुने शिलाभै ।
खसेर ती चूर्ण-विचूर्ण बन्दा सन्ध्या-धुलो^७ माथि उडेर आयो ॥४॥^८
अस्ताद्रिका पक्वशामा^९ रहेका अनेक जाती कुखुराहरूले ।
विहानमा बासि सियूर फुर्दा दिक् पश्चिमा हाल भयो कि लाल ? ॥५॥^{१०}
ऐल्हे त अस्तंगत सूर्यजीका करावली-रक्तिम-वेत्र-धर्दी^{११} ।
सन्ध्याजिको लौ दिनलाई^{१२} रोकने, रात्रि-प्रतीहारिकता^{१३} छ, हेर ! ॥६॥^{१४}

१. सातौं कक्षाको तलाउपर । २. सन्ध्याको वर्णन । ३. पश्चिम । ४. माहुरको पानीले । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. आकाशरूप पाहाडदेखी । ७. सन्ध्यारूप रातो धुलो । ८. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. मिल्न जातका घरमा । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ११. किरण परंपरारूप रातोले रगाएको वेतको छडी । १२. दिनरूप पुरूपलाई । १३. रात्रीको द्वारेपना । १४. यहाँ रूपक अलंकार छ ।

महानटै^१ जानि सभानुराग^२ सन्ध्या अधीशा^३ कुनटीकनै^४ लौ ।
 वियत्-तनूले^५ अब गछ तारा-माला^६ दिनाले कि त अङ्ग-हार^७ ? ॥ ७ ॥^८
 सायं-नटी^९, चन्द्र-किरीट, शंभु ती हाडका माल्य टुटेर नाच्ता ।
 तारा-छलैका^{१०}, सब खण्डबाट^{११} सिंगार्दछन् दिक्कहूलाइ^{१२} हेर ॥ ८ ॥^{१३}
 कालै-किराती^{१४} स्फुट-पद्म^{१५} धर्ने, दिन-द्विपैलाई^{१६} अवश्य मान्यो ।
 सन्ध्या त्यसैको छ कि रक्तधारा ? तारा त गण्डस्थल मोति हुन् की ? ॥ ९ ॥^{१७}
 शिवा-विहामा^{१८} अघि शंभुबाट रातो दिशा-पश्चिम-भाग पैह्ले ।
 दिग्वस्त्र, तिल्ले पछि ठान्छु पुष्प-सिन्दूरिका-पर्वमहाँ^{१९} पनि त्यै ॥ १० ॥
 सती-उमा^{२०} दोटि विवाह गर्दा सिन्दूरिका-खातिरमा द्वि-वस्त्र^{२१} ।
 दिशै^{२२} द्वि-सन्ध्यातिर लाल पारी दिग्वस्त्रले^{२३} ती दुइ नै धरेकी ? ॥ ११ ॥^{२४}
 दिनेश-भिन्नू^{२५} लिइ दण्ड^{२६}, सारा दिशाहरूमा घुमघाम गर्दै ।
 तपस्वि ती अब्धि^{२७} नुहाउनेभैं धर्छन् कि सन्ध्याऽभ्र-कषाय^{२८} सायम् ॥ १२ ॥^{२९}
 अस्ताचलै त्यो कसितुल्य माथि घोटेर सन्ध्याकन जाँचियो जो ।
 साटेर त्यो सूर्य-हिरण्य-गोल^{३०} ती तारका कौडि लिई कि छौले^{३१} ? ॥ १३ ॥^{३२}
 सुपक्व त्यो दाडिम सूर्य-बिम्ब टिपेर सन्ध्यामय फेंकि बोक्रो ।
 खाएर दानाकन कालले ती ताराहरू बीजसरी^{३३} थुक्यो की ? ॥ १४ ॥^{३४}
 त्यै कालले पक्व अनार-अर्क^{३५} फेंकेर बोक्रोमय लाल सन्ध्या ।
 दानाहरूलाई चपाइ-खाई, थुक्यो कि तारामय हाड^{३६} तिन्का ? ॥ १५ ॥^{३७}

१. ताण्डव नृत्य गर्ने शिव । २. सूर्यको लालिमायुक्त । ३. स्वकाजकी स्वामिनी भएकी । ४. क्षणमात्र रहने हुँदा खराब चालकी नचुईजाई । ५. आकाशरूप शरीरले । ६. ताराहरू मोतीको माला । ७. शरीरको शृङ्गार वा हार । ८. यहाँ रूपक र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. सायंकालमा नाच्ने । १०. तारास्वरूपका । ११. टुक्राहरूबाट । १२. दिशाहरूलाई । १३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. काजरूप वा कालो किरातीले । १५. फुलेका कमल लिने । १६. दिनरूप हात्तीलाई । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. पार्वतीको विवाहमा । १९. पुष्प सिन्दूरिका नामक विवाहको चारौं दिनमा पहिलेका वस्त्र धोएर अर्को रातो वस्त्र पहिरने उत्सवमा । २०. दाक्षायणी र पार्वती । २१. दुई वस्त्र । २२. पूर्व पश्चिम दिशा नै । २३. शिवले । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. सूर्य-रूप सन्ध्यासी । २६. पारिपाश्वरिकरूप दण्ड (वासको लट्ठी) । २७. समुद्र । २८. सन्ध्या-को आकाशरूप गेरुवा वस्त्र । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३०. सूर्यरूप सुनको ढल्लो । ३१. आकाशरूप नजान्ने स्त्रीले । ३२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३३. विनाजस्तै । ३४. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । ३५. दाडिमरूप सूर्य । ३६. सेता वियाँ । ३७. यहाँ पनि उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ ।

सन्ध्यान्तमा तारुडव नाचं गर्ने, चण्डीशका^१ पाउ अतीव वज्री ।

कैलासका स्फाटिक अश्म-खण्ड^२ उडेर आकाश सिंगारियो की ? ॥१६॥^३

बयान यस्तो सुनि समले भैं सन्ध्या लुकेको बुझि, हालमा त्यो ।

तारा-अँध्यारो^४ मिसिने अकास हेदै प्रियाका प्रति भूप भन्छन् ॥१७॥

श्रीरामका^५ बाण असह्य बन्दा भागेर रत्नाकर^६ माथि पाँच्यो ।

ग्राहौघले-मिश्रित-मीन-कम्बु^७, त्यै हो, न आकाश उ हो, पियारी ! ॥१८॥^८

देवाऽप्सरामा^९ अनुराग भर्न तारा-शरै^{१०} त्यो स्मरले गन्यो लौ ।

पञ्चास्य^{११} भैं नाम छ 'पञ्च-बाण'^{१२} 'प्रपञ्चवाची'^{१३} छ उ 'पञ्च' शब्द १९^{१४}

आकाशगंगा-तटका चखेबी, राती वियोगाकुलका त तारा ।

हुन् आँसुका बिन्दुहरू ति भर्छन् धारा बनी पुग्य सकेपछी लौ ॥२०॥^{१५}

मन्दाकिनीका जल-जन्तु ती छन् ठान्छु म गोधा-मकरै-कुलीर^{१६} ।

खेल्ने त्यहाँ, ती सुरदेखि डर्दा तलै भरेका सरि देखिदै छन् ॥२१॥^{१७}

जिती त्रिलोकै, फुक्ने उ शंख^{१८} कन्दर्पको हो कि अकासमा छ ।

योधा अरुको फुल-तारकाले^{१९} बजाइने वाद्य असम्भवै छ ॥२२॥

ब्यूँताइ कन्दर्प, लुलाइ पद्म, के योगिनी^{२०} खास बनी कि रात्री ?

त्यो शंख^{२१}, आकाशमहाँ अडेर 'योगद्धि'^{२२} उसको छ ठुलो कहन्छ ॥२३॥^{२३}

प्रबोधकाली^{२४} दिनमा छिपेका^{२५} ख-पुष्प^{२६} तारा, उपमा दिएर ।

शून्याऽध्वमा^{२७} जोगिनी रात्रित्यो ता-'यो देखिने लोक भुटो'^{२८} छ भन्छे २४^{२९}

१. रुद्रका । २. हुंगाका टुकाहरू । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. तारा र नीलो काको । ५. श्रीराम वा परशुरामका । ६. रत्नहरूको खानी समुद्र । ७. जलचारी जन्तुका समूहले मिश्रित माछा र शंखादि भएको वा शुक्र वृहस्पति आदि ग्रहहरूले मिश्रित मीन राशि र शंखाकारको विशाखा नक्षत्र भएको । ८. यहाँ रूपक र श्लेष अलंकार छ । ९. देवता र अप्सराहरूमा । १०. तारारूप फुलका बाण । ११. पाँच मुख भएको भन्ने सिंहको नाम । १२. पाँच फुल बाण भएको भन्ने कामदेवको नाम । १३. विस्तार अर्थको वाचक । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. यहाँ रूपक अलंकार छ । १६. गोहोरो (गोधा नामको तारा)-ग्राह (मकर राशिको तारा)-गँगटो (कर्कट राशिको तारा) । १७. यहाँ श्लेष र रूपक अलंकार छ । १८. विशाखानक्षत्र । १९. फूलरूप ताराको । २०. स्त्री पुरुषलाई संबन्ध गराउने वा मारण मोहनादि गर्न जान्ने जोगिनी । २१. विशाखा तारारूप शंख । २२. योग सिद्धि । २३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २४. जागरण समय वा सम्यग्ज्ञानोत्पत्ति समयको । २५. सूर्यकान्तिले नदेखिने । २६. आकाशका कुसुमरूप । २७. शून्यवादि दर्शनमा । २८. असत्य । २९. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

मुखेन्दुमा^१ शोभित, कामले त धनू गरी भ्रू-युग, बेधिएको ।
 कलङ्कनामा मृग,^२ पुष्प^३ तारा-बाणै लिई, अम्बरमा गयो की ? ॥२५॥^४
 लोकाश्रयी-मण्डप,^५ आदिसृष्टि-ब्रह्माण्डका^६ ती अनुकाष्ठ^७ माथी ।
 स्व-कन्ति-रेणू^८ मुखमा लिएका, छन् घूनका प्वाल-समान तारा ॥२६॥^९
 शची-सपत्नी,^{१०} त्यही पूर्व-दिक्मा सुरेन्द्रको हस्ति-मद-प्रवाह ।
 फैलिन्छ लौ वासर-सेतु^{११} टुट्ता उच्छृङ्खलीझैं भइ अन्धकार ॥२७॥^{१२}
 रामालि-रोमावलि-दिक्-प्रसारी,^{१३} परेनराट्-वाहन^{१४} ध्वान्तवत्^{१५} छ ।
 देखेर टाढै उसलाइ, उर्दै घोडाहरू ली, कि दिनेश भागे ? ॥२८॥^{१६}
 अस्ताद्रि-टापू-बिच सूर्य-बिब, पाक्ने, महाकालफलै^{१७} थियो जो ।
 ढुङ्गोमहाँ त्यो भरि फुट्न-जाँदा त्यस्का बियाँ नै तमलाइ ठान्छु ॥२९॥^{१८}
 दिक् उत्तरा चैत्ररथी^{१९} तिरैको कस्तूरिभैं शोभित,^{२०} अन्धकार ।
 सुमेरु घुम्दै रविले त्यजेका, नगेशको^{२१} त्यो त अकीर्ति नै हो ॥३०॥^{२२}
 थामी अडचाए रविले अकास, हजार आपना करले^{२३} दिवामा^{२४} ।
 रवीविना त्यै भरि, भो नगीच, हुन्थ्यो कहाँबाट उ अन्धकार ? ॥३१॥^{२५}
 घोप्ट्याइ आकाश-कराहि^{२६} कालो, श्रीसूर्य नै दीप गरी विधीले ।
 जो थापियो गाजल थुप्रियो र त्यही त पृथ्वीतिर नै खस्यो की ? ॥३२॥^{२७}
 ध्वान्तैरा-नाभी^{२८} र शिताम्बरा^{२९} औ पुष्पेषुका^{३०} तारक-बाण-बिद्ध^{३१} ।
 मन्दाक्ष-लक्ष्म्या,^{३२} अभिसारिका^{३३} झैं आए दिशामै-तिर, लौरिसाऊ ॥३३॥^{३४}

१. तिम्रो मुख चन्द्रमा । २. मृगशिर नक्षत्र । ३. फूलजस्ता नक्षत्रको पंक्तिरूप बाण ।
 ४. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. लोकको आश्रयरूप पुरानो मण्डप । ६. आदिमा
 सृष्टि भएको ब्रह्माण्डका । ७. प्रत्येक दिशामा वा काठहरूमा । ८. आफ्नू सेतो कान्तिरूप
 धुलो । ९. यहाँ श्लेष र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. इन्द्राणीकी सौता । ११. दिनरूप पुल
 (बाँध) । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । १३. रामको पुल नै रोमपंक्ति हुने दक्षिण-
 दिशामा फैलिएको । १४. यमराजको वाहन (राँगे) । १५. अन्धकारजस्तो कालो ।
 १६. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ । १७. महान कालको फलरूप वा इन्द्र वारुणीको
 कालो फल । १८. यहाँ रूपक अलंकार छ । १९. कुबेरको वन । २०. कालोरूपले शोभमान ।
 २१. हिमालयको । २२. यहाँ रूपक र उपमा अलंकार छ । २३. हात वा किरणले ।
 २४. दिनमा । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २६. आकाशरूप कराही । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा
 र रूपक अलंकार छ । २८. अन्धकाररूप कस्तूरी लेपिएको । २९. नीलो वस्त्र पहिनेकी ।
 ३०. कामदेवका । ३१. तारा वा तीखा बाण लागेकी । ३२. नेत्रतेज कम भएका जनले
 नदेखिने । ३३. व्यभिचारिणी । ३४. यहाँ उपमा अलंकार छ ।

भास्वन्मयी^१ दृष्टि भिमिक्क पाने, श्रीविष्णुका जोडिन गै परेला ।
 कालोपनाले शशि-चिह्न^२ जित्ने, हुन् ती रऊँ, हो न उ अन्धकार ॥३४॥
 मनुष्यका लोचन-नामधारी गाईहरूमा निज-गो-सहस्र^३ ।
 मिसेर हो की रविले ? त्यसैले न देखिने भो, न त हो तमैले ॥३५॥^४
 तमिस्र^५को तत्त्व विचारणामा वैशेषिकैको^६ मत^७ ठान्छु राम्रो ।
 भन्छन् तमस्तत्त्व-निरूपणामा^८ 'औलूक'^९ त्यो दर्शनलाई^{१०} भैमि ! ॥३६॥^{११}
 कालो तथा स्पर्श-लिनै^{१२} अयोग्य यस्को छ संपत्ति त्रिशंकुको झैं ।
 त्यो कौशिकी^{१३} दृष्टिविना अरूमा गर्देन केही हित हे मृगाक्षी ! ॥३७॥^{१४}
 हुन् सूर्य सारा ग्रहका अधीश, तत्तेजले तारक-कान्ति-हीन^{१५} ।
 दिवा उज्यालोकन अन्धकारसमान देखे कि उलूकले^{१६} त ? ॥३८॥^{१७}
 यी चीजको त्यो दिन शत्रु तर्फ प्रचार^{१८} कस्तो छ ? भनेर गुप्ति चेवा ।
 छायाँ पठाईकन हालमा^{१९} त नगीच पा-यो तमले कि बुझ्न ? ॥३९॥^{२०}
 तमिस्र वैरीप्रति यो वयान सुनी रिसाए सरि लाल-वर्ण ।
 उदाउने ती शशिलाइ देखी गरेर स्तुती की नृपले क्षमार्थ ?^{२१} ॥४०॥^{२२}
 पूर्वार्द्रिको टापु बनेर छेका क्षणै रहे ता पनि हेर भैमी !
 स्व-चन्द्रिकाले शशि वृष्टि गर्छन् चकोर-चञ्चू^{२३} भरिने, सुधा त ॥४१॥
 तमिस्रमा वृक्ष-समीप-ठाऊँ,^{२४} सङ्केत-पुग्ने, अभिसारिका^{२५} हुन् ।
 छायाँ-छल्लैले त्यजि नील वस्त्र, फर्के सफा सारि धरेर^{२६} हेर ! ॥४२॥

१. सूर्यरूप । २. चन्द्रको कलंक । ३. आफ्ना हजारन गाई वा किरण । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा र श्लेष अलंकार छ । ५. अन्धकारको । ६. कणादमुनि प्रोक्त । ७. तेजको अभाव नै अन्धकार । ८. अन्धकारको तत्त्व देखनामा । ९. काणाद वा औलूक (लाटोकोसेरोको) । १०. दर्शन निरूपक शास्त्र वा भाँखा । ११. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १२. चंडाल हुनाले छुन । १३. विश्वामित्रसम्बन्धी वा लाटोकोसेरोसम्बन्धी । १४. यहाँ श्लेष र उपमा अलंकार छ । १५. तारा वा भाँखिनानीको कान्तिरहित । १६. भुल्काहरूले । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १८. स्नेहादि व्यवहार । १९. अहिले । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. प्रसन्नताको निमित्त । २२. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. च्याखुराको चुचो । २४. रुखमनीका ठाउँ । २५. बेसुली । २६. पैहेर ।

त्वद्वक्त्रको^१ दर्पण हो कि जस्तो, स्व-कौमुदी^२ नै ति चकोरलाई ।
 पियाउने, चन्द्रतिरै पियारी ! लौ हेर नीलोत्पल-नेत्रले^३ नै ॥४३॥^४
 समुद्र-वर्ती शशि, खास मथ्ने त्यो मन्दरदेखि अघी उदाए ।
 ठान्छौं त्यसैले अहिले पनी ती समुद्रमा भै गिरिबाट आए ॥४४॥
 शशी बनेछन् अतिथी कि ? भाई, सुरेन्द्रको वाहन, हात्तिकाहाँ^५ ?
 उन्ले छरेरै शिरमा सिंदूर यिनी उदाए लिइ कान्ति लाल ॥४५॥^६
 समान^७ देख्ता सब अप्सराले खुसी बनेका मुखले चुमे की ?
 ठान्छु तिनैका अधरोष्ठलाली जुट्ता शशी लाल भई उदाए ॥४६॥^८
 उल्टो हुँदा चिह्न अघी अतर्क्य पछी त नासादिक दृश्य बन्ने ।
 स्त्री जातिको वक्त्र रचे कि चन्द्र-सुवर्णको छाप^९ गरी विधीले ? ॥४७॥^{१०}
 सर्वाङ्ग उल्टा गरि चिह्न राखी छापा शशीलाई गरी विधीले ।
 रचे कि तिम्रो मुख दृश्य बन्ने अगाडि दुर्बोध पनी, पियारी ! ॥४८॥
 अघी थियो अम्बर^{११} पूर्व-दिक्को केही पहेंलो रजनी^{१२} मिलेर ।
 चन्द्रांशुको चूर्ण^{१३} मिलेर हालत्यो ता भयो लालसरी म छान्छु ॥४९॥^{१४}
 काटी सहस्रार्जुन-माथ, ताजा जो रक्त अपना पितृमा दिएथे ।
 श्रीभार्गवैले^{१५}, पितृलोक पौँची रँगाइयो की शशिलाइ तिनले ? ॥५०॥^{१६}
 रक्तोत्स-वर्षी^{१७}, शशि, लक्ष्मणाभि-भावी^{१८}, बनी सूर्पणाखा-मुखाभ^{१९} ।
 अकर्णनासी^{२०} पनि लाज लिन्न सीताऽऽस्य^{२१} जस्तो मुख देखि तिम्रो ॥५१॥^{२२}

१. तिम्रो मुखको । २. आफ्नू चन्द्रिका । ३. नीलकमलजस्ता नेत्रले । ४. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा छ । ५. ऐरावतकाहाँ । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. आह्लादकारी इत्यादि गुणले तुल्य । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ९. लेथो छापा । १०. यहाँ उत्प्रेक्षा र रूपक अलंकार छ । ११. वक्त्र वा आकाश । १२. रात्री र हलेदो । १३. धूलो वा चून । १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. परशुरामले । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. राता किरण वर्षाउने वा रातो र किरण वर्षाउने । १८. चिह्नले मध्यभाग छोपिएको वा लक्ष्मणले तिरस्कृत । १९. सूर्पणाखाको मुखजस्तो मुख भएको । २०. कान र नाक नभएको । २१. सीताको मुख । २२. यहाँ उपमा र श्लेष अलंकार छ ।

सायं-ठगैले^१ शशि नै रँगाई आकाशलाई सुन तयै दिएर ।
 उसकोउज्यालो मणि^२ साटदो भो, त्यो^३ ता सफा चाँदि बन्थो क्षणैमा ॥५२॥
 त्यो साँभ^४ नै बालकले त्यजेको, चाँदीसरी सुन्दर चन्द्र-बिम्ब ।
 घुमाउँदा^५ माथि पुगेर डोरी छिंदेर रातोपनलाई छोड्छ ॥५३॥^६
 रात्री कि कालो नभमा खरीले ताराक्षरैले^७ तमको प्रशस्ति^८ ।
 लेखी, उ भेट्ता विधुका ति राता करैमहाँ श्वेत पना हुँदो भो ॥५४॥^९
 शशी यहाँ श्वेत छ ता उ अन्त विदेशमा लाल भएर शुभ्र ।
 त्यस्ले कलाका^{१०} निधि, चन्द्रमाको को बुझ्छ यो राग-विराग-तत्त्व^{११}? ॥५५॥^{१२}
 सन्ध्याहुँदा कुंकुम-काश्मिरी^{१३} र कस्तूरिका-ध्वान्त^{१४} घसी अनी त ।
 चन्द्रांशु^{१५} नै चन्दनले निजाङ्ग दिगङ्गनाले क्रमले सिंगारे ॥५६॥
 हिमर्तुका ती दिनलाई काटी रचे विधीले लिइ सार, रात्री ।
 ठगडा उज्याला, न भए समान^{१६} कसोरि बन्थे ? दिन फेरि छोटा ? ॥५७॥
 यो सूक्ति^{१७} सुन्दा चुपचाप बस्ती देखी प्रियालाई नरेन्द्र बोले ।
 'मुखेन्दुको डाह लिने, शशीमा रिसाउँदीभैँ किन चुप्प बस्छ्यौ ? ॥५८॥^{१८}
 शृङ्गार-भृङ्गार-सुधाकरैले^{१९} लौ वर्णमाला^{२०} गरि कान पूर^{२१} ।
 त्यो चारुवाणीरसवेणि-तीर-तृणानुकारी^{२२} छ उ इन्दु-दण्ड ॥५९॥
 यस्मै^{२३} प्रियाको महतुल्य मीठो वाणीकनै सुन्न म चाह गर्छु ।
 यस्तो प्रिय-प्रेरित भीमजाले शशि-प्रशस्ति स्तुति गर्न लागिन् ॥६०॥

१. सन्ध्यारूप ठगले । २. सूर्यरूप मणि । ३. चन्द्ररूप सुन । ४. सायंकालरूप । ५. चकली रिंगाउँदा । ६. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ । ७. तारारूप अक्षरले वा सेता अक्षरले । ८. वर्णनका श्लोक । ९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १०. सोह कलाका खानी । ११. रातो र सेतोको तत्त्व । १२. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । १३. काश्मिरी रातो कुंकुले । १४. कस्तूरिरूप कालो । १५. चन्द्रकिरण । १६. शीतलोपना र उज्यालो पनाले ती दिनले बराबरी । १७. चन्द्र वर्णन । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. शृङ्गाररससम्बन्धी घडारूप चन्द्रले । २०. अक्षरमालाले । २१. भरिदेऊ । २२. वक्रोत्थयादि सुन्दर वाणी-सम्बन्धी शृङ्गारादि रसका प्रवाहका तीरमा उज्जने झारको अनुकरण गर्ने । २३. चन्द्र वर्णनमा नै ।

समुद्रको छाल बढाउनेमा शशी-मणीको' कति पानि लिन्छन् ।
 ठान्छु अनी स्वामि छुटेर शोचती, चखेविको लोचनबाट फेरी ? ॥६१॥^२
 कलिन्दकन्या-जल-तुल्य, कालो, यो रात्रिमा त्यो तम फैलिदामा ।
 अती उज्यालो, शशिकान्ति टल्की त्यो बालुका-द्वीप-समान^३ जँछ ॥६२॥^४
 हाँसी दिंदा कैरवले^५ म ठान्छु यो विश्व भो शीतल-दूधजस्तो ।
 तिन्को मुखै बन्द हुँदा दिवामा चन्द्रै रहे ता पनि हुन्न तेस्तो ॥६३॥^६
 शशी त मृत्युञ्जयका^७ जटामा न घट्छ छोडी भय मृत्युदेखी ।
 न बढ्छ तेस्तै स्व-सुधाप्त-जीव-स्रग्मुरड-राहुद्व-भीति^८ देखी ॥६४॥
 निजांश नै देव-चकोर-शंभुलाई^९ सुधा-कान्ति-कला^{१०} पनी दी ।
 छन् चन्द्र ठूला, तर यो दिनू ता कल्पद्रुम-भ्रातृ^{११} हुँदा कमै हो ॥६५॥^{१२}
 अङ्केशनाभी,^{१३} विष-कृष्ण-करुण,^{१४} सुधाप्तशुद्धी^{१५}, कटभस्म-पाण्डु ।
 श्रीशंभुले चन्द्र धरी शिरैमा उन्को कला षोडश पाइएन ॥६६॥^{१६}
 आधा डढेका स्मर-अस्थिबाट सिताऽसितश्री शशि सिर्जियो की ? ।
 स्मरारिले माथ धरे पनी जो गर्दोछ तत्-तुष्टि^{१७} र पुष्टि^{१८} कर्म ॥६७॥^{१९}
 हो राहुले^{२०} त्यै मृग-लोभबाट मृगाङ्कलाई^{२१} निलनू गरेको ।
 ज्यानै दिई, काखमहाँ सुतेकोलाई न छोड्दा, उ छुटे खुसीले ॥६८॥^{२२}
 द्यौताहरूले पिइ, पारि रिक्तो छोड्छन् शशीलाई त योग्य नै हो ।
 यिन्का पिता सिन्धु पनी गराए रिक्तो अघी श्रीकलशोद्भवैले^{२३} ॥६९॥^{२४}

१. चन्द्रकान्त मणिको । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. माझमा रहेको चालुवाको द्वीप (टापू) जस्तो । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ५. सेता कमलले । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. शिवका । ८. आफ्नू अमृतले जीवन प्राप्त भएका शिरोमाला (मुण्ड)-रूप राहुहरूदेखि डर उब्जनुबाट । ९. देवता, च्यासुरा-शिवलाई । १०. अमृत-कान्ति-कला । ११. कल्पवृक्षको माई । १२. यहाँ पर्याय अलंकार छ । १३. चिह्न भएको हरिण माझमा भएको । १४. विष (कालकूट)-ले कालो घाँटी भएका । १५. अमृतले सफा । १६. यहाँ विरोधाभास अलंकार छ । १७. कामदेवको नै हर्ष गराउने । १८. घडाउने । १९. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २०. चन्द्रलाई । २१. सिंहकाको छोरो (सिंह)-ले । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. अगस्त्यले । २४. यहाँ आश्चर्य अलंकार छ ।

चतुर्दिगन्तै भरपूर गर्दी, गंगासरी उज्ज्वल कौमुदी^१ यो ।
 श्रीचन्द्रको क्षीरसमुद्र-वास छुट्ने ठुलो पीर हटाउँदी छ ॥७०॥^२
 दृक्की^३ सखी, खाद्य चकोरकी, र समुद्रकी नातिनि, चन्द्र-पुत्री ।
 होस् लौ, कुनै^४ हो कुमुदैकि^५ यो ता, सुनामले भन्दछ 'कौमुदी'^६ नै ॥७१॥
 ज्योत्स्ना-जलैको^७ भुइँमा भएका, छाया-छल-छिद्र^८ लिने, पदार्थ^९ ।
 शुभ्रांशु-शुभ्रांश-करै^{१०} समान, नीलो प्रभा मिश्र भएर शुभ्रछन् ॥७२॥
 श्रीचन्द्रले केहि अकास-भाग फारी अँध्यारो, जसरी सफा भो ।
 त्यस्तै बढेका, लवणाब्धि-जन्य,^{११} पानीहरूले पनि बन्छ कालो ॥७३॥^{१२}
 आफ्ना पिता सागरका गुणै ती छन् हानि-वृद्धि शशिमा, छ योग्य ।
 त्यो, धेरमा^{१३} घट्ति र बढ्ति हुन्छ, समुद्र नित्यै, यसमा छ चित्र ॥७४॥
 आदर्शवत्^{१४} दृश्य^{१५} पनी शशी यो, आदर्शमा^{१६} दृश्य-सुरूप^{१७} लिन्न ।
 त्रिनेत्र-भू^{१८} भैकन अत्रिनेत्रबाटै^{१९} छ यस्को जनु^{२०}, यो छ चित्र ॥७५॥^{२१}
 इज्यासरी^{२२} देवसमूह-भोज्य, सफा, सुधादीधिति-भण्डलो^{२३} हो ।
 हिंसासरी^{२४} नै यसको त अङ्ग कलङ्क यौटा मलिन् लिदैछ ॥७६॥^{२५}
 तिर्खाइ यौटा मृग वाहनै यो खुस्की प्रवाहानिलका^{२६} रथैको ।
 गरेर आँ, निर्जल अम्बरैमा चान्द्री-सुधा-बिन्दु पिएर बस्छ ॥७७॥
 श्रीचन्द्रमा बाल^{२७} हुँदा थिएन जवान बन्दा सब औषधीले !
 सन्देश यो जङ्गलि^{२८} भेजियो र राखे शशीले खुसिले म ठान्छु ॥७८॥^{२९}

१. चन्द्रिका । २. यहाँ उपमा अलंकार छ । ३. आँखाकी । ४. अतिशय संबंध मएकी । ५. श्वेत कमलकी नै । ६. कुमुदकी यो हो (चन्द्रिका) । ७. चन्द्रिकारूप सेतो पानी मएको । ८. छायाँ वाहनाका प्वाल लिने । ९. वृक्षादि पदार्थ । १०. चन्द्रमाका किरणतुल्य । ११. क्षार समुद्रका । १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. पक्षान्त परिमित धेर समयमा । १४. दर्पणझैं । १५. बाटुको राम्रो हुनाले हेर्न लायक । १६. सब औँसी वा चतुर्दशीसहित औँसीमा । १७. देखिने स्वरूप । १८. त्रिनेत्र (शिव) उत्पत्ति-स्थान वा रहने स्थान । १९. अत्रिनेत्र (अत्रि मुनिको नेत्र)-बाट । २०. जन्म । २१. यहाँ विरोधामास र परिहार अलंकार छ । २२. यागजस्तै । २३. चन्द्रमण्डली । २४. यागको हिंसाजस्तै । २५. यहाँ उपमा अलंकार छ । २६. सप्तवायुस्कन्धको मध्यमा रहने प्रवहनामक वायुको । २७. एक कलात्मक । २८. जंगलमा मएको मृग । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

श्रीचन्द्रको सेवनमा जुटेका, ती पालुवा, औषधिलाई खाई ।
 चान्द्री-सुधा नै जल-पान गर्दै कलङ्क-रङ्क^१ सुख-साथ बस्छ ॥७६॥^२
 रुद्रेषुदेखी^३ डरने र भाग्ने देखेर तारामृगलाई^४ सामु ।
 ठान्छु म, अर्कै मृग काखमा गो महेश^५-चूडामणि-चन्द्रको यो ॥८०॥^६
 छ काखमा, पीठमहाँ रहन्न, के चन्द्रको यो मृग ? नाथ ! शंका ।
 छिन्ने त आफ्नो मुख नै छ पीठ^७ लडाईँमा देखनुभो शशीको ॥८१॥
 श्रीचन्द्रको पेट-सफा-हुने^८, यो शशै छ उत्तानु, कहन्छ युक्ति ।
 त्यस्ले म हूँली श्रुत^९ देव-गौको^{१०} उत्तान-गामी^{११} प्रति मान^{१२} बढ्दी ॥८२॥
 रातो र नीलो चिज दूर बन्दा देखिन्छ जो केवल नीलिमा नै ।
 पिठ्युँ छ रातो शशको तथापि देखिन्न टाढा भइ लालिमा त ॥८३॥
 यो लोक^{१३} नै व्याकरणीय-गर्व^{१४} पद-प्रयोगैतिर तोड्न सक्छ ।
 जस्को हुनाले शश, त्यो 'शशी' भो, मृगै हुनेलाई 'मृगी' कहेन ॥८४॥^{१५}
 जन्माइ जस्तो^{१६} प्रतिपत्-तिथीले जन्माइयो सागरबाट उस्तै^{१७} ।
 त्यै-कालमा श्रीशिवबाट धर्दा यै चन्द्र सानू हुनुमा छ हेतु ॥८५॥
 शशी दलाकार-कला लिनाले 'यो केतकीको फुल हो' भनेमा ।
 त्यै योग्य होला पनि, एण-नाभि-कस्तूरिका^{१८} वासन आउनाले ॥८६॥^{१९}
 थियो शशी ज्यौतिषले^{२०} कहेको गोलै, पछि त्यो परि राहु-दाह्ला ।
 पेली, ^{२१}सुधाको खलि^{२२} बाँकि बच्ता देखिन्छ हालै चिउरासरीको^{२३} ॥८७॥^{२४}

१. कलङ्कको मृग । २. यहाँ उत्प्रेक्षा र अतिशयोक्ति अलंकार छ । ३. दक्षयज्ञमा वीरभद्रनामक रुद्रका बाणदेखी । ४. तारारूप-मृगलाई (काशी खण्डमा कथा छ) । ५. रुद्रका शिरमा रहेका चन्द्रमाथी । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. पिठ्युँ (भागेको हुनाले) । ८. पेट सेतो भएको । ९. वेदमा सुनिएको । १०. कामधेनु गाईको । ११. स्वर्गतर्फ उत्ताना पाउ गरी जानु । १२. श्रद्धा । १३. कविजन । १४. शब्द व्युत्पादन गर्ने शास्त्रको घमण्ड । १५. यहाँ अप्रस्तुत प्रशंसा अलंकार छ । १६. एक कला भएको । १७. एक कला भएको नै । १८. मृगनामिको कस्तूरी । १९. यहाँ रूपक अलंकार छ । २०. गर्गादिमुनिले बनाइएको ग्रह गणित शास्त्रले । २१. माथी र तलका दुवै दाँतले अँचेटी । २२. पिना । २३. चिउराजस्तो चेपटी । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

अतुल्य भै चन्द्र त मित्र हुन्न अनङ्गको^१ मित्र त हो कपूर ।
जलेपछी काम-कपूर दोटै बन्छन् बलीया अति-शक्तिशाली ॥८८॥
या योग्य नै हो शशि-काम-मैत्री^२ हराक्षिमा^३ भो जलि काम लीन ।
श्रीविष्णुको दर्श-सुनाम^४, सूर्य-दृष्टीमहाँ^५ बन्दछ चन्द्र लीन ॥८९॥
अघी पुराण-प्रभुको शशांक बन्दा भए सुन्दर नेत्र-पद्म^६ ।
त्यै-काल उन्को शश नै बनेथ्यो भौरासरी सुन्दर आँखिनानी ॥९०॥^७
श्रीविष्णुले चन्द्र र तार्क्ष्य^८ दोटै पक्षाश्रयी^९ श्री हरिणाश्रितै^{१०} र
द्विजाधिराजा^{११} पनि तुल्य ठानी लगाइए ती नयन-क्रियामा^{१२} ॥९१॥^{१३}
सरोजिनीलाइ डढाउनाले तुषारमा^{१४} अग्नि गरिन्छ तर्क^{१५} ।
शीतांशुमा विज्ञ तिनीहरूले कलङ्क धूआँ भनि तर्कियो हो ॥९२॥^{१६}
यो विश्वको भार धरेर थाक्ती, नदीस्वरूपी पसिना बहेकी ।
सुधाम्बुधि^{१७} त्यो-शशि-भिन्न डुल्दी, पृथ्वी त छायाँ बनि ताप फेकिन्छन् ॥९३॥^{१८}
सुमेरु हेमाचल^{१९} धेरकाल^{२०} बसेर नीलो कस नील^{२१} ठान्छु ।
नहीं त छाया परदा जगत्को^{२२} शशांकमा पीत^{२३} पनी हुँदो हो ॥९४॥^{२४}
खुँच्याउँदा पद्म, शशी त पूजा-श्री^{२५} पाउँदैनन् खिलने तिनीले^{२६} ।
निजांकको त्यो शश-नेत्रले^{२७} नैत्यो अर्चना-पाउँदछन् कि ? ठान्छु ॥९५॥^{२८}
शशांकमा जो शश फुर्छ भित्र^{२९} आश्चर्य कोही बुधले लिदैन !
यिन्कै पिता सागरका बसेथे हात्ती^{३०} र घोडा^{३१} पनि पेट भित्र ॥९६॥

१. शरीर नहुनेको (कामदेवको) । २. चन्द्र र कामदेवको मित्रता । ३. हरको तृतीय नेत्रमा । ४. देखने वा औंसी नामको । ५. सूर्यको नेत्रमा । ६. नजरको कमल । ७. यहाँ उपमा अलंकार छ । ८. गरुड । ९. शुक्ल कृष्ण पक्ष र पखेटाको आश्रय गर्ने । १०. मृगके र हरिके आश्रित । ११. ब्राह्मणका र पक्षीका राजा । १२. नेत्र र वाहनको काममा । १३. यहाँ श्लेष अलंकार छ । १४. हिउँमा । १५. अनुमान । १६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १७. अमृतको समुद्र । १८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १९. सुवर्णचल । २०. आदि सृष्टिदेखि अहिलेसम्म । २१. नीलो । २२. संसारको । २३. पहुँको । २४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २५. पूजाको शोभा । २६. कमलले । २७. चौगडाको आँखाले । २८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २९. पेटमा । ३०. पुरावत । ३१. उच्चैःश्रवा ।

सेतो शशीमा शुभच्छिन्तमिस्रा^१, ज्यौत्स्नी^२ प्रिया नीलमहाँ पनी जो ।
 शोभा दिनानिति तिनी दुवैमा सेतो र नीलो तिनि मूर्ति लिच्छन् ॥६७॥
 वर्षा तथा आतपमा^३ रहेका, काष्ठीघ^४ पक्रोकन उम्रने, यी ।
 च्याऊसरी तारक बालमध्ये^५ च्याऊ ठूलो ती शशिलाइ ठान्छु ॥६८॥^६
 संसारका नेत्र, दिनान्तमा नै एक्कासि डुब्दा तरणी^७ खसेर ।
 पाएर यस्तो उडुपै^८ सहाय तमोनदीलाइ^९ त पार गर्छन् ॥६९॥^{१०}
 के छैन हाम्रो पनि नेत्र भित्र अल्पायु^{११}, तेजोमय-विन्दु, इन्दु ?
 श्रीअत्रि ठूला भइ नेत्रमा त ठूलो उ^{१२} नाशिन्छ पुगेर मैह्ना ॥१००॥
 पति क्षयोलाइ^{१३} महौषधीले^{१४}, राजा द्विजैले^{१५} न गरे बचाउ ।
 समुद्रले ती मणिले^{१६} स्व-पुत्र, स्व-शक्तिले^{१७} आश्रय नै सुधाले ॥१०१॥
 या चन्द्रको तेज सुधा भुटो हो ? यद्वा जरामृत्यु^{१८} न हर्छ उसले ?
 मरीचि^{१९} उन्का पिउँछन् चकोर^{२०} केले भएनन् अजरामरै ती ? ॥१०२॥
 तुषार-वर्षा^{२१} सरिकी प्रियाले कवित्वका^{२२} बोलि गरेर राम्रा ।
 आश्चर्यको यो रसले^{२३} क्षणमा नरेन्द्रलाइ जड^{२४} खूस^{२५} पारिन् ॥१०३॥
 पीयूष-धारासरि मिष्ट-वाणी उदाउँदो भो यहि वक्त्रबाट ।
 भनेर नै पद्म-सरी^{२६} मुखेन्दु चुमी लिए श्रीनलले प्रियाको ॥१०४॥^{२७}
 आकाशदेखी भुइँमा भरेकी, तारासरी झल्झल, भीमजाले ।
 प्यारो गरी यो, प्रियले भनेमा स्मितांशुले^{२८} नै झलझल पारिन् ॥१०५॥^{२९}

१. अध्यासी रात्री । २. उज्याली रात्री । ३. घाममा । ४. दिशाहरूको समूह वा काठको थुप्रो । ५. साना ताराकाबीचमा । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. सूर्य वा डुंगी । ८. चन्द्र वा डुंगा । ९. अन्धकाररूपी नदी वा लोट्नु आदि विपत्तिरूपी नदीलाई । १०. यहाँ श्लेष अलंकार छ । ११. चाँडै नाशिने । १२. चन्द्र । १३. क्षयरोगीलाई । १४. मृत संजीविनी इत्यादिले । १५. श्रुतिसामर्थ्ययुक्त ब्राह्मणले । १६. प्रभावशाली मणिले । १७. आफ्ना शक्तिले । १८. बुझ्याई र मरण । १९. किरण । २०. च्याखुरा । २१. हिमवर्षा । २२. प्रसादादि गुणले युक्त । २३. शृङ्गारादि रस वा जलले । २४. सुगन्ध । २५. आनन्दित । २६. सेतो कमलजस्तो । २७. यहाँ उपमा अलंकार छ । २८. ईषद् हास्यले । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा र उपमा अलंकार छ ।

शशोसरी त्वन्मुखले^१ 'प्रशंसा स्वयं लिनू योग्य हुँदैन ठानी ।
 मलाइ 'चन्द्रस्तुति गर्' भनी त्यो^२ छ चुप्प, बोलिन् प्रियमा प्रियाले ॥१०६॥
 ठठेली बोलि गरी प्रियाले चन्द्र-प्रशंसातिर लाईंदा ती ।
 मुसुक हाँसेर बयान गर्दै भैमी प्रियालाइ नृपाल भन्छन् ॥१०७॥
 त्वद्-वक्त्रको^३ गान अघी सुनेर फेरी पनी सुन्न गरेर लोभ ।
 छोड्दै न कैह्यौ मृग चन्द्रलाई ठान्छू म तिम्रो मुखको भ्रमैले ॥१०८॥^४
 चन्द्रभ्रमैले मृगलाइ खिच्न समर्थ, तिम्रो मुखमा छ जिह्वा^५ ।
 बाँध्दा त्यसैले दुइ कान तिम्रा पासोसरी काम दिने भएकी ? ॥१०९॥^६
 त्यो शब्दरूपी बटुवा निशामा सुधांशुको कान्ति मिलेर बढ्दा ।
 ठण्डा हुँदामा जति हिँड्न सक्छ, सक्तैन हिँड्नै त्यति घाममा त ॥११०॥
 टाढै पनी गान पिएर तिम्रो पौचेर मीठो चिजको सिमाना ।
 आफ्ना सुधा-कान्ति^७ तलै खसाल्छन् हेलाँ गरेभैं गरि चन्द्रले त ॥१११॥^८
 श्रीविष्णुको नेत्र^९ थियो शशी यो, यस्मा न आश्चर्य छ हामिलाई ।
 श्रीअत्रिको नेत्रज^{१०} तेसको त कुलानुरूपै ठिक हो स्वरूप ॥११२॥
 हे बारुले-कम्मरकी-पियारी ! यी दुग्ध-धारा^{११} सरि कौमुदीले^{१२} ।
 तमोमयी^{१३} नील-रुची^{१४} पखाली^{१५} त्यो अम्बरैको^{१६} रजकी-तमीले^{१७} ॥११३॥^८
 यही शरद्ले घन-कालिमा त अतीव राम्रोसँग फालि हाली ।
 त्यस्तै पनी फार्न कसै सकीन श्रीचन्द्रको लाञ्छन-कालिमा^{१८} त ॥११४॥

१. हजुरको मुखले । २. मुख । ३. तिम्रा मुखको । ४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।
 ५. जिहुरो । ६. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ७. अमृतरूप कान्ति । ८. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ९. वाम नेत्र । १०. नेत्रबाट जन्मने । ११. दुधको धारा । १२. चन्द्रिका-
 द्वारा । १३. अन्धकारमय । १४. नीलो गाजलजस्तो कान्ति । १५. धोई । १६. आकाश
 वा कपडाको । १७. धोबिनिरूप रात्रीले वा धोबिनीजस्तो रात्रीले । १८. यहाँ उपमा,
 रूपक र इलेष अलंकार छ । १९. चिह्नको कालो ।

अस्ताइ जान्छन् कि कला शशीका एघार एकादशरुद्र-मौली^१ ?
 बाँकी कला पाँच पसी धनूमा छन् कामका बाण कि अर्धचन्द्र ? ॥११५॥^२
 तारा हजारौं यदि एक-एक जोडेर अर्को शशि नै बनाए ।
 कलङ्कले शून्य हुँदा त्यही नै त्वद्-वक्त्र-शोभाकन^३ पाउँदो हो ॥११६॥
 तिम्रो मुखश्रीकन चाह गर्छन् श्रीचन्द्र औ पद्म पनी दुई नै ।
 एकार्थ-लिप्सा^४ गरदा छ ठान्छू शशांक-पंकेरुहको^५ विरोध^६ ॥११७॥^७
 मुखेन्दुको यो अधरामृतै त सुरेशले^८ नै न त चाख्न पाए ।
 पिएर त्यो, चन्द्र-सुधा^९ म गर्छू घृणा, छ जूठो सुरले पिए त्यो ॥११८॥
 श्रीपार्वतीका पति ओषधीश^{१०}, श्रीचन्द्रलाई शिरमा धरेर ।
 समुद्रजन्मा विष^{११} घोर प्यूँछन् निःशंक भै सर्प पनी त धर्छन् ॥११९॥^{१२}
 लौ हेर भैमी ! गुरुदार-गामी^{१३}, द्विजेन्द्र^{१४} तिन्को पतनै^{१५} भएन ।
 प्रवृत्तिले^{१६} बन्ध^{१७} नगर्न-सक्छन् तेजस्वि^{१८} ब्रह्मात्मशरीरलाई^{१९} ॥१२०॥^{२०}
 स्वधा गरेरै तिलमिश्र-पानी सुपुत्रले जो पितृमा दिए तो ।
 शशी, पितृस्थानमहाँ पुगेर कलङ्क-कान्ती^{२१} र सुधा बने हुन् ॥१२१॥^{२२}
 दर्बारबाटै उ छ सानु, हेर ! क्रीडा-तलाऊबिच चन्द्र-बिम्ब ।
 डुबेर ताहीं प्रियको भ्रमैले त्यस्लाइ चुम्छे पनि राजहंसी ॥१२२॥^{२३}
 द्यौताहरूबाट सुधा पिएर शशी छ रित्तो दिनमा पियारी !
 बिम्बच्छलैले^{२४} डुबि त्यै नदीमा फेरी सुधापूर्ण रहन्छ राती ॥१२३॥^{२५}

-
१. एकादशरुद्रका शिरमा । २. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३. तिम्रा मुखको शोभा ।
 ४. एकै चिजको चाहना । ५. चन्द्र र रातो कमलको । ६. झगडा । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । ८. इन्द्रले । ९. चन्द्रको अमृत । १०. औषधीका स्वामी । ११. कालकूट ।
 १२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १३. गुरुकी पत्नीमा गमन गर्ने । १४. ब्राह्मणका श्रेष्ठ वा
 राजा (चन्द्र) । १५. स्वर्गबाट पतन वा जातपतित हुनु । १६. धर्म र अधर्मको हेतु
 भएको कर्मको आरम्भले । १७. शुभ-अशुभरूपको फलबन्धन । १८. प्रकाशरूप । १९. परमात्म-
 स्वरूप शरीर भएका ब्रह्मज्ञानीलाई । २०. यहाँ अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २१. कलङ्कको
 कालिमा । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २३. यहाँ आन्तिमान अलंकार छ ।
 २४. प्रतिबिम्बको वाहनाले । २५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

पुष्पै-भुजा कैरविणी परीका छन् ती शशीका कर' सङ्ग जुट्ता^२ ।
 मधुच्छलैको^३ जल-सिंचनूले^४ विवाह-लीला यिनको कह्यो की ? ॥१२४॥^५
 प्रफुल्ल नीला निज-दृष्टि गर्दी, मृगी उ इन्दीवरिणी^६ वनस्था^७ !
 मुखेन्दुको^८ यो मृग कान्तलाई^९ हेर्दैछ माथीतिर नेत्र पारी ॥१२५॥^{१०}
 पानीमहाँ कैरव ती तपीको समाधि तोड्ना तिर रात्रिरूप ।
 देवाऽङ्गनाको^{११} मुख ता सुधौष्ठ^{१२}, रुचि-स्मितैको^{१३} शशिलाइ ठान्छु १२६^{१४}
 कलङ्क हीलो र सुधा जलैको हो चन्द्र खासै स्मरको तलाऊ ।
 त्यो-पानि पी, निर्जलमा^{१५} नमर्ने, माछो चिनो धर्दछ कामले त ॥१२७॥^{१६}
 तारा-ऽस्थि-भूषा^{१७}, शशि-जहनुजाभूत्^{१८}, चन्द्रांशु नै भस्म^{१९} धरीरहेकी ।
 छायापथै^{२०} वासुकि नाग धर्दी, द्यौ^{२१} भन्दछे हूँ शिवकी म मूर्ति ॥१२८॥^{२२}
 यौटै थियो चन्द्र-पिता, महर्षि, श्रीअत्रिको लोचनमा त तारा^{२३} ।
 यो^{२४} बाबुभन्दा बहुतै धनी हुन्, यिन्का त सत्ताइस तारका^{२५} छन् ॥१२९॥
 मृगाक्षि ! जो मण्डल चन्द्रको छ कन्दर्पको पारङुर^{२६} छत्र हो त्यो ।
 जो पूर्णिमा-वाद घटन्ति^{२७} हुन्छ त्यै छत्रको भङ्ग छ कामको त ॥१३०॥^{२८}
 दशाननैले^{२९} जगतै जितेर जस्लाई जित्ने उहिले सकेन ।
 त्यै एक तिम्रो मुखले जितेका त्यो चन्द्रको म्लानि^{३०} त योग्य नै हो ॥१३१॥^{३१}
 देख्यौ तिम्रीले दिन यत्तिसम्म शशी बढ्यो पूर्वदशा^{३२} जितेर ।
 टपेर तिम्रो मुखतुल्य^{३३} भो ता देखौलि त्यस्कापछि भङ्ग तेस्को ॥१३२॥

१. किरण वा हात । २. मिलादा । ३. पुष्परस वाहना दिने । ४. कन्यादानको
 अभिषेकले । ५. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ६. नीलकमलिनी । ७. वनमा वा जलमा
 रहेकी । ८. तिम्रो मुखरूप चन्द्रमामा रहेको । ९. पतिलाई । १०. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
 ११. अप्सराको । १२. अमृत रूप ओठ भएको । १३. किरणरूप ईषदहास्य गरेको ।
 १४. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १५. पानी नभएको ठाउँमा । १६. यहाँ रूपक अलंकार छ ।
 १७. तारारूप हाडहरु गहना भएको । १८. चन्द्र र गंगा धारण गरेको । १९. खरानी ।
 २०. आकाशमा दक्षिण सै दण्डाकारको सेतो रेखा नै । २१. आकाश । २२. यहाँ उत्प्रेक्षा
 अलंकार छ । २३. आँखिनानी । २४. चन्द्रमा । २५. आँखिनानी वा अश्विन्यादि तारा ।
 २६. सेतो (चक्रवर्तिवसूचक) । २७. कलाक्षय (घट्नु) । २८. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार
 छ । २९. दशमुख भएको (रावण)-ले । यो कथा रा० उत्तरकाण्डमा छ । ३०. कलङ्करूप
 मालिन्य । ३१. यहाँ प्रतीयमान उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ३२. पहिले पहिलेका दिन ।
 ३३. पूर्णचन्द्र ।

क्षत्रो जती जीत गरेर राम^१, श्रीराम क्षत्रीसँग हार खाए ।
 त्यस्तै सबै पद्म जिती द्विजेन्द्र^२ त्वद्-वक्त्र पद्मसँग हार खान्छन् ॥१३३॥^३
 'भित्रै सलक्ष्मी^४ शशिको गरिन्छ लौ हेर ! राम्रो हरिणौ^५ हुनाले' ।
 भनी, बुझाए नलले प्रियामा श्रीचन्द्रको मध्य र अन्त्य त्यस्तै ॥१३४॥^६
 अग्नि^७ फेरि मुनि^८-नेत्र यी दुईबाट जन्मि शशि को भए द्विज ।
 हो यसै त, किन अत्रिजै^९ भए ? या द्विजोद्भव^{१०} हुँदा भए द्विज ॥१३५॥
 तारा-विहार-गृहमा^{११} मृगनाभि-वास^{१२},
 चान्द्रै^{१३}, हिम^{१४}—प्रभव, मण्डल^{१५} जो गरेथे ।
 आज्ञा मिलेर जिनको^{१६}, त्यहि पुरण गर्दा,
 स्वर्लोकका^{१७} तिलकरूप^{१८} बने विधाता^{१९} ॥१३६॥^{२०}
 भन्छन् त्वदीय-मुखदेखि^{२१} शशी तृणौ छ
 छाड्दैन लौ मृग तहाँ मृग^{२२}-तीर्सनाले ।
 हे चन्द्रलाइ मुखले जितने, पियारी !
 हृत्तैन मोह-महिमा^{२३} पशु-बोधतर्फ^{२४} ॥१३७॥^{२५}
 स्वर्भानुले^{२६} पिउँछ की ? भनि खूब डर्दी,
 दुःखी बनीकन सुधा शशिलाइ छाडी ।
 ताम्बूल-राग^{२७} रहने अधरोष्ठ तिम्रो
 पाँचैर लाल बनि शुक्ल^{२८} स्वरूप छिप्यछे ॥१३८॥^{२९}

१. परशुराम । २. चन्द्र । ३. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । ४. शोभायुक्त वा चिह्न भएको । ५. सेतोरूप वा मृग । ६. यहाँ श्लेष अलंकार छ । ७. समुद्र । ८. अत्रिनेत्र । ९. अत्रिबाट नै जन्मेका वा तीनबाट जन्मेको । १०. ब्राह्मणबाट जन्मेको । ११. नक्षत्रको विहार गर्ने आकाशमा वा बुद्धदेवी ताराको पूजास्थानमा । १२. मृगमाझमा रहेको वा कस्तूरीको वासना भएको । १३. चन्द्रसम्बन्धी वा कर्पूरमय । १४. हिमको स्थान भएको (अतिशीतल) वा सेतो हुनाले हिमाचलरूप । १५. विम्ब वा राशि । १६. पुराण पुरुष विष्णुको । १७. स्वर्गका देवताका । १८. श्रेष्ठ । १९. ब्रह्मा । २०. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २१. तिम्रो मुखमन्दा । २२. तृण (घाँस) पाइन्छ अन्ने तृणाले । २३. अज्ञानको महत्त्व । २४. पशुको ज्ञानतर्फ । २५. यहाँ आन्तिमान र अर्थान्तरन्यास अलंकार छ । २६. राहुले । २७. पानको ढाली । २८. सेतो । २९. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

हर्यन्ती-वनने^१ कुरङ्ग-शश^२ वा राखेर पेटैमहाँ,
मोटो देह लिने, तथा च हरिको-पत्नी-हरित्-जातको^३ ।
त्वद्-वक्त्राम्बुजबाट^४ हार^५ हुनगो, त्यो एक-पद्म^६ छ लौ
जोडातुल्य^७ उही छ तुल्य उसको जो सिंहिका-पुत्र^८ हो ॥१३६॥^९

जस्को पूजन नेत्र-उत्पल^{१०} गरी श्रीपद्मभूले^{११} गरे ।

बोलीदेखि-परै^{१२}, त्यही कमल नै हो प्यारिको यो मुख ।

तेस्तो हो त, शशी छ को ? मखमृग-व्याधोत्तमाङ्ग-स्थित^{१३} -

स्वर्गङ्गा-तटभूमि-वेत्रवनमा वस्ने बकुल्लो उ हो ॥१४०॥^{१४}

प्यारी ! प्राची दिशामा समुदित^{१५} र कला पन्ध्र सेता-धरेको ।

स्वच्छात्मा,^{१६} चन्द्रको त्यो तनुबिच रहने, नीलपद्मसरीको ।

चिह्नो त्यो, देवराट्को^{१७} गजकुल-पतिका^{१८} गरुडदेखी चुहेको,

संभन्छू मद्य^{१९} पानी त्यहिं मिलन हुँदा काकतालीय^{२०} दाग ॥१४१॥^{२१}

भन्छन् षोडश अंश रात्रिपतिको हो त्यो कला, पन्ध्रले^{२२}

बढ्दै^{२३} दिन्दिन पूर्णिमा तक शशीलाई पुरा^{२४} गर्दछन् ।

जो शेष^{२५} भिकियो तिथी नरहँदा त्यै शंभु-भूषा^{२६} भयो,

खाली ठाउँ पुवाल नील, शशिमा ठान्छू कलङ्कै म त्यो ॥१४२॥^{२७}

तिम्रो वक्त्र 'सुदृष्टिले^{२८} बढि नहोस्' ठानी शशी आफ्नू

रुवाई तृप्त बनाइ मूल^{२९} बढने त्यस्बाट संभे सरी ।

१. विष्णुको बायाँ नजर बन्ने वा सिंह हुने । २. मृग वा चौगडा । ३. इन्द्रकी पत्नी पूर्व दिशामा उदाएको वा सिंहकी स्त्री हरियो वर्ण भएकीमा जन्मेको । ४. तिम्रो वदनरूप कमलबाट । ५. पराजय । ६. एक कमल नै वा एक पद्म संख्याको पद्मनामक हात्ती तथा अष्टापद शरम । ७. यौटासंग यौटैले लडाईं गर्ने बराबरीको । ८. सिंहिकाको छोरो (राहु) । ९. यहाँ इलेष र उपमा अलंकार छ । १०. नेत्र नै कमल । ११. कमलबाट जन्मेका ब्रह्माले । १२. वर्णन गर्न नसकिने । १३. दक्षको यज्ञरूप मृगका व्याधा (हर)-का शिरमा रहेकी गंगाजीका तीरभूमिमा रहेका जलबेतको वनमा । १४. यहाँ रूपक र अतिशयोक्ति अलंकार छ । १५. उदाएको । १६. निर्मल शरीर भएको (सेतो) । १७. इन्द्रको । १८. ऐरावत हात्तीका । १९. माद । २०. काग ताडको रूखमा बस्न पुरनु र ताडको फल खसेर कागको टाउकोमा लागी मनु (दैव संयोगबाट भएको) । २१. यहाँ उपमा र उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २२. प्रतिपदादि १५ तिथिले । २३. एक एक अंश बढ्दै । २४. पूर्ण (बाहुलो) । २५. सोही कला । २६. महादेवको शिरमा रहने गहना । २७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । २८. लम्बा नजरले गर्दा । २९. आफ्नू चन्द्रिका पिई बढेको अतिलामा दुई नेत्र वा चन्द्रिकारूप धन ।

ज्योत्स्ना^१ ख्वाउँछ तो चकोर-शिशुमा तद्-दृष्टि^२ लम्बे लिन,
 त्यै इच्छा गरि काखमा मृग पनी पाल्दैछ की ? ठान्दछु ॥१४३॥^३
 धेरै सुन्दरता भरी मुख^४ रचे यो, पात्रमात्रै^५ छुने,
 माज्दा घोटिइ-दागि बाँकि उसले श्रीचन्द्रलाई रचे ।
 ब्रह्माले दुइटै रचेर जलमा बाहू पखाले दुवै,
 तेस्को सिठ्ठि रहेर हाल जलमा अम्भोज^६ सर्जिन्छ की ? ॥१४४॥^७
 धेरै सुन्दरता भरी मुख रचे, त्यै पात्र मात्रै छुने,
 माज्दा घोटिइ-दागि बाँकि उसले श्रीचन्द्रलाई रचे ।
 तद्-लेखा^८ पनि माथमा चढि अहंकारी बनी शंभुको,
 उन्को पाउ परेर पद्म^९ हुनगो श्री-सद्म^{१०} नै सुन्दर ॥१४५॥
 सबै ताराको त्यो परिषद मिली साथ पिउन
 गरे चन्द्रलाई दिनकर-मणीको^{११} कटउरा ।
 सुधा तान्नालाई शश हुन गयो नील चषक^{१२},
 प्रिये ! त्यो उत्प्रेक्षा^{१३} गरन कविले शक्य पनि भो ॥१४६॥^{१४}
 तिम्रो वक्त्र छ चन्द्रका गुण सबै ल्याएर नै निर्मित^{१५},
 तेसैले म त ठान्दछू शशि बने दोषी र दोषाकर^{१६} ।
 आँखाको पनि सार चन्द्र-मृगको ल्याई रचे धातूले,
 त्यो अन्धा हुनगै, त्यजी मुख^{१७}, मनै श्रीचन्द्रमा धर्छ की ? ॥१४७॥^{१८}

१. किरण । २. तेसका नजर । ३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ४. तिम्रो मुख ।
 ५. माँडो मात्रकाई । ६. कमल । ७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । ८. ती चन्द्रकी सोह्रौं
 कला । ९. कमल । १०. लक्ष्मीको वासस्थान । ११. सूर्यकान्त मणिको । १२. सुलफी ।
 १३. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ । १४. निर्माण गरिएको । १५. दोषको खानी वा रात्रि
 बनाउने । १६. तिम्रो मुख । १७. यहाँ उत्प्रेक्षा अलंकार छ ।

प्रतिनिशि शशिसित लिङ्कन अमृत पि,
 शुचि-रुचि^१, अगणित^२, उडुगण^३, तिनिकन ।
 रविरथ-हयचय-खुरबिल-कुल^४ सरि
 कृशतनु^५ ! तिमि गर नजर त नभ-तिर^६ ॥१४८॥^८
 उडुगण फुलतुल्य^७ सामने छन्,
 अनि त बनोस् परिचारकै^{१०} पनी यो ।
 तिल-युत, पुरि-तुल्य, चन्द्रलाई
 गर र निवेद्य, अनङ्गलाई^{११} पूज ॥१४९॥^{१२}
 राहूले प्रतिवार पारण^{१३} गरी गड्ने तिनै दाँतका
 डोबैदेखि सुधामयी^{१४} रुचि^{१५} सदा वर्षाउने, शीतल ।
 जम्दामा रति-कामको परिणयानन्दी^{१६}, ठुलो, उत्सव
 होउन् चन्द्र, सहस्रधार-कलशश्री^{१७}, हामिमा तुष्टिद^{१८} ॥१५०॥
 श्रीबाबा कवि-रत्न हीर, जननी मामल्लदेवीजिको
 सम्पूर्णोन्द्रिय-निग्रही सुत म हूँ श्रीहर्षनामा निको ।
 चम्पूमा^{१९} नव-साहसांक^{२०} रचने, उस्कै निसर्गोज्ज्वल,
 काव्य, श्रीनलको चरित्र यसमा भो सर्ग यो बाइस (२२)

१. हरएक रात्रीमा । २. सेतो कान्ति भएका । ३. वेगिन्ती । ४. तारागण । ५. सूर्य
 रथका घोडाहरूका टापका खाडलको समूह । ६. हे पातली । ७. आकाशतर्फ । ८. यहाँ
 उपमा अलंकार छ । ९. अनेक रंगका फूलजस्ता । १०. चन्दनादि सामग्री ल्याउने
 (संभोगकारी) । ११. कामदेवलाई । १२. यहाँ उपमा र रूपक अलंकार छ । १३. निलनु ।
 १४. अमृतमय । १५. कान्ति । १६. विवाहले आनन्द दिलाउने । १७. अभिषेकका
 निमित्त हजारन धारा चुहाउने कलशको शोभा लिने । १८. परमानन्द दिने । १९. गद्य-
 पद्यमा । २०. नवीन 'साहसांक' नामक राजाको चरित्र ।

उपसंहार

—००००—

(१)

युवाको जस्तै ती परम-रमणीया^१ युवतिले
ठिठाको^२ त्यो अन्तस्करणाकन^३ हनैसकदिनन् ।
मदुक्तीले^४ त्यस्तै बुध-मनकनै हर्षित गरे
हुने हो यस्को के ? अरसिक-जना-जनादर^५ भई ॥^६

(२)

सबतिर गिरि-ग्रावा^७ खोलून् स्वकीय^८ सरस्वती^९
ध्वनि-गडगडाऊ^{१०} होस् उसको अरुसँग मेल भै ।
तर, छ पर^{११} ठूलो चीराब्धी^{१२}, जहाँ त उदाउँछ
अमृत, मथनेको^{१३} दुःखच्छेदि^{१४}, मोद^{१५} र ओदन^{१६} ॥^{१७}

(३)

ग्रन्थ-ग्रन्थि^{१८} यहाँ कहीं गरिदिउँ मैले प्रयत्नै सित
'मै-जान्ने छु' भनी हठात् अबुधले^{१९} यस्मा न खेलोस् भनी ।
श्रद्धाले गुरु-सेवनू गरि, दूढ-ग्रन्थी फुकाईकन
लौ यो काव्य-रसोर्मि-मज्जन-सुख-प्राप्ती^{२०} गरे सज्जन !^{२१}

१. अति सुन्दरी । २. जवानी प्राप्त नभएका लडकाको । ३. मन । ४. मेरो अति राम्रो काव्यरचनारूप उक्तिले । ५. रस थाह नपाउने जन (मूर्ख) को अनादर । ६. यहाँ दृष्टान्त अलंकार छ । यो कविको स्वग्रन्थलाई उद्देश गरिएको उक्ति हो । ७. पाहाडका पत्थरहरू वा ढुंगजस्ता जड अरु कविहरू । ८. आफ्नो । ९. यही नामकी नदी वा वाणी । १०. शब्दको आढम्बर । ११. टाढा वा श्रेष्ठ । १२. क्षीर समुद्र । १३. मथन गर्ने देवादिको वा पठेर मथन गर्नेको । १४. दुःख हरण गर्ने वा परिश्रम हटाई दिने । १५. आनन्द दिलाउने । १६. सिद्धान्तरूप । १७. यो पनि कविजीले आफ्नो उक्तिलाई वर्णन गरिएको हो । १८. ग्रन्थका गांठा (बांगोपना) । १९. अज्ञले । २०. काव्यरूप अमृतलहरीमा दुव्वुरूप सुखको प्राप्ति । २१. खसदपदलनको निमित्तमा कविजीको यो उक्ति हो ।

(४)

जस्मा पान' दुई र आसनि' मिल्यो श्रीकान्यकुब्जेशको^१,
 जस्ले ब्रह्म गन्यो समाधि-बिचमा^२ साक्षात्^३ प्रमोदार्णव^४ ।
 जस्को काव्य महै छ, तर्कहरूमा^५ छन् उक्ति जस्का ठुला^६,
 श्रीहर्ष त्यसको यही कृति^७ रहोस् विद्वानको हर्षमा^८ ॥^९

॥ समाप्त ॥

लंजुप्रान्त-दुराडाँडा-स्वाँरा-वासी, सुधी, द्विज,
 श्री देवीदासको पुत्र, गङ्गादेवी-सुकुक्षिज,
 श्री पं० कोमलले लेखी छाया नैषध काव्य यो,
 वि० संवत् दुइ हज्जार सोह्रमा पूर्ण पारियो ॥

'ॐ तत् सत् ॐ'

१. सद्यः पण्डितमा श्रेष्ठ जनाउने पान विहा । २. विद्वानले वरुन योग्य आसनी
 (कुर्सी) । ३. कान्यकुब्ज देशका महाराजको । ४. ध्यानमा । ५. प्रत्यक्ष । ६. परमा-
 नन्दस्वरूप । ७. तर्कशास्त्र (न्यायशास्त्र)-हरूमा । ८. अरूका मन्दा श्रेष्ठ । ९. काव्य
 रचनारूप । १०. आनन्द निमित्तमा । ११. यो पण्डितहरूलाई आनन्द दिलाउनुद्वारा
 आफ्नु कृतिको अग्युदय चाहना गरिएको कविजीको उक्ति हो ।

संशोधन-पत्र

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	३	कथा-रसैले	कथा रसैले	५६	३	व्यसना	व्यसना
५	२	मानसतुल्य	मानस तुल्य	५७	१३	उछाउँ	ढढाउँ
"	२७	जगात्म	जडात्म	"	२२	दानहरूका	दाँतहरूको
८	२	माथि	साथि	५८	१८	फलावका	फलामका
१७	७	जननीमा मल्ल	जननी मामल्ल	५९	३	विभारुले	विधारुले
१९	२१	द्वारपाल	झारपात	"	६	लैलाइ	तैलाइ
२०	३	ती ऋषि	श्रीऋषि	६०	१	डगी	उगी
२१	७	भू	भ्रू	"	१३	रत्तण	रक्षण
२२	९	पद्यले	पद्मले	"	१९	डराएमा	उदाएमा
२४	१९	अरिश्च	अन्तरिश्च	६१	४	उखेल्लु चर्म	उखेल्लु र
२७	२१	योनीको	पानीको	"	१३	कुनै उनका स्तन	कुनै स्तन
२९	४	नल्यमुखा	नल्पमुखा	६२	२	जयले	जनले
३१	९	जननीमा मल्ल	जननी मामल्ल	"	१२	छन् धीले	छन् सुधीले
३३	१०	कुशाङ्ग	कुशाङ्गी	६४	१	त्यो	त्यो
३४	३	धछौँ	धछौँ	"	७	अहङ्गति	अहङ्कृति
३६	२०	अहार	अठार	६६	१०	गङ्गद	गद्गद
३९	१२	लागदो	लाग्यो	"	१३	सम्पत्	सम्पत्
"	१४	न-लङ्का	न-ल- (ङ्) का	"	१७	नामि	हामि
४०	१२	यती	पती	"	१८	नर हेर	न रहेर
४१	१२	नचिल्प	नचिप्ल	७१	११	सुन	सुनि
४२	१०	स्त्रीप्रति	स्त्रीप्रति	७२	५	मर्ने	गर्ने
"	१८	दुईमा यिनी ठहर्छे	दुईमा ठहर्छे	"	१७	यदि	यत्ति
४६	२३	असज	असल	"	१८	भङ्ग	भङ्गि
४९	१६	विरोध	विरोधी	७३	१	अथि	अर्थि
"	१७	खब्जर	खब्जन	"	५	चित्र	चिज
५०	२	नगुनन्	नपुगुन्	७६	५	हुन्छ	हुन्छु
५१	१७	पीउन	पीडन	"	२१	पीसना	पसिना
५३	२	त्रया	त्रपा	७७	१४	याचक-वंशका	याचक-शंका
"	६	उदय्यै	उदयै	"	८	मनि	पनी
५३	१६	ठुकि	ठोकि	"	६	छेर्दा	हेर्दा
५४	२२	मानू	मानू	८१	"	ह्मी	त्यही
५५	१	ठान्दछो	ठान्दछौ	"	१५	अनिमेष	निमेष
५५	९	श्रमण-पुण्य	श्रवण-पुण्य	"			

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
८४	७	कुशमा	कुरामा	११५	२२	संसारबाट	संसदबाट
"	१७	हुँदा	छुँदा	११७	२	दृष्टि-विभाग	दृष्टी-विभाग
८५	१३	पट्टी	पट्ठी	"	१०	जहाँ-जहाँ छ	जहाँ छ
८८	२७	मीतीको	मोतीको	११८	६	हृदिस्थ	हृदिस्थ
८९	२	सारको	सरिको	"	२३	सूपतारूप	शूरतारूप
९०	१८	उत्तन	उत्तम	११९	२५	धाउको	पाउको
९१	३	दैत्य	दौत्य	१२०	७	त्वङ्गौरिम	त्वद्गौरिम-
९२	७	लाग्दछ	लाग्छ	१२३	८	सरस्वतिलाइ	सरस्वतीलाइ
"	२८	गरम	नरम	१२५	२५	दिगीश	दिगीशले
९५	३	मैले	पैले	१२६	१४	तन्तुसरि	तन्तूसरि
९८	१	भूले	भ्रूले	१२८	१०	तिमी अङ्ग	तिमी सबै अङ्ग
"	४	भूरूप	भूरूप	१३१	१५	वेश	वेशम
"	६	छिवाणै	द्विवाणै	"	१८	सङ्ग	सङ्ग
९९	१	सुमेत्र	सुनेत्र	"	२०	सद्दृष्टि	सद्दृष्टि
१००	१४	परिछन्	गरिछन्	१३२	२५	नलसहित	नालसहित
१०३	२०	मलुवा	पालुवा	१३३	५	किन ?	किन ?
१०३	२८	पखेवाका	चखेवाका	"	११	मान्दछ्छ	मान्दछ्छ
१०४	७	सुन्दरांशै	सुसुन्दरांशै	"	१८	वाक्य	वाक्य यो
"	१५	भू	भ्रू	१३५	१७	नै नै ^{२९}	न न ^{२९}
१०५	३	सुदर्शनी	सुदर्शनी	"	२८	धारणा	पारणा
"	"	रणका	रणमा	१३७	१	नै नगरें	नगरें
"	२९	धती	हात्ती	१४०	५	तवाइँको	तपाइँको
"	३०	मीर	भीर	"	२३	छिपेकी	द्वीप भएकी
१०६	६	प्रवालको	प्रवालको	१४३	१०	निर्हति	निर्हति
"	९५	निःशेषित	निःशेषित	"	१४	भुहार	मुहार
"	१६	मुखाङ्गी	मुखाङ्गी	१४४	२१	चल	नल
"	"	पाँचमा	पाँचमा	"	२७	पुरूख	पुरूरवा
"	२२	हरु	समेत	१४५	३	पूरीमा	पुरीमा
"	"	चौथी	चौधौ	१४७	७	वष्मभूमिज	भूमिज
"	२३	दुवैको	झुकेको	१४८	१४	मान्छ	मान्छु
"	"	गाछी	गाँठो	"	१६	कान्य	काव्य
१०९	९	भति	भनि	"	२१	यायाँ	बायाँ
११०	१५	पाणि-पद्म	पाणि-पद्म	"	२८	पति	प्रति
१११	२३	जरा	जल	१५१	६	चारु	चारु
११३	११	भूरचनार्थ	भूरचनार्थ	१५२	२२	कणीले	वाणीले
११५	६	धैत	धौत	"	२५	वन्दनादि	चन्दनादि

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१५४		नैषधीय च रित	नैषधीय चरित	१९४	८	परी	अरी
१५६	१६	विधिता	विधि ता	"	२२	पद्य	पद्म
१५८	८	छद्यले	छद्मले	"	२३	गणमा	गणना
१५९	१९	मुखेन्द्र	मुखेन्दु	१९५	५	पार्वत	पार्वण
"	२५	स्वधाव	स्वभाव	"	२५	हर्षद्	ईषद्
"	२६	चाँन्द्रकी	चन्द्रको	१९६	५	अरित्रक्त	अरित्रले
१६३	२१	पचाँ	पाँच	"	७	निदाघ ^{१०}	निदाघ ^{१०}
१६८	१३	स्लाल	झ्याल	"	१४	क्षरोद	क्षीरोद
१७४	२४	लोव जस्तो	लोक जस्तो	"	२१	क्रीला	कीला
१८५	१२	जनीकनै	जनीकनै ^६	१९७	२	बने	ले
"	"	मारुमहाँ	माझमहाँ	१९९	४	आखमा	आख्यमा
१८६	२	तरतर	तर् तर्	"	२०	मन फक्रन्जेल	म नफर्कुन्जेल
"	४	बखान्त	बखान्न	२००	९	सर्प-असी ^७ असी	सर्प-असी ^७
"	१०	उछिहिन्दै	उछिहिन्दै	२०१	२	आमत्रै ^४	अमित्रै ^४
"	१४	खिचदछ	खिचिन्छ	"	१८	छोड्दा	ढोड्दा
"	२१	सजरका	सगरका	"	२५	शिक्षा	शिरले
१८७	३	यश ता ए	यशस्-तारा	२०२	१२	हरुवाट	हरुवाट
"	४	रविको सकछ	रविको को सकछ	"	१६	ग वा ?	न वा ?
"	१९	साऊ	साथ	२०३	८	गरथिन	गरदथिन्
१८८	३	लखेन्दू ^२	नखेन्दू ^२	"	१८	वर्षकी	वर्णकी
१८८	२०	चन्द्रिकारी	चन्द्रिकाले	२०४	३	नृपसङ्ग	नृपसङ्ग
"	२१	तनलाई	वनलाई	"	६	जमाई	जनाई
"	२५	दमगकी	दमनकी	"	८	नै त	नै नत
१८९	१	महेन्द्रचलका	महेन्द्राचलका	"	"	माथा	माया
"	८	अमी !	अयी !	२०७	१	मलमा मिलन	नलमा पनि मिलन
"	१८	नामुहार	नामुहार	"	२०	आग्य	अग्नि
"	२०	गणस्थलको	गण्डस्थलको	२०८	१	तपस्त्रि	तपस्त्रि
"	२२	हास	हाँस	"	१६	काष्ठबीच	काष्ठबीच
१९०	११	शंखचुरी ^६	शंखचुरी ^६ —	२०९	११	पुलुक्त	पुलुक्त
"	१३	सिन्दूरे	सिन्दूरै	"	१५	स्ववैधको ^४	स्ववैधको ^४
१९२	५	जुहोस्	नुहोस्	२१५	४	रयाउन	रमाउन
"	११	होलाइ	होला	"	८	जनीवति	जनीप्रति
"	१७	यखने	पखने	२१६	२२	संख्यादि	सांख्यादि
१९३	४	दसखसाको	दमखसाको	"	"	शब्ददर्शनका	षड्दर्शनका
"	२०	बरेलीकी	बोलीकी	२१७	३	चुल्किखोर	चुल्किखोर
१९४	१	स्वादने	स्वादले	२१९	२३	हुन्	हुनु

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२२१	१३	आई	गाई	२४९	१९	कुलक्षण	सुलक्षण
२२२	६	बत्न	बलन	"	२२	दुर्वाषा	दुर्वासा
२२३	२	'त्व'²	'त्वं'²	२५०	१७	भुजमहाँ	भुजामहाँ
२२५	७	वाकले	वाक्ले	२५०	२४	इन्द्रले अरुमन	इन्द्रादि
२२९	१०	यो बूझनेछन् यो सब बूझनेछन्					अरुमा मन
२३०	१६	पुष्पोपमाको	पुष्पोपमाको	"	२५	लम्बा	लाघा
२३१	२५	वह्नी संयुक्तो	वह्नि संयुक्तो	२५१	२०	नचलनूलाई	चलनूलाई
"	"	ब्रह्म द्वितय	ब्रह्मद्वितय	२५४	५	मरिन् ?	गरिन् कि वा ?
"	२६	रेखा तारो	रेखा-तारा	२५५	८	खुवाउँदोको	खुवाउँदीको
२३२	१२	शब्त	शब्द	"	१०	जडा	जडी
२३६	३	हर्दध्यो झर्झरीले	हर्दध्यो न झर्झरीले	"	११	पनिको	पानिको
"	२१	अएजस्तै	भएजस्तै	२५६	१	भू	भ्रू
२३९	१	अधरोष्ठमा	अधरोष्ठमा	२५७	७	मेयले	मेघले
"	१८	प्रदर्शन	प्रदर्शन	"	८	रविन्द्रका	रवीन्दुका
२४०	२	सामुज्य	सायुज्य	"	१५	मुसुक्त	मुसुक्क
"	७	टप	नृप	"	२२	लङ्गरूप	लङ्ङरूप
"	८	तदङ्घ्रिको	तदङ्घ्रिको	२५८	८	अवार	अपार
"	९	वान	वाद	"	१९	काव्य	भक्ष्य
"	१०	आमोघ	अमोघ	२५९	३	पित	पिता
"	१०	मुजुरका	मुजूरका	"	४	विनतीता	विनीतता
"	१७	शिरी	शिरो	"	१६	गृहोश्चले	गृहोच्चले
"	१९	सामुज्य	सायुज्य	"	१९	कारणमा	काखमा
"	२०	कणिका	मणिका	२६१	४	सधा	सुधा
"	२२	दमयन्तीका	दमयन्तीका	"	१५	विज्ञानले	विद्वानले
"	२३	श्रुत्तुमा	ऋत्तुमा	२६३	९	हाम	हात
२४३	५	विह्लै	विह्लै	२६४	१०	भुक्कुटी	भ्रुक्कुटी
२४५	४	तेनि	तेहि	"	१३	मनी	पनी
"	७	भैमीसुरराज	भैमीले सुरराज	"	२०	उठाइएकोले	डढाइएकोले
२४६	१	राखेर लिएर	लिएर	२६५	१९	खायौ	खायो
"	४	चमारले	चामरले	"	२०	वशवर्तीलाई	वशवर्तीलाई
२४७	२	कर्णऽ	कर्णाऽ	"	२१	गुहृतुल्य	गुरुतल्प
"	१९	प्रवेश	प्रदेश	"	२५	जागरूपको	जागारूपको
२४८	४	सरि	सरि नै	२६६	७	ठिक	ठिक
"	१०	रक्ले	रक्तले	"	२३	पाशुवनव्रत	पाशुपतव्रत
"	२२	पल्लीहरू	वल्लीहरू	"	"	शेवादि	शैवादि
"				२६७	"	स्मरार्ता	स्मरार्ता

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
"	"	ब्रह्महास	ब्रह्महा स	२९३	३	निविमा	नीविमा
"	२४	वचन मन्त्र	वचनमन्त्र	३०१	२१	धारण गन	धारण गर्ने
२५८	१	उद्धदा	उद्धदा	३०३	१६	रहँदी	रहँदी र
"	२०	गन्त्रको	मन्त्रको	३०५	१	उरु-	ऊरु-
"	२१	सिद्धि	सिद्ध	३०८	७	कमलहरूका	कमलहरूका
२६९	२३	श्रीकृष्णादिमा	श्रीकृष्णादिमा	"	१०	कडो	कडो
"	२६	शालि	शान्ति	३१०	२३	अपियारो	अपियारो
२७०	२०	प्रयान	प्रयत्न	३१२	३	भ्रमरहरूका	भ्रमरहरूका
"	२१	पानीसाथ	पानीसाप	३१३	९	सूर्याङ्गुली	सूर्याङ्गुली
२७१	२२	उपदेश	उपदेश	३१४	१०	खानी	खानी
२७२	२०	मने	मर्न	३१६	२६	वा लेक	वालक
२७३	१२	उदैनस्	उदैनस्	३१७	१७	पद्य	पद्य
"	१४	सेश्वर	सेश्वर	३१८	१०	खरि	खरी
"	१८	भत	भूत	"	१०	'धुसंज्ञा' १७	'धुसंज्ञा' १७
"	२४	कर्म	कर्म	"	२७	'धु'	'धु'
२७४	२१	इत्यादि	इन्द्रादि	"	"	संज्ञवा	संज्ञना
२७६	१६	छले	छलले	३२३	१४	छेड	छेड
२७७	२१	कुम्भको	कैरवको	"	२०	पोल्ने	बोल्ने
२८१	७	छरिका	छरेका	३२४	७	बोल्दै	बोल्दै
२८२	२२	वृषमा	वृषमा	"	१८	अन्यथा त	अन्यथा
२८३	१२	यायीको	यायीको	३२५	१३	धाइते	धाइते
"	१३	जपमालमा	जपमालामा	३३३	१	स्व-पत्र	स्व-पक्ष
"	२५	जूनाको	जूवाको	"	२	ठागिस्	ठागिस्
"	२६	जयमालमा	जपमालामा	३३५	२०	कंचकी	कंचुकी
"	२७	साम्यं	सायं	३३६	६	आफनै	आफू नै
"	२८	वाचमनीय	आचमनीय	३३८	१४	भ्रीहर्ष	श्रीहर्ष
२८४	३	खुस	खूस	३४१	१४	धूम-धूम	धूप-धूस
२८५	३	महाप्रताख्य	महाव्रताख्य	३४२	३	सफल	सकल
"	५	अश्वमेधाश्व	अश्वमेधाश्व	३४४	१२	नीर-धि-	नीरधि-
"	६	भन्ध्यो	भन्द्यो	"	२८	गालीमा	गलोमा
२८७	१४	छेडसम्म	छेडसम्म	३४५	९	अन्धि	अन्धि
२८८	५	रत्नहरूले	रत्नहरूले	"	१४	दण्ड्रा	दण्ड्रा
"	१५	मनाज्ञ	मनोज्ञ	"	१८	दीन ^{१७} बाद्य	दानवाद्य
"	२२	क्षंकुररूप	अंकुररूप	"	२१	कोकाकुल	काकाकुल
२९२	९	सगिचमा	नगिचमा	३५७	२१	नारा	नाना

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
३५८	२७	(प्रवाल)	(पुवाल)	३६६	११	गुप्ति चेवा	चेवा
३५९	१३	रडिले,	रडिने,	"	१४	गरेर	गरे
"	"	ओष्ठ	ओष्ठ	३७१	२	रङ्क	रङ्कू
३६०	४	ही	हो	"	२७	चेपटी	चेपटो
३६३	२८	(वासको	(बाँसको	३७५	१३	ता	ती
३६४	१९	दुकाहरू	दुक्राहरू				

